

IĞDIR TARİHİ

(TARİH, YER ADLARI ve BAZI OYMAKLAR ÜZERİNE)

Nihat ÇETİNKAYA

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

İstanbul - 1996

ISBN: 975 - 498 - 111 - 6
Milli Yayın No: 96 - 34 - Y - 0147 - 152

IĞDIR TARİHİ

(TARİH, YER ADLARI ve BAZI OYMAKLAR ÜZERİNE)

Nihat ÇETİNKAYA

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

İstanbul - 1996

Bu eser
Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı
kararıyla kamu yararına hizmet verdiği kabul edilerek
vergi muafiyeti tanınmış olan
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın yayınıdır.

Her hakkı mahfuzdur.
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın
müsaadesi olmaksızın tamamen, kısmen veya herhangi
bir değişiklik yapılarak ıktibas edilemez.

Baskı
Kuşak Matbaası

Haberleşme
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
P.K.94 Aksaray/İstanbul
Tel: (212) 511 10 06 - 511 18 33

ISBN : 975 - 498 - 111 - 6

Milli Yayın No: 96 - 34 - Y - 0147 - 152

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
IĞDIR TARİHİ	1
SUBARULAR VE HARİLER DEVRİ	4
URARTULULAR DEVRİ.....	11
KİMMERLER.....	15
SAKALAR DEVRİ.....	18
MEDLER, PERSLER VE BÜYÜK İSKENDER, SELEVKOSLU DEVRİ VE PARTLARIN ORTAYA ÇIKIŞI	21
ARTAKSİYAS KIRALLIĞI VE ARŞAKLILAR	23
KÜÇÜK ARSAKLILAR	28
ARTAKSİYAS VE KÜÇÜK ARSAKLILAR ÜLKESİNDE HALKIN ETNİK VE SİYASİ YAPISI	35
KÜÇÜK ARSAKLİ FEODAL AİLELERİ BAĞRATİDLER.....	36
KAMSARAKANLAR.....	38
MAMİKONLULAR	39
SUNİT'LER (Si-Sakanlar)	41
TOGORMANLAR	42
ARZERUNİ'ler.....	43
MANAVAZİENLER.....	43
İSLÂM DEVRİ	51
SELÇUKLULAR DEVRİ	54
CİNGİZLİLER DEVRİ	60
İLHANLILAR DEVRİ.....	69
KARAKOYUNLU VE TİMUR DEVRİ	73
AKKOYUNLULAR DEVRİ.....	78

SAFEVİLER VE OSMANLILAR DEVRİ	80
KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ VE ARAS TÜRK CUMHURİYETİ	95
İĞDIR YER ADLARI	121
İĞDIR'DA BAZI OYMAKLAR	171
KAYNAKLAR	341
İNDEKS	353
RESİMLER	397
HARİTA	

ÖNSÖZ

Tarih bilgisi ve bilinci, milletlerin bir arada ve siyasi birlik içinde yaşamasının önemli bir temel unsurudur. Bir millet nekadarkendi tarihine vakıfsa, siyasi birlik ve hakimiyetini muhafaza ederek o kadar uzun yaşama avantajına sahiptir. Bunun içindir ki zamanımızın bütün devletleri tarih ve tarih araştırmalarına büyük önem vermektedirler. Tarih yazan bir millet olan biz Türkler, en eski ve en büyük tarihe sahip olmamıza rağmen, tarih araştırmalarına yeterli ilgiyi göstermiş olduğumuz pek söylenemez. Yabancılar tarafından, düşmanca bir tavırla, Türkler'in, Anadolu'daki varlığının işgalci gibi ifade edilmesi de bu eksiklikten kaynaklanmaktadır. Genelde tarihçilerimizin 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nin, Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ve yurt yapılmasının başlangıcı olarak takdim edilmesi gibi eksik bir tarih anlayışı, siyasi olarak, yabancılar tarafından Anadolu Türk varlığının eleştirilmesine kapı açmaktadır. 1071 tarihi gerçekte milli ve ananevi Türk Devleti'nin Anadolu'da siyasi hakimiyet olarak, bilinen başlangıcıdır. Türklerin Anadolu'daki varlığı ise M.Ö. 3.-4. binyıllara kadar uzanmaktadır.

Yeni illerimizden olan, Dede-Korkut Oğuzları'nın kadim yurdu (Payitahtı) Iğdır'ın tarihini de, Türk Anadolu'nun derin tarihi içinde ele aldık. Üç komşu devlete sınırı olan tek ilimiz Iğdır, Anadolu'nun Türk Dünyası'na açılan kapısı olmakla beraber, Dünya Türklüğü'nün ortak hususiyetlerinin yaşatılmakta olduğu, Türklüğün kutsal coğrafyasının önemli bir yöresidir.

Iğdır tarihi üzerindeki araştırmalarımızda, Iğdır'n köy ve oymak adlarının da, Türklüğün, Anadolu'daki kadim damgası olup, Türk tarihinin derinliklerinden akıp geldiklerini açık gördük.

Çalışmamızın başlarında, Iğdır tarihini yalnızca kronolojik bir seyirle yazmayı düşünüyorduk. Ancak yeradları ve oymak adlarının, tarihi hususiyeti dolayısıyla, Çalışmamızı, Iğdır Tarihi, Iğdır'da Yeradları ve Iğdır'da Oymaklar diye üç bölümde yaparak tamamladık.

Iğdır'da Yeradları bölümünde, yalnızca eski köy adlarını ele aldık. Iğdır oymakları üzerine yapmakta olduğumuz bir çalışmadan da, elan tespit ettiğimiz bazı oymakları da, ilgisi dolayısıyla 3. bölüm olarak bu çalışmaya aldık. Oymaklarla ilgili araştırmalarımız devam etmekte olup, ileride yayına hazırlıyacağız.

Iğdır tarihi ile ilgili bu çalışmamızın birçok eksiği bulunmaktadır. Ancak en büyük eksik ise, yapamadığımız saha araştırmasıdır. Bu çalışmamız kaynaklara dayanarak yapılan bir çalışmadır.

Metinden anlaşılabileceği gibi, bugünkü Iğdır'ı tanıtmaktan ziyade, Iğdır İlimizin ve meskûnlarının tarihi kimliğini ortaya koymaya çalıştık. DedeKorkut Destanları'nın yaranışında hayat sahası olmuş, Oğuzlar'ın Üç-Ok kolunun devlet başşehri (Sürmeli Karakalası) olan kadim Türk yurdu Iğdır ilimizi, tarihi kimliği ile biraz olsun ifade edebildik ise, bundan, yüce milletimize hizmet yolunda mutluluk duyacağız.

Bu çalışmalarımızı incelemek zahmetini katlanan, tenkit ve tavsiyeleriyle desteğini ve katkılarını gördüğüm değerli bilim adamı Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'na, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı, kıymetli hocan Prof. Dr. Turan Yazgan'a, değerli dostum ve hemşehrim Ali Yeşilyurt bey'e ve çalışmalarımıza büyük bir sabırla katlanan aile fertlerime içtenlikle teşekkür ederim.

NİHAT ÇETİNKAYA

İĞDIR

TARİHİ

Anadolu, özellikle de Doğu-Anadolu ve Güneydoğu-Anadolu bölgeleri, çok eski çağlardan beri, Türk varlığıyla tanınmış olup, Türkler'in kadim yurtlarıdır. Türkler'in buralarda binlerce yıldır tesirlerinin ve varlıklarının mevcudiyeti ilmî olarak ortaya konmuştur. Vatanımızın, doğudaki sınır taşı, (Oğuz-eli) Iğdır İli ve civarı (Sahat-Çukuru-Aras boyları) tarihin bilinen devirlerinden beri Türklerin öz vatanı olmuş ve bugüne kadar da özelliğini korumuştur, Türk tarihinin dünyaca kabul edilmiş otoritesi Z. V. Togan: "Türkler'in menşe'i bahismevzu olunca, gözler bugün dahi bunların ekseriyetinin yaşamakta olduğu Orta Asya'ya dikilir; fakat bu milletin ikinci büyük ve kuvvetli kütlesi, Ön Asya'da ve Karadeniz etrafında yaşamaktadır¹" demektir. Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarında "Anau" harabelerinde yapılan kazılar neticesinde, M.Ö. 4500, diğer bir iddiaya göre 9000 yıllarında yaşamış olan bir medeniyetin ortaya çıkışıyla ilgili olarak, Z. V. Togan şu görüşleri belirtmektedir: "Burası o devirlerdeki Ön Asya (Sumer ve Sus) ve Güney Asya'da (Hindistan'da, Sind nehri havzasında Mehenio-daro ve Harappa harabelerinde) ve Uzakdoğu'da (Çin'de, Yunan vilâyetinde, Yang-shao'da ve Mançuri'de) eserleri keşfolunan medeniyetler arasında bir vasıta, yahut onların ilk başlangıç merkezi, ocağı olmuştur"².

Birçok sahada yapılan araştırmalarında, Kağızman'ın Camışlı köyü yakınlarında "yazılıkaya" kayaaltı sığınağı ile Kurbanaga mağarasında, çok sayıda Ala Geyik, Dağ Keçileri, At, Öküz, Eşek ve İnsan figürleri ile av hayvanlarını yakalamak için kullanılan tuzak sahneleri bulunmuştur. Van bölgesinde geniş araştırmalar yapan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Oktay Belli buralarda yüzlerce mağara resimleri keşfetmiştir. Adıyaman ile Malatya karayolu üzerindeki "Palanlı" kayaaltı sığınağının duvarlarında, Dağ-keçileri ile insan figürleri bulunmaktadır. Erzurum yakınındaki "Cunni" mağarada da, resim ve amblemler bulunmuş, bunlara benzer olan, Kütahya yakınlarında Aizani tapınağındaki resimler

1 Togan, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi, Türk Tarihine Giriş I., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, No: 1534, Tarih Araştırmaları No: 2 C. I, İstanbul 1981, 3. Baskı, s. 7.

2 Togan, Giriş I, s. 8.

de ortaya çıkmıştır. Güneyde, Filistin bölgesinde kayalar üzerinde yüzlerce resim bulunmaktadır³.

Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde ve Bakü yakınlarındaki Kobustan (Gobustan/ Gobu-istan=Gobu yeri) bölgesinde bir açık hava müzesini andıran, kayalar üzerine çizilmiş dört bine yakın resim bulunmaktadır.

Anadolu ve Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde bulunan bu eserlerin benzerlerinin, son yıllarda Sibiry'a'nın muhtelif yerlerinde de ortaya çıkarıldığını belirten A. Erzen "Çok geniş bir coğrafi bölgeye yayılmış olmasına rağmen, şekil ve muhteva yönünden birbirinin benzeri olan bu resimlerin, eskiden, göçebe ve yarıgöçebe Türk boyları tarafından yapılmış oldukları, bugün artık yerli ve yabancı bilim adamları tarafından kabul edilmiştir." demektedir⁴.

Türk göçebe (bozkır) medeniyetinin, eski dünyanın yerleşik, çiftçi topluluklarının, teşkilatsız bulunan medeniyetlerini teşkilatlandırarak, onlara siyasî ve askerî kudretin mahiyetini öğrenmek suretiyle, eserlerinin günümüze kadar intikal ettiği büyük medeniyetler kurmalarına sebep ve amil oldukları bilim adamları tarafından ispat edilmiştir⁵. Z. V. Togan, "Önasyanın kadim tarihinin büyük alimi" dediği Fr. HOMMEL'in, Sümerler'i tamamiyle Türk kavmi saydığını belirterek, Hommel'den şu görüşleri naklediyor: "Türk kavimlerinin en eski cedlerinden bir şube, M.Ö. 5000 senelerinde Orta Asya'daki anayurtlarından ayrılarak Önasya'ya gelmiş ve Sümerler'i teşkil etmiştir. Sümerler'in dillerinden kalan eserler, Türkçenin o eski zamanlarda ne gibi bir şekil arzettiğini bize gösteriyor⁶" demektedir.

Sümerler'den sonra (IV. binde) Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Subaru, Elam ve Hurriler'in de, Sümerler gibi esas itibarıyla Türk kavimleri oldukları ilim âlemince büyük ölçüde kabul görmektedir. Medler içinde de Turani kavimlerin önemli bir yer teşkil ettiği ve Urartulular (yukarı ülkeler)'in de Hurriler'in bir devamı olup, Turani menşeden geldikleri anlaşılmıştır. Bu sahada geniş araştırmalar yapmış olan, Malkar-Karaçay Türkleri'nden kıymetli alim, İsmail Mızı-Ulu (Miziyef), şunları yazar: "Önce Transkafkas ve Ön Asya için seciyevi olmayan kurganlar buradan Derbend ve gayri Kafkas geçitleri ile M.Ö. 3 bin yılında Azerbaycan'a (Üçtepe), Gürcistan'a (Bedeni), Ermenistan'a (Lçaşemi) ve Anadolu'ya geçmiştir. Adıgeçen yerlerde, Koruktepe'de, Norsuntepe'de, Tepecik'de, Hatay [Antakya] eyaletinde, AMANUS Dağı eteğinde, Amuk Vadisi'nde, kurgan kültürünün önemli katları bellidir... Böylelikle yaptığımız araştırmalar, kurgan kültürünü yaratmış olan Prototürk'lerin M.Ö. 4 bin yılın sonunda 3. bin yılın başlangıcında Önasya'ya göç etmelerini göstermektedir. Bu göç etmeyi biz, Şumer (Somar) boylarının yer değiştirmesi ile izah anlatırız [ediyoruz]. Eski Türkler'in Şumer'ler (Azerbaycan ve Kafkas Türkleri "Su-

3 Erzen, Afif, Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1986, s. 10-14.

4 Erzen, a.g.e. s. 14.

5 Togan, Giriş I, s. 10.

6 Togan, Giriş I, s. 12.

mer" adını "Şumer" şeklinde telaffuz ederler) ile arkeolojik, etnografik ve tarihî ilişkileri dil bilgileri ile, çok iyi uzlaşmaktadır. Sumer-Türk dil benzeşimleri barede [konusunda] tanınmış âlimlerden Vinkler, Hommel, B. Qrozni, V. Struve ve başkaları çağdaş yazarlardan ise O. Süleymenov, B. Yusufov, Aydın Memmetov, Osman Nedim Tuna yazmışlar⁷

Ş. Günaltay da bu hususta: "Anadolu'nun en eski halkı M.Ö. IV. binde yaylaya (Anadolu) doğudan gelmiş oldukları gibi M.S. XI. yüzyılın ikinci yarısında Küçük Asya'ya giren Selçuklu Türkleri de bunların izleri üzerinden yürümüşlerdir⁸" demektedir. Anadolu toprakları, doğu ile batı arasında geçit olması ve hayvancılık yönünden fevkalade iklim şartlarına müsait bulunması sebebiyle, bugün olduğu gibi, eski çağlarda da stratejik öneme sahip olup, büyük devletlerin ve kavimlerin ilgi alanı içinde olmuştur.

İğdir'da Yayıcı (Yağcı), Gökçeli, Kültepe, Çölegert (Kara-Koyunlu Taşburun) gibi yerlerden çıkan arkeolojik eserler ve diğer yerlerde bulunan kadim tarihî buluntuların müşterekliğinden de anlaşılmış olduğu gibi, İğdir'ın bu büyük Türk kıtasında, Türk medeniyetinin bir beşiği ve Türk tarihinin çok eski ve zengin bir taşıyıcı noktası olduğu aydınlanmıştır. İleride de görüleceği gibi, Tarih boyu Türkler'in meskûn bulunduğu İğdir Ovası (Sürmeli ve Sahat Çukuru), Türk Tarihi'nin, Türk Kültürü'nün ve Türk Coğrafyası'nın, önemli bir stratejik yöresi olan, Doğu Anadolu'nun, şirin bir köşesi ve Türklüğün bir kavşak noktasıdır.

Tarih boyu, Romalılar'ın, Persler'in, Bizanslılar'ın, Müslüman Araplar'ın ve son çağlarda da Ruslar'ın, Aras boyları ile Ağrı Dağı çevresine hakim olma istek ve çabalarının, Türk gücünü kırarak, kontrolde tutmak amacına yönelik olması da bu bölgenin, Türk varlığı açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bugün, mevcut bulunan ve muhaceretlerle Ermeni⁹ çoğunluğu sağlanarak, batılı hristiyan devletlerin de desteği ile Ruslar tarafından oluşturulan Ermenistan devletinin kurdurulmasında da aynı amaçlar yatmaktadır. Cumhuriyetimizi doğuran Milli Kurtuluş Savaşı döneminde, Mustafa Kemal Atatürk'ün, İğdir'ın kurtuluşu ve Anavatan'da kalması yönünde gösterdiği hassasiyet ve ısrarlı mücadeleler de İğdir'ın Türk Yurdu ve Türk milli bütünlüğü açısından, ne kadar stratejik bir öneme sahip olduğunun açık belgesidir.

Bu çalışmamızda, İğdir'ın tarihi kimliğini yukarıda ifade etmeğe çalıştığımız boyutlar içinde vermeği amaçladık.

7 Mızı-Ulu, İsmail, Merkezi Kafkaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul 1993, s. IX, Çev. Prof. Dr. Süleyman Eliyarlı, Doç. Dr. Mehman Abdulla.

8 Günaltay, Ş., Yakın Şark II, Anadolu, T.T.K. yay. Ankara 1987.

9 Ermeniler, Ermeni adını kendileri için millet adı olarak bile benimsememekte ve kendi milletleri için Hay adını kullanmaktadırlar. Esasen Ermeni adı millet adı değil, yüksek muntaka, dağlık yöre anlamındaki eski Urartu (Uru-Atri) değimi yerine M.Ö. 518 de Dara'nın kaya kitabesinde ilk defa, coğrafya anlamında anılan bir addir. Bugün Ermenistan Ermenileri kendileri için Hay, Ermenistan için Hayastan adını kullanmaktadırlar. Bu hususta ileriki konularda, geniş bilgi verilmektedir.

SUBARULAR VE HURİLER DEVRİ

Subarular'ın M.Ö. III. bin yıllarında, Fırat ve Dicle nehirlerinin kuzey havzaları arasında (Yukarı Mezopotamya), bugünkü Urfa, Diyarbakır, Mardin bölgelerinin güney kesimleri ile Musul civarlarını ihtiva eden alanda görüyoruz. Subarular'ın Orta Asya'dan buralara geldikleri malûm olup, Ancak ne zaman geldiklerine dair kesin bilgiler mevcut değildir. Subarular, bu ilk görüldükleri yerlerde ayrı ayrı boybeylikleri şeklinde yaşıyorlardı. "Bunların en önemlileri Sinear tabletlerinde adı geçen Fırat üzerindeki "Maeri" (Mari) ve Habur çayının Fırat'la birleştiği noktanın alt tarafındaki Hana beyliği idi. Bu hükûmetin merkezi olan Tırka'nın (Turka?) idare ve sosyal hayat itibariyle Sümer sitelerine benzediği anlaşılmaktadır"¹⁰.

M.Ö. III. binde Subarular'ın yerleştikleri bu yerler, Sümer-Akad metinlerinde Subaru adlı savaşçı birçok oymakların yaşadığı ve adının da Subaru olduğu şeklinde geçer. "Subaru", bu kavmin dilinde "Irmaklar arası" manasını ifade ediyordu. İki kelimeden mürekkep olan Subaru lafzı, türkçede de aynı anlama, yani "su arası" manasına gelmektedir. Sub, eski türkçede "su"; aru da bugün "ara" diye telaffuz ettiğimiz kelimedir"¹¹.

Subarular güneyden gelen tazyikler neticesinde buradan kuzeye doğru yayılmaya başladılar. Sonraları Aras boyları, Azerbaycan ve Orta Asya'da "Sabir", "Subar", "Sibir". "Suvar", ve "Suban"¹². adlarıyla görülmektedirler. Türkçe'deki B/M değişmesini gözönüne alırsak, Sümer/Sumer adıyla aynı menşede olduğu anlaşılır. İsmail Mızı-Ulu da bu hususta şu görüşünü ileri sürer: "İtil ve Cayık (Yayık/Ural) nehirleri arasında yayılmış olan Suv-ar (Nehir kişileri) [Türk lehçelerinde er/ar/ır/ir sözleri yiğit, erkek, er, kişi anlamlarında kullanılır] sözünü ben Somar sözünün samileştirilmiş şekli olması fikrindeyim. Böyle bir aynileştirme için Türk dillerindeki M-B-V ses geçitinin olması esas götürülebilir. (Somar-Sobar-Sovar)"¹³.

Subarılar, Herodot Tarihi'nde Kolkhis (Doğu Karadeniz ile Kafkasya dağları arası) ile Medya (Batı İran ve İran Azerbaycanı) arasında gösterilir ve bunların tek ulusunun Saspeir'ler (Subarlar/Sabirler) olduğu belirtilir"¹⁴. Bir başka yerde de, Saspeir'ler"¹⁵. adıyla anılmakta ve ülkeleri Basra'dan itibaren kuzeye doğru sıralanan memleketler içinde, şöyle gösterilmektedir: İranlılar ülkesi, Medler, Medler'in kuzeyinde Saspeir (Subar/Sabir) ve

¹⁰ Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 263.

¹¹ Günaltay, a.g.e. s. 263.

¹² Togan, Giriş I, s. 401.

¹³ Mızı-Ulu, İ., a.g.e. s. IX.

¹⁴ Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, Müntekin Ökmen çevirisi, İstanbul 1991, I. 104-110.

¹⁵ Herodot Tarihi, VII, 96.

bunların kuzeyinde de Kolkhisliler'in ülkesi¹⁶. Saspeir ülkesi olarak gösterilen yer, bu günkü Azerbaycan, Ermenistan ve Doğu Anadolu'nun doğu bölümü ile Güney Azerbaycan'ı içine alan içine alan yerleri kapsar. Xenophon'un, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde de, Karadeniz kıyısında yaşayan Makronlar'la Skythen'ler bahisle, Skythenler ülkesini, Çoruh'un güneyindeki bölgeler olarak gösterilir¹⁷.

Çoruh boyunda bulunan İspir ilçemizin adı, Sa-Sper (Sa-Seper) adlı bu Türk kavminin adından gelmekte olup, bunların kurduğu bir yerdir.

Subarlar sonraki çağlarda Asya'da Sabar veya Sabir Türkleri olarak anılmışlardır. Orta Asya'da asıl yurtları Tanrı Dağları'nın batı kesimi, ili nehri sahasıdır. Kafesoğlu, bu Sabarlar'ın Hun İmparatorluğu'na bağlı topluluklardan olduğu görüşü üzerinde durmaktadır¹⁸.

Sabar/Subar'lar, 461-465 yıllarında doğudan gelen Avarlar'ın baskısıyla yerlerinden oynamış Altay Dağları ile Ural Dağları arasında yaşayan Oğuz Türkleri'ni bu yurtlarından atarak, Tobal ve İsim ırmakları çevresinde yurt tutmuşlardır. Tobalsk dolaylarında, Ob, Tura ve İrtis boylarında Sabar, Saber (Tapar), Soper, Saveri, Sabrei, Sıbir (Sıvır), Ay-Sabar, Kun-Sabar gibi şahıs adlarına da rastlanmaktadır¹⁹.

M.S. V-VI. yüzyıllarda Batı Sibiry ile Kafkaslar'ın kuzeyinde mühim rol oynayan Sabar adlı bu Türk kitlesi, Bizans tarihlerinde Sabar, Sabeir, Saber Sa-per (Sa-seper); Ermeni, Süryani ve İslâm kaynaklarında Savır, Sabr S(a)bir ve Sebir gibi adlarla anılmışlardır²⁰.

Kafesoğlu Sabar adını şöyle açıklamaktadır: "...ancak Türkçe açıklanabilen Sabar kelimesi "sab+ar" (=Sap-ar=Sapmak fiiline+ar ekinin ilavesiyle.. Başka örnekler: Kazar, Bulgar, Kabar vb.) dan meydana gelmiş olup "sapan, yol değiştiren, başıboş kalan, serbest" manasındadır ve Türkler'de ad verme usulüne uygundur"²¹.

M.S. 503 yılında Doğu Avrupa'da hakimiyetlerini genişleten Sabarlar, 515 yılında İtil (Volga)-Don nehirleri ile Kuzey Kafkasya'daki Kuban Irmağı bölgelerinde bulunuyorlardı. 515 yılında Balak (Belek ?) liderliğinde, Bizans'a karşıda savaş halinde olan Sabarlar, Güney Kafkasya'ya bugünkü Ermenistan, Azerbaycan, Artvin, Erzurum, Kars ve Iğdır-Ağrı Dağı bölgeleriyle, Anadolu'da, Kayseri ve Konya'ya kadar ilerlemişlerdir.

Subar/Sabar'ların ana kolu Kafkasya'daki savaşlardan dolayı oldukça yıpranmışlardı. Tam bu sırada Avarlar'dan da ağır bir darbe yemiş, aka-

16 Herodot Tarihi, IV. 37-40.

17 Xenophon, Anabasis (Onbinlerin dönüşü), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 141-143).

18 Kafesoğlu, İ., Türk Milli Kültürü, Boğaziçi yay. İst. 1988, s. 149.

19 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 149.

20 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 148.6.

21 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 148.

binde de bu bölgeye ulaşan Gök Türkler'in idaresini kabullenmek mecburiyetinde kalmışlardı. 576 dan sonra bir kısmı Kür nehrinin güney bölgelerine yerleşmişler ve Hazarlar'ın ortaya çıkışıyla, Hazarlar'ın ana kabileleri olarak (Belencer ve Semender) yaşamışlardır²².

XVI. asırda kurulan ve başkentinde adının "Sibir" (İsber) olduğu Sibir Hanlığı bu Sabarlar tarafından kurulmuştur. Sibir adı, Ruslar'ın buralara hakim olup, daha doğuya ilerlemeleri neticesinde, doğudaki coğrafyaya da ad olmuş, Sibirler'in yurdu anlamında Sibiry'a adını almıştır.

Güney Azerbaycan'da, Ürmiye gölünün kuzeyindeki "Sibir" çayının adı ile, Kafkasya güneyinde ve Azerbaycan'daki, Şaberan, Samur, Samırkent, Sabir Khost gibi tarihi şehirler; bugünkü Sibir-don, Sibir-don, Savir, Bilasuvur, Sebir-oba (Sabirabad)²³, Savare gibi, Ağrı ili Tutak ilçesi ve Bitlis ilindeki "Suvar"; Antalya ilinin Gündoğuş ilçesinde "Sabur"; Süruç, Kandıra ve Zonguldak Ereğlisi'nde "Saburlu"; Palu ve Hınıs'da "Suvarlar"; Besni'de "Suvarlı"; Kağızman'da "Suvar" adlı köyler ile, İspir ilçemizin adı hep Subarılar'ın hatıralarıdır²⁴. Şecere-i Terakime'de de "Suvar" adlı bir şehir ile bir boy ve o boya mensup Suvar adlı bir bey de geçmektedir.

Subarular'la aynı topluluk olan Hurriler, M.Ö. III. bin yılda Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde, Aras boylarına kadar ve Van gölü civarında yaşıyorlardı. Hurriler M.Ö. III. binin sonlarına doğru, Kafkasya geçitlerinden aşır, göçler halinde Anadolu'ya akınlara başlayan İndo-Avrupa ırkından olan Hititler'in baskısıyla²⁵ ve bunların sebep olduğu kavimlerarası kargaşalık yüzünden önemli ölçüde güney bölgelerine göç ettiler. Hurriler M.Ö. II. binde Mezopotamya'da yaşayan önemli bir kavim olarak görülürler. Yukarı Mezopotamya'da yerleşmiş olan Hurriler, kuzeyde Aras Boyları, Sahat Çukuru (İğdir-Revan Ovası) ile Zağros dağlarından, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz'e kadar yayılmışlardı. Hurriler'in Yukarı Mezopotamya'ya yerleşmeleriyle burada Hurri ve Mitanni devletlerini kurdular. bunlardan Mitanni devleti M.Ö. 1350 yılına kadar hüküm sürmüştür. Hurriler Kuzey Suriye'yi de hakimiyetleri altına almışlar ve "bu yüzden o zamandan kalma Mısır tabletlerinde bu bölgeye "Kharu" denilmiştir. Hurrilerin hatırası olarak, Hor ve Horit adı Tevrat'ta da yer almıştır²⁶. Subarular ve Hurriler'in görülmesinden (M.Ö. III.-II. bin) sonra kuzeyde Kafkasya'dan başlayıp, Malatya-Elazığ, Kuzey Suriye ve İran Azerbaycanı'nda Ürmiye gölüne kadar olan bu geniş bölgede kuvvetli bir kültür birliği olduğu, kazı ve

22 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 150.

23 Bu ad, Azerbaycan'ın (19. y.y.) ünlü şairi Mirza Ali Ekber Sabir'in adına göre verilmiştir.

24 Yavuz, Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, s. 45.

25 Erzen, A., a.g.e. s. 18.

26 Günlaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 267.

araştırmalardan anlaşılmaktadır²⁷. Bu kültür için bazı isimler teklif edildiğini belirten A. Erzen şu bilgileri veriyor: "Ancak bu kültürü yaratan halkın, Asyanik bir millet olan ve dilleri türkçenin de dahil olduğu Ural-Altay dillerine benzeyen Hurri'ler olması yüzünden "Erken Hurri Kültürü" adının verilmesi, gerek yerli gerekse yabancı bilim adamlarınca daha uygun görülmüştür. Çünkü daha sonra Hurri Kültürü M.Ö. I. bin yıllarında, Doğu Anadolu yüksek yaylasını, Transkafkasya (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan)'yı Kuzeybatı İran'ı ve güneyde de Urfa, Halfeti çevresini içine alan üçyüzyıl boyunca hâkimiyetlerini devam ettiren kuvvetli Urartu Kırallığı'nın kurulmasını sağlamıştır."²⁸.

M.Ö. III. binde Önyasya/da oturan bu kavimlere Turanlılar adının verildiğini belirten Ş. Günaltay: "Son zamanlarda batı bilginlerinin Sami ve Hind-Avrupalı kavimlerden ayırmak için Asyanik'ler veya Yafesliler veya hut Kafkasyalılar gibi türlü adlar verdikleri bu boyların küçük Asya'ya doğudan gelmiş oldukları, son zamanda yapılan kazılardan, araştırmalardan anlaşılmaktadır."²⁹. demektedir.

Moğollar'ın Gizli Tarihi'nde (s. 229) geçen Hori-Tomatlar'ın adındaki 'Hori' sözü Kuri (Huri/Khuri) diye adlandırılan kavimdir. Cengiz Han devrinde de görülen, Kuriler Tumat, Töles/Tölüs ve Burgutlar ile beraber aynı topluluk içinde bulunuyorlardı³⁰. Barthold, İslâm coğrafyacılarının, Kırgızlar'ın doğusunda yaşayan kavim olarak gösterdikleri "Fûriler" adlı bu kavmin Kuriler olduğunu söylemektedir³¹.

Z. V. Togan da Subar, Khuri ve Metan (Mitani) adlarının eski bir Türk kavminden kalan adlar olduğunu belirtmektedir³².

Barthold, Furi sözünün muhtemelen, kurt anlamında olan "Böri" olduğunu ileri sürer ve Birünî ve Avfi'nin eserlerinin birçok yazma nüshalarında "Kun" (Hun) kelimesi yerine "Furi" kelimesinin bulunduğunu belirtir³³. Hurri adının mağara anlamına geldiği ve bu adın, Hurriler'in merkezi olan Urfa'nın yakınlarındaki Nemrud dağında bulunan birçok mağaralarla ilgili olduğu ve buna göre verildiği ileri sürülmektedir³⁴.

Mağara anlamına gelen Hurri/Huri adının bu kavime, merkezleri yakınındaki Nemrud dağındaki mağaralara göre verilmesinin bir sebebi olsa

27 Erzen, a.g.e. s. 15.

28 Erzen, a.g.e. s. 16.

29 Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 265.

30 Sümer, Oğuzlar, Ana Yay. İstanbul 1980, s. 558.

31 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 559.

32 Togan, Giriş I, s. 469.

33 Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Kültür Bak. Yay. Ankara-1975 s. 155-156.

34 Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 265.

gerek. Bu kavmin mağarayla, özel bir ilgilerinin muhakkak olduğunu gözönünde bulundurursak, eski çağlardan beri mağara kültürünün Türk kabileleri arasında çok yaygın olup, aynı canlılıkla bugün de yaşamakta olması müşterek bir kültürün, tarihi derinliğinin ifadesidir.

Bugün bütün Türk Dünyası'nda olduğu gibi, Iğdır yöresinde de mağaralar kutsal sayılmaktadır. Halen Iğdır'ın Erhacı köyünde bulunan kutsal mağra, ziyaretgâhtır. Yılın Muhtelif günlerinde ahali tarafından ziyaret edilmektedir. Bu ziyaretlerde dilek tutularak kurbanlar kesilir. Bazen de tutulan dileklerin yerine gelmesi halinde, adadıkları kurbanları kesmek için ziyaret edilir. Genellikle sabahın erken saatlerinde ziyarete gelen halk, mağarayı ziyaret eder ve küçük çakıl taşlarını, dilek tutarak mağara içindeki kayalık duvarlara yapıştırmayı denerler. taşın yapışması, dileğin yerine geleceğine dair işarettir. Mağara ziyaretinden sonra şenliklerle kurbanlar kesilir. Yine Dede-Korkut Oğuzları'nın (Kazan Han'ın) Kışlak merkezi Sürmeli kalası'nın surlarının Aras'a bakan kuzey tarafının alt kısmında da kutsal bir mağara bulunmakta ve aynı şekilde ziyaret edilmektedir. Bu mağaranın dış sağ kısmında bulunan kayalık üzerinde, çok belirgin olarak bulunan ayak izinin, Hz. Ali (a.m.)'ye ait olduğuna inanılmakta ve yüz sürülerek dualar okunup, kurbanlar kesilmektedir. Iğdır'da, bu mağara ile ilgili birçok millî ve dinî rivayetler anlatılmaktadır.

Büyük Hun Devleti zamanında, kutsal bir "Ata-Mağarası"nın bulunduğu, yılın belirli aylarında burada törenler yapıldığı; Toba'ların da, kayaları mağara şeklinde oyarak "Ata-Mağarası" haline getirdikleri ve burada göğe, yere, Han soylarına kurban kestikleri Çin kaynaklarında anlatılıyor³⁵. Gök-Türkler'de de Ata-Mağarası inancı. Gök-Türk Kağanları da devletin ileri gelenleriyle muayyen günlerde bu mağarayı ziyaret edip, kurbanlar keserek törenler yapıyorlardı³⁶.

Oğuz Destanı'nda da geçen "Gurlar"ın memleketi, Afganistan'da bulunuyordu. Togan, aslen Türk olduklarını ve en eski zamanlarda Çin hududundan gelerek şimdiki Gur dağları muntikasına yerleştiklerini söylediği bu "Gurlar"ın İslâm çağında Fars dilinin bir lehçesini konuştuklarını belirterek: "Doğu Avrupa'nın bu kadar geniş sahalarında bize tarihen malûm olan ve olmuyan devirlerde yayılmış olan bu Ogur, Yugurlar'ın isimleri Milâddan önceki devirlerde Türk isminin yerini tutan bir isim olmuştur. İhtimal Ön-Asya'daki Khurî'ler (Huriler) de onlardandır." demektedir³⁷.

Delhi Sultanları'nın ve Kert (Kürt?) padişahlarının bu Gur'lardan olduğu belirtilmektedir. Şeyh Sadi, Bostan adlı eserinde, bir İranlı köylünün Gur hükümdarına "Ey Türk" diye hitabettiğini nakleder³⁸.

35 Eberhard, W., Çin'in Şimal Komşuları, Ankara 1942, s. 80; Ögel, Prof. Dr. Bahaddin, Türk Mitolojisi I, s. 21.

36 Ögel, Türk Mitolojisi I, s. 21.

37 Togan, Giriş I, s. 148.

38 Togan, Giriş I, . 452.

Birçok kaynakta Huriler'in Türkler'le aynı kültür bütünlüğü içinde oldukları belirtilmiştir. Z. V. Togan, Huriler'in dillerinin Türkçe ile akrabalık derecesini arzeden hususiyetler, bu Huriler'de, Türkistan'daki Huttal Türkleri'nin ve Önasya'da Selçuklular devrinin at terbiyesini andıran yalıcıkları, hep Önasya'da, tarihten önceki Türk izlerini mevcudiyetini ifade ettiğini söyler³⁹.

Bugün, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde (Geçmiş Huri/Guri sahası) yaşayan Kürtler'in adı olan "Kürt" sözünün aslının "Gur" dan geldiği de ileri sürülmektedir. Gur adının eski türkçede çoğul takısı olan "t" yi alarak, Gur (t)=Kürt olduğu, Kürtler'e verilen diğer bir ad olan Kurmanç sözünün de Türkçe'deki büyültme eki "man" ilavesiyle, Türkman, koca-man, şiş-man, uz-man sözlerinde olduğu gibi, "Gur-man=Gurman/-Kurman (ç)" olduğu ileri sürülmektedir ki, kurala uygundur⁴⁰. Anılan zamanlarda Huri sözünün mağara anlamına geldiği meselesi ise, eski türkçede Gur/Gor sözünün mezar ve yeraltı manasına geldiği ile açık şekilde anlaşılmaktadır. Bugün Türk Dünyası'nın birçok yerinde "Gor" sözü halen mezar anlamında kullanılmaktadır. Gor, Iğdır yöresinde de aynı anlamda (Babanın, Atanın gor'u (mezarı) kullanılmaktadır.

Gök-Türk menşe efsanesinde: Gök-Türkler'in ataları baskına uğrayıp öldürülüyor. Kalan küçük bir çocuğu öldürmeğe kıyamayıp, ellerini keserek ıssız bir yere atıyorlar. Ortaya çıkan gök yeleli dişi bir kurt çocuğu alarak, bir mağaraya götürüyor ve orada türeyerek Gök-Türkler oraya çıkıyor. Efsanede bu mağara kutsal sayılmaktadır.

Bir Kırgız menşe efsanesinde, Kırgızlar'ın ilk atası, bir Ata-Mağarası'nda bir inekle yaşamış ve Kırgızlar'da bu ilk ata ile inekten türemişler. Türk'le menşe ve kültür birliği içinde olan Koreliler de, yılın 10. ayında Ata-Mağarası'na gidiyorlar ve orada göğşe kurbanlar veriyorlardı⁴¹.

Türk efsanelerinde, kutsal mağara anlayışları çok görülür. Türk efsane ve halk hikayelerinde dağ bir nevi doğurucu ana rolündedir ve kutsaldır. Bu anlayış şimdi "Dağ fare doğurdu" değişiminde yaşamaktadır. Dağlardaki bu kutsal mağaralar sanki bir "ana rahmi" vazifesi rolünü görüyor ve kutsal kabul ediliyorlardı. "Mağaralar yeraltı dünyasını, yeryüzüne bağlayan birer kapı gibi idiler"⁴².

Iğdır ili yöresinde rastlanan her mağaranın, bir kutsallığı vardır. Bu kutsallık, kimi yerde dinî riva, etlerle (Bazen Hz. Ali (a.m.)'ye atfedilerek) anlatılmakta, kimi yerlerde de Köroğlu'nun meskeni olarak rivayet edilmektedir. Köroğlu'nun adının da bu yeraltının kapısı sayılan mağara ile

39 Togan, Giriş I, s. 12.

40 Yavuz, Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, s. 103.

41 Ögel, Türk Mitolojisi I, s. 21-22.

42 Ögel, Türk Mitolojisi I, s. 22.

ilişkisi var. Orta Asya (Türkistan) Köroğlu anlatmalarında, Köroğlu'nun adı "Gor-Oğlu/Goroğlu" dur. Bu anlatmalarda Goroğlu mezardan çıkmıştır. "Gor" mezar demektir. "Gor-oğlu=Mezar Oğlu". İğdir'da da Gor=Mezar Kabir demektir. İğdir'daki mağara rivayetlerindeki Köroğlu-Mağara ilişkisinin, Türkistan "Goroğlu" su ile bağlantılı olduğu anlaşıyor. Yine Türk mitolojisindeki yeraltı dünyasının kapısı olan mağara anlayışı, İğdir yöresinde, bir mağara kuyusundan yeraltına giden "Melik Memmed" veya "Zümrüd-ü Anka Kuşu" hikayesinde grüldüğü gibi birçok hikayede de vardır. Hz. Ali (a.m.)'nin, yeraltı dünyasına veya cinler diyarına yaptığı seferleri anlatan hikayelerde de bu motif vardır. İğdir yöresinde, yeraltı dünyasının kahramanı Melik Memmed adıyla anlatılan bu milli Türk efsanesi (nağlı) çok önem verilip anlatılmaktadır. Tuzluca ilçesinin İnce köyünde yaşayan "Melik Memmed" adlı Türkmen-Oğuz oymağına, ilgisi dolayısıyla de ad olmuştur. Bunun gibi, Türk kültür sahasında anlatılan yer altı hikayeleri, Türk inanç motiflerindeki, kâinatı, gök, yer ve yeraltı olarak idrak etmeleri anlayışıyla ilgilidir.

Anadolu'da okunan Muhammediyeler'de görüldüğü gibi Sibirya, Türkistan ve diğer Anadolu masallarında da yeraltı dünyası ve buraya açılan mağaralar motifi çok yaygındır. Türk Memlûk yaratılış efsanesinde: Bir gün çok yağmurlar yağmış, seller akmış, bu sellerle sürüklenen çamurlar bir mağaraya dolmuş. Etraf sakinledikten sonra güneş çıkmış, mağaradaki çamurlar ısınmış, aradan dokuz ay on gün geçtikten sonra ısınan çamurdan bir insan meydana gelmiş. İnsanın ilk cediti olan bu insana "Ay-Atam" (Adem) adı verilmiştir⁴³.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, "Kutsal-Mağara" anlayışı Türk kültür ve mitolojisinde yaygın ve derin bir anlam taşımaktadır.

M.Ö. III. binde Asyalı bu Hurriler'e, mağara anlamına gelen Hurri adının verilmesinde, Türk mitolojisindeki mağara anlayışıyla bir ilişkisi olduğunu düşünmek doğru olur. Türk efsanelerinde, Türkler'in bir mağarada "Böri"=Bozkurt'tan türemiş oldukları ve Barthold'un bu Furi sözünün kurt anlamında olan "Böri" olduğunu söylemesi de bir vesika mahiyetindedir.

Hurriler'den sonra yine aynı bölgelerde, Medler zamanı ortaya çıkan, ruhani bir gurubun adı olan Mag/Mağ/Muğ ve Eski Türklerde Tanrı anlamına gelen "Bağ" "Buğ" sözleri ile mağara sözü arasındaki, mana ve fonetik benzerliğin tesadüfi olmadığı açıktır. Medler'de de mağara inancı vardı ve Medler zamanı mağaralarda ancak Medler'in ruhani yöneticileri "Muğ" lar tören yapıp, kurban kesebilirlerdi.

43 Ögel, Türk Mitolojisi I, s. 484.

URARTULULAR DEVRİ

Hurriler, M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında, Asurlar'ın ve Hattiler'in baskı ve saldırılarıyla takattan düşmüş, siyasi birliğini kaybederek Hatti krallığına tabi olmuşlardı. M.Ö. 1200 lerde Hatti devletinin yıkılmasından sonra da tamamen sustular. Hattiler'in yıkılmasından sonra, Doğu Anadolu'da birçok beylikler kuruldu. Bu devirde, Van gölü çevresinden Fırat yatağına kadar olan yüksek yaylalarda da Urartulular ortaya çıkmaya başladılar. Bunlar diğerlerine nazaran çabuk gelişerek M.Ö. 900 lerde bölgede etkin bir devlet haline gelmişlerdi. Urartulular devletinin ilk nüvesinin, Hurri krallığının bir takım küçük beyliklere bölündüğü zamanlarda teşekkül ettiği bilinmektedir.

Hurriler zamanında, aynı soydan oldukları anlaşılan Urartulular, bu topluluk içinde ayrı bir boy gibi bulunuyorlardı. Urartulular devleti de aynı topluluğun meydana getirdiği bir birliğin teşkilatı idi. Hurri devletini meydana getiren topluluk, bir başka hanedan tarafından yeniden toparlanmış gibiydi.

Bu toplulukların menşe birliği içinde olduğunu belirten Prof. Dr. Afif Erzen, şu bilgileri vermektedir: "Hur-Urartu topluluğunun menşesini, Doğu Anadolu Kalkolitik kültürü yahut da geniş manada Kur-Aras kültürünü M.Ö. 3. bin yılda yaratan topluluk teşkil etmiştir. Bu kültür daha sonra M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısında, Doğu Anadolu'dan Kuzey Mezopotamya'ya doğru yayılmış olup, Güney Suriye ile Filistin'de "Khirbet-Kerak" kültürünü meydana getirmiştir. Hurri ve Urartu toplumlarının aynı menseden çıktıkları veyahut iki ayrı boy ve birbiri ardından gelen iki göç dalgası halinde, Transkafkasya bölgesinden güneye yayıldıkları anlaşıyor"⁴⁴. Bir diğer görüşe yer veren Erzen, bazı filologların, Hurriler'in Orta Asya steplerinden ve yüksek yaylalarından göçerek, İran üzerinden Anadolu'ya geldiklerini ileri sürdüklerine de işaret etmektedir⁴⁵.

Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da, birbiri ardınca görülen Süm-er, Sub-ar, H-ur-i, Ur-ar-tu adlarındaki er, ar ur sesleşmesi tesadüfî olmalıdır. Türk kavim adlarında (Haz-ar, Avş-ar, Ken-ger, Çavund-ur, Sal-ur, Bulg-ar, İğd-ir adlarında olduğu gibi) gördüğümüz ar, er ur, ır, ir ekleri kişi anlamına geldiği gibi ar, ur, Hur, or sözlerinde de, burc, kale, tümsek ve yüksek yer anlamları vardır. Türkçede büyük askeri birlik anlamında kullandığımız ordu sözünün aslı "or" sözünden yapılmıştır. Eski Türkçe'de "or-da" (or-ta), merkez, üs, yüksek makam, devletin yönetildiği yer anlamlarını taşırdı. Armeni/Ermeni, Gürcü, Urartu sözlerinin yüksek yer dağlık bölge anlamları olduğunu gözönünde tutarsak, sözler üzerindeki Türk ve Türkçe hakimiyeti

⁴⁴ Erzen, a.g.e. s. 25.

⁴⁵ Erzen, a.g.e. s. 25.

yetini görürüz. Bu fonetik benzeyiş Gur/Gür/Kür "t" çoğul eki ilavesiyle Kürt sözlerinde de görülür. Türk sözünün de aynı yapı içinde olduğunu görüyoruz. Konu hakkında Edip Yavuz şunları yazar: "Türk sözünün asıl kökü Tur dur. "k" eki ise, eski türkçede özellikle Macar, Kürt, Ermeni, Gürcü gibi Doğu Anadolu ve Kafkas uruklarında ve L.İ.R. Türkçesi konuşan uluslarda çoğul ekidir. Bu bakımdan Tür-k, Tur-lar anlamındadır. Tur-an da bu sözün, Farslar'ın, Türkler'e verdiği ve Farsça çoğul eki (an)'ı almış şeklidir. Öyle anlaşıyor ki, Türk sözünün de ana kökü (ur) dur"⁴⁶.

Sümerce de Ur, vahşi köpek anlamına gelir⁴⁷. Ur, Tarama sözlüğünde akur (ak-ur): kudurmuş anlamına gelir ve (ür den) ürek de vahşi anlamını verir. Bu anlamlar, Türk destanlarında geçen Türklerce ongun sayılan Bozkurt ile ilgili olduğu anlaşıyor. Bozkurt ürettiği (uluduğu) zaman, ağzını gökyüzüne (yükseğe) doğru çevirir. Bugün Anadolu'da söylenen "ulumak" aynı anlayışla ilgilidir. Ulumak, gökyüzüne, ulu yöne doğru seslenme, bağırma anlamındadır. Ululamak (=yüceltmek) sözü de aynı menşelidir. Anılan sözler, görülüyor ki hep yücelik, yükseklik anlamı vermektedir. Birçok yerde de değindiğimiz gibi, "ur", "ar" sözleri yüksekliği ifade eder. "Ur", "ar", "er" sözlerinin iştirak ettiği, Sub-ar, H-ur-i, Ur-ar-tu, Haz-ar, Gur-cü, Er-meni (Ar-meni) adları bir milleti değil, yukarı (yüksek) ülke, Dağlık yer demek olup, coğrafi anlamlı adlardır. Vücudumuzdaki küçük çıkıntılara da ur deriz. Urartu sözünün, ana kökü "ur" dur. Eski Türkçe'de kavim, uruk anlamı verdiği anlaşılan "ar" (/er) ekini almakla Ur-ar, (Ur kavmi) veya Urlu anlamını alır⁴⁸. tu eki ise yer, toprak, yurt anlamını bildirir. Bundan da "Urar-tu=Ur kavminin yurdu" anlamı çıkmaktadır. Bugün bu kavim için kullanılan "Urartulu" Ur kavminin yurdundan olan anlamından etnik topluluk, millet anlamına gelen, "Urartulular" söylenişidir. "Uru";

- * Özellikle belirtmek gerekir ki, Gürcü (Gürciya) ve Ermeni (Armenya) adları da coğrafi adlardır. Gürcü diye andığımız ve Gürcistan'da yaşayan toplumun millet adı Khald (Khaldi) yahut Kartli'dir ve kendilerini de böyle takdim ederler. Gürcistan'da, Kartli olmayıp, Gürcü diye adlandırılan küçük bir topluluk vardır ki, bunlar muhtemelen, Miladın ilk asırlarından itibaren, Kafkasları aşır gelen ve Hristiyanlığı da kabullenmiş olan Kıpçak Türkleri'nin bakiyeleridir. Dede Korkut Kitabı'nda, (Müslüman) Oğuzlar'ın, kuzeydeki "kafir dinli Kıpçak Meliki" dedikleri düşmanları olarak geçen Hristiyan Kıpçaklar, bunların atalarıdır. X. Yüzyıldan itibaren zamanla Müslümanlığa girmiş olan, büyük çoğunluğu Türkiye'de yaşayan ve Gürcü adıyla anılan topluluklar bu Kıpçak Türkleridir. Anlatıldığı gibi, aynı şekilde, Ermeni adı da toprak, yurt, ülke anlamına kullanılmış bir sözdür. Ermeni diye adlandırılan milletin asıl adı "Hay" olup, bunlar ülkeleri için dahi Ermenistan veya Armenia adını kullanmayıp, "Hayestan" derler. Armenia (Ermenistan) adını yabancılara karşı ve diplomatik konuşma ve yazışmalarda kullanırlar. Ermenistan'da "Hay" (asıl millet) olmayıp "Ermeni" adıyla anılan küçük bir topluluk da var ki, Haylar tarafından küçük görülüp dışlanırlar. Bunların da, zamanında (M.S. IV. ve V. Yüzyıllar) Greogoryen Hristiyanlığı kabul edip, sonradan Müslümanlığa girmiş olan, Kıpçak-Oğuz Türkleri'nin, Hristiyan kalmış bakiyeleri olduğu anlaşıyor. Anılan bu Ermeni topluluğu ilk dil olarak Türkçe (Azeri) konuşurlar, Türkçe aşık edebiyatları olup, soyadları genellikle Türkçedir.

46 Yavuz, E., Tarih Boyunca Türk Kavimleri, s. 107.

47 Yavuz, Edip, a.g.e. s. 54.

48 Yavuz, Edip, a.g.e. s. 53.

Kemah'ta Uru; Hınıs ve Niksar'da Huri ve Huru, Van'ın Şatak (Çatak) ilçesi ve Erzincan'da "Urik"; Diyarbakır ve Erzincan'da "Urek" adlı köyler bulunmaktadır⁴⁹. Nahçıvan'ın kuzey kesimi eskiden Urut sancağı adını alıyordu. Bu ad, bugün Urut adlı bir kalede yaşamaktadır.

Urartulular ülkesi, Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye, Kuzeydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı, bugünkü Ermenistan, İran'ın kuzeybatısı, İğdır ovası (Sürmeli Çukuru), yukarı Aras boyları ile batıda Erzincan ve Malatya'ya kadar olan bölgeleri içine alır. Kaynaklardan, bu sahanın bazan Kars civarına kadar genişlediği anlaşıyor.

Urartu Devleti'nin (M. Ö. 900-600) teşekkülünde başlangıç merkezinin Van gölünün kuzey kesiminde yeralan "Arzaşkun" şehri idi. Urartu devletini kuran Sardur I (840-830) ile babası "Lutipris" bu şehirde hüküm sürmüşlerdi. Asur krallığının tazyiklerinin artarak tehlike arzemesi üzerine, Urartu kralı Sardur I. (Orta Asya'da Kent Türkleri de denilen "Sart" (şehirli, tüccar) ların adıyla benzerlik içindedir. Araştırmaya açık bir meseledir.)⁵⁰. Hükümet merkezini, savunması daha kolay olan Van şehrinin bulunduğu sahaya götürmüş, burada Van kalesini kurarak burayı merkez yapmıştır⁵¹.

Sümerler ve Subarular'la akraba (devamı) olan Hurri'lerin bakiyelerinden oluşan Urartulular Kırallığı, kitabelerinde kendilerine Büyük kral, Sura ilinin, "Biaini"⁵² ilinin kralı ünvanlarını verdikleri gibi, Mezopotamya krallarının ünvanlarını da kullanıyorlardı. Tuşpa (Van) şehrinin hâkimi gibi ünvanlar da vermektedirler⁵³.

Sardur I.'in oğlu ve halefi olan İşpuini (M. Ö. 825-815), Asurlar'ın zayıf durumundan faydalanarak Urartulu devletini güçlendirmiş ve genişletmiştir.

Urartu kralı Manua'nın (M. Ö. 810-785), kuzey seferlerinde, Aras nehrini geçerek Gökçeöl'e kadar olan bölgede verdiği savaşlar neticesinde, İğdır Ovası-Sahat Çukuru Urartulular'ın hakimiyetine girmiştir. Taşburun köyü ile Karakoyunlu kazası arasında bulunan Çolagert mintikasında ve Bulakbaşı köyünde Kral Manua adına yazılmış kitabeler bulunmuştur. Kral Manua ülkenin imarı ile de meşgul olmuş, yaptırdığı her eser için bir kitabe yazdırarak, 110 dan fazla kitabe bırakmıştır. Bu kitabeler, Urartu tarihinin

49 Yavuz, E. a.g.e. s. 55.

50 Edip Yavuz, Hüseyin Cahit Yalçın'ın tercüme ettiği, Charles Seignobos'un, "Avrupa Kavimlerinin Mükayeseli Tarihi s. 20'den naklen, Sardunya adasında yaşayan halkın Sartlar olduğunu ve Sard (unya) adının da bu kavimden alması olduğunu belirtir. Yavuz, E., a.g.e. s. 78.

51 Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 318; Erzen, a.g.e. s. 27.

52 Erzen: "Urartular kendilerine Biaini'li demişlerdir. Biane veya Viane'den bugünkü Van Kalesi'nin de kurucusu olmuştur." a.g.e. s. 27.

53 Urartulular'ın kendilerini Hurri'lerden saydıklarını kabul etmek pek tâbiî olur. Urartu kralları, Sura ilinin kralı ünvanını taşımak suretiyle, kendilerinin Hurri'lerden inmiş olduklarını ve bu itibarla yukarı Mezopotamya (Subaru) üzerinde bir hakları bulunduğunu anlatmak istemişlerdir." Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 318.

aydınlanmasında ana amil olmuşlardır. Manua, arazinin sulanması için kanallar açtırmış, kaleler yaptırarak şehirlerin imarına önem vermiştir. Kral Manua'nın, Van'da, efsaneyi kraliçe Semiramis adına yaptırdığı 51 km uzunluğundaki kanal, Şamran adıyla hâlâ kullanılmaktadır.

Manua ve oğlu devrinde de Urartulular'ın en büyük rakibi olan Asurlar'ın karışıklık içinde olup, meşgul olmalarından Urartu ülkesi bir hayli genişlemiş, kuzeyde, İğdır Ovası ve Çıldır gölüne kadar⁵⁴. olan bölge ile Azerbaycan'ın bir kısmı bu devirde Urartu topraklarına katılmıştı.

Manua'nın oğlu "Argiştı I." (M.Ö. 790-765) devri, Urartulular'ın en güçlü zamanı olmuştur. Devlet oldukça büyümüş, Asurları bir nevi muhasaraya alınmıştı. Argiştı I, Kuzeydoğu Anadolu'ya defalarca seferler düzenlemiş, İğdır Ovası kuzeyinde Erivan, Gümrü ve Gökçe-göl civarındaki kabilelerle savaşmış, zaman zaman Kafkas dağlarına kadar sokulmuştur. Bunun devrinde İğdır Ovası tamamen Urartulular'ın yönetiminde kalmaya devam etmiş ve en güçlü askeri üslerinden olmuştur. Argiştı I, Aras nehri Kuzeyine düzenleyeceği seferlerine burada hazırlanmıştır. M.Ö. 785 yılında "Erebuni (Arin-Bert=Anbert)" ve M.Ö. 779 yılında İğdır'ın kuzey tarafına düşen, Ermenistan topraklarındaki Armavir (Serderabad) kasabasını da bunlar kurmuştur.

Argiştı I'in yerine geçen Sardur II. (M.Ö. 764-735) zamanı da Urartulular'ın güçlü ve parlak devirlerindendir. Bu devirde Urartulular'ın, kendi topraklarını tamamen muhafaza ettikleri görülür.

M.Ö. 743 tarihinde Asur Kralı "Tiglatpileser III", Hattiler'le ittifak kurarak, kuvvetli bir ordu ile Urartulular üzerine yürüdü ve Sardur II.'u ağır bir mağlubiyete uğrattı. "73 bin" esir veren Urartulular Van Gölü civarında çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Asurlar Sardur II.'u takip ederek, Urartu başşehri olan Van (Taşpu) kalesini muhasara ettiler. Ama netice alamadan döndüler⁵⁵. Ondan sonra kral olan Rusa I. (M.Ö. 735-714), Urartulular'ın yeniden toparladı. Rusa I. da Kafkasya üzerine seferler düzenlemiş ve yeni yerler almıştır. Rusa I, Urmiye gölü civarındaki Mannalar'ı da mağlup ederek, Tebriz dahil bütün Azerbaycan'ı, Urartu ülkesine kattı⁵⁶.

Bu sırada Asur kralı olan Sargon II. (M.Ö. 722-705), Urartulular üzerine sefer ederek, Rusa I'yı Urmiye gölü yakınlarında mağlubiyete uğrattı, Urartu ülkesini tekrar yağma ve talan etti. Bu hadise üzerine Rusa I, dayanamayarak intihar etmiştir. Bu savaştan az önce, Sakalar'ın baskısıyla Kafkaslar'ı aşarak Urartu ülkesine giren Kimmerler'in, Aras boylarında (İğdır Ovası civarı) Urartulular'ı mağlubiyete uğratmaları, Urartulular'ı zayıf düşürmüş ve arkasından Urmiye yenilgisini getirmişti. Rusa I.'nın

54 Kırzioğlu, Kars Tarihi s. 41.

55 Erzen, a.g.e. s. 34.

56 Erzen, a.g.e. s. 35.

ölümünden sonra oğlu Argıştı II. (M.Ö. 713/4-685), Urartu ordusunu toparlayarak, Kimmerler'in ülkeye girmesine mani oldu. Bu güçlü direniş karşısında, bazı Kimmer gurupları da batıya, Anadolu içlerine yönelmeye başladılar.

Urartulular'ın son kudretli kralı olan Rusa II (685-645) zamanında Kimmer'in ikinci büyük akını ile arkasından gelen Sakalar'ın yerleşmesiyle, bütün Kür ve Orta Aras boyları tamamıyla Urartulular'ın elinden çıktı. Diğer taraftan Sakalar'ın Asurları sıkıştırarak meşgul etmesi Urartulular'ı güneyde rahatlatmıştır. Rusa II. zamanında Aras boyları ve kuzey kesimlerinde yoğun imar faaliyetleri olmuş, birçok kaleler yapılmıştır. İran Azerbaycanı'ndaki Bastam şehri ve kalesi, Transkafkasya'da "Teişeba" (Karmir-Bulur), Urartular'ın yeni başşehri Toprakkale ve Adilcevaz (Kef kalesi) kalesi Rusa II. tarafından kurulmuştur⁵⁷.

Urartu Kırallığı, Rusa II. (M.Ö. 685-45) zamanında tekrar güçlendi. Asurlarla anlaşarak iyi geçinmeye çalışan Rusa II. ve halefi Sardur III. (M.Ö. 645-625), bu siyasetleriyle Urartu ülkesini bir müddet akınlardan koruyabildiler⁵⁸. Sardur IV. ve oğlu zamanına ait fazla bilgi bulunmamaktadır.

Urartu devleti, Sakalar'ın Anadolu'ya geldiği sıralarda, Medler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

"Kuzey-batı İran'ın bugünkü Azerbaycan bölgesinde yedinci yüzyıldan beri belirmeğe başlayan Med devletinin Keyaksar (M.Ö. 633-584) gibi kudretli bir şefin eline geçmesi, diğer taraftan da Kafkas derbendlerinden akan Sakalar'ın bütün Yakın Şarkı tehdit etmesi, Urartulular'ı zayıflatmıştı. Med kralı Keyaksar'ın hegemonyasını kabul eden "Erimena" ve halefi Rusa III. den sonra da Urartulular devleti Medler tarafından yıkılmıştır⁵⁹.

KIMMERLER

M.Ö. VIII. asırda Ortaasya'da büyük bir devletleri bulunan Sakalar batıya doğru ilerleyince, Kafkasya kuzeyindeki Kimmerler'i, baskılarıyla Kafkasya'nın güneyine ve Küçük Asya'ya göçe mecbur ediyorlardı. Kimmerler de bu doğudan gelen savaşçı Saka baskısı ile büyük guruplar halinde Kafkasya'yı aşarak Azerbaycan, Aras boyları ve Doğu Anadolu'ya yayılarak yerleşiyorlardı. Urartulular'ın zayıflamasına bu Kimmerler de sebep olmuşlardır. Kimmerler'in yerleştikleri ve hakimiyetlerine aldıkları yerlerin çoğu Urartulular'a aitti.

Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerin eski halkı, olan Kimmerler'den ilk söz eden Homeros'dur. Kuzey ülkelerine yaptıkları seyahati anlatırken, gemilerinin Karadeniz'in kuzey sahiline vardığında buraları şöyle anlat-

⁵⁷ Erzen, a.g.e. s. 38.

⁵⁸ Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 322.

⁵⁹ Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 323.

maktadır: "Kimmer erlerinin ili ve şehri buradadır: daima sisle ve butlarla (bulutlarla) örtülü; parlak güneş, ışınlarıyla, onları, hiçbir zaman görmez, ne yıldızlı göğe yütkselirken, ne de gökten yere dönüp inerken; bu zavallı insanların üstüne uğursuz bir gece kanat germiştir"⁶⁰. Bu devirden kalan kaynaklara göre, Kafkasya ve Azak denizi kuzeyinde oturuyorlardı. Asur kaynaklarında adları "Gimmirai" olarak geçer. "Herodots'un kuzey-batı İran'da bir Med devleti kurulduğunu haber verdiği çağlarda yani M.Ö. 7. yüzyıl başlarında Asur kaynakları, bir bölge simasında önemli bir değişiklik olduğunu anlatır. Asurlular'ın Gimmirai dedikleri Kimmer'ler, içinde bulundukları karanlık âleminden çıkarak Kafkas kuzeyinden, Derbend yoluyla İran'a akmış, bazı kabileleri de Anadolu platosuna dağılmışlardı. Bunların arasında İskitler veya İşguzai'ler, Haldia'nın doğusuna akmış, İran vadilerine inmişlerdi"⁶¹. Sonraları Anadolu'nun batı bölgelerine de yoğun şekilde yayılmışlardır.

Volga ile Ural dağları arasında Pakrovsk mezarı (M.Ö. 1300-1200 yılları)nda yapılan incelemeler, Kimmer bronz medeniyetini göstermektedir. "1150 ile 950 yılları arasında Kimmer medeniyeti Karadeniz'in kuzeyinde gelişmeye devam ediyordu. 900 ile 750 arasında Kimmer kültürünün son safhasına şahit olmaktayız."⁶². IX. ve X. asırlara kadar, Türk kavimlerinin, Azerbaycan ve Anadolu ile olan irtibatları, Kafkaslar'daki, Derbend ve Daryol (Daryal) geçitleri üzerinden vukubulmuştur. türk kavimlerinin eski çağlardan ebri, Kafkas Dağları ile Hazar Denizi'nin kuzey kesimlerinde görülüyor olması, buralarda kadim bir Türk medeniyetinin de mevcudiyetini göstermektedir. Son yıllarda yapılan çalışma ve kazılardan (Han Mazarı gibi), bu bölgedeki en eski medeniyetin Türkler'e ait olduğunu ortaya koymuştur. Bu sahada geniş araştırmalar yapan Sovyet ilimler akademisi üyesi, Malkar Türkleri'nden değerli bilim adamı, Arkeolog ve Etnograf İsmail Mızı-Ulu (Miziyef), şu görüşleri ileri sürmektedir: "Kurgan kültürünü araştırmakla biz Türk boyların ilk vatanın nerede yerleştiğini aydınlatabiliriz. Türkler'in ilk vatanı şimdiye kadar Altay bölgesi sayılmaktadır. Fakat Arkeoloji ve Etnografik bilimler burada Pratürklerin, (Prototürk) onların dil ve kültürünün izlerini ortaya çıkartmamıştır. Pratürkler burada sanki birdenbire görünmüşler. Bu zaman onların artık yaranmış sosyal, devletçi, askerî, kurum ve tesisatları, han ve ordu komutanları olmuştur. Böylelikle Altay dağlarında ilk kök aktarışı [arayışı] sonuç vermiyor. Aksine, Kurgan kültürünün yaranmış olduğu Volga-Ural (İtil-Cayık) nehirleri arası Türk halklarının aparıcı [sürükleyici] ve başlıca kültür gelenekleri için ilk vatan olmuştur.

60 Homeros, *Odyseia*, Varlık Yay., İstanbul 1963, s. 169.

61 Günaltay, *İran Tarihi I*, s. 108.

62 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 23.

"Böyle ise, Pratürk boy ve topluluklarının ilk vatanı Altay dağları değil İtil ve Cayık nehirlerinin arası olmuştur. Arkeoloji ve Etnografik bilgilerden asılı olmayan adı geçen bölgenin Pratürk etnik toplumların ilk vatanı olması hakkında bir zaman tanınmış dilci alim Nemet yazmıştı. Onun yazısını olduğu gibi alalım: "Türklerin ilk vatanının Orta veya Doğu Asya'da olması barede [konusunda] eski nezeriyeler kifayet kadar esaslandırılmamış, ya da etkilemiştir." (Voprosı istorii, No: 6, 1963)

"Yukarıda kaydettiğimiz İtil ve Cayık arası topraklardan Pratürk boyları ve onların kültürü M.Ö. 4. bin yılın sonu -3. bin yılın başlangıcında kuzeyde Finn-Ugor muhitine, doğuda Orta Asya ve Altay'a batıda Avropada'ki Tripoli kültürünü yaratanların ve onların varislerinin içerisine, güneyde ise Kafkas'dan geçerek Küçük Asya'ya ve Mezopotamya'ya yayılmıştır. Orta Asya derinliklerine varan Pratürk boyları buradaki Moğol görünüşlü etnik topluluklarla karışarak gayri bir görkem aldılar. Batıya, Kafkas'a ve Önasya'ya gidenler ise kendilerinin ilk Avrupoit görkemini muhafaza ettiler. Bu sonuncular çağdaş ANADOLU ve AZERBAYCAN Türkleri'nin, Malkarlar'ın, Karaçaylılar'ın, Kumıklar'ın ve kadim Bulgarlar'ın ulu dedeleri olmuştur"⁶³.

Karadeniz kuzeyinde, Don ile Tuna nehirleri arasındaki bölgede (Şimdiki Ukranya) meskûn olan Kimmer'ler, Sakalar'ın baskısıyla, Kafkaslar'ın güneyine sarkmış ve Urartuluları sıkıştırmışlardır. Van gölü civarına yayılan Kimmer gurupları Asurlar'ı da tehdit etmeye başlamışlardır.

Kimmerler, M.Ö. 714 yılında Urartu bölgesini sardılar. Asur kralı ile yaptıkları savaşta muvaffak olamadılar. Fakat Asur kralı Sargon II.'nin bu savaşta ölmesi, Kimmerler'in buraları bir müddet daha ellerinde tutmalarını sağladı. Bir müddet sonra Asurlar'ın baskısıyla batıya yönelen Kimmerler, Frigler'le yaptıkları savaşta galip gelerek Anadolu'yu istilâ ettiler, mağlup olan Frigya kralı Midas, teessüründen intihar etti (M.Ö. 671). Karadeniz sahillerini istilâ eden Kimmerler, Sinob'u merkez edinerek bu havaliye yerleştiler. Frigler'de buralardan, Sakarya nehrinin batısına sürdüler. Bu darbe Frigler'i oldukça çökertti"⁶⁴.

Frigler'i mağlup ederek Paflagonya'ya tamamen yerleşen Kimmerler, buradan Lidya üzerine de saldırmağa başlamışlardır. Erkekleri kadar cesur ve amansız olan kadınlarıyla beraber, önlerine gelen şehirleri, köyleri soyduktan sonra yıkıp yakmışlardır.

Lidya hudutlarında görünen Kimmerler'i durdurmak için, diğer kiralardan yardım alamayan "Giges", kendi kuvvetleriyle bunlara karşı koymak zorunda kaldı (M.Ö. 660). Bu akıncı kavmi mağlûp ederek, başbuğlarından

63 Mızı-Ulu (Miziyef), İsmail, Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru, Türk Dünyası Araştırmalı Vakfı yayını, İstanbul 1993, s. VIII, Çev. Prof. Dr. Süleyman Eliyarlı-Doç. Dr. Mehman Abdulla.

64 Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 337.

ikisini zincire vurup Ninuva'ya gönderdi. Fakat yarıçıplak savaşçı, ağır demir kılıçlarla mucehhez Kimmerler'in, çalak suvari ve harb arabalarından mürekkep daha büyük kuvvetlerle yaptıkları ikinci akınlarına karşı koya-madı. Askerlerin zırhları Kimmeri'lerin ağır demir kılıçlarına mukavemet edemediğinden ordusu bozuldu. Kendisi de savaş meydanında öldü (652). Lidya baştanbaşa yağma edildi⁶⁵.

Asur orduları Toroslar'da görününce, Kimmerler, Lidya'dan Klikya'ya doğru indiler. Fakat burada Asurlular'la yaptıkları savaşta yenildiler. Baş-buğları maktul düştü (M.Ö. 650). Kudret ve satvetlerini kaybeden Kimmerler, sonraları Med'lerin de darbesine uğrayarak (M.Ö. 633), bütün bütün sarsıldılar. Ölümünden kurtulabilenler, güneye kaçarak Suriye ve Filistin çöllerine dağıldılar⁶⁶.

Kimmerler'in kuzeydoğu Anadolu, Azerbaycan, Aras boyları ve İğdir Ovası bölgelerinde kalanlar, siyasi bir güç olmaktan çıkarak buraların sakin ahalisi haline geldikleri anlaşıyor. Bu bölgelerde bulunan Gemerek, Gü-mürü, Gemer (Kemer), Gemerli, Al-gemer, Molla-gemer gibi birçok yer adı, bu Kimmerler'in hatırasını taşımaktadır.

Karadeniz'in kuzeyindeki Kimmerler'in ve Önasya'ya göçmelerinden sonra, batıdakileri yani Tuna nehri yakınlarında oturanlar yine Sakalar'ın baskısıyla Tuna ötesine geçerek yayıldılar. Batıya gelen bu kol M.Ö. 500 yılına kadar Macar ovalarında yaşamışlardır.

Türk olan Kimmerler, Bulgar Türkleri'nin cediti olarak kabul edilmektedir. Sonraları, Kars, Van ve Erzurum civarında görülen hristiyan Bulgarlar'ın, Kimmerler'den kalan bakiyeler olduğu muhtemeldir.

SAKALAR DEVRİ

Önceleri Orta Tiyanşan bölgesinde, sonraları da, Güneybatı Asya'da, Hazar denizinin doğu kısmında, Aral gölü, Fergana ve Kaşgar'a kadar olan alanda yaşayan Sakalar, Orta Asya'daki karışıklıklar ve Masagetler'in⁶⁷ de tazyikleri neticesinde, büyük ölçüde Kafkaslar'ın, Karadeniz'in kuzey kesimlerine gelerek yerleştiler. Azak denizi ve Kuzey Kafkasya bölgelerinde

65 Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 353.

66 Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, s. 53.

67 Masagetler, Sakalar'la aynı topluluktan olup, Skyth'lerin bir koludur. Herodot'da (I, 201) da bu hususta kayıt vardır. Masagetler, Türkistan'da Amuderya nehrinin kuzey kısımlarında, Sırderya havzasında yaşıyorlardı. Sakalar'ın ve Masagetler'in müşterek hükümdarı olan Alp-Er-Tunga'nın (İranlılar'ca Efrasyab) intikamını aldığı kaydedilen (kraliçe) Tomris/Tomiris, Alp-Er-Tunga'nın ölümünü izleyen yıllarda, Masagetler'in kadın hükümdarı idi. Masagetler, Tomris'in, persleri yenip, Kyros'u öldürdükten sonra, Tomris'in liderliğinde, Kafkasya'ya gelip yerleşmişlerdir. Bugün Gürcistan'da Ahıska, Ahılkelek şehirleri civarı ve Borçalı'nın batı kısımlarını ihtiva eden bölgeye Mesketiya da denilmektedir. Ahıskalılar'a Mesket Türkü denilmesi de Masagetler'in haturalandır. Ahıska Türkleri, Kıpçak-Oğuz boylarına mensuptur.

yaşayan Kimmerler'i, baskıyla Kafkaslar'ın güneyine, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya geçmeye mecbur ettiler. Buralarda yerleşmeğe çalışan Sakalar, Orta Asya'dan gelen tazyiklere dayanamayıp Kafkaslar'ı, Derbend geçidinden aşarak, Kimmerler'in arkasından Azerbaycan, Aras vadileri, Sahat Çukuru ve Anadolu'yu istilâya başladılar. Daha güneye sarkan Sakalar Urmiye gölünün kuzey kesiminde Medler'i hezimete uğratarak kendilerine tâbi kıldılar. Bu olaydan sonra Sakalar Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye bölgelerine yayıldılar. Sakalar'ın güneye doğru bu göçlerinden Herodot, şöyle bahseder: "Kafkas dağlarını sağlarına alarak sapmışlardır. Medler skythler le (İskit-Saka) savaşa tutuştular, yenildiler güçlerini yitirdiler. Skyth'ler bütün Asya'ya yayıldılar"⁶⁸. Herodot'un Asya diye andığı yer Önasya'dır. Yine Herodot, Sakalar'ın güneye inerek Suriye'yi istilâ edip, Filistin'e girdiklerini belirterek: "Mısır kralı Psammetikos çıktı karşılarına, armağanlar sundu, yalvarıp yakarıp ve daha ileri yürümekten alıkoydu"⁶⁹. diye yazmaktadır.

Sakalar'ın Kafkasya'yı aşıp, Ön Asya'ya geldiklerinde, yerleşerek ilk önce yurt tuttukları yer, Arran (Gence-Karabağ), Ağrı-Dağı etrafı (İğdir Ovası, Sahat-Çukuru ve Doğubeyazıt), Orta Aras havzası ve Gökçeöl çevreleri idi. Bunun için de bu bölgeye eskiden beri "Sahat/Saka-et (Saka Yurdu) denilmektedir. Saka Yurdu'na dahil olup, bu araziye de, bu sebepten Sahat/Saat (Saka-et=Saka yurdu) Çukuru veya Çukur-u Sahat/Saat denilmektedir. Safevîler devrinde de buraya "Çukur/Çuhur-Sa'ad" vilayeti denilmekte idi.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, bugün, Azerbaycan'ın İsmaili yöresinde, Anadolu Türkçesine yakın bir şiveyle konuşan "SAK" adlı, mavi gözlü, sarışın Türklerin yakın akrabalarına, Doğu Anadolu bölgemizde "ZAZA" adıyla rastlandığını belirtmektedir⁷⁰.

Sakalar'ın kabilelerinden olan Targutae, Skolot ve Parlat kelimelerinin Türk Çigil ve Barula adlarının "T" li cemi şekilleri, yani Türküt, Sikilüt ve Barulat demek olduğunu "pek muhtemel" kabul eden Togan: "Hakkında çok fikirler yazılan Skit kelimesi Cingiz'in ilk dayandığı kabileden "Sakait" kabilesinin ismi gibi Saka isminin "T" li cem şekli olması hatıra geliyor." demektedir⁷¹.

Med kralı "Kyaxares"ın bu gelen Sakalar'ı iyi karşıladığını, kendilerine önem verdiğini ve çocuklarını dil ve ok kullanmasını öğretiler diy onlara teslim ettiklerinden bahseden Herodot⁷² daha sonra Medler'in, Sakalar'ı

68 Herodot I, 104.

69 Herodot I, 105.

70 Gülensoy, Tuncer, Doğu Anadolu Ağızlarında Görülen Bazı Fonetik ve Morfolojik Özelliklerin Altayistik Açısından Değerlendirilmesi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı 71, Nisan 1991, s. 109.

71 Togan, Giriş I, s. 35.

72 Herodot I, 73.

konuk çağırarak, sarhoş edip boğazladıklarını bildirir⁷³. Herodot'a dayatılarak tarihlerde geçen bu hadise, tartışmalı olup, bu konuklukta meydana gelmiş olan hadise Medlerle Persler arasında olduğuna dair tarihçilerin görüşü daha çok benimseniyor.

Sakalar İran ve Ön Asya'da 28 yıl (M.Ö. 653-625) hâkimiyet sürmüştür. Bundan sonra da Saka kabileleri, Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu kesimlerine dağılarak yerleşmişlerdir.

M.Ö. VIII. ve VII. yy'larda Çin sınırından Tuna'ya kadar büyük bir hâkimiyet kuran Sakalar, bu topluluk içinde hâkim kavim olsa bile, Saka adının o devirlerde bu büyük Türk topluluğunun genel bir adı olarak da kullanıldığı anlaşıyor. Batıdaki Sakalar'ın, kuzeyde Anadolu'ya sarkmaları ve burada büyük Başbuğları Efrasyab (Alp-Er-Tunga)'ın öldürülmesi hadisesiyle, doğuda da Çinli'ler, bölgelerine komşu olan Sakalar'a hücum ederek (625) ülkelerinin bir kısmını ele geçirmiş ve bunları kuzeye sürmüşlerdir.

M.Ö. 546'da Akmanuşlar sülalesinden Kiros, Sırderya havzasında Sakalar ile yaptığı savaşta, Alp-Er-Tunga (Afrasyab)'nın haleflerinden Masagetler'in kadın hükümdarı Tomirus/Tomiris (Tomris)⁷⁴ tarafından yenilerek öldürüldü. Türk ananesinde bu hadise Alp-Er-Tunga'nın intikamının alınması olarak kabul edilmektedir.

Sakalar'ın ahlâk ve adetleri, Hunlar ve Gök Türkler ile aynı idi. Sakalar'ın büyük hükümdarı, İranlılar'ın Efrasyab dedikleri Alp-Er-Tunga idi (öl. 626-625). Firdevsi İran-Turan savaşlarından söz ederken, İran hükümdarı Keyhüsrev ile Turan hükümdarı Afrasyab'ın kahramanlıklarını anlatır. Ermeni Tarihçisi Horenli Movses eserinde, Yunanlılar'ın "Skythia" yı "Turkastanak" (Türklerin yurdu=Türkistan) olarak kullanmıştır⁷⁵.

Herodot'da Sakalar için: "Kendilerine saldıran hiç kimse, onların ellerinden kurtulamaz ve kendileri istemedikleri sürece kimse onları bulup bastıramaz; öyle insanlar ki, ne kentleri vardır ne kaleleri, hepsi de atlıdır ve ok atarak savaşır. Evlerini peşlerinde taşırlar. -Zira ekip biçerek değil, hayvancılıkla geçinirler, evleri arabalıdır. Böyle insanlar yenilebilir, ele düşürülebilirlermi? demektedir⁷⁶.

M.Ö. 7-6. asırlarda Sakalar'ın Önasya'da yayılma alanı olan Orta ve Doğu Anadolu, Kafkasya, Gürcistan, Ermenistan, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da tesbit edilmiş Sakalar'la ilgili yer adları: Sak, Saka, Sagalı-Zagalı-Zagalu, Sakalı-Kent, Sakana, Sakastan, Sakavan, Sakavi, Sakaviran, Sakar-Sakarya, Sakar Bulak, Zakir Kışlak, Sakar Yazı, Sagat, Sakarat, Sakça

73 Herodot, I, 106, s. 50.

74 Togan, Giriş, s. 38.

75 Marquart, Eranşahr, s. 140 naklen, Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan, s. 23.

76 Herodot, IV, 46, s. 205.

Gözü, Sakız, Sako-Saku, Sagur-Sakur, Sekü-Göksekü, Sekil-Sekir, Saka Çor, Sakalara, Sakama, Sakasen, Agasak, Anzak, Barzaki, Çat Sagir, Hasu Saki, Kamzak-Kamusak, Karsaki, Orsak, Pirsagat, Tursaki, Kanzak, Sagman-Sekman-Sökmen. Iğdır'da görülen Sinek (Siunik/sunik), Kızılzakir, Pırsak (Pırsak), Sükü, Sökütlü, Kenzek (Kanzak) Kâğın (Kağnılı) köyleri ile Sükü köyünün en eski oymağı Sakan Uşağı ve Iğdır'da, Ağrı-Dağı çevresinde yaşayan Sakan/Sakki adlı kürtçe konuşan aşiretin adları da hep Saka Türkleri'nin hatıralarıdır.

MEDLER, PERSLER VE BÜYÜK İSKENDER, SELEVKOSLU DEVRİ VE PARTLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Kimmerler'le Sakalar'ın, uzun süren ve Ön Asya'nın geniş alanlarına yayılan "bu akın kasırgaları", Ön Asya'daki kavimleri yerinden oynatmış, Urartu ve Asur krallığının zayıflamasına sebep olmuştur. Birçok eski topluluklar yerlerini terk ederek tarihten silinmişlerdir. Sakalar'la gelen topluluklar, boşalmış ve dağılmış vaziyetteki Doğu Anadolu vadilerini, yayla ve ovalarını doldurmuşlardır. Bu boşluktan yararlanmak isteyen Babil ve Med krallığının genişlemne teşebbüsleri, Lidya ve Galatlar'ın Orta Anadolu'ya sokulmaları Anadolu'yu hepten karıştırmıştı. "Bu surişler (Karışıklıklar) sırasında bilhassa doğu ve orta Anadolu'da birtakım eski ırklar ve tarih sahnesinden kaybolmuş ve dağlık bölgelere sığınmak zorunda kalmış, yerlerini ya kendi istekleriyle göçen veya zorla sürülen yeni kavimler doldurmuşlardır"⁷⁷.

Batı İran bölgesinde kabileler halinde yaşayan Med adlı topluluklar da, bu durumdan faydalanarak aralarında birleştiler. Kıralları "Kiyaksar" (ilk hükümdarları "Dayakku'dur.) etrafında bir güç meydana getiren Med'ler, Asur krallığına son verdiler önceleri, bu bölgeye gelen Sakalar'ı dostluk kurup, onlardan silah kullanmasını ve savaş usullerini öğrenen Med'ler, batıya akınlara başladılar. Lidyalılar'ı da yenerek, Dicle ve Fırat'ın yukarı kısımları ile Kızılırmak'a kadar sahip oldukları (M.Ö. 585)⁷⁸.

Sakalar'la kurduğu dostluktan faydalanan Med kralı Kiyaksar, onları bir yemeye davet ederek sarhoş edip, kiral ve ileri gelenlerinin hepsini kılıçtan geçirmiştir⁷⁹.

Tarihi kaynaklarda, Medler hakkında yeterli bilgiler bulunmamakla birlikte, Ş. Günaltay, Ahmeniş hanedanı (Azerbaycan) zamanı Persler'in, Medler'i Turanlı saydığını, Medya'nın, İran destanlarında Turan ülkesi olarak geçtiğini, "İran ve Yunan kaynaklarını karıştırdığımız zaman, şüphe götürmez bir vuzuhla meydana çıkmaktadır"⁸⁰. diyerek belirtmektedir. Yine,

77 Günaltay, Yakın Şark IV, I. BL. T.T.K. Ankara 1992, s. 2.

78 Günaltay, Yakın Şark IV. I. böl. s. 4.

79 Horodot Tarihi, I, 106, s. 50.

80 Günaltay, İran Tarihi, C. I, s. 103.

Günaltay, bunların eldeki belgelere göre, dil kültür ve fizik yapıları itibariyle Ural-Altay kültür gurubuna mensup olup, Türkler'in de mensup olduğu "Ön-Turanlılar dediğimiz Alpli tipi" soyundan olduklarını ileri sürmektedir⁸¹.

Zendavesta ve Firdevsi'nin şahnamesinde geçen İran-Turan savaşlarının, Turanlı kahramanı Efrasyab'ın, Medler'le savaştığı gösteriliyorsa da, Ş. Günaltay, bu savaşların Persler (Fars)'le Turanlı Medler arasında geçtiğini, Herodot'un Med kralı gösterdiği Astiyag'ın, Saka başbuğu Efrasyab olduğunu yazmaktadır⁸².

İran'ın doğu kısmı, Fırat-Dicle havzası Güney Azerbaycan, ile Kuzey-doğu Anadolu'nun bir kısmına (İğdir Ovası-Sahat çukuru dahil) kadar hâkimiyetlerini yaymış olan Medler'i, İranlı Pers kralı II. Kurus, M.Ö. 550 yılında mağlup ederek hâkimiyetlerine son vermiştir. Bu tarihten sonra, bağlı oldukları Perslere karşı 200 yıla yakın bir zaman içinde, birçok ayaklanmalar yapan Medeler, Pers hükümdarı Darius tarafından (M.Ö. 550) tamamen dağıtılmış, Pers kültürü etkisine girerek İranlılaşmışlardır.

Kaynaklarda Medler hakkında farklı görüşler ileri sürülmekle beraber, bunların kesinlikle Pers olmadıkları ilim alemince bilinmekte olup birçok ciddi bilim adamları tarafından Turani (Türk)'lere dayandıkları kabul edilmiştir.

M.Ö. 550 yılında Med hakimiyetinin sona ermesiyle, Azerbaycan, Ermenistan, Anadolu'nun doğu kısmı Perslerin hakimiyetine girmişti. İğdir ve çevresi de, Büyük İskender'in Asya seferine kadar, Pers hakimiyetine girmiş oluyordu.

Büyük İskender'in Asya seferi, birçok ülkeler gibi Anadolu, Azerbaycan ve İran'da da önemli değişiklikler meydana getirdi. İskender (M.Ö. 356-323), 336 yılında hakimiyete geçtikten sonra, Asya seferine hazırlanmaya başlamıştı. İskender 37.000 kişilik ordusu ve Yunanlılar'dan topladığı bir kuvvetle, M.Ö. 334 yılının baharında, Çanakkale boğazını geçerek asya seferine başlamıştı. Pers kralı III. Daryus'u, üç defa mağlup edip İran topraklarına hakim olmuş ve buranın yönetimini Selevkoslu sülalesine vermişti.

Büyük İskender'in ölümünden (M.Ö. 323) sonra, İskendere bağlı olup, Asya topraklarının yönetimini elinde bulunduran Selevkos sülâlesi, bağımsızlığını ilân ederek, Selevkoslu Kırallığı'nı kurdular.

Horasan'da, Sakalar'ın "Daha" kolunun "Aparn/Parn" boyundan çıkan boybeği Arşak, M.Ö. 256 da, Selevkoslular'a kısmen bağlı, Part Devleti'ni kurmuş, M.Ö. 250 yılında da, Selevkoslular'a karşı ayaklanmıştı. Sülale kurucusu "Arşak'ın kardeşi Tiridat (248-214), Astarabad'da Selevkoslular'ı

81 Günaltay, İran Tarihi, C. I, . 93-95 ve 100-103.

82 Günaltay, İran Tarihi, C. I, s. 103.

mağlup ederek Part devletinin bağımsızlığını ilan etti⁸³. Selevkoslular'ın, zamanla Asya'daki hakimiyetleri sarsılınca, romalılar'la da aralarında mücadele başladı. Selevkoslular'ın, Manisa önlerinde ikinci defa Romalılar'a yenilmesi (M.Ö. 190), onlar için parçalanıp, dağılmalarının başlangıcı olmuştur. Bu savaşta, Romalılar'dan kaçarak Manisa'ya sığınmış olan Kartaca Kumandanı Anibal da buradan, Aras boylarında Selevkoslular'ın valisi olan Artaksias'a sığınmıştı.

ARTAKSİYAS KIRALLIĞI VE ARŞAKLILAR

Selvekoslular'ın parçalanmasından sonra, Armavir'de (İğdır'ın kuzey-doğusunda, Aralık kazasının kuzeyine düşen Aras solunda) hâkim bulunan Selevkoslular'a bağlı bölge valisi Aktaksias (muhtemelen saka veya Medler'den), Romalılar'a bağlılığını bildirerek, senatonun muvaffakatıyla müstakil olmuş ve merkezi Armavir (Ermenistan'da, Aras Irmağı'nın solunda, şimdiki Serdarabad) olan "Artataksias" krallığını kurmuştu (M.Ö. 188). Bu devlet, Part (Arsaklı) İmparatorluğu ile Romalılar arasındaki mücadelelere sahne olup, sık sık el değiştiren bir tempon "Eski-Oğuz (Arsaklı=Türkmen)" göçebelerinin Kars havalisi ile Kür-Aras boylarındaki yaylak ve kışlaklara yerleştiklerini söyleyen Sayın Kırzioğlu'nun verdiği malumatdan bu devirde de Asya'dan, İğdır ve çevresine, Türk guruplarının büyük dalgalarla gelip yerleştikleri anlaşılıyor⁸⁴.

Artaksias Kırallığı kurulunca, çok çabuk genişlemiş ve merkezleri olan Armavir küçük gelmeğe başlamıştı. Armavir'in eski durumu hakkında, Ermeni tarihçisi Şahnazaryan şu bilgileri vermektedir: "Armavir ve buna benzer zikrolunmuş şehirler, hakikatte kışı geçirmek, soğuktan barınmak, ilkbahara kadar sürüleri barındırmak için yapılmış birkaç yüz kulübeden başka birşey değildi"⁸⁵. "Bunun üzerine, Romalılar'dan kaçarak Artaksias'a sığınmış olan Kartacalı Anibal'ın teşvik ve tavsiyeleriyle şimdiki Erivan'ın güneyinde Aras nehrinin solunda, "Artaksata" adıyla yeni bir şehir kurdular. Ermeniler bu şehre "Ardaşat" demektedirler. Ardaşat/Artaşat bugün aynı adla Erivan'ın güneydoğusunda, Oğuzlar'ın eski kışlak bölgelerinden olan Vedi havalisindeki Kamerli/Gemerli ve Yuva/Yıva (Azerbaycan ağzında "Cıva/Cıva"), Avşar ve Karkhın adlı, Türk Oğuz boylarının yaşadığı köylerin 8 km kuzeyinde ve Türkiye sınırında bir o kadar mesafede yeralır. Bu bölge, Sahat/Saka-et Çukuru'nun doğu kısmını teşkil edip, M.Ö.

83 Kırzioğlu, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri"nde Başkent "Sürmelü" (İğdır ilimiz), Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, (Ankara, 20-22 Mart 1995), Yayına Hz: Prof. Dr. Sadık Tural, Ankara Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 100, s. 72.

84 Kars Tarihi, s. 116.

85 "Şahnazaryan, Ermeni Tarihi Hakkında Taslak, Paris 1856, s. 8" Nak. Uras, Esat, Tarihte Ermeniler, Ankara 1950, s. 28.

ki devirlerden beri Türkler'le meskûn bulunmuştur⁸⁶. Bu davirde Horesan'da Part İmparatorluğu'nu ilân eden Arsaklı (Saka) Türkleri, Hemedan'ı merkez edinerek çok güçlenmişlerdi.

M.Ö. 188 de Selevkoslular'ın generali Artaksiyas'ın kurduğu bu Artaksiyas krallığını, Ermeniler, kendilerinin, Anadolu'daki varlıklarının siyasi başlangıcı olarak öne sürmektedirler. Frigler'in içinde bir grup olarak Anadolu'ya geldiği söylenen ve bugün Ermeni olarak adlandırılan bu topluluğun (Hay/Hayk), o devirlerde mevcut olup olmadığı ve adının ne olduğu halen aydınlığa kavuşturulamamış olup tartışılmaktadır. Kaynaklarda IV. asrın sonlarıyla V. asrın başlarında yaşadığı (şimdi VIII. asırda yaşadığı ispat edilmiştir) belirtilen Horenli Movses Ermeniler'in menşei hakkında yazdığı tarih eserinde, Ermenileri, mukaddes kitapta geçen "Hay/Hayk"a bağlamaktadır. bugün, Ermeniler, "Ermeni" adını reddederek, kendilerine Hay/Hayk" ve ülkeye de Hayastan demektedirler. Ülke içinde resmîyette de Hayastan (Hay/Hayk'ların ülkesi) adını kullanmakta, Armenia adını ancak diplomatik ilişkilerde ve yabancı dillerde yazılan resmî yazılarda kullanmaktadırlar. Armania sözü, "Dağlık yer, yüksek yer, yukarı ülke, yukarı eller" anlamında olup, eski çağlarda yabancılar tarafından dağlık mıntıka olan Doğu-Anadolu'nun bir kısmına verilen isimdi. Gürcü, Urartu sözleri de aynı anlamda olup yere, toprağa verilen adlardır. Süryaniler "Armania", Araplar "Ermeniyye" demektedir. Yabancılar, Armania'da yaşayan insanlara da, Armania'da yaşayan anlamına Armani/Ermeni demişlerdir. Ermenistan sözü ise Milattan sonraki asırlarda kullanılmış olup, Armania sözünün sona getirilmesiyle oluşan "Ermeni-istanı=Ermenilerin yeri, yurdu" manasında Ermenistan denilmiştir, Ancak Ermeniler, kendilerini ifade etmeyen bu kelimeyi benimsememiş, eskiden beri bunun yerine "Hayastan" demeyi tercih etmişlerdir.

St. Martin: "Çok eski zamanlardan beri Armanie ismi, hemen giğer muhtelif şart milletleri tarafından bu isimle tavsif edilmiş olduğunu bildiğimiz ve Ermeniler'in Hayastan dedikleri yere verilmiş olan bir isimdir"⁸⁷. demektedir. Esat Uras da şu bilgiyi vermektedir: "Urartu'ya Med'ler zamanında (Harminap) denildiği ve bilâhare İranlılar'da bunun Ararat, Arciş, Aruyr, Arçar, Arşav, Arzen, Aror şekillerinde görüldüğü, "men" in de ruh, fikir, insan'ı ifade ettiği ve "Armen" in de bu suretle "memleket adamı" mânasına geldiği gösteriliyor"⁸⁸. demektedir.

86 Ermeni vahşeti ve Bolşevik Sovyet idaresi zamanında Türkler, buraları terketmek mecburiyetinde bırakılmış ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin himayesinde, getirilerek Iğdır ve köylerine yerleştirilmişlerdir.

87 St. Martin (Mémoire historique et géographique sur L'Arménie, Paris 1818, nak. Uras, a.g.e. s. 102.

88 Uras, Esat Tarihte Ermeniler, Yeni Matbaa, Ankara 1950, s. 102.

İskender İmparatorluğu parçalandıktan sonra, Orta Asya'lı (Türkistan'lı) olan Partlar (Sakalar'ın Horasan kolundan), Hazar Dinizi'nin güneyinde bir devlet kurdular ve Mezopotamya'ya kadar uzanan İran ülkelerini ele geçirdiler⁸⁹. Horasan'da, Part İmparatorluğu'nu kuran Arsaklı (Part/Saka)'lar, Hemedan'ı merkez edinerek çok güçlendiler. Anadolu, Mezopotamya ve İran'ın bir kısmında İmparatorluk kuran Selevoslular'ın iç karışıklıklarından faydalanan Arsaklılar (Part/Saka)'ın kudretli hükümdarı I. Mitradat (Arsas)⁹⁰. Selevkoslular üzerine giderek, onları mağlûp etmiş ve Mezopotamya Arsaklılar idaresine geçmişti. Part (Arsak) kralı, Afganistan ve İndus/Sind (şimdi Pakistan) ülkelerini fetheden II. Mitridat (X. Arşak), genişleyen hudutlarını ihtiyat altına almak için yaptığı işlerden olmak üzere Artaksiyas krallığı üzerine gidip, bu ülkeyi alarak kardeşi Val-arşak'ı, Armenia'ya (Üçbeği gibi), "Kafkas, Hazar krallıklarının da âmiri bulunmak üzere" kiral tayin etti. Bu suretle M.Ö. 120 yılından itibaren bu bölgede Arsaklılar/Arşaklılar soyundan gelen "Arşaguni denilen Eş-gâniyan" hanedanı başlamış oldu⁹¹.

M.Ö. 188 yılında Artaksiyas'la başlayan, M.Ö. 120 yılından sora da, Part/Arşak hükümdarı II. Mitridat'ın kardeşi Val-Arşak ile başlayan Arşaguni (Küçük Arşaklı) sülâlesiyle devam eden Araks (Aras) bölgesi krallığı hakkında malumat veren eski Ermeni kaynakları, bu dönemi rivayetlerle hikaye ettikleri için, tarih ve şahıslar hakkında çelişkili bilgiler verdikleri anlaşılıyor. Bu kaynaklarda Araks (Artaksiyas) krallığı tarihinin Ermeni (Hay) tarihi gibi gösterilmesi, ilim adamları tarafından tamamen çürütürmüştür. Ord. Prof. Ş. Günaltay, bu hususta şu bilgileri vermektedir: "Eski Ermeni tarihçisi Horenli Moses (Moise de Choréne, Hist. Armen. II 3) Ermeniler arasında şayi bir rivayet olarak Part kralı Mitridat'ın, Araks bölgesi krallığını istilâ ve Artaksias hanedanını imha ederek oraya kendi kardeşi Valarsak (Val-Arşak)'ı kiral tayin ettiğini yazmaktadır. Bu rivayet Jean Catholicos (Jea. Cat. VII, 9) tarafından da teyid edilmiştir. Buna göre Ermeni kralı olarak tanıtılan Tigran hanedanının, Arsakidler'in batı şubesinden yani Partlar'dan olmaları icabetmektedir. Bu rivayeti kabul ve müdafaa eden Saint-Martin (Histoire de, Arsacides, t. I, P. 54-169) Medya batısındaki bölgeyi M.Ö. 150 tarihlerine doğru istilâ eden Part kralının birinci Mitridat olduğunu iddia etmiş, muhtelif kaynaklardaki tarihleri telif için hayli yorulmuştur. Halbuli o asırlara daha yakın bir zamanda yaşamış olan Strabon, Partlar'ın aslâ Ermeniyye'yi fethetmemiş olduklarını tasrih

89 Mansel A.M. -Baysun, C. -Kara, E. Z. İlkçağ Tarihi, İstanbul Milli Eğitim Basımevi No: 729, tarihşiz, s. 154.

90 Uras, a.g.e. s. 44.

91 Kırzioğlu, "Dede-Korkuz Oğuznâmeleri"nde Başkent "Sürmeli" (İğdir ilimiz), Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, (Ankara, 20-22 Mart 1995), Yayına Haz: Prof. Dr. Sadık Tural, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 100, s. 73);

(XVI, I, 19) etmekte ve Tigran'ın Artaksias ailesinden olduğunu (Ermeni olmadığını) ayrıca belirtmektedir (XI, 14-14). Bundan başka muasır diğer Roma ve Yunan kaynaklarında da Horenli Movses'in rivayeti, ister Strabon'un iddiası hakikat olsun, her iki şekle göre de Ermeni kırılları denilen Tigran ailesinin ırkan Ermeni olmadıkları söz götürmez bir gerçektir." Birinci iddiaya göre bu aile Partlar'dan, ikinci iddiaya nazaran da Persler'den veya Matalar'dan inmişlerdir⁹².

Tigran zamanı Artaksias krallığının merkezi faaliyet alanı Van, Gökçe ve Urmiye gölleri arasındaki bölge olarak gösterilmektedir. Rivayetlerle yazılmış eski Ermeni tarihlerinde Tigran zamanını Ermeni tarihi gibi göstererek, bu üç göl arasındaki hakimiyeti de, gölleri masalvari büyüterek, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi olarak gösterip bundanda, "Denizden denize Büyük Ermenistan İdeolojisi"ni ortaya atmışlardır. Tarihi vesikalarından da anlaşılmıştır ki, anılan bölgelerde, Tarih boyu bir Ermeni siyasi hakimiyeti bulunmamaktadır. Ermenilerce yazılan tarihleri, tamamen rivayetlerden ibarettir. Anılan coğrafyada kurulmuş olan devletlerden kalan paraların (sikke'ler) hiçbirinde Ermenice yazıya rastlanmadığı gibi, bilinen tarih içinde, üzerinde Ermenice yazı bulunan tek bir para da bulunmamaktadır.

M.Ö. 69 yılında Roma generali Lukulus bu bölgeye (Küçük Arsaklı) yaptığı seferde "Büyük Tigran"ı üstüste iki defa bozguna uğratmış ve dağıtmıştı. Bu sebeple de Tigranokerta (Silvan) harabeye dönüştü. Bu hadiseden sonra, Büyük Tigran'ın Aras Kırallığı'nın merkezi Artasat'a döndüğü anlaşıyor. Bu bozgunlardan sonra Tigran kayınpederi olan Pontos Kralı ile de bozuşmuştu. Onun kızından ve kendisine baş kaldıracaklarından şüphelenen üç oğlundan ikisini öldürmüş, küçük oğlu genç Tigran da kaçarak Arsaklılar (Partlar)'a sığınmıştı, Genç Tigran burada Arsaklı hükümdarı III. Fıraat'ın kızıyla evlendi. III. Fıraat, damadı genç Tigran'ın artaksiaslı (Aras Kırallığı) tahtına geçirmek için Artaksata (Ardaşat) şehrini kuşattı. Artaksata şehrinin muhasarasının uzun müddet devam etmesi, kışın bastırması ve ülkesinde muhasarasının uzun müddet devam etmesi, kışın bastırması ve ülkesinde karışıklıklar çıkabileceği endişesiyle ordusunun bir kısmını damadının yanında bırakarak İran'a döndü. Genç Tigran da babası "Büyük Tigran" a yenilerek dedesi Pontos kralının yanına döndü. Genç Tigran'ın ordusunu teşkil eden Arsaklılar idaresindeki eski Oğuzlar, Part kralı II. Mitradat (M.Ö. 123-88) çağında olduğu gibi, Aras boylarına (İğdır Ovası-Sahat Çukuru) ve Kars ili bölgesine yayılarak buraları istila etmişlerdir⁹³.

Roma generali Pompeyus, Pontos kralını yenerek esir aldığı torunu genç Tigran'ın kıskırtması ve rehberliği ile Revan ovasına girdi. Büyük

92 Günaltay, Yakın Şark IV, II. Bl., s. 578.

93 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 121.

Tigran da savaştan kaçınmış ve sulh istemiştir. M.Ö. 66 da Aras'ın solunda, İğdir yakınındaki Serdarabad ovasında yapılan antlaşmada, Büyük Tigran tekrar Artaksata (Aras) kralı olarak kaldı ve Romalılar'a bağlanarak, Aras boyunda Arsaklılar'a karşı Roma'nın bekçisi durumuna düştü⁹⁴. Tigran, M.Ö. 56-54 yılında 80 yaşında ölmüştür.

Romalılar M.Ö. 34 yılında Antonyus kumandasında Aras krallığı ülkesine giderek istilâ ettiler ve Artaksiyas (Araks/Aras) kralı Artavast'ı esir aldılar. Artavast'ın büyük oğlu Artaksiyas da kaçıp Arsaklı (Part) IV. Fıraat'a sığındı. Roma'yı müşterek idare ettiği, Oktavyanus'la⁹⁵. Aralarındaki rekabeti kesin şekilde halletmek üzere savaşa hazırlayan Antonyus, Aras ve Fırat boylarında bulunan kuvvetlerini tamamen geri çekerek, buraları boşalttı. Bu fırsatı değerlendiren IV. Fıraat, Azerbaycan ülkesine yürüyerek fethedip, II. Artaksiyas'ı Azerbaycan kralı yaptı. Böylece üçüncü defa "Oğuzlar", Aras boylarına yayılarak hâkim oldular⁹⁶.

Artaksiyas tahta oturunca, babasının intikamını almak için ülkesinde bulunan Romalılar'ı öldürttü. Romalılar, ellerinde bulunan II. Artaksiyas'ın kardeşi II. Tigran'ı tahta geçirmek istiyorlardı. Bu yüzden Araks krallığı ülkesi karışmış, ahalinin bir kısmı Arsaklı (Part), bir kısmı da Romalılar taraftarı olmak üzere ikiye bölünmüştü⁹⁷.

Artaksiyaslı veya "Armenya" (Artaksiyaslılar sikkelerinde "Armenya" adını kullanmamışlardır. O devirde bunların ülkesi için Armenya= "yukarı ülke adını yabancılar kullanmışlardır.) devletin yazılı, Selevkoslular'ın kullandığı yunan alfabesi ve yönetici tabakalarca kullanılan resmî dil de yunanca idi. Kuzeyde Kür nehrinden Dicle kaynaklarına, Çoruh boylarından Karabağ'a kadar uzayan topraklarda Urartu, Saka (eski Türk) ve İran dilleri konuşuluyordu⁹⁸.

"Türk (Oğuz) millî rivayetinde, milattân önceleri Horasan'dan gelip Anı, Kars, Tiflis ve Demirkapı-Derbend'e hâkim oldukları bildirilen Oğuzlar'ın, Part devletini kuran Aksaklılar'dan olduğu muhakkaktır. Hele "Kitab-ı Dede-Korkut"da bu Oğuzlar'ın Merdin (Mardin) ile Hemid ("Amid" olan asıl adıyla anılan Diyarbekir) den "Kapulu-Karaderbend'e" (Daryal geçidi-ne) ve Demirkapı-Derbend'den Bayburd'a varınca uzayan yerlere hükmedip, şimdiki Kars ilinin doğuşunu teşkil eden AĞCAKALA (k) (yaylak) ve SÜRMELE (kışlak) şehirlerini merkez edilen ve Bayındur-Han sülâlesinin "güyeğisi" (damadı) olan Salvur-Kazan Han hânedanına tâbi gösterilmesi, tamamıyla Küçük Arsaklı ("Arşak-uni") tarihinin destanî hâtıralarından ibarettir"⁹⁹.

94 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 122.

95 Günaltay, Yakın Şark IV. II. Bl. s. 613.

96 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 124.

97 Günaltay, Yakın Şark IV, II. Bl. s. 617.

98 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 126.

99 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 145.

"Bu kırıllık (Araks), doğuda büyük Medye ve Atropeten (Azerbaycan), kuzeyde ise Albania ve İberia; güneyde Mezopotamya'dan ayıran Toros kolları, batıda ise Paryadres (şimdiki Koçgar) dağları ve Fırat vadisi ile çevrili bulunuyordu.

Bu sınır içindeki saha Ararat bölgesini, Sakasen veya Arran havalisini, Ardaz veya küçük Medya mıntikasını, Marenitid, Akilisen, Taronitid ve Bainoe (Van) çevrelerini ihtiva ediyordu"¹⁰⁰.

KÜÇÜK ARSAKLILAR

Partlar'ın, Hemedan'daki iç kavgaları neticesinde, başa geçen XXII. Arşak I. Vologas/Valars (51-75), ilk iş olarak Azerbaycan ile "Armenya" (Yukarı eller) topraklarını yeniden ele geçirerek, "(Aras boyunda, İğdır kesiminde) başkent Artaksata (Ardaşad)'dan, Romalı valisi iberli (Gürcü/Kartvel) şehzadesi Rhdamist'i kovarak, kendi kardeşi ("Alvand/Aruvant/Eruvand", yani eski Türkçe "Akman/Aktenli" lakaplı) I. Tridat'ı (53-100), (Roma hududunda uçbeği olarak) tahta geçirip, "Armenya Kırallı" tayin etti." I. Tridat'ın, M.S. 63 yılında Murat suyu boyunda Romalılar'ı yenmesiyle, "Roma'da Kayser Neron'un (54-58) elinden taç giymesi koşulu"¹⁰¹. ile kırıllığı kabul edildi¹⁰². Part hükümdarı I. Tridat'tan (M.S. 53-100) sonra "Küçük-Arsaklı" (Arşakuni veya Eşganiyan) tahtına, bunun Azerbaycan hakimi olan ve "XXIV. Arsak" unvanıyla anılan kardeşi Pakor (Bakur)un oğlu Aksidar (M.S. 100-112) (Romalılarca Akhsideres) geçti. "Bunun başa getirilmesine ve böylece "Armenya"nın Büyük Arsaklılar (Partlar)'a bağlanmasına Roma kayseri Trayoun itiraz etti. Part hükümdarı II. Parkor (M.S. 75-110) ölünce, Arsaklı tahtına geçen Khosrov, "XXV. Arsak" ünvanını aldı

100 Günaltay, Yakın Şark IV, II. bl. s. 623.

101 Kırzioğlu, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri"nde Başkent "Sürmeli" (İğdır ilimiz), Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şoleni (Sempozyumu) Bildirileri, (Ankara, 20-22 Mart 1995), Yayına Haz: Prof. Dr. Sadık Tural, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurum, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 100, s. 74.

102 I. Tridat'ın Araks kralı olarak, Roma imparatoru'nun tac giyme törenlerine katılmak üzere gidişinde yapılan heykeli ile ilgili olarak değerli bilim adamı, kıymetli hocamız Prof. Dr. F. Kırzioğlu şu önemli bilgiyi vermektedir: "Fâtih bir devletin temsilcisi olan I. Tridat, Roma Sarayı'nda pek özenli törenle karşılanmış; bir de 2.04 santim yüksekliğinde ak mermerden heykeli yapılmıştır. Paris "Louvr" müzesinde "ma 1019" numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Milli kılığı: Topsakallı, başında Terlik (Börk), dizlere varınca uzayan (ince kumaştan, palto ile ceket arası ve düğmesiz) göğsü açık bırakılıp, beli, sol yandan kılıflı Kama asıllı (Kur) kemer'le bağlı Arkalık dediğimiz "Tunik"; altında, parçaları topuklarda bağlı Potur (şalvar); sağ elinde, üstü omuzdan yukarı tutulmuş, altı sağ ayağa yakın duran hâkimiyet belirtisi, Asâ bulunuyor. Ancak, Tac-Giyme Töreni'nde, bir yanı Romalılar'a uysun diye, ayaklarından çizmeleri çıkarılıp, parmakları açıkta bırakan, üstü bilekten bağlı sandalet ve boyun altını sararak sol kolu, dirsek altına varınca örtüp, sağ-omuzda klips ile tutturulmuş, sol elle de, bel ile diz arasında tutulmuş, pelerin bulunmaktadır. Müze klavuzunda "Partlar kralı Tiridat'a ait sanılıyor" deniliyorsa da, tam bir Türkmen/Oğuz tipi bir kılıklı olduğundan, şüphe etmek yersizdir, (Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 212).

ve Pakor'un öteki oğlu Partamisir'i (M.S. 112-115) Arşakuni hanı tayin etti. Bunun üzerine Trayan, Aras boyuna sefer açtı, Partamisir öldürüldü ve "Armenya" bir eyalet halinde Roma'ya bağlandı. Bu hal ancak (M.S. 115-117) iki yıl sürdü. Trayan'ın (M.S. 98-117) ölümüyle onun, Roma himayesine aldığı Mezopotamya ve Kafkaslar'a değin uzayan yerler, yine Arsaklılar'ın eline geçti. Hadriyan (M.S. 117-138), sefinin siyasetini yürütmedi. Arsaklı Khosrov ("Osroes", M.S. 110-130), Randeya Muahedesi'ne göre yine Küçük-Arsaklı (Arşakuni)'ların ülkesinden Romalılar'ın elini çekti; Arşakuni tahtına kendi oğlu Partamaspat'ı (M.S. 117-140) tayin etti. Bunun zamanında Alanlar, M.S. 134-135 yıllarında Demirkapı-Derbend'i geçerek İber kralı II. Farasman (M.S. 116-140) ile anlaşp, onun da yardımı ve katkısıyla, Arsaklılar'ın Azerbaycan ülkesini istilâ ettiler ve Arşakuniler yurdunu da korkutup çğniyerek Kapadokya'ya değin yayılarak yağma ve akınlar yaptılar. Part (Büyük-Arsaklı) hükümdarı II. Vologas (Val-Arsak), M.S. 130-146) akça ve armağanlarla Alanlar'ı ülkesinden çıkardı¹⁰³.

"Hadriyan'a halef olan kayser Antoin (M.S. 138-161), Küçük-Arsaklı ülkesine Partamaspat'ın oğlu olduğı sanılan Akhemenid'i (M.S. 140-162) kiral yaparak Roma'ya tâbi kıldı. Büyük Arsaklı hükümdarı III. Volagas (M.S. 147-191), 161 yılı sonlarına doğru Doğı Anadolu'yu istilâ etti. Roma'nın Kapodokya valisi, Arsaklı başbuğı Khosrov'un ordusuna Erzurum tarafında yenildi. Bu muvaffakiyet üzerine Arşakuni tahtına Arsaklılar'dan Bakor adlı bir şehzade kiral tayin edildi. Nihayet üç yıl sonra Arsaklı III. Vologas ile kayser Mark-Avrel arasındaki antlaşmaya göre Akhemenid'in oğlu Sohemus (M.S. 165-185), Arşakuni tahtına getirildi. Arsaklılar bundan sonra Küçük-Arsaklı tahtına kendilerinden Sanatrük (M.S. 185-194) adlı bir şehzadeyi geçirdiler. Sonra da bunun oğlu (?) Val-Arsak (Vologas, M.S. 194-216 kiral oldu. Val-Ars'ın, Oğuzların 'Salgur/Salvur boyundan (İğdir'da Salar/Sallar) olduğınu, "Dede-Korkut Oğuznâmesi"nde bunun oğlunun "Olaş oğlu salvur Kazan" künyesiyle anılmasından anlıyoruz. Herhalde, I. Tiridat'tan (M.S. 53-100) beri göbek değışmemişse, Erovantaşat (= Ağca-Kala) tahtına oturan bütün Küçük-Arsaklılar SALVUR boyundan ve Üç-Ok-lar'ın "Dağ-Alp" (Dağ-Han) soyundan, Büyük-Arsaklılar ise, Daheler'in "Parn" kabilesine göre "BAYINDIR"lu ve Üç-Ok-lar'ın "Gök Alp" (Gök-Han) kolundan sayılmışlardır."¹⁰⁴. Valars çağında, kuzey kavimlerinden? Hazarlar ve Pa(r)siller (Borçalı) Çor-Kapısı'nı (Demirkapı-Derbend'i) geçerek hâkimleri "Venaseb" ile "Surab"ın başbuğıluğunda Kür ırmağını aşarak (Aras boylarındaki) içerilere akın ettiler. Valars bu akıncılarla vuruşmuş ve onları Cor-Kapısı (Derbend)'nde (Eski çağlarda Derbend havalisinin adı "Çor-/Çol/Şöl" idi. Bundan İğdir'daki Şöllü/Çöllü kabilesi adı.) geçinceye kadar kovmuştur. Sonraki bir savaşta bunlar Valars'ı öldürdüler. Valars'ın oğlu I Khosrov da daha sonra onlardan öcünü almıştır.

103 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 156-157.

104 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 157.

"Farslar"ın Istakhr şehrinde, M.S. 211 veya 212 yıllarında ortaya çıkan Babek (Babak)¹⁰⁵, adlı bir kunduracının oğlu olan Ardeşir¹⁰⁶, M.S. 224 de Arsaklılar'a isyanla, güç toplayarak, Part (Arsaklı) devletini yıkıp, Sasanlı sülalesini kurdu. Böylece, Turanlı soyundan gelen Part (Arsaklı) kralı Büyük Khosrov M.S. 217-252) çağında, M.S. 226 yılında, M.Ö. 250 yıllarında 476 yıl süren Part (Arsaklı)'ların İran'daki hakimiyetleri sona ermiş oldu. Son Arsaklı veya (Part) hükümdarı Artaban'ın oğulları Ermenistan (Küçük Arsaklı veya Aras) krallığına kaçarak, amcaları olan kral hanedanına sığındılar¹⁰⁷.

Part (Büyük Arsaklı) İmparatorluğu'nun Sasaniler tarafından yıkılmasından sonra Aras veya "Küçük-Arsaklı" krallığı büyük desteğini yitirmişti. Bu sırada Valars oğlu I Hosrov (sonraları Büyük Hosrov), Sasaniler'e karşı ülkesini korumak için asıl ata yurdu olan Kuşanlar (Hunlar) ülkesine haber göndererek yardım istedi, fakat bu yardımı alamadı. O tarihlerde Orta-Asya (Türkistan) ülkelerinde de büyük karışıklıklar başlamıştı. Bunun üzerine Küçük-Arsaklı kralı I. Büyük Hosrov Sasaniler tehlikesine karşı Romalılar'la ittifak yaptı. Bu sırada Horasan'daki Pahlav'ların "Garen kolu kardeşi Hosrov'la birleşmek üzere Ermenistan (Küçük-Arsaklı) ülkesine hareket etti. Fakat Ardeşir (Sasanlı) bunları yakalayarak hepsini imha etti. Yalnız bir çocuk kurtuldu ve Kuşanlar ülkesine kaçırıldı. Bu çocuk bilâhare aşağıda açıklayacağımız Kamsarakan ailesinin cediti olmuştur¹⁰⁸. Sasaniler'in sıkıştırması üzerine Küçük-Arsaklı kralı I. Büyük Hosrov, Romalılar'dan yardım istedi. Romalılar da, yönetimleri altında bulunan Pontos ve Mısır'dan kendisine askeri yardım gönderdiler. I. Büyük Hosrov bu kuvvetle birleşerek Sasani kralı Ardeşir'i mağlup etti¹⁰⁹. Bu zamanda Küçük-Arsaklılar'a Kafkasya'da bulunan bazı Türk asıllı kavimlerin de yardım ettiği anlaşıyor.

Sasani Devleti'nin kurulmasından sonra, Türkistan ve Horasan bölgesindeki Türk boyları arasında da karışıklıklar çıkmış, siyasi mücadeleler başlamıştı. Küçük-Arsaklı (Aras) kralı I. Büyük Hosrov'la başedemiyen Ardeşir, Türkistan'daki karışıklıktan faydalanarak, onlara haber gönderip, Hosrov I.'i öldürüp bertaraf edecekleri: "intikamımı alacak, hiddetimi teskin edecek birisi çıkarsa, kendisine hükümette ikinci mevki vereceğim, onun

105 Abu'l-Farac'da "Pabak" diye geçer. -Abu'l-Farac Tarihi, Türkçeye Çeviren, Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 130.

106 Ardeşir'in babasının Babek adlı müneccim bir kunduracı olduğu, bunun, gelecekte oğlunun hükümdar olacağını kestirdiğini "sâsân" adlı bir zabıt veya rahiple görüştürüp, gayrimeşru münasebette bulundurduğu karısından doğduğu rivayet edilmektedir. Sonradan tahtı ele geçirince kendisinin "Keyâniyân" soyundan geldiğini iddia etmiştir. Anasının asıl kocasına göre "Babeğan" lakabını taşıyan Ardeşir gayrimeşru babasına göre devletine "Sâsâniyân" (=Sâsânlılar) adını vermiştir. (Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 162).

107 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 162-166.

108 Uras, a.g.e. s. 58.

109 Uras, a.g.e. s. 58.

üstünde yalnız hükümdar bulunacaktır." diyerek, Partlar (Sakalar)'ı teşvik etmiştir ve bunu yapacaklara "Pahlav şehrini, Kuşan memleketini" vademişti. Suren Pahlav ailesinden Anag bey, yine kendi soyundan (Türk) olan Küçük-Arsaklı kralı Hosrov'u öldürmeği taahhüt edip, Hosrov'a da "Seninle birleşerek müşterek düşmanımız (Ardaşir) dan intikam almak için geldim" diyerek, Hosrov'a iltica etti. Hosrov da bunu memnuniyetle karşılayarak, Inak/Anag Beye Ardaz'ı (Doğubeyazıt sınırımıza yakın, Güney Azerbaycan'ın Maku ilçesi) vererek oraya yerleşmesini sağladı¹¹⁰. "Ananeyeye göre hristiyan havarilerinden (Maku ve Başkaledede ilk manastırları kurduğuna ve (M.S) 43 yılında Maku'da öldüğüne inanılan) Tatyos/Tatus (Thad-eus)'un şehit edildiği yerin üzerine çadırını kurdurmuş olan Inak/Anag Beğin, burada, sonradan hristiyanlığı Arşaguniler (Küçük-Arsaklı) ülkesine yayacak olan bir oğlu (Kirkor) doğdu"¹¹¹.

Ermeniler'in (Hay), hristiyan Gregoryen mezhebinin kuruusu, Türk Inak Beğin oğlu "Kirkor Lusadoviç" hakkında, Kırzioğlu şu malumatları vermektedir: "Küçük-Arsaklılar ülkesinde hristiyanlığı yayarak "Oğuz-Kilisesi"ni kurmuş olar Aziz-Kirkor Lusanoviç (=Nurlandırıcı Aziz-Greguvar), ermenice metinlerde ve kilise tarihinde Arsaklılar'ın Karen/Garen-Bahlav adlı, tahta geçemeden kalan kolundan Inak Beğ'in oğlu olarak gösteriliyor. Bugünkü Ermeni mezhebinin=Gregoryenliğin esasını kurmuş bulunan Arsaklı Karenyan-Anak oğlu Kirkor, Türk destanlarında: "Bayat boyundan Kara-Koca oğlu, Oğuzlar'ın şeyhi, Oğuz'un tamâm bilicisi ne derse o olur, gaibden türlü haber söyler, gönglüne Hak Tealânın ilhâm ettiği, Oğuz kavminin müşkilini halleder, her ne iş olursa Korkut-Ata'ya danışmayınca işlemez, her ne ki buyursa kabul ederler, sözün tutup tamâm ederler, velâyet ıssı, beğ çocuklarıyla şehzâdelere ad koyan, beş han'ın vezîri ve hikmetşinâs bir müşaviri, 295 yıl yaşamış, kerâmet sâhibi Inak Beğ" (Dede Korkut) olarak gösteriliyor. (Gökyay, Orhan Ş. "Başlangıç", s. XVII-XXIII). Aynı zamanda "kopuz" çalarak şâzılık yapan, elçi giden, (Müslüman olup) Peygamber'e varıp ziyâret eden bir din ulusu, hattâ "Tarih-i Dost Sultân"a göre de Şaman râhipleri bakışların peygamberidir (aynı eser, s. XXIX). "Atalar-Sözi" adlı bir "oğuznâme" de ise "Ala-göz devkızı'ndan doğdum ben Dede-Korkut" deniyor (aynı eser, s. XXXII): An'aneye göre Dede-Korkut'un, Dağıstan-Demirkapısı'nda ve Sırderya aşağısında birer türbesi vardır"¹¹².

Ardoz (Maku) Ovasına yerleşen Inak Beğ ve oymağı, iki yıl sonra bir av sırasında I. Büyük Hosrov'u öldürüp Aras nehrine doğru kaçtılar, fakat Aras'ın kabarık olması yüzünden geçemeyerek, burada hepsi Hosrov'un

110 Uras, a.g.e. s. 58.

111 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 165; Horenli Mavses (kitap 2, fasıl: 74", nak. Esat Uras, a.g.e. s. 58-59.

112 Kırzioğlu, Kars Tarihi, . 165-166.

adamları tarafından öldürüldü. Yalnız Inak'ın oğlu küçük Kirkor kurtuldu. Bu çocuk, hristiyan olan süt annesi tarafından kaçırılarak, Kayseri'ye götürülmüş ve orada hristiyan terbiyesiyle büyütülmüştür¹¹³.

Küçük-Arsaklı kralı I. Büyük Hosrov'un yine bir Türk olan Inak/Anak Beğ tarafından öldürülmesinden (M.S. 261) sonra Sasani Ardeşir, Ermenistan (Küçük-Arsaklı ülkesi)'a gelerek Hosrov ailesini tamamen imha etti. Yalnız Hosrov'un küçük oğlu müttefiki Roma'ya kaçırılarak kurtarıldı. Roma'da büyümekte olan Tridat'ın, yeniden dönüp Küçük Arsaklı tahtına oturuncaya kadar (M.S. 286) geçen 26 yıl, Küçük Arsaklı ülkesi İranlı

- 113 Bu çalışmaları yaptığım sırada Güney Azerbaycan'ın Maku şehrinde gelen tanıdıklara, o bölgeye bir azizin mezarının bulunup bulunmadığını sormuş ve bir malumat alamamıştım. Burada bir seyahat hatıramla ilgili bilgileri vermediği faydalı bulmaktayım. Ailem İğdir ili Tuzluca kazasına bağlı Sürmeli (Dede-Korkut kitabında geçen, Oğuzlar'ın beğlerbeği Ulaş oğlu Salur-Kazan Han'ın kışlak payitahtı Sürmeli Kalası) köyü ahalisindendir. 1919 da Ermeni ve Rus mezalimi dolayısıyla halk arasında "Kaça-kaç" (II.) denilen göç hadisesinde ailem buradan çıkarak, Güney Azerbaycan'ın Maku kazasına ait, bir bölgede yerleşmişler. Burası, Ağrıdağ'ın güneyi ile Tendürek dağlarının doğusunda ve Doğubeyazıt sınırımızın bitişiğinde yer alan 42 yerleşim yerini kapsayan "Avacık" adlı mevkidir ki ailemin yaşı, kadın ve çocukları burada, Kilise Kendi (köyü) ve Erep (Arap) Dizesi adlı, birbirine yakın olan bu köylerin civarında yerleşmiş ve burada 18-20 ay kadar kaldıktan sonra, Türk ordusunun bölgeye hâkimiyet kurmasıyla, tekrar İğdir'a dönmüşlerdir. Avacık veya "Iwacık" adlı, kaynaklarda buralara yerleştikleri belirtilen 24 Oğuz boyunun 23. sırasında bulunup, Deniz Han'ın dört oğlundan biri olan Yıva (İğdir'in küçük kardeşi) boyunun yöre ağzı ile söylenişi olsa gerek. Yıva boyunun adı Mahmut Kaşgari'de Iwa (c. I, s. 55), Awa (c. II, 525), Ebülğazi'de de "Awa" (arap alfabesiyle yazılı ikinci bölüm, s. 31-33-36) olarak yazılmıştır. (Deniz-Han'ın oğulları: (en büyüğü) İğdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık'dır. Selçuklu Türkleri bu Kınık'dan gelmez.) Ailemin bu bölgede kaldığı zamanda, mezkûr köylerde oturan ve Avacık'ın ileri gelen ailesi Sarıseyyidi'lerden bir genç dedemin kızkardeşi ile evlenmiş ve böylece bu aileyle akrabalık tesis edilmişti. 1980 yılında İran'a, bu akrabalarım (bibioğulları) ziyaret için Avacık'a Kilisekendi'ne gitmiştim. Köylülerle sohbet sırasında meraklanarak- Bu köye niye Kilisekendi demişler, burada kilise mi var? diye sormuştum. Bu soruma olumlu bir cevap alamamıştım, yalnız yaşlıca bir ihtiyar, çekinerek: "Vakt-i zamanında burada, keşişler olmuş" diye cevap vermişti. Yine aynı ihtiyar Arapdizesi köyü için de: "Şahlar zamanı buraya Erep (Arap)lerden gelen olmuş, camaat onların köye yerleşmesine razılık vermemiş, onlarda köyün gırağında (kenarında) bu Erepdizesi yerinde yer salmışlar. Men bunu kocalardan (yaşlılardan) bele (böyle) eşitmişem" diye rivayet etmişti. Bu sohbette, bu bilgileri veren yaşlıya diğer yaşlılardan tepki geldiğini de hissetmiştim. Hatta biri, biraz espirili: "ede ay kişi ne deyirsen, ne keşişi ne erebi burda camaat hamı (herkes) müseldandı" diye de, tepkisini belirtmişti. Köylünün bahsettiği, Safevîler'in yıkılışından sonra dağılan ve gelip buralara yerleşen Şamlı Türkmenleri'nden bir oymak olsa gerek. Akrabalarımız olan bu Sarıseyyidi'ler, halen Avacık'da oymaklar halinde yaşamaktadırlar. Kendileri milliyeteri sorulduğunda "Esasen Türk" demektedirler (İran'daki Azerbaycan Türkleri etnik köklerini ifade ederken, sadece Türk derler ve Azerî sözünü kullanmazlar, çoğu da bilmez). Bu oymağın büyüğü Mir Abdulali Sarıseyyidi, 1970 li yılların sonunda, Hoy şehrinde yerleşmiş, oradaki ocağında (küçük Post) oturmaktayken 1989 yılında vefat etmiştir. 1729 tahrir defterinde, Avşar Türkmenlerinden, Konar göçer Recepli Avşarları'ndan "Sarı-Seydili" (Seyyidli olmalı) olarak yazılmış bir Türkmen oymağı görüyoruz (Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 55, 137). Recepli Avşarı adıyla anılan bu Türmen aşireti, Anadolu'nun birçok yerlerinde eşkiyalıkla meşgul olmuş, devletin aldığı tedbirlerle, sonraları birkısmı yerleşik hayata geçmiş olup, bir kısmının da İran'a gitmiş olduğu anlaşıyor).

Sasaniler'in elinde kaldı. Bu müddet içinde İranlılar buraya Ateşperestliği (Zerdüştlüğü) zorla sokmaya çalıştılar¹¹⁴.

Roma'da büyüüp, eğitilen hosrov oğlu (Türk asıllı) Tridat, babasının Küçük-Arsaklı tahtına oturmak üzere, bir ordu ile yola çıkarak Kayseriye varmıştı. Burada, küçük yaşta buraya getirilen ve Tridat'ın babası Hosrov'u öldürmüş olan Inak Beyin oğlu "Aziz Kirkor" ile de tanışmıştı. Süt ninesi tarafından, Kirkor'un "Havarilerden Tatyos'un öldürüldüğü yerde doğduğu" nun belirtilmesiyle, Kayseri'de "Aziz" olarak kabul edilmiş ve iyi bir din adamı olarak yetiştirilmişti. Kayseri'den Hosrov oğlu Tridat (Dertad) ile beraber "Aziz Kirkor" da Küçük-Arsaklı (Ermenistan) ülkesine dönmüştü. Memleketinde mensup olduğu dini (Putperestlik) yaymaya başlayan Tridat (Dertad), mabudları için bir tören düzenlemiş ve kurbanlar kesmişti. Onların ananelerine göre devletin ileri gelenleri de bu mabudlara çiçekten çelenkler koyarak saygı gösterirlerdi. aziz Kirkor'a da çelenk koyması teklif edilmiş, o da hristiyan olduğunu beyan ederek red etmişti. Bunu, mabudlarına hakaret kabul eden Tridat, bu sırada bunun babasını öldüren Inak Beyin oğlu olduğunu beyan ederek red etmişti. Bunu, mabudlarına hakaret kabul eden Tridat, bu sırada bunun babasını öldüren Inak Beyin oğlu olduğunu da öğrenince, Aziz Kirkor'u, bugünkü Iğdır ilinin Aralık ilçesi yakınlarında bir yeraltı kuyusu (veya zindanı)'na hapsedmişti. Yıllar sonra Tridat, amansız bir hastalığa yakalanmış, her çareye başvurulduğu halde bu hastalıktan kurtulamamıştı. Tavsiye üzerine 13 yıldır bu kuyu veya zindanda bulunan "Aziz Kirkor"a başvurularak getirilmiş, o da Tridat'ı iyileştirmişti. Bu olala Aziz Kirkor'un şöhreti daha da artırmış ve başta kıra Tridat olmak üzere, beğleri ve ahali putperestliği bırakarak, hristiyan dinini kabul etmiştir. Tridat'ın tedavisi sırasında bir ara trans haline geçen Aziz Kirkor, bu sırada Hz. İsa'nın Ecmiyadzin (şimdi Erivan'ın 15 km batısında şehir)'de yere indiğini hissettiğini veya gördüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Tridat, Ecmiyadzini Aziz Kirkor'a tahsis etmiş, o da burada büyük bir kilise yaptırarak, burasını krallığın ruhani merkez haline getirmiştir.

Bu devirlerde, bir kısım oğuzlarda görülen hristiyanlık ve daha sonrada bilindiği gibi Kıpçaklar'ın, Kafkas, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu ile Gürcistan ve Ermenistan bölgelerindeki hristiyanlığı, bu Türk aslından gelen Inak/Anag Beyin oğlu Aziz Kirkor'la başladığı anlaşılmaktadır¹¹⁵.

Tridat (Dertad)'ın ölümüyle Küçük-Arsaklı krallığında karışıklar baş göstermiş ancak Romalılar'ın müdahalesiyle II. Hosrov Küçük-Arsaklı tahtına kiral olarak getirildi. Aciz biri olan bu kiral, İranlılar'ın baskısına dayanamayarak, dedis ve babası zamanında İranlılar'ın işgalinde olup geri

114 Uras, a.g.e. s. 59.

115 Geniş bilgi için, şu eserlere başvurulabilir: Ord. Prof. Şemsettin Günaltay, Yakın Şark Anadolu IV. II. Bölüm, T.T. Kurumu yay. Ankara 1987; Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, Kıpçaklar, T.T. Kurumu yay. Ankara 1992; F. Kırzioğlu Kars Tarihi, 1953; E. Uraz, Tarihte Ermeniler, 1950.

alınmış olan toprakların bir kısmını İranlılar'a tekrar vererek, onlara vergi vermeği kabul etmiştir. Ölümünden sonra oğlu Diran veya Tigran II. (350-361 veya 342-350) Küçük Arsaklı tahtına geçti. Bunun zamanında Ermenistan (Küçük Arsaklı) ahalisinin önemli bir kısmını teşkil eden Kamsarakan/Gamsarakan (Türk)lar ülkenin müdafaasında önemli görevler yapmışlardır. Bu sırada Kamsarakanlar'ın başbuğu Arşavir adlı bir beydi. "Bizanslı FAUSTUS (III, 13; IV, 4) ve KHORENLİ [Movses] (II, 90), Arşaklı Büyük Tridat'ın, akrabasından (Arşaklı "Karen-Bahlav" kolundan) Kamsar oğlu Arşavir'e, (M.S.) 311 yılında "Şırak ve Eraskhacor" sancaklarını ocaklık mâlikâne verdiğini, bundan sonra artık buraların begliğinin "Kamsar akan" (Kamsar-hanedanı) elinde kaldığını belirtirler"¹¹⁶.

İranlılar tarafından tahtan indirilen Tigran'dan sonra, sırasıyla, II. Arsak (362-392 veya 350-369), Bab (385-392 veya 370-374), Varaztad (392-395 veya 374-378) Küçük-Arsaklı tahtına kiral olmuşlardır. Bunlar zamanında ülkede karışıklıklar yaşanmış, Küçük-Arsaklı (Ermenistan) ülkesi, Romalılar'la İranlılar arasında taksim edildi. Merkezi Divin olan Sahat-Çukuru ve çevresi İran'a; Erzurum, Muş ve Mezopotamya bölgeleri de Romalılar'a kaldı. Bu ayrılma ile İran'a düşen bölgenin kralı IV. Arşak, İranlılar'ın putperestliğinden dolayı bölgenin ileri gelenlerini de alarak topyekün Romalılar'a ait olan bölgeye geçti. Bu olay Sasaniler'i müşküle düşürmüştü. Sasanlı Şapur yine bir Arsaklı olan III. Hosrov'u, Küçük-Arsaklı tahtına kiral tayin etti.

Küçük-Arsaklı ülkesinin, Romalılar'a kalan kısmına geçmiş olan IV. Arşak'ın yanında bulunan beğler Divin'de terar bir Arsaklı (Eşgani)'nın kiral olduğunu duyunca IV. Arşak'ı bırakarak Aras boyları (Sahat-Çukuru) na döndüler. IV. Arşak da ordusuyla III. Hosrov'un üzerine yürüdü, yapılan savaşta mağlup oldu ve bir müddet sonra hastalanarak öldü. Bundan sonra Küçük-Arsaklı ülkesinin Romalılar'da kalan bölümünde, Romalılar kırallığı kaldırarak buraya valiler tayin etti. Bundan memnun olmayan ahalinin büyük kısmı III. Hosrov'a iltihak etti. Bu göç, Romalılar'ı müşküle düşürmüş ve III. Hosrov'un talebiyle Romalılar, aldıkları toprakları vergi vermeleri şartıyla, tekrar Küçük-Arsaklılar'a devrederek ittifak ettiler. Küçük-Arsaklılar'ın bu ittifakı Sasaniler'in düşmanlığına sebep oldu. Sasani kralı Şapur'un oğlu Ardaşir, III. Hosrov'un üzerine giderek onu teslim aldı ve yerine kardeşi Varamşabun (Bahram Şapur 404 424)'u geçirdi.

Varamşabun'tan sonra, tekrar III. Hosrov (424-425) 1 yıl daha kiralık yaptı. III. Hosrovdan sonra Küçük-Arsaklı tahtına Sasaniler, kendi soylarından biri olan, kırılları Yezdcert oğlu Şapur (425-428)'u kiral yaptılar. Sasalılar'ın niyetleri, bu ülkeye atesperestliği sokmaktı. Şapur'dan sonra, yine bir sasani olan Ardeşes (428-433) kiral oldu. Bu Küçük-Arsaklılar'ın son kralı oldu. Bundan sonra da Sasaniler bu ülkeden kiralığı kaldırarak,

İranlı valiler tayin ettiler. Böylece M.Ö. 150 yılından M.S. 428-433 yıllarında kadar devam eden, Ermenistan'daki Arşakuni (Eşgâniyan) sülalesi hâkimiyeti ortadan kalkmış oldu.

ARTAKSİYAS VE KÜÇÜK ARSAKLILAR ÜLKESİNDE HALKIN ETNİK VE SİYASİ YAPISI

Doğuda Zagaros dağları (Medye), batıda Kapadokya, kuzeyde Kafkaslardan, güneyde Toros eteklerine kadar olan bölge, Artaksias krallığı zamanında, etnik bakımdan çok çeşitli bir yapıya sahipti. "Tarihin başlangıcından beri, doğudan gelen akıncıların buralarda bıraktıkları türlü unsurlar Asurlar'ın ve Urartulular'ın boğuşmalarıyla büsbütün halitalarmış, Kimmerler'in, Sakalar'ın akınları ise yerlerinden oynattıkları Ön-Asya kavimlerini bir hercümerc içinde bırakmıştı. Bu akınlardan birçok boylar, bölgeyi terketmiş, kalanlar ise Doğu-Anadolu'nun dağlık bölgelerine, ıssız vadilerine, yüksek ovalarına sığınarak, her biri kendi hüviyet ve hususiyetlerini muhafaza etmek suretiyle ayrı ayrı yaşamışlardı.

"Arazinin muayyen ailelere inhisarı ananesi, Urartulular zamanından beri mevcut idi. Urartu krallığının yıkılmasından sonra asilzade aileler muhtelif bölgelerdeki arazilerin başında kalmışlardı. Bazı kalabalık kabile reisleri de krallığın yıkılmasından faydalanarak, buundukları topraklar üzerinde müstakil bir hayat sürmeği başlamışlardı.

"İskender'in halefleri, bu sapa ve dağlık bölgelerde kuvvetli bir otorite kuramadıklarından, derebeyler daha ziyade kuvvetlenmişlerdi. Bu suretle bütün doğu bölgesi, birbirlerinden müstakil ve birbirleriyle boğuşan küçüklü büyüklü bir sürü toprak derebeyleriyle dolmuş bulunuyordu." Memlekette kanun, merkezi otorite, müsterek bir ordu ve belirgin bir adalet yoktu. Derebeyi ve kralın istekleri her şeyi tanzim ediyordu¹¹⁷.

Zamanında bu devirlere ait yeterli tarihi vesikaların bulunmayışından faydalanan Ermeniler, hayali uydurma ve rivayetlerle, bu bölgeye kendilerini oturtmaya başlamışlar fakat neticede, bu iddialar vesikalarla (özellikle Ermeni alimleri tarafından) çürütülmüştür. Bu çağlarda, bölgede, Ermeni (yer adından) denilen Hay topluluğunun mevcudiyetine dair ciddi bir vesika bulunmamaktadır. Ancak İslâmlaşma çağından sonra, bugünkü Ermenistan denilen mıntıkada, din ve dili farklı menşeleri tartışmalı bir topluluk kendini hissettirmektedir. Bugünkü Ermenistan'daki Hay adlı topluluğun (hakim millet) büyük bir kısmı Ruslar tarafından son 2 yüzyıl içinde anadolu, İran, suriye ve diğer ülkelerden getirilmiş muhacirler topluluğudur. Ruslar tarafından, Ermenistan'da, Ermeni (Hay) nüfusunun çoğaltılması siyaseti, Türk ve İslâm dünyasının ortasında, sıcak denizlere inme planlarında, atlama taşı olarak kullanacakları bir hristiyan devletçiği

kurmak amacını taşıyordu. Buna da muvaffak olmuşlardır. Aslında Tarihi vesikalar, böyle bir topluluğun, müstakil bir millet gibi kabulüne müsait değildir. Ermeniler'in müstakil bir dilleri de yoktur. Konuştukları dil, farscanın iptidai bir lehçesi olup, sonraları türkçeden de beslenmiştir. Bu konuda incelemeler yapmış olan Le Normant: "Ermenice İran gurubunun bir lehçesi ile mütenazır olarak Zend ve farsca ile teşekkül etmiştir. Eski şeklini bize gösterecek hiçbir eser yoktur." demektedir¹¹⁸.

Bölge ahalisi tarihin bilinen çağlarından beri Türk damgasını taşır. En önemli Türk destanlarının hayat sahası buralardır. Dede-Korkut Oğuzları'nın yurdu bu bölgedir. Oğuzların Beylerbeği Olaş Oğlu Salur Gazan Han'ın kışlak başkendi bugünkü Sürmeli/Iğdır Karakalası, yaylak yerleri de Ağrı ve Elegez dağları yaylaları idi Ağrı ile Elegez dağları arası (Sahat-Çukuru) Oğuz Han'a da merkez olmuştur. Oğuz Han'ın buralara gelişi Oğuz Kağan Destanı'nda şöyle anlatılır:

"Oğuz, Şirvan taraflarından kalkıp Arran ve Mugan'a geldiği zaman, yaz mevsimi idi. Bu vilayetlerinden bütün yayla ve dağ muntıklarını, Sabalan (Güney Azerbaycan'da Savalan dağı 4812 m) dağlarına, Alatak (Argı/Ağrı-Dağ)....tamamen işgal ettiler.

"Yaylakta kaldıkları zaman zarfında, bu taraflarda olan bütün ülkeleri ele geçirip, zaptettiler. (merkezi Tebriz olan) Azerbaycan vilâyetini de aldılar. Oğuz kendi has atlarını, Ucan sahrasının mer'alarında besledi.

"O yaz Oğuz, Alatak (Ağrı-Dağ)'ta yaylak yaptı. Orada Bağdad, Gürcistan, Diyarbekir ve Raqqa (Rakka) taraflarına elçiler yollayarak "geleceğim" diye haber gönderdi." Destanda Oğuz'un elçileri gönderdikten sonra kışı geçirmek üzere Mugan taraflarına gelip Kür ile Aras arasını yurt tuttuğu belirtilir. Oğuz Han'ın seferlerinde Alatak (Ağrı)'ı merkez olarak kullandığı da destanda belirtilmektedir¹¹⁹.

KÜÇÜK ARSAKLI FEODAL AİLELERİ

a) BAGRATİD'ler

Küçük Arsaklılar zamanı Bagratlı İlbeylerinin yurdu Doğu Beyazıt-Culfa bölgeleri idi¹²⁰. Bölgenin eski sülalesi olan ve onbirinci asra kadar varlıklarını sürdüren Bagratid (Bagratlı)'ler hakkında Ş. Günaltay şu malumatı veriyor: "Menşeleri Medler zamanına çıkan Bagratid'lerin Mata zadedânından oldukları anlaşılıyor. Adları başında bulunan ve âri lehçede Tanrı mânasına gelen "bağ" lafzında belirttiği gibi, Bagratidler menşenin kaffas

118 Le Normant, C. I, s. 220-221, nak. Uras, Esat, s. 110.

119 Togan, Oğuz Kağan Destanı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 30-31.

120 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 193.

sınırlarına dayandığı ve bunların Matalar devrinde Muglar'dan ("m" = "b" değişimi ile sonradan "bağ/buğ") yani ruhanî bir aileden indikleri, nüfuzlarının da bundan ileri geldiği anlaşılmaktadır¹²¹.

Eski Türkler'de bağ/buğ sözleri Tanrı'nın sıfatlarından biri olarak kullanılırdı. İslâm çağında, bu ve bunun gibi eski ilâhi manalı sözlere ihtiyaç duyulmadığı için, asıl anlamıyla kullanılması terkedilmiştir. Ancak yine de ilâhi motifli manalarla kullanılagelen ve pek farkına da varamadığımız kelimeler yaygındır.

Allah, Adem Peygamberi kendi aleminde yani Cennet'te yaratmıştır. Adem'in Cennet'de, ağız yoluyla herhangi birşeyi yemesi yasaklanmıştı. Birgün Adem, Cennet'te dolaşırken, buğday başağına rastlar ve bir buğdayı kopararak yer. Yasağı bozduğu için Cennet'ten çıkarılır ve bu aleme, dünyaya gönderilir. Bu şekilde Adem, dünyaya elinde başak demetiyle gelir. Yani, Adem, Cennet'ten bir tek şeyi, buğdayı getirmiştir. Demek ki Cennet'te yaratılmış olup da yeryüzüne gelmiş olan tek şey, buğdaydır. Türk tefekkürü, Tanrı'nın kendi katında, kendi aleminde yaratmış olduğu bu maddeyi mukaddes kabul etmiş ve mukaddesliğini ifade eden bir sözle adlandırmak için, eski devirlerde Tanrı'nın sıfatı (kimi zaman adı) olarak kullanılan "bağ/buğ" sözü ile ifade etmiştir. Buğ sözüne, yer, mekân bildiren "da" ekinin ilavesiyle, "Buğ-da=Buğda/buğday, yani Tarı'ya ait, Tanrı'nın aleminde yaratılmış manasına gelen, onun mukaddesliğini ifade eden sözle tanımlamıştır. Bunun içindir ki Türkler buğdaydan yapılmış mamullerin (özellikle ekmeğin) üstüne basmayı günah kabul eder, onun en küçük parçasını yerde gördüklerinde mutlaka alır, üç defa öptükten sonra, üstüne basılamıyacak bir yere koyarlar. Bu davranış yalnız Türklere ait bir inanç geleneğidir ki, Müslüman Türkler'de olduğu gibi, diğer dinlere bağlı Türkler'de de bu mitolojik inan yaşamaktadır.

Türkler, Kur-bağa, Kaplum-bağa (Tosbağa) adlı hayvanlara dokunmazlar, onların öldürülmesini günah sayarlar. İsimleri sonundaki "bağ/bağ" sözleridir ki, onlara bu yarı mukaddes anlamını vermiştir. Orhun abidelerinin, Türklerce mukaddes sayılan bir tosbağa (Kaplumbağa) kaidesi üzerine otutturulmuş olması da, bu tefekkürün canlı bir örneğidir. İğdir yöresinden de bir örnek verelim: İğdir yöresinde yaraların iyileştirilmesi için en pratik yol bir bitki yaprağına başvurmaktır. Hemen hemen yörenin her tarafında yaygın olarak yetişen, ortalama bir elin yarısı büyüklüğünde olan bu bitki yaprağına ahali, "Bağa yaprağı" adını verir. Bu ad, bu bitkiye, iyileştiren, hilas eden, özelliğinden dolayı, kutsallığını ifade eden bir anlam verir. Bu rolünden dolayı da mukaddesleştirilerek Tanrı'nın sıfatıyla adlandırılmıştır.

121 Günlaltay, Yakın Şark IV, II. böl. s. 630.

Eski tarihlerde, Ağrıdağ-Aras boyunda da yurt tutmuş olan bu Bagratlı sülâlesini, ortaçağda, Alagöz (Eleğez) dağları ile Kars-Anı bölgesinde görmekteyiz. Bugün, eskiden beri Alagöz dağlarında yurt tutmuş olan, Ermeni vahşetinden kaçıp Iğdır'a yerleşen iki oymağın adları da, dikkate alınınca dikkat çekmektedir. Bunlar, Bekiran'lı ve Radkan'lı adlı Kürtçe konuşan aşiretleridir. Bu iki aşiret, tesbit edilemeyen eski zamanlardan beri akraba olduklarını söylemektedirler. Bu aşiretlerin adlarındaki ilk heceler, (Bag ve Rad) "Bagrad" adının iki hissesi olduğu görülür. Bu aşiret adlarının sonundaki "an" eki muhtemelen Farsça çoğul ifade eden "an"dır. "an" ilavesiyle, Bag-ran= Bağlılar, Rad-kan= Radlılar anlamını vermektedir. Aradaki r ve k harfleri bağlayıcı ara seslerdir. Bagrañ adı zamanla yöre ağız hususiyetlerinin tesiriyle, Bagrañ= Bagrañ= Begirañ= Bekirañ şeklinde söylenmeye başlanmış olmalıdır.

O çağlardaki hususi topluluklar, kendilerini yöneten ruhani ailelerin adı ile andıklarından, bu Bagratlı'ların adı olan "Bagrad" da ruhani bir ailenin adı olmak gerekir ki, yukarıda izah etmeğe çalıştığımız "Bağ" sözünün bu aile adında bulunması bu görüşü ispatlamaktadır. Ruhani anlamlı Bağ/buğ sözüne, Rusça'dan bir misal verelim: Rusça'da Tanrı, "Bag" sözü ile adlandırılmıştır. Bir çok bilim adamı, Rusça'da Tanrı'yı tam anlamıyla ifade edecek bir kelime bulunmadığı için, Ruslar'ın, eski Türkçede aynı anlama gelen "Bağ/buğ" sözünü, Türk dil ve kültürünün tesiriyle, Tanrı yerine alıp (Bag) kullandıkları kabul edilir*.

b) KAMSARAKAN'lar

Kamsarakan İlbeyleri'nin yurdu Kağızman-Süregel (Sırak-eli= Sırak yurdu) idi. "Feodal hanedan büyüklerinden olan Kamsarakan'lar, menşe itibarıyla Partlar'a mensup bulunuyorlardı. Sonraları bu bölgeye hâkim olan Arsakid kırıllarıyla sıkı dostluk ve sıhrî münasebet tesis etmeleri, menşe birliğinden ileri gelmiştir. Şark bölgesi, malikâneleri idi. Sasaniler'in zuhuru sırasında Arsakid'lerin yanında mücadele etmiş ve onlarla birlikte sahneden çekilmişlerdir¹²².

Kamsarakan adı, Kars Tarihi'nde, Ermeni Tarihçisi Horenli Movses'in tarihinden naklen şöyle hikaye olunmaktadır: "Arsaklılar'ın Karen-Bahlav soyundan Beroz-Amad, (Ak-Hunların hükümdarı) Vezerg (= Buzurg yâni Büyük) unvanlı Khakhan (Kağan) ile savaştı. Bu işi Ardeşir'e yaradığı için, onunla dostluk kurdu. Fakat Şahpur (M.S. 241-272) İran tahtına geçince Beroz-Amad ondan yüz bulamadı. Bunun büyük oğlu, Vezerg-Khakhan'a

* Bağ, Buğ, Mag, Muğ, le ilgili olarak, üzerinde halen çalışmakta olduğumuz, "Iğdır'da Oymaklar" adlı araştırmamızda geniş malumatlar verilmektedir.

karşı savaşırken başını koruyamadı, yaralanırken kafatasından bir parça kemiğini kaybetti. Bu yüzden kendisine "Başı Eksik" mânasına Kam-Sar dediler". Kırzioğlu "Peroz-Amad (Peroz-Amad (Perviz Amat) adıyla tanınan bu Türkmen beğinin "Kamsar/Gamsar" (Eksik-Baş) lâkaplı oğluna nispetle Kars'a yerleşen Karen Arsaklıları beğlerine hep "Kamsarakan" denilmiştir." demektedir¹²³. Kamsarakan hanedanının, Şöregel ve Digor-Kağızman deresinde, M.S. 772 yılına kadar, 460 yıl ocaklı beyler* olarak kaldıklarını söyleyen Kırzioğlu, bu Kamsarakanlı'ların, oğuznâmelerdeki "İlak-Koca oğlu Sarı-Kalbaş hanedanı olduğunu belirtmektedir¹²⁴. Buradaki "Kam" sözü farsçadaki kem (= eksik, kıt) sözüyle ifade edilmiştir. Ancak anılan devirlerde görülen, ruhani aileleri öne çıkması ve saygınlıkla karşılanması göz önüne alınırsa, Kamsarakanlar'da da bunu aramamız isabetli olur kanaatindeyiz. Kamsarakan'ların yurdu olarak belirtilen ve bugün, "Şöregel" denilen adın, aslının, buralara gelip yerleşen Sırak/Sarak/Şırak adlı Türk kabiesiden geldiğini biliyoruz. Şöregel sözü, Sırak sözünü halk ağzında Şırak/Süreg şeklinde söylenerek Sırak/Sarak/Şırak/Şüreg'lerin yeri, yurdu demek olan Sırak-eli, Şüregeli yani Sırak yahut Sarak'ların yurdu anlamındadır. Kam sözü de bilindiği gibi eski Türkler'de, Şaman ruhani kişilerine ve ailelerine verilen addır. İhtimal ki bu Sırak'ların mensup oldukları veya bağlı bulundukları aileler Kam'lardan idi. Bu ihtimali gözönüne alarak Kamsarakan adındaki "Kamsarak", "Kam" ve Sarak/Sırak sözlerinin birleşmesiyle ve Kam'lardan inen Sırak veya Sarak'lar demek olduğunu söyleyebiliriz. Bugün Tuzluca köylerinde "Sarak" adlı ailelere rastlanmaktadır. Tuzluca'nın Ekerek köyünde "Süncanlı/Sincanlı" adlı kabilerin soyadı "Sarak"dır. Sincanlı/Süncanlı kabile adını, Beğ-Dili (Badıllı) oymakları içinde de "Sincanlı obası" olarak görmekteyiz¹²⁵.

c) MAMİKONLULAR

M.S. III. Yüzyılda Türkistan'dan gelen Mamikonlu beylerinin yurdu, Muş, Eleşkert ve Divin¹²⁶ bölgelerini içine alan topraklardı. "Turani menşeden yani Sugd veya Çin Türkistanı'ndan gelmiş olan bu aile, sonraki asırlarda nüfuz ve şöhret almışlardır. Bütün Turanlılar gibi Mamikonienler

* Eski Türkler de ruhani/kutsal kabul edilen ailelerin oturduğu yere (veya ev), "ocak" denilirdi. Ocak sahibi ailelere "ocaklı" adı verilirdi. Bu inanç geleneği, bazı seyid ailelerinin evlerinde devam etmekte ve bu ailelerin evleri umut kapısı (ocak) olarak ziyaret edilmektedir. Anadolu alevilerinde, seyid olmadıkları halde, bazı ailelerin evleri ocak olarak kabul edilmekte ve bu aileler "ocaklı" diye anılmaktadırlar.

123 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 179.

124 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 183, 222.

125 Stimer, Oğuzlar 1980, s. 299-300-301.

126 Divin, eski merkezi şehirlerden biridir, Zamanımızda eski şehrin harabeleri kalmıştır. Şimdi, Erivan'ın doğusunda, Vedibasır mıntıkasında, sınırlarımıza yakın bir yerde yerleşen bir kasabadır.

de cesaretleri, muhariplikleri ve orduları sevk ve idaredeki kabiliyetleriyle tanınmışlardı. Arsakidler devrinde, ordu komutanlığını ellerine almışlar, Arsakidlerin yıkılışına kadar iktidarda kalmışlardır. İlk Arsakid kralları tarafından bu aileye verilen Taronitid ve Taok bölgelerindeki malikânelerini Bizans devrine kadar muhafaza etmişlerdir.

Deguines'in: "Çinliler'in Moğollar'a Mum-Ku dedikleni" zikrettiğini belirten Langlois, (Türk kavmi Mamikonlular'a) ermenilerin "Manikonyen" dediklerini, bu ailenin ırk münasebeti dolayısıyla Partlar'a iltica etmek üzere (Orta Asya'dan) İran'a, oradan da Ermenistan denilen muntıkaya geldiklerini ve şimdiki Ermeniler ile hiç bir alâkalarının bulunmadığını söylemektedir¹²⁷.

Ermenilerin ilk tarihini yazan Horenli Movses (Kitap 2, Bölüm 81) Ermeniler'in, Mamikonien dedikleri Mamikonlular ile ilgili şu bilgiyi verir: "Ardeşir'in yerine geçen oğlu Şapur zamanında, Ardeşir'in vefatını müteakip Ermenistan'a Çen [Çin]'den Mamikkonyan (= Mamık-uni-ler= Mamık sülalesinden olanlar) geldi. Ardeşir'in son senelerinde Argug isminde birisi, Cen-Pagur yani Çin hükümdarı idi." diyerek Mam-Kun'u da bunun yeğeni olarak göstermektedir¹²⁸.

Horenli Movsesi'in bu konularda yazdıklarına karşı görüşlerini bildiren ermeni tarihçisi, "Lund üniversitesi Profesörlerinden" Hannes Skuld: "Şu halde Ermenistan'a Mamikonyalılar'ın gelmesi Birinci Ardeşir'in vefatında, yani bizim tarihimize göre 241'de olacaktır." diyerek şöyle devam ediyor: "Ancak Movses'in verdiği bu malûmata, tafsilâta inanmamalıdır. Çünkü Mamkun'un ve kardeşinin adları Çin adlarından ziyade (Türk adı) tesiri yapıyor. Mum Kun'un Türklüğünü gayri kabili red bir surete ispat eden şey de Çin kelimesi olarak zikredilmiş olan Cen-Bakur (Saltanat Şefi) ünvanıdır. Hubschamann'a göre (Armanische Gramatische s. 49) Bakur, İran-Arap olan Tekfur mukabilidir ve Çin imparatorunun bir ünvanıdır." demektedir¹²⁹.

Mamikonlular'la ilgili olarak Z. V. Togan, "Umumi Türk Tarihine Giriş I" eserinde, İslâmiyete kadar, Hazar güneyinden gelen Türkler konusuna değinirken, şu bilgileri de nakletmektedir: "FAUSTUS BİZANTINUS ve Ermeni müellifi KHORENLİ MOSES ile SEBEOS (eserini 661'de bitirmiştir), Ahlat ve Muş taraflarını idare eden Mamikonyan sülâlesinin, Arsaklı'lar zamanında 3. asırda "Çenestan" dan, yani Orta Asya'dan ve Uzakdoğu'dan Mamık ve Konak adında iki başbuğun idaresinde gelerek sığınan mültecilerden türediğini, Arsaklı'lar bunları Roma devletinin doğu hududuna "Spehbend" olarak gönderdiğini ve orada yerleştiğini anlatır¹³⁰."

127 Hannes Skuld: Documents sur l'ese Tou-Kiu Occidentax, s. 225'den nak, Uras, a.g.e. s. 95.

128 Uras, a.g.e. s. 93.

129 Uras, a.g.e. s. 93-94.

130 Sadalgian, I, s. 256, nak. Togan, Giriş I, 173.

Koyunlu denilen Türkler'in bu bölgeye gelen ilk kabileleri olan Mamikonlu (kon/hun=koyun) kabileleri, daha sonra Türkistan ellerinden gelen aynı kabilelerle birleşerek Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular olarak ortaya çıkacaklardır. Bugün Iğdır'da, yaşamakta olan Memikanlı (Mamikonlu) adlı aşiretle, Mamışlı Memişli, Mamalı, Maman adlı oymak adları ve Mamışgukun köyünün adı, Mamikkonlular'ın adıyla benzerlik içinde olup, menşe birliği içinde oldukları muhtemeldir, bu Türk Mamikonlular'ın devamı olduğu anlaşıyor.

ç) SUNİT'ler (Si-Sakanlar)

Eski bir Türk kavmi olarak bilinen bu kabile adının aslı Suun/Suvun/-Suvın'dır. Türk kabilesi olan "Suun" adının çoğul söyleniştir.

Sun (Suun) ve "t" çoğul ekini alarak Suunit/Sunit yani Suunlar demektir. Bunlar daha sonra Kıpçaklar çağında, Kıpçak uruglarından biri olarak da görülmektedir¹³¹.

Yurtları Nahçıvan ve Karabağ yöreleri olan Sunit'ler hakkında Ş. Günlaltay şu bilgileri verir: "En kuvvetli ve nüfuzlu bir hanedan olan Sunit'ler, Sakalar'a mensup bulunuyorlardı. Bunların çok eski zamanlarda yani M.Ö. VII. yüzyılda Kyrus (Kur) nehri boylarına inerek buralarda yurtlanmış oldukları anlaşılmaktadır." "Sunit'ler, varlıklarını ve istiklâllerini Sasaniler ve Bizanslılar'a karşı koruyabileceklerdir"¹³².

İlhanlılar çağında, Anadolu'da, Bizans sınır bölgelerinde, İlhanlılar'ın İlbeyleri olarak görülmektedir. Diyarbakır yöresi İlhan adına Sunit'lerin yönetimindeydi. Abaka Han (1265-1282) devrinde, Diyarbakır hakimi, Sunit'lerden "Durutay Noyan" idi¹³³. Argun Han zamanı merkezi Tokat olan "Danışmend" vilâyetinde, sivil vali olan "Büyük Çağatay'ın oğlu Tuladay Yarguçı Sunit'lerdendi"¹³⁴. Gazan Han (1295-1304) zamanı Sunit'lerin başında "Baytemür" bulunuyordu¹³⁵. Olcaytu (1304-1316) 1312 yılında Diyarbakır valiliğine getirilen Sutay Noyan'da Sunit kabilesindendi¹³⁶. Bir ara Ahlat valisi de olan Sutay Noyan 1332 yılındaki ölümüne kadar Diyarbakır valisi olmuştur. Sutay'ın Barımbay, Hacı-Tuğay ve Fulat adlı üç oğlu Diyarbakır eyâletinin bir kısmı ile Ahlat bölgesi hakimleri idi¹³⁷.

Bu sülalenin adı, sonraki zamanlarda Siunik olarak da kullanılmıştır. Eski haritalarda, Gökçeğöl, Zengezur, Nahçıvan ve Erivan arasında kalan bölge Siunik eli olarak gösterilir.

131 Togan, Giriş I, s. 252.

132 Günlaltay, Yakın Şark IV, II. bl. s. 230-232.

133 Togan, Giriş I, s. 239.

134 Togan, Giriş I, s. 240.

135 Togan, Giriş I, s. 243.

136 Bertold, İran Moğolları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 570.

137 Sümer, Kara-Koyunlular, Türk Tarih Kur. Yay., Ankara, 1984 s. 33-34.

d) TORGOMAN'lar

(Arşaklı/Partlar'ın millî adı Torkoman/Torkomyan'dır)

Miladi yıllarda Küçük Arsaklı krallığında görülene Türk kabilelerinden biri de "Torgoman"lardır. Bu Torgoman (Türkoman/Türkmen) kabilesini eski ermeni tarihleri uydurma olarak kendilerinden göstermeğe çalışmışlardır. Bu konu hakkında Ermeni müverrih Dagavaryan (s. 40) ise şunları yazmaktadır: "Millî müverrihlerimiz Agatangelos'dan başlayarak Kitabı Mukaddesteki Torgma ailesi Askanaz kelimelerini ırkımıza izafe etmişlerdir. Halbuki Togarma Ermenistan'ın cenubî şarkisinde ayrı bir kıtadır. (Kipert) -ihtimâl çivi yazılı kitabelerde Tilgarima Kal'ası civarı ki, Asuristan'a göre şimâl idi." diyerek yerlerini belirledikten sora: "Aşkenâz, İşkuza dediğimiz bir İskit (Saka) Hükûmeti idi. Ecdadımız bı Mukaddeste kendilerine bir menşe bulmak için komşuları olan "Kitabı tekvinül mehlukattaki" Askanaz ve Torgama'ları ileri sürmüşler" demekte ve Ermeniler'in, komşuları olan bu kavimleri (uydurma olarak) menşe kabul etmelerinin yanlışlığını ifade etmektedir¹³⁸. Yine meşhur Ermeni tarihçilerinden Basmacıyan Ermeni ve Ermenistan hakkında bilgi verirken şunları söylemektedir: "Ermenistan'ın ve Ermeniler'in aslı, tarihi çok karanlıktır. Burası, çok eski zamanlarda Pamir yaylalarından [Türkistan], Hindikuş [Güney Türkistan]'dan gelen muhacirler tarafından iskân edilmiştir. Romalılar, Yunanlılar, İranlılar ve bütün milletler gibi Ermeniler'in de esetirî kahramanları vardır. Menşeleri hakkında vazıh (açık), sarıh malûmata sahip bulunmayan millî [Ermeni] müverrihler, bunun yerine esatirî [uydurma hikaye, şahsiyetler ikame etmişlerdir¹³⁹."

"226-330 yılları vak'alarını yazan ve ilk Küçük Arsaklı tarihçisi sayılan Agathangelos (112 bab) adı geçen ilbeylerinin adlarını sayarken "Armenya" ülkesi ahalisinin "Torkom Irkından" olduğunu belirtmiştir.

J. Sandalgian'da (I. 119), Bizanslı Faustus'un (III. 13) "Torkomyan ülkesi" bütün genişliği ile "Büyük Armenya" idi deniliyor. İlk Ermeni tarihini yazan Khorenli Movses (I. 10) dahi, "Burada oturan; yani Torkos soyu'ndan gelen bizler", demiştir. Khorenli'nin "Torkom soyundan gelen bizler" derken, bugünkü "Hay" (Ermeni) soyunu ifade etmediği açıktır. Bir çok eski Türk topluluğunun, hristiyan Gregoryen mezhebine girerek sonradan Ermeniler içinde kaldığı, bu toplulukların halen Ermenistan'da, millî hususiyetlerini, Ermeniler'den farklı bir görünümle muhafaza ettikleri bilinmektedir. Ermeniler'de bir aşık edebiyatı var ki yalnız türkçe okunup söylenmektedir. İşte bu edebiyatı sürdürenler anılan topluluklardır. Bu

¹³⁸ Uras, a.g.e. s. 90.

¹³⁹ Basmacıyan, Ermenilerin Yeni Tarihi, Paris 1917, s. 3, Ermenice) nak., Uras, a.g.e. s. 13.

topluluğa fanatik ermenilerce ve Ermeni devletince farklı bakılmakta ve fazla itimat edilmemektedir. Bu topluluk Ermenistan'da bir milyona yakın bir nüfusa sahiptir. Ermenistan dışında da bulunmakta, Gregoryen mezhepli Ermeniler olarak tanınmaktadır. Khorenli de "Torkom soyu" diye aslında bir Türk topluluğunu işaret etmiştir. PAKANİAN'da bunu (Türk/Torkom), Ermenistan'da hüküm sürmüş, eski bir Türk sülâlesine ait hatıra olarak kabul etmektedir¹⁴⁰. Eserini 788'de bitiren Gevond/Leond kitabının sonunda "Gevon'un yazdığı Torgomyan vekayı'nâmesi böylece bitti" diyor." Bu bilgileri misal olarak veren Kırzioğlu, bu hususta şu görüşlerini belirtmektedir: "Bu Torkom/Targom milleti, Torkomyan soyu, sanıldığı ve iddia olunduğu gibi Tevrat'tan "mütercimler" çağında alınarak "Armenya"lılara yakıştırılmış değildir. Şimdiki Türkmenistan'dan gelen ve Oğuz= Türkmen kolundan olan Arsaklılar'ın millî adı "Torkom-an (Torkom-lar)dan ibarettir"¹⁴¹."

e) ARZERUNİ'ler

Bu ailenin menşei Urartululara dayanır. Arzen bölgesinin hâkimi idiler. Sasaniler devrende de görülürler¹⁴². "Malikâneleri Thuşaş, Arcis (Erciş), Albagh, Kavaş (Gevaş), ilçelerini ihtiva ediyordu.

f) MANAVAZİEN'ler

Van gölünün kuzey-batısındaki topraklara sahip olan Manavazien'ler Urartulular'dan kalan ailelerdendi. Fakat önemli rolleri olmamıştır. Nüfuzları ikinci derecedeydi. Arsakid'lere karşı yapılan bir ihtilâle katıldıkları için imha edilmişlerdir¹⁴³.

Artaksiadlar'ın muntazam ve daimi bir orduları yoktu. Lüzumu halinde toplanacak bir yapıları vardı. Ordu süvari ve piyadelerden oluşurdu. Memleketin siyasi yapısında olduğu gibi, orduda da sağ ve sol cenaha ayrılırdı. Kırıl merkezde bulunurdu. Büyük savaşlarda ihtiyat kuvvetleri de toplanırdı. Silahları kılıç, okyay, kalkan ve mızraktan ibaretti. Ülkenin ekseriyeti dağlık olduğundan savunmaya elverişli idi. Önemli bölgelerde seyyar orduların kaldıkları şatolar vardı¹⁴⁴.

Artaksiad Kırallığı'nda kanunî usuller yoktu. Cezalar, kırallar ve derebeylerin takdiri ile verilirdi. Suçlulara eziyetler yapılır ve yeraltı zindanlarına atılırdı. Aras boylarında, hristiyanlığı yayan Gregoryen mezhebinin

140 ZVORAD, XXI, 1912, s. XXXVI, den nak. Togan, Giriş I, s. 469.

141 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 176.

142 Günaltay, Yakın Şark IV, II. böl., s. 631.

143 Günaltay, Yakın Şark IV, II. böl., s. 631.

144 Günaltay, YAKIN ŞARK IV, II. böl., s. 633.

kurucusu, Türk asıllı Aziz "Gregor"de, "Aralık kazası civarında" bulunan böyle bir yeraltı zindanına atılmış ve orada 13 yıl kalmıştı.

"Artaksiad Kırallığı, cehalet içindeydi. Yazıları yoktu. Mezopotamya'da, Urartu ve Ahmenişler tarafından da kullanılan çivi yazısı buralarda bilinmiyordu. veya unutulmuştu. Hellen ve Latin kültürleri de bu bölgelere hiç sokulmamıştı"¹⁴⁵.

"Halk hem hayvan sürüleri yetiştirmek, hem de çiftçilik etmek suretiyle maişetlerini temin ederlerdi. O zamanlarda Ararat plâtosunda iyi at yetiştiriliyordu. Savaşlarda pek kuvvetli olan bu atlar, memlekettin başlıca servet kaynağı idi"¹⁴⁶.

M.Ö. 188'de başlayıp, bir çok hanedanlar gören, M.S. 428-433'de son bulan, kaynaklarda Artaksiaslı, Araks (Aras), Küçük Arsaklı, Arşaguni (Eşgâniyan) ve Armenia (Ermenistan) adlarıyla anılan bu devletin tarihini, Ermeni (Hay) tarihi içine oturtmaya çalışanlar, Ruslar'ın ve diğer bazı hristiyan çevrelerinin gayretiyle sunî şekilde meydana getirilmiş olan bugünkü Ermenistan'a tarihî boyutlar kazandırmayı amaçlamışlardır. Aras bölgesi kırallığı tarihi ile ilgili verilecek malumatdan anlaşıldığı gibi, kendilerine "Hay" diyen, bizim Ermeni dediğimiz bu topluluğun Ermeni adıyla ilgileri, yüksek yer/ülke anlamına gelen Ermeni'ye, (Ermenistan) ye sonradan gelip yerleşmeleridir. Bir ilgisi Anadolu'ya, batıdan Frigler'le geldikleri bildirilen bu Ermeni (Hay) topluluğunun, Frigler'in dağılmasıyla onlarla beraber bulunup, bazı yerlere dağıldıkları gibi, bugünkü Ermenistan (Hayastan) bölgesine de küçük bir grubun gelip yerleştiği iddia edilerek, Ermeniler'in bu bölgeye ilk gelişleri olarak ele alınmıştır. Kaynaklardan da anlaşıldığı gibi, Frigler'den küçük bir gurup olarak buralara yerleştikleri iddia edilen bu gurubun, bölgenin etnik, siyasi ve kültürel varlığını etkileyecek sayıda olmadıkları anlaşılmıştır. Menşelerinin açıklamasında kendilerinin dahi çıkmazda olduğu bu Ermeniler'in varlıklarını, ancak Ruslar'ın Kafkasları indigi zamanlarda, küçük bir azınlık olarak hissettirdikleri görmekteyiz. XVIII. yüzyıl başlarında, Ruslar'ın sıcak denizlere inme plânlarının bir uzantısı olarak, bu yol üzerinde din birliği içinde oldukları Ermeniler'i toprak sahibi yapıp, bölgede bir adacık meydana getirme gayretleri, Ermeniler'in ilk defa bir siyasi varlık olarak kendilerini ancak, dinî (Gregoryan mezhebi) kimlikle hissettirmelerini sağlamıştır.

İskender'in ölümünden sonra Doğu-Anadolu, Ermenistan ve Azerbaycan'da meydana gelen siyasi gelişme ve olayları Ermeni (Hay) tarihi olarak ileri süren Ermeni "Hay" iddiaları, bugün geçerliliğini tamamen yitirmiştir. Menşeleri hakkında kendilerinin de çıkmazda olduğu bu millete, ad olarak verilmiş olan Ermeni/Armen/Armeni sözü daha coğrafi bir terim olup, bunlara ait değildir.

145 Günaltay, Yakın Şark IV, II. böl., s. 635.

146 Günaltay, Yakın Şark IV, II. böl., s. 635.

Bu gerçeklerin ortaya çıkıp, ermeni iddialarının geçersiz hale gelmesiyle, Bugün Ermenistan'da, Ermeni ve Ermenistan adları benimsenmemekte, kendilerine "Hay", ülkeye de "Hayestan/Hayastan (Hay ve Farsça yer, ülke anlamındaki "istan" dan) demektedirler. Armenya/Ermenistan adını ancak uluslararası ilişkilerde ve yabancı dildeki dış yazışmalarda kullanıyorlar, ülke içinde ise milliyetlerine "Hay" ve ülkeye de "Hayastan" demektedirler. Ermeniler, Azerbaycan'da, Rusça konuştukları birinin millî mensubiyetini öğrenmek için, -Hayes? Türkes? -yani Ermeni misin? Türk müsün? diye sororlardı.

Ermeniler'in kendi milletleri ve Tarihleri hakkında geçmişte iddia ettikleri düşüncelerin esassız oluşu, çağdaş ermeni tarihçileri tarafından da ifade edilmektedir. G. Alişan (Rahip Alişan) Ermeni dilinde yazdığı eserinde: "Hayk milletimizin gramerine göre (Hay)'ın ismi tasgırı [küçük adı] dir. (Hay) da milletimizin ismidir. Milletimiz kat'iyen ecnebilerin tesmiye ettikleri [isimlendirdikleri] gibi Armen [Ermeni] değildir." diyor¹⁴⁷. Evald Banse de: "Ermenistan Tarihi, Asya devletlerinin bu memleket geçit kapılarını ele geçirmek maksadı ile yaptığı teşebbüslerden Asurîlerin eski hükümdarlarına, Roma'nın Partlar'a; Bizans'ın yeni İran'a, ve nihayet Türkler'in İranlılar'a, Ruslar'a karşı yaptıkları harplerden ibarettir." diyor¹⁴⁸.

Prof. N. Marr de: "Ermeni kilisesinin, Ortodoks kilisesinden ayrılmasına kadar Ermeniler'in millî bir isimleri yoktu. Ermeni tarihinin eski zamanlara ait naklettikleri, masaldan başka birşey değildir." diyor¹⁴⁹.

Ermeni Profesör A. Haçardriyan da: "Hayasdan bir çok milletlerin faaliyetlerine sahne olmuştur. Binaenaleyh, bir çok milletler Hayasdan'da hissedardırlar. Ermeniler de, bunlardan birisidir. Her ne kadar muayyen bir zaman için baş ve âmir vaziyette olmuşlar ise bile¹⁵⁰, ekseriya ikinci ve tâbi vaziyette kalmışlardır." demektedir¹⁵¹.

Bugün, Ermenistan adı verilen bu bölgede Ermeni (Hay) topluluğunun ekseriyeti, 1800'lü yıllardan itibaren, özellikle de bolşevikler devrinde, İran, Türkiye, Suriye, Kafkasya ve başka yerlerden, Ruslarca getirilip yerleştirilmiş olan göçmen topluluklarıdır. Ermeniler'in tarihi iddiaları da hristiyanlığa mensubiyetlerinden doğan psikolojik bir hâldir. Yukarıda da izah edildiği gibi, İslâm'dan evvel bu topraklarda hristiyanlık, Gürcüler'in de

147 Rahip Alişan, Hayk'ın zamanı ve bayramı Paris 1840, s. 14, Ermenice, Nak. Uras, a.g.e. s. 102.

148 Die Türkei Von Evald Banse, Berlin 1915. Nak. Uras Esat, s. 89.

149 Uras, a.g.e. s. 97.

150 1920'de Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti kuruluncaya kadar, Ermenilerin, Ermenistan'da böyle bir vaziyetine rastlanmamaktadır. Yazar bugünkü Ermenistan Cumhuriyetini kastetmiş olmalıdır.

151 A. Haçardriyan, Hayastan'ın çivi yazısı devrinin tenkitli tarihi, Erivan 1933, s. 4. Ermenice) Nak. Uras, a.g.e. s. 97.

biraz etkisiyle, Türk Kıpçak-Oğuz kabileleri tarafından temsil edilmiş ve yayılmıştır. Bölgede ilk hristiyanlık, Türkistanlı Anag Bey'in oğlu "Aziz Kirkor" (Gregor) tarafından başlatılmıştır. Ermeni (Hay) adı verilen bu putperest topluluk Hristiyanlığı öğrenmişlerdir. Mensup oldukları Gregor-yen mezhebi dahi, adından da anlaşılacağı gibi, Anak (Inak) bey oğlu, Aziz Kirkor (Gregor)'dan gelmiş ve onun adıyla da anılmaktadır. İslâm dininin ortaya çıkışı ve Türkler tarafından gönül rızasına dayanan bir imanla kabul edilip yayılması bu bölgeyi de etkilemiştir. İslâm'dan sonra Orta-Asya ve Horasan'dan batıya başlayan Müslüman Türk göçleri bu bölgede, soy dil ve töre birliği içinde oldukları Türk boylarını etkilemiş ve onların müslüman olmalarına vesile olmuştur. Böylelikle bu bölgede din, soy, dil ve töre birliği sağlayan Türkler'in dışında kalan, bu küçük gurup Türkler'in din ve töre birliğine iştirak edememiş veya etmemiş, yine temellerini bir Türk'ün attığı "Gregoryen" mezhebinin varisleri gibi bir azınlık olarak kalmış oldukları görülmektedir. İhtimal ki muhacir olarak gelen Ermeniler, müslüman olmamış ve hristiyan kalmış Türkler'in din beraberliği dolayısıyla toplanıp sonradan dışarıdan gelenlerle çoğalarak, Ermenistan'daki topluluğu meydana getirmişlerdir.

Roma ordusunun, sel gibi kan döktüğü dinî mücadeleler ve sık sık vukubulan iç savaşlar yüzünden, devletin kuvvetli durumu dışa doğru sarsılmıştı. Daha Konstantin çağında, Mezopotamya bölgesinde İranlılar'ın güçlü ağırlığı kendisini göstermişti. Iuliamos (363-364), son putperest Roma hükümdarının bu pek hristiyan halefi, İranlılar ile, devlete Armania'daki imtiyazlarından feragati yükleyen ve Mezopotamya'da hissedilir bir arazi kaybını beraberinde getiren bir barış anlaşması yapmıştı¹⁵².

Armania'da yazının icadı, İncil'in tercümesi ve bundan dolayı bölgeye has bir kilise kültürünün gelişmesi de bu devirde olmuştur. O zamanda bu bölgenin büyük kısmı Bizans hakimiyeti altında bulunuyordu. Bu hakimiyet ve gelişmelerden dolayı, İran ile Bizanslılar arasında kanlı mücadeleler başlamıştı. 422 yılında da yüz yıllık bir barış antlaşması yapıldı¹⁵³. 540 yılında, güçlenmiş olan İran hükümdarı Hosrav (Hosrov/Hüsrev), Armania'ya ve bugünkü Gürcistan'a girerek, Karadeniz'in doğu kıyısındaki bölgelere kadar ellerine geçirdiler. M.S. 591'de Bizans imparatoru "Mavrikos'un (582-602) desteği ile İran tahtına II. Perviz gelince, Armania'nın bir kısmını Bizanslılar'a bıraktı¹⁵⁴. 613'de tekrar aralarının bozulmasıyla Bizanslılar, Antakya yakınında İranlılar'a yenilince, Armenya'yı da terketmek zorunda kaldılar¹⁵⁵.

152 Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara 1991, s. 47.

153 Ostrogorsky, a.g.e. s. 52.

154 Ostrogorsky, a.g.e. s. 66.

155 Ostrogorsky, a.g.e. s. 88.

Bu tarihlerde, Avarlar'ın balkanlara inerek istilâlar yapması, Bizans devletini müşküle sokmuştu. Bundan yararlanan İran da, Anadolu'ya sokulmuştu. Armenia'da bulunan Bizanslılar buradan sökülüp atılmıştı. 619 yılında Avar kağanı ile bir barış anlaşması yapan imparator, Anadolu'ya yürüme imkânı buldu. 622 sonbaharında Bizans imparatoru Herakleios, Armenia arazisinde, "Şehrbârâz" komutasındaki İran ordusunu yenerek tekrar buralara hâkim oldu. Bu seferde, Divin, İran'ın kutsal şehirlerinden Ganzak (Kenzek) ile bir çok şehir alınarak tahrip edildi. Bu başarıdan sonra Bizans ordusu Aras gerisine çekildi. Buradan Kafkas Hristiyan kabileleri ile temasa geçerek ordularını kuvvetlendirdiler¹⁵⁶.

Bölgedeki Türk varlığının izleri, yukarıda verdiğimiz malûmatdan da anlaşılacağı gibi, M.Ö. III. ve II. bin yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak tarihi esas kayıtlara göre, Sakalar devrinde, çok açık bir biçimde, tarihin bilinen çağına asıl kimliği ile girmiştir. M.Ö. 8. asırda merkezi Ortatiyanşan'dan olan büyük bir Saka devleti mevcuttu¹⁵⁷. "Sakalar'ın Ön Asya'da yerleşme tecrübelerinin, İranlılar'ın Azerbaycan ve Anadolu için mücadeleyi kazanmaları neticesinde, o zaman akim kalmasının hatırları, İranlılar'da bir zafer ve Orta Asya Türkleri'nde bir matem âyinleri şeklinde asırlarca yaşamış, İran ve Türk milli destanlarında yer tutmuş ve Türkler M.S. XI, asında [1071] bu gayeyi nihaî olarak tahakkuk ettirince, bu eski hatıralar Oğuz destanlarında bir daha canlanmıştır¹⁵⁸." Türk destanlarında Alp-Er-Tunga ve İran destanlarında Afrasyap, bu hadiseler zamanı Turanlılar'ın padişahıdır. İranlı Firdevsi'nin "Şahname" adlı eseri bu hadiselerle (İranlılar'la Turanlılar'ın mücadelesi) ilgilidir.

Güney Kafkasya, Sahat-Çukuru, o cümleden Sürmeli Çukuru (İğdir Ovası) Kimmerler ve Sakalar'la beraber, o zamandan (M.Ö. VII.-VI. asır) sonra, sürekli Türk yerleşimine sahne olan bölgelerdir. Bu devirlerden sonra Ön Asya, Türkler'in göç ve yerleşim sahası olmuştur.

Eski çağlardan beri, bölgeye gelip yerleşen Türk kavimlerinden ikisi de Bulgar ve Vanand Türkleri'dir. Selçuklular'ın gelişine kadar, Kars sancağına hep Vanand denilmiştir. Prof. Dr. Z.V. Togan, bu kavimlerin M.Ö. 149-127 yılları arasında Edil havzasından kalkıp, Derbend yoluyla Azerbaycan'a geçerek, şimdiki Kars ve Pasın (Aras boyu) ovalarına yerleştiklerini yazar¹⁵⁹. Togan, günümüzde Kuzey Azerbaycan'da bir kac binlik küçük sayıda yaşayan Udinler'in de bu bölgeye Sakalar'la beraber gelen ilk Türkler'den olduğunu söyler¹⁶⁰. Udinler, bugün Kuzey Azerbaycan'ın Kutkaşen ve Şeki şehirlerinde oturmaktadırlar.

156 Ostrogorsky, a.g.e. s. 94-95.

157 Togan, Giriş I, s. 33.

158 Togan, Giriş I, s. V.

159 Togan, Giriş I, s. 16.

160 Ibid. s. 169.

İğdır İli yöresine yerleştiği bilinen Türk boylarından biri de Borçalı (Baraç/Boroç-oğlu) Türkleri'dir. Bugün Gürcistan'ın Güneydoğu kesimini teşkil edne, güneyinden Ermenistan'a ve doğu tarafından da Azerbaycan'a komşu olan bölge, eskiden beri Borçalı olarak anılmaktadır. Bugün bu bölgede "Borçalı Türkleri" yaşamaktadır. Bölge ahalisinin tamamını teşkil eden bu Türkler 650 bin kadar bir nüfusa sahiptirler.

Prof. Dr. Z.V. Togan, "Türk Tarihine Giriş I" adlı eserinde, Borçalı Türkleri'nden bahsederken, şu bilgileri verir: "Edil Bulgarları rivayetlerinde Baraç ve Kıpçak kabile adlarında Boroçoğlu şeklinde yazılan isimlerin de aynı kabilelerin adı olduğu tahakkuk etmiştir. Mısır Memlûkleri'nden bazıları bu kabileye mensup olduğu gibi, Anadolu'da da Diyarbakır yöresinde Boroçoğlu boyu bulunduğu kaynaklarımızda gösteriliyor. Halbuki bu kabilenin mühim bir kısmı bugün Orta Kür ırmağı sağında eski Gogaren ülkesinin doğu kısmında kendi adlarıyla Borçalı tesmiye olunan sancakta Borçalılar adıyla yaşamaktadırlar. Bu Boroçoğlu'lar da Kafkasya'ya eski Hazarlar zamanında geçmiş görünüyörlar." demektedir¹⁶¹.

Türk oymakları, çoğu zaman bağlı oldukları büyük boy ve oymakların alt teşekküklerinin adlarıyla anıldıklarından, yayılma alanlarını tam tesbit etmekte zorluk çekilmektedir. Kıpçaklar'a mensup olan Borçalı Türkleri'nin, kaynaklarda tesbit edilen yerlerden, daha geniş bir coğrafi alana yayıldıklarını söyleyebiliriz. Mısır Memlûklu hükümdarı I. Baybars'ın (1260-1270), Kıpçaklar'dan Borçoğlu (Borçalı) kabilesine mensup olduğu biliniyor. Togan, bu Borçalılar'ın Mısır'da, Kıpçaklar'ın Ulubarlı zümresine mensup olduklarını belirtir¹⁶².

Destani rivayetlerde, Kazan Han zamanında, merkezi Sürmeli Kalesi olan İğdır ovası (Sürmeli Çukuru), Oğuzlar'ın kışlağı, Ağrı dağları ve civarı ile kuzeydeki (Bugün Ermenistan sınırları için bulunan) Alagöz (Eleğez) Dağları da yaylakları idi. Alagöz (Eleyez) dağlarının kuzey kesimleri Borçalı Türkleri'nin de asırlarca yaylakları idi. 1920'dene sonra Komünist yönetim devrinde de böyle devam etmiştir. Zamanın Sovyet idaresince de Gürcistan vatandaşı olan bu Borçalı Türkleri'nin, Alagöz dağlarını yaylak olarak kullanmasını geleneksel bir tarihi hak olarak tanınıyordu. Bu durum Azerbaycan ile Ermenistan arşında çıkan Karabağ hadisesi dolayısıyla, Ermenistan tarafından, 1986-1987 yıllarında yasaklanmıştır.

Kafkaslar'ın güneyine, Azerbaycan'a ve yakın yörelerine büyük küteller halinde gelip yerleşen Türk kavimlerinden biri de Hunlar'dır. Büyük Hun Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra, batıya doğru, büyük bir Hun dalgası göçmeye başladı. Kavimlere kapısını geçip, Avrupa'ya yayılan bu Hun kavimlerinden bazıları Kafkaslar'a yöneliyordu. Özellikle güney Kafkasya bölgesinde Türk varlığının yoğunlaşmasında bunların büyük rolü olmuştur.

161 Ibid, s. 169.

162 Ibid, s. 169.

İğdir yöresinin Hunlar'la ilk tanışması M.S. 359 ve 373 tarihleri arasında olmuştur. Bu tarihlerde Hunlar, Derbend ve Daryol geçitlerinden Güney Kafkasya ve Anadolu'ya akınlara başlamışlardır. Hunlar, 395-396 yılları arasında Anadolu'ya "Basık" ve "Kursuk" adlı başbuğları komutasında büyük bir sefer daha düzenlemişler, Orta Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanmışlardır. 398 yılında da bir akın daha yaptıklarını görmekteyiz. Urfa piskaposu Efraim, bu Hunlar'dan bahsederken: küheylânların sırtında fırtına gibi uçarlar; karşılarında duracak kimse yoktur" der¹⁶³. Fırat'ın Suriye-Irak sınırına yakın orta kesiminde, Dura-Europos'da bulunan Parsi dilinde yazılmış bir yazıtta, Hun Türkleri'nin M.S. III. yy ortalarına doğru, Doğu Anadolu'ya geldikleri anlaşılmakta ve Güney Kafkasya'daki Hun başbuğlarının, Erk Kapgan, Topçak, Tarkan-beg, Kubrat, Kurtak gibi Türkçe adlar taşıdıkları belirtilmektedir¹⁶⁴. Z.V. Togan, Doğu Avrupa'daki Hunlar'ın bir kısmının, miladi 445'de, yani daha Atilla'nın hayatında Kafkaslar'ı geçerek, Azerbaycan'ın Mugan taraflarına yerleştiklerini ve cenubi Mugan (Belasegan/Balasagun) şehrini kurduklarını bildirir¹⁶⁵.

Hunlar'ın Kafkasya güneyine, Azerbaycan, Sahat-Çukuru ile Aras boylarına sarkmalarından sonra, bu bölgede aralarında kanlı mücadeleler olduğu bilinmektedir. Aras boylarında ilk görülen Kara-Hun oymakları ile arkasından gelen Ak-Hun topluluklarının, aralarında Türkistan'da görülen mücadeleleri, Aras boylarında da devam ettirdikleri görülür.

Karkhun/Karkın adıyla Kuzey ve Güney Azerbaycan, Nahçıvan ve Anadolu'nun bir çok yerinde gördüğümüz bu Türk boyuna mensup bir oymak da İğdir'da, Karkhunlu adıyla, İğdir il merkezi ile Taşburun ve Hakveyis köylerinde geniş kabile olarak halen yaşamaktadır. Bu Karkhunlu oymağı, Cumhuriyet döneminde Ermeni mezalimi yüzünden Aras ötesindeki yurtlarından (Vedibasır'da Yukarı ve Aşağı Karkın köyleri) ayrılarak İğdir'a yerleşmişlerdir. Umumiyetle Karasu soyadını taşırlar.

Halen Ermenistan topraklarında, Erivan'ın kuzeydoğusunda 4-5 km uzaklıkta Akun adlı bir köy bulunmaktadır. Bu köyün adı, Sahat-Çukuru ve Aras boylarına gelip yerleşen "Ak-Hun" (Eftalit/Eftal/Abdal. Sarı Abdal köyü adında)'ların hatırası olmalıdır. Haritada¹⁶⁶, "Akunk" olarak k çoğul ekini alarak yazılmıştır ki Akun (Akhun)'lar demek olmalıdır.

Ak-Hunlar, Altaylar'dan gelerek Batı Türkistan bozkırlarına yayılmışlardı. M.S. V. asır başlarında Moğolistan'a hakim bulunan büyük Cücen (Apar) aşiretine bağlı ikinci derecede bir kabileydi. Bu Apar/Parn (Çoğulu Parn-avut=Parmlar), lar'ın Aras boyunda da yerleştikleri bilinmektedir. Tuzluca'nın Pernavut köyünün adı da, bu bölgeye yerleşen Türk boyu,

163 Kurat, Akdes N., IV-XVIII. Yüzyılda Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi, Ankara 1992, s. 17.

164 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 69.

165 Togan, Giriş I, s. 170.

166 Tercüman Gazetesi tarafından yayınlanan harita.

Parınlar'ın kurduğu yerdir. Parnavut adı, Parn adına çoğul eki "avut" eklenerek yapılmıştır (Parnavut=Parınlar). M.S. 440 yıllarında Ak-Hun (Aparn/Parın)lar'ın hakimiyetleri, Isık-göl havzası, Çu ve Talas bozkırları ve Aral'a kadar Sirderya bölgesiyle, Balkaş'a kadar İli havzası boyunca uzanıyordu.

Hunlar arasındaki bu ikili mücadele, Atilla'nın ölümünden sonra, Karadeniz'in kuzeyinde de görülür. Bunlar Azak denizinin kuzeybatısında, "Kutrigur Hunları", Don nehri ağzında da "Utrigur/Uturgur Hunları" olarak iki ayrı göçebe kabile şeklinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu kabileler (Kutrigur ve Utrigur), Bizanslılar tarafından birbirine düşürülmüş, M.S. 545 yılında yine Bizans'ın kışkırtmasıyla Utrigur kralı olan "Sandık", Kutrigurlar üzerine hücumla onları kılıçtan geçirerek yurtlarını dağıtmıştı¹⁶⁷.

Hunlar'ın Kafkasya'nın güneyine indikleri zamanda, "Atilla ile görüşmek için gönderilen Bizans heyetine dahil bulunan Prisk'in rivayetine göre, Hun Türkleri'nin serdarı Atilla, Bizans heyetine vuku bulan beyanatında, ordusunun dağlardan geçerek İran üzerine hücum ettiğini söylerken, bu dağlardan ateş fışkırmakta olduğunu da kayd etmiştir¹⁶⁸."

M.S. 465 yılında da Ağaçeri Urukları Kafkasya'nın kuzeyinden Azerbaycan'a geçtiler. Daha sonraki asırlarda Güney Azerbaycan'a ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yayıldılar. Bu sırada Iğdır ve yöresine yerleşikleri de anlaşılmaktadır. Bunlar da Kıpçak birliğine bağlı idiler. Ağaçeriler'e Suriyeli Arap müelliflerinçe "a'ser" ve "aşeri" denildiğini Yine rahmetli hocamız Togan'dan öğreniyoruz¹⁶⁹.

M.S. V. asrın ortalarında Bizans yazarların "başiboş dolaşan" anlamında andıkları, Sabir Türkler'i, Avarlar (Juan-juan)'ın baskısıyla batıya göçmeye başladılar. M.S. 515 tarihinde Kafkasya-Don-Volga üçgeninde hâkim unsur olarak görülmektedirler. Sabirler daha sonra da Kuzey Kafkasya'ya tamamen, 518 yılında da Kafkas Dağları'nı aşarak Azerbaycan ve Anadolu'ya yayıldılar. Bu savaşçı kavmin, Anadolu'ya girmesi birbirine düşman olan iki devleti, Bizans ile Persler'i bu amansız savaşçı kabilelere karşı 527'de ittifak yapmaya mecbur etmiştir. Sabirler 558 yılına kadar, bazan Persler'in bazan da Bizanslılar'ın tarafını tutarak, Anadolu'da bir çok kavimle savaşmış, çoğunun Anadolu'yu terketmelerine sebep olmuşlardır¹⁷⁰. Daha sonraları Azerbaycan ve Anadolu'da dağılarak yaşamaya devam etmişlerdir.

Rasony, bugün Iğdır'da da yaygın olarak görülen (Sarı-Bulak, Kara-Bulak, Om-Bulak, Kırk-Bulak adlarındaki oymak adı "bulak", Pınar anla-

167 Grousset, R., Bozkır imparatorluğu, Ötüken Neş. İst. 1980, s. 92.

168 Resulzade, M. Emin, Kafkasya Türkleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1993, s. 4.

169 Togan, Giriş I, s. 170.

170 Rasony, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1993, s. 77.

mündaki "Bulak" ve manda yavrusu "Balak" v.b. adındaki) Balak (Bulak) adının bu Sabirler'den kaldığını söylemektedir¹⁷¹.

İSLAM DEVRİ

İslâm Devri'nin başlangıcında Kafkasya'da hâkim unsur olarak Hazar Türkleri'ni görüyoruz. Rasonyî, Hazarlar hakkında şu ön bilgileri verir: "T'ang sülalesinin tarihi T'ang-su, Gök-Türk devletinin en batıdaki kısmını Tukiü-ho-sa (Türk-Kazar) adı ile anar. Hazar'lar ülkesi gerçekten Türk devletinin iki nesil boyunca bir parçasını teşkil ediyordu. Ondan sonra müstakil devlet oldu. Sahası Don-Volga-Kafkasya üçgenini içine alıyordu, etnik bakımdan Oğur'lar, Onogur'lar, Macar'lar ve hâkim zümre olarak Kazar'lardan mürekkepti Hazar'ların büyük bir kısmı aslında kan bakımından Sabir'lerin halefleridir. Adları da Sabir gibi serbest dolaşan manasına gelir¹⁷²."

M.S. 627-628'de Hazarlar, Kafkaslar'ın güneyinde İranlı Persler'le mücadelede giriştiler. Bu devirde Hazarlar, Azerbaycan ve bugünkü Gürcistan topraklarına girerek yayılmışlardı. Muaviye'nin, Bizanslılar'la anlaşıp (M.S. 659) buralardan çekilmesiyle, bir kısım Hazar oymaklarının Aras boylarında meskûnlaştığı görülür. Hazarlar'da yaygın görülen Taman/Tuman/Duman yer ve şahıs adlarının Iğdır'da sık görülmesi bu Hazarlar'ın hatırası olsa gerek. Büyük Hun imparatorluğu Mete Han'ın babasının adı da Toman/-Duman (Teoman) idi.

İranlılar'la Bizanslılar'ın uzun süren mücadeleleri iki devleti de zayıflatmıştı. Bu sırada İslâm dininin tesiriyle Arap yarımadasında da büyük bir canlılık meydana gelmişti. Halife Ömer zamanında Anadolu'nun fethine başladılar. 2 Ağustos 636 yılında Yermük civarında yapılan savaşta Bizanslılar'ı ağır bir hezimete uğrattılar. Mezopotamya dahil Anadolu'nun önemli bir kısmını kontrollerine alan Arap-İslâm orduları İran'ı da itaat altına almışlardı (M.S. 639). Buralardan hareketle (Hz. Ömer zamanı, H. 17. yılı) Armania'ya girdiler ve bu bölgenin en müstahkem kalesi olan Divin'i zaptettiler (Ekim 640)¹⁷³.

Bu bölgeye en büyük İslâm seferi, Hicri 24.-25. seneleri arasında yapılmıştır. Buraların fethi için görevlendirilen kumandan Habib bin Müsleme, Erzurum'u zaptederek büyük bir bizans ordusunu mağlûp etti. Van ve Ahlat'ı aldıktan sonra, Küçük Arsaklılar'a başkentlik yapmış, şimdiki Vedibasır muntıkasında bulunan Divin (Ermenilerce Tovın)'i zaptettiler.

Arap-İslâm hakimiyeti 4. İslâm Halifesi Hz. Ali (a.m.)'nin katliyle (17 Haziran 656), kendisini zorla halife ilan ettiren Suriye valisi Muaviye'nin

171 Rasonyî, Tarihte Türklük, s. 78.

172 Rasonyî, Tarihte Türklük, s. 114.

173 Ostrogorsky, a.g.e. s. 103.

gelmesiyle sarsılmaya başladı. Muaviye'nin Bizanslılar'la anlaşarak (M.S. 659) onlara vergi vermeği kabul etmesiyle bu yöreler tekrar Bizans'a terkedilmişti¹⁷⁴. Armenia'da bu fırsatı bekliyordu ve nüfuzlu Armenia'lı aileler Bizans'la tekrara sıkı işbirliği içine girdiler¹⁷⁵. Muaviye'nin bu bölgeyi Bizanslılar'a terkederek İslâm güçlerini buradan geri çekmesi ve gayri Türk unsurların hristiyanlık kimliği ile, Bizans desteğini alarak öne çıkması, bu bölgede meskûn bulunan Eski Oğuzlar'dan (Dede Korkut Oğuzları) büyük bir kısmının İslâm dinine intikalini yüzyıllarca geciktirmiştir.

Arap devletinin zayıflaması, Armania'da bir rahatlık sağladı. Aşot I, gerek halife ve gerekse Bizans imparatoru tarafından kiral olarak tanındı (M.S. 885-887) ve bu suretle Bagratuni krallığının yükselişi başladı. Bizanslı Faustus (IV, 4), M.S. 335-360 yılları Oğuz ilbeylerinden bahsederken, komutanlarından birinin adı olarak "Pakarad" (Bagrad)'dan bahsediyor ve Bagradlı paşaların menşeinin Sber (İspir) [Sabir, Sibir, Subar Türkleri]den geldiğini söyler¹⁷⁶. Milâdın VIII. yüzyılının başında, Emevî halifeleri Mervani ve Himyar çağında, Hazar Türkleri, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a kadar sokulmuş olan Araplar'ı güneye doğru, Aras menbaının aşağısına kadar şiddetli akınlarla sürmüşler ve Doğu Anadolu'ya hâkim olmuşlardı. Emevîler'i ortadan kaldıran Ebumüslimi Horasanî, Doğu Anadolu'daki Hazar Türkleri'nin büyük desteğini görmüştür.

İslâmiyet'ten önce, Azerbaycan ve Sahat-Çukuru'na gelen Türkler, çoğunlukla kuzeyden gelerek, asırlardır buraları Türk vatanı haline getirmişlerdi. Kuzeyden gelen bu Türkler daha güneye (Irak, Suriye ve Mısır'a) giderek yerleşiyorlardı. Bu plansız göçlerden dolayı varlıkları açısından çok zarar görüyorlardı. Z.V. Togan, konu ile ilgili şunları yazmaktadır: "Selçuklular'dan önce Önasya'ya ve Mısır'a gelerek yayılan Türk kütleleri, tıpkı Çin'de, Hindistan'da ve Doğu Avrupa'daki Türkler gibi yerli Arap ve Fars ahali arasında dağılarak temessül (Asimile olmak) ediyorlardı. Hele Mısır ile Suriye, miladi 9. asırdan başlayarak bütün müteakip asırlarda hattâ zamanımıza kadar bile, Türkler'i Araplar arasında eritip kaybeden birer kazan işini görmüşlerdir¹⁷⁷." Bugün Irak ve Suriye Arapları'nın daha güneydeki diğer Araplar'la, aralarındakik kültür ve lehçe farklılıklarından meydana gelmesinde, yukarıda işaret edilen devirlerde, Türkler'in buralarda Araplar içinde erimesinin büyük rolünün olduğu kanaatini taşımaktayız. İyi araştırıldığı takdirde, bu bölgede büyük ölçüde, üstü örtülü bir Türk etnik ve kültür varlığının ortaya çıkacağı muhakkaktır. Emevîler'le

174 Muaviye İslâm'ın yayılmasını düşünmüyordu, ancak Güney Suriye ve Arap yarımadasında, Emevîler'in hâkimiyeti ile meşgul oluyordu.

175 Ostrogorsky, a.g.s. 109.

176 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 236.

177 Togan, Giriş I, s. 178.

mücadelesinde, ordusunda çok miktarda, savaşçı Hazar oymakları bulunuyordu. Daha sonra bu Hazar oymaklarından bazılarının Bingöl dağlarına kadar geldikleri görülüyor¹⁷⁸.

Bizans imparatoru Basileios II. "Hayatının son yıllarında Bizans dünyasının diğer ucunda, Kafkaslar'da faaliyet gösterdi. Bagratuni devletinin, kırıllığı zamanında, en parlak devrini idrak ettiği Gagik I (990-1020)'in ölümünden sonra Kars ili, Gürcistan ve Sahat Çukuru bölgelerinde büyük karışıklıklar çıktı. Bu durum imparatora başarılı bir müdahale fırsatı oldu: Gürcistan'ın bir kısmı gibi Vaspurakan bölgesi de Bizans'a ilhak olundu; Ani kırıllığı hayatı boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan kiral Ioannes Smbat'a kalacak, ölümünden sonra ise, aynı şekilde Bizans imparatoruna intikal edecekti¹⁷⁹." Basileios II.'un Armenia'daki siyasetini Konstantinos IX. (1042-1055) devam ettirebilmiş ve Ani Devleti'ni ilhak etmek suretiyle sonuçlandırmıştı¹⁸⁰."

Araplar bu bölgelere geldiği zaman, bölge halkı, Kuzey Türkleri'nin (Sabir, Hazar, Bulgar, Boroçoğlu) şiveleriyle konuşuyorlardı. Yer adlarının da büyük ölçüde, eskiden buralara hâkim olan Hazarlar, Sabirler ve diğer Türkk kavimlerinden kaldığı görülmektedir¹⁸¹. Yine, Zeki Velidi Togan "T.T Giriş" adlı eserinde, bu bölgelerle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "İran rivayetlerinde de Azerbaycan, eskiden Türkler'in eline geçmiş bir ülke olarak tarif edilir. Mübarek el-Türki, Kazvin'de bir kale bina ederek ona kendi ismini verdi. Mücmel el-tavarih va'l-kisas'ın İranlı müellifi, Arap Himyar hükümdarlarından Raiş'e ait destanî rivayetleri naklederken, bunun geldiği sırada buraların Afrasyab'ın ve Türkler'in elinde olduğuna dair sözleri nakletmiştir. Arapların bu Himyar hükümdarlarına ait destanlarında, Azerbaycan'ın eskiden bir Türk ülkesi olduğu, tek bir umumî mehaza irca'i kabil olmayacak eserlerde de tekrarlanmıştır. İhtimal bu rivayetlerin tesiriyledir ki halife Muaviye bin Süfyan'a da "Azerbaycan bir Türk vilâyeti" olarak tanıtılmıştır. Buna ait rivâyete göre, Muaviye yanında bulunan "Ubayd'a "Türk ve Azerbaycan nedir?" diye sorulduğunda 'Ubayd: "Azerbaycan eskiden Türklerle meskûn bir ülke idi" cevabını vermiştir¹⁸²." Selçuklular bu bölgelere geldiği zamanlarda buralarda meskûn bulunan eski Türkler, Hristiyan, Arap Bizans ve Fars kültürleri arasında bunalmış vaziyetteydiler. Büyük çoğunluğu teşkil eden Türkler altı asra yakın süre, bu etkin kültür sahibi güçlerin arasında yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Selçuklular'ın gelişiyile bu Türk varlığı yeniden canlanmış, İslâm dinini kabul ederek yeni gelen büyük Türk kitlesiyle kaynaşmıştır. Ancak bir kısmı hristiyanlıkta devam etmiş, İlhanlı ve Osmanlılar devrinde bunlar

178 Fırat, Ş., Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, s. 69.

179 Ostrogorsky, a.g.e. s. 291-292.

180 Ostrogorsky, a.g.e. s. 309.

181 Togan, Giriş I, s. 173.

182 Togan, Giriş I, s. 174.

da İslâmiyeti kabul etmiş, milli bütünlüğümüz içinde yer almışlardır. Bunlar umumiyetle Kıpçak Türkleri idi. Kıpçaklar'dan hâlâ önemli bir kitle (söylentilere göre iki milyon'a yakın) hristiyan dinini muhafaza edip, Gürcistan ve çevresinde yaşamaktadırlar. Müslüman olan Kıpçaklar'ın büyük bölümü bugün, Türkiye, Azerbaycan ve İran Azerbaycanı (çoğunlukla Tebriz yöresinde)'nda yerleşmişlerdir. Bunlardan Türkiye'ye son gelenlerin bir kısmı, kendilerine "Gürcü" demektedirler. Bilindiği gibi Gürcü sözü millet adı değil Anadolu gibi yer'e verilen bir addır. Bugün Gürcistan'da, Gürcü diye bilinen milletin adı, "Kartli"/"Kalt"dır. Gürcü de "dağlık yer", "yüksek yerler", "yukarı eller" anlamında, o bölgeye verilen bir addır. Bu adı, Gürcistan'da yaşayan diğer etnik topluluklar da kullanmaktadır. Kırzioğlu Gürcistan'da bulunan Hristiyan Türkler'den bahsederken: "XX, yüzyılda bile Ortodoks-Hristiyan Gürcüler içinde, aydınlar ve muteberler sırasında sayılan, eski "Çenesdanlı" aileler mensubu kişiler "Türk" soyundan olduklarını bilmekte ve bununla öğünerek asıl Kartelli/Gürcü kavmine tepeden bakmaktadırlar." Konuyla ilgili tespit ettiği bir hatırayı şöyle anlatmaktadır: "1918 Nisanındaki Trabzon Konferansı'nda Türkiye Murahhas Hey'eti Azâsından (Sekreter) olan Muhterem İsmail Hakkı DANIŞMEND Beğ'in anlattıklarına göre, oraya gelen Gürcistan Hey'eti Azâsı'ndan (Müellif ve Tarihçi Prens Kiril Leon TUMANİDZE) TUMANOF adlı bir asilzade: "-Dedelerimiz, Çin-Türkistan'dan gelmiş olan Türkler'dir. Bu Gürcüler-i, hep bizim atalarımız adam etmişlerdir. Ben de sizin ırkınızdan, Türk aslından sayılırım; ve bununla bütün âilemiz fertleri öteden beri öğüne gelmişizdir, yollu sözler söylemiştir"¹⁸³."

SELÇUKLULAR DEVRİ

Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'da, Selçuklular'ın gelişinden önce, Doğu-Karadeniz kıyıları, Gürcistan ve Armania (Van Gölü- Batum arası) memleketleri, Gence, Divin, Nahçıvan, Dubeyl, Tiflis, Tebriz ve Hoy gibi müslüman emirliklerin hâkim olduğu kent ve yörelerin dışında, Bizans İmparatorluğu'na tâbi Bagratuni ailesinin yönetiminde bulunuyordu¹⁸⁴. Bu devirlerde, Bizans Devleti'nin, Türk-Oğuzlar'ın yoğun olduğu bu bölgeye kolayca sokulup, büyük bir direnişle karşılaşmadan hakimiyetlerine almalarında, Bu yörede yaşayan Türkler'in Hristiyan dininde olmalarının da rolü büyüktür. Hristiyan ahalinin başında bulunan rahipler, kilise vasıtasıyla devamlı İstanbul kiliseleriyle irtibat halinde idiler. Bizans İmparatorluğu'nun doğu uç bölgesinde Sürmeli Çukuru bulunuyordu. Bizanslılar buralarda tam bir hakimiyet kurmuş değillerdi. Buraların Bizans elinde bulunması şekilde idi ve bu da ancak bölgedeki Türk oymak beyleriyle ittifaklar kurularak sağlanıyordu.

183 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 31.

184 Sevim, Prof. Dr. Ali, Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri. Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1983, s. 7.

Selçuklular'ın, Çağrı bey komutasında bu bölgelere gelip dönmesi önemli bir keşif hareketi sayılır. Çağrı Bey Horasan'a geldiğinde, orada bulunan Balhan Türkmenleri'yle birleşerek kuvvetli bir güç meydana getirmişti. Sonra Gazneliler'le ittifak kurarak, Hazar Denizi'nin cenup sahillerinden Azerbaycan topraklarına girdi. Buralara hâkim olan Şeddâdoğulları ile birleşerek, Van civarında bulunan Ermeni Vaspurakan krallığı üzerine de akınlar yaptılar. Sonra Aras nehrini geçerek, Sahat-Çukuru ve civarındaki, Bizans kuvvetlerinin ve Ermenistanlılar'ın üzerine seri akınlarda bulundular. Çağrı Bey'in bu bölgedeki faaliyetleri 5-6 yıl (1015-1021) kadar sürmüş ve daha sonra, Horasan'a dönmüştür. Çağrı Bey'in bu seferleriyle, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Arran bölgeleri hakkında yeterli malûmatlar toplanmıştı. Bu yıllarda Selçuklular yönetiminde, sayısız Türkmen oymaklarının batıya doğru göçü de hızlanmıştı. Bu şekilde, yeniden büyük Türk kitlelerinin yerleşimi başlamıştı. Selçuklular çağında bu bölgeler yerleşme bakımından çok cazip hale gelmişti.

Selçuklular'la vukubulan bu göç, öncekiler gibi düzensiz değildi. Selçuklular, Türkmenler'i planlı bir şekilde Anadolu'ya iskân ediyorlardı. Daha doğrusu Selçuklular, Orta Asya'daki Türk Devleti'ni, siyasi ve kültürel mirasıyla Anadolu'ya taşıyorlardı. Tarihçilerin "karıncalar" kadar kalabalık olarak belirttikleri Selçuklu Türkler'nin batıya bu gelişleri, Türk tarihinin önemli bir devridir. Türklüğün yeniden dirilişi mahiyetinde olmuştur. Yeni bir Ergenekon çıkışı gibiydi. Tarihçi Abu'l Farac, o dönemle ilgili olarak bir malumatı şöyle vermektedir: "Mübarek ihtiyar adamın¹⁸⁵ gûya bir köpeğin Selçukoğulları'na rehberlik ettiğine dair anlattığı hikâyeyi başka bir yerde görmedik. İhtimal ki kendisi bu hikâyeyi birinden işiterek yazdı, yahut bizim görmediğimiz bir kitaptan nakletti. Çünkü biz bunu hiç bir kitapta görmedik¹⁸⁶." Nakledilen bu ifadelerin, Türk Ergenekon Destanı ile ilgili olduğu açıktır. Türkler'in önünde daima bir Bozkurt'un rehberlik ettiği inancının burada, Selçuklular'a da maledildiğini görüyoruz.

Tuğrul-Bey (1038-1063) 1048 yazında Azerbaycan Vâlisi Selçuklu İbrahim Yınal başbuğluğundaki Türkmen oymak beğlerini yüz bin kişilik bir ordu ili, 1045'ten beri Ağrıdağ çevresine ve Gökçeğöl'ün kuzeybatı ucuna kadar olan bölgeleri, hakimiyetleri altında tutan Bizanslılar'ın üzerine gönderdi. Yukarı Aras boylarında ilerleyen İbrahim Yınal, Erzurum'a kadar mukavemet görmeden ilerledi¹⁸⁷.

185 Azizlerden biri olan mukaddes patrik, Mar Michael.

186 Abu'l Farac Tarihi I, s. 293.

187 Kırzioğlu, Selçuklular'ın Anı'yı Fethi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi II. Ankara 1970, s. 116.

1064'de Alparslan, Nahçıvan civarından, teknelerle yapılan bir köprüden Aras'ı geçti. Nahçıvan'da kuvvetini ikiye ayırarak, kendi komutasındaki birliklerle, hiçbir direnişle karşılaşmadan bugünkü Ermenistan topraklarına girip, Bizans adına buraları yöneten Ermeni Davit Anhalin'in oğlu Giorgi ile "itaat etmesi, yıllık vergi ödemesi ve kızını sultana vermesi" şartı ile bir antlaşma yaptı. Nahçıvan'da ayrılan diğer kol da, Alparslan'ın oğlu Melik Şah komutasında, Nizamülmülk de olmak üzere, Aras boyundan batıya yürüyerek, Aras boyundaki Sürmeli ve Meryemnişin kalelerini aldılar¹⁸⁸.

Nahçıvan'da, ordusunun bir kısmını, veliaht olmaya hak kazanmak ve savaşa girip askere kendisini sevdirmesi için, 13 yaşındaki oğlu Melikşâh'a verip, yakındaki kalelerin fethedilmesini buyuran Sultan Alparslan da, kuzeye, "Hazar Ülkeleri" üzerine yürüdü. Başvezir Nizâmülmülk'ün de yanında atabek ve danışman vazifesiyle kaldığı Melikşâh'ın, Sürmeli-Çukuru'ndaki, yukarıda anılan üç kaleyi alışı, Kırzioğlu, Selçuklu metinlerinden şöyle anlatır: "Karargahta kalan Melikşâh, yanında kalan ordu ile, yakındaki "Kal'a'ya (İğdır-Korganı) hücum etti ki, orada Rumlar'ın¹⁸⁹ öldürdüler. Sonra Nizâmülmülk ve Horasan'-Amîdi atlarından indiler. Piyade oldular. Sultan Melikşâh bir ok atarak Kal'anın emîrini boynundan vurdu; Kâfirler, taşla müdafaa ettiler; nihayet yüksek bir tepeye (Ağrı Dağı) doğru gittiler, kaçtılar, dağların tepelerine doğru tırnanıp, çıktılar. İslâm askeri galip gelerek, (Kale'de buldukları müdafileri) hepsini kılıçtan geçirdiler, hiçbirini bırakmadılar. Bunu müteakip Melikşâh, Sürmeli denilen Kal'a'ya gitti. Bu Kal'a'da akarsular ve bostanlar vardı. Bunu fethetti."¹⁹⁰

Sürmeli yakınında bir Kal'a (Kulp/Tuzluca) daha vardı. Melikşâh bunu da fethedip, sonra harab etmek istediye de, Vezir Nizâmülmülk "Müslümanlar için bu mühim bir Kal'a, sağlam bir üstür ve huduttur" (Kağızman-Deresine hâkim Bizans sınırındadır), diyerek onu bundan menetti. Nizâmülmülk müslümanlar için iyi bir üs olan Kal'a'ya, bir takım bahadırlar yerleştirdi. Sonra Melikşâh (Sürmeli-Çukuru'ndan) çıkıp, Şeddadlılar'ın elindeki Divin/Revan-Ovası - Elegez batısı yolu ile (Arpaçayı yukarısındaki) Meryemnişin denilen bir şehre gitti."¹⁹¹

Sürmeli-Çukuru'nu 1044'te, Şeddadlı, Gence ve Divin Emîri Ebûl-Evsâr Şâvûr, Anı Bagratlıları'ndan almıştı. Bizanslılar da 1047 de buraları zaptetmişti. "Çağrı-Bey oğlu Alparslan, çok kalabalık ve yurt edinmek isteyen Oğuz/Türkmen boyları ile oymaklarını yerleştirmek için batıya yaptığı "İlk Rum Seferi" sırasında, Ağrıdağı çevresi, Sürmeli-Çukuru, Borçalı-Çayı ile

188 Sevim, Ali, a.g.e. s. 16.

189 Eskiden Türkistarlılar, milliyetine bakmaksızın Anadolu'ya ve burada yaşayanlara hep Rum diydrlardı okçuları bulunuyordu. Bunlar, Müslüman askerlerden birçoğunu.

190 Kırzioğlu, Selçukluların Anıyı Fethi, Selçuklu Arş.Der.II. s. 126.

191 Kırzioğlu, Selçukluların Anıyı Fethi, Selçuklu Arş. Der. II. s. 126.

Kıram-Çayı boylarını, Çıldır-Gölü çevresi ve Arpaçayı boyları ile Kars-Yaylası bölgelerini Bizanslılar ile onun himaya ettiği müttefiki İberya/Gür-cistan Bagratlıları ve Loru/Taşir-Bagratlıları elinden alarak fethetmiştir."¹⁹² Sultan Alparslan'ın, 1064'te batıya yaptığı ve Anı Şehrini de aldığı bu ilk Rum seferi yedi ay sürmüştür.

1064'te 13 yaşındaki Şehzade Melikşah ile 35 yaşındaki Sultan AlpArslan'ın bugünkü Kars İli bölgesinde fethettikleri kaleleri, Kırzioğlu şöyle belirtiyor: "Arpaçayı solunda kalan Marmaşen/ Meryemneşin dışında sekiz olup, sırasıyla 1- İçdir-Korganı, 2- Sürmeli/Sürmari (İçdirKarakalası), 3- Kulp (Tuzluca), 4- Sepîd-Şehr/Ağcakala (k) (Digor'daki "Mireni-Karabağ), 5- Akal-Kalak (Çıldır-Ağcakalası), 6-Albız (Çıldır'da), 7- Anı Şehri ve 8- Barış yoluyla alınan Kars'tır."¹⁹³

Kırzioğlu devamla şu bilgileri veriyor: "Anı Theması" (Askeri Valiliği), 1045 yılında Anı-Bagratlıları (961-1045) hükûmetine son veren Bizanslılar tarafından kurulmuştur. Bütün Arpaçayı boylarını (Şırak), Elegez (Arakaz) dağı çevresini ve Zengisuyu yukarısındaki Becni Kalesini (Nig bölgesi), Kağızman Deresi (Arşarunik) ve Sürmeli-Çukuru (Cakat'k) bölgelerini içine alıyordu. Merkezi Arpaçay sağında ve Kars'ın 40 km. kadar doğusundaki Anı müstahkem şehri idi. Anı Vilayeti'ne doğudan bir yumruk gibi giren (sonradan "Sahat-Çukuru" denilen) Revan ovası ile Nahçıvan bölgesi merkezi, (Revan'ın 27 km. güneydoğusunda örenleri bulunan) Divin'de Aralık ilçemizin karşısı) oturan Şeddâdlı Emîrleri (1020-1162) ellerinde bulunuyor ve başlarındaki Ebû'l-Esvâr Şâvûr (1020-1067), Selçuklular'a öncülük ve kılavuzluk ederek, Anı'dan saldıran Bizans kuvvetlerini 1046 dan beri geri çeviriyordu."¹⁹⁴

Sultan Alparslan, "Merkezi Ahıl-Kalak olan Çıldır-Gölü çevresi ile bütün Arpaçayı boyları ile "Sürmeli-Çukuru" bölgeleri de, Selçuklu akınlarında, 1037 den beri emeği çok geçen ve bu defaki fetihlerde büyük yararlıkları görülen, Gence-Divin Emîri Şeddâdlı Ebû'l-Evsâr Şâpûr/Şâvûr'a mükafat olarak, Bizans ucundaki bu yerleri korumak üzere "ihsan" edilmiş; o da çok yaşlı olduğundan, oğlu Menûçehr'e buraları verdirerek "Anı Şeddâdlıları" kolunu (1064-1200) kurdurmuştur."¹⁹⁵

Sultan Alparslan, Çıldır gölü yanındaki (Ağcakala köyü yanında) Hisarı aldıktan sonra, bunun yanında bir "kal'a" (Bucak merkezi Cala'ya yakın "Albız-Kal'ası")¹⁹⁶ vardı. Onu da aldı. "Kars ve Anı bölgeleri üzerine yürüdü

192 Kırzioğlu, Selçuklular'ın Anıyı Fethi, Selçuklu Arş.Derg. II. Ankara 1970, s. 111.

193 Kırzioğlu, a.g.m. s. 120.

194 Kırzioğlu, a.g.m. s. 121.

195 Kırzioğlu, a.g.m. s. 133.

196 Çıldırılılar, öteden beri bu "Albız Kalesi harabeleri"ni "tekin" saymadıklarından, geceleyin yanından geçmeye korkarlar; burda "cinlerin, perilerin yığınak yaptığına inanılır. Bu Kale'nin adı "Albız"da, eski türkçe "cin ve şeytan" anlamına gelir. Çoğu kez "b" sesini "v" ye çeviren Karapapaklar Buraya Alwız/Alvız derler.

bunların hududu (Anı Theması'na kuzeyden komşu) Şamşolde¹⁹⁷ ve Lore adında iki bölge daha vardı. Bu memleketlerin ahalisi (Borçalı/Barsel denilen Karapapak/Kazak Türkleri, hiç savaşmadan, türkçe konuştukları için) çıkarak İslâmiyeti kabul ettiler. Sultan, bu cihetten çok memnun oldu. Hepsinin gusul ve adest alarak yıkanıp temizlenmesini emretti. Kiliselerini yıktı, onların yerine mescitler yaptı¹⁹⁸.

Selçuklular'ın Anadolu'ya girmesiyle, Bizans'la araları açık olan Ermenistan ahalisi (Kıpçak-Oğuz) de Bizans'a baş kaldırıyorlardı. Hattâ Ermenistanlı "Bogusag" ailesinin bütün bireyleri, islâmiyeti kabul edip Alparslan'dan Siverek yörelerinde yerleşme izni almıştı¹⁹⁹.

Bizans Devleti bu bölgede, 1045 yılından, Melikşah kumandasındaki Selçuklular'ın buraya geldiği 1064 yılına kadar hakim olmuştur²⁰⁰. Selçuklular'ın bölgeye çabuk ve kolay intikalleriyle, hakimiyetlerinde, mükemmel bir devlet anlayışıyla, güçlü ve düzenli bir orduya sahibolmalarının yanında, yörenin Türk ahaliyle meskûn bulunmasının da rolü çok büyüktür.

1064 yılı baharında Selçuklular'ın, Bizanslılar elinden ilk fethettikleri yer, Ağrıdağ ile Aras arasındaki ova, yani "Sürmeli-Çukuru" ve merkezi Sürmeli/Iğdır-Karakalası şehridir. Şehzade Melikşâh ordusu, Anı vilâyetinde, (Aras'ın sağında) Rumların elinde bulunan bir "Kal'a"ya hücum ederken ok yağmuruna tutulup çokça zayıat verdi. Bunun üzerine Nizâmülmülk ile Horasan Amidi attan inip yaya oldular. Melikşâh, okla bu kalenin beğini boynundan vurunca, koruyucular bozuldu. Dayananların taş atarak korunmalarına rağmen İslâm askerleri üsteliyerek hepsini kılıçtan geçirdiler. (Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye s. 24). "Bunu müteakip Melikşâh, Surmari (Sürmeli) denilen kaleye gitti. Bu kalede akar sular (Arastan alınan arklar) ve bostanlar vardı. Bunu fethetti. Bunun yakınında bir kale vardı (Kulp ?). Melikşâh bunu da fethettikten sonra harap etmek istediye de Nizâmülmülk: "Müslümanlar için bu muhkem bir kale, sağlam bir üstür ve huduttur", diyerek onu bu işten menetti. Nizâmülmülk, Müslümanlar için iyi bir üs olan bu kaleye yeni askerler yerleştirerek korunmasını güçlendirdi. Selçuklular, 1064 de Kars-Anı'yı fethederek Şeddadoğulları'na bırakmışlardı. Anı'nin fethinden önce aldıkları, Sürmeli kalesini'ni de Anı hâkimi Şeddadoğulları'na bağlamışlardı.

Selçuklular'ın batıya yöneldikleri bu devirde (Özellikle Çağrı bey zamanı), Orta Asya ve Horasan'dan Anadolu'ya doğru büyük bir Türkmen göçü gelmeye başlamıştı. Artık Anadolu'da Türkmenler çoğunluğa geçmiş durumda idiler. Melikşah batıya göçen bu Türkmen guruplarından birçok-

197 Şamşolde: Gürcüce çok anlamına gelen "Sami-solge/solde'den bozmadır.

198 Kırzioğlu, a.g.m. s. 130.

199 Sevim, Ali, a.g.e. s. 18.

200 Honigman, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Tercüme: Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 213.

larını Kafkaslar'ın güney bölgelerine ve Azerbaycan'a da iskân ediyordu. Bu bölgeye, güneyden gelen bu yeni Türkmenler'in yerleşmeleriyle beraber, kuzeyden de, göçler vardı. Doğudan batıya doğru olan Türk-Moğol göçünün kuzeyden başlayan baskısıyla, bir kısım Kıpçak kabileleri de, Kafkaslar'ı aşarak bu bölgelere yerleşiyordu. Bunlar daha çok İran Azerbaycanı'nın merkezî kısımlarında ve şimalde, Gürcistan'a bitişik yerlerde çoğaldılar. Kıpçaklar'ın müslüman olanları Derbent yoluyla, hristiyanları da Gürcü kıralları tarafından davet edilerek Daryal yoluyla Kafkaslar'ın güneyine geçiyorlardı²⁰¹. Bu iki Kıpçak gurubu arasında çok şiddetli savaşlar cereyan etmiştir. Bu dönemde Selçuklular'ı destekleyen müslüman Kıpçaklar daha çok Tebriz ve civarında çoğunlukta idiler. Bu Kıpçaklar'ın tesiri (Efsanelerde, geleneklerde, lehçede) şimdi de canlı bir şekilde görülüyor. "Celâled-din Rumî (Mevlana), Tebrizli arkadaşı Şems-i Tebrizî'ye bir şiirinde "şâh-î Kıpçak-i divâne" demektedir²⁰² ki, Şems-i Tebrizî'nin, Tebrizli bir Kıpçak olduğu anlaşılmış oluyor. Bu şehrin Selçuklular devrindeki ahalisinin daha çok Kıpçaklar'dan olduğunu gösteren diğer deliller de vardır. Bugün konuşulan Tebriz şivesinde Kıpçak tesiri canlı bir haldedir.

Melikşah zamanında da (1076) doğudan gelen Türkmenler'in büyük bir kısmı Arran bölgesine ve Bizans sınırına yerleştiriliyordu²⁰³. "Sultan (Melikşah 1076), bu bölgeleri (Erran ve Şirvan) maiyeti emirlerinden Savtegin'e ıktâ etmiş, o da Erran bölgesine çok sayıda Türkmen yerleştirmiştir"²⁰⁴.

İğdir İli'ni de içine alan Sahat-Çukuru'nda meskun olan Türkler (eski yerli Oğuzlar ve kuzey Türkleri), Selçuklu Türkmenleri'nin gelişiyile hareketlenmiş ve bölge, Orta Asya'dan yeni gelen Türk boyları için cazip bir yerleşim alanı haline gelmiştir. Togan bu hususa değinerek: "Eğer Azerbaycan ve Anadolu hududunda, yerleşmelerini icabettiren ve ona müsait olan şartlar husule gelmiş olmasa idi, Selçuklular'ın mühim bir kısmı Mısır taraflarına geçmiş olurlardı."²⁰⁵ demektedir.

Selçuklular'ın Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da yaptıkları iskânlar neticesinde, buralardaki Türk siyasi hâkimiyetinin güçlenmesinin yanında, bölgeler arasında sıkı irtibatlarda tesis edilmişti. Sahat-Çukuru'ndaki Türk oymaklarının, yoğun bir Türk varlığı ve hâkimiyetinin bulunduğu Van civarındaki (Alhat, Bitlis-Arzan) Türk beylikleri ile de yakın ilişkileri vardı. Bu yakın ilişkiler, bazı Türk boylarının, bu iki bölgeyede ayrı ayrı yerleşmiş olmalarından ve bunlar arasında akrabalık bağlarının bulunmasından kaynaklanmaktaydı. Selçuklu sultanının isteği üzerine Bitlis Arzan (Garzan)

201 Togan, Giriş I, s. 200.

202 Togan, Giriş I, s. 200.

203 Togan, Giriş I, s. 193.

204 Sevim, Ali, a.g.e. s. 19.

205 Togan, Giriş I, s. 192-193.

emîri Dilmaçoğlu Toğan Arslan²⁰⁶ 1130 veya 1131 yılında Sahat Çukuru'na bir sefer yapmış, Sürmeli ve Divin'i, buranın hakimi Şeddadlı emîri Fadlûn'u öldürerek almış, oğlu Kurtı'yı bu bölgeye emîr tayin etmişti. Ertesi yıl "Apkaz-Kartel" başkumandanı Apulet'in oğlu Yovane, Divin şehrini almak için hücum edince, Dilmaçlı Kurtu, onu Garni çayı boyunda büyük bir bozguna uğrattı. Merkezi Sürmeli (Karakale) olan, Sürmeli (Dilmaçoğlu) Emîrliği de bu zamanda kurulmuştur (1131-1227). Böylece Sahat-Çukuru (İğdir-Ovası/Sürmeli-Çukuru)'nda Aras Dilmaçlıları devri başlamıştı²⁰⁷. Osman Turan, Togan Arslan'ın bu bölgeye 1104 yılında hâkim olduğunu belirterek: "Dilmaçoğlu Mehmet beyin Erzen ve Bidlis beylerinin atası olduğu anlaşıyor. Bazı kaynaklarda Bidlis, Erzen (Bidlis ile Batman çayı arasında) ve Divin (Aras Kuzeyinde) şehirlerine 1104 yılında hâkim olduğunu bildiğimiz Togan Arslan bu Mehmed'in oğludur" demektedir²⁰⁸. Bunlardan günümüze, Sürmeli/İğdir Karakalesi'nde yer alan "Sürmeli Kızıkümbeti", harap hale gelmiş olan Ulucâmi, Aras Köprüsü²⁰⁹ ve kesme taştan yapılmış bir "Kervansaray" kalmıştır²¹⁰.

Bu yapılarda kullanılan renkli kesme taşların nereden temin edildiği, yöre ahalisi tarafından devamlı merak konusu olmuştur. Çünkü yörede ve yakın bölgesinde bu taşların bulunabileceği bir iz ve belirti bulunmamaktadır. XVII. asrın meşhur seyyahlarında olan ve defalarca Türkiye üzerinden şark ülkelerine seyahatlerde bulunan, Fransız seyyah Jean Babbiste Tavernier, 1632 de başladığı birinci seyahatinde, Erivan Hanı'nın (Emîr Güne) konuğu olduğu zaman yöre hakkında bilgi verirken şunları söylemektedir: "Karahaglar diye adlandırılan kervansaray, görünüşe bakılırsa, sanki bir çayın yatağında meydana gelen taşlarla inşa edilmiş. Bu suyun bir kısmı (içinde erimiş halde tuttuğu kireçli tortuları çökelterek, B-n) pek hafif bir taş hasıl eder. Bunu sağlamak için çay buyunca çukurlar açılır, içleri bu suyla doldurulur; sekiz yada on ay sonra, su, dibinde bir taş tabakası bırakır (kuruduktan sonra kesilerek çıkarıldığı anlaşıyor). Ermeniler bu çayın çıktığı kayayı, Nûh'un oğlu Sâ'm'ın uydurduğunu (baskı hatası olmalı, oydurduğu olsa gerek) söylerler."²¹¹

206 Dilmaçoğulları Beyliği (1084-1393)'nin kurucusu Dilmaçoğlu Mehmet Beydir. Malazgirt Muharebesine, Alp Arslan'ın yanında katılmış Türkmen reislerindendir. Dilmaçoğulları, Bitlis ve Erzen'de, Emir Timur'un 1394 de yaptığı Anadolu seferine kadar hakimiyetlerini devam ettirmişlerdir.

207 Türk Ansiklopedisi, İğdir maddesi.

208 Turan, Prof.Dr. Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, s. 111.

209 E. Denison Ross. bu köprünün Azerbaycan Şeddadlıları'ndan Fazl b. Muhammed tarafından yaptırıldığını söylemektedir. İslâm Ans. Şeddad mad. C. 11, s. 388.

210 Türk Ans. İğdir maddesi.

211 Tavernier, J. B., XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Çev. Ertuğrul Gültekin, Tercüman 1001 temel eser no: 153 İstanbul 1980, s. 37.

XII. Asır boyunca Kür ve Aras boyları ile Van gölü çevresinde geçen Müslüman-Hristiyan savaşlarında, iki taraf da Türk soyundan oldukları halde, birbirini yoketmeğe çalışıyordu. Irak Seçukluları kolundaki Türkmanlar'ın çokluk ve Kıpçaklar'ın da azımsanmıyacak sayıda olmasına karşılık, ortodoks Bagratlılar kolunda, daha çok İslamlıktan önce gelip Kür boylarına yerleşen: Saka/Gogar, Taok, Borçalı, Kazak, Kazar gibi boy ve oymaklarından başka bilhassa bu asırda gelip Bagratlı krallığını canlandıran kür ve Çoruh bölgesini Selçuklular'dan alıp buralara yerleşen yeni ortodoks sarışın kumral Kuman/Kıpçaklar, birinci derecede iş görüyordu. "...Gürcü kralı David II. 1121 de Kafkasya şimalinden Hristiyan Kıpçakları hanı Şor Han'ın oğlu Otrak idaresinde külliyetli Kıpçak kuvvetlerini kendi ülkesine celbetti ve bunlardan 40.000 kişiden ibaret bir ordu teşkil ederek Kür nehri şimalinde ve Şirvan'da yerleşen Türkmenlere saldırdı. Gürcü kraliçesi Tamara'nın zamanında (1184-1213) Gürcistan'da Kıpçakların sayısı pek arttı."²¹² Kıpçaklar 1121 de 40 bin kişilik bir kuvvetle Borçalı çayı havzasını ele geçirdiler ve 1123'de de Tiflis'i alarak Gürcü krallığının başkenti yaptılar. 1124 de de İspir ve Oltu'ya kadar ilerlediler. Kıpçak Türkleri 1146 yılında hakim oldukları Azerbaycan'da, başbuğları İldeniz liderliğinde Azerbaycan Atabeyliği'ni (1146-1225) kurdular. Bu bölgedeki Türkler'in iki Hak Peygamber'in dinî, her iki koldaki kardeş kavmi birbirine düşman etmişti. Hattâ Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı Türkler'in, Gürcü kilisesine bağlı olanlarla, Ermeni kilisesine bağlı olanlar arasında da kan dökülüyordu. Rasony'nin dediği gibi: "Türk halklarının katili yine Türk halklarıdır"²¹³.

Balkanlar'da, Osmanlılar'la Ruslar'ın savaşlarında Türkler'e karşı gönüllü savaşan, en son Plevne de Rus ordusunun ön savaşçıları olan Gagauz Türkleri, sonraları aralarından çıkan akıllı ve milli şuur sahibi bir Gagauz papazın, kendi kavmine Türk olduklarını hatırlatarak isbatla benimsetti. Şimdi bizde onları bağrımıza basıyor Türkiye'ye gelip yerleşmek isteyenlere her türlü kolaylığı sağlıyoruz. Moldovya'daki Gagauzlar'ı, din farkı gözetmeksizin, Müslüman bir Türk gibi, Büyük Türklüğün asil mensupları olarak kucaklıyoruz. Fakat, Gregoryan Oğuzlar "Ermeni" ve Ortodoks Kıpçaklar "Gürcü" mezhep ve kültürleri içinde, anadilleri olan Türkçeyi kaybetmelerine engel olacak bir önder kılavuzun çıkmaması yüzünden, Türklük, Asyada gayrimüslim unsurlarını kaybetmiş ve kaybetmektedir"²¹⁴.

Selçuklular batıya yürürken, daha Anadolu'ya girmeden önce Çağrı Beğ, Atsız Beğ ve Afşin Beğ gibi akıncı komutanları vasıtasıyla önemli keşifler yapmışlardı. Bu keşifler neticesinde Türkler, Anadolu'nun yapısını çok iyi biliyorlardı. Selçuklular'ın Anadolu'da kalıcı olmalarında bu bilgiler de önemi rol oynamıştı. Anadolu halkının çoğunluğunun kendilerinden

212 Togan, Giriş I, s. 200.

213 Rasony, Tarihte Türklük, s. 129.

214 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 400.

çok önce gelen ve Hristiyanlığı kabul etmiş Türkler olduğundan, devlet siyasetinde ve halkla münasebetlerde dinî ayrılığını çok fazla öne çıkarmamışlardır. Daha sonraki tarihlerde hatta Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında bu anlayışın, fevkaalede iyi neticeleri görülmüştür. Bu sebeple kendilerinden önce Anadolu'da bulunan müslüman olmayan, hristiyan ve başka inançlara mensup, Bulgar Türkleri, Peçenekler, Kumanlar ve Varsaklar gibi, Türk boyları ile Dil, töre ve soy birliği dolayısıyla kolayca bütünleşmişlerdir. Bu anlayışları, bilahare diğerleriyle de İslâm İnancında müşterekliği sağlamıştır. Böyle yumuşak ve toleranslı siyasetleriyle, başka dinlere mensup soydaşlarının, diğer milletler içinde erimelerine mani oldukları gibi İslâm Din'i Arap kültürünün bir ifadesi olmaktan kurtararak cihanşümul bir din olduğu doğrultusunda yayılmasını sağladılar. Selçuklular Anadolu ve civarında uyguladıkları devlet ve siyaset anlayışlarıyla Anadolu ve Azerbaycan Türklüğü'nü dağılmaktan ve erimekten kurtarmışlardır. Hristiyan batıya doğru da İslâm'ın yayılmasına uygun zemin hazırladılar. Bu konuda, Z. V. Togan da şu fikirleri ifade etmektedir: "Selçuklu Türkleri, din ile dünya meselelerine pratik düşünceleri, Halifeyi siyasete karıştırmamakta da menfaatdar olmaları sayesinde, İslâm âleminde büyük inklâp vücuda getirdiler. Bunlar İslâm âleminde ilk defa olarak saltanatı hilâfetten, yani dünyevî ve siyasî idareyi, uhrevî ve dinî işlerden ayırdılar."²¹⁵

1161 yılında, Bagratlı III. Görgi'nin, Anı şehrini alması üzerine, aynı yılın Temmuz ayında, Saltuklu İzzeddin II., Ermenşah II., Sökmen, Saltuk, Arzan-Bitlis Emîri Dılmaçoğlu Fahreddin Devletşah, Kars Emîri Keremüddin ve Sürmeli Emîri İbrahim gibi, Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki bu beylerin bir arada birleşerek²¹⁶, Anı'nın yardımına koşmaları, Selçuklular'ın bu bölgeye getirdikleri millî şuurun neticesi idi. Anı kralı, Bagratlı "Görgi III, ertesi 1162 yılında daha kalabalık ordularla gelip, büyük ve 646 dan beri hep islâmlar elinde bulunan, bu yüzden câmilere ve imarâtı çok olan Divin şehrini zaptile yakıp yıkarak, 21 Ağustos 1162 de buradan 60 bin tutsak götürdü."²¹⁷

Bu sırada, Orbelli Elikum beğ, birkaç kasaba ve çevresiyle çok sarp Erencek/Alıncak (Nahçıvan'da) kalesini Atabekler'den tımar/zaamet olarak aldı ve buraya yakın Cahuk'tan Abbas adlı çok zengin bir gregoryenin "Khatun" adlı kızıyla evlenerek "Gürcülük" (Ortodoksluk) ten dönüp Ermeni oldu (1177)²¹⁸.

Kars, 7 yıllık kuşatmadan sonra hristiyan Gürcü-Kıpçaklar'ın eline düştü ve 1207 den sonra Kars, Anı vilayetine bağlandı. Bu hadisede, Kars

215 Togan, Giriş I, s. 221-222.

216 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 125.

217 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 126.

218 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 406.

İli'nin topraklarından yalnız, müslüman olan Sürmeli Emirliği (Aras Dilmaçlıları) müstakil kalmış ve sonra da Eyyuplular'a (Mefarkın-Ahlat'da) tâbi olmuştur.

ÇİNGİZLİLER DEVRİ

Cingiz'in kumandanlarından Cebe ve Subutay Han'ın, Şimali İran ile Azerbaycan'ı fethetmeleriyle Sahat-Çukuru Türk-Moğol hakimiyetine giriyordu. Daha sonra Tebriz hâkimi Özbek Han'ın kaçması ile de Tebriz ve Nahçıvan bölgelerini hâkimiyetleri altına aldılar. Bu iki komutan fetihlerine devam ederek, Kafkaslar'dan Kıpçak ülkesine geçmek istiyorlardı. Buraların Türk olduğunu bildirerek, Cengiz Han'dan izin istemişlerdi. Cengiz Han da: "Mademki Kıpçak'ta Türk vardır, zaptediniz" diyerek izin vermişti²¹⁹. Bunun üzerine bu iki komutan (Cebe ve Subutay) Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı fethettiler. Bu olayla da Sahat-Çukuru tam manasiyle Cingizliler'in egemenliğine geçti. Daha sonra bu komutanlar Kafkas Dağları'nı aşarak, Kıpçak ülkesiyle, Macaristan'a kadar olan bölgeyi hâkimiyetleri altına aldılar. Rıza Nur, bunlarla ilgili olarak şunları nakleder: "Cebe'nin propagandacıları avuçları altın dolu her yere giriyor, altın yağıdırıyor, propaganda yapıyordu. Bir yere girmeden evvel bunlar giriyordu. Kıpçaklar'a "Siz, bizim hemcinsimizsiniz. Alanlar yabancıdır. Siz bizden olunuz!" dediler. Kıpçaklar henüz "Büyük Türk Fikri"ni anlayamamışlardır. Tereddüde düştüler. Sonra kabul ettiler."²²⁰

"1220-1222 yıllarında Şirvan ve Aşağı Kür boylarının Çingizli/Tatar /Mongol akıncıları üzerine atlıları tarafından basılıp vurulması, büyük bir Oğuz oymağının, Avşar boyu beğleriyle birlikte buralardan kalkıp Orta-Toroslar üzerine giderek, sonraları Karamanoğlu hükümetini kurdukları anlaşılıyor. Çingizli ordusunun Kafkasya'yı geçmesi, Kıpçaklar'ı yerlerinden oynatmış, bu sebeple de yeni Kıpçak toplulukları, daha önceki tarihlerde olduğu gibi, Azerbaycan'ın kuzey bölgelerine ve Gürcistan'a gelip yerleşmeğe başlamışlardı. Gürcü kırıallarının Kıpçaklar'ı kendi topraklarında istememesi üzerine bu Kıpçaklar Azerbaycan'a yayıldılar. Büyük çoğunluğu Gence civarında yerleştiler. Kıpçaklar'ın Gence civarına yerleşmelerini kendileri için tehlikeli gören Gürcü kralı "Atabek İvan'e", buradaki Kıpçaklar üzerine bir ordu ile geldiyse de yenilerek bozguna uğradı (1223)²²¹.

Moğollar'ın bölgede meydana getirdikleri karışıklıktan faydalanan Ko-luuzunoğulları, Anı ve Divin şehrini ele geçirip, Aras Dilmaçlıları elinde

219 Eski Türkler de Kağanlık bütün Türkleri kapsayan bir anlayıştı. Kağanlığa bağlı olmayan Türk illerinin öncelikle tâbi hale getirilmesi lazım idi ki, kağanlık tam tesis edilsin. Bundan sonra başka fetihlere yönelirlerdi. Bu Türklerin fütühat anlayışıdır.

220 Nur, Dr.Rıza, Türk Tarihi, Tokar Yay. İst. 1979, C. 2, s. 92.

221 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 144.

bulunan Sürmeli Kalesi'ne saldırarak muhasara etmişler, fakat alamamışlardı. Sürmeli Emîrliği, 1207'den beri Eyyublular'a tâbi idi. Divin hâkimi Şalve'nın, Sürmeli kalesine saldıp muhasara etmesi üzerine, tâbi oldukları Eyyublular tarafından kurtarılmıştı²²². İşte bu zamanlarda, 1225 de Harezmi ordusunun Yukarı Aras boylarına gelmesi ve 1231 Harezmsâh'ın ölümünden sonra, Sürmeli-Çukuru'nun Hristiyan Babırlılar tarafından zaptedilmesi²²³ üzerine veya 1239 da Anı ve Kars ile birlikte Sürmeli'nin de Çingizlilerin eline geçmesi yüzünden, Kars ilinin Aras boylarında ve Ağrıdağ eteklerinde konup göçen Kayılar'ın bir kısmının buraları bırakarak, batıya, Erzurum ve Sivas illerine gittikleri anlaşıyor.

Sürmeli Emîrliği'nin bugünkü Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kars, Anı ve Kür boylarıyla ve Batı Anadolu ile de sıkı temasları olduğu gibi, güneyde Ahlat Emîrliği ve Cizre (Diyarbakir-Musul) hükümdarlığı ile de yakın ilişileki vardı. Hatta birlik içindeydiler. Kırzioğlu, 1161 yılında Bagrathlı III. Giorgi'nin, Irak-Selçukluları arasındaki karışıklıklar ve Azerbaycan Büyüyük Atebeği (Kıpçak) İl-Dengiz'in İran'da, Rey Emîri İnanç ile savaşmasından faydalanarak Kağızman civarını ve Anı'yı istila etmesi üzerine, o yöredeki Türk beyliklerinin müşterek hareket etmesini İbn Ül-Ezrak'dan naklederet şöyle anlatmaktadır: "Diyarbakir'deki (Şimdi: Silvan kazası merkezi) Mafarkınlı olup, bu çağda yaşamış bulunan İBN ÜL-EZRAK: "Anı şehrinin keşişleri h. 556 (1161) yılında Menûçehr (Mahmud olacak) oğlu Emîr Fadlûn ile bozuşup kuvvetlerini tepeliyerek, onu, Sürmari (Sürmeli)'ye yakın olan Bakran (Bagran) kalesine kaçırttılar. Sonra âsiler, şehri, Abhaz meliki Grigor'a verdiler. O da Cumâdelâhire (Haziran 1161) de gelerek karşı koyanları Tiflis'e sürgün edip Sadun'u buraya vâli tayin etti", diyor ve şöyle devam ediyor: "556 Recebinde (Temmuz) Müslüman orduları Şâh Emren (II.Sökmen) yanında toplanmaya başladı. (Erzurum meliki) İzzeddin Salduk, (Siirtli'e Mafarkın/Silvan arasında ki Garzan) Erzen hâkimi (Dilmaçoğlu) Fahreddin (Devletsâh), Kars Emîri (Keremüddin) ile Sürmari (Sürmeli) ve Aras ırmağı bölgesinin sahibi (Emîr İbrahim)²²⁴ çerileriyle geldiler ve harekete geçtiler. (Mardin Emîri Artuklu İlgazi'nin torunu) Necmeddin (Alp)e de çabuk yetişmesi için haber yolladılar. Şâh-Emren başbuğluğundaki ordu ile, Necmeddin yetişmeden Şa'ban (26 Temmuz - 23 Ağustos 1161) da Anı üzerine vardılar."²²⁵

Moğollar'ın doğudan yaptıkları baskı neticesinde, kuzeyden yeni kıpçak kitleleri Kafkaslar'ın güneyine inerek akınlarda bulunuyorlardı. Kıpçaklar'ın, bu yeni akınları özellikle bölgedeki Gürcü hakimiyetini sarsıyordu.

222 Kırzioğlu, Kıpçaklar. s. 144.

223 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 425-426.

224 Emîr İbrahim de Dilmaçoğlu neslindendir.

225 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 395.

Bundan faydalanan Sürmeli beyi, kendileri için bir tehlike olan Gürcüler'e karşı akınlar yaparak yağma etti²²⁶. Bu sırada (1223 yılı yazında) Divin²²⁷ hâkimi (Ahıskalı/Toreli ve Babırlı oymağından Gürcü Şalve/şalva, ordusu ile gelip Sürmeli Kalesi'ni kuşattı. Ahlat Şahları birliğine bağlı olan Sürmeli Emîri, Cizre (Diyarbakır-Musul) hükümdarı Melik-Eşref ile Mafarkın-Ahlat Emîri Şihâbeddin'in yardımlarıyla Sürmeli'yi tehlikeden kurtardı²²⁸. Sürmeli Emîri, Şal-ve'yi bir boğazda sıkıştırarak müthiş bir bozguna uğrattı ve Şalve ile birlikte çok sayıda askerini de esir aldı²²⁹.

1224 yılında, İran ve Irak'ta hâkimiyetini kabul ettiren Harezmşah Celaleddin, 1225 yılında Aras'ı geçerek, Nahçıvan üzerinden Sahat-Çukuru'na girdi. Koluuzunoğulları elindeki Divin'i alarak kendisine bağladı. O sırada, Sürmeli'de, 1131'den beri burada hüküm süren, Aras Dilmaçlıları'ndan olan Sürmeli Emîrleri, Şerafeddin ile yeğeni Hüsameddin Hızır idi. Harezmşah Celaleddin bunlarla ittifak etti. Bu sıralarda Gürcüler, bölgedeki Türk ahalisine karşı zulümler ediyor, Türk şehirlerine sürekli akınlar yapıyorlardı. Harezmşah Celaleddin önce Erivan'ın doğusundaki Garni mevkiinde, Gürcü kraliçesi Rusudan'ın kumandandanları olan İvani ve Şalve adlı kardeşlerin kumandaları altındaki Gürcüler'i hezimete uğrattı²³⁰. "Gürcü, Kıpçak, Alan ve Lezgiler'den mürekkep ordularını imha ettikten sonra 1225 Birinci Kânununda Tiflis'e girdi. Bir asır önce Türkler elinden çıkan bu şehirde İslâmiyet diriltildi; İvani'nin elinde bulunan Ani ve Kars şehirleri de Gürcüler'den temizlendi. Gence'nin alınması ve Sürmeli Emîrliği'ni kuzeyden tehdit eden Gürcü, Ermeni ve hristiyan Kıpçak tehlikesinin bertaraf edilmesi bölgeyi rahatlatmıştı. Bu sırada, Tebriz hâkimi Özbek Han taraftarlarının ayaklanması üzerine, Tebriz'e döndü. Harzemşah Celaleddin, Tebriz'e giderken, Sürmeli'de de küçük bir ordu bırakmıştı. Sürmeli Emîrleri bu orduyu da alarak Kuzeye, "Abkaz içlerine" bir akın yaparak buralardan gelebilecek tehlikeleri kontrolleri altına aldılar. Üç ay süren bu sefer neticesinde, Sürmeli Emîrliği bölgede etkinliğini ve hâkimiyetini oldukça genişletti.

Bu tarihlerde, dünyanın en muhteşem devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kuracak olan, Ertuğrul Gazi'nin (yeri cennet olsun) başında bulunduğu Kayılar'ın, Iğdır Ovası'nda meskun olduklarını bilmekteyiz. Harezmîliler'le geldikleri de söylenmektedir. "Al-i Osman ecdadının Sultan Celaleddin maiyetindeki ümerâdan biri olduğu ve Anadolu'ya, diğer Harezm ümerâsı ile birlikte, geldiği eskiden beri birçok müverrihler tarafından

226 Turan, O., Doğu Anadolu Türk Dev. Tarihi İstanbul 1993, s. 108.

227 Ermenistan topraklarında, bizim Aralık kazasının kuzey kesiminde Zengezur'un güneydoğusunda bulunan şehir.

228 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 426.

229 Turan, O., Doğu Anadolu Türk Dev. Tarihi İstanbul 1993, s. 108.

230 Yınanç, M. Hali, Celaleddin Harezmşah mad. İslâm Ans. s. 50.

iddia edilmiştir. Bugün Anadolu'da gezen Horzumlu oymağı, Harezmîlilerin bakiyesidir. Muhtelif yürük boy ve oymakları, bilhassa şî'iler, kâmilen, kendilerinin Celaleddin Harezmsâh'ın maiyeti olduklarını iddia ettikleri gibi, şark vilâyetlerinde ve bilhassa Dersim'deki aşiretler de aynı iddiada bulunmaktadır.²³¹ Çok cesur ve mücadeleci bir ruha sahip olan Celaleddin Harezmsâh, Çingizliler karşısında uğradığı yenilgiyi bir türlü hazmedemiyordu. Anadolu'da güçlü bir devlet kurmak peşindeydi. Sürmeli-Çukuru'nda hazırlandıktan sonra, Sürmeli Emîrleri Şerafeddin ve Hüsameddin Hızır'ı da yanına alarak, Kağızman üzerinden geçip Ahlat'ı kuşattı. Bu sıralarda Türkler'in güç merkezlerinden biri bu bölge idi. Buradaki Emîrlıklar birlik içinde hareket ediyorlardı. Türkler arasında meydana gelecek savaşların Türk gücünü zayıflatacağını iyi bilen Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd, Harezmsâh'ı kuşatmadan vazgeçerek dostluk ittifakına davet ediyordu. Bu hususta Prof. Dr. Osman Turan şu bilgileri veriyor: "Kendisine büyük emirlerini elçi olarak gönderirken otuz yük ağır kumaşlar, çeşitli yüksek değerde eşya, yirmi-otuz atlı köleyi de hediye ediyordu. Bu münasebetle Alâeddin aynı din ve millet birliği (karâin-i cinsiyet) ile birbirlerine bağlı bulunduklarını, Sultan Melik-Şâh ve Sultan Sancar gibi Büyük Selçuklu pâdişâhları yolunda İslâm dünyasına büyük hizmetler yapabileceklerini söylüyordu. Bu durumda âlim, zâhid ve din adamlarının yurdu olan ve bu sebeple de "Kubbet ül-İslâm" sıfatını taşıyan Ahlat muhasarasını terketmesini istiyor; halife de aynı teklifi yapıyordu."²³² Ancak Harezmsâh muhasarayı devam ettirmiş, Ahlat emîri daha fazla dayanamıyarak şehri teslim etmiştir. Bu olayda her iki taraftan da birçok Türk öldüğü gibi, bundan daha çok açlıktan ölenler olmuştur. Ahlat'ın düşmesi bölgedeki Türk varlığına zararlı olduğu gibi, Sürmeli Emîrliği'nin de güvenliğini sarsmıştır.

Sultan Alâeddin, bu faciadan sora, Harezmsâh üzerine yürüyerek, 10 Ağustos 1230 günü Yassı-Çimen'de, Harezmsâh ordusunu yenerek tamamen dağıtmıştır.

Sürmeli Emîri Hüsameddin Hızır, Ahlat'ın muhasarasında yararlıklar göstermiş, daha Ahlat'ın muhasarası devam ederken, Erciş üzerine giderek muhasara etmiş ve burayı alarak, ordunun erzak ihtiyacını buradan temin etmişti. Ahlat'ın alınışından sonra, Celaleddin Harezmsâh, beraberindeki hanlara ve beğlere Ahlat'a bağlı kazâları iktâ olarak taksim etti. Harezmsâh emîrlerinden olan Orhan da Sürmeli'yi istemişti²³³. Harezmsâh'da Sürmeli'yi Orhan'a vermişti. Bunu duyan Hüsameddin "Sürmeli, Atalarımın mezarları ile doludur. Buranın toprakları atalarım tarafından ihya olunmuştu. Ne çare?" diye üzüntüsünü ifade etmişti. Bu sırada Amcaoğlu Şerefüddin Ezdere ile oğlu Hüsameddin İsa'a da Ahlat'ın alınışında gösterdikleri ihmal

231 Yınanç, M.H., Celaleddin Harezmsâh mad. İslâm Ans., s. 53.

232 Turan, O., Doğu Anadolu Türk Dev. Tar. s. 109.

233 Turan, O., Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 110.

yüzünden Şah'ın gözünden düşmüş ve kaçmışlardı. Hüsameddin Hızır da, dost olduğu Nesevi vasıtasıyla, Vezir Şerefülmülke, Sürmeli'ye sahip olduktan sonra verilmek üzere, on bin dinar teklif etmiş, o da Amca oğlu Şerefüddin Ezdere ve oğlunun yakalanması şartıyla kabul etmişti. Çıkan iradeyle Sürmeli bütün kaleleri ve ahalisiyle yeniden Hüsameddin Hızır'a veriliyordu. O da hemen Şerefüddin ile oğlunu tevkif ettirerek, Sürmeli'ye tekrar sahiboldu²³⁴.

Sürmeli Emîrliği'nden, merkez Karakala şehri harabelerinde Selçuklu tarzında bir kümbet* kalmış olduğu gibi, buranın güneyinde, Çarıkçı köyü yakınlarında, Ahlat ve Eleşkirt yolu üzerinde çok büyük ve süslü bir "Kervansaray" kalmıştır.

Çingizliler'in ortaya çıkmasıyla Türkistan'dan batıya doğru yeniden Türk göçlerine şahit oluyoruz. Celaladdin Harzşah'ın Anadolu'ya geldiği zamanda, Dünyanın en büyük ve en muhteşem Türk devletini kuracak olan Oğuzlar'ın Kutlu boy'u, Kayılar da, Eski Oğuzlar'ın kutlu yurdu İğdır-Ovası'na gelip yerleşmişlerdir. Kayı'nın Ulu Başbuğu Ertuğrul Gazi, Söğüt'e göçtükten sonra da Kayılar'ın bu havalide (Çarıkçı köyü, Kervansaray ile Sinek yaylaları ve Takaltı dağı ile çevrili bölge) yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bugün İğdır İlinde ve anılan bölgeye komşu bulunan, Kars'ın Kağızman, Digor, Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçelerinde çok sayıda görülen kaya ve ye kaya ilaveli yer adları Kayı Boyu'nun hatıralarıdır.

Kaynaklarda Kayılar'ın, beyleri Süleymanşah önderliğinde, Anadolu'ya 50 bin çadıyla (hane) geldikleri belirtilmektedir. Süleyman Şah'ın Fırat nehrinde boğulmasıyla, Kayılar'ın, Ertuğrul Gazi'nin liderliğinde gelip Sürmeli-Çukuru (batı kesimi, şimdiki Çarıkçı-Kervansaray yöresi)'na yerleştikleri kaydedilmektedir.

Oruç Beğ (Edirneli Oruç) h. 899 (1493-1494) yılında bitirdiği "Oruç Tarihi" adlı eserinde, Süleymanşah'ın suda boğulmasından sonrası şöyle anlatılıyor : "Süleymanşah'ın üç oğlu kaldı: Birinin adı Sunkur-Tegin, birinin adı Gündoğdu ve birinin adı Ertuğrul ki Osmân'ın babasıdır.

Bu üç kardeş Fırat Irmağı'ndan Pasın Ovası'na geldiler, durdular. Oradan göçüp Sürmeli Çukuru'na geldiler. Sunkur-Tegin ve Gündoğdu geri Acem ülkesine gittiler. Ertuğrul orada kaldı. Gazâ niyeti edip yerleşti. Üç oğlu oldu. Birinin adı Gündüz, birinin adı Sarunatı (Saruyatı/Sarubatı). Ona Savcı dahi derlerdi. Birinin adı Osman Gazi. Tanrı'nın rahmeti üzerine c.sun."²³⁵ Meşhur tarihçimiz Aşıkpaşaoğlu da, Süleymanşah'ın, Anadolu'ya gelişini ve vefatını anlattıktan sonra, Kayılar'la ilgili şunları yazıyor: "Bazısı

234 Nesevî, Celâlüttin Harezemşah, Çev. Necip Asım, Maarif Vekaleti yay, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 129-130.

235 Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan Atsız, Tercüman 1001 C.Emel Eser, s. 22.

* 1960 lı yıllarda, Ermeni kaynaklı, "kümbetin tavanında ve temelinde altın var" rivayetleriyle çevre köylüleri tarafından tahrip edilmiştir.

Süleymanşah'ın üç oğluna uydular ki biri Sunkur Tegin'dir. Biri dahi Erdungrıl'dır. Birisi Gündoğdu'dur. Fırat suyunun başından bu üç kardeş geldikleri yola döndüler. Pasin ovasına Sürmeli Çukuru'na vardılar. Erdungrıl orada kaldı." Diğer iki kardeşin asıl vatanlarına (İran mı? Horasan mı? belirtilmiyor) döndüklerini söyleyerek şöyle devam ediyor: " Erdungrıl o arada bir nice müddet durdu. Yaylasında [İğdır'ın] yayladı. Kışlasında kışladı."²³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Beğ'in, Sürmeli-Çukuru'nda doğduğuna dair görüşler de bulunmaktadır²³⁷. Osman Bey'in adının aslında Türkçe "Ataman (/Atman) olduğu ve Osman adının, Arap medeniyeti tesiriyle gelmiş ve sonradan resmîleşmiş" olduğu, ilim alemince kabul görmektedir²³⁸. Bu ada kaynaklarda, Atman-Atuman-Otuman-Otman şekillerinde de rastlanmaktadır. Dünyanın en büyük ve en Uzun süren (622 yıl) imparatorluğunun kurucusu Osman bey, ölümünden sonra, miras olarak, birkaç küçük, şahsının kullandığı eşya ile, şahsi misafirleri için beslediği küçük bir koyun sürüsü bırakmıştı. Bu eşyaları arasında, şahsına ait, iki uçlu bir kılıç (Hz. Ali'nin, Zülfigar adlı mukaddes kılıcına benzer) da bulunuyordu²³⁹. Türkmenlerin giydiği kırmızı börtten ötürü, onların beyi olan Osman Bey batılı (İtalya) kaynaklarda "Kızıl Bört" (Kızıl Baş) diye yazılmıştır.

Kayılar'ın yukarıda naklettiğimiz şekilde, Sürmeli-Çukuru (İğdır Ovası)'na gelip yerleştikleri, diğer kaynaklarda da teyid edilmektedir: Hoca Sadettin Efendi, Tacü't - Tevarih, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, C. I, s. 26; Münecimbaşı Tarihi, Münecimbaşı Ahmet Dede, Tercüman 1001 Temel Eser, C. I, s. 52, Arapça aslından Türkçeleştiren: İsmail Erünsal; Neşri Tarihi, Mehmet Neşri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1983, C. I, s. 37, Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Altan Köymen.

Ertuğrul Gazi'nin, Sürmeli-Çukuru'ndan 400 çadırılık ahaliyi (Geri kalanların İğdır-Ovası'nda yerleştiği anlaşıyor) alarak Domaniç-Söğüt yöresine yerleşmesinden sonra, bölgeye Türk-Moğol kabileleri hâkim olmaya başladılar.

1239 yılında Çingizliler, İran umumi valisi Bayçu Noyan kumandasında, Aras boyundan başlayarak Kür, Çoruh boyları, Kafkasya ile "İmeret/Abkaz" ülkelerini de fethederek, idarelerine bağladılar²⁴⁰.

1240'da Sinaneddin Yakut idaresinde bulunan Selçuklu ordusu, Babırlı I. Şahanşah ile Avak'ın birkaç sene evvel Müslümanlar elinden alıp, bir

236 Aşıkpaşaoğlu, Haz. Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 14.

237 Necip Asım - Mehmet Arif, Osmanlı Tarihi I, s. 571, nak. İslâm Ans. Osman I. mad. C. 9, s. 433.

238 Moravcsik, Prof.Dr., Gy. (Budapeşte), Türklüğün Tetkiki Bakımından Bizantolojinin Ehemmiyeti, II. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Tebliğler, 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 498.

239 Gökbilgin, Prof.Dr. M.Tayyip, Osman I. Mad, İslâm Ans., C 9, s. 442.

240 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 147.

müddet önce tamir edilen Sürmeli şehrini zaptetti. Sürmeli bu şekilde Erzurum'a bağlandı ve Anadolu selçuklularının doğuda en uc sınırını teşkil etti. Bunun üzerine Anı'da bulunan Kara-Bahadır adında bir başbuğ, büyük bir kuvvetle Anı'dan çıkarak Sürmeli'ye hücumla orayı derhal zaptedip, içinde bulunan herşeyi yağmaladı²⁴¹.

Bu tarihlerde Çingizliler Anadolu'ya tamamen sokulmuşlardı. 5 Temmuz 1243 pazar günü Köseadağ'da meydana gelen meydan muharebesinde Çingizliler, Selçuklular'ı yendikten sonra Anadolu topraklarını ele geçirmeye başladılar. Çingiz'in oğlu "Yeke Noyan" (Büyük-Başbuğ) sayılan Tuluy'un oğlu Mengü/Münke (1251-1259) Kara-Korum tahtında ve büyük kağan iken, kendisini seçen kurultay kararlarına uyararak, doğu ve batı fetihlerini tamamlamak üzere, kardeşi Kubilay'ı doğuda, Çin-Maçin'e, en küçük kardeşi Hülagü'yu da batıda Ön-Asya'ya han tayin etti. 1253 te Moğolistandan kuvvetli bir ordu ile gelen Hulagu Han, Horasan, İran ve Irak ülkelerini alarak, büyük-kağana bağlı olduğunu belirtmek için "El-kan = İl-Khan ünvanını aldı. Bunun için bu Ülkelerdeki Çingizli/Türk-Mongol devletine "İlhanlılar" adı verilmiştir.

İğdir Ovası'nı da içine alan Sahad Çukuru ve havalisi, 1238-1256 yılları arasında Çingizliler'in, 1256-1355 yılları arasında da İlhanlılar'ın hâkimiyetinde kalmış ve bu dönemlerde bölgede Türk yerleşimi, oldukça güçlenmiştir. İlhanlılar zamanında bu yöre sükûnet ve barış içinde yaşamıştır.

İLHANLILAR DEVRİ

Hülagü ve oğlu Abaka (1265-1282) zamanında, Ortaasya'dan kalabalık kütleler halinde gelen Türk boyları, Azerbaycan ve Doğu-Anadolu'ya yerleştirilerek, buralarda Türk varlığı canlandırılmış ve kalıcı hale getirilmiştir. Safeviler ve daha sonraki devirlerde Azerbaycan'dan Fars bölgesine nakledilen Türkler'in, erimeden halen varlıkların sürdürebilmelerinde İlhanlılar'ın iskân politikalarının rolü büyük olmuştur. 16. Yüzyılda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'dan doğuya doğru vukubulmuş olan Türkmen göçünün sebeplerinin başında, bu bölgede meydana gelen, Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî Devletleri arasındaki sonu gelmez çatışmalar olduğunu da belirtmek gerekir.

Büyük bir kuvvetle İran'a gelen Hülagü, İran, Irak, Suriye, Doğu Anadolu ve Kafkaslar'ı da içine alan bir devlet kurdu. Kışları Tebriz'de yazları Ağrı Dağ'da (Sürmeli Sancağı) yaptırdığı yazlık sarayında geçirirdi. 1261 yılında Hulagu Han "Kire/Kıra" diye anılan Aladağ ("Ağrı Dağ")'da bir yazlık saray yaptırmıştır. Bu sarayla ilgili, Türk Ansiklopedisi'nin İğdir maddesinde de şu bilgiler verilmiştir: "Hülegü'nün yaptırdığı Alatağ yazlık sarayı, İğdir'da Ağrı belindeki Serdar Bulağı yerinde idi. İlhanlılar yazın burada

yaylayıp İran ve Anadolu'yu idare ederken, para da kestirmişlerdi.²⁴² Bu Alatağ (Ağrı), bazen Van gölünün kuzeyindeki Alatağ'la karıştırılıyor. Bertold Spuler, Ohsson(III. s. 380, 396)'un Alatağ'ı "Van gölünün şimalı" olarak göstermesini bir hataya dayandığını (Alatağ'ın Ağrı olduğunu) belirterek Alatağ'dan (Ağrı Dağ) "Nahçıvan'daki Alatağ" (Ağrı Dağı) olarak bahseder²⁴³.

İlhalılar'ın yazlık sayılan ve Iğdır yöresinde bulunduğu belirtilen, yaylak sarayları ile ilgili olarak Kırzioğlu, şu bilgileri vermektedir: "1336 dan itibaren 20 yıl süren çok kanlı ve yıkıcı "rakip-hanlar" çağında bizzat İlhanlılar tarafından yıkıldığı'nu sandığımız Arkuri-Yatan AlaTağ/Ağrıdağ'daki yazlık İlhanlı sarayları'nın çok büyük ve düzgün kesmetaşlarla yapılmış duvarlarından kalan temeller, bugün Iğdır-Beyazıt yolunun yakınında Çilli-Gediği belinde bulunmaktadır²⁴⁴.

Rıza Nur da Ala Dağ'dan şöyle bahseder: "Burke (Altın Ordu Han'ı), Nogay adındaki kumandanı idaresinde Hulagü üzerine 30.000 kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordu, Derbend'i geçip Şirvan önüne geldi. Hulagü yaz makarrı (oturulacak yer) olan Ararat civarındaki "Ala Dağ"dan bir ordu ile hareket etti."²⁴⁵ Ağrı Dağı için, Ararat adı da kullanılır. Ermenice olduğu zannıyla tepki de gösterilir. Halbuki bu adın Ermeni ve Ermenice ile alakası yoktur. Kaynaklarda, daha Ermeniler buralara gelmeden çok önceleri kullanıldığı görülür. Uratu kaynaklarında geçen "Ararat" adı, Ağrı Dağı çevreleri için kullanılan bir yer adı olup, Ararat bölgesinin dağı anlamında, Ağrı için de kullanılmıştır. Ermeniler bu gerçeği anlayınca, yapmacık olarak sahiplendikleri bu adı bırakmışlar ve çoktan beri Ağrı Dağı'na Masis dağı demeğe başlamışlardır ki, bu ad da Ermenice olmayıp, Gürcüce'dir.

İlhanlılar'ın "Kurultay"ları bazan Ağrı/Aladağ (Arkuri-Yatan Ala-tağ'da yapılır, hattâ yazı buradaki sarayda geçiren ilhanlılar, bütün Anadolu ve İran'ı buradan idare ederlerdi. Argun Han da yazları Ağrı yaylalarında otururdu. Argun Han'ın esas adının, İran tarihçilerinin hurafe hikayelerinde de geçtiği gibi, Oğuz olduğu söylenmektedir²⁴⁶. Argun Han, şuurlu bir Türktü. Bir toplantıda Argun Han, bir hadise üzerine Simyagerine kızıp, yanındaki bir âlime şöyle diyor: "senki bir âlimsin, bu adamlar ben Türk'üm diye benimle eğleniyorlar sanırsın. Hepsini öldüreceğim. ilh..." Yani Türk olduğunu gururla söylemiştir²⁴⁷. (10 Mart 1291 de ölümü üzerine) yerine geçen buda dinli Keykhatu (1291-1295), Aladağ yaylağı'nda İlhanlık Tahtına oturdu, sonra rakibi olan kardeşi Baydu'ya yenildi. "O yıl (h.690=1291)

242 Türk Ans., Iğdır maddesi.

243 Spuler, Berthold, İran Moğolları, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1987, Çev. Cemal Köprülü, s. 362, 364.

244 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 446.

245 Nur, Rıza, Türk Tarihi, C. II, s. 236.

246 Yinanç M. H., Ak-Koyunlular md. İslâm Ans. C. I, s. 251.

247 Nur, Rıza, Türk Tarihi, C. II, s. 46.

Aladağ'da memleket işleriyle vakit geçirildi. 24 Aralık 1291 Geykhatu/-Keykhatu'nun saltanat alayı yaylak'tan (Ağrı eteğindeki Sürmeli Çukuru'na inmiş bulunduğu sırada) Anadolu tarafına yöneldi²⁴⁸. Geykhatu da diğerleri gibi yazın Alatağ (Ağrı) da otururdu²⁴⁹.

İlhanlılar'ın son kudretli çağında, Ön Asya Türk tarihinin büyük bir kültür hâdisesi oldu: İlhanlı Gazan, Mahmud adını da alarak, Şaman, Buda, Nasturi-Hristiyan dinlerini bırakıp, 16 Haziran 1295 te yanındaki bütün Çingizli başbuğları ve ilbeğleriyle, İslâm dinini kabul ederek, bütün kabile ve tebalarıyla müslüman (Caferî mezhebinden) oldular. Bu hâdisa millî tarihimiz ve bölgedeki Türk varlığı açısından büyük bir kazanç olmuş ve Türk millî bütünlüğünün güçlenmesini sağlamıştır. Gazan Han da "Nahçıvan'daki Alatağ" (Ağrı Dağı)'ı yazlık payitaht olarak kullanıyordu²⁵⁰. Bu zamanda Kara-Koyunlu (Mamikonlu) ve Ak-Koyunlu gibi büyük Türkmen/Oğuz boyları ve İlbeyleri başta olmak üzere, Karsak/Varsak gibi eskiden Kars ilinden Toroslar üzerine giden kabileler ve Çingizli başbuğları ve ilbeğleriyle gelen Türk-Moğol boyları ve oymakları da toptan İslâm dinine döndüler.

İlhanlı Gazan/Kazan Mahmud Han'ın (1295-1304) müslüman (Şi'i) olup, tahta geçmesinden sonra, bölgede henüz İslâm dinine girmemiş Gregor-yen-Oğuz ahalisinin (Kars, Anı, Alatağ, Ağrıdağ, Sürmeli) de büyük çoğunluğu müslüman olup, İlhanlılar'a katıldığı, kaynaklardan anlaşılmaktadır. Gazan Han, aynı yılda, Tebriz'de, tahta geçince de İslâm dinini devletin resmi dini yapmıştır. Gazan Han, İlhanlı devletinin büyük şehirlerinde Hz. Ali Evlâdı (Seyyidler) için misafirhaneler yaptırdı. Seyyidlere çok hürmet ederdi. Hz. Ali'yi sehabelerin hepsinden ziyade severdi. Her vesilede Şiî (Caferî) olduğunu söylerdi²⁵¹.

Gazan Han, Müslüman olduktan sonra da eski Türk inanç geleneklerinin yaşamasına önem veriyordu. Buna misal olarak Rıza Nur şu olayı nakleder: "Gazan Kirmanşah'a geldi. O civârda Nevruz vak'asında bir gece gâyet me'yûs, adamsız, çadırsız, bir ağaç altında uyumuştı. Bunu hatırlayıp yanındakilere o geceyi tasvîr etti. İnsanın kendi kuvvetine itimâd edip kibir etmemesini, buhranlarda hiç me'yûs olmayıp sebât etmesi lâzım geldiğini söyledi.

Polad Çing Şanğ: "Çingiz Han'ın kahramanlığı misali olan dayısı Kubilây Kaan'ın Merkitler üzerine giderken bir ağacın önünde atından inip Tanrı'ya yalvardığını, eğer zaferi kazanırsa ağacı ziyâret edeceğini, kıymetli kumaşlarla süsleyeceğini adanmıştı. Zafer kazanınca gelip ağacı süslemiş ve etrafında askerleriyle berâber dans etmiş olduğunu" söyledi. Gazan

248 Aksaraylı KERİMEDDİN "Mesâmeret ül-Ahyâr", M.Nuri Gençosman tercümesi, s. 240-241. nak. Kırcıoğlu, Kars Tar., 1953, s.445.

249 Spuler, Berthold, İran Moğolları, s. 363.

250 Spuler, Berthold, İran Moğolları, s. 364.

251 Nur, Rıza, Türk Tarihi, C. II, s. 275.

hemen ağacı süsletti. Kendisi ve maiyyeti ağacın etrafında dans ettiler."²⁵² Gazan Han 17 Mayıs 1304 yılında, 33 yaşında ölünce, cenazesi Tebriz'e getirilmiş, yollarda kadın, erkek herkes başı açık ve yalın ayak sokağa çıkıyor, başlarına kül, toprak atarak bayatılar söylüyorlardı. Tebriz ahali 7 gün, matem alâmeti olan yırtık ve koyu mavi elbiseler giyerek matem tuttular²⁵³.

Karakoyunlu Topluluğuna giren Türkmanlar'la birlikte, İlhanlı Gazan Han (1295-1304) çağında müslüman oldukları anlaşılan, Sahat-Çukuru (Revan Ovası)'ndaki Sahatlu boyunun ilbeylerinden Baburlu oymağı beği Kara Han da, Caferî olduğu için, 1583 de Osmanlıların Revan'ı fethi sırasında oymağından bir çoğunu alarak Tebriz bölgesine ve daha güneye çekilmişti. 1603 te Şah Abbas I. ordu ile gelip Revan'ı kuşatınca, bu Karahan beğini de tekrar oymağı ile birlikte, Şüregel'e, Arpaçayı boylarına gönderip, buraları Osmanlılar'dan geri döndürmeğe çalışmıştı²⁵⁴.

Gazan Han'dan sonra, onun yerine geçen Olcaytu (1304-1316) da müslüman olmuş, hükümdarlıkta sülâle usûlüne fazla dayandığı için, Şi'îliği (Caferiye), daha doğrusu Oniki İmam kültürünü tercih etmiş ve (1310 dan itibaren) ölümüne kadar bunda samimi ve muhlis kalmıştır. Bu yüzden Olcaytu, Azerbaycan Türkleri arasında ve Anadolu'da, mukaddes bir şahsiyet gibi telâkki edilmiştir. Azerbayca'da kutsal bir insan gibi anılıp ve camilerde, mescitlerde dualarda ismi yâdedilmiştir²⁵⁵. Olcaytu bütün İlhanlı camilerinde, ilk dört halifenin adını hutbelerde okutmuş ve kesilen paralarda adları yazılmıştır. İlhanlı Paraları'nın üstünde, "Lâilâhe İllâllâh Muhammeden Resûlullah Âlî Velîyûllah" yazıldıktan sonra paraların kenarında Hz. Peygamber'in ve 12 İmam'ın adları konulmuştur²⁵⁶. Olcaytu vesikalarda adını "Sultan Olcaytu Muhammed Hudabende" olarak yazdırıyordu²⁵⁷.

Bu dönemlerde, Müslüman İlhanlılar'ca birçok medrese ve dinî yapılar inşa edilmiştir. Bunlardan İlhanlı beğlerinden Hoca-Yakuti'nun yaptırdığı: şimdi Erzurum'da, Cumhuriyet Caddesi'nin kuzey yanındaki Yakutiye-Kışlası içinde, Yakutiye-Medresesi adıyla tanınan (1310) medrese ile Ali oğlu Ahmed adlı bir İlhanlı beğinin 1314 yılında Erzurum'daki Muratpaşa Mahallesi'nde yaptırdığı Ahmediye Medresesi günümüze kadar gelen meşhur eserlerdendir. Sürmeli Şehri'nde ve civarında Müslüman İlhanlılar'dan günümüze neler kaldığı hakkında henüz sıhhatli bilgiler ortaya çıkmış değildir. İlhanlılar'ın "Beğler-Begî" rütbesini taşıyan en büyük veziri ve mutlak bir kudret sahibi olan Suldüz boyundan Emîr Çoban, İlhanlı or-

²⁵² Nur, Dr. Rıza, Türk Tarihi, Toker yay., İstanbul 1979, C. 2, s. 276.

²⁵³ Nur, Rıza, Türk Tarihi, C. II, s. 279.

²⁵⁴ Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 410.

²⁵⁵ Togan, Giriş I, s. 230.

²⁵⁶ Sülmer, Çepniler, s. 32.

²⁵⁷ Nur, Rıza, Türk Tarihi, C. II, s. 283.

dusunun başına geçip, Kür boylarından Altın-Ordalılar'ı (Altınordu) bozarak geri çevirdi. Bu sırada kendisine gereği gibi yardım etmiyen Noyanlar'ı cezalandıran Emir Çoban'ın öldürülmesi için Kurmuş beğ, gizli bir tertip hazırlattı. Bunu sezen Çoban, "Gürcistan yaylağı"ndan kaçarak, Gökçeöl kıyısında bir ordu ile yaylamakta olan oğlu Hasan'ın yanına geldi (1319). Bugün Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Erzurum, Kars ve Iğdır bölgelerinde birçok çoban, çobanlı gibi yer adları, bu Çobanlı boyundan kalan hatıralardır.

Hülagü'nün ölümünden 30 yıl sonra İlhanlılar müslüman olmuş ve Tebriz'i merkez edinmişlerdi. 1336 yılına değin büyük ve kudretli olan İlhanlılar, bundan sonraki 20 yılda vezirleri ile büyük beğlerinin istiklâle kalkışmaları ve "rakip hanlar" savaşı ile zayıflamış, sonunda 1355 yılında ortadan kalkmışlardır²⁵⁸.

KARAKOYUNLU VE TİMUR DEVRİ

Oğuz boylarından olan Kara-Koyunlular veya Bâranîler, İlhanlılar çağında, Doğu Anadolu ve Güney Azerbaycan'ın batı kesimlerinde bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkarlar. Kara-Koyunlu beyliğinin esasını koyan, toparlayan, Kara-Koyunlu Türkmenleri'nin en büyük kollarından biri olan ve bugün Iğdır'ın Baharlı mahallesine (eskiden köy) de adını veren Baharlı oymağının beyi Bayram Hoca'dır. Kara-Koyunlular'ı devlet halinde teşkilatlandıran ise "Bayram Hoca oğlu veya kardeşinin oğlu Kara Mehmet'tir"²⁵⁹.

Kuzey ve Güney Azerbaycan, Doğu Anadolu, ve Irak bölgelerine yayılmış bulunan Kara-Koyunlu Türkmenleri'nin en önemli yurtlarından biride Sürmeli Çukuru (Iğdır Ovası)'dur. Iğdır'ın yeni Kara-Koyunlu ilçesi adı ile, Aralık ve Tuzluca ilçelerindeki Karakoyun köylerinin adları ve Iğdır'ın 30 dan çok köyünde bulunan koç-koyun heykelli eski mezarlıklar bu Kara-Koyunlu Türkmenleri'nin hatıralarıdır.

Kara-Koyunlular'ın menşei hakkında, XV. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Mevlâna Şükrüllah'ın yazdıklarına temas eden Faruk Sümer şu bilgileri vermektedir: "Mevlâna Şükrüllah, Kara-Koyunlu hânedanının, Deniz Han'dan geldiğini, bizzat bu hânedanının en büyük hükümdarlarından biri olan Cihan Şah'ın ağzından nakletmektedir. Şükrüllah'ın bu kaydına nazaran Kara-Koyunlu oymağının ensabı an'anesinde Deniz Han'ın oğulları olarak gösterilen Iğdır, Büğdüz, Yıva ve Kınık boylarından birisine mensup olması icabeder. Filhakika, bunlardan Yıva boyu ile Kara-Koyunlular arasında kabîlevi bir akrabalığın mevcut olabileceğine dâir bazı izler vardır. Moğol istilasından önce, Berçem adlı bir boybeyi ailesinin idaresi altında bulunan Yıva kabîlesinin yaşadığı Hemedan bölgesinde, Kara-Koyunlu dev-

²⁵⁸ Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 441.

²⁵⁹ Uzunçarşılı İ.H., Anadolu Beylikleri, s. 180.

letin başlıca dayanaklarından birisini teşkil eden ve hükümdar ailesi ile yakın bir karabeti (akrabalığı) olduğu söylenen Baharlu oymağı yurt tutmuştu. Diğer taraftan Nahçıvan yöresi de Kara-Koyunlu hânedanının amca oğulları tarafından idare edilen "Sa'dlu" (Sahat Çukuruna adını veren Sahatlu/Saadlu) oymağının kadim yurdu idi.²⁶⁰ Kara-Koyunlu Bayram Hoca, 1374'ü, amcaoğulları olan bu Sahatlu/Saadlu boyunun yardımıyla, Aras boyunu ülkesine katmıştı.

Önceleri Hemedan, Urmiye gölü çevrelerinde oturan Yıvalar, İlhanlılar'dan sonra, kuzeye doğru Hoy, Tebriz, Maku, Nahçıvan (Sahat-Çukuru) yörelerine gelerek yerleştikleri bilinmektedir. Bugün Ermenistan toprakları içinde kalan, Nahçıvan'ın kuzeybatı sınırında ve İğdir'in Aralık ilçesinin kuzeyine düşen yörede, Aras kıyısında, Vedi-Basar denilen havalinin güney kesiminde bir arada bulunan Gemerli, Şıhlı, Avşar, Şiddili, Halsalı (Khal-salı), Karkhun, Zengi, Musullu, Kargaflı, Ugurbeklu gibi kadim Türk köylerinden biri de Yıva/Yuva köyüdür. Bu köyün adı eski Osmanlı haritalarında Azerbaycan Türklerinin değiştiği ile "Cıva" olarak yazılmıştır. Bu köyler havalisi Eski Oğuzlar'ın kışlak merkezlerinden olup, ahalisi 1920 lerde topyekün Türkiye'ye göçerek, İğdir merkezi ve bazı köylerinde yerleşmişlerdir. Taşburun köyünü (şimdiki yeni yerini) kuranlar bu havaliden gelen oymaklardır. Cumhuriyet döneminde şimdiki yerinde, Taşburun köyü ahalisini teşkil eden oymaklar şunlardır: Şıhlı, Afşarlı, Halsalı, Şiddili, Karkhunlu, Vedili, Kargaflı ve Musallu (Musullu). Bu oymaklar halen bu adlarıyla Taşburun'da kabileler halinde yaşamaktadır. Gemerli oymağı bunlar içinde en büyük oymak olup, mensupları topyekün İğdir'a yerleşmişlerdir. Bu köylerin adlarının tamamı, kadim Oğuz kabilelerinin adından verilmiştir.

İran'ın sınır kasabası (Doğubeyazıt ilçemiz sınırında) Maku'ya bağlı, Avacık yöresi (42 köy ve yerleşim birimini kapsar)²⁶¹ adının Yıvalar'la ilgili olduğu muhtemeldir. Kaşgarlı'da Iwa²⁶², Awa²⁶³ olarak da geçmektedir. Ebülгази Bahadır Han'ın Oğuz boyları listesinde 23. sırada "Ava" olarak yazılmıştır²⁶⁴. Yine Karakoyunlu ellerinden olan ve Yıva boyunun yayılma alanına dahil bulunan, Üstad Şehriyar'ın köyü, Hoşgenab'ı da hatırlıyoruz. Hatırında daima şen/şakrak bir yer olarak kalan köyüne hitaben yazdığı "Heyder Babaya Selam I" adlı şiirinin 9. kıtasında, köyünden "Şengül-ava (Yıva) yurdu" olarak bahseder:

260 Sümer, Kara Koyunlular, s. 14-15.

261 Tahrir Defterinde 1578 de fethedilerek Osmanlı yönetimine giren yerlerden gösterilen "Ovacık sancağı" 25 köy olarak gösterilmektedir; Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi s. 319.

262 Kaşgarlı I, s. 55-56.

263 Kaşgarlı II, s. 525.

264 Ebülгази Bahadır Han, Türklerin Soy Kültüğü (Şecere-i Terakime), Tercüman 1001 Temel Eser, Hazırlayan: Muharrem Ergin, s. 52.

Şengülava yurdu, aşık alması,
Gâh da gêdüp orda gonah galması,
Daş atması, alma hêyva salması,

Galıb şirin yuhu kimi yadımda,
Eser Goyup ruhumda, her zadımda²⁶⁵

Timur, ilk yakındoğu seferi olan 1386 yılı sonbaharı, ordusuyla Tebriz'-den yola çıkıp Nahçıvan yanından Aras'ı geçti. Sonra Sahat-Çukuru (Revân-Ovası) bölgesine gelip buraların merkezi Kerum ("Gerni") Hisarı'nı aldı. Buraların elebaşısı Şeyh Hasan yakalayıp Emîr Timur'e getirdiler. Bundan sonra Sürmeli Kalesine gelerek, muharebeden sonra zaptetti. Buradaki oymağın en büyüğü olan "Tutan" adındaki Türkman'ı da yakaladılar. Bir süre sonra, buradan hareket eden Emîr Timur, Kars'a yönelerek burasında muhasarayla almıştır²⁶⁶.

Emir Timur'un bu bölgeye yaptığı birinci seferinden sonra, bölge kuzeyden Altınordu Devleti'nin işgaline maruz kaldı. 1392 yılında Toktamış Han, buraları Altınordu ordusunda bulunan Kırımli Kıpçaklar'a bırakmıştı. Bu Kıpçak oymaklarının beği de, Ağrı Dağı eteklerindeki bugün Iğdır Korganı denilen, Iğdır Kalesi'ne yerleşerek, burayı merkez yapmıştı. Bu kıpçaklar buralarda halka zulmederek mal ve canlarına zarar veriyor ve gelip geçen kervanları soyarak, eşkıyalık ediyorlardı. 1394'te Timur ikinci seferinde yöre ahalisinden bu şikayetleri dinlemiş ve bunların beği'ni idam ettirerek Iğdır Kalesi'nin kapılarını yıktırması ve bir daha yapılmamasını emretmiştir. Timur, Bu Kıpçak beyi'nin dul hatununa²⁶⁷ buraları dirlik olarak vermiştir. Bu Hatun 1404 yılında Orta Asya seferinde bulunan İspanyol elçilerini, şehrin hâkimesi olarak ağırlamıştır.

Emîr Timur bu bölgeye çok önem veriyordu. Buraların fethi ve tanzimi için bir hayli uğraştığı bilinmektedir. "1396 senesinde, oğlu Mîranşah için, Derbend ile Bakü'dan Bağdad'a ve Hemedan'dan Anadolu'ya kadar vâsî (geniş) bir devlet te'sis eylemiştir. 1401 senesinde Emîr Timur şimdi "Gavur Arkı" denilen Barlas kanalını açtırmıştır. 1403 senesinde de Beylegân şehrini yeniden ta'mir ettirmiştir."²⁶⁸

İspanyol kralı tarafından, elçi olarak Semerkand'a, Timur nezdine gönderilen İspanyol elçisi Clavijo, seyahatnamesinde, buralarla ilgili şu bilgileri veriyor: "26 Mayıs (1404) Pazartesi günü bu Deliler (şimdi Delibaba) köyünden hareket ederek, Aras nehrine ulaştık ve kıyısında mola verdik. Bu, bütün havaliyi dolaşan muazzam bir nehirdir. O gün yolculuğumuz çukurlar ve tepeler arasında geçti.

265 Ergin Muharrem, Azeri Türkçesi, Ebru Yayınları, İstanbul 1986, s. 2.

266 Şâmi, Nizamüddin, Zafernâme, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1987, s. 120, Farsçadan Çeviren: Necati Lugal.

267 Kars Hatunoğulları, adlarını ecdadları olan bu hatundan aldıklarını söylemektedirler. Halen Hatunoğulları soyadı ile, bunlardan gelen aileler Kars'ta yaşamaktadırlar.

268 Resulzade, M. E., Kafkasya Türkleri, s. 13.

"27 Mayıs 1404 Nadjoy (Digor kazasındaki Nahçıvan) köyünde istirahat ettik... Tekrar Aras (sağ) kıyısında ilerlemeye devam ettik. Yol bozuk ve birçok yeri dimdik idi. Ertesi gün yine bir köyde kaldık. Burada dağın tepesinde kurulmuş bir kale vardı. Dağ taş tuz kayalarıyla kaplıydı. Civar köylerden gelenler buradan tuz alıp yemeklerinde kullanıyorlarmış.

"Şimdi Sörmari/Surmari (Sürmeli) şehrini tarif edeceğiz. Bize anlatıldığına göre, Tufan'dan sonra kurulan ilk yer burasıdır.

"Biz buraya, 29 Mayıs (1404) Perşembe günü, öğle üzeri ulaştık. Surmari büyük bir şehirdir. Ararat (Ağrı) dağı buradan altı fersah ötelere kadar uzanıyor. Nuh'un gemisi bu dağın üzerine konmuştu.

"Aras nehrinin kenarında olan Surmari (Sürmeli), bir tarafından derin bir vadi ile çevrilmekte, diğer taraflarında da sarp dağlar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yeredir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin, biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır. Hakikaten bu Surmari şehri, Tufan'dan sonra kuru toprak üzerine kurulan ilk şehirdir. Burayı kuranlar, Nuh'un oğullarıdır.

"Şehirde yaşayanların anlattığına göre, bundan onsekiz sene evvel bugün şehre hakim olan Toktamış Han (Altıordu Devleti'nin Kıpçak Han'ı), burayı muhasara ederek gece gündüz saldırmış. Muhasaranın onikinci günü iki taraf anlaşmış,. Anlaşmaya göre, Toktamış Han gidecek, yani kendisi ve askerleri şehre girmeyecek, buna karşı şehir ona vergi ödeyecek. Toktamış bu şartı kabul etmiş, bir de, şehirdeki savaşçılardan yarısının Gürcüler'e karşı kendisinin yanında yer almasının istemiş. Çünkü Toktamış, Gürcüler'in Corc namındaki hükümdarıyla savaşmak düşüncesindeydi. Bunu kabul eden şehrin savaşçıları dışarı çıkar çıkmaz, Toktamış askerlerine şehre hücum emri veriyor. Şehre giren Toktamış askeri, şehrin surlarını yıkıyor ve karşı koymağa çalışanları öldürüyor. O zamanlar burada yaşayanların çoğu Ermeni iken, bugün (1404) onların yerini müslümanlar almış. Bunu daha sonra izah edeceğiz.

"Sürmari (Sürmeli)'de eski yapılara sık sık rastlanır.

"Ermenistan'ın [Armenya=Yukarı, Dağlık yöre anlamında] geçtiğimiz her yerinde bize ve yanıımızdakilere bol bol gıda maddeleri verilmiş atlar temin edilmiştir. Çünkü buraları Timur'un idaresine geçtiğinden beri sulh ve sukuna kavuşmuştur.

"Ertesi gün (29 Mayıs 1404 Cuma) Sürmari'den hareket ettik. Yolda, bir kayalık üzerinde kurulmuş kaleye rastladık. Dul bir kadın bu kalenin sahibesi idi ve Timur'a vergi veriyordu. Eskiden burada eşkiya barınmaktaymış. Ve bunlar o civardan gelip geçen yolcuları soymakla geçiyorlarmış. Timur buradan geçiyorken, kaleye hücum ederek zaptetmiş ve eşkiyanın reisini öldürmüş. Sonra da kaleyi eşkiyanın zevcesine bırakmış. Timur giderken, kalede tekrar eşkiya barınmaması için bütün kapılarını söktürmüş ve bir daha oraya kapı yapılmamasını emretmiş. Biz buraya

vardığımızda, gerçekten kapı namına birşey yoktu. Bu kalenin ismi İğdır'dır. Ararat dağının ucunda bulunan bu kale, Hazreti Nuh tarafından yapılmış olan geminin tam durduğu yerdedir.

"İğdir kalesinin sahibesi bize çok iyi misafirperverlik gösterdi, o gece ağırladı ve bütün ihtiyaçlarımızı temin etti.

"31 Mayıs (1404) Cumartesi günü İğdır'dan yola çıkarak, Nuh'un Geminin durduğu dağa vardık. Bu dağ son derece yüksek ve tepesi karla örtülüdür. Her tarafa kar yağmıştı ve vadiler çıplaktı. Buralarda orman yok. Bununla beraber yerlerde bol çayır çalı vardır ve bunlar arasından birçok ırmak akmaktadır. Dağın arkasındaydık ve yolda birtakım harabe ile gayet iri taşlardan yapılmış temellere rasgeliyorduk. Dağın eteğindeki vadilerde bazı böcekler bulunmaktaydı ki, bunlarla ipekler kırmızıya boyanmış. Tepeler üzerinde bir şehir harabesi gördük. Buranın asırlardır boş bulunduğu anlaşıyordu. Harebe enkazı bir fersah kadar uzanmaktaydı. Buralarda rastladığımız insanların bize bildirdiğine göre, bu enkaz, Hazreti Nuh'un oğulları tarafından inşa olunan şehrin kalıntısıdır. Bu harabenin aşağısında uzanan ova içinden su yolları geçiyordu. Ötede beride ağaçlar vardı. Her tarafta pınarlar fışkırmaktaydı."²⁶⁹

İspanyol elçisi Cilavijo'dan bir asır evvel buralardan geçen Marco Polo da, Ağrı Dağı'nın piramit biçiminde gökyüzüne dimdik yükseldiğini söyleyerek şöyle bahseder: "Ağrı Dağı. Söylendiğine göre Nuh Peygamberin gemisi bu dağın tepesindeymiş. Bütün yıl, kar eksik olmuyor tepesinde, hep bembeyaz, bulutlu. Dağın etekleri ise yemyeşil, gür otlaklarla çevrili, Türklerin hayvanları otlatması için bulunmaz bir bölge."²⁷⁰ Bu coğrafyanın şartları Oğuz (Türkmen) Türkleri için çok cazipti, onların hoşlandıkları bir iklimdi. Bunun için, tarih boyu burada Türk nüfus yoğunluğu yüksek olmuştur. 1664 depremi olmadan önce buraları ziyaret eden Evliya Çelebi şunları yazmıştır: "Revan'ın batısında görülen Ağrı dağı, bu Kağızman'a yakındır. Dünyanın tanınan dağlarından birisi de budur. Türkmen yaylağıdır."²⁷¹

Bugün İğdır'ın bulunduğu ova yerleşim yeri, sonradan kurulmuştur. Eski yeri, Clavijo'nun, bir hatun tarafından idare edildiğini söylediği, Ağrı yamacındaki, bugün Korgan/Korhan veya İğdir Korganı (Korhan) denilen yerde kurulmuş olan, İğdir Kale'si idi. 29 Mayıs 1664 'te başlayıp bir hafta devam eden depremde yıkılan İğdir kale'sehrinden sağ kalanlar, ovadaki Baharlı köyü yanında yerleşip 1664 yazında şimdiki kasabayı kurmuşlardır. Bu köy'ün asıl yeri, şimdi, İğdir'ın doğu kesimindeki Baharlı adındaki

269 Clavijo, R. Gonzáles de, Anadolu, Orta Asya ve Timur, (Timur nezdine gönderilen İspanyol sefirî Clavijo'nun seyahat ve safâret izlenimleri), Ses Yay., İstan. 1993, s. 88-91. Terc.: Ömer Rıza Doğrul.

270 Marco Polo Seyahatnamesi, Tercüman 1001 Temel eser, s. 21.

271 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, Çav. Mümin Çevik, İstanbul 1985, Cilt 1-2, s. 639.

mahallesidir. Baharlı köyünün bitişiğine yerleşen İğdir kalesi ahalisi de burada, büyük ve yeni bir mahalle meydana getirmişlerdir ki, burası şimdi "İğdirmava" denilen mahallenin yeridir. O zaman buraya farsça yeni anlamındaki "nev" eklenerek, İğdir-i Nev (İğdir-i Nova) = Yeni İğdir denilmiştir. İğdir ilinin Ruslar idaresine geçtiği yıllarda da bu ad, İğdir'ın tamamı için kullanılmış ve Rus kayıtlarında, Rusça'da da yeni anlamına gelen "Nov/Nova" sözü ile söylenerek, "İğdir Nova" olarak yazılmış ve anılmıştır. Bu ad yöre ağzında İğdir Mava/İğdirmava (= Yeni İğdir) şekline dönmüş ve böyle söylenegelmiştir. İğdir'ın Erhacı köyüne yakın yerde bulunan, "Kız Kalesi" ve "Oğlan Kalesi" adı verilen iki tepenin mukaddes tellaki edilerek, üzüntüyle ziyart edilip anılması, 1664 deprem faciasının izleriyle ilgili olmalıdır. Ayrıca bu iki tepenin altında yerleşen Erhacı köyünde, Erhacı Piri'nin ziyaretgâhı da çok mukaddes telâkki edilerek ahali tarafından hürmetle ziyaret edilmektedir.

Emîr Timur, hâkimiyeti zamanında bu bölgelere çok önem vermiştir. Buraların fethi ve tanzimi için bir hayli uğraştığı da bilinmektedir. "1396 senesinde oğlu Mîranşah için Derbend ile Baku'dan Bağdad'a ve Hemedan'dan Anadolu'ya kadar vâsî (geniş) bir devlet te'sis eylemiştir. 1401 senesinde Emîr Timur şimdi "Gavur Arkı" denilen Barlas kanalını açtırmıştır. 1403 senesinde de Beylegân şehrini yeniden ta'mir ettirmiştir."²⁷²

AK-KOYUNLULAR DEVRİ

İğdir 1469 yılında da Ak-Koyunlu hâkimiyetine geçmiştir. Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu'nun bir kısmına hâkim bulunan Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah, Diyarbakir'de bulunan Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey'in üzerine yürüdüğü sırada, Ak-Koyunlu Uzun Hasan tarafından 6 bin kişilik bir kuvvetle, Sürmeli-Çukuru (İğdir Ovası)'nda pusuya düşürülerek öldürülmüştü. Bu müthiş rakibini bertaraf eden Uzun Hasan, Hemedan'da bulunan Cihanşah'ın oğlu ve halefi olan Hasan Ali Bey'in de üzerine giderek onu bozguna uğrattı. Bu mağlubiyetten sonra, Kara-Koyunlu Hasan Ali Bey, Horasan, Orta Asya ve Afganistan'da hâkim bulunan, Timuriler'den Ebusaid'le temasa geçerek onun yardımını temin etmişti. Ebusaid kuvvetli bir orduyla Türkistan'dan çıkarak, Ak-Koyunlular'ın hâkim bulunduğu Azerbaycan'a doğru yola çıkarak, Aras boylarında ilerlerken, Uzun Hasan tarafından muhasaraya alınarak (1469) perişan edildi ve kendisi de esir düştü²⁷³. Bu savaştan sonra Sahat Çukuru ve İğdir Ovası tamamen Ak-Koyunlu hâkimiyetine girdi. Uzun Hasan'ın kışlak merkezlerinden biri de bu yöreydi.

²⁷² Resulzade, M. E., Kafkasya Türkleri, s. 13.

²⁷³ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 192.

Ak-Koyunlular hakkında, M.H. Yınanç, Uzun Hasan adına Abu Bekr Tahrani tarafından farsça yazılan Kitab-ı Diyarbekiriye adlı eserden naklen şu bilgileri vermektedir: "Uzun Hasan'ın büyük babası ve Ak-Koyunlu devletinin müessisi olan Kara Yülük Osman Beg'i, birer birer adlarını sayarak Bayındır Han (24 Oğuz boyundan Gök-Han oğlu Bayındır) vasiyetiyle, 52. babada Oğuz Han'a çıkaran bu müellif, Ak-Koyunlular'ın Oğuz, yani Türkmen ilinin Bayındır ulusundan bir oymak olduğunu söylerken, onun 20. babası Sungur'un, Hz. Peygamber ile muasır olduğunu ve Türkistan'dan Kıpçak ülkesine ve oradan Erran'a (/Arran) (Aras Nehri ile Kafkas dağları arası) geldiğini ve Gökçe deniz kenarında oturup, orada muharebelerle uğraştığını ve bir ok isabetiyle öldüğünü ifade eder."²⁷⁴

Mezarlarına koyun heykelleri koymalarıyla koyun totemine bağlı olan, Müslüman olduktan sonra da bu geleneği devam ettiren Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu boyları, İlk çağ ve Ortaçağ'ın bir bölümünde önemli rolleri olan, kon (yani hon/"koyun") Türk teşekkülünden bâki kalmış olduklarını söyleyen M. H. Yınanç, bunların, eski koyun isimlerini muhafaza ederek Anadolu'ya gelmiş olduklarını belirtmektedir²⁷⁵. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da, Ak-Koyunlu Türkmenleri'nin, İlhanlı Argun Han (1284-1291) zamanında Horasan'dan geldiklerini ve 14. asrın sonlarında da Azerbaycan, Harput ve Diyarbekir arasında bulunduklarını söylemektedir²⁷⁶.

İlk zamanlarında Diyarbekir'i merkez seçen Ak-Koyunlular XV. ve XVI. asırda Tebriz'i merkez yapmışlar ve burada onbeş hükümdarları hüküm sürmüştür. Tebriz, İlhanlılar ve Kara-Koyunlular'a da merkez olmuş, bu devletlerin her birinden beşer hükümdar burada hüküm sürmüştür²⁷⁷.

Ak-Koyunlular'ın Tebriz'i merkez yapmalarından sonra, Doğu Anadolu'dan, birçok Türkmen oymağı İran'a göçmüştür. Kara-Koyunlular zamanında da Doğu Anadolu'dan, Tebriz havalisine birçok Türkmen oymağı göç ederek yerleşmişti. Bu vaziyet Anadolu Türklüğü yönünden menfi neticeler vermişti. Avrupa içlerine kadar sokulmuş olan Osmanlı Devleti'nin, bir zaman sonra zorlanmaya başlamasında bu hadiselerin de önemli rolü olsa gerek. Bu göçler, Doğu Anadolu, Suriye ve Kuzey Irak'ta büyük nüfus hakimiyeti olan Türk varlığını zayıflatırken, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da güçlendiriyordu. Doğu Anadolu yaylalarında meydana gelen, Türkmenler arası kardeş kavgaları, iç çekişmeler ve hanedanlar arası savaşlar, 16 yüzyıla kadar Türkistan'dan Anadolu'ya doğru devam eden Türk göçlerinin batıya (Anadolu'ya) intikaline engel olmuş, İslâm dünyasının ve şarkın güçlü rakibi Avrupa'yı, ciddi bir kısıkaca alan Osmanlı devletinin, Avrupa karşısında daha da güçlenmesine engel olmuş, Osmanlıları doğuda meşgul ederek, Avrupa'nın toparlanmasına fırsat vermiştir.

274 Yınanç, M. H., Akkoyunlular Mad. İslâm Ans. C. I, s. 252.

275 Yınanç, M. H., Akkoyunlular Mad. İslâm Ans. s. 253.

276 Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 188.

277 Resulzade, Kafkasya Türkleri, s. 13.

Ak-Koyunlu Devleti'nin ortaya çıktığı zamanda, kuruluşunda, kurucu boy olan Bayındırlı boyunun yanında, Doğu Anadolu'da yaşayan bir kısım Bayat, Döğer, Çepni boyları da bulunuyordu. Gelişme çağında İnallu, Özer, Arapkirli, Çakırlı, Bican, Köpek, Duharlı, Bayramlı, Hacılı (Hacı Âlilu/-Hacallı), Musullu, Pirnek, Hoca Hacılı, oymaklarını görüyoruz. Uzun Hasan'ın, Kara-Koyunlu Cihanşah'ı, Aras boyunda az bir kuvvetle kısırtıp öldürmesinden sonra da, Aras boyları (İğdir-Ovası)'nda yaşayan Avşar, Saadlu, Alpavut, Cihangirli, Ağmalı (Ağamalı)²⁷⁸, Kacar ve Ağaçeri (Gaceri) oymakları da Ak-Koyunlular'a katılmıştır²⁷⁹. Böylece Safevîler'in gelişine kadar İğdir ili yöresi, Ak-Koyunlu yönetiminde yaşamıştır.

SAFEVİLER VE OSMANLILAR DEVRİ

Safevî Devleti, adını, XIV. yüzyılda Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde, "Safiyeddin İshak adlı bir şeyhin, Sünni-Şafîî ilkelere göre kurduğu tarikatten alır. Bu tarikatın şeyhlik sülalesi, Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail Safevî'ye kadar şöyledir: Kurucusu Şeyh Safiyeddin İshak (öl. 1344), oğlu Şeyh Sadreddin Musa (öl. 1377), yerine onun oğlu Şeyh Hacı Alâaddin Ali (öl. 1429), yerine oğlu Şeyh İbrahim (öl. 1447), Şeyh İbrahim'den sonra yerine kardeşi Şeyh Cefer, Şeyh Cafer'den sonra, Şeyh İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneyd (ölümü 3 Mart 1460), yerine onun oğlu Şeyh Haydar (öl. 1488) ve onun oğlu Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail (doğumu 17 Temmuz 1487, öl. 1524)

Şeyh İbrahim'in ölümünden sonra, kardeşi Şeyh Cafer şeyhliği ele geçirmişti. İbrahim'in oğlu Cüneyd, amcasına karşı Şeyhlik iddiasında bulunmuş isede, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ın desteğini almış olan amcasının karşısında, birşey yapamıyarak Anadolu'ya geçmiştir. Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya geçtikten sonra, yerleşmek için, II.Murad'dan Kurt Bel'i ni istedi. Bu isteği yerine gelmeyince, Karaman üzerinden İçel civarındaki Varsaklar'a gitti. Buradaki Varsaklar'ın bir kısmı ile Çukurova üzerinden İskenderun'a gelip, Bilaloğlu denilen Emîrden, Ersuz dağında bir harebe kaleyi alarak tamir ettirip oraya yerleşti²⁸⁰. Şeyh Cüneyd, buradan, bölgedeki Türkmen oymaklarıyla irtibata geçmiş, bir çoğunu kendine bağlamıştı. Şeyh Cüneyd'in faaliyetlerinden endişelenen Memlûklüler'in, Cüneyd'in üzerine gelmesiyle "beni bulmak isteyen Canik'te Mehmet Bey'in yanında bulur" diyerek, Kelkit üzerinden Canik'e, buranın hâkimi Mehmet Bey'e misafir olmuştur. Niyeti, o sırada Trabzon'da hüküm süren ve zayıf durumda olan Rum devletini yıkıp, o yörede bir devlet kurarak, yerleşmekti.

278 Bugün İğdir'da Ağamalı adlı bir Türkmen oymağı yaşamaktadır. Şimdi Ermenistan topraklarında bulunan Vedibasır yöresinden gelip Taşburun nahiyesine ve İğdir'a yerleşmişlerdir. Halen Ağamalı'lar olarak anılmaktadır.

279 Yınanç, M.H., Ak-Koyunlular md. İslâm Ans.

280 Sümer, Çepniler, s. 34.

Bölgedeki birçok yeri alıp, Trabzon'u kuşatmış, ancak Osmanlılar'ın tepkisiyle 3 gün sonra muhasarayı kaldırarak, Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey'in yanına gitmiştir. Bu sırada, Şeyh Cüneyd'in yanında 20 bin kadar türkmen savaşçı bulunuyordu. Her ikisinin de Kara-Koyunlu Cihanşah'a düşman olması, aralarında bir dostluk kurulmasına sebep olmuş, Uzun Hasan Bey'in, kızkardeşi Hatice Begüm Hatun'u, Cüneyd'e vermesiyle aralarında bir akrabalık da meydana gelmişti. Cüneyd buradan giderek, Erdebil civarında yerleşti. Burada, Anadolu Türkmen oymaklarından, eli silah tutan 12 bin kişi daha kendisine gelip katılmıştı. Kara Koyun hükümdarı Cihanşah'ın ve amcası (Cüneyd'in) Şeyh Cafer'in baskısıyla, etrafındaki kuvvetlerle Şirvan taraflarına göçtü, Şirvanlılar'la yaptığı savaşta, bir ok isabetiyle öldürüldü (3 Mart 1460). Mezarı "Kuryal denilen yerdedir"²⁸¹.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra, vasiyeti üzerine, yerine oğlu Şeyh Haydar (Şah İsmail'in babası) geçti. Şeyh Cüneyd ve oğlu Haydar tamamen Anadolu'lu türkmen müridlerine dayanıyordu. Şeyh Haydar, babasının intikamını almak için Şirvan'a bir sefer düzenledi. O da, babası gibi savaşta bir ok darbesiyle öldürüldü. Bu savaştan bir müddet sonra, kardeşlerini de yitiren ve hayati tehlike içinde olan, 6 yaşındaki İsmail'i, "Anadolu'lu cesur ve sadık müridler"i Gilan'a kaçırarak sakladılar²⁸².

Ak-Koyunlu Sultanı Göde Ahmet (İğdir Ovası'nda) öldürülünce (1499), Ak-Koyunlu Devleti içinde büyük karışıklıklar başladı. Şehzadeler arasında meydana gelen bölünmeler, Ak-Koyunlu topraklarında siyasi bunalım ve boşluk meydana getirmişti. Kızılbaş Türkmenler bu boşluktan faydalanarak 13 yaşındaki İsmail'i (Şeh) Gilan'dan Erdebil'e getirdiler. Türkmenler'in esas niyetleri, bağlı oldukları dergahın şeyh sülalesinden İsmail'in etrafında, bir Türkmen birliği ve devleti meydana getirmektir. İsmail, Ercüvan kışlağına, oradanda Gökçeğöl yaylağına geldi. Bu sırada yanında, Şamlu, Rumlu Türkmen müridleri ile Karabağ'daki Yigirmidörtlü Ulusu'ndan Tokaçlı oymağı toplanmıştı²⁸³. Bu sırada etrafında 1000 kişi vardı. İsmail, Kara-Koyunlular'dan Baranlı Sultan Hüseyin'in, kendisini yakalamasından korkarak bir gece aniden buradan hareketle Sahat-Çukuru'na gelerek konakladı²⁸⁴. Burada bulunduğu sırada, bölge yakınlarında yaşayan Türkmenlerin de katılmasıyla, İsmail bir hayli güçlendi. Böylece, Safevî Devlet'inin ilk nüvesi de burada (Sahat Çukuru) atılmış oluyordu. Şah İsmail, yanındaki Türkmenler'le, buradan Kağızman yoluyla Erzurum üzerinden Erzincan'a gitti.

281 Sümer, Çepniler, s. 33-35.

282 Sümer, Çepniler, s. 38.

283 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, sh. 142.

284 Sümer, Safevî Devleti, s. 18.

Erzincan'a gelen İsmail, Anadolu'daki Türkmen oymaklarına haber göndererek, etrafına bir hayli Türkmen müridi topladı. İsmail, Anadolu Türkmenleri'nden oluşan büyük bir kuvvetle (22.000 kişi) Erdebil'e dönerek Safevî Devleti'ni ilân etti.

Safevî devletinin kuruluşu, görüldüğü gibi tamamen Anadolu Türkmenlerine dayanıyordu. Safevî Devleti'nin kuruluşuna katılmış Türkmen boyları: Ustaçlı (Erzincan, Sivas, Amasya civarından gelme), Şamlı (Suriye'den, Şam-civarından gelme. Bu Şamlı Türkmen kuruluşu, içinde, Bayat, Afşar, Beg-Dili/Badıllı, Döger, Yüregir, Kınık, Bayındır, Salur ve Eymür gibi birçok türkmen oymaklarını barındırıyordu.), Halep Türkmenleri (Alplu ve Gündüzlü Afsus oymakları), Rumlu (Sivas'tan göçme), Çepniler (Karadeniz Bölgesinden), Musullu, Tekelü (Antalya'dan gelme), Bayburdlu, Karadağlı, Çapanlı, Turgutlu ve Karamanlı (Konya havalisinden)²⁸⁵, Dulkadirli/Zulkadirli (Maraş, Elbistan ve Yozgat yöresinden. Bu kuruluş içinde Cerit Silsüpür ve İmanlı Afşarı adlı oymaklar bulunuyordu), Varsak (İlçel'den ayrılmış Karsaklu), Avşar/Avşarlı (Urmiye-Van gölleri arasından gelme), Kacar (Karabağ göçebelerinden), İspirlü (Erzurum), Hınıslu (Erzurum), Tokaçlı (Karabağ, İgirmidörtlü ulusundan)²⁸⁶. Safevîlerin dayandığı şeyhler, Azerbaycan, Kafkasya ve Anadolu Türkmenle'ri üstünde büyük nüfuz ve teşkilatları bulunan "Oğuz Dedeleri" idi²⁸⁷. Şah İsmail'in de bu "Oğuz Dedeleri" soyundan gelmiş olması, Anadolu Türkmenleri'nin, Şah İsmail etrafında kolayca toplanıp, Safevi devletinin bir anda kurulmasını sağlamıştır. Burada, Kara-Koyunlular Devleti'nin de ilk nüvesinin bu ovada atıldığını söylememiz gerek. İğdir'ın Kara-Koyunlu köyü (şimdi ilçe) bunların hatırasıdır. Ayrıca İğdir'ın Aralık ve Tuzluca ilçelerinin Kara-Koyun adlı köyleri vardır. Buraya kadar verilen ve bundan sonrada verilmiş olan bilgilerden anlaşıldığı gibi, İğdir Ovası tarih boyunca kaynayan bir Türk kazanı olmuştur. Tarih boyu hiçbir yabancı gücün ve idarenin barınmadığı, Türk kimliğini, en ağır zamanlarında dahi diri tutmuş ve canlandırmış, Türk vatanının, Türklükle coşan aziz bir parçasıdır. Bu milli ruhu, ailesiyle Sahat-Çukuru'ndan gittiği söylenen Ercişli Emrah, bundan 350 yıl kadar önce, Osmanlı'nın, milliyet şuurundan uzak, devşirme paşalarının, Doğu Anadolu'daki Türkmen kıymına karşı söylediği bir şiirinde çok güzel ifade etmektedir:

285 Şehzade Bayezid'le beraber gelip Safevîler'e katılan bu oymaklardan Turgutlu'lar (Konya'dan gelme), Sahat Çukuru (Erivan yöresinde) yerleşmişlerdir. Nadir Şah'dan sonra müstakil olup, sonradan Ruslar tarafından kaldırılan müstakil Erivan Hanlığı bu Turgutlular tarafından tesis edilmişti.

286 Yazıcı, T., Safevîler, İs. Ans., X. s. 54; Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi, Ank 1993, s. 143; İ. Kayabalı-C. Arslanoğlu, Azerbaycan Dergisi, sayı, 225, s. 112; Yınanç M.H. Ak-Koyunlular Mad. İsl. Ans. C. I, s. 262.

287 Resulzade, Kafkasya Türkleri, s. 13.

Merhamet kıl hanlar öldürme bizi
 Feleğin devrinde amanımız var
 Pir elinnen bile badeler içtik
 O yarınan ahdipeymanımız var

O yar benim elde küllü varımdır
 Namusumdur gayretimdir arımdır
 Alem bilir Selbi benim yarımdır
 Bizim Şah Abbas'tan fermanımız var

Kayguya kanığış kargıştan beri
 Ölümnen pervasız dönmenik geri
 Gönülde yattıkça gül üzlü peri
 Bizim bu zahmanda seyranımız var

Man Emrah diyeller Kara-Koyunnu
 Namertler içinde yiğit oyunnu
 Kaz kimi pısmarın erkek boyunnu
 Biz Türk'ük Türklükten dermanımız var.²⁸⁸

Safevî Devleti'nin kuruluş zamanlarında Doğu Anadolu'da yoğun bir Türk nüfusu bulunmaktaydı. Doğu Anadolu'nun yaylaları, sulak ovaları Türkmenler'in ekonomik ve içtimâî şartlarına çok elverişli olduğundan, buralar Türkistan'dan gelen Türkler tarafından tıklım tıklım doldurulmuştu. Tamamen Anadolu Türkleri'nin meydana getirdiği Safevî Devleti de, bu potansiyelin doğurduğu Tam bir Türk devleti idi. Anadolu Türkmenleri'nden de büyük ilgi görüyordu. Anadolu'nun batı ucundan Asya'nın doğu bölgelerine kadar, Türkler'le meskun kesintisiz bir coğrafya meydana gelmişti. Ancak hatalı siyasetler, o devirde, dünyanın iki büyük devleti olan, Türk Osmanlı ile Türk Safevî devletlerini karşı karşıya getirmişti. Bu iki Türk devleti arasında, Türk kanunun oluk gibi aktığı olaylar ve savaşlar, Türklüğe büyük zarar verdiği, gibi Doğu Anadolu'daki Türk varlığının da büyük kayıplar vermesine sebep olmuştur. Bu gün dahi Türkiye'nin ve Azerbaycan'nın önündeki bazı problemler, o devrin hatalı siyasetlerinin mahsulü olsa gerek.

Avrupa'nın içlerine kadar kontrolü elinde bulunduran ve bütün devletlerin saygı ve sadakat elçilerinin eksik olmadığı Osmanlı sarayının, doğudaki kardeş kavgasıyla meşguliyeti, Avrupa'da yürüttüğü hâkimiyet ve siyaseti ihmale uğratmıştır. Rahmetli M.E. Resulzade (1918-1920, Azerbaycan Cumhurbaşkanı), bu devir hadiselerinden bahsederken, Safevî Devleti'nin hatalı siyasetlerine işaret ederek şu fikirlerini ifade etmektedir: "Şah İsmail Şiiliği şiar ittihaz (kabul) ederek siyasi mücadeleye dinî bir renk

288 Saim Saka, Ercişli Emrah, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 829, 1987.

vermiştir. Osmanlı sülalesi ile mücâdelede de Safevîler, bu dinî şiar ile Anadolu'daki kızılbaşlıği tahrik ve Celâlî isyanlarını teşvik eylemiştir. "demektedir"²⁸⁹.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşında (1514), Şah İsmail'i yendikten sonra, bütün Doğu Anadolu ile birlikte Aras havzası da Osmanlı İmparatorluğu yönetimine bağlanmıştır. Osmanlı Ordusu, Çaldıran'a, Erzurum, Eleşkirt, Beyazıt (Ağrı Dağı'nın güneyi) yoluyla gitmiş, dönüşte ise Nahçıvan üzerinden (Ağrı Dağı Kuzeyi) geçerek, Sahat-Çukuru'na girmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in bu dönüşünü, Kırzioğlu, "Çaldıran Rûznâmesi"nden naklen Şöyle verir: "29 Recep" (20 Eylül 1514) Çarşamba günü, "Nehr-i Aras geçilüb, Alınca Kal'ası'nun [Nahçıvan'daki meşhur tarihi Ellince kalesi] yukarı cânibinde "Kesikkümbed"e konuldu. "1 Şa'ban" (22 Eylül) Cuma günü (Batı Karabağ veya Nahçıvan Karabağı da denilen) "Kara-bağ (şehri) kurbünde konuldu ki, harâbe idi". Ertesi gün Nahçıvan'ın, "Ahmet-beg Zâviyesi" (Tekyesi), ertesi "Sederek", ertesi 4 Şâ'bânda "Çukur-Sa'ad ile (Revan) tevâbî'inden Hacı-lalalu" yanından geçerek, "Böyük-Vedi" ile "Küçük-Vedi" köyleri adasında konuldu. 5 Şâ'bân (26 Eylül) günü "Çukur-Sa'ad tevâbî'inden (Revan'dan gelen) Zengi-Çayı geçilüp, Develü-Ömer Kendi ve Kiçi-Vedi Yurdu mürûr olunup, İravan Şehri kurbünde konuldu"; ertesi gün bu konakta kalınıp, yarıgecede basılan "İravan", yağmalandı. 7 Şâ'bânda, "Çukur-Sa'ad tevâbî'inden, Üçkilise (Ermeni Gregoryen Patrikliği merkezi Ecmiyazin) geçilüp, Heştmenzil konağına konuldu ki Ağrıdağı gâh mukabele ve gâh tarafi yesâr ve gâh 'akabde vâki olurdu."²⁹⁰

İğdir ovası, bir ara talihsiz Osmanlı şehzadesi Bayezid'i de konuk etmiştir. Karaman valisi Şehzade Bayezid büyük kardeşi, Manisa valisi Şehzade Selim'le ihtilâfa girmişti. Bu ihtilâf, Şehzade Bayezid'le babası Sultan Süleyman'ında arasını açmıştı. Bunun üzerine Şehzade Selim, Kütahya, Şehzade Bayezid'de Amasya valiliğine tâyin edilmeslerdi. Bundan rahatsız olan Bayezid, 20 bin kişilik bir ordu topladı. Sultan Selim, bu meseleyi halletmek üzere 3. vezir Sokullu Mehmet Paşayı Bayezid'in üzerine gönderdi. 29 Mayıs 1559 günü yapılan savaşta yenilen Bayezid, oğlu Orhan'la beraber Amasya'ya sığındı, oradan da 12 bin kişilik bir ordu ile İran'a doğru yola çıktı. Şehzade Bayezid'in yanında bulunan kuvvetin ekseriyetini, Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Sahat-Çukuru'nda, bağımsız Erivan Hanlığı'nı ilân edecek olan Konya yöresi Avşar Türkmenlerinden Turgutlu oymakları teşkil ediyordu. Şehzade Selim, Malatya beyi Mustafa, Antep beyi Hüsrev ve Sivas beylerbeyi Temerrüt Ali Paşa kumandasındaki bir orduyu, kardeşinin peşinden gönderdi. Bunlar, İran sınırına yakın İğdir ovasında Şehzedeye yetiştiler. Şehzade Bayezit İran'a giderken, ulu atası

289 Resultzade, Kafkasya Türkleri, s. 13.

290 Kırzioğlu, Osmanlılar'ın KafkasEllerini Fethi, Ankara 1993, s. 108; Haydar Çelebi Ruznâmesi, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 81-82.

Ertuğrul Gazi'nin de yurdu olan, mensup olduğu Kayı boyu oymaklarının yoğun bir şekilde meskûn bulunduğu, Sahat-Çukuru (İğdır Ovası)'nu daha güvenli görerek, güzergâh olarak seçmişti. Belki de kayı oymaklarının çok yoğun olduğu İğdır yöresinde yerleşmeği düşünüyordu. Şehzade Selim'in gönderdiği kuvvetlerle İğdır yakınlarında yaptığı muharebede, onları bozup dağıttıktan sonra, Aras üzerinden Revan'a geçerek, Revan valisi Şahkulu Sultan'a iltica etti²⁹¹. Bir müddet sonra da Tebriz'e hareket etti. Tebriz'de törenlerle karşılanan Şehzade Bayezit, büyük saygı ve ihtimamla misafir edildi. Osmanlı devleti ile İran arasında başlayan uzun müzakerelerden sonra, Şehzade Bayezit, Tebriz'e gönderilen bir Osmanlı kuvvetine teslim edilmiş ve orada dört oğlu ile katledilmiştir (25.IX.1561)²⁹² Bu hadisenin, oralarda yas ayı olan Muharrem ayının 15'ine rastlaması ahali arasında büyük üzüntü ve tepkiye yolaçtı. Osmanlı tarihçisi Joseph Von Hammer, bu olayla ilgili olarak "Osmanlı Tarihi" eserinde şunları yazmaktadır: "Bilindiği gibi bugünlerde (Muharrem ayı) Şiîler, Kerbelâ olayı ile ilgili merisyeler okuyarak ve Hz. Hüseyin'in şahadetini, fâcialarla temsil ederek ağlar ve döğünürler. Bu sefer beş Osmanlı şehzadesinin bahtsız sonuçları, Kerbelâ olayını hatırlatmak için İran'da halka gösterilen manzarayı unutturdu. Bu günlerde, halk tarafından Hz. Hüseyin'in katili hakkında gelenek haline gelmiş bulunan lânetler, Sultan Süleyman'ın masum torunlarının katilleri için nefret sesleri halinde özellikle yükseldi."²⁹³ I. Şah Tahmasb'ın 14 Mayıs 1576 yılında ölümü üzerine, Safevî Devleti içinde, istikrarsız bir dönem başlamıştı. Bu istikrarsız ve karışık ortam, Osmanlılar ile Safevîler'in ilişkilerini menfi şekilde etkiliyordu. 1578 yılının ilk günlerinde kötüleşen bu ilişkiler, sınır çatışmalarına dönmüştü. Rahmetli M.E.Resulzade (1918-1920 Azerbaycan Cumhurbaşkanı) şunları yazmaktadır: "Osmanlı sülalesinin bu mücadeledeki en büyük muvaffakiyeti XVI. asrın ikinci yarısında vukubulmuştur. Şah Tahmasb'ın vefatı üzerine, İran'da zuhur eden kargaşalıktan bi'l-istifade, Murad-ı Sâlis (III.Murad) zamanında icra olunan seferler neticesinde gerek şimalde ve gerek Güney Azerbaycan'da bir çok şehirler Osmanlı hükûmetinin idaresine geçmiştir. 1578 senesinde Şarkî Kafkasya memleketlerinden Ereş, Şamahı, Kabele, Bakû, Şabran, Derbend, Mahmud-âbâd ve Salyan şehirlerinde Türkiye hâkimiyeti berkarar olmuştur.

Kafkasya vilayetleri ile Azerbaycan 1590 senesinde İranlılar tarafından ahden Osmanlılar'a terk edilmiştir. Bahr-i Hazar sahillerinin Osmanlı idaresine geçmesi, Türkiye'nin, İran'a muhtaç olmadan bilâvasıta Türkistan hanları ile temasını temin ediyordu. Türkistanlılar, Mankıslak ve Şirvan vasıtasıyla, İran'ı görmeden hacca gidiyorlardı."²⁹⁴

291 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. II, s. 407.

292 Öztuna, Y., Türkiye Tarihi, C. 7 s. 40.

293 Hammer, Joseph Von, Osmanlı Tarihi, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul 1991, C. II, s. 5152, Çev. Mehmet Ata, Bugünkü dile özetleyerek yeniden yazan Prof.Dr. Abdulkadir Karahan.

294 Resulzade, M., Kafkasya Türkleri s. 14.

1583 yılına kadar bu iki Türk devleti arasında çok kanlı savaşlar olmuştur. 11 Mayıs 1583 de, Özdemiroğlu Osman Paşa kumandasında bulunan Osmanlı ordusunun, Kuba ovasında, başında Gence beylerbeyisi İmamkulu Han'ın bulunduğu Safevilerle yaptığı savaşta (Meşaleler savaşı)²⁹⁵, Safevilerin yenilmesiyle, güney Kafkasya topraklarında, Osmanlı hakimiyeti tesis edilmiş oluyordu. Bu zaferden sonra, Şahkulu Han'ın oğlu²⁹⁶, Revân beylerbeğisi olan Tokmak Han'da²⁹⁷ kendiliğinden Revân'ı terk ederek çekildi. Böylece Aras nehrinin kuzeyinde (Nahçıvan ve Karabağ'ın bir kısmının dışında) Safevilerin toprağı kalmamıştı. Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek, İran seferine gidecek ordunun komutanlığına atanmıştı. Ferhat Paşa yapılan hazırlıklardan sonra, 60 bin yeniçeri, dört yüz çavuş, üç yüz top, iki milyon para ve Revan kalesinin inşasında çalışacak 10 bin işçi ile Sahat Çukuru'na girdi.²⁹⁸ 15 Ağustos 1583 günü savaş yapmadan Revân şehrini aldı. "Ferhad Paşa, Revân'da bir hayli kaldı ve büyük bir kale inşa ettirdi. 4 eylülde başlanan bu kale, 1 ay, 14 günde, 18 ekimde bitti. 51 kulesi olan bu kaleye 53 top kondu. Revân yeni bir eyalete (Erivan ve İğdir ovası) merkez yapıldı. Hızır Paşa, 90.000 akça (9 milyon TL.) yıllık tahsisatla Beylerbeyi oldu. Hızır Paşa'ya 5.601 ve Revân serdârı olarak muhtemel bir Safevî taaruzunu karşılamak üzere, eyalette bırakılan ve vezirlik rütbesi verilen Çağaloğlu (İstanbul'un Çağaloğlu semtine adını veren) Sinan Paşa'ya 8.000 asker verildi."²⁹⁹ O tarihlerde de bölgede yoğun bir Türk nüfusu bulunuyordu. Türk dünyası için önemli bir stratejik bölge olan bu yöre, yoğun bir Türk nüfusunu barındırması bakımından da her iki türk devleti için fevkaalede önemliydi. Zaman zaman iki devlet arasında el değiştiren Sahat-Çukuru yöresine, hakimiyetleri zamanında imar işleri yapılmış, ahalinin huzuru için gayret sarfedilmiştir. Osmanlı tarihçisi Peçevi, Revan'ın fethi dönemi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bundan sonra (Lala Mustafa Paşa'nın seferi), bir iki senenin içinde evvelkinden daha iyi olmak üzere, bu harab yerleri mamur bir hale getirmişler, etrafında olan her köyü birer şehir ve kasaba gibi üçer dörder yüz evden noksan olmayacak bir halde yapmışlardı. Şah Kulu Han, sonra da, oğlu Tokmak Han diye şöhret bulan Mehmet Han, reayaya, adaletle, ihsanlarla hareket etmiş, her taraf mükemmel bir hal almıştı. Halkın çok günleri zevk ve sohbetle geçirdi. Osmanlılar'ın gelişiyile Tokmak Han Re-

295 Bu savaşın gece de devam etmesi üzerine her iki tarafta bol miktarda meşale yakmış ve savaş bu meşalelerin ışığında devam etmiştir.

296 Selim II. devrinde 16 şubat 1568 Edirne muahedelerini imzalamak için gelen heyetin başında, Safevî sadrazamı olan bu Şahkulu Han var idi.

297 4 Mayıs 1575'de I. Şah Tahmasb'ın, III. Murad'ın tahta çıkmasını tebrik etmek için çok şatafatlı bir elçilik heyeti göndermişti. Heyetin başında, Azerbaycan beylerbeyisi olan bu Tokmak Muhammedi Han bulunuyordu. Yılmaz Öztuna bu elçilik heyeti için: "Türk tarihinin en debdebeli elçilik heyetlerinden biri olup, sunduğu hediyeler bakımından Osmanlı tarihinde birincidir" diyor.

298 Hammer, J. V., Osmanlı Tarihi, C. II, s. 169.

299 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 7, s. 265-266.

van'ı terketmiştir. Osmanlılar, derhal Revan Kalesini yeniden tamir etmiş, yeni surlar ilave etmişlerdir.³⁰⁰ Ağustos 1583 de Revân'ın fethiyle de Iğdır İli, Osmanlı Devleti'ne fiilen katılmış oluyordu. Safevî devletinin kurulmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin tabii gücü olan Türkmenler, çeşitli hadiseler nedeniyle, İran ve Kafkasya ile beraber Sahat-Çukuru bölgelerini doldurup, Türklüğün, önemli ve büyük bir gücünü teşkil etmişlerdi. Osmanlı Devleti, bu güçten zarar görmemek ve kaybedilmiş böyle önemli bir kuvveti Osmanlı bünyesine almak amacıyla, Kanuni'den sonra özel bir faaliyetin içine girmişti.

Bunun için Padişah III. Murat, Kafkasya'nın fethine çok önem veriyordu. O devirlerdeki dünyanın siyasi durumu, Osmanlılar için bunu gerekli kılıyordu. Kafkasya bölgesini, Osmanlılar'dan sonra, dünyanın ikinci büyük devleti olan Safevîler'den fetheden, Özdemiroğlu Osman Paşa, 28 haziran 1584 günü İstanbul'a geldi. 4 Temmuz günü III. Murad'ın huzuruna kabul edildi. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya verdiği önemi ifade eden ve Padişah'ın huzurunda geçen konuşmayı, İbrahim Peçevi şöyle vermektedir: "Padişah kendisine evvelâ; "Sefa geldin, Osman otur!" dedi. Osman Paşa da kulluğunu arz ederek Padişaha duadan sonra karşısında durdu. Padişah tekrar otur dedi. Osman Paşa bu "otur!" sözü üzerine hafifçe oturduktan sonra yine ayağa kalktı. Padişah ise oturmasını tekrar tekrar söyledi. Osman Paşa da artık oturdu. Bundan sonra Padişah, "Lala paşa ile Şirvan'a gittikten sonra baştan geçenleri ve düşman ile yapılan savaşı ve bozguna uğrayışını bana birer birer anlat" dedi. Osman Paşa da evvelâ Ruu Han cengini ve onu esir ederek sonra öldürüşünü ve bunun sebebini anlatınca, Padişah "Aferin Osman! diye takdir ettikten sonra, kendi başında olan kıymetli bir sorgucu³⁰¹ çıkararak kendi eli ile Osman Paşanın başına koydu. Sonra Hamza Mirza ile olan savaşı da başından sonuna kadar etraflı anlatınca bu defa yine Padişah, "Berhudar ol, berhudar ol Osman" sözlerini tekrar ederek, kendi belinde olan altın işlemeli hançeri çıkararak kendi eliyle Osman Paşanın beline soktu.

Sonra, Gence Hanı İmam Kulu Han ile olan cengi anlattı. Padişah tekrar tekrar Osman Paşayı takdir ederek; yaptıklarını çok beğendi ve bu defa da yine çok kıymetli bir sorgucu Osman Paşanın başına koydu. Ondan sonra, Tatar hanının yüz bin asker ile üzerine geldiğini ve Allah'ın yardımı ile beraberinde bulunan üç dört bin adamı ile karşı durduğunu ve nihayetle Tatarların bozguna uğradıklarını ve hanın da nasıl öldürüldüğünü anlatınca Padişah iki elini kaldırarak: "İki cihanda yüzün ak olsun, Hak Taala senden razı olsun, dünyalar durdukça durasın" diye dualarda bulundu."³⁰²

300 İbrahim Peçevi, Peçevi Tarihi, Çev. Murat Uraz, İstanbul 1969, C. 2, s. 319.

301 Soguç, kuş tüğünden olup başa takılırdı. Başta Padişah olmak üzere, büyükler, beylerbeyiler, sancak beyleri ve kapıkulu subayları takarlardı. Rütbe işareti olarak verilirdi.

302 Peçevi Tarihi, C. 2, s. 322.

XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle bir çekişmenin içinde bulunuyordu. Almanya ve İspanya gibi büyük devletlerle olduğu gibi, Papalık, Toksana ve Malta gibi bir sürü küçük devletlerle de savaş halindeydi. Doğuda da dünyanın en büyük iki devleti olan Osmanlı ve Safevî Türk devletleri savaş halindeydi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan gerginliğinden faydalanmak isteyen Büyük Şah Abbas, Avrupa devletlerine elçi göndererek, Osmanlılar'a karşı ittifak krmaya çalışıyordu. Dünyanın en muhteşem iki Türk devleti arasındaki bu düşmanlık ve savaşlar, Türk aleminin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, içine düştüğü sıkıntılara zemin hazırlayan en önemli sebeplerden biri olmuştur.

Eylül 1585 yılında Sadrazam Osman Paşa tarafından fethedilen Tebriz, 35 gün zarfında kuvvetli surlarla tahkim edildi. Bu günlerde İran Şahzadesi Hamza Mirza, yirmibin kişilik bir kuvvetle Osmanlı ordusu ile 4 defa hücum etmiş ve zayıat verdirmişti. Bu sırada (29 Ekim 1585), hasta olan Sadrazam Osman Paşa vefat etmiş, Revan Han'ı Çağalazade, baş komutan olmuştu. Şahzade Hamza Mirza, beşinci hücumunda, Çağalazade, Safevî ordusunu yenip dağıttı³⁰³. Daha sonraları, İran Şahzadesi Hamza Mirza, Sahat Çukuru (Erivan-İğdir Ovası)'na birçok taaruzlar yaparak, etrafı yağmalamış Erivan paşalarıyla savaşmıştır. Hamza Mirza daha sonraları, yönetimindeki Osmanlılar'a meyleden Türkmenler tarafından öldürülmüştür³⁰⁴.

Safevî hükümdarı Büyük Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ne kaptırdıkları toprakları geri almak için fırsat kolluyor ve hazırlanıyordu. 26 Eylül 1603 günü Safevîler, 18 yıldır Osmanlılar'ın elinde bulunan Tebriz'e taaruz ettiler. Kanlı çarpışmalardan sonra Tebriz düştü. Tebriz'in düşüşü ile Hoy, Selmâs, Meraga, Culfa, Ordubad, Cevanşir kaleleri, 26 Ekimde de, Nahçıvan Kalesi, Safevîler'ce alındı. Böylece, Güney Azerbaycan'ın büyük bir kısmını alan Şah Abbas, Aras nehrinin kuzeybatısını takibederek Revan önlerine geldi. 15 Kasım 1603'te Revan muhasaraya alındı. 6 ay 23 gün süren muhasaradan sonra 8 Haziran 1604 günü Revan, Safevîler'in eline geçti³⁰⁵. Bu sırada, İran üzerine gönderilen Çağalazâde Sinan Paşa, Nahçıvan'dan, Revan üzerine yürüdüysen de bazı sebeplerden dolayı Revan'ı muhasara etmeden çekilip, Van'a gitmiştir (1604)³⁰⁶. Bu suretlede Sürmeli Çkuru (İğdir Ovası) tekrar Safevîler'in hakimiyetine geçmiş oldu. 9 yıl süren savaşlardan sonra, 20 Kasım 1612'de İstanbul Muahedesi imzalandı. Muahedeye göre, Revan (Sahat Çukuru-İğdir Ovası), Nahçıvan, Karbağ, Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın hemen tamamı Safevîler'e geçti³⁰⁷.

303 Hammer, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 192.

304 Hammer, Osmanlı tarihi, C. II, s. 193.

305 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 8, s. 179.

306 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım I, s. 65.

307 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. VIII, s. 184.

İstanbul Muahedesi'nden sonra, Safevîler sulh şartlarına uymamaktaydılar. 1612 de, Osmanlılar'la İran arasında, İstanbul'da yapılan anlaşma gereğince, İran'ın vermesi gereken "ipek vergisi" iki yıldır verilmemişti. Şah Abbas'ın, Osmanlılar idaresinde olan Gürcistan'a asker sevk etmesi de gerginliği artırmış ve İran üzerine sefere karar verilmişti.

Haleb'de bulunan Sadrazam, ordusuyla 1616 yılı Nisan ayında hareket etti. Bu sırada, Diyarbakır valisi Dilaver Paşa ile Van valisi Teke türkmenlerinden Mehmet Paşa da Sahat Çukuru, Revan üzerine gitmeye memur edildiler. Bu seferde, Sahat Çukuru'nda bulunan Revan ve Nahçıvan kaleleri muhasara edilmiş, Ancak, Nahçıvan kalesi 40 günlük muhasaradan sonra alınmış, Revan kalesi ise alınamamıştı. Van valisi Tekeli Mehmet Paşa, Sahat Çukuru ovasında dört han ile savaşarak hepsini yenmiş büyük bir başarı kazanmıştı³⁰⁸. Osmanlı Devleti, 22 Mayıs 1615'te İran'a savaş açtı. Sadrazam Dâmad Kara Mehmet Paşa, 100 bin kişilik bir ordu ile Kars üzerinden Revan'a gelerek muhasaraya başladı. 1 ay 24 gün süren muhasara kışın bastırması yüzünden, 5 Kasım günü kaldırılmış ve Osmanlı ordusu geri çekilmiştir.

Halil Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunun Erdebil'i kuşatması üzerine, Safevîler'in talebiyle tekrar 26 Eylül 1618'de sulh yapılmış olup, bu antlaşma 29 Eylül 1619 da II. Sultan Osman tarafından tastik edilmiştir. Bu sulh ancak 5 ay sürmüştür. 1624 yılının ilk günlerinde (11-12 ocak) Safevîler'in Bağdad'ı ele geçirmesiyle, Safevî-Osmanlı savaşı yeniden başladı³⁰⁹. Bundan sonra, Osmanlılar'la Safevîler arasında en kanlı savaşlar vukubulmuştur.

IV. Murat, Safevîler'le sonu gelmez kanlı savaşlara bir son vermek üzere, I. İran seferine çıkarak, 26 Temmuz 1635'de Revan önlerine geldi. Kısa bir muhasaradan sonra Revan, Osmanlılar'a teslim edildi. Revan Han'ı ve Sahat-Çukuru (ve İğdir ovası) hâkimi olan "Emîr Gûna" oğlu Tahmasb Kulu Han, Padişahın hizmetinde çalışmak ve hizmet etmek için teslim olmak istedi. Bu isteği Padişah tarafından memnuniyetle kabul edilen Emîr Güne oğlu, Padişaha kıymetli hediyeler sundu. "Padişah onun hallerinden ve (Evza-î Acemanesinden) haz ederek itibarlarda bulundu ve gönlünü okşadı. Kendisine Halep Eyâletini, Kethudası Murad Ağaya da Trablus Şam beylerbeyliğini ihsan eyledi."³¹⁰

Halep'e intikalleri sırasında bir anlaşmazlık yüzünden Kethudası Murat Ağa'yı öldürten Emîr Güne oğlu Tahmasb Kulu Han, iki ay sonra Padişah tarafından istanbula çağırılmıştır. İstanbul'a gelen Emîr Güne oğlu, padişahın nedimi olmuş ve padişah tarafından kendisine Boğaziçi'nde, içinde yalısı ile bir semt tahsis edilmiştir. Sonradan bu semt, Tahmasb Kulu Han'ın

308 Hammer, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 288-289.

309 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 9, s. 47.

310 Peçevi, İbrahim, Peçevi Tarihi, C. 2, s. 493.

babası Emîr Güne'nin adıyla anılarak, Emirgân adını almış olup, Boğazdaki, bugünkü Emirgân semtidir.

IV. Murat, Hoy ve Tebriz şehrini aldıktan sonra hastalığı sebebiyle beklemeden İstanbul'a döndü. Osmanlılar çekilir çekilmez, Safevîler Revan üzerine yürüdüler. 3 ay 7 gün süren muhasaradan sonra Revan şehri, Safevîler'in eline geçti;³¹¹ Böylece Revan'daki 2. Osmanlı egemenliği ancak 7 ay 24 gün sürdü³¹².

Ruslar'ın Kafkaslar'a inmesi ile, İran'ın kuzeybatı (Güney Azerbaycan) eyaletlerinin Ruslar'ın eline geçmesi tehlikesi doğmuştu. İran, karışıklıklar içindeydi. Bunun üzerine, Damat İbrahim Paşa İran'a müdahale etmeğe mecbur kaldı. Erzurum beylerbeyisi Vezir Silâhtar İbrahim Paşa, Kafkas Serdarı olarak, 1723 yılı yazının başında, Gürcistan'a girdi. Hiç mukavemet görmeden, buraların İran'a tâbi olan yerlerini, Tiflis ve Gori şehirleri başta olmak üzere Osmanlı idaresine kattı³¹³. Güney Azerbaycan'da birçok yerlerle birlikte, Nahçıvan ve (2 ay 28 gün muhasaradan sonra) 3 Ekim 1724'de Revan Teslim oldu³¹⁴.

Osmanlılar 1724 de, Aralık, İğdir, Sürmeli adlı nâhiyeleri Revan Vilâyetine bağlamışlardı. 1559'da Osmanlı Şehzadesi Bayezit ile Konya'dan Revan'a kaçan Afşarlar'ın Turgutlu boyundan bir beyi 1734'te, Nadir Şah, Revan Han'ı olarak tayin etmişti. Nadir Şah'ın ölümü (1747) üzerine Turgutlu Revan Hanlığı bağımsızlığını ilân etmişti. Sürmeli-Çukuru (İğdir-Ovası)'na da hâkim olan Turgutlu-Revan hanları 1828 yılına kadar bölgenin hakimi olmuşlardı.

Nadir Şah'ın ortaya çıkışıyla İran'da yeni bir toparlanma devri başlamıştı. Safevîler'in kaybettikleri topraklar yeniden kazanılmış (1736 muahedesi), Safevî toprakları tekrar Derbend'e kadar ulaşmıştı. "Nadir, Safevîler'e rağmen, [siyasi akım olarak gördüğü] Şî'îliği değil [İmam Cafer Sadık'ın içtihadı prensiplerini (Caferiye) kabul ederek], ittihad-ı İslâm şiarını ortaya atmış ve bu maksatla, Mugan'da davet ettiği Kurultay'a, bir karar çıkarttırarak, iş bu maksatla bütün İslâm dünyasına hitap etmiş, Türkiye'ye de müracaatta bulunmuştu."³¹⁵ Nadir Şah, Safevîler'in birçok problemini hallettikten sonra, Horasana dönmek istiyordu. Ancak, Safevî ileri gelenleri, Safevî Şahının henüz küçük olduğunu öne sürerek, devlete sahip çıkmasını ısrarla istediler. Israr üzerine Nadir Şah, 27 Kânûn 1736 da Mugan'da bir kurultay topladı. Bu kurultaya eyâlet valilerini, ileri gelen din ve devlet adamlarını, Horasan'dan da ileri gelenleri davet etmişti. Nadir Şah'ın, İran ileri gelenlerine (hepsi Türkmen), İran'da kalması ile ilgili öne sürdüğü tek şartı, konuyu tetkik eden ünlü tarihçi Minorsky

311 Bu zamanlarda Revan, tamamen bir Türk şehri idi.

312 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 9, s. 59.

313 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. XI, s. 27.

314 Öztuna, Türkiye Tarihi, C. XI, s. 28.

315 Resulzade, M. E., Kafkasya Türkleri, s. 15.

şöyle anlatmaktadır: "İranlılar'ın (Türkmenler kastediliyor), İsmail I. tarafından sokulan ve "Nadir'in cedlerinin akidesine muhalif [Nadir'e göre] olan" şii akidesinden vazgeçmeleri (ve İmam Cafer mezhebine tekrar dönmeleri?) şartı ile, tahta çıkmağa râzı oldu. İranlılar (Türkmenler) İmâm Ca'fer Sadık'ın adına bağlanan ve beşinci bir ehl-i sünnet mezhebi sayılan bir mezhebi kabule mecbur oldular."³¹⁶ Bu meselenin aslı, Çaldıran savaşından sonra, Safevîler'de Şi'îlik, mezhebi esasların üstünde siyasi bir tabir haline geldiği için, Nadir Şah, Anadolu ve İran Türklüğü arasındaki münasebetleri yumuşatıp düzeltmek için, Şi'îlerin mezhebi adı, "Caferî" (mezheb) adının öne çıkarılması ile ilgilidir.

Mugan Kurultay'ında Nadir Şah'ın, yukarıdaki şartları kabul edilmiş ve aşağıdaki talepleri, bir antlaşma yapmak üzere, Osmanlılar'a teklif edilmesi karar altına alınmıştır:

- 1- Türkler (Osmanlı), bu yeni Ca'feri mezhebini tanıyacaklar,
- 2- Bu mezhebe Mekke'de bir ibadet yeri (rukn) verilecek,
- 3- İran her sene Suriye üzerinden bir amir al-hacc gönderecek,
- 4- Esirler mübadele edilecek,
- 5- Karşılıklı elçiler gönderilecek."³¹⁷

Bu kurultayda görüşülüp alınan kararlar iyi tetkik edilirse, iki Türk topluluğunun arasında geçen kanlı mücadelenin sebeplerini ortadan kaldırmak ve yumuşatmak arzu ve temayülleri görülür. Safevî devleti tam bir Türk devleti idi. Oradan gelen bir milli ittifak arzusu normal idi. İranlı Türk müverrihi Ahmet Tacbahş, bu hususta, daha 1920 ler de şu görüşleri ifade etmektedir: "Şah İsmail'in devleti birçok bakımdan Ak-Koyunlu devletinin bir devamıdır. Kendisi hiçbir zaman bir İran milliyetçisi olmamıştır. Devlet yönetiminde önemli yerleri, egemenliğini borçlu olduğu, Türk toplum liderlerine vermiş olması, bunun en açık delilidir"³¹⁸. "Kendisinin bir Türk hanedanından olması, yetiştiği ortam ve hükümdarlığını borçlu bulunduğu büyük kitlenin Türk oluşu nedeniyle Türkçe'yi, devletin resmi dili olarak kabul ettikten başka, eserlerinin hepsini de Türkçe yazmıştır"³¹⁹.

Kurultayda alınan ve Osmanlılar'a da kabulü için teklif edilen bu kararlar, uzun görüşmelerle ele alınmış, Nadir Şah'ın ölümüyle, de gündem dışı kalmış ve maalesef resmîyete geçirilememiştir. Safevîler ve Osmanlılar arasında mutabakata varılamamış olunmasında, o devirlerde bu iki Türk ve Müslüman devlet arasında vukubulan kanlı savaşların ve Avrupa Hıristiyan ittifak merkezlerinin de rolü önem taşır. Zaten bu iki büyük Türk camiası arasında, ötedenberi devam edip gelen savaşların da esas tahrikçileri, yine Avrupa'daki bu hıristiyan ittifak merkezleri idi.

316 Minorsky, Nadir maddesi, İslâm Ans. Cilt 9, s. 24.

317 Minorsky İslâm Ans. Nadir mad., C. 9, s. 25.

318 Tacbahş, Ahmed, İran dar zaman-i Safaviya, Tebriz 1924. nak. Kayabalı-Arslanoğlu, Azerbaycan'ın Güney Sınırlarının Tarihi, Azerbaycan Derg. Ank. 1978, sayı 225, s. 72.

319 Kayabalı-Arslanoğlu, Azerbaycan Der., sayı 225, s. 72.

Nadir Şah'ın, Osmanlılar'dan , IV. Murat zamanındaki sınırlar esas olmak üzere, sulh talebiyle 1746 yılında akdedilen anlaşma ile Erivan (Sahat Çukuru), İran'a devredilmişti. Nadir Şah'ın ölümünden sonra, İran'da yeniden karışıklıklar başlamış, Osmanlılar'ın da müdahale etmemesi üzerine, Azerbaycan'da kurulan birçok hanlıklarla beraber, Erivan Hanlığı'nda İstiklâlini ilân etmiş ve müstakil bir Türk beyliyinin merkezi olmuştur³²⁰. İran'da hakimiyetin 1779 yılında Kacarlar'a geçmesine kadar Erivan tam müstakil olmuş, bu tarihten sonra da 1828 tarihine kadar kâh müstakil kâh yarı müstakil olarak yaşamıştır. Bu dönem içinde bugünkü İğdir ili toprakları da Erivan Hanlığı'na bağlı bir sancak olarak kalmıştır.

XIX. asrın başlarında Ruslar, Kafkasya'nın güneyine iyice sarkmışlardı. 1803 de Ruslar, Erivan (Sahat-Çukuru) ve Aras boylarına istila taaruzları yapmış fakat muvaffak olamamışlardı. Bu Rus saldırıları, İran hakimiyetini elinde bulunduran Türk Kacar hanedanıyla kanlı savaşları başlatmıştı. 1803 den 1813 yılına kadar devam eden İran-Rus savaşları, 1813 Gülistan Muahedesi ile son bulmuş ve bu anlaşmaya göre, Erivan ve Nahçıvan hanlıkları dışında, Aras kuzeyindeki bütün Azerbaycan hanlıkları ve toprakları Ruslar'a geçmişti. 1813 yılından sonra Azerbaycan'a hakim olan Ruslar'ın, Erivan üzerine yaptıkları istila taaruzları 1828 yılına kadar devam etmiştir. Bu Rus taaruzlarına karşı, Sahat-Çukuru ve İğdir Türk oymakları çete mücadeleleriyle büyük kahramanlıklar göstermiş, çokta kayıplar vermişlerdir. 1827 yılında, Erivan'ı düşürmeye kararlı görünen Ruslar'ın, birkaç taaruzu geri püskürtülmüştü. Erivan yöresinde büyük kayıplar veren Ruslar, meşhur generalleri Paskeviç'i, Kafkasya orduları başkomutanlığına tayin ederek, Erivan üzerine yürüdüler. Bu sırada Aras güneyi, (İğdir ili toprakları) Türk oymaklarının askeri karargâh merkezi Sürmeli Kalesi (Karakala) idi. Erivan Hanlığı'nın güçlü mukavemeti ve bölge ahalisinin çete savaşlarından sıkışan Rus ordusu, Nahçıvan'a çekilirken, Abbas Mirza kuvvetleri ile Karapapak Türkleri ve yöre ahalisinin kurduğu çeteler tarafından bozguna uğratıldı. Bu mağlûbiyet üzerine Ruslar, topraklarla donatılmış büyük bir ordu ile tekrar Erivan üzerine yürüdüler. Bu sırada Abbas Mirza da, kuvvetleriyle Sürmeli sancağının merkezi Karakala'da bulunuyordu. Ruslar, önce İğdir'in kuzeyine düşen, Şöregel (Şırak/Şırak-eli) mıntıkasındaki Serderabad (şimdi Ermenistan topraklarında) şehrine hücum ederek, muhasara toplarıyla burayı tahrip edip, Erivan üzerine yürüdüler. Erivan'ı muhasaradan kurtarmak için, Ruslar'ı celp maksadıyla, Sürmeli Kalesinden çıkıp, Nahçıvan'a doğru yürüyen Abbas Mirza'nın bu hareketi de netice vermemişti. Ruslar 25 Eylül 1827 de büyük kuvvetlerle Erivan'ı muhasaraya başladılar ve 1 Ekim 1827 günü Erivan işgal edildi. Ruslar'la İranlılar arasında, 1 şubat 1828 de akdedilen Türkmen Çay muahedesi ile Erivan Ruslar'a terkedildi³²¹. Revan Hanlığı'nı yıkan Ruslar, topla Sürmeli'yi (Karakale) de düşürüp bozmuşlar ve bölgeyi Erivan vilâyetine bağlamışlardır.

320 Bala, Mirza, Erivan md. İslâm Ans. C. IV. s. 313.

321 Bala Mirza, Erivan mad. İsl. Ans. C. IV, s. 314.

1828 Mart ayında, Rus çarının özel fermanıyla Erivan, Nahçıvan'la birleştirilerek Ermeni eyaleti olarak ilan edildi. Türk ahalinin sert tepkisinden olacak ki, 1829 eylülünde de muvakkat askerî bir idarenin merkezi haline getirilmiştir. Bundan yirmi yıl sonra (1850) yeni bir idari değişmeyle Erivan, Nahçıvan, Gümrü, Yeni Bayezit ve Ordubad kazalarından mürekkep, askeri bir valinin yönetiminde, vilayet haline getirilmiştir. 1868 yılında Erivan, yapılan yeni taksimatla, Sürmeli kazası (Iğdır, Tuzluca, Aralık) da katılarak, Gümrü, Nahçıvan, Yeni Bayezit, Dere-Elegez ve Ecmiyadzin le birlikte yedi kazaya ayrıldı³²².

Tamamen bir Türk şehri olan Erivan'ın, 1828'den beri Türk nüfustan arındırılması siyasetine rağmen, 1897 de Ruslarca yapılan ve hiç de tarafsız olmayan nüfus sayımında bile % 52 si Türk ahaliydi. Ruslar'ın dünyanın birçok yerinden Ermeniler'i getirip yerleştirmelerine rağmen, 1897 de Ermeni nüfusu ancak % 37 kadardı.

322 Bala, Mirza, Erivan mad., İsl. Ans. C. IV, s. 314.

**KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ
VE
ARAS TÜRK CUMHURİYETİ**

KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ VE ARAS TÜRK CUMHURİYETİ

90 yıl çarlığın esaretinde kalan Sürmeli sancağı (İğdır), 1917 ihtilalinde, "Türk-Ermeni icra komitesi'nce idare edilirken, 18 Mart 1918'de, Ermeniler'in tecavüz ve katliamlara başlamasıyla binlerce müslüman ahali yokedilmiştir. Bu katliamlar sırasında, ahali, silahsızlık yüzünden çok acı günler yaşamıştır. Ancak silahlı Türkler, İğdır'da, Melekli'de, Aralık ve Tuzluca'da milli mücadeleye girişmiş olan, yiğit gazilerinin etrafında toplanarak teşkilatlanmış ve korumasız ahaliyi savunmaya başlamışlardır.

Mondros Mütârekese müzakkereleri sırasında, Osmanlı ordusunun "Kafkas Cephesi"nden çekileceği haberi, bölge ahali arasında yayılmış ve yöre ileri gelenlerini tedbirler almaya sevketmişti. Ordunun çekilmesi kesin hale gelince, ahali, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'dan, askerin bir kısmının bölgede bırakılmasını istemiş, ancak o günkü şartlarda bu mümkün olmamıştı. O sırada Anadolu'nun birçok yeri işgal altındaydı ve işgal, dahada genişliyordu. Devlet, Batı Devletleri'nin baskısı altına girmişti. Memleket büyük bir felaketle karşı karşıyaydı. Durumun şuurunda olan bölgenin Türk-İslâm ahali temsilcileri, bölgenin çeşitli yerlerinde, milis kuvvetleriyle tedbir almaya başlamışlardı.

Bölgenin batı kısmında, Pernavut (şimdi Gaziler)'ta Ayrımlı oymağı reisi Şamil Bey başkanlığında kurulan "Ayrımlı Elleri İslâm Şurası". Şamil Bey, batıda Kağızman yakınlarından, doğuda Karakale-Kiti (Çalpala) yöresine, Kuzeyde Aras ırmağı ve güneyde Karaköse (Ağrı) hududuna kadar olan alanı (şimdiki Tuzluca ilçesi toprakları) savunuyordu. Anılan hudut son Osmanlı Rus sınırı idi. Şamil beyin batı kesiminde (Kağızman) de Ali Ataman Bey'in kuvvetleri bulunuyordu.

Bu alan içinde (Tuzluca'da) Şamil Bey'e bağlı birçok kuvvetler de bulunuyordu. Tespit edebildiğimiz bu kahraman direnişçilerin önde gelen bazı liderleri şunlardı: Behram Bey (Büyükhan), Abdulla Silo (Hacı Abdullah Ağa), Hacı Abbas Ağa, Hüseyin Baydar, Mehmet Kuloğlu; Çiçavart köyünden Gadim Sevilmiş, İdris Sevilmiş, İdris Türkân, Eşref Sevilmiş; Kılıçlı'da Nevruzali Akkılıç; Çıraklı'da Mehmet ve Ahmet Bey'ler; Pernavut'ta Şamil Bey'le birlikte Hanlar Bey ve Cemşid Bey; İncesu'da Medet ve Selim Bey; Kiremp'e'de Abdulali Bey; Kamışlı'da Ağairza Kırhan, Ekerrek'te Elekker ve Hacı Hüseyin Bey; Sükü'de Meşe Mirze Coşkun; Alköse'de Hacı Hasan ve Behram Bey; Abasgöl'de Yusuf Çeken Ağa; Güllüce-Mollagemer'de Hasan Ağa, Karabulak'ta Musa Ağa; Söğütlü'de Cehveng Ağa; Sürmeli'de Boççalı (Borçalı) Mehmet Bey; Tekaltı'da Hacı Musa Ağa; Kağın'da Ferhat ve Beyler Bey. Tuzluca kuvvetleri aynızamanda, Kağızman'daki Ali Ataman bey ve İğdır'ın dağlık bölgesini tutan Kerem bey, general

Andranik'in kumanda ettiği, Anadolu'da toplanmış, Ermeni kuvvetlerinin, Ermenistan'a ulaşmasına da mani oluyorlardı.

Bölgenin ovalık kesiminde ise üç güçlü kuvvet meydana gelmişti, Bu bölgede Kurtuluş Mücadelesine katılan kuvvet ve şahsiyetler oldukça fazla idi. Bunlardan Şuraların ve reislerinin adını anıyoruz.

Torunlar'dan Kerem Bey (Güneş) (Merkezdeki İslâm Şurası) ovanın Güney kesimi ve dağ köyleri mıntıkasında aşiret mensubu gönüllülere; Ovanın en büyük köyü olan Melekli'de "Melekli İslâm Şurası" kuvvetleri başında, Hacı Ekber Bey (Ramazanoğlu) bulunuyordu. Hacı Ekber Bey, aynı zamanda ova köylerinde teşkilatlanmış kuvvetlere de kumanda ediyordu. Iğdır'da en büyük merkezi organize güç, bu Melekli İslâm Şurası kuvvetleri idi; Aralık ile Büyük ve Küçük Ağrı dağları arasında kalan bölgede, Celali aşiretinin büyük kolu, Sakanlı aşiretinin reisi Ali Mirze Bey'in kuvvetleri bulunuyordu.

Aralık'da da Celayirli oymağının ileri gelen beyi Meşedi Bilal bey ve Paşa beyler bir milis kuvvetine kumanda ediyordu. Ermeni mezaliminden İran'a kaçan ahalinin büyük kısmı, direniş hareketlerinin başlaması üzerine, iki Ağrı Dağı'nın arasındaki bölgeden gelerek, Meşedi Bilal Bey'e katılmışlardır. Bölgede bir diğer milis kuvveti de Burukanlı reislerinden Tayfur beyin komutasındaki kuvvetlerdi.

Iğdır ve ahalisi ebediyen, bu geçmiş kahramanlarıyla gurur duyacak ve onlara minnettar kalacaktır.

Osmanlı Ordusu'nun, Mondros Mütarekesi hükümleri gereği çekilmeğe başlaması, Ermeniler'in yeni taaruz ve katliamlara hazırlanması yüzünden bölgenin milis kuvvetleri ve mahalli reisleri, Aras ötesinde, Vedibasır mıntıkasının Kamerli kasabasında toplanarak, bir istişare meclisi kurdular³²³. Bu toplantıya, Nahçıvan, Şerür, Ecmiyadzin Sürmeli kazâsı (Iğdır-Tuzluca-Aralık) ve Revan'ın güney bölgeleri (Aras boyları) ahalisi temsilcileri katılmıştır. Yapılan müzakerelerden sonra, anılan bölgeleri içine alan ve merkezi Iğdır olan müstakil bir hükûmet kurulmasına karar verildi. Hükûmet, bir Hükûmet Reisi ve 6 üyeden oluşuyordu. Böylece 3 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olan "Aras Türk Hükûmeti" resmen kurulmuştu³²⁴.

Merkezi Iğdır olan "Aras Türk Hükûmeti" şu şekilde teşekkül etmiştir:

Hükûmet Reisi	: Emîr Bey Ekberzade
Harbiye Nazırı	: Kars'lı Cihangirzade İbrahim Bey
Maliye Nazırı	: Kamber Ali Bey Benanyari
Mülkiye Nazırı	: Bakır (Bağır) Bey Rızazade

323 Gökdemir, Ahmet Ender, Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, Türk Kültürü Araştırmaları Ens. yayınları 111, Ankara 1989, s. 45.

324 Gökdemir, a.g.e. s. 46.

Hariciye Nazırı	: Hasan Ağa Safazade
Adliye Nazırı	: Mehmet Beyzade
Şeyhülislâmlığa	: Mirza Hüseyin (Mirza Hasanazade-Şi'i) ve Müftü Hoca Ekid Efendi (Sünnî)

Ayrıca Hükûmete yardımcı olmak üzere, Aşiret Reisi General (Azerbaycan Ordusunda) Ali Eşref Bey seçilmiştir³²⁵. Eşref Şemseddinov ve Eşref Paşa olarak bilinen Ali Eşref Bey, hayatının son günlerini Iğdır'da geçirmiştir. Bugün Ali Eşref Bey'in aile ve akraba efradı, Radkanlı aşiretinin "Güllü Cevahir Ağa" oymağındandır ve bugün Iğdır'da "Eleşref Bey Nesli" diye tanınmakta ve anılmaktadırlar.

Ermeni katliam ve işgal hareketlerine karşı, İslâm ahaliyi ve yurtlarını korumak amacıyla kurulan, Aras Türk Hükûmeti, kuruluşunu kamuoyuna şu beyanname ile duyurmuştur:

"18 Teşrinsani -1334'te Revan vilâyetinde, (Güney kısımlarında) Aras kenarı ve civârında bulunan bir milyon kadar İslâm ahâlisi, Osmanlı asâkirinin buradan çekilmesi ve kendileri (nin) tehlike altında kalması (nı) nazar-ı (dikkate) alıp, bunun çaresine bakmak için; Revan muhâcirleri, Nahçıvan, Şerûr, Eçmiyadzin ve Sürmeli İslâmları'nın meb'ûsları fevkte muharrer tarihinde Kumarlı (Kamerli) kasabasında, bir meclis-i müşâvere inikad edip birçok kâffe-î efkâr ve müzâkere bu'dunda, muvakkat bir teşkilât yapıp böyle karak verdiler.

Biz Aras kenarı ve civârında bulunan müttehiden bir milyon kadar İslâm cemaati, kendi hukûkumuzu müdâfaa için "Aras Hükûmeti nâmında bir teşkilât yapıp ve bu teşkilâtın makarr-ı hükûmeti Iğdır kasabası tayin olundu. Vesâir nevahide şubeler açılıp, cemaat ve milletimizin hukûkunu muhâfaza ve müdâfaa için etmekle beraber hiçbir milletin ve devletin hukûkuna tecavüzümüz olmayacaktır. Lâkin başkaları bizim hukûkumuza tecavüz ettiği taktirde umûmî seferberlik ile silâha sarılıp, malımız, canımız ve kanımızın son damlasına kadar, kendi hukûkumuzu gözlemek selâhiyeti dahi Hükûmet-i mezbûreye verildi. Ve bu husûsta becerikli ve dirayetli bir Hükûmet teşkil ettiler ki; her ne havf ile hangi esbâb ile olursa olsun bu ufak millet ve cemâtin hukûkunu müdâfaa ve muhâfaza eylesin. Bunun için Meclis lâzım bildiği bir Harbiye, Mülkiye, Adliye, Maliye, Hâriciye ve Umur-u Şer'iyeye Nâzırları tâyin etsinler. Buna göre meclis müttefiken buna karar verip zeyldeki eşhâsı muhteremleri intihâb eylediler.

Mühür
Aras Türk Cumhuriyeti
Hükûmeti"³²⁶

325 Gökdemir, a.g.e. s. 46.

326 Genel Kur. Ask. Tar. ve Str. Ens. Kl. 251. nak. Gökdemir, s. 47.

Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti kurulduktan sonra, ordu teşkili işlerine başlamıştı. Bölgeyi henüz terketmemiş bulunan Türk ordusu 9. Fırka kumandanı Miralay Rüştü Bey'e (Paşa) marâcaat ederek kendilerini savunacak kadar silah ve cephane istemişlerdi. Miralay Rüştü Bey'de "Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti"nin kurulmasını ve taleplerini, 9. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya şu telgrafla bildirmişti :

1) Bu muntıkadaki İslâm ahâlînin ileri gelenleri toplanarak Merkezi Iğdır, İsmi Aras Türk Hükûmeti Muvakkatı, altı azâ ve bir Reis-i Hükûmet'ten ibaret bir Heyet-i Hükûmet teşekkül etmiş ve mevcûdiyetlerini müdâfaaya karar vermişlerdir. Bir taraftan milis taşkîlatlarını da matlûb derecede tevsi ve tanzîm etmektedirler.

2) Tahliyemizi müteakip muhteli' hudût aksâmını devir ve teslim alarak Ermeniler'den mal ve nâmûslarına bir tacâvüz görürlerse müdâfaaya ayrılan milis guruplarının bir müddet iâşelerini temine medâr olmak üzere, Nahçıvan, Nuraşen, Serderâbâd ve Eçmiyadzin (Üç Kilise) muntıklarında, bir mikdar erzâk ile ekserisi gayr-i mesellâh olan efrâdı için birkaç bin tüfek ve muktezi cephâne talebindedirler. Gönderilen ve tetevziâtı yapılan tek ateşli Rus tüfeklerinin ekserisi kırık ve kullanmaya müsâit olmadığını bildirerek beşli tüfek verilmesi istirhâmındadırlar. İşbu Hükûmet-i Muvakkata'ya umûra âgâh bir büyük zâbitle, mutemed ve muktedir bir mikdar zâbit ve makinalı ve hatta top îtâsını istirhâm ediyorlar. İşbu metâlibâtı ve vaziyet ve teşkilâtı arz ve istirhâm için de karagâh-ı sâmilere bir heyet izâmını, acilen gönderilmelerini ricâ etmiş oldukları ve ilk trenle bu heyetin Kars'a gelecekleri ve bu teşebbüsün siyâseten ne dereceye kadar muvafık ve müsâit olduğu mâlûm değilse de az çok bir mevcûdiyet hissedildiği görülmektedir.

3) Hükûmet-i Muvakkata'ca taayyün eden azâları meyanında elyevm Kars'da bulunan Cihângirzâde İbrahim Efendi de dahil bulunduğundan, adı geçenin Kamerli'ye gönderilmesine müsaâde-i sâmilere istirhâm etmekte bulundukları mârûzdur.³²⁷

Telgrafta adı geçen, Aras Türk Cumhuriyeti Harbiye nazırı seçilen Cihangiroğlu İbrahim Bey, 17/18 Ocak 1919 tarihinde Kars'ta kurulan Ceneb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Kars'ın kahraman Türk evladı, rahmetli Cihângirzâde İbrahim Beyefendi'dir. Malta'da sürgünde olduğu sıralarda hatıralarını yazmıştır. Bu eserin el yazması fotokopisinin kendilerinde bulunduğunu belirten Sayın Ahmet Ender Gökdemir, anılan eserinde, rahmetli Cihângirzade'nin Hatırat'ından önemli bilgiler aktarmaktadır: "Hükûmetin (Aras Türk Cumhuriyeti) kuruluşu konusunda Cihângirzâde İbrahim Bey, hâtıralarında şunları nakletmektedir: "Biz Kars'ta Millî Şûrâ intihâbıyla uğraştığımız sırada ve Türk ordusu Nahçıvan, Şerür, Dere-Elegez, Kamerli, Iğdır, Gümrü ve Zengibasar'dan çekilmezden

bir hafta mukaddem (önce), Kamerli'de bir ictimâ olmuş. Orada Aras Türk Hükûmeti nâmına (da) bir hükûmet teşkil ve beni de Harbiye Nâzırı intihâb eylemişler (di)." Cihângirzâde İbrahim Bey Hâtırâtında devamla, kendisine Aras Türk Hükûmeti Harbiye Nâzirliği'nin tebliği hakkında şu kıymetli bilgileri vermektedir; "Kars'dan çıktığımız gece Kızılçakçak'da (Ak-yaka) bir saat kaldım. Aileme de Kars'a gitmeleri için, kayınbiraderime lâzım gelen emirleri verdim. Evvelce orada kaymakam idim, İşlerimi defterdâra teslim eyledim. Önce Gümrü'de kaldık. Ertesi gün tezden hazır oldum. Demiryolu merkezine geldim. Merkezde Aras Türk Hükûmeti nâmına gelmiş iki efendiyi gördüm.

Bilâ-vâsıta görüştük. Bana bir paket verdiler, paketi açtım, okudum; "Ordû-yu Osmânî bu günlerde buradan çekilecektir. O sebepten dolayı burada teşkil olunan Aras Türk Hükûmeti'ne sizi Harbiye Nazırı intihâb eylediler. Ve buradaki heyet, size mlûmât vermek şerefini bana müsâade etti. Bu haberi vermekle beraber burada bulunmanızı dört göz ile beklemekte olan bizlerin, size sâdık kalacağını tekrar söylemek ile kesb-i iftihâr eylerim, efendim. İmzâ: Aras Türk Hükûmet-i Muvakkatası Reîsi Emir Beğ Ekberof (Ekberzâde): "Cihângirzâde İbrahim Bey Aras Türk Hükûmeti Reîsi Emir Bey Ekberzâde hakkında şu değerli bilgileri vermektedir: "Bu meydana Emir Beğ Ekberzâde ismini hatırlıyorum. İyi bir adam idi, vatan millet yolunda can veren bir insandan başka bir şey değildi."³²⁸

Cihângirzâde İbrahim Bey'in buralardaki hatıralarını aktaran Gökdemir, Cihângirzâde İbrahim Bey'in derhal askerî teşkilâtlanma işine girdiğini belirterek, rahmetli Cihangirzade'nin hatıratından şunları nakleder: "Derhal işe başladık. Nerede alây, tabur ve bölük kumandanı var ise Kamerli'ye istettik. Yirmi kadar tabur teşkil etmiştik. Bunların bir kısmı, Türk Ordusu orada iken, bu teşkilâtı yapmış idiler. Yani 9. Fırka Kumandanı Mîrâlay Rüştü Bey'in yardımı ile kurulmuştur. Rüştü Bey halkın elindeki silâhların bir dökümünü yapıp, daha da ne kadar ihtiyaç varsa 9. Ordudan gönderilmesini isteyecekti."³²⁹ Sayın Gökdemir şu bilgileri de verir: "İbrahim Bey; bu teşkil edilen taburların mevcutlarının 250 kişi ile 500 kişi arasında olduklarını belirterek, bu taburların dördü Nahçıvan'da, üç taburu Şerûr'de, Dere-Elegez'de, diğer taburlar da Vedi-Basar Zengi-Basar, Kamerli ve Başkendi kariyesinde olduklarını, belirtmektedir."³³⁰

Aras Türk Cumhuriyeti hükûmeti, askerî teşkilâtlanma faaliyetlerini daha çok Aras kuzeyinde, özellikle de Vedi Basar Merkezi Kamerli bölgesinde yapıyordu, çünkü buraların ahalisi henüz yerlerinden oynamamıştı ve bunlar tamamen Türk-İslâm ahaliyle meskûndü. Ermeniler'in Aras'ın güneyinde de katliama tekrar hazırlanmalarının anlaşılmasıyla, yakın köylerle İğdir'da da askeri faaliyet başlamış, Cihângirzâde İbrahim bey tara-

328 Gökdemir, a.g.e.s. 48-49.

329 Gökdemir, a.g.e. s. 50.

330 Gökdemir, a.g.e. s. 51.

ından, halkın iştirakiyle askeri birlikler teşkil edilmiş ve beş de suvari birliği kurulmuştu. Ayrıca Iğdır tarafına, Osmanlı ordusundan bölgede, milli mücadele ruhuyla gönüllü kalan, oldukça tecrübeli bir zabıt, bir çavuş ve on tane de onbaşı görevlendirilmişti. İbrahim Bey'in Iğdır'da ki bu faaliyeti, Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin Iğdır temsilcisi (Iğdır Hükûmet-i Mahalliye Reisi) Mehmed Muhiddin Bey tarafından Osmanlı Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne, II.11. 1334 (1918) tarihli teğrafla şöyle bildirilmiştir: "Buradaki müslüman ahâlî, İttihâd-ı Millet Fırkası adı ile; dört alây ve her alâyın dört tabur, her tabur da dörtyüz piyade, yirmibeş süvâriden mürekkep olmak üzere; bir fırka teşkil etmişlerdir."³³¹

Iğdır'da ayağa kalkan millî mücadele ruhuyla, silah ve mühimmat ihtiyacı hasıl olmuş ve Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti tekrar 9. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa'dan şu isteklerde bulunmuştur:

- 1) İki Batarya top, hayvanları ile beraber,
- 2) Osmanlı Kıtâat (ında) bizim olan on iki top,
- 3) Elli adet makinalı tüfek,
- 4) Bunlara lâzım olan mermi ve kurşun,
- 5) Bunlara miktâr-ı kâfi zâbitân ve efrâd,
- 6) Askerlerimize muallim olmak için kırk tane zâbit ve kırk tane çavuş, onbaşı
- 7) On bin (adet) bomba ve elli bin (adet) Rus beş açılan tefeği,
- 8) Asker için elbise, mümkün (olduğu) kadar,
- 9) Sıhhiye ve levâzımatı, yük arabaları, otomobil ve lâstik ve cem-i koşuma lâzım eşya,
- 10) Mevcut erzâktan 400 ton (da) bize bırakılsın, 100 tan Iğdır'a, 100 ton Şerûr'e, 100 ton Kamerli'ye, "Nahçıvan Hükûmet-i Mahalliye Reisi kalmış erzakı toplamakta devam ediyor, buna mâni olunamazsa sonra bize hiç bir şey kalmaz".
- 11) Mehmet Ali Paşa uhdesinde mahfûz bulunan 250.000.000 manat muhâcir parası,
- 12) Nahçıvan Hükûmet-i Mahalliye Reisinde bulunan Kamerli, Şerûr ve Nahçıvan belediyelerinin parası,
- 13) Iğdır Kumandanlığı'nda bulunan Belediye idâresinin 200.000 manat'tan fazla parası,
- 14) Erivan Şehbenderi Nuri Bey'de emanet koyulan, binden ziyâde tüfekleri;
- 15) Mevcût olan telefonların bırakılması,

- 16) Mümkün olursa, bizim teşkilâtımız doğru yola girinceye yahut emniyet hâsıl oluncaya (kadar) bir fırka (tümen) askerin burada ikâmeti;
- 17) Harici milletlerden oluşan bir komisyon; sulh ve hudûda karar koyulmak için,
- 18) Ta işler sulh'e müncer olmayınca ve hudût meselesi kurtarmayınca [bitmedikçe] Ermeniler'i bu tarafa bırakmamalı.

İmza

Teşkilât-ı Hükûmet Reîsi

Emir Bey (Ekberzâde)

Aras Türk Cumhûriyeti

Hükûmeti"³³²

İğdır, Erivan ve Nahçıvan bölgeleri, Ermeni tecavüzlerinin ne olduğunu iyi biliyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında (93 harbi), ahalinin "Büyük Kaçakaç" (Kaç ha kaç) dediği olayda, Rus destekli Ermeni çetelerinin bölgedeki tecavüz ve katliamlarını henüz unutmamışlardı. O tarihlerden sonra da, Ermeniler, Türk-İslâm ahaliye karşı, fırsat buldukça, tecavüzlerini sürdürmüşlerdi. Osmanlı ordusunun, Birinci Dünya Savaşı sonrası bu bölgeyi kontrole alması, bu tarihte (1918) Türk-İslâm ahaliye biraz olsun nefes aldırılmıştı. Ancak Mondros Mütarekesi müzakereleri sırasında, Osmanlı ordusunun buralardan çekilmesi ihtimali, halk arasında süratle yayılıyordu. Ancak Türklüğün umut kapısı olan Türkiye Devleti, dünya ile mücadele içinde olduğu, ülkenin yabancılar tarafından işgal edildiği bu zamanda, terketmek mecburiyetinde olduğu bu kadim Türk yurdundaki soydaşları için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Bölgeden çıkmadan elaltından halkı teşkilatlandırıyor, silah ve erzak ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar karşılıyordu. Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin kuruluşu, teşkilatlandırılması ve finanse edilmesi de yine 9. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa tarafından yapılıyordu. Silahlı onbinlerce Ermeni çetecilerine karşı, Türk-İslâm ahaliyi ezdirmemek için ellerindeki bütün imkânları kullanmışlardı. Bütün bu hazırlıkların sebebi, Ermeniler'in büyük bir katliam taaruzuna başlayacaklarının anlaşılmasıydı. Aras'ın kuzeyinde başlamışlardı bile. Kağızman, Digor bölgelerinde harekete geçmiş, Erivan, Nahçıvan ve Vedi Basar mıntıkalarında Türk-İslâm köyleri basılmaya başlanmıştı. İğdır da yeniden tehdit altına girmişti. İğdır'ın batı, tarafı Kiti, Küllük, Aras boy-larında (Malkara köprüsünün yakınlarına kadar) biriken Ermeniler silahlanmış ve Ermeni çetelerinin kontrolüne girmişlerdi. Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde katliam yaparak kaçan Ermeni çetelerinin artıkları da bunlara katılıyordu. Durum geçmiş tarihlerde vukubulmuş olaylardan daha

vahimdi. Anadolu, Batılı devletlerce işgal ediliyordu. Devlet ve memleket büyük bir tehlike ve buhran içindeydi. Batılı devletlerin yardımını alan Ermeniler, yeni bir ayaklanmanın hazırlığını tamamlamış durumdaydılar. Ruslar da, Ermeniler'i silahlandırarak, kışkırtıp, Anadolu'ya girme planları yapıyordu. Bütün bu şartlar içinde, bölge Türk ahalisi de gayrete gelmiş, namusunu, canını ve vatanını korumak için ayağa kalkmıştı. İşte, merkezi İçdir olan Aras Türk Cumhuriyeti, bu ortamda ilan edilmişti. Halk galeyana gelmiş, bu yeni hükûmetin etrafında toplanarak mücadele için gönüllü olmuşlardı. Herkes Hükûmetten silah istiyordu. Bunun üzerine, Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin Kamerli Reisliği de, 16 Kasım 1918 tarihinde tekrar 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya mürâacat ederek isteklerde bulundu. Aras Türk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin bu konudaki telgrafı aynen şöyleydi:

"Asırlardan beri Türk hülyâsı ile yaşayan yüzbinlerce Kafkas ahâlî-i İslâmiyesi'nin, din ve kan kardeşlerine kavuşmak sûreti ile gördüğü ve geçirmekte olduğu şu mesûd günlerin bizde husûle getirdiği tesîri tariften aciziz. Bununla beraber icâbât-ı siyâsiyye yekdiğerimizden muvakkat ayrılacağımızı işittiğimiz günden beri de bütün büyük, küçük hepimiz dilhûnuz. Yalnız Allah'ın bize bu kadarını bahşettiren kudretine teslimiyyetle az zaman sonra yine bu iştiyâk-ı âmâlimize muvaffak olacağımızı ve bu yolda her şeyi göze aldirmekle, yine kavuşacağımızı ümît ederek müteselli oluyoruz. Buna, neye mal olursa olsun nâil olmaya biz ahd ettik. Yegâne ümît ve penâhumuz olan Hükûmet-i Osmâniye'nin de bizi unutmayacağını biliyoruz. Bu suretle Türk Ordusu'nun terke mecbur edildiği, bu Türk ve İslâm mülkünde kalacak olan biz, Kafkas müslümanları, her vakitten ziyâde kin ve adâveti artıran ve daima kanımızı içmek için bir iştiyâk besleyerek fırsat bekleyen hûnhâr, canavar ve her türlü şenâat ve fecâatları irtikâbla lezzet duyan Ermeni askerleri, Ermeni ahâlîsi hücumuna marûz kalarak, bir çoklarımızın kanı heder ve çoluk çocuklarımızın yine kama ve süngüler altında imhâ edileceğinden korkuyoruz. Gerçi, başbaşa müdâfaa-yı mevcûdiyet ve nâmûs azminde bulunmağa ahd ettik ve çalışıyoruz ve çalışacak isek de zulüm ve istibdat bâzîçesi olarak intikal ve ihtizâ ve kendi kendiliğinden hareket hassalarından cebren, zulmen uzaklaştırılmakla bu zamana kadar yaşamış olan bizlerin böyle bir hâl karşısında; medetsiz ve muâvenetsiz ve rehbersiz ve hatta vâsitasız nasıl hareket, nasıl ve ne tarzda mukâvemet edeceğimiz tayin edemiyerek, bu surette nâhakk yere çok kan ve din kardeşlerimizin hederini mûcip bir tecâvûze marûz kalacağımızı hissediyoruz.

Allah, millet-i İslâmiyye'nin ve hasseten Türklüğün bânî ve hâmîsi olan öz Padişahımızı, ordusunu, milletini her vakit muvaffak eylesin Bizi de bu husûsta muvakkater bizzaûre terk ettikten sonra muvaffak ve mevcut görmek isteyen büyük ve muzaffer komutanımızdan bervechi zir noksanlarımızın teminine irâdelerini ve bütün Aras havâli-i İslâmiyyesi nâmına

zırde vaz'ülîmzâ bizler ihtiyâcatı mübrim ve müdâfaa-yı ırz ve nâmûs ve hayatımıza medâr şunları vermenizi şiddetle istîrhâm ediyoruz: 1) Teşekkül etmiş ve etmek üzere, büyük esaslar üzerine harekete karar vermiş olan (Aras Türk Hükûmet-i Muvakkatası) milisleri için; iki batarya top ve lüzûmu kadar makinalı tüfek, ve bunlara lâzım olacak cephâne, malzeme ve koşum hayvanâtı, icâbı kadar gönüllü ve her masrafı, maaş üzerimize mevdû ve her vakit Hükûmet-i Osmâniyye'nin vaz'îyyet-i siyâsiyyesini nazar-ı dikkate alarak tekeffül edeceğimiz zâbitân ve efrâd ile bir iki doktor ve bu kadar tüfekçi ile bir mikdar edviye ve malzeme-i sıhhiye itâsını, 2) Yeni elbise alan kıt'aat-ı Osmâniyye'nin metrûk ve köhne elbiselerinin bu milisler için verilmesini. 3) Üç kilise (Eçmiyadzın), İğdır, Nahçıvan muntakalarından miktâr-ı kâfi erzâkın şimdiden itâsına irâdenizi talep ve istîrhâm ediyoruz.

Aras Türk Hükûmet-i Muvakkatası
Kamerli reîsî

Gerni Basar	Vedi Basar	Şerûr	Nahçıvan	Zengi Basar
Azâ	Azâ	Azâ	Azâ	Azâ
İmza	İmza	İmza	İmza	İmza

Hükûmet, bütün bölgede teşekkül ettirdiği milis taburlarını güçlendirmek için Osmanlı'dan, yani İslâmın ve özellikle Türklüğün bânî ve hamisi olan tek makamdan bir yerde "Devlet Baba" dan yardım istemiş ve onun himâye ve yardımları ile de varlığını, ırzını nâmûsunu korumaya çalışmıştı.³³³

Osmanlı ordusunun bölgeden resmen çekilmesiyle, İtilaf devletleri adına bölgede bulunan İngilizler, Cenubî Kafkas bölgesinde kurulan küçük yerel Türk hükümet ve şuralarına pek ses çıkarmamakla birlikte bunların birleşerek büyük güç teşkil etmelerini de istemiyor, bunun için el altından çalışıyorlardı. Musul ile Kars arasındaki topraklarımızda propaganda ile Kürt aşiretlerini ayaklandırıp, özellikle Aras, nehrinden Hakkari'ye kadar olan kesime hakim olan, 11. Kafkas fırkamızın gücünü kırarak Ermeniler'in istilâsını kolaylaştırmak istiyorlardı. İğdır dolaylarında Ermeniler'in aşiretler üzerinde yaptıkları menfi propagandanın aynısını İngilizler, anılan bölgede sürdürüyorlardı. Bu sırada İran hükümeti de İngilizler'le yaptığı bir mukavele ile İran'ı, İngilizler'in kontrolüne bırakmıştı. Bu durum Güney Azerbaycan Türkleri'nin, Nahçıvan ve Doğu Anadolu'ya yardımlarını engelliyordu. O devrin şuursuz İran yöneticilerinin siyasi tavrı, Türkiye Devleti'nin ortadan kalkmasına yönelikti. Birinci Dünya Savaşı sonrası, İran hükümeti de, (İngilizler'in isteklerine uyarak) M.Ö. Part-Roma sınırı, yani Fatih Sultan Mehmet zamanı Osmanlı hududu bulunan, Fırat nehrine

kadar olan toprakları Osmanlı hükûmetinden istemiş, daha doğrusu, Avrupa'nın istekleri doğrultusunda, istettirilmiştir.

Türk ordusunun, Mondros hükümlerine uyarak bölgeden çekilmesiyle, Ermeniler, Oltu, Kars, Iğdır, Nahçıvan ve diğer yerlerde Türk-İslâm ahaliye karşı amansız katliâmlara başlamışlardı. Özellikle, Ermeniler'in doğu Anadolu'ya açılmaları için büyük engel gördükleri, Türk-İslâm ahalinin yoğun bulunduğu Şöregel, Erivan güneyindeki, Zengibasar, Vedibasar, Nahçıvan bölgeleriyle, Iğdır yöresinde, silahlı katliam birlikleri meydana getirmişlerdi. Durum vahimdi. İstanbul hükûmeti 24 Şubat 1919 günü Kazım Karabekir Paşa'yı, karargâhı Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayin etti. Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'da uzun süren önemli hazırlıkları yaptıktan sonra, Trabzon üzerinden, 3 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum'a gelerek 15. Kolordu Kumandanlığı görevine başladı.

Kurtuluş mücadelemizin önemli bir halkası olan Kafkas Cephesi'nde (Batım, Çıldır, Kars, Erzurum, Iğdır, Erivan ve Nahçıvan bölgeleri), 1918'den, 1921'e kadar olan faaliyetleri, rahmetli Kazım Karabekir Paşa'nın, resmi vesikalara dayanan, "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinden alıntılarla vermeğe çalışacağız. Kazım Karabekir Paşa, Kafkas Cephesi'nin güney kesimi (Kağızman, Iğdır, Erivan ve Nahçıvan bölgeleri) ile ilgili çalışmalarını şöyle anlatmaktadır: "Nahçıvan'a gitmek ve harekâtı idare etmek üzere Piyade Yüzbaşı Halil, Asteğmen Osman Nuri, Asteğmen Edip, Topçu Mülâzım-ı evvel Naci efendiler gideceklerdir. Yüzbaşı Halil Efendi vaktiyle o havalide kuva-yı milliye kumandanlığı yapmıştı. Mahallî ahvale vakıf, cesur bir subaydır. Bu işe yine talip olmuştu. Beyazıt'ta bulunuyordu. Erzurum'a celp ile kendisine talimat verdim. Nahçıvan gençlerinden (1918'de), bir alay teşkil etmiştim. O bölgedeki Ermeniler de tedip olunmuştur. Gelen Ermeni kuvvetlerini imha ile teşkilâtı genişletmek ve mahallî bir şûra hükûmeti halinde idareye başlayarak tarafımdan verilecek sonraki talimata göre hareket etmek"³³⁴.

"Temmuz 2'de (1919) bir Fransız Albayı Erivan'dan geldi. Despriyer isimindeki bu zat ziyaretime geldi. Nazik ve zeki. İtalyanların 3 tem-muz'da Batım'a çıkacaklarını söyledi. Gûya İngilizler çekileceğinden Kafkasya'yı İtalyanlar işgal edeceklermiş. Kendisi yarın (3 Temmuz) Trabzon yoluyla Fransa'ya gidiyor. Milli kararımızı ve pek kuvvetli olduğumuzu bu zata anlattım. Dedim: "Adalet adalet ise Türkiye yaşayacaktır. Adalet, kuvvet ise yine Türkiye yaşayacaktır." Lehimize Paris'te bizzat çalışacağını vaa-detti."³³⁵

334 Bu subaylar yedi fedailerle 17/18 Temmuz (1919) gecesi Beyazıt Garnizonundan hareket ettiler. Görünüşte kaçmışlar gibi gösterildi. Bu ufak müfreze, vazifelerini mükemmelen yaptılar. Ermenileri imha ettiler. Fakat daha sonra Azerbaycan Musavat hükûmetinin gönderdiği münasebetsiz bir memurun yalanlarıyla halk ikiye ayrıldı. Bu subaylara iyi muamele olunmadı. Bunlar çekildi. Ermeniler Nahçıvan'a kadar müthiş intikam aldılar." -Karabekir, Kazım, İstiklâl Harbimiz, Yüce Yayınları, İst. 1990, s. 61.

335 Karabekir, Kazım, İstiklâl Harbimiz, s. 61.

"Bugün (3 Temmuz) İstanbul gazetelerinin aşağıdaki hülâsalarını, Genel Kurmay Haber Alma Şubesi bildirdi: Ermeni istek ve iddialarını tetkik etmek üzere oniki kişiden bir Amerikan heyeti bu kerre Kafkasya'dan şehrimize gelmişti. Adı geçen hey'et kesin vesikalara dayanarak tertip eylediği raporu sulh konferansına takdim eyleyecektir. Raporun Hülâsası:

1- Ermenistan nüfusunun kalmaması dolayısıyla Ermenilerin tasarladıkları gibi muazzam ve geniş bir hükûmet haline gelmesi mümkün değildir.

2- Ermenistan'daki para sıkıntısı o nispette hissedilmektedir. Para yardımında bulunulmadığı takdirde hükûmetin hayatını devam ettirmesi mümkün olamayacaktır.

Bu halde bulunan Ermenistan'dan aldığımız haber: 5-6 Temmuz günleri Ermeniler Erivan civarında bulunan Büyük Vedi kasabasına (büyük bir Türk köyü) hücum etmişler fakat mağlup olarak çekilmişlerdir. 800 ölü 1200 yaralı varmış. 2 top, 6 makinalı tüfek, bir hayli ganimet Türklerin eline geçmiş. Harekata memur generalin verdiği gizli emir de ele geçmiş. İçindekiler İslâmların tümüyle imha ve Aras'a döküleceğidir. Taaruz eden bu generalin imzası General Mayor Şolkonikof'tur³³⁶.

Olaydan sonra Erivan'dan iki İngiliz subayı gelerek, "Ermenilerle İslâmları barıştıracağız, toplar da İngiliz birliklerindir" diyorlar. Topları alıp defoluyorlar. Bu subayların İngiliz üniformasını giymiş iki Ermeni olduğunu daha sonra İslâmlar anlıyor. Ermeniler takviye alarak tekrar kasabaya saldırıyorlar."³³⁷

"Ermeniler Kars, Ardahan, Nahçıvan, Şerûr, İğdir mıntıkalarını işgal ettikten sonra, Müslümanları imha maksadını takip ettiğini ketmetmeyerek açıktan açığa Müslümanların kâmilten kesileceğini ve yeryüzünde Müslüman bırakılmayacağını söylemeye başlamışlardır."³³⁸

"5.6. 1919 günü İğdir'dan Beyazıt'a bir İngiliz Mülâzim-i evveli mahiyetinde bir Ermeni tercümanı olduğu halde gelerek Beyazıt mutasarrıfı ile görüşmüşlerdir.

Beyazıt havalisinin İngiliz hükûmeti himayesinde teşekkül eden Ermeni hükûmetine verildiğini tebliğ etmişler, konferansın bu tebliğinin derdest-i tebliğ bulunduğunu bildirmişler ve Ermeni askeri himayesinde onbeşbin Ermeni'yi bir aya kadar getireceklerini bildirmişler ve aynı günde İran'ın Maku tarafına hareket etmişlerdir. İngiliz kıyafetinde gelen bu zabitin Ermeni olduğu, bu teklifin aslı olmadığını Erzurum İngiliz mümessili Rawlinson itiraf etmiştir. 7.8.1919 günü Kağızman'a iki otomobil ile İngiliz kıyafetinde zabıt ve asker gelmiş, Karacaviran karyeli Ömer ağa isminde birinin derdestine teşebbüs etmişler, muvafak olamıyarak yine İğdir'a savuşmuşlardır."³³⁹

336 Karabekir, K., a.g.e. s. 63.

337 Karabekir, K., a.g.e. s. 64.

338 Karabekir, K., a.g.e. s. 286.

339 Karabekir, K., a.g.e. s. 286.

Kazım Karabekir 8 Temmuz 1919 tarihli telgrafla Hasankale'de bulunan Erzurum İngiliz Kaymakamı Rowlinson'a çektiği telgrafta, Ermeniler'in Kağızman ve civarında Kurudere'de, Kars-Oltu arasındaki Akçakale'ye bağlı köylerde, Bozkuş ve Karakurt'ta yapılan Ermeni katliamını bildiriyordu³⁴⁰.

25.9.1919 da Amerikan heyetine verilen rapordan:

"Ermeniler Kamerli muntkasında üç İslâm karyesi ahalisini katletmişler, Aras'a atmışlardır. Bu mes'ele İslâm ahâlisini korkutmuş birçoklarının emval ve eşyalarını bırakarak dağlardan firar ederek civar İslâm köylerine, hududumuza iltica ve hicret etmelerine sebep olmuştur. Revan muntkasından Gor, Ömerulaya ve Süfla, Abbas, Şiran, Rihan, Çiğandır, Buranlı karyelerinden Bruki aşireti Ermenilerin bu mezaliminden korkarak dokuz-yüz hanede beşbin beşyüz kırkbeş nüfus hicret ve hududumuza iltica etmişlerdir. İğdir muntkasında 10-15 Temmuz arasında İslâm karyelerinden silahlarını teslim etmelerini istemişler: İslâmlar mutavaat göstererek en evvel Sürmeli, Gelgel, Karabulak, İncesu, Harabe karyeleri teslim etmişler, Ermeniler, bunların silahlarını aldıktan sonra rüesasını toplayarak katletmişlerdir. Bu vak'a üzerine o muntkada bulunan yetmiş köy korkarak tekliflerine karşı teminat istemişler, bunun üzerine Ermeniler İslâm karyelerine tecavüz ederek birçok köyleri ve ahalisini katliâm etmişlerdir. Ermeniler 12.8.1919 günü İğdir muntkasında Molla Ömer (Molla gemer) cenubundaki Tavusgözü (Tavusgün) karyesine baskın yaparak ahalisini kâmilten katl ve ifna etmişlerdir. 13.8.1919 günü Yukarı Katırlı ve Aşağı Katırlı karyelerinin erkeklerini kâmilten toplamışlar ve erkeklerini kâmilten katletmişlerdir. Yine o günlerde Alikos Alköse (Ali Hoca), Parçanıs (Perçinis), Hamurkesen karyelerinin erkeklerini tefrik ederek ekserisini katletmişler. İğdir civarında 21 İslâm karyesine baskın vererek dağıtmışlar. Müslümanlardan yakaladıklarını katletmişler, kadınları çıplak olarak Ecmiyadzin'e götürmüşlerdir.

Bu köylerden yedisinin ismi Kulubey, Kerim Arkı, Canfeda, Kazancı, Küllük, Yağcı (Yaycı), Kiti'dir. İğdir havalisinde bulunan rüesanın kısm-ı azamı toplanmış ve Kırkbulak ve Ecmiyadzin taraflarına gönderilmişse de bunların avakibi meçhul kalmıştır. Bu hareketler, bu muntika halkını izabetmiş, bilhassa yapılan mezalim ve namusa tecavüz İslâm kadınlarını çıplak olarak askerleri arasında gezdirmeleri ve asker hayvanlarına bu suretle bindirilip götürülmeleri ahalinin galeyanını ve bir kısım İslâmların müdafaasını mucip olmuş ve bu suretle Kulp muntkasının İslâm aşairi eline düştüğü istihbar kılınmıştır. İğdir muntkasından Sürmeli, Karabaçlı, Yağlırağa, karyelerinden ve Zilan aşiretinden seksen yedi hanade beşyüz ellibeş nüfus hududumuz dahiline hicret etmiştir³⁴¹.

340 Karabekir, K., a.g.e. s. 68.

341 Karabekir, K., a.g.e. s. 290-291.

Nahçıvan ve Havalisi Kumandanı Yüzbaşı Halil bey'in 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya Nahçıvan'dan (7.9.1919) gönderdiği 3 nolu raporda şu bilgileri vermektedir: "Nahçıvan ve havalisine dahil olduğumuz vakit cereyan eden muhaberat ve vukuat ve neticesi bertafsil Onbirinci Fırka Kumandanlığı vasıtasıyla arzedilmişti. Ondan sonra hudutlarda ufak tefek ehemmiyetsiz pek çok müsademeler olmuştur. Ve el'an da düşmanla muharip vaziyette bulunuyoruz. Düşman Büyük Vedi'yi da-ima top ile taciz ediyor. Develi elimizdedir. Düşmanın Büyük Vedi karşısında dört top ile beşyüz mevcutlu bir alayı mevcuttur. Kamerli'de kuvveti yoktur. Yalnız Ermeni ahalisi vardır. Zengibasar'da şimdilik sükûnet vardır. Fakat müslüman ahali Ermenileri köylerine koymuyorlar. İğdir ve Sürmeli mahallinde düşman ahali İslâmiye'ye çok zulümler yaptı. Ve Sürmeli mahallinden yirmidört köyü dağıttı. Sürmeli mahalline muavenet edemiyoruz. Dere Elegez'de Keşişkendi'nde düşmanın bir alayı mevcuttur. Bu alay Nahçıvan'dan ricat eden alaydır. Zengezor'da düşmanın kuva-yı muntazaması yoktur. Milis teşkilatı vardır. Ve iki topla miktarı malûm olmayan makinalı tüfekleri mevcuttur³⁴².

(Kazım Karabekir'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 4.1.1920 tarihli telgraftan)

"Nahçıvan, Büyükvedi-Küçükvedi-Harabakelân-Ecmiyadzin'in iki verst cenubunda kâin Hatun Arkı, Aras cenubunda Dize - Cennetabad - Orgof ve cenubunda Şahtahtlı Cengiz Bey'in riyaset ettiği şûra hakimdi. Aras şimalinde ve Erivan ile Ecmiyadzin arasının cenubunda Tekkeabad, Ardat, Hacı İlyas, Şurlu, Handar, Necili, Sarbanlar adlı köyleri kapsayan Zengibasar bölgesinde Cengiz Bey'e bağlı İslâm komitelerinin elindedir."

"Aras cenubunda Süleymanabad-Taşburun-Karaköy-Halkalı-Küllük-A-ras nehri arasındaki muntıkada Ermeniler tutunmaktadırlar.

Halkalı-Küllük-Sürmeli-Aras nehrinden Kağızman yakınlarına kadar olan muntıkada (Osmanlı hududu içindedir) Kulplu Şamil bey icra-i hükûmet etmektedir."³⁴³

21 Şubat 1920 tarihinde, Kazım Karabekir Paşa Harbiye Nezaretine ve umum Kolordulara çektiği telgrafta, İğdir, Kulp (Tuzluca), Kağızman Sarıkamış ve Oltu'nun Türkiye'de kalmasının sağlanasını ısrarla istiyordu. Aynı tarihteki bir telgrafta da Bolşeviklerden kaçacak olan Ermeniler'in katiyen kabul edilmemesini bildiriyordu³⁴⁴.

9 Mayıs 1920 de Kazım Karabekir Paşa'nın Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne çektiği şifreli telgrafında:

"Zaten cümlece malum buyrulduğu üzere Nahçıvan, Şürür, Sürmeli, Kop, Kağızman, Oltu gibi Ermenistan ile aramızda teşekkül etmiş olan

³⁴² Karabekir, K., a.g.e. s. 304.

³⁴³ Karabekir, K., a.g.e. s. 396.

³⁴⁴ Karabekir, K., a.g.e. s. 442.

İslâm hükûmat-ı muvakkatesinin uğradığı büyük Ermeni taaruzlarında bir seneden beri İslâmların gösterdiği müdafaa ve muvaffakiyet ve harekât-ı mütakabileyi Ermeniler daima Türk hudutlarından gelen askerî ve siyasî idarelere atf ile bu hadisatın mücrimi olarak daima bizleri tanımış ve ara sıra Dersaadet'le Azerbaycan'ın tekzip ve işaalarına rağmen efkâr-ı hariciye aleyhimizde sabit kalmıştır."³⁴⁵

Bahattin Şakir Bey'in³⁴⁶ Rüştü ve Hilmi Beylere Moskova'dan yazdığı 4 Haziran 1920 tarihli mektupta:

"Rusya, etrafında yapmış olduğu çemberi aşarak Rusya'ya dahil olduk. Bugün (4 Haziran) Moskova'da bulunuyoruz. Bu mihnetli, tehlikeli seyahati yapmaktan gaye Ruslar'ın muaveneti ile İran, Türkistan, Efganistan'da çalışmak ve Hint üzerinde tesir yapmaya uğraşmak ve bu suretle vurulacak darbelerle memleket üzerindeki İngiliz kâbusunun tazyikini tahlif etmektir."³⁴⁷

"Bizim birinci taaruz hedefimiz Aras (Kağızman'a kadar, bundan sonra Aras batıya döner ve bizim araziye döner) -Kars çayı-Merdenik hattıdır. Bu hatta mümkün mertebe az kayıp verdikten sonraki mühim mesele Kars Kalesinin zaptıdır. Bu düşünce, artık Arpaçayı'na kadar bütün yaylaya hakim oluruz. Bu zaman cephe Aras (İğdır kuzeyinde Arpaçayı'na kadar olan kısım) - Arpaçayı hattı olur. Bundan sonra Gümrü'nün işgali ve bilhassa Gümrü'nün 8-10 km doğusundaki Cacur tünelinin geçtiği tepelerin işgali lazımdır."³⁴⁸

Ermeni silahlı birlikleri Haziran (1920) ayında bütün cephe boyunca (Oltu'dan Ağrı Dağı'na kadar) Türk ahalisinin çok yoğun olduğu bölgelere ağır silahlarla saldırmaya başladılar. Temmuz (1920) başına kadar İğdır, Kars, Sarıkamış bölgelerini istilâ etmiş, Vedibasar ve Zengibasar bölgesi köylerinin ekseriyetini dağıtmışlardı. Nahçıvan muhasara altında bulunuyordu. O sırada Nahçıvan'daki Türk kuvvetlerinin başında bulunan Halil bey "Nahçıvanlılar'ın gütmeye başladıkları Ermenilerle anlaşmak siyaseti" yüzünden görevinden istifa etmişti. Bunun üzerine Beyazıt'ta bulunan 11. Fırkada görevli Binbaşı Veysel Bey, Nahçıvan bölgesi müfettişi ünvanı ile Nahçıvan'a gönderildi³⁴⁹.

345 Karabekir, K., a.g.e. s. 685.

346 Bahattin Şakir Edirne muhasarasında Edirne'de Hilal-i Ahmer Hastanesi başhekimisi ve komitacı idi.

347 Karabekir, K., a.g.e. s. 767.

348 Karabekir, K., a.g.e. s. 769.

349 Binbaşı Veysel Nahçıvan ve çevresindeki Türk ahalinin Ermeni katliamında kurtulması ve bugünkü Nahçıvan topraklarının muhafazasında en önemli rolü oynamış büyük yararlılıklar göstermiştir. Nahçıvan'da geçen günleriyle ilgili hatıralarını, "E. General Veysel Üniyar, İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay, İstanbul 1948" İstiklâl adlı kitapta toplayarak 1948 de İstanbul'da yayınlamıştır. Çok önemli malumatlar veren değerli bir eserdir (88 sayfa). Veysel Paşa eserinde önemli gördüğümüz şu malumatı da vermektedir: "1919 senesi Erzurum Kongresinin sonunda merhum Kazım Karabekir Paşa tümen (11.) komutanına arz edilmek üzere bana verdiği şifahi talimata şöyle başlamıştı: "Her taraftan mahsur bir haldeyiz, yalnız Azerbaycan'a açık Nahçıvan penceresi var, onun kapanmamasını istiyorum." Emekli General Veysel Üniyar, İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay, İstanbul 1948, s. 4.

Nahcivan ve Aras boyları Türklerle meskûn olup Anadolu'nun Türk dünyasına açılan önemli bir geçit bölgesiydi. Ermeniler bunu çok iyi bildikleri için, Türkiye ile sınır olabilecek toprakları üzerinde Türkler'le meskûn bir yer bırakmak istemiyorlardı. İngiliz ve Rus siyaseti de bu doğrultuda idi. Bunun için anılan devletlerden güç alan Ermeniler bölgedeki ahaliye karşı katliâm ve sürgün planları uyguluyorlardı.

1920 Mart ayı sonlarında tekrar katliâm ve sürgün hareketlerine başlamışlardı. 23-24 Mayıs 1920 gecesi saat 9 da bir Ermeni birliği Erivan'nın doğusunda yeralan Uluhanlı kasabasına 5 km mesafedeki Cebeçalı köyüne hücumla köy ahalisini bir araya toplamış ve hepsini katletmişlerdir. Yine bu köye yakın Karadağlı Türk-İslâm köyü ahalisine hücum bir kısmını katletmiş geri kalanların topyekûn göçe mecbur etmişlerdir³⁵⁰.

6 Nisan 1920 de Ermeniler ağır silahlı, nizami birliklerle, Zengezur, Ordubad, Vedi bölgelerindeki Türk-İslâm köylerine saldırmışlar, ahalinin bir kısmını alçakça katletmişlerdir. Bölgede bulunan bir gurup Türk askeri ve bunların eğittiği, bölgenin kahraman insanlarından meydana gelmiş milis kuvvetlerinin yetişmesiyle, geri kalan ahali kurtarılmıştır. Azerbaycan ve başka yerlere gitmek üzere Erivan'daki Azerbaycan Elçiliğinden aldıkları pasaportu taşıyarak, trenle Gence'ye gitmekte olan 500 kadar Müslüman Türk, Gümrü yakınlarında trenden indirilerek topyekûn katledilmiştir³⁵¹.

19.6.1920 de Ermeniler, Zengibasar mıntıkasındaki köyleri basmışlar, ahalinin birçoğunu katletmişler, Kurtarılmaya çalışılan 1500 kadar çocuk yaralı ve yaşlı ahaliyide, Aralık ilçemizden Türkiye'ye sığınmak üzereyken, Aras kıyısında yakalayarak öldürmüşlerdir. Bunlardan pek azı kurtulmuş ve İğdir'a sığınmışlardır. (Bu ailelerin evlatları, halen İğdir'da yaşamakta olup, Zengibasarlılar olarak anılırlar. (Bazı aileler Zengi soyadını alarak, ulu yurtlarının adını yaşatmaktadırlar).

17.9.1919 günü Ermeniler, büyük bir saldırı ile, İğdir'ın Oba köyüne hücumla köy ahalisinin tamamını katletmişler, köyün 3 km yakınındaki Yayı köyü ahalisinin bir kısmını acıklı bir şekilde öldürmüşlerdir. Birkaç gün sonra, İğdir katliamına karşı ayaklanan çevre ahali, toplanarak karşı taaruz yapıp Ermeni katliamının yayılmasını kısmen olsa da önlemişlerdir.

27 Haziran 1920 gecesi, (Erivan'da) Serdarabad kasabası, Hacıbayram ve Hayırbeyli (Kaynaklarımızda, Hayırbeyli ve Haberbeyli olarak da geçer)

350 Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi (1918-1920), Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 6. sayı, Kardeş Matbaası, Ankara 1970 (Kars'ta 1.1.1921 de yayınlanan Rapordan) s. 109. Bu eser, Büyük Millet Meclisi Hükümeti Şark Cephesi Kumandınlığı X. Şubesi'nce, "1918 ve 1920 Yıllarında Kafkasya'da İslâmlara Karşı Yapıldığı Belirtilen Ermeni Mezâlimi" hakkında, 1918-1921 arasında, Türçe-Fransızca olarak basılmış 7 risalenin (rapor) asıllarını ihtiva eder. Son kısmında, Fahrettin Kırzioğlu'nun yazdığı, bazı notlar ile son söz yazısı var.

351 Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi (1918-1920), Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, 6. sayı, Kardeş Matbaası, Ankara 1970 (Kars'ta 1.1.1921 de yayınlanan Rapordan) s. 109.

köylerine baskın yapan Ermeniler, ahalinin bir kısmını katletmiş, mallarını yağma etmiştir. Kırgından kurtulan bir kısım halk da Türkiye'ye sığınmak için Aras nehrini geçerken arkadan gelen silahlı Ermeni çetecilerinin hücumuna uğramış, bunlardan da büyük bir kısmı, Ermeniler tarafından katledilmiş ve Aras nehrinde boğulmuştur³⁵².

Ermeniler, 2 Temmuz 1920 günü Tuzluca (o tarihte Kulp) bölgesine hücumla İslâm ahaliden 300 kadarını katletmişlerdir³⁵³.

Ermeniler bu sıralarda Ağrı Dağı eteğindeki köylerde oturan Çunkanlı (Cumukanlı) ve Banuki İslâm aşiretleri'ne hücumla birçok insanı öldürmüşlerdir.

Kazım Karabekir Paşa, Ermeni cephesi hareketini geniş bir alanda planlıyordu. Güney cephesinde, Erivan'ı Nahçıvan ve Beyazıt-İğdir üzerinden sıkıştırmayı planlamıştı. Kazım Paşa o günkü askeri durumu şöyle anlatıyor:

"Ermenilerin kuvvetleri en çok 4 fırkalık yani 12 alaylık teşkilâtları var. Cüz-i tamları fırka veya liva (tugay) dır. 4. fırka veya buna mukabil alaylar teşkilâtla meşguldür. 2 süvari alayı, 4 sahra bataryası, 2 uçak pilotları Rus-3 telsiz istasyonu. Fırkalarda veya buna karşılık olan 3 alayda 4 batarya dağ topu, toplam topçu 10 batarya dağ, 4 batarya sahra, her alayda 16 makinalı tüfek ayrıca 2-3 Levis makinalı hafif tüfek var. Alaylar 1500 er tüfek kuvvetinde olduğu hareket yapan birliklerden görülüyor. Buna göre 15.000 tüfek çıkarabilir. Fakat Bolşeviklerle, Azerbaycanlılar'la ve Nahçıvan bölgesindeki müfrezelerimizle temasta olduğundan asıl kesin sonuç hasıl olacak Kars bölgesine bu kuvvetleri tümüyle getiremez. Bilhassa Erivan'ı, Nahçıvan ve Beyazıt, İğdir üzerinden tehdit ettireceğimden kuvvetlerin üçte ikisini karşımda bulacağımı kuvvetle tahmin ediyorum. Yani 10.000 tüfek, 10 batarya yani 40 top, 2 süvari alayı vesaire. Ermeniler'in silah ve mühimmatı bol, Ruslardan kalan Denikin'den, İngiliz ve Fransızlar'dan fazlasıyla gelmiştir. 50.000 kişilik bir ordu için herşey vardır. Talim ve terbiye, subay ve astsubayların kıymeti ve kuvve-i maneviyece Ermeni ordusu Gürcü ordusundan, Gürcüler de Azerbaycan'dan üstündür. Fakat Ermeniler bizim aşağıımızdadır.

"Bizim: 9, 12, 11, 3. fırkalar, kolordu süvari, topçu alayları, İstihkâm taburu, uçak, telsiz, nakliye müfrezelerimiz, aşiret süvari ve piyade liva ve alayları. Bunlardan 13.500 (aşiretler hariç) hattı harbe sokabiliriz. Tüfek başına 970 mermi var. Her fırkanın topçu alayı ve kolordu topçusu toplam muhtelif cinsten seri ateşli, koşulu ve faal 48 top -bunlardan sekizi 10,5'luk dağ obüsü, ikisi 12'lik Rus obüsü, bu iki top en kıymetli olup 12 kilometreye kadar tesirli ve top başına 5520 atım var- toplamımızın atımları 100 ile 10.000 arasında, yani maksada kâfi. Elimizde yedek koşulmamış toplamımız da var. Faaliyettekileri nihayete kadar sabit miktarda tutabiliriz. Tüfek de

352 Bu hadiseden kurtulan iki aileden biri, annem, Hacı Latife (Çetinkaya) hanımın ailesidir.

353 Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi (1918-1920) s. 109.

böyle, bu kuvvetten zayıf iki alay ve topçusu Rize Trabzon bölgesinde, diğerleri harekâta iştirak edecek.

"Yardımcı kuvvetler: Nahçıvan bölgesindeki teşkilât iki alay, 3 müstakil tabur, 3 makinalı bölük, 2 top -biri sahra, biri dağ-, 250 atlı toplam 5.000 er. Bunlar bir Ermeni alayı ve bir bataryaya mukabele edebilir. Yani karşılarında enaz bu kadar kuvvet tutarlar. Ayrıca Zengibasar'da -Erivan güneyi- bikaç yüz milis, iki top.

"Aşiret kuvvetlerimiz : 11. Fırka'ya bağlı -İğdir-Kağızman-bölgesinde Aras'a kadar harekât yapacaklar. Birinci liva 7, 9, 11. alaylardan oluşan 745 mevcudunda Pernavut-Kağızman hattı güneyinde, ikinci liva: 8, 13, gönüllü aşiretler 1044 mevcudunda Hoşhaber -Çarıkçı hattının batısı ile Aras güneyinde, Üçüncü liva 14. Alay'la Sadkanlı (Sakanlı), Keçeraylı aşiretleri 603 mevcudunda Kurtkan kuzeyinde Karagöl ile Orgof hattında Beyazıt bölgesi.

"12. Fırka emrinde 5., 6. Alay 500 mevcudunda Karakurt üzerinden Sarıkamış'ın arkasına yürüyecekler. Daha geride 4, 20. alaylar da Hasankale Malazgirt arasında toplanacak ve diğer toplanabileceklerle daha sonra Kars ovasına alınacaklar. Bu rakamlar iner, çıkar. Bunların bir kısmını teftiş ettim. Rus harbinde hayli ezilmelerine rağmen işimize yarıyacaklardır. Aşiret alaylarının bir kısmı atlı, bir kısmı yayadır. Tüfekleri kılıçları iyidir. Toplam 4-5 bin silah çıkarabilirler. Fakat top ve makinalı tüfek karşısında yüzleri yoktur. Bazen mevcutları belki 1000 bile kalmaz. Vakit vakit köylerine evlerine dönerler. İlk taaruza başlayacağımız şu sıralarda elimizde 2000'den fazla tüfek vardır. Aşiretlerden en çok Arpaçayı ile Kars kalesi arasından Gümrü-Kars şimendifer boylarına akında çok istifade edebileceğimizi zannediyorum. Bunlar civar fırkalar emrine verilmiştir. Karaköse'de bulunan 11. Fırka'dan bir nizamiye taburu da Beyazıt'daki sağ cenah grubuyla Sarıkamış'a yürüyecek merkez grubu arasında ortada bir kuvvet olarak Kağızman istikametinde yürüyecektir.

Kazım Karabekir Paşa, Harekat Planını şöyle anlatır: "Darbeyi 12. ve 9. Fırka kısm-ı küllileriyle Sarıkamış istikametinden vuracağım. Bu harekâtın son cenahını Oltu-Merdenik üzerinden 8. Alay (3. Fırka'nın) koruyacaktır. Beyazıt'taki 11. Fırka İğdir'i işgal ve Erivan'ı tehdit edecektir. Yani mümkün olan Ermeni kuvvetini üzerine çekecektir. Daha sağ cenahta Nahçıvan bölgesinde de 11. Fırka üzerinde aynı vazife ile Erivan üzerine yürüyecektir. Bu şekil araziye ve Ermeniler'in vaziyetine ve Erzurum ambarlarımıza demiryol ve şosa ile bağlı olmasından- menziline göre en münasiptir. Bunun için 12. ve 9. fırkalar arasında küllilerini birbirine yakın tutacaklardır. Ben de bu iki fırkanın harekâtını görerek idare edeceğim. İşte bunun için bu iki fırka karargâhını Zivin ve civarında, kendi karargâhını da bunların gerisinde tertip ettim ve 19 Haziran'da müsterek gözetleme ile araziyi fırkalar arasında -arazi üzerinde yerleri gösterilerek- bölüştürdüm. Kolordu

süvari alayı, topçu alayı, istihkam taburu Horum bölgesinde ihtiyatı teşkil edecekler. Ve hareket gününe kadarki vaziyete göre uygun bir cepheye sokmaya veya ihtiyatta tutmaya ve bir delikten suvari alayını Kars ovasına atmaya karar vereceğim."³⁵⁴

19 Haziran 1920 günü Ermeniler, Erivan güneyindeki Zengibasar'a taaruz etmişler ve burayı muhasaraya alarak, 6 saat içinde köy halkının teslim olmasını istemişler. Çok kanlı çarpışmalardan sonra akşam saatlerinde köyün doğu cephesini yaran köy kuvvetleri köyü geceyle topyekun terk ederek, ellerindeki iki toptan sağlam kalan biriyle Aras nehrini geçerek İğdir muntikasına sığınmışlardır. Bu köy ahalisi halen İğdir'da yerleşmiş bulunmakta olup, Kabile olarak Zengibasarlılar diye anılmaktadırlar. Bunlardan Zengi soyadını almış aileler de bulunmaktadır.

"20 Haziran'da (1920) Ermeniler Erivan göçmenlerinden 300 İslâmî o bölgede ileri karakollarımıza teslim etmişler. Bölgelerindeki İslâmları hicret ettirdikleri anlaşıldı. Nahçıvan bölgesinde -Çöl mevkiini Nahçıvan'ın elli kilometre kadar kuzey doğusunda, Ermeniler'in 1200 piyade, 8 makineli tüfek, 2 toptan oluşan kuvvetleri işgal etmiş."³⁵⁵

"Bugün (6 Temmuz 1920) Kulp Milisleri Hacı Bayram'daki altmış kadar Ermeni müfrezesine baskın yapmışlar. Dokuzunu itlâf etmişler, diğerleri kısmen firar etmiş, kısmen Aras'ta boğulmuşlar, Raporu 11 Temmuz'da geldi"³⁵⁶.

"Bu sabah (11 Temmuz 1920) beşte, Ermeniler 2000 kişilik kuvvetle Vedibasar cephesine taaruz etmişler ve Karalar ve Camkıran köylerini işgal etmişler."³⁵⁷

"12 Temmuz'da cephemizde Ermeni keşif kolu faaliyeti var. Nahçıvan cephesinde Vedit'i işgal etmişler."³⁵⁸

"13 Temmuz'da Ermeniler'in yayılması devam etmiş ve Sederek işgal edilmişti."³⁵⁹

"21 ve 22 Temmuz tarihlerinde Ermeniler Beyazıt kuzeyinde ve Kağızman bölgesinde milislerimize ateş açıyorlar. Bilhassa Kağızman'da 2000 kişilik bir kuvvetleri civardaki Şabanlı ve Ağadeveler köylerini bozmuşlar."³⁶⁰

"9 Eylül : Ermeniler iki gündür Kulp bölgesini işgale başladılar. 2500 kişi imişler. Hudud'da Ahtalar'dan top, tüfek sesleri işitiliyormuş."³⁶¹

354 Karabekir, K., a.g.e. s. 771-772-773.

355 Karabekir, K., a.g.e. s. 779.

356 Karabekir, K., a.g.e. s. 782.

357 Karabekir, K., a.g.e. s. 784.

358 Karabekir, K., a.g.e. s. 784.

359 Karabekir, K., a.g.e. s. 784.

360 Karabekir, K., a.g.e. s. 785.

361 Karabekir, K., a.g.e. s. 842.

Şark cephesinde hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Şark cephesi kumandanı Kazım Karabekir paşa, 24 Ekim 1920 tarihinde Kars'a taaruz emrini vermişti. Kazım Paşa bu taaruzu ve Kars'ın alınışını şöyle anlatır: "Karargâhımı Berne'ye aldım. Kars'ın ileri mevzilerindeki Ermeni birliklerini tamamiyle Kars kalesine kadar sürdükten sonra cephede fazlaca top ve piyade alayı bıraktıktan sonra iki fırka ile ve gece yürüyüşleri ile cürretli ve maharetli büyük bir kuşutma hareketi ile 28 Ekim'de Yahnılar tepeleri ve Vezin Köy-Üçler Tepesi hattını baskın ile işgal ettik.

"30 Ekim'de Üçler Tepesindeki gözetleme yerinden idare ettiğim bir taaruz ile Ermeni ordusu üç saat içinde perişan oldu. Sıkı takiple doğu cephesindeki tabyaları işgal ettik. Kale dışındaki Ermeni birlikleri Kars'ın kuzey cephesine karşı taaruzla başladılarsa da iki yıl önce yine kumandam altında Kars'ı işgal etmiş bulunan birliklerimin süratli ve maharetli hareketleriyle bu sarp ve pek kuvvetli ve modern olan cepheyi de -Karadağ Arap tabyaları- onlardan önce işgal edebilmistik.

"15.30'da ben de karargâhımı Kars'da kurmuş bulunuyordum. Halâ mukavemet eden Tahmasp tabyası da ikinci vakti düşürüldü. Kars'ın zaptedildiğini Kars'dan Ankara'ya müjdeledim.

"Akşama kadar istasyonda karargâhımda toplanan esirler şunlardır. 3 general, 6 albay, 12 yarbay, 16 yüzbaşı, 59 teğmen, 16 sivil memur, 12 assubay, 4 erbaş. Esir askerlerin sayısı 1150 idi. Sayılan Ermeni ölüsü 1110 idi. Faydalanabilecek 337 top, tamire muhtaç 339 top, pek çok miktarda makinalı tüfek, hertürlü mermi ve mühimmat ve diğer harb aletleri, projektör vesaire idi. Esirler arasında Harbiye Nâzırı Araratof ile Genel Kurmay Başkanı Vekilof, Kars Kale Grup Kumandanı Primof, bir de sivil nâzır vardı.

"Ters cephe ile yaptığım bu taaruz, tarihteki emsalleri gibi bize büyük bir zafer kazandırmış, bir düşman ordusunun büyük bir kısmını ezmek ve modern bir kaleyi almaya karşılık bize çok az bir kayba malolmuştu: 9 şehit, 47 yaralı."³⁶²

3 Kasım 1920 tarihinde Ermeniler sulh teklifinde bulundular. Kazım Karabekir Paşa Ermeniler'in sulh teklifini, ancak Gümrü'nün teslimi neticesinde görüşülebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Ermeniler 7 Kasım'da Gümrü'yü Kazım Karabekir Paşa'ya teslim ettiler. Aynı gün Nahçıvan'daki kuvvetlerimiz de Şahtahtı'nu muharebe ile Ermeniler'den zaptettiler. 170 esir, 4 top, 11 makineli tüfekle birçok ganimet elde ettiler³⁶³.

7 Kasım'da Nahçıvan'ın Şahtahtı kasabasında askerlerimize yenilerek kaçan Ermeniler, 15 Kasım'da tekrar Şahtahtı'na hücumla geçtiler. Orada bulunan müfrezemizin kahramanca yaptıkları karşı taaruz neticesinde, birçok kayıplarla, 3'ü subay 210 esir vererek Nahçıvan bölgesini terk ettiler.

³⁶² Karabekir, K., a.g.e. s. 856-857.

³⁶³ Karabekir, K., a.g.e. s. 859.

Türkiye tarafından teklif edilen mütareke şartlarını kabul etmeyen Ermeniler, birçok yerde birliklerimize karşı hücumla geçmişlerdi. Kazım Karabekir Paşa bunun üzerine 11 Kasım günü karargâhını Gümrü'ye taşımış, Arpaçayı ve Aras boylarındaki kuvvetlerimizi harekete geçirmişti. 11 Kasım'da Arpaçayı doğusunda bazı Ermeni mevkiileri Türk ordusu tarafından işgal edildi. Aras cephesinde de ordumuzun harekete geçmesiyle, Ermeniler 12 Kasım 1920 günü Iğdır'dan çekilmeğe başladılar ve Aras kuzeyine geçtiler³⁶⁴.

14 Kasım 1920 günü ordumuzun kesin netice alan taaruzu ile Iğdır ve yöresi, tamamen Ermeniden arındırılarak Kurtarılmıştır.

Her cephede büyük darbeler yiyen Ermeniler, 17 Kasım'da Kazım Karabekir'e, Gümrü'deki karargâhında sulh şartlarını kabul ettiklerini bildirdiler. Gümrü'de başlayan görüşmeler, 2-3 Aralık 1920 günü neticelenerek Gümrü Antlaşması olarak imzalanmıştır. Bu antlaşma ile, 1828 Türkmen Çayı antlaşması ile Ruslar'ın, İran'dan aldığı, 82 yıldır Rus idaresinde perişan olan, Oğuz'un yurdu Iğdır (Sürmeli) ve 1877-78 Osmanlı Rus savaşı (93 harbi) ile Ruslar'a bırakılmış olan, Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Tuzluca (o zaman Kulp) Türk topraklarına resmen katılmış oldu.

25 Kasım'da Gümrü'de, sulh muahedesi müzakereleri başladı. Ermeniler mütareke şartı olarak Ankara hükûmetinin istediği 1000'er mermisi ile 2000 tüfek, 3 batarya seri ateşli, koşulu dağ topu ve koşulu 40 makinalı tüfeği vermediği kabul ettiler. Kazım Karabekir Paşa Batı cephemizdeki silah ihtiyacı için, Ermeniler'den alınan bu ganimetleri "ilk zafer hediyesi" olarak hemen batı cephesine yollamıştır³⁶⁵.

Gümrü görüşmelerinde 27 Kasım günü Ermeniler, Sevr muahedesindeki imzalarını geri almayı kabul etmişlerdir. Gümrü muahedesi 3 Aralık günü imzalanmıştır³⁶⁶.

Bu sıralarda (Mayıs 1921) Ermenistan olarak belirlenen bölgelerden Aras güneyine (Iğdır'a) doğru, Türk ahali göçe başlamıştı. Kalabalık topluluklar geliyordu. Karabekir Paşa, bu göçler için: "Ne kadar gelse bizim için faydalı idi. Yerimiz çoktu."³⁶⁷ diyerek, Iğdır'ın, Ermeni-Taşnak çetelerinin katliamları neticesinde nasıl boşalıp ıssızlaştığını ifade etmek istemiştir.

Kazım Karabekir Paşa'nın, Doğu Harekatı'mız tamamlanıp, bugünkü sınırlarımız içindeki topraklarımız, Ermeni katliam çetelerinden temizlenerek, kurtarıldıktan sonra, Iğdır'a yaptığı seyahati ile ilgili hatıralarını, kendi anlatımından vererek, Iğdır'la ilgili çalışmamızın birinci bölümünü, Rahmetli Kahraman Paşamızın duygulu sözleriyle bitiriyorum.

364 Karabekir, K., a.g.e. s. 861.

365 Karabekir, K., a.g.e. s. 861.

366 Karabekir, K., a.g.e. s. 862.

367 Karabekir, K., a.g.e. s. 910.

"14 Mayıs'ta Kağızman'dan otomobil ile Iğdır'a geldik. Yol Aras nehrini takip ediyor. Şose, fakat bâzı yerleri bozulmuş, buraların tamirine emir verdim. Kulp'ta bir saat mola verdik. Buradaki dağ tamamen tuz. Şayan-ı hayret bir varlık. Duyûn-ı umumiye yerinde okkasına üç kuruş fiat koymuş³⁶⁸. Kulp'ta bir kaç basit bina var. Buradan sonra Aras vadisi ovalıktır. Iğdır büyük ve oldukça mamur bir kasabacık. Bağlık bahçelik büyük bir düzlük ortasında, hayli zaman yağmur yağmadığından ekmek fiyatlanmış, halk ıstırap içinde bana geldiler. "Paşa yağmursuzluktan kırılıyoruz. Seni çok işitiyoruz, dindarsın iyisin bize medet et." dediler. "Düşüncelerinize teşekkür ederim. Fakat ben sizin için dua ederim siz de kalbinizi Allah'a bağlayın ve yalvarın inşallah hayırlı bir yağmur gelir" dedim. "Bugünde yağmur yağmazsa mahvolduk kıtlık muhakkaktır. Zaten şimdiden fakir fukara ekmeksiz kaldı" dediler. "Ümidinizi kesmeyiniz, inşallah sıkıntıdan kurtulursunuz" Halk dağılmıyor, benim kendi huzurlarında dua etmekligimi rica ettiler. Vaktiyle böyle bir vaziyete dahi Diyarbekir bölgesinde Lice civarında maruz kalmıştım. Ve müthiş güzel bir tesadüfün lütfu ile bu kolordu kumandanlığına geldiğim gün yağmur, duasından sonra gelmiş ve Kürtler üzerinde son derece mühim tesirler bırakmıştım. Buradaki vaziyet pek acıydı. Halk da Öz Türk ve kalabalıktı. Pek dindar olan bu insanlar kıvranıyor ve iyi tanıdıkları kumandanlarından şefaath umuyorlardı. Hayatımda müthiş tehlikelerden ve sıkıntılardan samimiyet-i ruhumla mümkün olanı yaparak ve sonunda faniye değil bekaya rabt-ı kalb ederek sıyrılmıştım. Iğdır halkını kurtaracak elimde hiçbir vasıta yoktu. Onlar da benden dua istiyorlardı. Vaktiyle yağmur duasını öğrenmiştim. Ekseriya duadan sonra yağmur yağdığını da işitirdim. Bir kaç örneğini de görmüştüm. Bu husûstaki kanaatim şudur ki ıstırap sonuna geldikten sonra yani sıkıntı son dereceği bulunca esasen bulutlar da çok defa yağmura dönüşüyordu. Dua da son sıkıntıda yapılıyor ve herkesi memnun ve müsterih kılıyordu. Şimdi de vaziyet bu idi. Halk tahammülün sonuna gelmişlerdi, esasen bu çevrenin en sıcak bölgesi olan Iğdır bölgesi şimdiden 21 idi. Yağmursuzluk da mahsulü kavurmuştu. Halkın samimî ısrarı üzerine "Kalbimi tamamiyle Cenab-ı Allah'a bağladım ve yalvarıyorum, siz de bir kere amin deyiniz ve gidiniz umarım ki Allah yardımcınız olacaktır" dedim. Ve halkı selâmlayarak ikametgâhıma çekildim. Halk da dağıldı. Biraz istirahatten sonra akşama doğru çarşıya yaya çıktım. Tam çarşı ortasına geldiğim zaman bir yağmur başladı, her taraftan haykırışmalar, dualar yağmur şikâretine tatlı bir name katıyordu. Bu olay bana Kars'ın zaptı anından fazla tesir yaptı. Kars'a ateş ve kan arasında girmiştim, burada rahmet ve şükran arasında dolaşıyorum. Hayatımın en mutlu zamanlarından birini yaşadım. Ekmek müthiş ucuzladı. Fakir fukara dükkanlara ko-

368 26 Eylül - 10 Ekim Kars Konferansı'nda, Tuzluca (Kulp) tuz madenlerinden Ermenilerin de faydalanması teklif edilmiş, ancak, rahmetli Kazım Karabekir Paşa tarafından şiddetle reddedilmiştir.

şarak ekmek alıyor, kıtlıktan kurtulan halkın sevinci Ermeni satırından kurtulanlardan daha fazla oldu. Yağmur gereği kadar yağdı.

"Bu şerefe, iliklerime ıslanuncaya kadar gezdim. Halkdan aldığım dua belki yedi ceddime kâfi gelecektir. Gerçi akşam müthiş bir boğaz ağrısından saatlerce rahatsızlandın fakat bu yarınki Beyazıt seyahatime mani olmadı. İğdırlılar -14 Mayıs günü (nü) İğdir'in kurtuluş bayramı- addettiler, her sene beni anarak bu günü kutlayacaklarını söylediler. Bu tesadüfün lütfunu inançlı insanlar gibi Cenab-ı Hakk-ın azammetine bir misal olmak üzere tanıdım ve tanıttım. Yağmur 15 Mayıs'ta da devam etmiş ve halk şenlikler yapmış, ben Beyazıt'a yola çıktım. 15 Mayıs'ta otomobillerle İğdir'dan Beyazıt'a 7 saatte geldik....

"17 Mayıs'ta aynı yoldan İğdir'a döndüm. Bu sefer 5,5 saatte geldik. Karabulak'tan sonraki taşlık yokuşu gelirken yaya inmiştik, bu sefer atla çıktık. -4 kilometre kadar- otomobiller hafif çıktı.

"18 Mayıs İğdir'dayım. Öğleden sonra hükûmet, belediye, kışla ve hastaneyi dolaştım. Kasabada kaç ev ve kaç kişi var ne kaymakam ve ne de belediye reisi bilmiyorlar. Kaymakam bey 100-150 ev dedi. Arada elli fark var, yüzde elli mühim bir şey ifade eder, birer birer saysanız nihayet bir saatlik bir gezme ile hakikati öğrenebilirsiniz dedim. Kaymakam bey Mülkiye-i Şahane'den (Siyasal Bilgiler Okulu) mezunu fakat pek sessiz ve tecrübesiz, odası örümcekler içerisinde, kendisine biraz nasihat ettim. Askerlik şube başkanı kasabanın 305 ve belediye reisi de 400 ev olduğunu söylediler. Kaç mahpus var dedim yine doğrusunu bilen yoktu. Halbuki 7 mahpus vardı. Bu basit suallerin doğru cevabını zaten hiçbir yerde alamadım. Sokaklar ilk geldiğim gün pek pisti. Kaymakam ve belediye reisine ihtar etmiştim. Bu sefer temiz buldum. Resmî ve hususî meskenlerin de temiz tutulmasını ve cansız canlı her varlıkla yakından ilgilenmelerini icab edenlere söyledim.

"19 Mayıs'ta İğdir'dan otomobil ile bir saatte Markara köprüsüne geldim. Şose muntazam, köprü 120 metre uzunlukta, dört çift demir boru ayak üstüne tutturulmuş, dört kemerli, pek sağlam demir bir köprü. Rusların şose üzerindeki bütün mühim köprüleri hep böyle demir ve sağlam. Bu şose Erivan'a gidiyor. Bizim tarafta Alican, Ermeniler'in tarafında da Markara köyleri gözleri kaplıyor. Alican köyünde halk yok, hudut birliklerimiz var. Kars taaruzumuz zamanında Ermeniler bizim aşiret birlikleriyle takviye ettiğim 11. Fırka birliklerine karşı İğdir'ı iyi savunmuşlardı. Kars'ın düşmesinden sonra bu bölgedeki kuvvetlerini Gümrü bölgesine çektiklerinden Aras'a kadar boşaltmışlar ve Malkara köprüsünün ahşap döşemelerini yakmışlardı.

"İğdir'a dönüşümde alayı teftiş ettim. İyi buldum. Konferans salonları da güzel. Subay ve erlerimiz pişkin maddî manevî kuvvetlidirler. Akşam

belediyeye davete gittim. Halk da toplanmıştı. İleri gelenlerden ziyafete davetliler de vardı. Yağmurlar dolayısıyla yeni mahsul kurtulmuş. Ekmek on iki kuruştan sekize inmiş. Memnunluklarını tekrar tekrar söylediler."³⁶⁹

Büyük Türk Milleti'nin ve Mukaddes Türk Yurdu'nun müdafaası ve ebediyyen yaşaması uğrunda can veren, aziz şehitlerimizi ve ulu geçmişimizi, kutsal hatıraları önlerinde baş eğerek, şükran ve rahmetle anıyorum.

NİHAT ÇETİNKAYA

İstanbul (Merter)

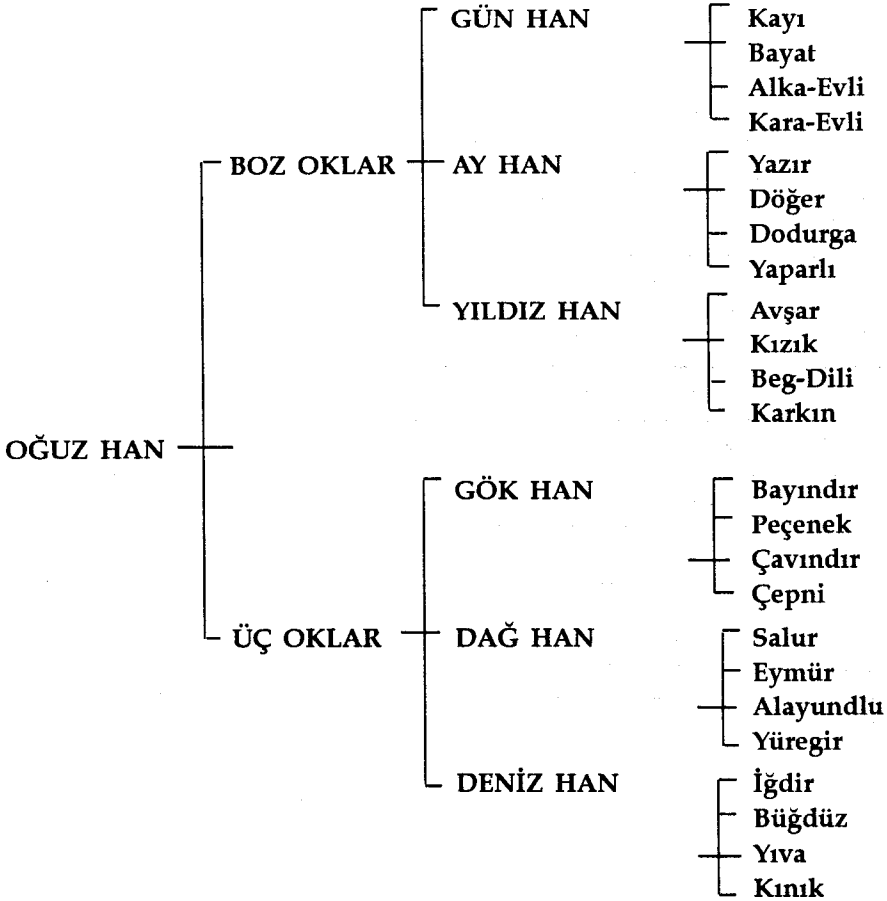
Nisan - 1996

369 Karabekir, K., a.g.e. s. 1064-1065-1066.

IĞDIR YER ADLARI

Kadim Oğuz yurdu olan Iğdır'ın, yeradı ve Oymaklarını incelerken sık sık karşılaştığımız Oğuzlar'ın, Iğdır'da onaltı boyunu rasladığımız Oğuz boylarının listesi:

24 OĞUZ BOYU

Boyun Adı	Anlamı	Et Payı	Ongun Kuşu	Damgası (*) (**) (***)	
KAYI	Muhkem	Sağ karı yağrın	Sunkar	1,1	1,1
BAYAT	Devlet ve nimeti bol	Sağ karı yağrın	Ügü	~	†
ALKA-EVLİ	Herye varsa başan gösterir	Sağ karı yağrın	Köykenek	-----	U
KARA-EVLİ	Kara otağlı	Sağ karı yağrın	Göbek Sarı	~	I
YAZIR	Çok ülkeye hakim	Âşuklu umaca	Turumtay	Y	X
DÖGER	Toplanmak için	Âşuklu umaca	Köçken	X	^
DODURGA	Ülke almak ve hanlık yapmak	Âşuklu umaca	Kızıl Karçığay	~	^
YAPARLI	---	Âşuklu umaca	Karğu	√	π
AVŞAR	Çevik ve hayvan avına hevesli	Sağ umaca	Çüre Lâçın	+	X
KIZIK	Kuvvetli ve yasakta ciddi	Sağ umaca	Sarıca	X	Y
BEG-DİLİ	Büyükler gibi aziz	Sağ umaca	Bahri	~	9
KARKIN	Çok ve doyurucu aş	Sağ umaca	Lâçın	VI	VI
BAYINDIR	Herzaman bay ve nimetli oy	Sol karı yağrın	Sunkur	~	~
PEÇENEK	İyi çalışır, gayretli	Sol karı yağrın	Alatoğan	~	↑
ÇAVINDIR	Şerefli, ünü yaygın	Sol karı yağrın	Buğdayık	9	~
ÇEPNİ	Nerede yağı görse savaşır	Sol karı yağrın	Humay	Y	T
SALUR	Kılıç ve çomağı iş görür	Ucayla	Bürküt	~	~
EYMÜR	Son derece iyi ve zengin	Ucayla	Ancari	~	~
ALA-YUNDLU	Hayvanları iyi	Ucayla	Yağalbay	~	~
YÜREGİR	İyi iş ve düzen kurucu	Ucayla	Ucayla	~	~
İĞDİR	İyilik, ululuk ve bahadırılık	Aşuğlu kış (ayak)	Karçığay	~	~
BÜGDÜZ	Tevâzulu ve hizmet eder	Aşuğlu kış (ayak)	İtelgü		~
YİVA	Derecesi hepsinden üstün	Aşuğlu kış (ayak)	Tongun	~	~
KINIK	Nerede olsa aziz	Aşuğlu kış (ayak)	Çüre Karçığay	↑	~

* Tuncer Gülsensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1989.

** Reşideddin'in listesine göre, Oğuz Boyları'nın Damgaları.

*** Yazıcıoğlu'na listesine göre, Oğuz Boyları'nın Damgaları.

İĞDIR (İl Merkezi)

İğdir, Kars ilimize bağlı ilçe iken, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Resmi Gazete'nin, 3 Ekim 1992 tarih ve 21247 mükerrer sayısında yayınlanan, 27 Mayıs 1992 tarihinde kabul ettiği 3806 numaralı Kanunla İl olmuştur. Aynı kanunla Karakoyunlu köyü de ilçe yapılarak, Tuzluca ve Aralık ilçeleriyle İğdir İl merkezine bağlamıştır. Böylece üç devlete sınır olan ilk ve tek ilimiz olmuştur.

Asıl söylenişi İğdir şeklindedir. Yöre ahalisi de, İğdir olarak telaffuz eder. İğdir, İğdir, İğdir, Yiğdir, Yigdir, Yeğdir, Egdir, Eğdir şekillerinde de rastlanılır.

Bu adı Kaşgarlı Mahmud "İğdir", Reşideddin ise "Yiğdir" şeklinde yazar, Anadolu ve Azerbaycan'da "İğdir" şeklinde söylenir. İğdir/Yiğdir adının anlamı kaynaklarda "iyilik", "yiğitlik", "ululuk", "büyüklik", "bahadırılık" anlamında açıklanır. Adın başındaki "İğ" veya "yiğ" sözlerinin aslı, sahip çıkan, koruyucu, iyilik yapan anlamında, Türkiye türkçesinde "iğe" (= sahip) ve Azeri ağzında "yiğe" (= sahip) şeklinde kullandığımız sözlerdir. Adın ikinci eki "dır" ise, fiilden isim yapan ekdir. İğdir ağzında iğeli/yiyeli = sahibi, taraftarı olan, arkası güçlü ve iğesiz/yiğesiz = sahipsiz, kimsesiz, iyilik yapanı olmayan anlamında kullanılmaktadır. Daha çok konuşma dilimizde kullandığımız "yeğ" sözü de iyi anlamındadır: "Akılsız dosttan sa akıllı düşman yeğdir" = akılsız dosttan sa akıllı düşman iyidir, değerinde olduğu gibi.

İğdir, Türk Oğuz Boyu'nun, 24 ana boyundan biridir. Oğuz Han'ın, 6 oğlundan en küçüğü olan Deniz (Tengiz/Dengiz) Han'ın 4 oğlundan en büyüğüdür. Diğer oğulları sırasıyla, Büğdüz, Yıva ve Kınık'tır. Kınık, Selçuklular'ın atası ve boy adlarıdır. Bu dört boy ve bunlara bağlı oymakların adları, büyük Türk Dünyası coğrafyasında oymak ve yer adı olarak, umumiyetle bir arada görünmektedir. Türkmenistan, Kuzey Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Kuzey Irak'ta ve Anadolu'da, özellikle de, İğdir, Antalya, İçel

(İç-İl) ve Kastamonu yörelerinde, bu yer ve oymak adları guruplaşması açıkça görülmektedir. İlimize ad olmuş, Oğuz boyu adından başka, Deniz Han'ın diğer oğullarının (Bögdüz, Yıva, Kınık) adlarına da oymak adı gibi rastlanılır. Nahçıvan'ın bir nahiyesinin adı "Beğdüzü" dür ki, Bögdüz'ün bozulmuş şeklidir. Nahçıvan'da da böyle açıklanır. Ermenistan'ın Vedibasar Türk nahiyesine bağlı Yıva köyü de, Deniz Han'ın 3. oğlunun adıyla anılan Yıva boyunun kurduğu köydür. Bu iki köyden de İğdir'da muhacir aileler var. Bayat köyünün ahalisinin önemli bir kısmı da Kınık olduğu söylüyor. Sürmeli Çukuru (İğdir İli)'nda İğdir adını ilk defa 1404 yılında görüyoruz. Timur nezdine, İspanyol Kral'ını temsilen elçi olarak gönderilen Ruy Gonzales de Claviyo'nun seyahatnamesinde rastlıyoruz. Claviyo, bu yöreden (Nuhun gemisinin bulunduğu Ararat (Ağrı) dağı eteği) geçerken, "Ertesi gün Sürmeli (Sürmeli)'den hareket ettik. Yolda, bir kayalık üzerine kurulmuş kaleye rastladık. Dul bir kadın bu kalenin sahibesi idi ve Timur'a vergi veriyordu." diye anlatarak şöyle diyor: "Bu kalenin adı İğdir'dir. Ararat (Ağrı) dağının ucunda bulunan bu kale, Hazreti Nuh tarafından yapılmış olan geminin tam durduğu yerdedir". Anılan yer şimdi Ağrı eteklerinde Korgan (İğdir Korganı) denilen yerdir. Bu zamanda, İğdir kale şehrinin hakimleri, başında, Timur'un amansız düşmanı, Tohtamış Han'ın bulunduğu, Altınordu Devleti'ne mensup bir oymak idi. Daha sonraki devirlerde, bunlara Tohtamışlı denildiği anlaşılmaktadır. Bugün Karakoyunlu ilçesinde yaşamakta olan bölgenin en eski yerleşik kabilelerinden, "Toktamışlar" adlı oymak bunların hatırası olmalıdır.

Çalışmalarımızda, İğdir yöresinde yerleşmiş bulunan Oğuz boylarından en yaygın olanının Kayı boyu oymakları olduğu anlaşılmaktadır. Birçok yerde İğdir boyunun, Kayılar (Osmanlı Devleti'nin kurucu boyu)'la iç içe görünmesi de göz önüne alınırsa, İğdir boyundan ana bir kolun Kayılar'la birlikte gelip buralara yerleştiği anlaşıyor. 1210 lu yıllarda, Anadolu'ya gelen Kayı beyi Süleyman Şah'ın, Fırat nehrinde boğulması neticesinde, yerine geçen oğlu Ertuğrul Gazi liderliğinde, 50 bin çadırılık Kayılar'ın büyük ekseriyeti, gelip İğdir ovasına yerleştiler. Bir anda, eski Oğuz yurdu (İğdir), yeni gelen Oğuzlar'ın 1. boyu, Oğuz ananesine göre "Kutlu" (Aziz, Torun, Mir) sayılan Kayı oymaklarının yeni yurdu haline geldi. Ertuğrul Gazi Hazretleri, İğdir'dan, ancak, Kayı boyunun bir kolu olan Karakeçili oymağından 400 çadırılık bir gurupla buradan ayrılarak Söğüt'e gitmiştir. Bugün İğdir ve çevresinde yaşamakta olan ahalinin büyük ekseriyeti, işte Ertuğrul Gazi'nin 400 çadırla ayrılmasından sonra, buralarda yerleşen Kayı ve İğdir boylarına mensup ulu babalarımızın evlatlarıdır. Tarih boyu uğradıkları baskın ve katliâmlara rağmen inatla var olmuşlar ve bugün de Oğuz'un kutlu yurdunda, ataları Oğuz'un ocağını şenlendirmektedirler.

Çingizli Türk-Moğol istilâsı zamanı, Orta asya bölgesinde en çok etkilenen yer, Hazar Ötesi Türkmenleri'nin yurtları idi. Hazar Ötesi Türkmen topluluğunda bulunan ana boylar da şunlardı: Salur, Çavuldur (Çavdur /

Çavundur), İğdir, Yazır, Eymür/Eymir¹, Karkın; küçük topluluklar halinde de Kayı, Bayındır ve Beğ-Dili². Bunların asıl yerleri Mangışlak (Hazar denizi kuzeydoğusunda yarımada, eski Oğuz yurdudur) olup Balhan ve Horasan bölgelerine de yayılmışlardı. Bugün Anadolu'da da kuvvetli bir varlık göstermektedirler. Hazar ötesi Türkmenleri içinde bulunan, "Esen-Eli" (Hasan-Eli) adındaki Türkmen topluluğu İğdir ve Saynacı" boylarından teşekkül etmişti³.

XVIII. yüzyılda, İğdirler'in bir bölüğünün Çavuldur ve Saynacılar'la beraber, Kalmuklar'ın tesiriyle Mangışlak'tan (Hazar'ın kuzey doğusunda büyük yarımada ve geniş arazi) Kuzey-Kafkasya'ya göçtüğü ve sonradan "Stavrapol Türkmenleri" adıyla anılıp, varlıklarını günümüze kadar muhafaza ettikleri bilinmektedir. Bu Türkmenlerin nüfusu, 1912 de 15 534 olarak belirlenmiştir⁴.

Bugün İran-Türkmenistan sınırının batı kesiminde, her iki ülkede de yaşayan Göklen Türkmenleri arasında Çavdar-İğdir adlı bir oba ve İran'daki Kaşga'ler arasında (XVI.yüzyıl) 500 evli bir İğdir oymağı da bulunmaktadır⁵.

XVI. yüzyıl kayıtlarına göre, İğdir Türkmenleri'nin Anadolu'daki vaziyetleriyle ilgili olarak, rahmetli hocamız Prof. Dr. F. Sümer'ün şu bilgileri 2 öğreniyoruz: Hamit Sancağı Eğridir kazasında bir İğdir oymağı, Menteşe Sancağındaki Horzum obaları arasında, İğdir İsa adlı oymak, Tarsus'ta Gökçelü adlı Türkmen boyu arasında, iki kol halinde İğdir obası, Adana çevresinde iki küçük İğdir oymağı ile yine İğdirli Türkmenlerine bağlı Sarı Hamzalı oymağı bulunmaktadır. İğdir'da da Hamzalı, Hacı Hamzalı, Kara Hamzalı, Hamza Hacılu adlı yer ve oymaklar bulunuyor. "İç-il" (İçel Mersin) bölgesindeki Türk halkı, başlıca Beğ-Dili, Yıva ve İğdirler'den meydana gelmiştir. İğdirler, Karı-Taş, Gülnar ve Mut bölgelerinde yaşıyorlardı. Karı-Taş'da yaşayan iki koldan biri olan Biçer-İğdiri, Kanuni devrinde Ak-Virân, Kördüzlü, Argıt-Kaş köylerinde ve öteki kol olan oturak İğdirler ise Gani, Divan, Nerun ve Sandavi köylerinde; Gülnar'da, Üçbaşlı köyünde yaşıyorlar. Koç-Hisar'da, II. Bayezit devrinde, Bozdoğan boyu içinde bir İğdir teşekkülü bulunmakta idi⁶. Antalya'ya XIV-XV. asırlarda gelip yerle-

1 İğdir ve civar bölgelerde "Emireli" şahıs adı ile İmirli, İmir uşağı oymak adına sık rastlanmaktadır. Bu adlar, 24 Oğuz boyundan, Dağ-Han oğlu Eymür'ün adından gelmiş olup, Eymürlü'lerin yeri, yurdu anlamında "Eymür-eli/ili"nin yöre ağzında söylenişidir. İmirli İmir uşağı adında, Azerbaycan'da ve Güney Azerbaycan'da birçok oymak bulunmaktadır. Bu adın, Hz. Ali için söylenen, müminlerin emiri (Emir-ül Müminin) anlamında kullanılan, "Emir-Ali" (yöre ağzında Ali adı, "Eli" olarak söylenir) söyleniş ile fonetik benzerlik içinde ve manevi anlama haiz oluşu, yaygın hale gelmesini sağlamıştır.

2 Sümer, Prof. Dr. Faruk, Oğuzlar 1980, 648 -668.

3 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 667.

4 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 140-358.

5 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 357.

6 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 356.

şen ve Kara-Hisar'da yaşayan Üç-Ok'lardan İğdir oymağı ve yine Antalya'da Eydir (İğdir) köyü⁷ ile Kaş kazasına bağlı İğdir adlı bir köy bulunmakta idi⁸. XVI. yüzyılda da Teke sancağı Kara-Hisar kazasında İğdir adlı bir oymak ve aynı sancakta 6 İğdir adlı köy, kaynaklarda görülmektedir. XIX. yy şeriye sicillerinde Antalya'ya bağlı kazalardan birinin adı da İğdir (şimdi Kumluca) olarak geçer. İğdir kazasına bağlı köylerden de şunlar geçmektedir: Salur (İğdir'da, oymak "Salar/Sallar) Karaağaç, (İğdir'da mah.) Karacaören (Tuzluca'da köy) ve Yazır⁹. Bu kayıtlarda Antalya'nın mahallelerinden birinin adı da "İğdir Hasan" adını taşıyor¹⁰. İçel ve Antalya (Teke) bölgelerinde İğdir adlı oymak ve yer adlarının yaygın bir şekilde görülmesi, İğdir boyunun bu yörelere topluca yerleştiklerini göstermektedir.

İğdir, 1910 yılında Tiflis'te yayınlanan "Kafkaski Kalender" adlı yıllıkta "İğdir Nova" (Yeni İğdir) olarak geçer¹¹. Asıl İğdir şehri, bugünkü İğdir Korganı (Korhan)'ı denilen yerde bir kale şehri olarak bulunuyordu. 1664'de meydana gelen depremde yıkılan bu şehrin sağ kalan ahalisi, gelerek ovadaki "Baharlı Köyü" yanına yerleşmişler. Safevî ve Rus hakimiyetleri zamanında burası Safevî ve Rus kayıtlarına Yeni İğdir anlamında "İğdir Nova" olarak geçmiştir. Burası halen, İğdir'ın, ahali tarafından "İğdirmava" denilen merkezi semtidir.

Osmanlı Kaynaklarında İğdir, İğdirli (İğdirli) Cemâati: İçel ve Teke Sancakları, Silifke ve Karataş Kazâları (İçel Sancağı), Tarsus Sancağı, Gülnar ve Mut Kazâları (İçel), Kelkit Kazâsı (Erzurum Sancağı). Yörükân Tâifesinden¹².

Bugün Anadolu'da, İğdir boyu adından alınma yer adları: İğdir köyü (Çankırı-Kurşunlu, Bayburt-Maden, Kars-Selim, Malatya-Hekimhan, Samsun-Bafra). İğdirövası mah. (Samsun-Bafra-İğdir köyü)¹³. İğdir köyü (Ankara-Kızılcahamam, Bilecik-Söğüt, Burdur-Yeşilova, Bursa-Kestel Bucağı, Çankırı-Yapraklı Bucağı, Denizli-Çivril, İçel-Mersin, Kastamonu-Küre, Sivvas-Zara-Beypınarı bucağı, Tokat-Artova-Kızılca Bucağı). İğdir mah. (Düzce-Sırtınar köyü, Kastamonu-Devrekânı-Kınık köyünde). İğdir bucağı (Tokat-Zile)¹⁴.

7 Moğol, Hasan Antalya'nın Fethi ve Türk Mühürünün Vuruluşu, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 87, Aralık 1993, s. 141.

8 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 142.

9 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 144.

10 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 146.

11 Güler, İ., İlimiz İğdir, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayını No: 1, İğdir 1993, s. 93.

12 Türkay Cevdet, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Kaynak Eserler Dizisi 1, 1. Basım, İstanbul 1979, s. 428.

13 Türkiye'de Meskün Yerler Kılavuzu, T.C. İçişleri Bakanlığı Yayınlarından, Seri : II, Sayı: 2, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946, s. 526.

14 T.M.Y.K. 1946, s. 533-34.

Güney Azerbaycan'da (Deşt-i Mugan'da Mugan çölü/Mugan düzü)) Eydir Sefli (aşağı) ve Eydir aliya (yukarı) adlı iki köy¹⁵.

Prof. Dr. Faruk Sümer'in, XVI. Yüzyıl Osmanlı kaynaklarında kaydedilmiş, Anadolu'da Oğuz boylarına ait yer adları listesinde, İçdir boyu adı ile geçen yer adları şunlardır:

<u>Boyun adı</u>	<u>Vasfı</u>	<u>Sancağı</u>	<u>Kazası</u>
İçdir	Ekinlik	Ak-Saray	Ak-Saray
İçdir	Köy	Ankara	Çubuk
İçdir	Köy	Beğ-Şehri	Göçü
İçdirlü	Köy	Biga	Çağ
İçdir	Köy	Canik	-
İçdir	Köy	Canik	Bafra
İçdir	Köy	Erzurum	Kemah
İçdir	Köy	Erzurum	Kelkit
İçdir	Köy	Erzurum	Bayburt
İçdir	Ekinlik	Erzurum	Erzincan
İçdir	Köy	Hamid	Kara-ağaç
İçdir	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar
İçdir	Köy	Hüdâvendigâr	Göl-Pazarı
İçdirlü	Köy	İç-İl	Mut
İçdir-Virânı	Köy	Kara-Hisar-ı Sahip	Barçınlu
İçdir	Köy	Kara-Hisar-ı Sahip	Sandıklı
İçdir	Köy	Karasi	Manyas
İçdir (I)	Köy	Kastamonu	Küre
İçdir (II)	Köy	Kastamonu	Küre
İçdir	Köy	Kastamonu	Devrekânı
Kuyucak ve İçdirler	Köy	Kastamonu	Taşköprü
Baş-İçdir	Köy	Kastamonu	Daday
İçdir	Köy	Kastamonu	Daday
Bezi ve İçdir	Köy	Kastamonu	Araç
İçdir	Köy	Kastamonu	Araç
İçdir	Ekinlik	Kayseriyye	Kibar-Ezmaç
İçdir	Köy	Kayseriyye	Gün-Yüzü
Sotuk (?) İçdir	Köy	Kengiri	Kurşunlu
İçdircik	Köy	Kengiri	Kurşunlu
İçdir	Köy	Koca-İli	Kara-Su
İçdir	Ekinlik	Konya	-
Eken-İçdir	Köy	Konya	Ereğli
İçdir	Köy	Kütahya	Şeyhlu
İçdir	Köy	Kütahya	Ergavun

İğdir	Köy	Sivas	Zile (Koç-Taş)
İğdir	Köy	Sivas	Artuk-Abâd
İğdir	Nâhiye	Teke	-
İğdir-Hisarı	Köy	Teke	İğdir
İğdir	Köy	Teke	Kalkanlı
İğdir	Köy	Teke	İstanos
İğdir (I)	Köy	Teke	Muslu
İğdir (II)	Köy	Teke	Muslu
İğdir	Köy	Teke	Kaş (*)

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılıyor ki İğdirli Türkmenleri'nin büyük bir kısmı Anadolu'ya yerleşmiştir.

ABASGÖL (Tuzluca)

Tuzluca'ya bağlı köy ve köyün yanındaki gölün adıdır. Resmi kayıtlarda "Abbasgöl" olarak yazılmıştır ki, yanlıştır. Yöre ahalisi ağzında "Abasgöl", tek "b" ile telafuz edilir. Doğrusu da tek "b" ile söylenen "Abasgöl" söylenişidir. Bu adın, Arsaklılar'ın müttefiki olup, onların kuzeyinde yaşayan ve Abhaz (Abaza) lara da ad verdiği düşünülen, "Apasiak"¹⁶ (Apas/Abas-iak) ların adından gelmiş olduğu muhtemeldir. Bu adın (Apas/Abas) İslam çağında, Arap adı olan Abbas adı ile fonetik benzerliği dolayısıyla bazı yerlerde Abbas şeklini aldığı görülmektedir. Bu köyün adı, Kıpçaklar'dan kalma bir addır.

F. Sümer, Oğuzlar adlı eserinde, Çepni bahsinde Turgut kazâsı'nın Mahmutlar adlı yöresinde "Abbas köyü"nden bahseder¹⁷. Abastuman kışlağı, Gürcistan'ın Posof sınırı yakınında bir yer adı¹⁸.

Türkiye'de, Abbas Çiftliği (İstanbul-Beykoz), Abbas Mahallesi (Kastamonu-Arız köyü, Konya-Karaman, Sinop-Kabalı bucağı), Abbas Köyü (Zonguldak-Bartın-Amasra bucağı), Abbasağa Mahallesi (İstanbul-Beşiktaş, Van), Abbasbey Çiftliği (Beykoz-Riva), Abbaslar köyü (Maraş), Abbaslı köyü (Afyon-Emirdağı), Abbaslık Köyü (Bilecik), Abbasoğlu Mah. (Zonguldak-Devrek) ve birçok mezraa, kom ve kışlak adları var¹⁹. Bu adların hangisinin, Kıpçak "Abas" adıyla alakalı olduğu ayrı bir çalışma konusudur.

Osmanlı kaynaklarında, Abbaslı/Abaslu Camâati, Meraş, Zulkadriye Kazâsı (Meraş Sancağı) ve Ankara Sancağında geçer²⁰.

16 Togan, T. T. Giriş I, s. 47.

17 Sümer Oğuzlar 1980, s. 334.

18 Cevizoğlu, Hüseyin, Coğrafyadan Tarihe, Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayını, İstanbul 1991, s. 52, kroki 18.

19 T.M.Y.K. 1946, s. 1-2.

20 Türkay, C., a.g.e. s. 173.

* Sümer, Oğuzlar, s. 454-455.

Nahçıvan'da Abas Kışlağı (Şerur Kazası, Aras kıyısı), Azerbaycan'ın Kakh şehrinde, Gürcistan sınırında Abaskend köyü²¹ Güney Azerbaycan'ı Maku Kazası'nda Abas kendi (köyü), Tebriz'in kuzey doğusunda ve Sul-taniye'de Abas Abad köyleri, bulunmaktadır²². Görüldüğü gibi Kıpçak bölgelerinde bu ad, hep tek "b" ile "Abas" şeklinde söylenip yazılmaktadır.

ADETLİ (Aralık)

1910 Tiflis "Kafkaski Kalender" yıllığında "Aletli" adlı bir köy kaydedilmiştir²³.

Osmanlı vergi sisteminde Adet-i Ağnam²⁴ ve Adet-i Gulâmiye²⁵ adlı vergiler vardı. Adet-i Ağnam koyun ve keçiden alınan vergiydi. Her koyun ve keçiden bir akçe alınır²⁶. Adet-i Gulâmiye de, tımarlarda işlerin görölmesi için kullanılan adamların masrafları karşılığı alınan vergilerdi. Her yüz koyun ve keçiden 20 akçe alınır²⁷. İlhanlılar, Kara-Koyunlu, Ak Koyunlu ve Safevî devletlerinde de böyle bir vergi vardı ki, İlhanlılar'dan kalma olmalıdır.

Ahali arasında bu köy için şöyle bir rivayet var: Eskiden bu köyde beyler oturmuş. Bunlar çok güçlü ve adaletli kişilermiş. Çevrede meydana gelen anlaşmazlıklarda bu beylere müracaat edilirmiş, bunlar nasıl karar verirlerse, meselede öyle halledilirmiş. Köylerde köy yönetimine verilecek vergileri de bunlar kendi usullerince tespit ederlermiş. Beyler dağıldıktan sonra bunların meseleleri halletmedeki yöntemleri ahali tarafından uygulanmaya devam edilmiş, "adet" haline getirilmiştir. Bu sebepten dolayı da bu köye Adetli denilmiş. Bu rivayet'den de anlaşıldığı üzere, yönetiminde bulundukları devletin, bu havaliden vergi toplayan memurlarının oturduğu köy imiş. "Adetli'nin adetine göre" tabiri yörede hala söylenmektedir. Bu köyün adı, İlhanlı veya Safevî devrinden kalma, anılan sebeplerden verilmiş bir addır.

İran'ın Erdebil şehri civarında, Mişkin göçeri kabilesinden 200 evli (Çadırılı) Adatlu oymağı var²⁸.

Elazığ'ın Harput ilçesinde de bir Adedi/Adeti adlı köy bulunmaktadır.

-
- 21 Azerbaycan Haritası, 1:500.000 ölçekli Azerbaycan Respublikası Dövlət Geodeziya ve Harita Çekme Komitesi, Bakı 1992.
 - 22 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.
 - 23 Güler, I., İğdir, s. 93.
 - 24 Ağnam koyun demek olan "ganem" in çoğul şeklidir.
 - 25 Gulamiye harb esiri çocuk ve kişilere denir. Bunların tımarlarda çalıştırılanlarından alınan vergiye Adet-i Gulâmiye denir.
 - 26 Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Değimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993, 3 Cilt), C. I, s. 20.
 - 27 Pakalın, M. Z., Osmanlı Terimleri Sözlüğü, C. I, s. 21.
 - 28 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans. s. 93.

AĞABEY (Tuzluca)

Arpaçay'ın Aras'a döküldüğü kavşakta, bugün Ermenistan sınırları içinde kalan, Hacıbayram ve Heyirbeyli (Hayrıbeyli) adlı çok eskiden Türkler tarafından kurulmuş olan bu köyler, yöredeki bir kısım oğuz boybeylerinin kışlak merkezi idi. 1887 Osmanlı-Rus savaşları neticesinde başlayan Rus-Ermeni baskısına dayanamayan bir gurup oğuz oymağı mensupları, yöreden ayrılıp, Aras'ı geçerek, Gaziler (Pernavut) nahiyesi kuzey doğusunda, Aras kenarına yerleşerek Ağabey köyünü kurmuşlardır. Köyün adı da bu oymağın beyi "Ağabey"den gelmektedir.

Anadolu'da, Denizli'nin Buldan ilçesi Güney bucağına bağlı Ağabey köyü ile, Maraş ve Konya'nın Cihanbeyli ilçesine bağlı Ağabeyli adlı köyler bulunmaktadır²⁹.

Azerbaycan'da, Aksu'ya bağlı "Ağabeyli" adlı bir köyü var³⁰. Bugün büyük kardeş anlamında kullandığımız Ağabey, Türkler'de şahıs adı olarak çok kullanılmıştır. Kadın adı olarak da rastlanılır. Emir Timur'un kayınbiraderinin karısının adı "Ağabey" idi. Osmanlılar'da halkın okumuş ve yüksek tabakasında büyük kardeş için kullanılmış bir tabirdi^{30a}.

AĞAVER (Iğdır m.)

Halk arasındaki rivayete göre, köyde, eski zamanlarda bir ağa yaşamış. Bu ağa herkese yardım eder ve evine yardım için gelen hiç kimseyi boş çevirmezmiş.

20 Ağustos 1745 tarihinde Nadir Şah'la Osmanlı ordusu "Vağaver" adlı köy'de savaşmış³¹. Yine Kırzioğlu Erivan'daki "Elğavart" köyünün diğer adının "Ağaver" olduğunu belirtir³².

Köyün Kotangıran mevkiinde "Seyidin Mezarı" adı verilen bir mezar bulunmaktadır. Ermenilerce şehid edildiğinden "Şehid" denilmektedir.

Erzurum'un Ilıca ilçesinde de Ağaver adlı bir köy var³³.

29 T.M.Y.K. C. I, s.10.

30 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

30a Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Değimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993, C. I, s. 22.

31 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 544.

32 Kırzioğlu, K. Tar., s. 209.

33 T.M.Y.K. 1946, C.I. s. 12.

AKHURA (Aralık)

Ağrı Dağı eteklerinde yerleşen eski bir köydür.

Ahura, Anadolu'da, bağlardaki üzüm çubuğu anlamına geldiği gibi, hayvanların barındığı yere de denilmektedir³⁴. Yine Anadolu'da, yamaçlara yapılan düz ve yan yollara da Ahuru adı verilmektedir³⁵.

Kırzioğlu, köyün adı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Kitâb-ı Dede Korkud'da", "ARKURI-Yatan Ala-Tağ" (Ağrı/Ağrıdağ) adının başında görülen ismi taşıyan bu kasaba, 1840 Ağrı püskürmesinde lâvlar altında kalmıştır. Burası Osmanlı "Tahrîr Defterlerinde" Sürmeli ahalisinin yazın yayladığı yer olarak "Yaylak-ı ARGURI" diye gösterilmiştir. ("Dede-Korkut Oğuznameleri", I. 70-72). Parbili Lazar (V. Langlois, I. 330): Agori, Gevond Tarihi (s.23): Arkuru, Katolikos VI. Ovhanne's'te (s. 79) ise; Akori diye geçer. Bugün İğdırlılar: "Akhuru", Kağızmanlılar: "Akhuru" diyorlar."³⁶ Yine Kırzioğlu, Köroğlunun Azerbaycan ve Anadolu anlatmalarından sözederken Köroğlu'nun babasının, Hasan Padişâh (Dede Korkut'taki Kazan-Han)-'ın, iyi at seçmediğinden gözlerine mil çektirdiği "Mîr Akhuru" denilen Yılkıcıbaşı olduğunu açıklar³⁷ ki, bu köy adı ile aynılığı gözönünde bulundurulmalıdır. Bugün buraya İğdır İli ve Kazaları ahalisi Akhura demektedirler.

Ahura, 1840 yılında Ağrı Dağı'nda meydana gelen yer sarsıntısı ile dağdaki kayma sonucu, toprak altında kalmıştır. Bu hadisede köyün bütün insan (1600 nüfus) ve hayvanları da tamamen yok olmuştur³⁸.

Nahçıvan'ın Şerur kazasının doğu yönünde, Kabaklı çayı üzerinde "Akhura adlı bir köy bulunmaktadır"³⁹.

AKTAŞ (Tuzluca)

Yukarı Aktaş ve Aşağı Aktaş adlarıyla iki köydür. Yöre ağzında "Ağdaş". şeklinde söylenir.

Türk Dünyasının geniş coğrafyasında, yeradı olarak hemen her bölgede rastlanmaktadır. Yaygın yeradlarındandır.

Türk boy adından verilmiş yer adıdır. Göktaş, Karataş gibi. Adana'ya bağlı Mağara kazası köylerinden Ağdaş-Alanı köyü, Afşarlar'ın iskân edildiği köylerdendir⁴⁰. Suriye'de Arablı Türkmen oymağının yaşadığı bir Ağ-

34 Derleme Sözlüğü, s. 125 ve 135.

35 Belleten, 164.

36 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 219.

37 Kırzioğlu, Afşarlı ve Dulkadırlı Türkmenleri'nin Köroğlu Oymakları (Makale), Türk Kültürü Der. Nisan 1968 sayı: 66, s. (19) 355.

38 Güner, İ., İğdır, s. 16.

39 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

40 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 282.

daş Köyü var. Çeşitli vilayetlerimizde Aktaş adlı 24 yerde köy, 15 yede mezraa, çiftlik ve mahalle bulunmaktadır⁴¹. Gaziantep, sızgın köyünde bir yer adıdır⁴².

Kırım'da Aktaş adlı, Türkler'e ait bir köy⁴³ ile Güney Azerbaycan'da Tebriz'e bağlı bir Aktaş köyü⁴⁴ var. Kuzey Azerbaycan'da Akdaş ve (Dağlık) Altay Türk Cuhuriyetinde, Aktaş adlı şehirler bulunmaktadır.

Osmanlı kayıtlarda, Koçhisar ve Aksaray Kazâsı'nda, Aktaş adlı Cem-âatler kaydedilmiştir⁴⁵.

Türkmenistan'da da Türkmenler'in Teke uruğu Ötemiş oymağına bağlı Daş-Ayak obası soylarından biri Ak-Taş adını taşır⁴⁶.

Taşburun civarında da Aktaş adlı bir mezraa var.

ALÇALI (Tuzluca)

Köyde, Alça (erik) ağaçlarının çok yetişmesinden bu ad verilmiştir. Bu meyvenin asıl Türkçe adı Aluç/Aluçadır. Iğdır yöresi ağzında Alça denilir. Yazı dilimizde kullandığımız erik adı isabetli değildir. Anadolu'nun çoğu yerinde de Alça veya Aluçça olarak söylenir.

Azerbaycan'da "Alçalı Dağ" ve Salyan kazasında "Alçalı" köyü⁴⁷ ile Ermenistan'da Martuni şehrine bağlı, Alçalı adlı bir Türk köyü var. Bu köyün adı Ermenistan Hükümetinin 27.9.1968 tarihli kararıyla Artsvanist olarak değiştirilmiştir⁴⁸.

ALHANLI (Tuzluca)

Bu köyün çoğunluğu seyiddir. Eski bir köydür.

Sakalar'dan Anadolu'ya gelip yerleşen bir Saka/Türk boyu, Alhanlı/Alkanlı adını taşımaktadır⁴⁹.

Al sözü, Türk kültüründe ilâhî anlamlar taşır. Renk anlamında kullanılan "Al" da aynı kaynaklıdır. Türkler, güneşin doğuşunda ve batışında, gökyüzünü aydınlatan kızıl rengine al derler. Zaman içinde kırmızı renk için de kullanılmıştır. Sümerler'den beri "Al" sözü ilahî anlamlarda kullanılmış

41 T.M.Y.K., 1946, C. I. s 36.

42 Güzelbey, C. Cahit, Gaziantep'de Yer Adları, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 1113 Eylül 1984 Ankara, Kültür ve Turizm Bak. yay., Başbakanlık Basımevi Ankara-1984, s. 172.

43 Turan, Ahmet, Kırım ve Doğu Anadolu Yer Adları Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 85, Ağustos 1993, s. 91.

44 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

45 Türkay, C., a.g.e. s. 191.

46 Togan, Türkistan, s. 75.

47 a.g. Azerbaycan haritası.

48 Makas, Yrd.Doç.Dr. Zeynelabidin, Ermenistanda Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleri Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 83, Nisan 1993, s. 224.

49 Cevizoğlu, H., s. 52, kroki 18.

ve bir nevi ruh olarak telâkki edilmiştir. Eskiden beri Türklerce kullanılan "Al Bayrak" sözü, bayrağın rengiyle beraber manevi değeri için de söylenmiştir. Kazak-Kırgızlar bayrak kelimesi yerine "Yalav/alav"⁵⁰ demektedirler ki, yukarıda ifade ettiğimiz anlamla ilgilidir. Al, ateş ve ocak kültüyle de ilgili olup, hayatı, hakimiyeti ifade eder. Türkler'de "Baba ocağı", "Aile ocağı", dua olarak "ocağın tütsün" yahut beddua olarak "ocağın sönsün" anlayışları da aynı manadadır. "Al ot (od)", Yakut (Saka/Saha) Türkleri'nde "aile ocağı ateşi" ve Altay Türkleri'nde "azametli ateş" anlamına gelir⁵¹. Al-Hanlı köyünde, en eski kabilelerden birinin Od-Hanlı (veya Töreme Uşağı) adını taşıması ve Alhanlı köyü ahalisinin büyük çoğunluğunun seyid ailelerinden oluşması, yukarıdaki izahlar açısından oldukça ilginçtir. Od-Hanlı oymağının diğer adı olan "Töreme", Torun demek olup, Türkmenlerce, asil, soylu, mir anlamında, soylu Türkmen boy beylerinin ailesi ve oymağı için kullanılan addır.

Türkler'de, "Al"ın aksi anlamında da "Kara" sözü kullanılmaktadır. Takdis etmek anlamında "Algamak", aksi manada, yermek için de "Kargamak (kar(a)gamak)" ve kutlamak, tebrik ve dua etmeğe "algış (alkış)", beddua etmeğe de "kargış (kar(a)gış)" denilmektedir. Bu değişimler, Iğdır ağzında halen kullanılmaktadır. Ateş rengini de ifade eden "al"ın, ateş anlamında olan "alav/alov/alev" sözlerine de iştiraki aynı amaçladır. Halen, iki taraf arasına giren ve bozgunculuk yapan anlamında kullandığımız "Karaçalı" değişimi var ki, aksi de Alçalı olmalıdır.

Alhanlı köyü adının, yukarıda ifade edilen bilgiler doğrultusunda, kutsal ve asil soydan gelen hanlara (Alhan) mensup bir oymağın adından geldiği anlaşıyor. Köy ahalisinin çok büyük çoğunluğunun seyid oluşu da bu açıklama için önemli bir delil teşkil eder.

Alhan Köyü (Bozdoğan-Aydın, Taşköprü-Kastamonu, Ereğli-Konya, Alaşehir-Manisa ve Konya-Cihanbeyli kazası Ağabeyli köyüne bağlı yaylak) Alhanuşağı köyü, (Malatya, Arapkir-Malatya)⁵².

İl-han, Elhan adları Batı Azerbaycan Oğuzları'nda, alhan şeklinde de telaffuz edilir.

ALİCAN (Karakoyunlu)

Yukarı Alican (Muhtarlık) ve Aşağı Alican (köy) diye iki yerleşim hâlinindedir.

Osmanlı kaynaklarında, Alican (Alihan) Aşireti: Garzan Kazası (Siirt Sancağı), Eski il Kazası (Konya Sancağı) Ekrâd Tâifesi⁵³. Alicanlı (Alicanlı)

50 İnan, A., Makaleler I, s. 265.

51 İnan, A., Makaleler I, s. 265.

52 T.M.Y.K. C. I. s. 45.

53 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 48.

Cemâati: Aydın, Adana, Tarsus, Sis, Kilis Sancakları, Ekrâd Yörükânı Tâifesinden⁵⁴.

1776 yılında, Osmanlı vesikalarında, Karabağ sergerdelerinin ağası "Alicanlı Mehmed Sa'îd Han" adı zikrolunmaktadır⁵⁵.

XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında, Hınıs sancağının Varto nahiyesinde "Ali Bican/Alican" adlı bir köy belirtilmiştir⁵⁶. Alican köyü, (Hekimhan-Malatya, Muş)⁵⁷.

Azerbaycan'ın Zerdab şehrinde Elicanlı (Alicanlı), Dağlık Karabağ'da Alican köyleri⁵⁸ var ki, aynı oymak adından alınmıştır.

ALGEMER (İğdir m.)

Yöre halkı ağzında "Algemer" olarak söylenir. Bu köy adı, Kafkasya'nın güney bölgeleriyle Anadolu'da çok yaygın olup, M.Ö. VII. Yüzyılda, kuzeyden Sakalar'ın baskısıyla, Kafkaslar'ı aşarak, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılan Türk kavmi Kimerler'in hatıralarıdır. (Al için bak. Al-hanlı köyü)

Hanname'de, Kimer (Gimer/Gemer) şahıs adı olarak geçmektedir: "Tohtamış-Han bağlerini toplar ve iyi fikirler'e ihtiyacı olduğunu ifade eder...-Beğlerden Pir-Arslan adlı biri, Benân şehrinde Kimeri adlı bir vezir oturduğunu ve bunun Ozgan-Han (Oğuz-Han, İlhanlı Argun-Han olmalı)'a da vezirlik ettiğini, ancak iyi öğüdlerin ondan alınabileceğini söyler. Tohtamış-Han hemen adamlar göndererek Kimeri'yi getirir ve ondan öğüdler alır⁵⁹. Bu ad Tevrat'ta "Gomer" olarak geçer.

Osmanlı kayıtlarında, Tiflis yakınlarında "Mûdetepe" adlı mahalde çadırdı yaşayan konar-göçer bir "Kamerli Aşireti" nin yaşadığı zikrolunmaktadır⁶⁰.

Osmanlı kaynaklarında, Kamar Uşağı Oymağı: Rakka Sancağı, Ruha (Urfa)⁶¹; Kamarlı (Kamarlı) Cemâati: Meraş Eyâleti, Zülkadriye Kazâsı (Meraş Eyâleti), Yörükân Tâifesinden⁶². Arsaklılar çağında (M.S. I-II. yy.) Kapadokya'ya "Gamirk (Gamir/Kimmer) ülkesi deniliyordu."⁶³

54 Türkay, C. a.g.e. s.197.

55 Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını Nu: 4, Ankara-1992, s. 61. (İlride "Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları" olarak bahsedilecektir).

56 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 13.

57 T.M.Y.K. 1946 s. 48.

58 a.g. Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası.

59 Ögel, Prof. Dr. Bahaeddin, Türk Mitolojisi I, s. 398.

60 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 202.

61 Türkay, C., a.g.e. 31.

62 Türkay, C., a.g.e. s. 453.

63 Sandalçian I. s.346-370" nak, Kırzioğlu, Kars Tar. s. 67.

Sivas-Zara kazası Peynik köyünde Alikanber adlı bir mezraa bulunmaktadır⁶⁴. 1595 Çıldır Sancağı tahrir defterlerinde geçen, Kamarvan ve Kamar-Veran köyleri (ikiside oymak adından) Kıpçaklar'ın "Kamarlı/Kumarlı oymağının adını taşır"⁶⁵. Edil havzasında yaşayan "Hazar" ile "Kamârî" de Bulgar Türkleri'nin cediti olarak gösterilmektedir⁶⁶.

II. Şah İsmail'in ölümünden sonra Anadolu'da ortaya çıkan düzmece "Şah İsmail" Acem'den Anadolu'ya geldiğinde "985 (1577) kışını Amik ovasında geçirdikten sonra", yazın yaylağa çıktığında yanındaki oymaklardan birinin adı da Yeni-il ulusuna tâbi "Kemerli" (Gemerli) adını taşıyordu⁶⁷.

Güney Azerbaycan'da Afşarlara bağlı Kamer - Kamer Bazlu adlı Oymak⁶⁸ ile Azerbaycan'ın güneyinde, Zengezur yakınında, Sakalar'dan bir Kemar, Gimri, Gimersu⁶⁹ adlı boyları ile, Azerbaycan'da, Gımr (Zagatala), Gımrılı (Gakh) yer adlarında görülmektedir⁷⁰. Azerbaycan'ın Kazak şehrinde İncesu deresi üzerinde bulunan Kemerli, Gebele'de Gervan, Terter'de Kamari adlı köyler de aynı menşeden olup Kimerler'in hatıralarıdır⁷¹.

Ermenistan'da Kamerli adlı iki Türk köyü de bulunmaktadır. Biri, Aralık ilçemizin kuzeyine düşen, Vedibasır bölgesinde yer alan, boyun varlığı da yer adı ile birlikte bulunmaktadır. Cevizoğlu, Kimer/ 4. 9. 1945 tarihli kararla adı Artaşat olarak değiştirilen Kamerli ilçesi; diğeri de Erivan'ın batısında Türkiye sınırına 15 km kadar yakınlıkta Ecmiadzin şehrine bağlı, 15.7.1946 tarihli kararla adı Mestamor olarak değiştirilen Kamerli köyüdür⁷². Kırım'da Kambar, Kamar ve iki ayrı Kamer köyleri⁷³ ile Batı Trakya'da Kumarlı, Kahramanmaraş ve Doğanşehir (Malatya) da Kumarlı köyleri bulunmaktadır⁷⁴. Halep Sancağında, Menbic nahiyesi köyü Kamer ve Amik nahiyesine bağlı Kameriye köyleri⁷⁵ hep Kimerlerin hatıralarıdır.

64 T.M.Y.K. 1946, s. 50.

65 Kırzioğlu, Prof. Dr. M. Fahrettin, Kıpçaklar, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1992, s. 175.

66 Togan, Giriş I, s. 18.

67 Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir, Osmanlı-İran Siyâ. Münâse., s. 13.

68 Cevizoğlu, H., a.g.e. s. 115. kr. 45.

69 Cevizoğlu, 51 kr. 17.

70 Yusuf, (Prof. Dr.) Yusuf-Kerimov, Serraf, Toponimikanın Esasları, Maarif neş., Baku 1987, s. 59.

71 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

72 Makas, Z., a.g.m. s. 229.

73 Doğru, Prof. D. Abdulmecit, T.D.A. Dergisi, sayı 48, Haziran 1987, s. 84.

74 Turan, Ahmet, Batı Trakya ve Doğu Anadolu'da Köy Adları, T. D. A. Dergisi, sayı 71, Nisan 1991, s. 175.

75 Çakar, Enver, Halep Yer Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi sayı 86, s. 196.

ALKIZIL (Aralık)

Yeni adı Yukarı Topraklı. Eskiden Aratan köyünde yaşayan ahalinin, Aratan köyünün sel havzasında olması sebebiyle, Aratan'dan ayrılarak gelip bu köyü kurdukları söylenmektedir.

Köy ahalisi bu adın, topraklarının verimli oması, Ekin, bağcılık ve hayvancılığa elverişli olması dolayısıyla bu adın verildiğini söyler. kızıl yer kızıl (Altın) gibi yer, değerli verimli diye izah ederler. Al-hanlı köyü bahsinde izaha çalıştığımız "al" sözü ile Türkçe'de, kırmızı, verimli, altın anlamına gelen "kızıl" sözlerinin birleşimi ile, çok değerli ve mukaddes anlamına bir ad meydana getirildiği anlaşılmaktadır. (bak. Alhanlı köyü).

Gagauzca yerel adlardan "Al Kızı" diye bir ada da rastlıyoruz⁷⁶.

Köyün adı için köy ahalisi, arzinin verimli olması yüzünden "kızıl" Altın" gibi yer manasıyla verildiğini söylerler. Köyün verimsiz, ekilemeyen, çalılık bir yöresi de var ki, buraya "Abceyillik veya "Ebu Cehil'in bağları" adı verilir. Köy yöresinde bazı mevki adları: "Çark mevkii" (çakla su çıkarılan yerler), Selbasan mevkii, Lütfinün yerleri.

ALKÖSE (Tuzluca)

Yöre halkı Alkosa/Alköse diyor. Merkezi dağ köylerimizdendir.

Kutsallık anlamı veren "Al" sözü ile kosa, köse adından oluşmuş yer adıdır. Köse/Kosa adında da kutsallık vardır. İğdir havalisinde, Nevruz öncesi kış gecelerinde bir köse oyunu yapılmaktadır. Kosa veya kosalar, özel süslenmiş olarak, geceleri evleri dolaşıp oyunlar çıkarırlar. Kosa, oynadığı sırada, aniden düşüp cansız kalır. Ev sahibi hediyesini verince ayılıp neşeyle yeniden oynamaya başlar. Kosalar'ın oyun sırasında çıkardığı sesler, kıyafeti ve yaptığı oyunlar, Eski Türkler'in, bugün de, Altay ve Yakut Türkleri'nin ayinlerinde yaptıkları gelenekleri ile aynılık içindedir. Önemli bir benzerlik, Kıyafeti ile oynarken aniden yere düşüp bayılmasıdır. Şamanlar da, ayin sırasında düşüp bayılır. Bunun anlamı, ruhun vücudu terkedip, gökyüzüne yükselip Tanrı'dan yardım dilemesidir. İslâmiyet'in kabul edilmesinden sonra, iptidai bu inançlar kutsallığını yitirmiş ve gelenekler terkedilmeyip, eğlence şekline dönüşerek devam edegelmiştir. Alkosa adının başındaki "Al" sözü bu kutsallığı ifade eden bir söz olarak bulunmaktadır. (Al sözünün anlamı için bak. Alhanlı köyü bahsi).

Hazar adı, Çin kaynaklarında Ko-sa (Ho-sa = Kazar veya Kasar) olarak geçer⁷⁷. İstahri'de Hazarlar'ın, Ak (Al)-Hazar ve Kara-Hazar diye iki kısım

76 Acaroğlu, M. Türker, Gagauzca'da Takma Adlar, Soyadı, Yer Adları, T. D. A. D., sayı 72, Haziran 1991, s. 128.

77 Kafesoğlu, İslâm Ans., C. 12/1, s. 180, 196.

olduklarını zikreder⁷⁸. Yani Al-Kosa, Kara-Kosa. Al-Köse köyümüzün hemen güneybatısında yerleşen Ağrı ilimizin diğer adının Karaköse olması Hazar Türkleri'nin bölgedeki tesirinden kalan hatıralar olduğu muhtemel görülebilir.

Ögel, Gök-Türk'lerde bir "Ko-shu" kabilesinden ve "Ko-shu Han" şeklinde yazılmış kişi adlarından bahsederken şu bilgileri verir: "Hitay (Liao) Devletinde de yazılış bakımından bu Gök-Türk kabilesinin adına benzeyen bir Ko-chu boyu görülür. Bu boyun ananevî zenaatı, demircilik idi. Hükümdar sarayında köle sınıfına dahil olurlar ve devletin demirciliğini yaparlardı⁷⁹. Bunun içinde tabii olarak devlet içinde köle anlamına rağmen büyük itibarları vardı ("Ralf Stein, Leao-tche, T.P. 1939, s. 34"). Yine biliyoruz ki, Juan-Juan (Avar) İmparatoru Gök-Türkler'i, "Siz bizim demirci kölelerimiz idiniz" diye paylamış ve kızını vermemiştir. Bize göre Hitay (Kıtay) Devletindeki "Demirci köle Ko-chu kabilesi ile Gök-Türkler'deki Ko-shu boyu arasında bir ilgi olsa gerektir."⁸⁰ Bu konuda, Togan da, Dokuz Oğuz-Dokuz Uygurlar'dan bahsederken, şu önemli bilgiyi verir: "Gök-Türk Dokuzoğuz'una dahil olan Hui-hu'ların dokuz kabilesi 713-743 senelerinde zikrolunuyorlar. Bunlar arasındaki Ko-sa'lar "Guz" olabilir." demektedir⁸¹. Bazı Türk lehçelerinde Oğuz'a "Guz" deniliyordu.

"Kos kökü ağız ayrılıkları nedeniyle; kös-küz-gös-göz-kuz-küz b.g. değişik şekillerde de söyleniyor. Kosak, kosmak'dan kos-a-k/kosak (kendini beğenmiş, büyüklük taslayan, kasılan anlamlarını verir. Kosalak, kos-a-l-ak çalınmış süslü, gösterişli, kendini kasan, kosalmak da, büyükmek, övmek, başkalarına karşı üstünlük taslamak anlamındadır⁸². Türk inanç ve geleneklerinde, İslâm'dan önce ve İslâm'dan sonra da, din adamları ve ruhaniler, hep kutsal, üstün ve saygın karşılanmışlardır. Bir Türk topluluğu olan Kassit adındaki "Kas" terkihi de, guz, oğuz, kus, kuz sözleriyle aynı menşeden olup değişik söylenişlerdir⁸³.

Kös/Kos sözü şahıs adlarında da çok görülür. Manas Destanı bölümlerinden, "Kös-Kaman" efsanesinde, Manas'ın idaresine giren Kalmuk Türkleri'nin Han'ı "Kökçe-Kös"ün ve babası "Kös-Kaman"ın adında da görülmektedir⁸⁴. Oğuz Han'ın torunlarından Kayı (Gün-Han oğlu)'nın oğlu olan Dib-Yaku'nun oğullarından birinin adının da Kös (Köz-Küz) Han

78 Togan, İslâm Ans., Hazarlar md., C. 5/1, s. 397.

79 Burada, ataları demirci olan ve demircilik sanatının yaratıcısı olan Gök-Türk'lerin Hitay (Kıtay)'lara esir düştükleri devirle ilgilidir. Sonradan Gök-Türk Devleti kurulacaktır. Demirsihan köyü adının da bu ananeyle ilgili olduğu muhtemeldir.

80 Ögel, T.M. s. 70.

81 Togan, Giriş I, s. 427.

82 Eyuboğlu, İsmet Zeki, Türk Dilinin Etimolojik sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul 1988, s. 428.

83 Eyuboğlu, a.g.sözlük, s. 428.

84 Ögel, T.M. s. 529-530.

(Ruslar da Kaz Han geçer) olduğunu biliyoruz. Oğuzname'de, Oğuz hanlarından birinin adı da, Buğra han oğlu "Kuzı Tekin" Han'dır⁸⁵.

Abu'l-Farac Tarihinde [Destanlarda Oğuz Han'ın Anadolu'nun güneyinde fethettiği yörelerde] gösterilen "Al-Kosh" adlı bir yer şöyle geçmektedir: "1844 sularında Revandiz'in Kürt Paşası (Bohtan Miri Bedirhan bey) Musul üzerine akın etmiş, şehri aldıktan sonra Rabban Harmizd'in Al-Kosh ve Mar Mattai'nin Alpey üzerindeki manastırına saldırmıştı. Al-Kosh'ta büyük bir kütüphane bulunuyordu."⁸⁶ Abu'l-Farac'taki bu Al-Kosh adının, bizim Türk Al-Kosa ile ne derecede ilgisi olduğunu bilemiyoruz ama, ilgisi olduğu muhtemeldir.

İran'da Tekeli Türkmenleri içinde Köşeler adlı bir oymak⁸⁷ ve Kos-Kosa (Bulak) adlı bir Türk boyu ile⁸⁸ Anadolu'da adında Kös ve Köse sözü bulunan, birçok Cemâatinin varlığı bilinmektedir.

Aliköse adlı Bolu-Mudurnu'da köy ve Balıkesir-İvrindi kazası Erdel köyünde Alköse adlı bir mahalle bulunmaktadır⁸⁹.

Azerbaycan'ın Ağdam şehrinde de Kosalar adlı köy var⁹⁰.

Batı Trakya'da Köşeler, Köseköy, Kösehallı köylerle⁹¹, Gagauz Cumhuriyeti'nde Köşeler adıyla bir Gagauz Türk köyü bulunmaktadır⁹². Köse, Köşeler v.b. oymak adlarına Türkmenistan'da da sık rastlamaktayız. Osmanlı kaynaklarında, Kös, Köse, köşeler v.b. adlı oymaklar, yözden fazla yerde tespit edilmiştir⁹³.

ALMALIK (Tuzluca)

Türk coğrafyasında çok yaygın görülmekte olan bir yer adıdır. Oğuzlar'ın kadim yurdunda (Orta-Asya, Issık göl civarı) önemli yerleşim yerlerinden biri de Almalık'dır. Kazakistan'ın başşehrinin adı olan Alma Ata (Almalı) aynı menşeli olup, bu şehir yakınında eski harabeleri bulunan şehir de Almalık adını taşır.

Alma (Kızıl Alma)'nın Türkler için manevi bir anlamı var. "Araplar'ın 737 de gördüğü Kazar (Hazar) kağanının seyyar otağının tepesindeki "Kızıl Altın"dan dökülmüş "Armut" (Alma), öteden beri Arsaklı Oğuzları'nın her

85 Ebülğazi, a.g.e. s. 71.

86 Abu'l-Farac Tarihi, C. I, s. 62.

87 Cevizoğlu, a.g.e. s. 115.

88 Cevizoğlu, a.g.e. s. 52, kr. 18.

89 T.M.Y.K. 1946, C. I, s. 50.

90 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

91 Turan Ahmet, B.Trakya ve D.Anadolu'da Yer Adları, T.D.A.D., sayı 71, Nisan 1991, s. 175.

92 Acaroğlu, M.Türker, Gagauzca'da Takma Adlar, Soyadları, Yer Adları, T.D.A.D. sayı 72, Haziran 1991, s. 126.

93 Türkay, C., a.g.e., s. 89.

savaşta ele geçirmek istedikleri bir fetih-ülküsü timsali olan düşman merkezi veya payitahtı idi. Afşarlı Nâdir Şah'ın (1736-1747) "Dağıstan Seferi"ne çıkışını anlatan Revanlı halk şâiri Aşık Safî, "Kızıl Alma"nın burada olduğu ananesini belirterek değişine şöyle başlamıştır:

Şah niyyet eyledi KIZIL ALMA'ya

Yanı-sıra bütün Hanlar yerisin⁹⁴

Anadolu'da, Almalık (Ulus-Zonguldak), Almalı (Tercan-Erzincan, Gaziantep, Kütahya, Elbistan-Maraş) adlı köylerle, Almalibük Çiftliği (Demirci-Manisa) adlı yer bulunmaktadır⁹⁵.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Malazgirt sancağında bir nahiye ile, Hınıs sancağında dört yerde "Elmalu" adlı köyler geçmektedir⁹⁶.

Azerbaycan'da, Kelbecer Şehrinde "Almalığ"⁹⁷, Kakh kazasına bağlı (Gürcistan sınırında) "Almalı", Gedebeş şehrinin Ermenistan sınırında "Almalı Torlu" köyleri bulunuyor⁹⁸.

Güney Azerbaycan'da: Hoy Kazasında "Almalu", Tebriz'de Almalu ve Daş Almalu, Zencan'ın Mahneşan kazasına bağlı "Almalu" adlı köyler bulunmaktadır⁹⁹. Ermenistan'da Ezizbeyov'a bağlı Almalı adlı Türk köyü, Ermeni hükümetinin 12.11.1946 tarihli kararıyla, adı Hindzorut olarak değiştirilmiştir¹⁰⁰. Kırım'da da Alma-Tamak adlı bir köy bulunmaktadır¹⁰¹.

ALUT (İğdır m.)

Yeni adı Yüzbaşılar.

Bu köyün adı ile ilgili tatmin edici bir bilgiye ulaşamadık. Fonetik benzerliği olan birkaç örnekle yetinebiliyoruz.

Osmanlılar'ın 1578'de fethedilen yerlerin tahrir defterinde Nahçıvan, Şuşa (ve Gökçeöl) arasındaki bölge "Urut Sancağı"¹⁰² olarak geçmektedir. Bu sancakta, Urut (Urut Kalası), Kıkı, Mugancık ve Zengezor nahiyeleri de bulunuyordu.

Kıpçaklar'dan bir "Urut" kabilesi de vardır."Ur (ut)t'is-Çike, "Urut Kale'si" anlamına Çıldır'da bugün "Uruta/Urta" denilen büyük köyün hisarındır, Kıpçaklar'ın "Urut" boyunun hatırasını taşıyor; bir büyük "Urut" köyü

94 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s.250.

95 T.M.Y.K. 1946, s. 51.

96 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 29.

97 Yusufov-Kerimov, a.g.e. s. 51.

98 a.g. Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası.

99 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

100 Makas, Z., a.g.m. s. 225.

101 Doğru, A., T.D.A. Dergisi Sayı 48 Haziran 1987, s. 74.

102 Kırzioğlu, Obmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 319.

ve "Urut" yaylası da Göle ve Oltu'dadır."¹⁰³ Al-Urut sözünün bozulmuş şekli üzerinde de durmak gerek.

Güney Azerbaycan'da, Urmiye gölünün güneyinde "Alut" adlı bir kaza bulunmaktadır¹⁰⁴. Azerbaycan'da da Baku yakınlarında bir Alat/Elet kasabası ve demiryolu istasyonu var.

Kıpçak yer adlarından Çıldır'da "Alabud" adı geçer¹⁰⁵.

Malatya'nın Kâhta ilçesinde de Alut adlı bir köy bulunuyor.

AMARAT (İğdir m.)

Yeni adı, Çakırtaş.

"Kırzioğlu'nun tesbitlerinden, Ak-koyunlu "Kul Yusuf" Kümbetinin bulunduğu Amarat Köyü'nün doğru adının "İmaret" olduğunu anlıyoruz. Demekki bu yerleşmenin adı, bir "sosyal hayır kurumu" ndan gelmektedir"¹⁰⁶. Kul Yusuf Kümbeti 1485'de yapılmıştır¹⁰⁷.

Osmanlı Arşiv belgelerinde, 1906 yılında Erivan'da, Ermeni taaruzlarına maruz kalan yerler içinde "İmereti" adlı bir köyde geçmektedir¹⁰⁸.

Amarat adlı bir Türk boyu'nun adından yer adı olarak da alınmış olabileceği muhtemel görülebilir. Orta Anadolu'da Kozan'ın kuzeyinde yerleşen Amarat boyu var¹⁰⁹. Tarihi Türk boylarından, "Amar"¹¹⁰ Asya'da yaşamış Türk boylarından "Amara"¹¹¹ ve Güney Türkistan'da yaşayan Anar/Amar/Yamar adlı tarihi Türk kabilelerini de görmekteyiz. İmir, Asur kitabelerinde, Saka kralı olarak gösterilen Gogu yahut Gog'un oğulları Sarati ve Parati'nin M.Ö. 662 yıllarında Kafkaslar'ı aşarak kuzeyden¹¹² Asur ülkesine taaruz ederler¹¹³. Bu Parati (Herodot'da Prothyas)'nin oğlu Maduva (Herodot'da Madyes) bütün Anadolu, Suriye ve Filistin'i fethettikleri sırada, kutsal Afrodit (Askalan'daki Uranian tapınağını)¹¹⁴ tahrip eden, Herodot'da "Enare"¹¹⁵ Togan'da Anar/Yamar/Amar¹¹⁶ olarak geçen bir kabile zikredilmektedir. Kaynaklarda, bu Amar kabilesinin Hazar denizi doğusunda (Ptolemeus'te ise Tiyanşan'ın batısında) yaşadıkları gösteril-

103 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 164.

104 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

105 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 163

106 İ.Güner, İlimiz İğdir, 1993, sh. 145.

107 Türk Ans., İğdir mad.

108 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 209.

109 Cevizoğlu, a.g.e. s. 52.

110 Cevizoğlu 123. Kroki 18.

111 Cevizoğlu, a.g.e. s. 59.

112 Herodot, I, 104.

113 Togan, Giriş I, s. 160.

114 Togan, Giriş I, s. 167.

115 Togan, Giriş I, s. 105.

116 Togan, Giriş I, s. 41

mektedir¹¹⁷. Togan, Kaşgari'de geçen, Çungarya'daki Yamar nehrinin adının "Anar" (Amar) dan kaldığını söyler¹¹⁸.

Birçok yerde görülen "Amarat" yer adının, bu "Amar" Türk boyunun adının çoğul şekli olduğunu düşünüyoruz. Eski Türkçede at/it (t) çoğul eki olarak kullanıldığı gibi, toprak, yer, yurt anlamlarını da verir. Amar-at / Amarlar yahut "Amar yurdu" anlamını vermektedir. Her iki halde de "Amar" adı Amarat köyü adının asıl kökünü ihtiva ediyor. anlamındadır. Amarat adlı bu köyün, bir Saka boyu olup, adını da onlardan alan Sahat Çukuru'nda bulunuyor olması, bu adın, Sakalar'ın Amar boyundan gelmiş olabileceğine delil teşkil eder.

XVII. asır meşhur Fransız seyyahı Jean-Baptiste Tavernier (1625-1689) seyahatnamesinde, şark ülkelerine yaptığı seyahatle Nahçıvan'dan geçerken "Amurat"'ın ordularının kısa zaman önce bu şehri yıktığını söyler¹¹⁹. "Amurat"'dan kastettiği IV. Murad'dır. Ancak bu "Amurat" sözünün kendi ifadesi olmadığı ve yöre ağzından aldığı kanaatindeyiz. Ağa hitabı Nahçıvan ve Iğdır yöresinde sık kullanılmaktadır. Saygınlık ifadesi olarak isimlere ilave edilerek kullanılırken de ses kaybına uğratılmaktadır. Ağa Mehti / Amehti, Ağa Mehmet / Amemmed, Ağa Murat / Amurat gibi. Bu izahla Amarat adını açıklamak yaklaşımı içinde değildir. Ancak bir malûmat olarak yer verdik.

Amarat köyü (Hamur-Ağrı, Kayseri, Sultanhanı-Aksaray). Amarcık Meraası (Sivas-Suşehri-Ağvanos bucağı), Amariç köyü (Bingöl-Kığı), Amarlı Çiftliği (Hatay-Başaribey köyü)¹²⁰. Niğde'ye bağlı bir Amarat köyü de bulunmaktadır¹²¹.

Bugün köyde üç oymak yaşamaktadır: Gamberuşağı (Erivan'dan gelme), Seyitler oymağı ve Beyler oymağı (Bunlar Tuzluca ilçesinden gelmedir).

ARALIK (İlçe Merkezi)

Aralık kazasına, kaza olmadan önce Başköy nahiyesi denilmekteydi. Kaza olunca Aralık adını aldı. Bundan, Aralık adının yeni verilmiş olduğu anlaşılmamalıdır. Aralık adı, daha eski tarihi adıdır. Türkiye'de 45 yerde Başköy adlı yer bulunuyor¹²².

1590 tarihli Revan Eyaleti Mufassal Defteri'nde Revan/Sahat bölgesi kazâları, Revan, Talın, Ağcakala ve Aralık Kazâları idi. Aralık Kazâsı,

117 Togan, Giriş I, s. 167.

118 Togan, Giriş I, s. 167.

119 Tavernier, J.B., XVII. asır ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Tercüman 1001 temel eser, İstanbul 1980, s. 38.

120 T.M.Y.K. 1946, C. I, s. 56.

121 Çay, Abdulhalık, Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayını, 2. baskı, İstanbul 1994, s. 186.

122 T.M.Y.K. 1946, C. I, s. 131-132.

"İğdir", "Sürmelü" ile "Aralık" nahiyelerine ayrılmıştı¹²³. Kanuni çağında, Aras sağındaki Aralık, ayrı bir derebeylik merkezi idi.

Ermenistan'da Aralık adlı bir Türk köyü bulunmakta olup adı, Ermeni hükümeti 7.12.1945 tarihli kararıyla adı Yerazgavors olarak değiştirilmiştir¹²⁴.

ARAPKİR (İğdir m.)

Arapkirlu Türkmenleri'nin kurduğu köydür. Yeni adı Bayraktutan'dır. Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmanları Topluluğunu giren oymaklardandır. H. 1140-1728 defterinde, İğdir'in Karamehmet köyünde oturan cemâat ile İğdir'in Mamuşkun köyünün ikinci adı "Arapkerli"dir¹²⁵. Bugün İğdir merkez köylerinden biridir.

Arapkirlu oymağı, Safevî Devleti'nin dayandığı Türk boylarından, Şamlu Türkmenleri topluluğunu meydana getiren boylardan biri de Arabgirlu oymağıdır¹²⁶. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında, Anadolu'dan İran'a göçen Türkmenler arasında Arapgirlu oymağı da vardır. Yavuz zamanında da Anadolu'dan, İran'a kaçan Alevi Türkmenler arasında Arapgirlu oymağı da bulunuyordu. "929 (1523) tarihinde bu oymağın başında Emîr Ali Kulu (Kuli) Beğ vardı. Arabgırlüler daha sonra Şamlu'ya dahil olmuşlar ve onun bir obasını teşkil etmişlerdir."¹²⁷ Tahmasb'ın avcıbaşısı, 940 (1533-34) da Arabgırlü Mahmut Ağa idi. Yine 942 (1535-36) de, Safevîler'in Van Gölü çevresine yapılan akında Arabkirlü Mühelhil Bahadır bey'in de bulunduğu görülüyor¹²⁸.

ARATAN (Aralık)

Aşağı ve yukarı Aratan. Bu köyler Küçük Ağrı Dağı ile Büyük Ağrı Dağı arasında, Serdarbulak Yaylası'nın aşağı kısımlarındadır.

Aratan, sürülüp sulanmış, ekilmiş tarla, tohum serpmeden önce işlenmiş toprağın sulanması; Arata Çıkmak: Belirli bir oranda kuruyarak tohum serpilecek hale gelmek. "Avlu, muntika, bölge ve geniş çıplak araziler gibi anlamlara gelen "aratan" sözcüğü ile, Aratan köyünün konumu arasında da bir benzerliğin olduğu düşünülebilir. Gerçekten de, Yukarı ve Aşağı Aratan köyleri Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde çok geniş ve doğal bitki örtüsü bakımından fakir bir birikinti yelpazesinin hemen kenarında kurulmuştur."¹²⁹ (Köylüler abad eden anlamına geldiğini söylüyorlar). Mo-

123 Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi, s. 348.

124 Makas, Z., a.g.m. s. 225.

125 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 502.

126 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 153.

127 Sümer, Safevi Dev.Kur. s. 51.

128 Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu, s. 104.

129 Güner, İğdir, s. 143.

ğolistan da çalışan köylülere "Arat" denildiğini gözönüne alırsak, bu adın İran'da (13-14. yy.) devlet kurmuş olan İlhanlılar dönemi ile de alakalı olduğunu düşünebiliriz. Aratan adını, Arat-an şekliyle ele alırsak, "an" farsçada çoğul ekidir ve türkçedeki "lar-ler" karşılığı olup, bu söze, Arat-an / Aratlar anlamını verir.

Kırzioğlu, Rad sözünün, Kafkas dillerince söylenen bir söz olduğunu, sözün aslının "Arad" olup Kafkas dillerindeki bazı sesleri yutma hususiyetinden "A" sesi yutularak "Arad" sözünün "Rad" şeklinde söğlendiğini söyler¹³⁰.

Azerbaycan kaynaklarında, bazı Alban çarlarının ve sıradan adların sıralamasında, aslı Türkçe olan "Aratan" adı da geçer¹³¹.

Cevizoğlu, Asya'da, Çin'de Arlar'dan "Aratam" (Aratan ?) adlı bir boyu belirtmektedir¹³².

Sümerler'in "Enmerkar ve Aratta kahini" adlı destanında, "Aratta" ülkesinden bahsedilir. "Arattaya Çayı" yani Aratta Ülkesinin Çayı. Kadim devirlerde hazırlanmış Sümer-Akad lügatinde Aratta sözünün arattu, aratu varyantları verilmiştir. Aratta Urmiye gölünün güneyindeki yerler. Urartu hükümdarı I. Argiştı (M.Ö. 781-760) Mannaya seferinde Urmiye'nin güneyinden Alateye diye bahseder ve oraya dağlık ülke der. Aratta ve Alateye (r/l değişmesi ile) aynı adlardır. Bunların muhtelif varyantları Türk-Altay dil çevresinde geniş kullanılır. Alateye-Altay, Alatava; Aratta (Aratu, Arata), ise Alatay, Alatu, Alatau, Ala-taa, Aladağ adlarının eski şekli gibi kabul edilebilir. Eski Türk dilinde Aratu (Alatau), Aratta (Alatag), Alateye (Alatay-Aladag -y, g, v değişmesi) "Dağ, Dağlık ülke manasında, Sümerler, Akadlar ve Urartular tarafından kullanılmıştır¹³³.

Köyde, "Ağocak" denilen bir ocak, ziyaretgah var. Yerden çıkarılan ve kutsal olduğu rivayet edilen, beyaz bir mermer taşının bulunduğu yerdir. Sonraları köylüler bu taşın bulunduğu yerde, eski yapısının dağılan taşlarını toplayarak yeniden onarmışlardır. Cuma günleri ziyaret edilir. Bu köy sel gördüğü için, köy halkının büyük bir kısmı Alkızıl köyüne yerleşmiştir.

ARMUTLU (Tuzluca)

Bu köyde çok miktarda armut ağacı bulunmaktadır. Armutlu adı da bunun için verilmiştir.

XVI. yy kayıtlarında, Armudlu adıyla, Hınıs Sancağı'nda 8, Malazgirt Sancağı'nda bir yerde köy, ve yine Hınıs Sancağı'nda, 2 yerde, Malazgirt sancağı'nda 4 yerde mezraa bulunmaktaydı¹³⁴.

130 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 265 h.

131 Geybullayev, Karabağ, s. 46-48.

132 Cevizoğlu, a.g.e. s. 62, kroki 27.

133 Yusufov-Kerimov, a.g.e. s. 55.

134 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. y.y.), T. T. Kurumu yay. Ankara 1991, s. 15.

Azerbaycan'da, Kelbecer ve Gubadlı'da Armutlu adlı köyler bulunmaktadır¹³⁵.

XIX. yüzyıl şerîye sicillerinde, Antalya Elmalı'ya bağlı Armutlu köyü kaydedilmiştir¹³⁶.

Ermenistan'da, iki Armutlu adlı Türk köyü bulunmaktadır. Bu köylerin adları Ermenistan hükümetinin 3.1.1935 tarihli kararıyla Tufaşen ve 4.4.1946 tarihli kararıyla da Tandzut olarak değiştirilmiştir.

ARSLANLI (Tuzluca)

Bu sözün aslı (Arslan) Ars-ı-ılan dır. Ars türkçe olup, Gelincik denilen yırtıcı hayvan'a verilen isimdir. Gelincik, Avrupa, Orta ve Kuzey Asya'da yaşayan, fare, tarla sıçanı ve köstebekle beslenen, kısa bacaklı uzun gövdeli, çok yırtıcı bir hayvandır. Arslan sözünün ikinci terkibi "İlan" sözüdür. Çince lung, loon/Yılan, ejderha demektir¹³⁷. lung/ı-lung/ı-lang/ı-ılan sözünden, sonradan bir ses ilavesiyle başına, ırak/yırak, ır/yır da olduğu gibi "y" sesini alarak yılan olmuştur. Çince ejderha anlamındadır¹³⁸. Ars (Gelincik)'in yırtıcılık vasfıyla, ejderhanın korkunçluğunun birleşerek, daha yırtıcı, daha korkunç anlamı veren Ars-ılan (Arslan) olmuştur. Tuzluca yaylalarında eskiden beri arslan yaşamadığı bilinmektedir. Köy adı olarak verilen "Arslan" adının bilinen arslana göre değil, korkunç bir ejderha düşünülerek verilmiş olduğu muhtemeldir. Yörede halk hikayelerinde canavar, ejderha motifleri ve rivayetleri çok zengindir. Yöre ağzında Aslanlı/Aslanı diye de söylenir.

Han-Nâme de, Özbek Han'larının büyük vezir ve bahadırı Uluğ-Arslan'ın oğlunun adı "Ejder-i Arslan" olarak geçer.

Adana'nın Kozan ilçesinde yerleşen Afşarlar'ın beş köyünden biri Aslanlı'dır. Rahmetli Prof. Dr. Mehmet Eröz bu köyler hakkında şu bilgileri vermektedir: "Bu köylerde yaşayan halk, kendilerini Horasandan gelmiş Lek ve Kırıntı Kürtleri olarak isimlendirmektedir. Bu köylerden Aslanlı köyünü sekiz yıl önce (1967 de) ziyaret ettik. Türkçeden başka dil bilmiyen, Türkçenin de en özlüsünü konuşan, Toroslarda yaz aylarında ziyaret edip, çadırlarında kaldığımız yörüklerden en ufak farkı olmayan Türkmenlerle karşılaştık. Bu misalden de anlaşılıyor ki, dili Türkçe olan, fakat uruk veya ulus adı Kürt olan boylar ve oymaklar, Afganistan'da, İran'da ve Türkiye'de vardır ve bunlar Gök-Türk'lerle, Kuman Türkleriyle akrabadırlar."¹³⁹

135 Yusuf, - Kerimov, a.g.e. s. 51.

136 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 145.

137 Eyuboğlu, Etm. Söz. s 40.

138 Eyuboğlu, a.g. sözlük, s. 756.

139 Eröz, Doğu Anadolunun Türklüğü, İstanbul 1975, s.17.

I. Selim zamanında, Kayılar'ın Bayburd'da, çiftçilik yaptıkları yurtları (Mazra)nın adı da "Arslanlı-Viran" idi¹⁴⁰.

Arslanlı köyü (Emirdağı-Afyon, Nazilli-Aydın, Silifke-İçel, Taşköprü--Kastamonu, Kütahya, Kozan-Seyhan, Hilvan-Urfa), Arslanlı, mahalle olarak (Murgul-Artvin Başköy köyünde, Kocaeli-Himmetli köyü, Fatsa-Ordu Uzundere köyünde)¹⁴¹.

ASMA (İğdir m.)

Hacce (?) tepenin yamaçlarında dik bir kayalık yarın eteğinde kurulmuş dağ köyüdür. Adını aslı gibi duran bu dik yardan aldığı söylendiği gibi, eskiden köyde çok üzüm yetiştiğinden, çok asma ağaçları varmış, bu adı asmalardan aldığı da söylenir.

Kaynak yatağındaki otlu yer, sarp arazilerdeki küçük, sulu, otlu düzlüklere de Asma denilir¹⁴².

Türkiye'de asma adlı köyler: Asma köyü (Bozdoğan-Aydın, Mudurnu-Bolu, Mucur-Kırşehir), Asma çiftliği (Hanobası-Aksaray), Asmabağ köyü (Tefenni-Burdur), Asmabeydili (İskilip-Çorum), Asmaca köyü (Malatya, Alanya-Antalya, Gerede-Bolu), Asmacık köyü (Manisa), Asmalı köyü (Erdek-Balıkesir, Tefenni-Burdur, Biga-Çanakkale, Lapseki-Çanakkale, Salihli-Balıkesir, Ceyhan- Adana)¹⁴³.

Kırım'da Asma-Kuyu adlı bir yer bulunmaktadır¹⁴⁴. Gürcistan'da Türk bölgesi Borçalı'da da Asmalar/Esmeler adlı bir köy bulunmaktadır.

ASTAFİL (Tuzluca)

Yöre ağzında "Astaflı", "Astablı". Sinekler bölgesinde yer alır. Astablı adında başka bir yer de, Kağızman tarafında, Gaziler (Pernavut) ile Cumaçay arası dağlık kesiminde bulunmaktadır.

Bu köyün adı ile ilgili, yeterli bir bilgi elde edemedik. Benzer bir kaç misalle yetineceğiz.

Mes'udî Oğuzlar'ı tasnif ederken, üç kola ayırır: yüksek (el-eâli), orta (el-evâsıt) ve aşağı (el-esâfil)¹⁴⁵. Esâfil, halkın alt tabakası, reaya anlamına gelir. Asdâf, sedeler ve assâb da iplikçi anlamındadır.

140 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 217.

141 T.M.Y.K. 1946 s. 72.

142 Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1993, C. I, s. 346.

143 T.M.Y.K. 1946, s. 73.

144 Turan, Ahmet, Kırım ve D.Anadolu Yer Adları Üzerine, T.D.A.D. sayı 85, Ağustos 1991, s. 94.

145 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 37.

Ağrı-Aras civarlarına da gelip yerleştiklerini bildiğimiz, Halep Türkmenleri'nden, 1689'da Avusturya seferine çağırılan Türkmen askerinin başında bulunan üç beğın adı bu köyün adı ile uyumlu bulunmaktadır. Bu beyler şunlardı: Pehlivanlı'dan Biber-Oğlu Assâf bey¹⁴⁶; Beğ-Dili beylerinden Şedidoğlu Topal Assaf bey¹⁴⁷; Göçer Kızıklar'dan Hacı Zekerıyya oğlu Assaf bey. Bu köyün adı, Türkmenler arasında gördüğümüz bu "Assaf" adıyla da ilgili olabilir idi. Ridaniye Meydan Muharebesinde, ölen Memlûklü ileri gelenlerinden birinin adı "Ast Bay" idi ki, bu şahsiyet Emir-el Ulemâ idi¹⁴⁸. Görüldüğü gibi bu iki isim "Astabl" adı ile fonetik benzerlik içindedir. Aynı menşeden gelmiş olabileceği üzerinde durulması gereken bir husustur.

Osmanlı arşiv belgelerinde, 1906'da Karabağ'ın Şuşa şehrine bağlı olup, Ermenilerce yakılan 19 köyden biri olarak "Eştâp" adı geçmekte ve şimdiki Hankendi'nin ikinci adı olarak belirtilmektedir.¹⁴⁹ Azerbaycan'da, da Ge-debey'e bağlı Astaf adlı bir köyü bulunmaktadır¹⁵⁰.

Ermenistan'da, Megri'ye bağlı Astazor (Asta(b)zor?) adlı Türk köyü, 22.4.1935 tarihli kararla adı Şvanidzor olarak değiştirilmiştir¹⁵¹.

Kırım'da da Astaban adlı bir köy bulunmaktadır¹⁵². Astaban adı, Astab ve Farsca çoğul eki olan "an" ekini ilavesiyle Astaban =Astablar anlamında olabilir.

AŞIKHÜSEYİN (Tuzluca)

İğdır ili yöresi Türk aşık edebiyatının en zengin bölgelerinden biridir. Aşık gelenekleri oldukça yaygındır. Yörede iyi tanınmış Hüseyin adlı aşığın adına göre verilmiş olduğu muhtemeldir.

ATICI (İğdır m.)

Bu köyün ahalisi keçe yapmakla tanınıyormuş. Keçe yapımı için yün hazırlanması işine Atıcılık, bunu yapana da atıcı denilir. Bunun içinde bu köye Atıcı denilmiş¹⁵³.

Köy şimdi terkedilmiş olup boşdur.

Osmanlı kaynaklarında, Atıcıoba, Atıcılar Aşireti: Gönen Kazası (Karesi Sancağı), Kete Kazası (Hüdâvendigâr Sancağı)¹⁵⁴.

146 Sümer, Oğuzlar, s. 227.

147 Sümer, Oğuzlar, s. 300.

148 Haydar Çelebi Ruznâmesi, s. 200.

149 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 197.

150 a.g. Azerbaycan Cumhuriyeti. Haritası.

151 Makas, Z., a.g.m. s. 225.

152 Doğru, A., T.D.A. Dergisi, sayı 48, Haziran 1987, s. 75.

153 Hamit Hun Bey'in şifahi verdiği bilgi.

154 Türkay, C., a.g.e. s. 50.

Manisa'da Atıcı ve Balıkesir'in Gönen ilçesinde Atıcıoba adlı köyler bulunmaktadır¹⁵⁵.

AVADANLIK (İğdir m.)

Pamuk geçidinde. Avadanlık, yöre ağzında "bayındır", imar edilmiş anlamında kullanıldığı gibi, marangoz ve dülgere aletlerine ve bunlarla yapılan maran-gozluk işlerine de Avadanlık denilmektedir.

Tarsus ilçesinin de Avadan adlı bir köyü var¹⁵⁶.

BABACAN (Aralık)

Ağrı eteğinde ve ovada iki köydür. Asıl köy, Ağrı eteğinde, Şıhbızınlı aşiretinin kurduğu köydür. Şıhbızınlılar'ın bir kısmı sonradan ovaya yerleşerek ikinci Babacan köyünü kurmuşlardır.

BADILLI (Tuzluca)

İçişleri Bakanlığı'nın 1946 yılında yayınladığı Meskûn yerler kılavuzu'nda, Badilli adında, Pervan'ın bağlı bir köy ile ayrıca bir mahalle ve Tuzluca Karanlık köyü muhtarlığına bağlı bir köy olmak üzere üç yer kaydedilmiştir¹⁵⁷.

"Beğ-Dili" veya "Beydilli" isimli boy, 24 Oğuz boyunun Boz-Ok kolundan, Yıldız-Han'ın üçüncü oğlu Beğ-Dili'den gelen boydur. Yıldız han'ın oğulları şunlardır. Avşar, Kızık, Beğ-Dili ve Karkın. Bu kardeş, dört Oğuz boyu da, İğdir'da oymak olarak bulunmaktadır. Oğuz boylarının en çok yayılmış, büyük boylarından biri Beğ-Dili'lerdir. "Badıllı/Badilli" şeklinde de görülür. Özellikle, kürtleşmiş olanlar "Badıllı" diye anılırlar. Reşideddin'in Oğuznamesi'nde, hükümdar çıkaran 5 oğuz boyundan biri olarak belirtilir¹⁵⁸.

Beğ-Dili boyu, Orta-Asya, Azerbaycan ve Anadolu'ya kadar bütün büyük Türkmen teşekküllerinin içinde, yer almıştır. Anadoluda'da çok yaygın olan, konar-göçer Beğ-Dili oymaklarının 15.-16. asırda Bozok (Yozgat) yaylasından, Suriye'nin Colap ve Rakka havalisine iskân edilmeleri sırasında meydana gelen hadiseler, Osmanlı kaynaklarında geniş şekilde yeraldığı gibi, günümüzde de oymaklar arasında rivayetlerde, türkülerde ve söylenen şiirlerde halen yaşamaktadır. Bu anlatımlarda, Beğ-Dili boyu beyi Firuz (Feriz) Bey'in büyük bir Beğ-Dili topluluğuyla İran'a gittiği anlatılır. Firuz Bey'in bu göçü (Türkmenler arasında Firuz Bey'in 80 bin hanenin başı

155 T.M.Y.K. 1946, s. 96.

156 T.M.Y.K. 1946, s. 97.

157 T.M.Y.K. 1946, s. 112.

158 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 297.

olduğu söylenir¹⁵⁹. Osmanlı devşirme kadrolarının Anadolu Türkmenleri'ne uyguladıkları baskı ve kıyım politikaları yüzünden, Beğ-Dili beyi Firuz Bey'in İran'a mecburi gidişi, Türkmenler tarafından üzüntü ile karşılanmış ve şiirlere konu olmuştur. Kime ait olduğu bilinmeyen, halen Gaziantep civarı Türkmenleri arasında söylenen, Firuz Bey'in İran'a gidişiyle ilgili bir şiir şöyledir:

Seherden avazım bağrımı deler
Durnanın kanadı köz gibi yanar
Kaldırmış kanadın yavrubaş sanar
Firuz bey Aceme gitti Durnalar

Yedi atlile bindik Allah emanet
Yetmiş bin Evliya eylesin himmet
Yurdumu beklesin oğlum Muhammed
Firuz bey Aceme gitti Durnalar

Çağrışı çağrışı yayladan inin
İnin Aynelize bir semah dönün
Beyden izin oldu koruya konun
Firuz bey Aceme gitti Durnalar

Benden selam eyle Hazna hatuna
Çıkarsın alları kara bağlasın
Küçük oğlu ile gönül eğlesin
Firuz bey Aceme gitti Durnalar¹⁶⁰.

Beğ-Dili'ler, Suriye (Şamlı) Boz-Ok Türkmenleri topluluğunda önemli bir boydur. XVI. yüzyılda Boz-Ulus ve Yeni-İl Türkmenleri arasında ve İç-il (İçel)'de de müstakıl Beğ-Dili oymakları bulunmaktadır¹⁶¹. Suriye bölgesindeki ve buradan İran'a göçen Beğ-Dili Türkmenlerine, genel olarak Şamlı/Şamlu/Şamlı Türkmenleri denilmektedir.

Beğ-Dili'ler, Safevî devletinin kuruluşuna da, Şamlu Türkmen topluluğu içinde katılmış ve önemli rol oynamışlardır. Safevî devletinin kuruluşuna katılmış olan Anadolu Türkmen beğlerinden Şamlu Abdi Beğ ve oğlu meşhur Durmuş Han'ın Beğ-Dili oymağından olması muhtemeldir¹⁶². Tuz-

159 Özbaş, Ömer, Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar, Gaziantep Kültür Derneği yay. G.Antep 1958, s. 9.

160 Özbaş, Ömer, a.g.e.s. 9-10.

161 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 297.

162 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 308.

luca'nın Badilli köyünün, Safevî devletinin dağılmasından sonra, buralara gelip yerleşen Beğ-Dili/Beğ-Dilli/Badıllı oymağı tarafından kurulduğu anlaşıyor. Halen İran'da Beğ-Dilli ünvan, yer ve oymak adına sık rastlanır. İran'da, tanınmış değerli bilim adamı Prof. Dr. Gulam Hüseyin Beydilli de bu Beğ-Dili boyuna mensuptur.

XVI. yüzyılda Türkmenler'in iskânında, Suriye'ye iskân edilmek istenen Beğ-Dili Türkmenleri, buraya gitmek istememeleri yüzünden, hükümetle aralarında hadiseler olmuş ve bir kısmı (Firuz Beğ gibi) İran'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Safevîler tarafından, Anadolu'dan gelen Türkmen guruplarının ileri gelenlerine devlette önemli görevler verilmesi ve Osmanlı hükümetiyle itilaflı oluşları, bunların Azerbaycan taraflarında kalıcı hale gelmesini sebep olmuştur. Safevî devletinin dağılmasıyla Beğ-Dili beyleri yerlerini muhafaza edememiş ve aşiretleri ile Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılarak yerleşmiş ve çoğu da Kürtleşmiştir. Tuzluca'nın Badıllı (Beğ-Dili) köyleri ile hemen yanbaşıda yeralan Şamlı (Şamlı) köylerinin, Safevî devletinin yıkılmasından sonra dağılan Şamlu yahut Beğ-Dili Türkmenleri tarafından kurulduğu açıktır. Pernavut (Gaziler) bucağının bir mahallesinin adı da yine Badıllı adını taşımaktadır. Beğ-Dili adı, Kürtler'ce Badıllı diye söylenir. Bilindiği gibi Beğ-Dili Türkmenleri'nin bir kısmı, Osmanlı'nın Türkmenlere karşı düşmanlığından, Kürtleşmişlerdir. Badıllı köyümüzü kuranlar da bunlardandır.

Beğ-Dili Türkmenleri, Türk töresine sıkıca bağlı oldukları gibi derin bir Türklük şuuruna da sahiptiler. Türklüklerinden gurur duyarlar. Bu hissiyatlarını Beğ-Dili ozanlarından Kul Hasreti çok güzel dile getirmiştir.

Kul Hasretim der ki çoktur sözümüz
Düşmana çatal götürmektir fikrimiz
Abai Ecdaddan Türk Oğlu Türküz
Tarihler yâdeyleyler biziz Beğ-Dili¹⁶³.

İçel ili Gülnar ilçesindeki Beğ-Dili Türkmenleri'nin yaşadıkları köylerden, Kara-Ağaç, Kuru-Dere, Karaca-Viran, Dırnaklu, Berçem (Perçen/ Perçen-is/-Perçin-is benzerliği), Yas-Pınarı (Tuzluca da Yassı-Bulak köyü benzeri) adları da, Tuzluca'daki köy kümeleriyle benzerliği ilgi çekicidir. İğdir Türkmenleri'nin İçel ili havalisinde yaygın olup yaşadıkları köy ve oymaklarının adlarının bölgemizde de yoğun bir şekilde görülmesi tesadüfi olmasa gerek.

Kaynaklarda Hazar-Ötesi Türkmenleri topluluğunda İğdir ve Beğ-Dili Türkmenleri'nin beraber görülmesi önemli bir husustur¹⁶⁴.

Batı Trakya'da Bedilli bir köy ve Ardahan ili Posof ilçesinde Bedile (Yeni adı Türközü) adlı bir köy var¹⁶⁵.

163 Özbaş, Ömer, a.g.e. s. 28.

164 Sümer, Oğuzlar, 1946, s. 142.

165 Turan, Ahmet, B. Trakya ve D. Anadolu'da Köy Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi sayı 71, Nisan 1991, s. 169.

Osmanlı kaynaklarında, Badılı Cemokânlı Oymağı: Yenice-i Karasu Kazâsı (Paşa Sancağı), Gümülcine Kazâsı (Paşa Sancağı). Ekrâd Tâifesinden. Badili (Badilü), Badilli (Badillü), Badılı (Badılu), Badıllı (Badıllu): İskilip Kazâsı Çorum Sancağı), Adana, Sivas, Çermik (Diyarbakır), Erzurum Meraş, Ergani (Diyarbakır), Çıldır, Kars, Rakka, Edirne, Malkara (Gelibolu). Timurcu (Saruhan), Harran Kazâsı (Rakka), Aydın, Saruhan, Birecik Kazâsı (Rakka), Trablus-u Şam civarı, Ruha (Urfa), Cânîk Sancağı (Samsun), Erzincan civarı, Akhisâr-ı Geyve Kazâsı (Kocaeli Sancağı), Keşan ve İpsala Kazâları (Gelibolu Sancağı), Mardin, Şiran, Gümüşhâne ve Kelkit Kazâları (Erzurum Eyâleti), Ankara Sancağı, Karahisâr-ı Şarkî Sancağı. Konar-Göçer Türkmân Ekrâdî Tâifesinden¹⁶⁶; Beğdill (Beğdillü)/Beğdili (Beğdilü) Aşireti: Sivas, Rakka, Kangal (Sivas), Adana, Halep, Kaş Kazâsı (Teke Sancağı), Tarsus Sancağı, Sis Sancağı (Adana Eyâleti), Ruha (Urfa), Trablus'u Şam Sancağı, Hama Sancağı. Türkmân Tâifesinden¹⁶⁷; Badılı (Badılu), Badili (Badilü), Badilli, Badillü, Badililer, Badili Ekrâdî, Badili Kürdü Cemâati: İskilip Kazâsı (Çorum Sancağı), Adana, Çermük Kazâsı (Diyarbakır Sancağı), Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Meraş, Ergani Kazâsı, Rakka, Mardin, Kars-ı Meraş Sancağı, Timurcu Kazâsı, (Saruhan Sancağı), Çıldır Eyâleti, Haran Kazâsı (Rakka Sancağı), Aydı, Saruhan Sancakları, Karahisâr-ı Şarkî, Kütahya Sancakları, Koyulhisar Kazâsı (Karahisâr-ı Şarkî Sancağı), Firecik Kazâsı (Gelibolu Sancağı), Biga Sancağı, Karasi Sancağı, Gelibolu, Bursa, Ankara, Kocaeli, Rumeli, Çatalca Kazası, İpsala Kazâsı, Gümülcine Kazâsı, Yenice (Paşa Sancağı), Kemah Kazâsı (Erzurum Sancağı), Bâyezit Sancağı (Erzurum Eyâleti), Kars Eyâleti, Pasin Kazâsı (Erzurum Sancağı), Urfa ve Trablus-u Şam Cıvârı Florina Kazâası (Paşa Sancağı), Tire Kazâsı (İzmir Sancağı), Konar-Göçer Türkmân Ekrâdî Tâifesinden. Merdisî Aşiretine tâbi olan Beydili ve Modanlı Cemâatlarının Eyâlet-i Erzurum ve Kars ve Çıldır tarafları yaylâğına varub gelmeleri mütadları idi. Mahall-î İşkânda kırk kadar evleri vardır¹⁶⁸.

XVIII. Yüzyılda, kışın Diyarbakır yöresinde kışlayıp, yazın Erzurum çavresinde yaylaya çıkan, Badıllı adlı cemâatın 2000 çadırılık bir ahali oldukları görülür¹⁶⁹. Bu Badılı aşiretinin, 1718 yılında, Erzurum ve havalisinde bulunan köylerinde yağma hadiseleri yapmaları üzerine toplanarak, Diyarbakır'a yerleştirilmeleri teşebbüsü üzerine, bir kısmının dağıldığı anlaşıyor¹⁷⁰.

166 Türkay, C., a.g.e. s. 52.

167 Türkay, C., a.g.e. s. 56.

168 Türkay, C., a.g.e. s. 219.

169 Halaçoğlu, Y., XVIII. Yüzyılda. Osmanlı İmp. İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1991, s. 88.

170 Halaçoğlu, a.g.e. s. 136.

Badilli köyü (Ağrı-Eleşkirt), Badilli Yaylası (Konya-Cihanbeyli-Kulu köyünde)¹⁷¹.

Beydili köyü (Ankara-Nallıhan, Çankırı-Çerkeş, Çorum, Isparta-Sütçüler, Karaman, Sivas-Hafik, Denizli-Çivril), Badilli (Gülner-İçel)¹⁷².

XVI. y.y.'da, Beğ-Dili adıyla 23 yer adına rastlanmaktadır¹⁷³.

Beğ-Dili oymağı Azerbaycan'da birçok yerde görülmektedir. Bozulus veya Halep Türkmenleri'ne mensup Beğdili emirlerinden Gün Doğmuş Sultan, Şah Abbas'ın Bağdat seferi sırasında ona tâbi olarak İran'a gelmiş ve kendisine Azerbaycan'da dirlikler verilmiştir. "Şah Tahmasb'a karşı saltanat davasına kalkışan kardeşi Elkaz Mirza (Alkhaz Mirza)'nın adam-larından, sonra ondan ayrılarak Tahmasb tarafına geçen Bereket Halife" Beğ-Dili Türkmenlerindendi. "Sultan Mahmut devrindeki emirlerden Ahmet Beğ'de Beğ-Dili'den idi. Ahmet Beğ (1593-1594) tarihinde Şah Abbas tarafından Lahican darugaliğine tayin edilmiştir¹⁷⁴." Şah Abbas'ın ölümü sırasında Rey valisi, Beğ-Dili oymağı beği Zeynel Han idi. Zeynel Han Şah Safi devrinde başkumandan tayin edilmiş, Osmanlı Hüsrev Paşa ile 1629 da yaptığı savaşı kaybedince intihar etmiştir¹⁷⁵. Mingçeşvir'de de bir Beydili adlı köy bulunmaktadır.

Bey-Dililer, Cenubi Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde 3000 hâne¹⁷⁶ civarında (1930) bulunmaktadırlar. XIX. asrın başlarında, Tebriz-Zencan arasında Sultaniye Kazvin bölgesinde oturan 50 bin çadırılık Şahsevenli Türkmenleri'nin önemli bir bölümünü Beğ-Dili oymakları teşkil eder. İran Ağaçerileri içinde de Beğ-Dili adlı bir oymak bulunuyordu¹⁷⁷. Yine Güney Azerbaycan'ın Kuzey kesiminde, Nahçıvan'ın güneyine düşen yörede 5000 evlik Beğ-Dili topluluğu yaşamakta idi¹⁷⁸. Halen İran'da Beğ-Dili oymak, yer ve ünvan adlarına yaygın bir şekilde rastlanmaktadır. (bak. Bekiranlı Aşireti bahsi).

BAĞLI (Tuzluca)

Totemik anlama göre verilmiş yeradı.

Bekiranlı aşireti yaşar. Çevresinde Muş'dan gelen aileler oturur. Muş'da da Bağlı adlı bir köy bulunmaktadır. (bağ sözü için bak. Bagradlı ve Bekiranlı bahsi).

171 T.M.Y.K. 1946, s. 112.

172 T.M.Y.K. 1946, s. 133.

173 Sümer, Oğuzlar, s. 297.

174 Sümer, Oğuzlar, s. 308-309.

175 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 173.

176 Togan, Azerbaycan, İs.Ans. C: 2, sh. 93.

177 Caferoğlu, Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 71.

178 Kayabalı-Arslanoğlu, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara 1978, sayı: 225, s. 114.

BAHARLI (Merkez Mahallesi)

İğdir'in Baharlı mahallesinin adı 1910 yılında Tiflis'te basılan "Kafkaski Kalender" adlı yıllıkta "Bagarlu" olarak yazılmıştır. Aynı kaynakta İğdir'in adı da "İğdir Nova" (Şimdiki İğdirmava semtinin adı Yeni İğdir) olarak geçer.

Bu gün İğdir İli'nin Baharlı mahallesi olarak bilinen yer, 1664 yılında Ağrı Dağı'nda meydana gelen müthiş yer sartsı zamanında, İğdir Kale Şehrine (Ağrı Dağı eteklerindeki bu günkü İğdir Korganı) bağlı Baharlı oymağının oturduğu, Baharlı köyü idi. Yer sarsıntısında yıkılan İğdir Kalesi ahalisi ovaya inerek bu Baharlı köyü yanında (İğdir İli'nin şimdiki yeri) yerleşmişlerdir. Zamanla bu Baharlı köyü, büyüyen İğdir'in bir mahallesi haline gelmiştir.

Baharlılar, Kara-Koyunlu birliğinde, Baranlı boyuna bağlı bir oymak olarak, Kara-Koyunlu Devleti'nin kuruluşuna iştirak etmişlerdir. Kız alıp verme yoluyla da Kara-Koyunlular'la yakın akrabalığı tesis etmiş olan Baharlı oymaklarının beylerinin de daha sonraları Kara-Koyunlu Devleti'nin en büyük ve en güçlü emirlerinden olmuşlardır. Walther Hinz, Kara-Koyunlu topluluğunun Caferi mezhebine mensup olup, hanedanlarının Baharlı aşiretine mensup olduğunu ifade ederek, Erdebil Safevileri'nin dayandığı başlıca kuvvet olduklarını da belirtmektedir¹⁷⁹. Baharlı/Baharlı boy ve yer adı çok yaygın bir addır. Hindistan'da kurulmuş olan Babürlü Türk İmparatorluğu'nun Emirlerinden bazıları (Bayram Han ve oğlu Abdurahman-Han gibi) bu Baharlı boyuna mensup idiler¹⁸⁰. Moğol İstilasından önce Berçem adlı bir boybeği ailesinin idaresi altında bulunan Yıva Kabilesinin yaşadığı Hemedan bölgesinde, Kara-Koyunlu Devleti'nin başlıca dayanaklarından birisini teşkil eden ve hükümdar ailesiyle yakın akrabalığı bulunan Baharlı oymağı yurt tutmuştu. Faruk Sümer, bu oymağın adının, Minorsky'nin ileri sürdüğü gibi, Hemedan yakınındaki Bahar kalesi adından geldiğini destekler¹⁸¹. Azerbaycan bilim adamlarından Prof. Afat Gurbanov da, Baharlılar'ın XIII. asırda Ön-Asya'da malum olan Türk boylarından biri olduğunu belirterek şu bilgileri vermektedir: "Bahar, İran'ın şarkında, Horesan'da orta asırlarda mevcut olmuş bir eyaletin adıdır. Orta-Asya'dan Mongollar (Azerbaycan lehçesinde Moğol= "Mongol") tarafından sürülmüş Türk boylarından biridir. Baharlı adını bu şehirde yaşadıkları zamanda almışlardır. Önce Türkiye'ye sonra İran ve Azerbaycan'a yayılmışlardır"¹⁸².

179 Hinz, Walther, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi, Ankara 1992, s. 49.

180 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 148.

181 Sümer, KaraKoyunlular, Ankara 1984, s. 84.

182 Gurbanov, Prof.Dr Afat, Azerbaycan Dilinin Onomalogiyası, Maarif Neşriyatı, Bakı 1988, s. 314.

Uzun Hasan Beğ'in ölümünden faydalanarak, Kara-Koyunlu Devleti'ni yeniden ihya etmek isteyen Baharlu beğleri, Ebubekir Mirze ile birlikte 1479 yılında Siistan ve Bam yoluyla Ak-Koyunlular'a tabi olan Kirman'ı istila etmişlerdir. Bundan sonra Ak-Koyunlu hükümdarı Sultan Yakup tarafından Curcan'a sürülmüşlerdir. Bir kısmı Horasan'a giden Baharlu oymağının İran'da kalan kısmı, Ak-Koyunlu ve Safevi Devleti'nin hizmetinde bulunarak kabilevi varlığını uzun bir zaman muhafaza etmiştir. Şah İsmail'in emirleri arasında Emîr Muhammed-i Baharlu adlı, bu oymağa mensup bir beğ de vardır¹⁸³. "Şah Tahmasb'ın ölümü esnasında Baharlular'ın başında Han Veli Beğ bulunuyordu."¹⁸⁴ Kara-Koyunlu Devleti'nin yıkılışından sonra, Baharlu oymağının bir kısmı Ak-Koyunlular'a boyun eğmiyerek Horasan'a gitmiş, başlarında Ali Şeker beğ olduğu halde, Timurlular'a katılmışlardır. Sultan Mahmud'un ve sonraları da Hüseyin Baykara'nın hizmetinde bulunmuşlardır. Babur Şah'ın Hindistan Seferine de iştirak etmişlerdir. Babur Şah'ın ordusunda da Baharlu oymağından önemli emirler bulunmuştur. "XVI. yüzyılda Dekken'de Kutbşahiler Devletini kuran Sultan Kulu da Baharlu oymağından idi"¹⁸⁵.

Kara-Koyunlular çağında Baharlular'ın en büyük emiri Ali Şeker Beğ idi, Hemedan (2 defa), Vorucet ve Nehavend valiliklerinde bulunmuştur. Pireli Beğ, Yareli Bey, Bayram Bey ve Şahverdi Bey, Baharlı oymağından olup, Safevi devletinin önemli emirlerindendir. Bayram Han da Emîr el Ümera idi¹⁸⁶.

Bu Baharlı oymakları, halen varlıklarını küçük cemâatler ve oymaklar şeklinde yürütmektedirler. Baharlu oymağı bugün İran'ın Kazvin şehri batısındaki Hamse vilayetinde de bir aşiret olarak yaşamaktadır. Bu oymakların bir gurubu halen İğdir İli merkezinde, kendi adlarıyla anılan Baharlı Mahallesi'ni (1664 yılında köy) kurmuşlardır. Mahallenin eski sakinleri Terekeme (Terakime) oymaklarıdır.

Osmanlı kaynaklarında, Bahar, Baharlar Cemâati: Kars-ı Meraş Sancağı, Kütahya, Hamîd, Aydın Sancakları. (Yörükân Tâifesinden)¹⁸⁷.

1759 tarihli bir tahrir defterinde, Rakka'ya iskân olunup, sonradan buraları terkeden, Tâcirli ve Kantemircilü cemâatleri yanında Baharlı cemâatide kaydedilmektedir¹⁸⁸.

183 Sümer, Kara-Koyunlular, Ankara 1984, s. 25.

184 Han Veli Beğ, Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza'nın taraftarlarındandı. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu, s. 107.

185 Sümer, Karakoyunlular, s. 25.

186 Kızılbaşlar Tarihi, Azerbaycan Neşriyatı, Baku 1993, Aslından Tercüme eden: M. E. Mehemed, s. 22; Eserin müellifi belli değildir. Eser 17. asrın başlarında, saray tarihçilerinden biri tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, XV.-XVI. asırlarda, Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevâler devrindeki hadiseleri anlatır. Bu devletlerin yönetiminde bulunan Türkmen oymakları hakkında geniş bilgi vermektedir. Eserin elyazması Tahran'da bulunmaktadır. 1982 de, Tahran'da, bir baskısı yayınlanmıştır.

187 Türkay, C., a.g.e. s. 220.

188 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 88.

Baharlı köyü (İçel-Tarsus), Baharlı mezraa (Malatya-Hekimhan-Aşağı-Güzüngürt), Baharlı mah (Ordu-Fatsa-Fatsagüvezi), Baharlı köyü (Diyarbakır-Bismil)¹⁸⁹.

Lady Sheil'in XIX. Yüzyıl ortaları İran'daki Türk oymakları listesinde Aze baycan'da yaşayanlar arasında 2000 evlik Baharlı oymağı gösterilmiştir. Yine aynı kaynakta Fars Bölgesinde yaşayan oymaklar arasında da 1230 çadırılık Baharlı oymağı geçmektedir¹⁹⁰. 1930 yılında, İran'ın Fars Hamse-si'nde, 8000 hanelik Baharlı oymağının yaşadığı tespit edilmiş olup şu kollardan meydana geliyordu: Resulhanlı, Nasırbeglu, Safihani, İsmailhanlı, Kerimli ve Haydarlı¹⁹¹.

Güney Azerbaycan'ın Maku şehrinde ve Çaybasar bölgesinde Baharlı oymakları yaşamaktadır¹⁹².

Azerbaycan'da Şuşa ve Zengezur da Baharlı oymağı yaşamaktadır¹⁹³. Azerbaycan'da Baharlı yer adı olarak, Gökçay, Zengezur, Zengilan şehirlerinde birer köy ve Ermenistan'da Gökçegöl'ün doğu kıyısında "Bahar" adlı bir köy¹⁹⁴ ile Karabağ'ın Taşaltı köyü yöresinde "Baharlı Yurdu" adlı bir yer bulunmaktadır¹⁹⁵. M. V. Baharlı'da 1920 yıllarında, Şuşa ve Zengezur şehirlerinde ikişer Baharlı köyünün bulunduğunu yazar¹⁹⁶.

İğdir'in bu Baharlı mahallesi (eskiden köy)'nin yerli ahalisi Terekeme (Karapapak) Türklerindendir. Bunlardan bazıları civardan gelmedir. Baharlı mahallesinde Saraçlı (eski adı Pirço) köyünden gelen Terekeme oymakları da var. Ahura ve Saraçlı köyü Terekemeleri ile Ağrı ilinin, Yoncalı köyü ile Mengeser köyü (bir bölümü ki Ahura'dan gitmedir) Terekeme oymakları aynı koldandır. Baharlı mahallesinde meskûn Başaranlar Yoncalı Terekemeleri oymaklarındandır ki, eskiden de İğdir yöresinde yaşıyorlardı, sonraları Yoncalı'ya gitmişlerdir. İğdir'dan, Osmanlı-Rus savaşları sırasında (XIX. y.y.) Muş-Bulanık ilçesi ve Erciş'e de gidenler olmuştur.

BAYAT (Karakoyunlu)

Oğuzlar'ın Bayat boyunun kurduğu köydür.

Bayatlar 24 Oğuz boyundan biridir. Oğuz-Han'ın büyük oğlu Gün-Han'ın dört oğlundan (Kayı, Bayat, Alka-Evli, Kara-Evli) biri olup, sıralamada birinci sıradaki kayıdan sonra gelmektedir. Bayat'tan gelenlere Bayatlar denmiştir. Bayat, eski Türkler'de, Tanrı'nın sıfatlarından biridir.

189 T.M.Y.K. 1946, s. 115.

190 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 643-646.

191 Caferoğlu, Prof. Dr. A., Türk Kavimleri, s. 71.

192 Togan, Azerbaycan mad. İs. Ans.

193 Togan, a.g.m. s. 93.

194 a.g. Azerbaycan Cum., Haritası.

195 Geybullayev, Karabağ, s. 164.

196 Mehemedhesen Velili (Baharlı, Azerbaycan, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı 1993, s. 49.

Bugün dilimizde, eski anlamında kullanılan Bayat sözü de bununla ilgilidir. Bütün dinlerde, Allah/Tanrı, varlıkların en eskisi, ilkidir. Ne zaman var olduğu düşünülemez, bilinemez ve kavranamaz bir eskiliği vardır. İslâm çağında, eski Türk inancına ihtiyaç kalmayıp, terkedilerek, yeni olmayan, eski şeyler için kullanılagelmıştır. Bayatlar Anadolu, İran, Suriye, Azerbaycan ve Irak bölgelerinde çok yaygın bir şekilde yaşamaktadırlar. Bugün Türkmenistan'da da aynı adla görülmektedirler. Irak (Kerkük ve Musul) Türkmenleri içinde ekseriyeti teşkil ederler. Bayat boyunun alt kuruluşu çok geniştir; birçok oymak, aşiret, oba ve cemâatlardan oluşur. Türk musikisindeki "Bayatî" makamı adı da bunlarla ilgilidir. Irak türkmenlerinin söylediği türkülere "Bayatî" adı verirler. İçdir ili yöresinde de acılı matem (genellikle ölülerinin ardından söylenen) değişlerine "Bayatî" derler ve Irak Türkmenleri ile aynı vezin ve makamda söylenir. Bugün Azerbaycan ve İran Türkleri arasında da "Bayatî" yaygındır. XIX. asırda Azerbaycan'ın Kuba, Derbent ve Şirvan şehirlerinde, "Bayat" kabilelerini görmekteyiz.

Bayatlar birçok manevi şahsiyetler yetiştirmiştir. Oğuzlar'ın büyük şahsiyeti Dede-Korkut ve Türk Edebiyatının büyük şairi Fuzûlî de Bayat boyuna mensupturlar.

Bayat, Türkçe'de ulu varlık (ve kadim) (200) anlamına da geldiğini belirtmiştik¹⁹⁷.

Bayatlar, Afşarlar ile birlikte Ak-Koyunlu devletinin kuruluşuna da iştirak etmişlerdir. Safevî devletinin kuruluşunda bulunan Kaçar Türkmen topluluğuna mensup Dulkadırlılar'ın oymakları arasında Şam-Bayatları da bulunuyordu¹⁹⁸.

Şah Abbas devri tarihçisi "Türkmen İskender Beğ" in tesbitlerine göre, Bayatlar (Ak-Bayat), Tahmasb zamanı 10000 çadırılık (150-200 bin nüfus) bir topluluk teşkil ediyorlardı. Bunların başında, Emîr Şah Beğ, Süleyman Beğ, Hacı Üveysi ve Seyf Beğ gibi Emîrler olduğu belirtilmektedir¹⁹⁹. 1598 de Şah Abbas'ın İspanya 'ya elçilik için gönderdiği Hüseyin Ali Beğ ile yine yüksek görevlerde bulunan Maku valisi Gedâ Ali Sultan, Bayezit kalesi beği Yâr Ali Sultan ve "o bölgede bir yerin hâkimi" Bedir Sultan Bayat boyuna mensuptu. İran'da, beyleri, devlette görev almış olan bu Bayat toplulukları makam ve mevki ve asalet bildiren "Öz-Bayat" veya "Ak-Bayat" adlarıyla anılmışlardır²⁰⁰.

Bu devirlerde İran'daki Bayatlar'ın bir kolu da Horasan-Harezmi Bayatları'dır. Horasan'ın Safevî yönetimine girmesiyle bunlarda İran'a tâbi olmuşlardır. Bunlara "tâbilik âlameti olarak" Kara-Bayatlar denilmiştir²⁰¹.

197 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 298.

198 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 230.

199 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 234.

200 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 235.

201 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 235.

Türkler'de yönetici boylara "Ak", yönetilen, tâbi olan boylara da "Kara" ünvanı verilirdi. Burada görüldüğü gibi yönetimde bulunan Bayatlar'a "Ak-Bayatlar", sonradan devlete tâbi edilen Horasan Bayatları'na ise "Kara Bayatlar" denmiştir. Bölgemizde görülen Bayat kabileleri "Ak-Bayatlar"dır. Eski Türkler'de de yönetici sınıfa "Ak-Budun", halka ise "Kara-Budun" deniliyordu. Ak-Hun, Kara-Hun (Karkhun); Ak-Koyun, Kara-Koyun; Ak-Bulak, Kara-Bulak v.b. oymak adları hep aynı, ikili (dual) anlayışın mahsulüdür. Şah Abbas devrinde Kara-Bayatlar'ın devlete büyük hizmetler vermelerinden dolayı, paye olarak bunlar vergiden muaf tutulmuşlardır. Horasan Kara-Bayatları, Kaçarlar zamanına kadar Nişabur'da idareci olarak kalmışlardır²⁰².

İran'da görülen üçüncü Bayat topluluğu da, Şam-Bayatları'nın bir koludur ki, bunlar, Yıva, Ağaçlı ve Ağca-Koyunlular'la birlikte Kaçar boyunu oluşturlardı. Kaçarlar zamanında, Muhammet Ali Han, İsmail Han, Pir Kulu Han ve oğlu Muhammet Bâkır Han gibi önemli emîrlere Şam-Bayadî topluluğuna mensuptular. XVIII. yüzyılda Gence köylerinden birini de Şam-Bayadî adını taşıdığıda tesbit edilmiştir. İranda ki Kaşgailer (Kaşgay) arasında da birkaç küçük topluluk halinde Bayat oymaklarına rastlanmaktadır²⁰³. İğdir köylerinden, Bayat ve Kacer (Gacer) köylerinin adları eskiden "Bayat Tokhanşalı (Doğan-şalı/Doğançalı veya Doğançılı/Doğançalı), Kacer Tokhanşalı olarak söylenirdi. Osmanlı kaynaklarında, Bâyezîd Sancağı (Erzurum Eyaleti), İğdir, Sürmeli, Asuri Kazâları (Revan Eyâleti).’nda²⁰⁴ "Kacar-Bayat" adlı aşiretlerin kaydedildiğini görüyoruz. Görüldüğü gibi bu aşiretin yayılma sahası İğdir havalisidir. İğdir'in Kacar Tokhanşalı ve Bayat Tokhanşalı köylerinin aslında Kacar-Bayat aşiretinin oturduğu "Tokhanşalı" adında bir köy olduğu, Kacar-Bayat birleşik Türkmen aşiretinin daha sonra Kacar ve Bayat boylarının birlikten ayrılmasıyla, köyün de ikiye ayrılmış ve Kacar Tokhanşalı'sı ve Bayat-Tokhanşalı'sı adlarıyla anıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda, Malazgirt sancağında "Bayad Ali" köyü²⁰⁵ belirtilmiştir.

XIX. yüzyıl şer'iyye sicillerinde Antalya'ya bağlı köylerden Bayat²⁰⁶ ve Korkuteli'ne bağlı Bayat köyü kaydedilmiştir²⁰⁷.

Osmanlı kaynaklarında, Bayat, Bayatlı (Bayatlu) Aşireti: Bağdad Eyâleti. Taşköprü ve Tosya Kazâları (Kastamonu Sancağı), Akçakızanlık (Çirmen), Rakka, Erzurum, İncesu Kazâsı (Niğde Sancağı). Türkmân Ekrâdî Tâifesinden²⁰⁸; Bayat, Bayadî, Bayatlı (Bayatlu), Bayad Cemâati: Ankara, Teke,

202 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 236.

203 Sümer, Oğuzlar, 1980, s.237.

204 Türkay, C., a.g.e. s. 96.

205 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt Sanc. Yer Adları, s. 17.

206 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 145.

207 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 146.

208 Türkay, C., a.g.e. s. 55.

Karahisâr-ı Sâhib Sancakları, Haymana Kazâsı (Ankara), Taşköprü Kazâsı (Kastamonu Sancağı), Bağdad, Gümülcina Kazâsı (Paşa Sancağı), Arabgir Sancağı, Yâkub Beğ Derbendi (Karahisâr-ı Şarkî Sancağı), Rakka, Erzurum, Kengiri Sancakları, Söğüt Kazâsı (Hüdâvendigâr Sancağı), Kars-ı Meraş Sancağı (Meraş Eyâleti), Konar-Göçer Türkmân Tâifesinden²⁰⁹.

Bayat köyü (Amasya, Amasya-Merzifon, Ankara-Ayaş, Antalya-Elmalı, Antalya-Korkuteli, Balıkesir, Bilecik-Gölpazarı, Bolu, Çorum, Denizli-Çivril, Isparta, Kastamonu-Kargı, Kastamonu-Tosya, Kocaeli-Geyve, Konya-Beyşehir, Konya, Kütahya, Manisa-Gördes, Manisa-Soma, Niğde-Bor Sinop-Boyabat, Sivas-Yıldızeli, Afyon-Emirdağ). Mahalle olarak (Muğla-Fetiye-Ortaköy, Kastamonu-Daday-Kozluveren, Bursa-Gemlik-Umurbey)²¹⁰.

Güney Azerbaycan'da Zenva'nın cenubunda Bayat ve Hudabendelü kabileleri köy teşkil etmişler ve kabile adlarını muhafaza ediyorlar²¹¹.

Azerbaycan'da Bayat/Bayatlı yer adları Baku, Gökçay (2 köy), Cevat, Kuba (2 köy), Şamahı, Şuşa²¹² ve Ucar'da görülmektedir²¹³.

Türkmenler'in Göklen uruğuna bağlı oymaklardan biride Bayat adlı oymaktır²¹⁴.

Çal, Kırgız sözlüğünde Kır (Kül rengine çalar, beyaz); kır kuyruklu at hakkında ve ihtiyar anlamında verilmiştir²¹⁵. Çalu (çalı/şalı) Altay şamanlığında put, sananam ile içerisine ot doldurulmuş hayvan derisi anlamlarına gelir, "Mısır ve Suriye Kıpçakları'nda tesbit edilen çalu, sın, abak, baydara kelimeleri İslâm kültürü ile fazla temasta bulunmayan Bozkır Kıpçakları'nın getirdikleri kelimelerdir²¹⁶." XIX. y.y. da Antalya'nın Fenike kazasına bağlı Günçalı adlı bir köy kaynaklarda geçer²¹⁷. Borçalı, Oğurçalı/Oğrucalı, Alçalı, Alaçalı, Karaçalı, Gökçalı, Cebeçalı (Ermenistan-Vedibasarı'da) adları da, aynı türdendir.

BECENİ (Tuzluca)

Bu yeradı yörede bilinmemektedir. Eski zamanlarda terkedilip dağılmış olmalı ki, ahali tarafından hatırlanamıyor.

Kırzioğlu, Kaynaklarda Beceni adında bir köyün varlığından şöyle bahsetmektedir. "Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri topluluğuna giren

209 Türkay, C., a.g.e. s. 229.

210 T.M.Y.K. 1946, s. 135.

211 Togan, Azerbaycan mad., İslâm, Ans. s. 93.

212 Mehemedhesen Velili (Baharlı, Azerbaycan, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku 1993, s. 47; Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans. C. II. s. 93.

213 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

214 Togan, Türkistan, s. 75.

215 Kırgız Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara 1994, s. 246.

216 İnan, A.Kadir, Makaleler II, s. 83.

217 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 145.

oymaklardan. (h. 1140) 1728 tahrir defterinde Sürmeli nâhiyesinde Karaören (Karacaören olmalı) yanında Beceni köyü; şimdi Kulp/Tuzluca'da köy harabesi, Beceni; aslında Bahlavuni/Bayındurlular'ın XI. Asrın ortalarına değin ata mülkleri olan Zengi suyu (şimdi Ermenistan toprakları içinde bulunuyor) başındaki Beçeni/Beçni kalesi. Beceni/Beçeni/Beçni 24 Oğuz boyunun üçok kolundan Gök-Han oğlu Bayındır'dan sonra ikinci kardeş Beçene/Peçenek boyunun değişik söylenişidir²¹⁸."

Beçene'ler Kanglı soyundan geliyor. Bu sebeple Peçeneler Kengerli ve Baraklar'la aynı soydan olup yakın akrabadırlar. Ebûlgazi'ye göre Oğuzlar Becene'lere İt-Becene diyorlar. İt-Barak adlı bir Türk kabilesi de bilinmektedir.

Nahçıvan'ın Şahpuz kazasının Becenek adlı bir köy bulunmakta olup, ahalisinin Kıpçak olduğu söylenmektedir.

Irak topraklarında, Hakkari tarafında Türkiye sınırına yakın bir yerde "Becen" kalesi ve İran toprakları içinde, Van ili tarafına yakın yörede "Becencik" adlı yerlere rastlıyoruz²¹⁹.

Kayseriye yerleşen Türkmen toplulukları içinde bir "Beceli" (Becelu) adlı oymağı da vardır²²⁰.

BENDEMURAT (Iğdır m.)

Zor yaylasının yanında yer alır. Cizre taraflarından gelen Motanlı aşireti yaşamaktadır.

Rivayete göre, Sultan Murad (IV.) Han, Erivan Seferi sırasında, bu köyün bulunduğu yerde konaklamış, bu sırada da köyde bir bend yaptırmış. Köyün adı da Sultan Murad'ın yaptırdığı bendden dolayı Bend'i Murat (Bendemurat) olarak anılmış. Bu bend'in şimdi de köyün sulaşması için kullanılmakta olduğu söylendi. (Hamit Hun'dan alınan şifahi malumat)

BERİ (Kara-Koyunlu)

Taşburun köyü mezraası. Bulakbaşı köyünün alt tarafındadır.

Beri sözünün sözlük anlamı "sürülerin sağımı" demektir. Sağım işini yapanlara ve sağım işinin yapıldığı yerlere de ad olarak verilmiş olabilir.

Beri/Bari Kıpçak oymaklarından. Ahıskada Bari-Tepesi, Tortum'da "Bar" köyü bulunmaktadır²²¹.

218 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 503.

219 Cevizoğlu, a.g.e. s. 26, kroki 10.

220 Kalkan, Emir, Kayseri'ye Yerleşen Türkmen Toplulukları, Türk Dünyası Arş.Dergisi, sayı 17, Nisan 1982, s. 91.

221 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 163.

Beri köyü (Hakkari, Ordu-Mesudiye). Beri mah. (İnebolu-Abana)²²²

Beri adlı bir köy de Güney Azerbaycan'ın Maku kazasına bağlı, bizim Dil mıntıkamız sınırında bulunmaktadır.

BOSTANLI (Tuzluca)

Farsça "bû", bûy (koku) ile istan/stan (yer, ülke, yöre) dan = bustan/-bostan = kokulu yer, çiçekli yer manasına olup, "bostan" türkçede anlam değiştirerek yemeklik yeşil bitkilerin yetiştiği yer, kavun, karpuz ekilen yer manasında kullanılmaktadır²²³. Osmanlı sisteminde de, saraylarla karsıların bekçiliğini yapan ve zabıta işleriyle de görevli bir kısım saray mensuplarının adı idi^{223a}.

XVI. yüzyılda, Malazgirt sancağında, Bostan mezraası, Bostan-Bulak, Bostan-ı Kebir ve Bostanlı köyleri²²⁴.

BULAKBAŞI (Karakoyunlu)

Gelolu aşiretinin yaşadığı köydür.

Eski adı Başbulak olarak geçer. Bugün Türkistan'da Başbulak adı şahıs adı olarak kullanılmaktadır. (Bulak adı hakkında geniş bilgi, Karabulak köyü bahsinde verilmiştir).

CAF (Merkez-mezraa)

Çok eski şehir harabelerinin bulunduğu bir yerdedir. Harabe kalıntılarından zamanının modern bir şehri olduğu anlaşılıyor. Eski adını bilmiyoruz. Şimdi, buraya yerleşen Caf adlı aşiretin adıyla anılıyor.

Kasr-ı Şirin anlaşmasında, Irak bölgesinde, Osmanlılar'a kalan bölgelerden "Caf aşiretinin Ziyaeddin ve Hârûni bölümleri" diye bir aşiret ve kollarının adı geçer²²⁵. İran'ın Senna bölgesinde de, kalabalık bir Caf aşireti yaşamaktadır²²⁶.

Dersim'de, Suranlar'ın bir kolu olan "Şerefbey anı" oymağının Caf aşiretinden ayrıldığı söylenir²²⁷.

222 T.M.Y.K. 1946, s. 150.

223 Eyuboğlu, a.g. sözlük, s. 96.

223a Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Değimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993, C. I, s. 22.

224 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt Sa. Y.A., s. 19.

225 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım II, s. 248.

226 Yavuz, Edip, Doğu Anadolu'da Dil-Onomastik İlişkileri Üzerine Bir Deneme, Türk Kült. Araş. Ens. Yay. Ank. 1983, s. 53.

227 Yavuz, Edip, 1983, a.g.e. s. 49.

Osmanlı kaynaklarında, Caf Aşireti: Süleymaniye Sancağı havalisi (Bağdâd). Caf aşireti azîm olup 10.000 hanedir²²⁸. XVIII. Yüzyılda, soygun ve huzursuzluk yaratmalarından dolayı, Elbistan yöresine yerleştirilen ve bu huylarından vazgeçmemeleri üzerine Kıbrı'sa yerleştirilmesi kararlaştırılan topluluklar içinde "Cafu-Dokuzu" adlı bir cemmâat, Tâcirlü cemâati ile beraber görülmektedir²²⁹.

Osmanlı kaynaklarında, Cav, Cavundur, Cavundurlu, (Çav, Çavundur, Çavundurlu) Cemâati: Kars-ı Meraş Sancağı, Karaman Eyâleti, Kedegare Kazası (Amasya Sancağı). Yörükân tâifesinden²³⁰.

CANDERVİŞ (Tuzluca)

Eskiden, İçdir yöresinde Horasan-Anadolu dervişlik geleneği çok yaygındı. Yaşlılar, köy köy dolaşıp deyişler söyleyen dervişleri halen anlatmaktadırlar. Bu köyün adının de eski dervişlik geleneğine göre verildiği anlaşıyor.

Ermenistan'da Alagöz (Elegez) dağı günüybatı eteğinde Talin şehrine bağlı Gülderviş adlı Türk köyü, 3.1.1935 tarihli kararla adı Vosketas olarak değiştirilmiştir²³¹.

CIYRIKLI (Kağızman)

İdari olarak Kağızman'a bağlı olup, asler Tuzluca ahalisindendirler. Aşağı ve Yukarı olmak üzere iki köydür. Türk boy adından alınmış addır.

Gök-Türkler'in ecdatlarının bir kısmı olan Usunlar'ın kollarından önemli Türk kabilelerinden biri de Cığrek (yahut cigrak) adını taşıyor²³².

Cırıq (Cırığ/Cırık), Kazaklar'ın Ortayüz kolundan Nayman kabilesi Baganalı oymağına bağlı Tokbulak'lardan bir obadır²³³.

Bugün Türkistanda, "Cagırak", "Çıgraker", "Çığrek" ler ile Kırgızlar'dan "Çigrek" yahut "Çirek", "Çerik" ve "Çirik" adlı kabileler yaşamaktadır²³⁴. Karahanlılar zamanı Tiyanşan'ın en büyük boyu olan Yağmalar arasında "Çığrak" adlı bir boy da bulunmakta idi²³⁵. XIX. yy şer'iyye sicillerinde, Antalya'da "Cıyıklı" adlı bir köy de geçmektedir²³⁶ ki, bu köyümüzün adının anılan Türk boyu ile aynı menşeden olduğu görülüyor.

228 Türkay, C., a.g.e. s. 66.

229 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 111.

230 Türkay, C., a.g.e. s. 270.

231 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

232 Togan, Giriş I, s. 42.

233 Togan, Türkistan, s. 40.

234 Togan, Türkistan, s. 89.

235 Togan, Giriş I, s. 133.

236 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 145.

CİVANLI (Tuzluca)

Civan (yöre ağzında Cevan) dilimize farsçadan geçmiş olup, genç, delikanlı anlamındadır.

ÇAKIRTAŞ (İğdir m.)

Kara-Koyunlu Devleti'nin kuruluşunda bulunmuş büyük Türkmen oymaklarından biri de Çekirlu/Çakırlu/Câkîrlu oymağı idi. Kaynaklarımızda Çekirlü, Çekirlu şeklinde yazılmaktadır²³⁷. "Emîr Câkîr" in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bistam Kara Yusuf'un, Emir el Ümerası idi²³⁸. Diğer Azerbaycan Emîrleri Çalık ve Tizek²³⁹ beylerle beraber, Timur'un torunu Azerbaycan hâkimi Ömer Mirza b. Miranşah'a tâbi olarak hizmet etmişlerdir.

Bu Câkîrlu oymağı eskidenberi Erdebil çevresinde yurt tutmuştu. Ak-Koyunlular devrinde bu oymağın başında, "Bistam'ın torunu ve Bayezid Beg'in oğlu Ömer Beg" bulunuyordu" ki Otlukbeli savaşında Osmanlılar'a esir düşmüş, sonra Fatih tarafından azad edilmiştir²⁴⁰. Erdebil civarındaki bu Çakırlı oymağı Kıpçak Türkleri'ndendir²⁴¹ Şah İsmail'in, Safevi devletini kurduğu sırada Câkîrlu oymağı görülmekte ve başında "Sultan Ali Beg" bulunuyordu. Şah Abbas derinde de bu Câkîrlu oymağının başında "Mehmet Sultan" adlı beyleri bulunmakta olup Şeki bölgesinin hâkimi idi²⁴².

Türkiye'de Çakır, Çakırlı, Çakıroğlu, Çakırlar v.b. yüz civarında yer adı var²⁴³.

Ermenistan'da (Kelbecer sınırında) Türklere ait Çakhırlı Yaylası, Azerbaycan'da İmişli, Masalı ve Göyçay-Ucar arasında Çakhırlı köyleri²⁴⁴.

Kırım'da Çakırlar²⁴⁵ ve XIV.-XV. y.y. kayıtlarında Antalya'da Çakırlar köyü kaydedilmiştir²⁴⁶.

237 Sümer, Kara-Koyunlular, s. 28; Sümer bu oymağın adının, Celayirli devri (Azerbaycan) emirlerinden "Emir Çakir"den geldiğini yazar.

238 Kızılbaşlar Tarihi, s. 23.

239 Sümer, Kara-Koyunlular, s. 28.

240 Sümer, Kara-Koyunlular, s. 29.

241 Togan, "Azerbaycan Etnografyasına dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 1933, C. II, s. 102-103, naklen, Heyet, Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, s. 23.

242 Sümer, Kara-Koyunlular, s. 29.

243 T.M.Y.K. 1946, s. 222-223.

244 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

245 Turan, Ahmet, a.g.m. s. 99.

246 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 141.

ÇAMURLU (Aralık)

Fazla sel görmesi dolayısıyla, coğrafi özelliğine göre verilmiş bir yeradıdır. Yağmur yağınca veya sel basınca, toprağın özelliğinden dolayı çamur gölü haline gelir.

ÇARIKÇI (İğdir m.)

Bu ad, Türk Çaruğ veya Çaruk boyunun adından verilmiştir. Ayağa giyilen çarıkla ilgili değildir.

Yukarı ve Aşağı Çarıkçı köyleridir. (Muhtarlıktır).

Bazı Türk lehçelerinde "çar" (yar)/"çır", "ışıklı", "ışık bırakmak" (ışık vermek), "parlamak", "yarı ışıklandırmak", "ışıklı olmak" demektir. "çırak" ise ışık veren demektir. Şor, Sagay ve bazı Türk lehçelerindeki "çar" "yar" la fonetik varyantdır ve ışıklı manasına gelip bu sözden türemiş olan "Çarık" (çar-ıg) ışıklı ve "çar (ıt) - (çarıt)'ın da ışıklandırmak manaları vardır. Çır ve çar sözleri aynı köktendir;²⁴⁷ Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz Boyları listesinde 22. boy "Çarukluğ" olarak gösterilir. Anadolu'daki Çarıkçı, Çarıklu, Çarıklar gibi köy adları bu boyla ilgilidir.

Alp-Arslan zamanında Mangışlak (Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kıyısında yarımada) ile Aral Gölü arasında büyük bir türkmen topluluğu vardı. Bunların başında da "Çarığ" adlı bir bey vardı. Bunlar Kıpçaklar'la karışık yaşıyorlar ve kervan yolları için tehlikeli olduklarından, Alp-Arslan Anadolu dönüşü, Çarığ bey ve taraftarlarını dağıtmıştır.

F. Sümer, Anadolu'da Çarıklı Çarıklar adlı köylerin bulunduğu işaret ederek, Niğde, Kütahya ve Aydın dolaylarında, Çarıklı, Çarıklar ve Çarık oymaklarının yaşadığını belirtir²⁴⁸. Çarık, Çaruk, Çarıklı, Çarıklu, Çarıkçı, Çarıkçılı adları ile de anılan bu boy, çok geniş bir coğrafi alanda görülür. Kaşgarlı Mahmut, Türk boylarının yerlerinden bahsederken, Bizans ülkesine yakın olan boylardan sonra, boyları doğuya doğru sıralarken Orta-Asya'da yaşayan boylar içinde Çaruk/Çarık boyunu da belirtir²⁴⁹.

XVI. yüzyıl osmanlı kayıtlarında Hınıs sancağı, Bulanık nahiyesi (Şimdi Muş ilinin ilçesi) köylerinin birinin adı "Çarukân" diye geçmektedir²⁵⁰.

XVIII. Yüzyılda, Halep'te ve İç-İl sancaklarında ve 1695-96 yıllarında Humus'a iskân olunan, Eymür boyu topluluğuna bağlı "Çarık" adlı cem-

247 Seyidov, Prof. Dr. Mireli, Azərbaycan Halkının Soy Kökü, s. 56.

248 Sümer, Oğuzlar, 1946, s. 259.

249 Kaşgarlı, Divanü Lûgatit Türk, Besim Atalay Çev. T.T.K. yay. Ankara 1985, s. 28.

250 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 22.

âatler, kaydedilmiştir²⁵¹. Aynı cemâatlerin adı bazı yerlerde de "Çarıklı" olarak geçer²⁵². Bunlara Eymür-Çarık adı da verildiğini görüyoruz²⁵³.

Kaşgar - Balasagun - Talas - Fergane arasında yaşayan Çoruk topluluğu, Doğu Türk kollarından olup, Gök-Türkler'le bağlatılı idiler²⁵⁴. Kaşgarlı Mahmud'da, Oğuzlar'ın Boz-Ok kolundan Karkın yerine "Çaruklu" boyu geçmektedir.

Türkistan'da, şimdiki Maralbaşı yanındaki Barçuk şehrinin ahalisi de Caruk (Çaruk) kabilesine mensuptur²⁵⁵. Türkmenler'in Toktamış oymağına bağlı obalardan biri de Çarıklar adını taşımaktadır²⁵⁶.

Dr. Çakır Oğlu'nun XIX. asrın ikinci yarısında Batı Anadolu'daki Yörük Oymaklarına Dair Listesi'nde, Kula'da oturan "Çarık" oymağının adı geçer²⁵⁷.

Çarık köyü (Balıkesir-Bandırma, Bursa-Karacabey, Uşak). Çarıkballı (Manisa-Kula), Çarikalabaşlı (Manisa-Alaşehir, Çarık-Bozdağ (Manisa-Alaşehir), Çarıkçıkan (Ordu-Mesudiye), Çarıkkaramar (Manisa-Alaşehir), Çarıklar (Aydın, İçel-Anamur, Konya-Çumra, Manisa-Alaşehir, Manisa-Görces), Çarıklı köyü (Diyarbakır, Niğde, Kastamonu-Taşköprü, Samsun-Kavak), Çarıkmahmutlu (Manisa-Kula), Çarıkser = Başçarık (Diyarbakır-Özalp)²⁵⁸. Kıpçaklardan kalmış yer adlarından, Çarık ve Tay Çarık köyleri, Borçalı, Gökçe ve Şüregel-Gümrü kesiminde görülen köylerdir²⁵⁹. XVI. yüzyılda, Hınıs sancağı Bulanık nahiyesine bağlı Çarukân adlı bir köy kaydedilmektedir²⁶⁰. İran'da yaşayan Tekeli Türkmen boyuna bağlı oymaklardan birinin adı da "Çarık"tır²⁶¹.

Çarıklı oymakları Cenubi Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde Köyler teşkil etmişlerdir.

Köydeki bazı Mevki adları: Gurtcu/Kurtcu (Bu yöreden kışın kurtlar sürü halinde geçtikleri için bu ad verilmiş), Daşburun, Çatak Mevkii, Erep (Arap) yeri, Güllübağ, Bozlar, Şememmed, Halil yeri, Daşdı yer, Göl yeri, Demirkapı (Burası iki tepe arasında bir geçittir), Gevgeve, Ağ Yokuş, Gollo Pişik (Kuyruksuz kedi), Galak (Kala/Kalak) tepe.

251 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 120, 138.

252 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 83, 129.

253 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 139.

254 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 146-147.

255 Togan, Türkistan, s. 55.

256 Togan, Türkistan, s. 76.

257 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 629.

258 T.M.Y.K. 1946, s. 236.

259 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 134.

260 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S. Y. A. s. 22.

261 Cevizoğlu, a.g.e. s. 115, kroki 45.

ÇIRAKLI (Tuzluca)

Çır ve Çar sözlerinin aynı kökten olması itibarıyla bu ad da Çarık adı ile aynı anlamda olup aynı Türk kabilesini ifade etmektedir. (bak. Çarıkcı bahsinde).

Çıraklı köyü (Adana-Karaisalı, Kocaeli-Kandıra), Çıraklı mah. (Kastamonu-Daday, Kayseri-Emmiler, Samsun-Bafra). Çırak köyü (Van-Özalp) Çırak mah. (Kastamonu-Yürekveren, Kastamonu-Daday, Kastamonu-Küre, Ordu-Fatsa, Sinop). Çırakbey mah. (Bursa), Çırakla mah. (Zonguldak-Ulus), Çıraklar k. (Çorum-İskilip, Isparta-Sütçüler, Zonguldak-Safranbolu)²⁶².

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Hınıs sancağı, Varto nahiyesinde "Çeraklu" adlı köy belirtilmiştir²⁶³.

Azerbaycan'da, Laçın ve Şamahı'da Çıraklı köyleri²⁶⁴ ile, Ermenistan'da Çıraklı adlı bir Türk köyü bulunmakta olup, Ermenistan hükümetinin 7.12.1945 tarihli kararıyla adı Crarat olarak değiştirilmiştir²⁶⁵.

VIII.-IX. asırlarda Karahanlılar zamanı, Tiyanşan'ın en büyük Türk topluluğu olan Yağmal (Ağamalı) lar arasında "Çıgrak" adlı bir boy da bulunmaktaydı²⁶⁶.

ÇİÇEKLİ (Tuzluca)

Aynı adla, Iğdır merkezine bağlı, Zor yaylasında, Bende Murad (Bend-i Murad) köyünün bir mezraası da var.

Türk Oğuz Boyu adından gelir. Bu Oğuz boyunun adı, tarihi kayıtlarda Cıcaklu, Ceceklü, Çıçaklu, Çaçaklu, Cıcıklu v.s. şekillerinde de geçmektedir. Günümüzde genellikle Anadolu Türkçesine uyularak Çiçekli şeklinde anılmaktadır.

Moğollar çağında Boğazlıyan'da Çiçekli adlı bir Türkmen oymağı vardı²⁶⁷. Kanunî devrinde Sivas-Ankara arasında meydana gelen Kalenderoğlu Türkmen isyanına katılan Türkmen oymaklarından biri de Çiçekli adlı Türkmen oymağı idi²⁶⁸ ki, bu Boğazlıyanda gösterilen Çiçekli oymağının devamı olmalıdır. Safevî devleti teşkilatında yer alan Dulkadirli Türkmenlerine bağlı oymaklardan biri de Çiçekli oymağı idi. Faruk Sümer de, 1527 de Boz Ok sancağında, Dulkadirli Zünnun Beğ'in oğlu tarafından

262 T.M.Y.K. 1946, s. 260.

263 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt Sancakları Y.A., s. 23.

264 a.g. Azerbaycan Haritası.

265 Makas, Z., a.g.m. s. 226.

266 Togan, Giriş I, s. 133.

267 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 178.

268 Öztürk, Y.N., Tarih Boyu Bektaşilik, İst. 1992, s. 191.

çıkarılan ayaklanmaya Çiçekli oymağının da katıldığını belirtmektedir²⁶⁹. "Şah İsmail, Halil Sultan'ı öldürttükten sonra, Fars eyâletine bu obanın beği İzzeddin'i tayin etmiş ve ona Ali Sultan lakabını vermişti."²⁷⁰ 1525 yılında Şiraz valisi, Dulkadırlılar'ın çiçekli oymağından "Çiçeklü Ali Sultan" idi.

Çiçek adı Türk ananesinde geniş bir şekilde şahıs adı olarak da kullanılır. Dede-Korkut Destanında, Üç-Ok'dan Salgur (Salur), Boz-Ok'dan Çiçek Hatun ile evlenir. Çiçek Hatun'dan, Sürmeli kışlak başkendinde oturan Kazan Han (Çiçek-Salur oğlu Kazan Han) doğmuştur.

Çiçekli köyü (Balıkesir-İvrindi, Çorum-Sungurlu, Giresun, İzmir-Bornova, Kars-Sarıkamış, Maraş-Andırın, Muğla-Gökova, Rize-İkizdere, Adana, Adana-Karaisalı, Adana-Karaisalı-Çatalan, Yozgat-Akdağmadeni). Çiçekli mah. (Kastamonu-Daday-Veray). Çiçek köyü (Çankırı, Konya-Çumra, Adıyaman-Çalğan, Adıyaman-Samsat, Maraş-Elbistan). Çiçek mah. (Bingöl-Kiği, Kastamonu, Kastamonu-İnebolu, Maraş-Pazarcık). Çiçekler köyü (Konya-Beyşehir). Çiçekler mah. (Manisa-Alaşehir-Selimiye köyü, Turgutlu-Yunusdere köyü)²⁷¹.

XVI. yüzyıl da Hınıs sancağı, Göksu nahiyesi köylerinden biri "Çiçeklü" adını taşımaktaydı²⁷².

Güney Azerbaycan'da, Tebriz'de Çiçekli adlı bir köy var.

Altınordu zamanında Özbek kabilelerinden biri Cıçak ve Özbekler'in Kongrat kabilesi Goştamgalı (Koçdamgalı) oymağına bağlı bir oba da Cıçaklı adını taşıyordu²⁷³. Anadolu'da ve Azerbaycan'da Cıçaklı boy adı, Çiçekli olarak söylenmektedir.

XV.-XVI. asırlarda Özbekler'in Kongrat kabilesinin Qoştamgalı (Koştamgalı/iki damgalı) oymağına bağlı "Caçaklı" adlı bir oba da bulunmakta idi²⁷⁴ ki, Çiçek adıyla aynı menşeli olmalıdır.

ÇİFTLİK (Aralık)

Yukarı ve Aşağı çiftlik olmak üzere iki muhtarlıktır.

Yukarı Çiftlik'te Cemili'ler, Aşağı Çiftlik'te Şükür Uşağı, Hıdırlılar oymağı yaşamaktadır.

269 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 77.

270 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 181.

271 T.M.Y.K. 1946, s. 262.

272 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt San. Y.A. s. 23.

273 Togan, Türkistan, s. 43.

274 Togan, Türkistan, s. 43.

ÇİLLİ (Iğdır m.)

Bu köyün adının, buraya yerleşen Çilli adlı eski bir kabilenin adından geldiği ve bunların kurduğu bir köy olduğu söylenmektedir ki, kaynaklarda Çilli adlı küçük bir oymağa rastlamaktayız.

Yakutistan (Saha/Saka)'da Çilli adlı bir boy bulunmaktadır²⁷⁵. (Gevro köyü bahsinde bilgi verilmiştir.)

Osmanlı kaynaklarında Çil, Çilli, Çiller, (Çil Oğlan, Çiloğlu Cemâati: Eğridir Kazası (Hamid Sancağı), Ustrumca Kazası (Köstendil Sancağı), Sarıçam Kazası (Adana Sancağı), Rakka, Aydın, Saruhan Sancakları, Husrev Paşa Hanı Kazası (Karahisâr-ı Sâhib Sanc.), Divâne Orman Kazası (Silistre Sanc.), Bolvadin Kazası (Karahisâr-ı Sâhib Sanc.), Aksaray Sanc., Karaman Eyâleti, İshaklı Kazası (Ak-şehir Sanc.), Nazilli Kazası (Aydın Sanc.), Ak-şehir Sanc. Türkman Yörükân tâifesinden. Çilli cemâati Musacalu Aşiretindendir²⁷⁶.

ÇİNÇAVAT (Tuzluca)

Bu köyün adı, Kıpçak-Saka boylarından Çinçavat boyunun adından alınmadır. Özbek'lerin menşe efsanelerinde, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in oğullarından biri olarak da "Çürçe'üt/Çürçevüt" gösterilmektedir²⁷⁷.

Kars'ın Ardahan, Çıldır kazaları ahalisinden (Türkmen ve Terekeme Karapapak) olmayıp daha çok meyvecilik, sebzecilik ve ekincilikle uğraşan yerlilerine Gagavan/Kakavan adından başka "Çin-Çavat" ve "Cavak/ Cavakh" ismi de verilmektedir. Bilhassa Çıldır'ın çok balkanlık olan Kür deresi üzerindeki Kurtkale nâhiyesi halkı, her üç adı da benimseyerek aralarında kullanmaktadırlar. Çıldır'ın Kurtkale nahiyesinin Çinçavat adlı bir köyü (eski adı Vaşlop/Vaşloban) vardır. "Kâtip Çelebi (Cihânnümâ, s.406), "Gürcistan"dan bahsederken diyorki, bu ülkenin "Bilâd-i İslâm'a muttasıl yerleri, mahlût esnâf-i muhtelif'e'dur; anlara Cincavat derler". Öteden beri: Ahılkelek, Ahıska ve Çıldır'ın Kıpçak ağzı ile konuşan ve eskiden "Gürcü" (Ortodoks - Hristiyan) dininde olduklarını gelenek olarak söyleyen yerli halkına, komşuları Karapapak/Terekeme ve Türkmanlar, "Çin-Çavat" ve bazan "Gagavan" derler. Bunlardan birinci adın, İslâm'dan önceki Gogaren/Kukark'k/Gogalet denilen eyaletin 9 sancağından birisi olup, bugün de Ahıska-Çıldır ve (Tuman, Pervane, Karsak gibi) göller bölgesiyle Ahılkelek bölgesini içerisine alan bölgenin adı olan "Cavak/ Cavakhet/Cavakh'yurdu" ve "Çenesdan"lı göçmenlerin "Çen'li/Çin'li ad-

275 Cevizoğlu, a.g.e. s. 59, kroki 24.

276 Türkay, C., a.g.e. s. 299.

277 Ögel, Türk Mitolojisi. s. 384.

larının birleşimi olduğu (Çin-Çava'k/Çin/Çav'lar anlamına Çin-Çav'at) seziliyor.²⁷⁸ Çeşitli kaynaklarda bunlardan "Çenestanlılar" (Çin ülkesinden olanlar) denilmektedir. Eskiden, bugünkü çin'in dışında, Türkistan'ın orta ve doğu kesimlerine de Çin/Çen ülkesi deniyordu. Ermeni rahibi SEBEOS, 626 da Kayser Herakliyus'a asker (40 bin atlı) vererek Sasanlıların yenilmesini sağlayan Kök-Türk Kağanlığı Batı Kolu'nun yurduna "Çenesdan" (Çinistân) ve Khazarlar'a hükmeden Batı-Gök-Türk Kağanı'na da "Çen'li Çepetukh" (Çin'li Yabagu/Yabgu) denildiğini belirtiyor²⁷⁹.

Melikşah (1072-1092) devrinde yazılan "Derbendnâme"de "Khazarî (Khazarlı)-Tâifesi" hükümdarına, "Khagan-ı Çin" ve 7.-8. asırlarda Hazar Türkleri'nin hükümdarlarına, Araplar. "Khakan-ı Çin" demektedirler²⁸⁰. Bayburt yöresi Ak-Koyunluları arasında anlatılan "Bahrü'l-Ensab" adlı bir Dede--Korkut Oğuznâmesi'nde: İspir, Bayburt, Erzurum-Saltuklu ve Erzincan-Kemah Mengüçlü hanedanlarının "Diyâr-ı Çin'den hurûc edüp" geldikleri belirtiliyor²⁸¹. Muş'un Bulanık kazasında, Posof'dan gelme: Odunçor, Milbar, Teyvut, Şeyhyakup ve Mescitli köyleri halkına ve Bulanık'dakilere de "Çin-Çavat" denilmektedir²⁸².

Bugün Ardahan, Ahılkelek, Ahıska bölgelerinde kullanılan "Cavakh/ Cavak" adı, buralardaki eskiden ortodoks iken müslüman olan ve Çağatay (Kıpçak) lehçesi hususiyetlerini taşıyan Ahıska ağız türkçesinin kaba şekliyle konuşan Çin-Çavat'ların adındaki ikinci kelime-de (Çavat/Cavat) görülmektedir ve "Orbelyanlar" la "Çin" den ("Canasdan" dan) Sakalar'la (M.Ö. VII. Asırda) gelen Türklerin "Üç-Ok" kolunun bir boyundan ("Cavuldur/Çavuldur, Cavdar"ların ilk adı) kalmazdır²⁸³. "Cavakhet", Cavak yurdu anlamındadır (Çıldır-Ahılkelek bölgesine eskiden verilen ad idi). Yine, Azerbaycan'ın Talış ve Mugan bölgelerinin bir kısmını içine alan geniş bölgenin eski adı Cavat/Cavakt vilayeti idi. Bu ad Sovyet devrinde kaldırılmıştır. Eskiden, Kafkasya'da, Orta-Asya'dan gelenlere, "Çenesdanlı" Çinistan'lı) derlerdi. Çenestanlı (Çin ülkesinden olanlar) denilmektedir²⁸⁴. Çina veya Çinu da moğolca kurt anlamındadır.

Selçuklu Sultan Alparslan Rum memleketlerinden Kars ve Anı bölgeleri üzerine yürüdüğü sırada bunların hududu üzerinde (Daşir-Bagrathlıları ülkesinden Şamşolde ve Lore adlı iki bölge daha vardı. Bu memleketlerin (Borçalı-Terekemesi ve Üç-Oklu Gagavan/ Çinçavat Türklerinden) ahalisi

278 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 27.

279 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 25.

280 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 25.

281 Osman, Tevârikh-i Cedid-i Mirât-i Cihan, ATISZ neşri, 1961 İstanbul, s. 12 den nak. Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 26.

282 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 83.

283 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 52.

284 Kaşgarlı, I, s. 343, 453.

çıkarak kırılları Gorige/Kürike'nin damadı olan Sultan'ın huzurunda) İslamiyeti kabul etmişlerdi²⁸⁵.

Melikşah'ın fethi sırasında Arpaçayı yukarılarında Akbaba merkezi Mamuşen/Meryem-Nişin ahalisi gibi Laru/Daşir-Bagratlıları, ülkesindeki Cavak/Gogar/Gagavan/Çin-Çavat ve Borçalı Türkleri'ne 1068-1069 daki ikinci seferinde de Kakhet-Şeki'ye İslâm dinini kabul ettirdiği için, bütün Kür boyları'ndaki yerli beğler ile ahali arasında, kutlu hâtırası asırlarca yaşamıştır. Bunlar ancak 55 yıl sonra, 1124 den itibaren Kıpçak/Kumanlar'ın yardımıyla canlanan "Gürcistan"-Bagratlı krallığının yeniden Ortodoks-Hristiyanlığı yayıp yerli müslümanlardan Gogarlılar'a zorla kabul ettirmesiyle, "Çin-çavatlar" (Gogoren ahalisi/Gagavanlar) yeniden İsa dinine döndürülmüşlerdir. Bu yüzden, sonradan İlhanlılar ve Osmanlılar çağında son olarak İslâm dinine dönen Çin-Çavatlar, komşu olan Hristiyan-Gürcü ve Müslüman-Terekemeler, "dini itikadı gevşek ve hâkim kuvvete göre değişen" mânasına kinayeli olarak "Çin-Çavat-dinli" demektedirler. Bugün "Gagavan-Çinçavat"-Türkleri koyu müslümandırlar²⁸⁶. Aslında Çinçavatlar'ın ne müslümanlığa, ne de hristiyanlığa uymayan birçok eski şamanî inançları muhafaza etmeleri, onlara toplum içinde farklı, kimseyle uzlaşmayan, uymayan bir görünüm verdiğine göre bu değişim ortaya çıkmıştır²⁸⁷. "İskender'den çok önceleri, onsekiz asırdan beri "Gürcistan Başbuğluğu"nu yaparak ülkeyi koruyan Cenasdan'dan gelme Orbet/Orbelli ve Cenavulk/Çenaçık (Çin-Çavat) İlbeğleri sülalesi 1177 yılında III. Giorgi'yi devirip yerine... yeğeni Demne'yi geçirmek uğuna toptan kırgına uğayıp yok edildiler²⁸⁸.

Kırzioğlu, 1064 yılında Anı'yı koruyan, Rumların doğu genarali olan "Bakuriyan"ın "Çinli/Üç-Oklu Can-Bakur, yani Gogar/Kukark beğleri soyundan, Çin-Çavat" Türklerinden olduğunu yazar²⁸⁹.

Değerli ilim adamı Muharrem Ergin Dede Korkut Destanları'nın dilini incelerken, Terekeme-Çinçavat şivesi ile uygunluk içinde olduğunu misallerle belirtmektedir²⁹⁰.

DEMİRSİHAN (Tuzluca)

Kafkasya müslümanlarına karşı yapılan Ermeni saldırılarına ve katliamlarına karşı kurulmuş olan ve bu hususta büyük faaliyetleri bulunan

285 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 350.

286 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 354.

287 Acal, Arif, Azerbaycan İlimler Akademisi Araştırma görevlisi, Mitolog, şifahi alınan bilgi.

288 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 406.

289 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 374.

290 Ergin M., Dede Korkut Kitabı II, Türk Dil Kur. Yay.: 219, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 355-373-385-393-400-411-428-439-440-443-444-448-459-460-462-463-464. Bu bölümle ilgili, Dede Korkut Kitabını incelerken, Televizyonun acı haberiyle, Değerli hocam Prof.Dr. Muharrem Ergin'in vefatını, üzüntüyle öğrendim. Allah Rahmet eylesin.

"Difâ'î" adlı gizli "İttihâd-ı İslâm Cemiyeti"nin, Erivan, Nuha, Şuşa, Bakü ve Tiflis gibi önemli mühim merkezlerinden biri de "Demirhan" adlı şehir idi²⁹¹. Arapça'da "ç" sesi "s" ile yazıldığını gözönüne alırsak "Demirçihan" adının "Demirsihan/Demirsihan" şeklinde söylenmiş olabileceği ihtimali üzerinde de durulmalıdır. Destanlarda, Saka hükümdarı Efrasyab'ın intikamını alan, sonra Kafkasya'ya gelen, Sakalar'ın kadın hükümdarı Tomris/Tomiris Han'ın adından, Demiris-Han/Demirsihan denilmiş olabileceği de muhtemel görülmelidir. Bugün Temirhan veya Temirhan-Şuva Dağıstan Türklerinin önemli şehirlerinden biridir.

Eröz, Ağrı-Demishan köyü ile, Kars'ın Demizhan köyünü belirtmektedir²⁹². Çankırı-Ödek köyünde Demirsahan adlı bir mahalle var.

DİBEKLİ (Tuzluca)

Terkedilmiştir,

Dibek tuz öğütme taşı, el değirmeni demektir. Bir Borçalı manî (baya-tı)sında şöyle denir.

Gökte ulduz oloydum
Dibekte tuz oloydum
Yar kapıdan geçende
Evde yalnız oloydum

Ünlü Türk Seyyahı Evliya Çelebi 1648 (H. 1057) yılında, Revan seferinde Kağızman'dan geçerken şu bilgileri veriyor: "Benzeri az bulunan değirmen taşı madeni vardır ki Acem'e, Erzurum'a ve öteki diyarlara değirmen taşı Kağızman dağlarından gider²⁹³. Dibekli köyü de Evliya Çelebi'nin anlattığı bölgede yer alır." Bu köyün adının, köyde bulunan bu dibekteşi madenine göre verildiği anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıda, Hınıs sancağında 1, Malazgirt sancağında 3 yerde "Dibekli" adlı köyler bulunmakta idi²⁹⁴.

Dibekli köyü (Ağrı-Diyadin, Erzurum-Karayazı, İçel-Gülнар, Samsun--Terme, Sinop, Sinop-Ayancık, Van). Dibek köyü (Kastamonu-İnebolu, Mardin, Kastamonu-Küre, Urfa-Harran). Dibekçi köyü (İzmir-Tire). Dibekdere köyü (Muğla-Milas, Muğla-Yatağan). Dibektaş köyü (Bolu-Düzce, Çanak-kale-Lapseki, Adapazarı-Sapanca, Zonguldak-Bartın, Zonguldak-Ulus) Dibektaş mah. (Muğla-Kesre köyü). Dibekveren köyü (Ankara-Bey pazarı)²⁹⁵.

291 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 212-213.

292 Eröz, M., Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984 Ankara, K. ve Turizm Bak. Yay., Ank. 1984, s. 50.

293 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. I-II, s. 639.

294 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 27.

295 T.M.Y.K. 1946, s. 324.

Siverek'te Karakeçili Türkmenleri'nin oturduğu köylerden biri "Karadibek" adını taşır.²⁹⁶

DİPSİZ (Tuzluca)

Derin bir vadide yer aldığı için bu ad verilmiştir.

Dipdede köyü (Ankara-Haymana), Dipevler köyü (Afyon-Bolvadin). Diphacı köyü (Amasya-Merzifon). Diphisar köyü (Urfa). Dipsizgöl köyü (Bolu-Düzce, Bursa-İnegöl, Sivas-Zara). Dip mah. (Muğla-Fethiye-Kaba-ağaç köyü, Ordu-Fatsa-Erikçeli köyü). Dipçepni çiftliği (Gaziantep-Karababa köyü). Dipdere mezraa (Tunceli-Nazimiye-Holik köyü)²⁹⁷.

EKEREK (Tuzluca)

Ekerek köyü, eski Türk-Oğuz törelerinin canlı yaşadığı bir köydür. Ahali kabileler halindedir. Her kabile beğ sülalesinden geldiğine inanır. Yörede "Ekerek Beyleri" sözü çok kullanılır. Bunlara eskiden, Ayrımlı beyleri de deniliyormuş.

Tercüman Gazetesi'nin yayınladığı haritada Ekerek köyünün adı "Eg-rekdere" olarak geçmektedir.

Dede Korkut Destanı'nın kahramanlarından biri de Ekerek (Egerek/Egerek) beydir. Bu köyümüz adını bu Ekerek beğ'den almıştır. Eski çağlardan günümüze kadar gelen yer adlarından biri de Ekerek. Dede Korkut Destanı'nda "Uşun Goca oğlu Segereg'in boyu"nda iki kardeş: Ekerek ve Segereg kardeşlerden sözaçılır²⁹⁸. Her iki kardeşin de adı eski Türk mitolajisi ile ilgilidir. Sonraları Dede Korkut Destanı'nda şahıs adı, daha sonra da yer adı (Toponim) olarak karşımıza çıkıyor²⁹⁹.

Azerbaycan'ın değerli bilim adamı rahmetli Prof. Dr. Mireli Seyidov, Ekerek/Agarak sözünün, İslâmiyetten önce, Türkler'in inançları ile ilgili olduğunu İslâm döneminde ihtiva ettiği manaya ihtiyaç duyulmadığından, yer, su, kale v.b. adlarında kullanıldığını ifade etmektedir³⁰⁰.

9 Ağustos 1578 Çıldır Zaferi'nden sonra kurulan, Çıldır/Ahıska Eyaleti'ne bağlı Cicerek/Cic-Ekrek sancağı (Ahıska-Ardahan arasında Dokuzpınar dağları bölgesi) adındaki "Ekrek" sözü "Ekerek" sözü ile aynı menşelidir.

İmâm Muhammed Bakır soyundan Seyyid-Şerif Muhammed Cihangir oğlu Halîl-i Divânî lakaplı Uz-Bek Yagan Paşa adlı çok itibarlı bir zat

296 Rişvanoğlu, Dr. Mahmut, a.g.e. s. 91.

297 T.M.Y.K. 1946, s. 328.

298 Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, s. 225-226 v.d.

299 Seyidov, Prof.Dr. Mireli, Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Dıştınırken, Bakü 1989 Yazıcı neş. s. 127.

300 Seyidov, M., a.g.e. s. 128.

Horasan'dan Kirman'a oradan da Aşağı Pasınlar'a gelerek satınaldığı 17 köyden birinin adı Ekerek idi.

Osmanlı belgelerinde, 1536 yılında, Erzurum Beylerbeyinin (Atabekler yurdundan) fethettiği Yusufeli'deki "Pert-Ekrek" (Bert-Ekrek) adlı hisar olarak geçmektedir³⁰¹.

Lala Mustafa Paşa'nın 1578 yılı Kafkasya seferinde, geçtiği yerlerden, Göle sancağında, "Megrek" adlı bir yer geçmektedir³⁰² ki, Egrek/Ekerek adıyla ilgili olmalıdır.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Hınıs'ın Handeris (Handerviş?) nahiyesine bağlı "Eğrek" adlı bir köy var³⁰³.

Eski Osmanlı kaynaklarında, Eğrek (Ekrek) Cemâati: Erzincan ve Kiğı Kazâları (Erzurum Sancağı), Karahisâr-ı Şarkî Sancağı³⁰⁴. Ekrek/Eğrek Cemâati: Sultanyeri Kazâsı (Paşa Sancağı)³⁰⁵.

Ekrek adlı, Diyarbakır-Çermik, Diyarbakır-Eğil, Elazığ-Keban, Elazığ-Maden, Elazığ-Palu, Elazığ-Palu-Karabeğan kasb. Erzincan-Refahiye, Erzincan-Tercan, Erzurum'un, Oltu, Pasınler, Tortum ve Narman kazalarında, Kars-Digor, Kayseri-Bünyan, Sivas-Divriği, Sivas-Suşehri, Van-Erciş kazasında birer köy bulunmaktadır. Sivas'ın Divriği kazasında da Ekrekçimeni adlı bir köy bulunuyor³⁰⁶.

Azerbaycan'da, Zengezur ve Kafan (ikiside Ermenistan'da Agararak, Zengezur'da Arpa ırmağı üzerinde Agarakadzor köyleri ile yine aynı bölgede (Zengezur-Kubatlı) iki yerde gördüğümüz "Hekeri" köylerinin adı da Ekerek adıyla aynı menşeli gözükmektedir³⁰⁷.

Köy havalisinde bazı mevki ve yer adları: Kâğın Yolu mevkii, Karaveng, Karatepe, Tap yeri, Kumkaya, Gulu Kalası, Hasancan dağı ve Bulağı, Hızeng Bulağı, Acı çay, Kiğılı Bulak.

EMİNCE (Aralık)

Osmanlı devletinde muhtelif hizmetlerde kullanılan memurlara verilen ünvandır. Mutemet demektir. Arapçada "emin" güvenilir manasına gelir. "Kamus-u Osmani'de Emin sözü, kalbinde korku olmayan, emniyet içinde olan: Emin mahal, gadır ve hıyanetten vareste ve şayan-ı itimat olan: Emin adam anlamında verilir. Bölgede vergi işlerini idare eden yüksek memurun bulunduğu yer olması itibarıyla verilmiş ad olduğu muhtemeldir.

301 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 167.

302 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 524.

303 Baykara, Tuncel, Lom ve Malazgirt SİYAD, s. 173.

304 Türkay, C., s. 344.

305 Türkay, C., a.g.e. s. 346.

306 T.M.Y.K. 1946, s. 393.

307 a.g. Azerbaycan Cumhuriyeti.

Osmanlı kaynaklarında, Eminogulları Aşireti: Keraş, Kars-ı Meraş Sancı, (Meraş Eyâleti. Türkman Tâifesinden³⁰⁸. Emindoğanlı, Eminhacılı, Eminler, Eminli (Eminlü), Eminlilü cemâatleri 20 yerde tesbit edilmiştir³⁰⁹

ELMAGÖL (İğdır m.)

Bu köyde bol miktarda elma ağaçları ile bir küçük göl bulunmasından bu ad verilmiştir.

ERHACI (İğdır m.)

Aşağı Erhacı (Muhtarlık) ve Yukarı Erhacı diye iki kısımdır.

Er-Hacı/Er-Hacılı. Hacılı oymağı Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri topluluğunu meydana getiren oymaklardandır. Hacılı oymağının birçok kolları olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. 1728 defterinde İğdir nâhiyesinde Ala-Hacılı, Alican-Hacılı, İbrahim-Hacılı ve Kara-Hacılı adlı 4 köy" kayıtlı bulunmaktadır³¹⁰.

EVCİ (İğdır m.)

1910 "Kafkaski Kalender" yıllığında "Evciler" yazılmıştır³¹¹.

Türkmenler'in "Evciler" oymağının kurduğu köylerdendir. Alevi olanlarına "Tatevci" derler. "Keçeden yapılan, kümbet şeklindeki Türkmen çadırlarının ağaç malzemesini hazırlayan ve bunları satan oymaklar olduğundan, mesleklerine bakılarak bu isim verilmiş veya kendileri bu adı almışlardır.

Evcı adlı köyler, Ankara-Ayaş, Ankara-Haymana, Çorum-Alaca, Çorumİskilip, Çorum-Sungurlu, İçel-Tarsus, Samsun-Terme, Seyhan-Saimbeyli, Sivas-Hafik Yozgat, Yozgat-Akdağmadeni'nde; Evcik köyü, Manisa-Kula'da Evciler köyü, Afyon-Dinar, Ankara-Balâ, Aydın-Çine, Balıkesir-Balya, Burdur-Tefenni, Bursa-Mudanya, Çanakkale-Bayramiç, Kırklareli-Pınarhisar, Simav, Manisa-Soma, Tekirdağ, Yozgat-Boğazlıyan'da; Evcikuzkışla köyü Çorum'da; Evcıortakışla köyü yine Çorum'da bulunmaktadır³¹².

Ermenistan'da Evciler adlı bir Türk köyü bulunmakta olup, Ermenistan hükümetinin 10.4. 1947 kararıyla adı Arazap olarak değiştirilmiştir³¹³.

308 Türkay, C., a.g.e. s. 79.

309 Türkay, C., a.g.e. s. 350.

310 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 503.

311 Güner, İğdir, s. 93.

312 T.M.Y.K. 1946, s. 377.

313 Makas, Z., a.g.m. s. 227.

GERMEŞOF (İğdır m.)

Yeni adı Harmandöven. "İğdır Ovası ve çevresinde bitkilerle ilgili yerleşme adlarına pek rastlanmaz. Bunun sebebi bölgenin doğal bitki örtüsü yönünden fakir oluşudur. Sadece Germeşof köyü adını çevrede yetişen çalı biçiminde ve taze sürgünleri çit yapımında kullanılan germeşof bitkisinin adını almıştır³¹⁴.

Tropik ve ılıman bölgelerde yetişen, gri, yumuşak gövdesi, dairevi yaprakları olan bir ağaç, papaz külâhı (euonymus)³¹⁵.

Kirman'ın güneydoğusunda "Germesir" adlı bölge, Oğuzlar'ın yoğun yerleşim bölgelerinden biri idi. Oğuzlar buraları imar etmiş, ziraatini ve ticaretini geliştirmişlerdir³¹⁶. Osmanlı kaynaklarında "Germesun" adlı Çepniler'in oturduğu bir köy de var³¹⁷.

GEVRO (İğdır m.)

Terkedilmiştir. Suveren köyü mezraası.

Zazalar'dan, Şeyh Hasanlılar'ın diğer bölümü olan Sitanlı veya Seydanlı aşiretinin kollarından biri "Gev Uşakları" veya "Gevanlı" adını taşımaktadır. Bu söz, Gevar ve Gevan şeklinde de görülür. Kelimenin aslı "Gev" dir. Türkçe kabile anlamı da veren "ar" ekini alarak Gevar yani Gev oymağı anlamını almıştır. gevan sözü de gev ile farsça çoğul eki "an" dan gevan yani gevler anlamındadır.

Gav (Gev)'ların Orta Asya menşeli olduğuna işaret eden Edip Yavuz, Eberhart'ın, Gav-Çiğ'leri Kızıl Di (Ti) yani Tik'lerden, Tikler'in de ilk adlarının Di-Li olduğunu ve Hunlarla aynı dili konuştuklarını belirttiğine dikkati çekmektedir. Tokat'ta, Zazalar'ın oturduğu bölgeye yakın yerde Tiyeri, Hakkâri'de Cilö dağı dolayındaki Gevar ovası yakınındaki Tiyari adlı köylerin durumu da önemli örneklerdir³¹⁸. Gav-Çi'lerin bağlı olduğu Di-Li adının, Beyazıt'ta, Ağrı civarında "Diliki" veya "Dilikan" kürt oymağı adında rastlaması, Gevro köyünün de bunların yaşadığı mntıkada bulunması, Gav-Çi deki "Çi" sözü ile benzeşlik içinde olan ve Gevro köyünün bağlı olduğu muhtarlık köy Çilli'nin de aynı alanda bulunması tesadüf olmasa gerektir. (bak. Çilli köyü).

1906 yılında Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne 19/2 Temmuz 1906 tarihiyle, Tiflis Başşehbenderliği'nden (Başkonsolosluk) gelen 87 numaralı yazıda,

314 Güner, İğdır, s. 144.

315 Altaylı, Seyfettin, a.g. sözlük, s. 498.

316 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 124-126.

317 Sümer, Çepniler, Türk Dün. Arş.Vakfı yayını, İstanbul 1992, s. 117.

318 Yavuz, Edip, Tarih Boyu Türk Kavimleri, s. 362.

Kafkasya'da, Ermeniler'in saldırılarına maruz kalıp, çatışma içinde olan müslümanlara ait yerler arasında "Gevra" adlı bir yer zikrolunmaktadır³¹⁹. Kâhta'da Gevrol adlı bir mezraa var³²⁰.

Gürcistan'da, Tiflis'in yaklaşık 100 km doğusunda, Türklerle meskûn (eski Kıpçak yurdu) Karaçöp bölgesinden geçen "Gavri" adında bir nehir vardır. Gürcüler bu nehre Yovri demektedirler. Mısır'da Kıpçak Türkleri tarafından kurulan Mısır Memlûklü devletinin, Yavuz devrindeki Kıpçak asıllı Sultanının adı Kansu-Gavri idi ki, bu benzeyiş dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Kıpçak Türklerinin Anadolu'daki yerleşik yerlerinden biri de Ağrı Dağı etekleridir. Bu hususu gözönüne alırsak Gevro köyümüzün adının anılan adlarla aynı menşeli olması ihtimali üzerinde daha geniş bir çalışmanın önemli neticeler çıkaracağı kanaatindeyiz.

GÖDEKLİ (Aralık)

Gödekli adlı Türkmen oymağının kurduğu köydür.

Fatih'in kızıdan doğan ve II. Bayezit'in damadı, Uzun-Hasan oğlu Uğurlu Mehmed'in oğlu, Ak-Koyunlu hükümdarı Göde(k) Ahmed'in adındaki Göde(k) sıfatının, Gödekli oymağı ile ilişkili olduğu açıktır. Köydeki Gödekli oymağı mensupları da, oymak adlarının geçmişte hanlık yapmış "Gödek Ahmet" adlı ulu babalarından kaldığını, söylerler ki bu da, Ak-Koyunlu hükümdarı Gödek Ahmet'ten başkası değildir. Bu Gödek Ahmet, Gödekli köyünün de bulunduğu bölgede öldürülmüştü. Gödek, sözü Azeri lehçesinde kısa anlamına gelir. Gödek Ahmet, kısa boylu olduğu için böyle anıldığı rivayet edilir.

Merhum Prof. Dr. Mehmet Eröz, "Yörükler" adlı eserinde: Sis, Kars ve Bozdoğan kazalarında, eşkiya yüzünden yerlerinden oynamış cemaatlerin, devletin tedbiri olarak yerlerine yeniden yerleşmesinden bahsederken, Kudeklu ve Kibirli cemaatlerinin Kars ve Çıldır havalisine gönderilmeleri hususundan bahseder³²¹. Buradaki Kudeklu adı, Gödekli sözünün farklı söylenişidir.

Samsun-Gaman'da da Gödekli adlı bir köy bulunmaktadır³²².

Azeri-baycan'da, Khaçmaz'da "Gödekli", Beylegan'da "Gödekler" ve Zerdab'da "Gödek Gobu" köyleri var³²³.

Ermenistan'da, Aralık ilçemizin kuzey tarafına düşen mıntıkada Artaşat ilçesine bağlı Gödekli Türk köyü, Ermenistan hükümetinin 20.8.1945 tarihli

319 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 158.

320 T.M.Y.K. 1946, s. 407.

321 Eröz, Prof.Dr. Mehmet, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, 1st.1991, s. 255.

322 T.M.Y.K. 1946, s. 414.

323 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

kararıyla adı Mirgavan (Mirgavin) olarak değiştirilmiştir. Yine Ermenistan'da, Gödebulak adlı Türk köyü, bulunmakta olup, bunun da adı 12.8.1946 tarihli kararlar Garçahpur olarak değiştirilmiştir³²⁴.

GÖKÇELİ (Karakoyunlu)

Gökçe Türkmenlerinin kurduğu köydür. Gökçe-eli (Gökçe yurdu) anlamında Gökçeli denilmiştir.

Eski Türkler'de Gök, Tanrı'nın bir sembolü idi. Bir şeyi gök rengine büründürmek, veya gök ile ilişkilendirerek gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile bir bağ kurmak isteğinden ileri gelmeli idi. Manas destanında, Manas'ın oğluna ad vermek için gelen Hızır'a gök sakallı deniliyordu. Ertöştük Destanı'nda Tanrı'nın bir elçisi olarak kutsal kayın ağacının üstünden çocuğa seslenen nur yüzlü ihtiyar için de "Gök Sakallı" deniliyordu.

Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz-Nâme'de Oğuz-Han'a yol gösteren kurttan hep "Gök tüylü, Gök yeleli" kurt diye söz açılmıştı. Kırgız destanlarında Kırgız bahadırlarına Kök Cal, yani "Gök yeleli kurt" ünvanları verilirdi.

Koyun ve keçi sürülerinin önlerinde giden ve sürüyü idare eden, kesilmeyen ihtiyar keçilere (seyis, teke) de, Kırgızlar "Kök Serge" (İğdir'da seyis), yani "Gök teke" derlerdi. Bunlara kutsal hayvan gibi bakılırdı³²⁵.

Türkmenler'in Şeceresinde, Oğuz-Han'ın torunlarından birinin adı "Kök-li" (Göklü) idi ki bu da Gök sözünden meydana getirilen bir isimdir³²⁶.

Eski Türkler'de "Kök-Börü", yani "Gök-Kurt", terimi büyük hükümdarın kudretini göstermek için kullanılan bir sıfat idi. Manas Destanında, Kırgızların Orta-Yüz reisi Kökçö (Gökçe)'nün oğlu ile Manas-Han'ın oğullarına, konuşma sırasında hep "Kök Börü Sultanım!" (Bozkurt Sultanım) denirdi³²⁷. Kırgızlarda cins, güzel ve cesur atları Kök Börü yani "Gök-Kurt" adları verilirdi. Türk halk hikayelerinde de Gök'te uçan, Gök Yeleli atlar motifi yaygın olup kutsal sayılmaktadır. Kök Çebic adını taşıyan atlar da vardı. Çebic Anadolu'da genç keçilere verilen bir addır. Orta-Asya'da ise iki yaşındaki keçilere çebic denirdi³²⁸. İğdir yöresinde de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Gök, Gökçe adları, Türk kültüründe kutsal anlamlar ifade ettiği için, destanlarımızda da bu adı almış olan, destan kahramanları kutsal vasıflar ve görevler üslenmiş olarak anlatılır.

324 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

325 Ögel, T.M. s. 41-42.

326 Ögel, T.M. s. 213.

327 Ögel, T.M. s. 49.

328 Ögel, T.M. s. 49.

Örnek için, Türkler'in Müslümanlığı ilk kabul etmeğe başladığı devrin olaylarını anlatan, Kırgızlar'ın Kara-Han oğlu Alman-Bet (Türkçe addır) Destanı'nda, Alman-Bet'i Müslüman yapan destan kahramanının adı da kutsallık ifade eden "Gökçe" (Kökçe) dir. Bu ad, İslam'a hizmet gibi kutsal bir görevi yatığı için, destancılar tarafından verilmiş olmalı. Destanın bu bölümü şöyledir:

"Kalmuk reisinin oğlu Alman-Bet, kendisinden müslümanlık hakkında bilgiler istiyordu. Kökce (Gökçe geçecektir) de, Alman-Bet'e dönüp Müslümanlığın şartlarını şöyle anlatır:

"Bıyığını tıraş et, sakalını koyuver,
Saçların olmaz böyle, kâkülünü kırkiver!,
Başındaki şapkanın, düğmesini kesiver,
"Her cumadan cumaya, mescidlere gilver!"

Der ve Gökçe, Alman-Bet'e böylece ibadet günlerini anlatır. Bunları yerine getirdiği taktirde de, Cennete gideceğini söyler. Tabii olarak Alman-Bet, Allah'ın ne demek olduğunu bilmiyordu. Bunun için Gökçe-Han, Allah'ı da ona şöyle anlatır :

"Allahü Taalâ'dır, odur her şeyi yapan,
"Ayını geceleyin, âsümında parlatan,
"Güneşle gündüzleri, gökleri aydınlatan,
"Verdiği sıcaklıkla, toprakları ısıtan!"

"Alman-Bet de, Gökçe-Han'ın söylediği bu sözleri dikkatle dinler ve ona şöyle der :

"Bıyığımı kestirip, sakal koyuvereceğim!
"Altınlarla süslenmiş, tuğlar getireceğim!
"Altmış kara bölüklü, ordumu dizeceğim!
"Bıçağın yanında mı? Usturan yanımdamı?
"Kitabın koynunda mı? Kur'an'ın boynunda mı?
"Göster sen Kur'anını, bir göreyim onu ben,
"Okuyayım Kur'anı, öğreneğim onu ben?"

Gökçe-Han bu sözleri duyunca, hemen ordusunu yanına çağırır ve ak çadırını diker. Tabanını ipekler ve kadifelerle süsler, kalın halılarserdirir, sırmalı yataklar döşetir, semaverler kurdurur, kuyruk çaylar demletir. Kaymaklar hazırlatır, şekerler tepelettirir, güzel elmalarbuldurur, içine şekerler koydurur ve Alman-Bet'i çadırına davet eder. Gökçe-Han, eliyle çay yapıp, Alman-Bet'e sunar. Fakat Alman-Bet çayalmaz. Çayı niçin almadığını sorunca da Alman-Bet ona şöyle der:

- "Bıyığımı kesmeden, sakalı koyvermeden, getir bir kur'anını, benbir onu göreyim! Göreyim o kitabı, okuyayım bir defa! Kur'anı okumadan ne çayını alırım ve ne de çadırında, daha fazla kalırım!" Bunun üzerine Gökçe Han ona:

- "Kara-Han'ın oğlu, Kaplan-Doğan Alman-Bet beni dinle," der. "Sen bıyığını kestirmeden ve sakalını da koyuvermeden, hele başındaki kâkül-leri tıraş ettirmeden, şapkandaki süsleri koparıp atmadan, ben sana Kur'anımı getirmem," der. "Yok, eğer benim dediklerimi yaparsan, o zaman kitabımı getirir ve senin eline veririm," diye ilâve eder. Bunun üzerine, Alman-Bet bakarki başka çare yok, oturur bıyığını, saçlarını kestirir ve başındaki süslerin hepsini açar. Gökçe-Han da getirir kutsal kitabı Alman-Bet'in önüne açar. Alman-Bet Kur'anı hiç görmemiş ama, Tanrıdan olacak ki, birdenbire okumağa başlar. Okur, okur, sonunda da bir göğüs geçirerek, şöyle der: "Artık ben müslüman oldum!"

Bunun üzerine hemen koşarlar, bardaklara çay korlar ve Alman--Bet'e sunarlar. Alman-Bet çayı alır, ama içmez ve etrafındakilere şöyle der:

"Göğsüme can koşayım! Aklıma dil koşayım!
 "Aydın ışığı gibi, ben de parlak olayım"
 "Sizlerin dostu olup, ben de ak pak olayım!
 "Bundan sonra da artık, çaya ortak olayım!"

Alman-Bet, artık onların çayına ortak olur ve onların yanında kalır. Bu sözleri duyan Aydar-Han'ın oğlu Gökçe-Han da her yanından artık parlar olur. Kalkarlar, kucaklaşırlar, Alman-Bet'le yar ve dost olurlar"³²⁹.

Karabağ'da Otuziki veya Otuzikili Ulusu³³⁰ dedilen Türk birleşik boylar topluluğundan bir oymak da Gökçelü = Gökçe Eli idi. Son asırlarda Terekeme denilen Türkler bunlardan kalanlardır. Mukaddam, Cevanşir, Ahmedlu, Kara-Koyunlu ve Ozan (Oğuz Han) oymakları da bunlardandı³³¹.

İran'da, Tekeli Türkmenleri'nden Gökçe/Gökçelü³³² ile Yamut boyuna bağlı Gök-çalı oymakları kaydediliyor³³³.

Anadolu'da, Ulu-Yörük Türkmenleri'nin bir bölüğü de Gökçelü adını taşıyordu³³⁴.

XIV.-XVI. Yüzyıl'da Tarsus bölgesinde yaşayan ve kendilerine Varsak denilen Türkmen Boyu'na bağlı oymaklardan birinin adı "Gökçelü"³³⁵ olup, bu oymağın iki kol şeklinde yaşayan İğdir adlı obaları bulunuyordu³³⁶.

329 1, T.M. s. 305-306.

330 Otuzikili Ulusu, 24 Oğuz boyu ile 8 Kıpçak boyunun meydana getirdiği birleşik boylar topluluğudur.

331 Sümer, Safevî Devletinin Kur. s. 198.

332 Cevizoğlu, a.g.e. s. 115, kr. 45.

333 Cevizoğlu, a.g.e. s. 115, kr. 45.

334 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 178.

335 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 317.

336 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 356.

"Dinar taraflarına yerleşen "Horzum" yörüklerinin bir köyünün adı "Gökçe"dir. Batı Türkistan'daki Teke, Türkmenleri'nin üç taifesinden biri olan Toktamış'ın tirelerinden biri "Gökçe Beğ" dir³³⁷.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Malazgirt sancağı Elmalu nahiyesine bağlı "Gökçe" ve "Gökçe Viran" köyleri adı geçer³³⁸.

Rasony, Kırgızlar'ın yaşadığı Köğmen dağlarının adının da aslında "Gökçe" olduğunu belirtmektedir³³⁹.

Kayseri'ye yerleşen Türkmen topluluklarından biri de Gökçe (Gökçeoba) lerdir³⁴⁰.

Halen Iğdır'ın Karakoyunlu İlçesinde "Gökçebulaklı" adlı bir Oğuz kabilesi yaşamaktadır.

Çaldıran Rûznâmesinde, Yavuz'un dönüşünde, Kars civarında konakladığı yerin yakınında "Gökçedağ" (Başgedikler doğusundaki üçtepe) adlı bir yer kaydedilmiştir³⁴¹.

Türkiye'de, Gökçe, Gökceli v.b. adlarıyla yüz kadar köy var³⁴².

1694 kayıtlarında Sandıklı'da türkmenlerin yerleştirildiği köylerden "Gökçeli" köyü de belirtilmektedir³⁴³. Bu Gökçeli köyünün adı da, buraya yerleşen Gökçeli türkmen oymağının adından gelmektedir.

1590 defterinde Revan Kazasına bağlı köylerden "Gökçebeglü" adlı bir köyde kaydedilmiştir.

XVIII. Yüzyılda, Akşehir'de "Gökçe", Geyikli Kazasında da "Gökçelü" adlı köyler kaydedilmektedir³⁴⁴.

Cevdet Türkay'ın, Osmanlı kaynaklarında tesbit ettiği Gökçe adlı aşiret ve cemâatler: Gökçeoba aşireti (Mardin, Musul-Nusaybin arasında). Gökçeöyük aşireti (Rakka Sancağı). Gökçe adlı Yörükân Türkmân Tâifesinden cemâatler: Gökçeafşarı (Yeni İl Karası-i (Sivas Sanc.), Gökçeaymedlü (Kars-ı Meraş Sanc.), Gökçealili (Karahisâr-ı Şarkî San.), Gökçe Çam (Meraş Eyâ., Zülkadriye Kazâsı-Meraş Eyâleti), Gökçe Eren (Karinâbâd Kazâsı-Silifke Sanc.), Gökçe Evhad (Keşan Kazâsı-Gelibolu Sancağı), Gökçe İnehan (Kırkkilise Kazâsı-Vize San.), Gökçeli (Adana, Bozok, Mersin Sancakları, Zile Kazâsı-Sivas Sancağı, Ulaş ve Gökçelü Kazaları-Tarsus Sancağı, Toyran Kazâsı-Köstendil Sanc., Keçiborlu Kazâsı-Hamîd San., Sandıklı ve Çölâbâd

337 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü. 1975, s. 27-122.

338 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 31.

339 Rasony, Tarihte Türklük, s. 101.

340 Kalkan, Emir, a.g.m. Türk D .A. D. sayı 17, Nisan 1982, s. 92.

341 Kırzioğlu, Osm. Kaf. El. Fethi, s. 108.

342 T.M.Y.K. 1946, s. 416-17.

343 Orhonlu Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 74.

344 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 60, 81, 97.

Kazâları-Karahisar-ı Sâhib San., Geyikler Kazâsı-Kütahya, Nevâhî-i Bergama Kazâsı-Hüdâvendigâr Sancağı, Karaman ve Aydın Sancakları), Gökçe-mağaralı ve Gökçedündarlı (Meraş Eyâleti Zülkadriye Kazâsı), Gökçe Pınar (Dimetoka Kazâsı-Paşa Sancağı), Gökçe Öyük (Rakka Eyâleti), Gökçe Viran (Kete Kazâsı Hüdâvendigâr Sancağı)³⁴⁵.

4 Kasım 1590 tarihinde, Gence ve Karabağ bölgelerinde görülen Kıtık yüzünden, Revan ve Nahçıvan'dan buralara getirilen zahire ve davarların Gökçe göl güneyinden geçenlerinden, Gökçe beylerinin fazla vergi almasının fukaraya zulüm olduğu ve buna mani olunması hususunda Revan beylerbeyine ve ilgili kadılara yazılan "hüküm"den de, o tarihlerde Gökçe Göl'e adını veren Gökçe oymaklarının, Gökçe gölü civarında, kabilevi sistemleriyle yaşadıklarını öğreniyoruz³⁴⁶ Çobanlı veya Çobanoğlu boyunun, İlhanlılar'dan itibaren uzun müddet bu bölgede hakim olmasına göre, zaman zaman bu göle "Çoban" gölü, "Gökçe Çoban" gölü de denilmiştir. Gökçe göl civarına da "Gökçe mahalı", yani Gökçe-eli/Gökçe-yurdu denilmektedir. 1584 osmanlı vesikalarında, o tarihte bu bölgenin "Gökçe Sancağı" olup, 5 Nisan 1584 te istanbuldan verilen bir fermanla bu sancağın beyliğine Revan Kadısı İsmail bey tayin olunmuştur³⁴⁷. Gökçe gölü de adını, Türk Dünyasında yaygın gördüğümüz "Gökçe" oymağından veya "gökçe" adının anlamından aldığı anlaşıyor.

Halep Sancağı (Suriye) nahiyelerinde Derbsak'a bağlı Gökçe, Şeyzer'e bağlı Gökçe ve Ravendan'a bağlı Gökçe-Ziyaret ve Gök ören adlı Türk mezraaları bulunmaktadır³⁴⁸.

Azerbaycan'da, Göyçeli köyü, Kazak ve Ağstafa'da, Gedebejde "Yeni Göyçe" köyü³⁴⁹. Nahçıvan'da Göydere köyü, Göydağ (2720 m) dağı, Zengilan'da Göyalı köyü, Gedebejde "Göyeli" köyü, Gence'de "Göygöl", Şeki'de "Göybulak"³⁵⁰ köylerinin adları da aynı anlayışın mahsulüdür.

Güney Azerbaycan'da: Urmiye-Miyandoar kazasında "Gökçelu", Tebriz'de "Göyce Sultan", Zencan'da "Gökçe Kaya", Geyder'de "Gökçebulak" köyleri var³⁵¹. Yine Güney Azerbaycan'da çok sayıda rastladığımız "Göy"le başlayan (Göybulak, Göyagaç, Göydaş gibi) yer adları da aynı anlayışla ad almış Türk oymaklarının verdiği yer adlarıdır. Şimali Türkistan (Kazakistan)'ın önemli dağlarından biri Gökçe Tav (tağ/dağ) ve 1920'lerde Ka-

345 Türkay, C., a.g.e. s. 377-378.

346 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 21.

347 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 349.

348 Çakır Enver, Halep Yer Adları, T.D.A.D., sayı 86, s. 195.

349 a.g. Azerbaycan Cum.Haritası.

350 a.g. Azerbaycan Cum, Haritası.

351 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

zakistan'ın Ak-Mola (Ak-Molla) vilayetinde bir sancak da Kökçe Tav (dağ) adını taşıyor³⁵². Batı Trakya'da da Gökçe-ler adlı bir köy var³⁵³.

Türkmenistan'da, Türkmenler'in Teke uruğu Toktamış oymağı'na bağlı Gökçe, Ak-Gökçe, Kara-Gökçe, Er-Gökçe adlı obaları bulunmakta ve Yine Türkmenler'in Yavmut uruğu Küçük Tatar oymağı'na bağlı "Ak" obasının kollarından birinin adı da "Gökçe-Alı" soyudur³⁵⁴. Kırgızlar Edigene uruğuna bağlı iki oymak Kökçe-oğlu ve Kökçeler adını taşıır³⁵⁵.

GÖKTAŞ (Tuzluca)

Mitolojik anlamlı yer adıdır.

Bu köy civarında "Köroğlu Kalesi" adı verilen eski bir kale harabesi ile Gömü yerleri var.

Gazneli Mahmud zamanında 4000 çadırla, Horasan'a geçerek yurt tutan oğuzlar'ın başında bulunan beğlerden biri de Gök-Taş Beğ idi. Gök-Taş bey daha sonra İran'da birçok fetihler yaparak, Anadolu'ya, Diyarbakir civarına gelerek yerleştiği biliniyor.

Göktaş köyü, Gaziantep-Kilis, Kastamonu-Daday, Manisa-Soma, Göktaş mah. Manisa, Daday-Başveren köyü, Sinop-Salavat³⁵⁶.

Güney Azerbaycan'ın Urmiye şehrinde "Göydaş" adlı bir köyü var³⁵⁷.

Enver Paşa'nın, Türkistan itiklal mücadelesi sırasında, Rus Konsolosu ile görüştüğü Düşenbe (Tacikistan'ın başşehri) yakınında ki köyün adı da Göktaş idi. Aynı mücadele sırasında, Düşenbe'de Ruslar'a karşı direnen Enver Paşa'nın arkadaşı, mücadelenin yerli liderlerinden, Alırıza Bey'in de soyadı, "Göktaş" idi³⁵⁸. Muhtemelen bu köyden olmalıdır.

GÖMİK / GÖMÜK (Aralık).

Büyük ve Küçük Ağrı Dağları aşağısındaki Haydardağı eteklerinde yer alır. Haydar Dağı eteklerinde, Gömük köyünün üst kısmında "Yakup Peygamber"e ait olduğu rivayet edilen ve ziyaretgah olan bir mezar var. Köy yanından geçen Direş deresi var. (Bu derenin yatağı çok dik olduğu için, suya götürülen hayvanlar direnerek çıktıkları için "Direş" adı verilmiştir). Halk arasında, yörede birçok yere de eskiden Gömük denildiği söylenmektedir. Dil muntıkasında ikinci bir Gömük adlı yer de bilinmektedir³⁵⁹.

352 Togan, Türkistan, s. 18, 26.

353 Turan, Ahmet, a.g.m. s. 171.

354 Togan, Türkistan, s. 75.

355 Togan, Türkistan, s. 72.

356 T.M.Y.K. 1946. s. 420.

357 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

358 Togan, Türkistan, s. 438.

359 Birdoğan, Nejat, Türkiye Folklor ve Etnografya Atlası Üzerine, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ayrı Basım, Ankara Ün. Basımevi, Ank. 1976, ilave haritası.

Anadolu'da Göm, Gömü v.b. birçok yer adı bulunmaktadır³⁶⁰. Kars-Göle'de, Erzurum-Oltu ve Şenkaya'da birer Komuk/Gömük adlı köy bulunmaktadır. Sayın Kırzioğlu Kıpçaklar'dan kalan yer adlarını sıralarken, Iğdır-Aralık'ta "Komuk" köyünü de yazar³⁶¹. Bu adın ve Kumbulak daki "kum" sözünün Türk Kumuk'ların adından geldiği muhtemeldir. Oğuz Han'ın, oğullarının kumadan olan çocuklarından biri "Kumı" adında idi³⁶².

GUNDO (Iğdır m.)

Yörede Kundo, Gundo, Gündo, şeklinde de söylenmektedir. Köyün asıl kurucu oymağı, bugün Iğdır'da oturmakta olup soyadları Günde'dir.

Kun veya Hiyung-Nu (Koyun-lu) Türkleri. Khun-an / Hunlar anlamına gelir. "Kand"ı (/Kundu) adında Kırgızlar'da bir boy kaydediliyor³⁶³. Hunlar'la ilgili Asya'da boy ve yer adları: Kundi, Kundravi, Kundulun, Kunduz Kuntu (Guntu), Kuntun³⁶⁴ ve Hazar Ulusu boylarından, Kundur³⁶⁵ adı tespit edilmektedir.

Kündü, Hazarlar da hakanın vekili, Macarlar'da en ileri gelen oymağın reisi = baş prens, Altaylı Tatarlar'da oymak reisinin vekili ve şimdiki Moğollar'da da küçük bir memuriyeti ifade eder³⁶⁶.

1595 Çıldır/Ahıska eyaleti Muf. Tah. Defterinde Kondur-Avul köyü (Halen Çıldır'da köy) kaydedilmiştir³⁶⁷.

Efrasiyab'ın komutanlarından birinin adı Gundi oğlu Pulat³⁶⁸. idi. Guntu/Kuntu³⁶⁹, Kündü (Güneşli)³⁷⁰ ve Gunda (Kafkasya)³⁷¹ boy ve yer adları bilinmektedir.

Oğuz-Han'ın 6 oğlunun asıl hanımlarından doğan dörderden 24 Oğuz boyu yanında, bu şehzâdelerin odalık veya asıl hatun sayılmayan karılarından doğan dörderden 24 boy Türklerin de bulunduğu Oğuznâmelerde geçmektedir. Ebulgazi BAHADUR-HAN'ın "Şecere-i Terakime" (Türklerin Soy Kütüğü) adlı eserinde, bunlardan ikinci boy olarak "Küne-Kona" adı zikrediliyor. XVI-XVII. Asırlarda yaşamış olup, İstanbul'da bulunduğu sırada yaptırılan bir köşkünden dolayı boğazın batı yakasındaki "Emir-Gân"

360 T.M.Y.K. 1946, s. 424-425.

361 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s.138.

362 Ebulgazi Bahadır Han, Türklerin Soy Kütüğü, s. 45.

363 Cevizoğlu, a.g.e. s. 117, Kroki 46.

364 Cevizoğlu, a.g.e. s. 106, Kroki 42.

365 Cevizoğlu, a.g.e. s. 106, Kroki 42.

366 Rasony, Tarihte Türklük, s. 61.

367 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 173.

368 Cevizoğlu, a.g.e. s. 91.

369 Cevizoğlu, a.g.e. s. 83.

370 Cevizoğlu, a.g.e. s. 87.

371 Cevizoğlu, a.g.e. s. 22.

semtine adını vermiş olan Kaçarlı Türklerinden Safevîler'in Revan hanı Emir-Gûna oğlu Tahmasb Kulu adında da görülen Oğuznâmelerin "Kara Kona" boybeğleri ismi aslında "Konak"dır. Yaylak-yayla, kışlak-kışla da olduğu gibi Konak-kona'daki (k) sesi de düşmüştür.

F. Sümer, Atçekenler'e komşu olan İsaklu'dan Türkmen topluluğuna bağlı Kondu adlı bir oymağı belirtmektedir³⁷².

Pazarcık (Maraş)'ta, Türkmen asıllı olup, Kurmançça konuşan aşiretin Tilkiler boyunun oturduğu köylerden biri de Gındo-obası adını taşıyor³⁷³.

Anadolu'da, Gündo köyü (Siirt-Şirvan), Gündober köyü (Siirt-Şirvan-Cevizli bucağı)³⁷⁴, Kundu köyü (Antalya-Aksu), Kundan köy ve mah (Fatsa), Kundin köyü (Ağrı-Tutak), Kundulu köyü (KonyaAkşehir), Kunduz köyü (Bitlis-Hakif buc., Giresun-Espiye), Kunduz mah., (Muğla-Yatağan--Mesevle köyü), Kunduzhan mah. (Çorum). Kunduzlu köyü (Afyon, Çorum-İskilip-Alagöz bucağı)³⁷⁵.

Günkelet mezraası (Artvin-Ardeşen), Guntjurk köyü (Hakkari-Sevin köyüne bağlı)³⁷⁶.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Hınıs'ın Bulanık nahiyesine bağlı "Kondı" (Kondioğlu) adlı bir köy ile³⁷⁷. XIX. Antalya'da "Kundi" oymağı ve aynı adla bir köy kaydedilmektedir³⁷⁸.

GÜLABİ (Tuzluca)

Aynı addaki şahıs veya oymağın adından verilmiş yer adıdır.

Ak-Koyunlu Ulusu'nun kurucu iki büyük oymağından biri olan Musullu³⁷⁹ oymağı beğlerinden olup, Uzun Hasan'ın komutanlarından Tokat şehrini yakmasıyla meşhur Emîr Bey Musullu'nun oğlu Gülâbî adlı bir bey var ki, Uzun Hasan'ın Erzincan valisi idi³⁸⁰. Şah İsmailin Dulkadir-lılar üzerine yaptığı sefer sırasında, Gülâbî beğ oğlu Emîr Beğ (II.) Diyarbakır'daki Musullular'a katılarak Emir Han sanını almıştır. Sonra da Safevîler'le birleşmiştir³⁸¹. Erzincan'da, Ulu Cami olarakta bilinen Gülabi Bey Camii,

372 Sümer, Oğuzlar 1946, s. 180.

373 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 49.

374 T.M.Y.K. 1946, s. 736.

375 T.M.Y.K. 1946, s. 755.

376 T.M.Y.K. 1946, s. 429.

377 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 51.

378 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 144.

379 Ermenistan'ın Vedibasar bölgesinde, (Aralık ilçesi karşısı) Musullu adlı köyün ahali 1920 lerde Türkiye'ye göçerek Taşburun köyüne yerleşmişlerdir. Musullu Kabilesi olarak anılıp "Selçuk" soyadını almışlardır.

380 Kızılbaşlar Tarih, s. 12; F. Sümer, Safevî Dev. s. 25.

381 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 55; Woods, John E., Akkoyunluar, (Gülbasar Yay., İstanbul, 1993, s. 339, Çev. Prof.Dr. Metin Sozen-Necdet Sakaoglu, İstanbul, 2004). Sozen, Prof.Dr. Metin Sozen'in "Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi" adlı eserinden özetlenmiş parçadır.

Erzincan valisi olan bu Musullu Gülabi bey tarafından 1490 dan önce yaptırılmıştır. Depremlerde yıkılıp tekrar tamir edilen bu cami 1939 yılındaki depremde tamamen yıkılmıştır³⁸².

Gülabi bey, Erzincan'ı 1486 dan, öldüğü 1491'e kadar yönetmiştir. Son iki yılında Ak-Koyunlular'dan, başkenti ayrı ve bağımsız idi³⁸³.

1595 Çıldır eyaleti Mufasssal Tahrir Defterinde Ahıska'da vergi mükellefi olan şahıs adlarından Kül-Abı adı geçmektedir. "Ak-Koyunlular'da çok görülen bu ad, bugün Rize/Hemşin ve Erzurum'da aile adı "Külebî" biçiminde kullanılıyor³⁸⁴.

Osmanlı arşiv belgelerinde, 1906'da Şuşa'da Ermeniler tarafından yakılan 19 islâm köyü içinde "Gülâblı" adlı bir köy de zikredilmektedir³⁸⁵.

Rivayetlere göre "Kalmamsır" adlı bir seyid Horasan'dan gelerek Der-sim'de kendi adını verdiği Kalmamsır adlı köye yerleştiği anlatılmaktadır. Yanında bulunan Şeyh Hasan adlı biriyle kızını evlendirmiş ve bunlardan da bazı aşiretler türemiştir. Bu aşiretler arasında "Gülabi Uşağı" adlı bir aşiretin adı da geçmektedir³⁸⁶. Burada destan diliyle türediği ifade edilen oymağın bu aileye bağlı, Horasan'dan beraber gelen Türkmen oymaklardan olduğu açıktır.

Osmanlı kaynaklarında, Gülâbî, Gülâbîuşağı Aşireti: Mardin, Bozok (Yozgad), Yeni İl (Sivas)³⁸⁷. Gülâbî, Gülâbî Uşağı Cemâati: Mardin, Kazâsı (Diyarbakir Eyâleti) Yeni İl Kazâsı (Sivas Sancağı), Bozok Eyâleti, Kemah ve Erzincan Kazâları (Erzurum Eyâleti), Türkmân Tâifesi³⁸⁸.

Bugün Gülâbı adlı köyler: (Kayseri-Pınarbaşı, Tokat-Niksar, YozgatYerköy), Gülâbı mezraası (Sivas-Zara-Yukarıçamözü köyü), Gülâbıbey mh. (Çorum), Gülâbıkomu köyü (Erzurum-Aşkale), Gülâbidüz mezraası (Erzincan-Abge köyü), Gülâbiler mezraası (Zara-Aluçluseki köyü)³⁸⁹. Külâblı köyü (Urfa-Akziyaret bucağı)³⁹⁰.

Azerbaycan'ın Ağdam şehrinde "Gülâblı" adlı bir köy var³⁹¹.

Ermenistan'da Gülâblı adlı iki Türk köyü bulunmaktadır. Biri Aparan ilçesine bağlı olup, Ermenistan hükümetinin 15.7.1946 tarihli kararıyla adı Carozluk ve diğeri de Şamsaddin şehrine bağlı olup 4.5.1939 tarihli kararla adı Aygedzor olarak değiştirilmiştir³⁹².

382 Woods, Ak-Koyunlular, s. 392.

383 Woods, AkKoyunlular, s. 276.

384 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 179.

385 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 197.

386 Ali Kamali, Erzincan Tarihi; nak. M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 1970, s. 39.

387 Türkay, C., a.g.e. s. 83.

388 Türkay, C., a.g.e. s. 383.

389 T.M.Y.K. 1946, s. 431.

390 T.M.Y.K. 1946, s. 779.

391 a.g. Azerbaycan Cum. Haritasi.

392 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

1920'lerde Tacikistan'da Külâb Beyliği bulunmakta idi³⁹³. 15.-16. asırlarda Özbekler'in Kongrat kabilesine bağlı, Qoştamgalı (Koştamgalı/Çift-damgalı) oymağının kollarından biri Kül-Abı adını taşıyordu³⁹⁴.

Türkistan'da (Bugün Tacikistan sınırları içinde) Külâb adlı bir şehir var ki, burası Horasan toprakları sayılır.

Türk Aşık geleneğinin çok yagın ve canlı olduğu, Türk yöresi Borçalı'da (Gürcistan'da) Tasavvuf şiirlerinin okunduğu bir saz havasına Gülabı veya Bayramı (Hacı Bayram Veli'den geldiği söyleniyor) adı verilmektedir. (bak. Oymaklar bölümünde Gülabı.)

GÜLPINAR (İğdir m.)

Anadolu'da, ba adla bir çok yer bulunmaktadır.

GÜLLÜCE (Tuzluca)

Oymak adından gelen yeradır.

Siverek'te, Oğuzlar'ın Beğ-Dili boyuna bağlı Türkân aşireti mensuplarının yaşadığı Güllüce adlı köy bulunmaktadır³⁹⁵ ki, Tuzluca'da yaşayan aşiretlerden biri de Türkân aşiretidir. Bu köyün adının Türkân aşireti ile ilgisi olduğu muhtemeldir.

Osmanlı kaynaklarında Güllüce Cemâati, Yaylâkâbâd Kazâsı (Yalova)-Kocaeli Sancağı, Dimetoka Sancağı-Paşa Sancağı, Tire Kazâsı-Aydın Sancağı ve Hasköy Kazâsı'nda³⁹⁶.

Ağrı-Doğubayazıt, Ağrı-Patnos, Amasya-Gümüşhacıköy, Bursa-M. Kemalpaşa, Erzincan, Gaziantep, Kayseri-Bünyan, Sivas ve Divreği ilçesinde birer Güllüce adlı köy bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda Hınıs sancağında altı, Malazgirt sancağında beş yerde "Göllüce" adlı köy kaydedilmektedir³⁹⁷.

Azerbaycan'ın Ağdam şehrinde "Güllüce" adlı bir köy var³⁹⁸.

Ermenistan'da üç Güllüce adlı Türk köyü bulunmakta olup adları karşılarında gösterilen tarihli kararlarla değiştirilmiştir: Artık ilçesine bağlı Güllüce, (31.5.1946 de) yeni adı Spandaryan, Aparan ilçesine bağlı Güllüce, (15.7.1946 da) yeni adı Vardenis, Spitak ilçesine bağlı Güllüce, (14.9.1950 de) yeni adı Saraart³⁹⁹.

393 Togan, Türkistan, s. 26.

394 Togan, Türkistan, s. 43.

395 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 48.

396 Türkay C., a.g.e. s. 384.

397 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 32-33.

398 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

399 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

GÜNGÖRMEZ (İğdir m.)

Güngörmez deresinin derin vadisi içinde kurulmuştur. Vadi güneşi az aldığı için bu adı almıştır.

Güngörmez köyü (Bursa-Karacabey, Erzurum-Dumlu, Tekirdağ-Saray, Tokat-Zile)⁴⁰⁰.

Bu adın aksi anlamında da, İstanbul'un Güngören İlçesi adında olduğu gibi, Anadolu'da birçok yerde Güngören adına rastlanılır.

HACIAĞA (Aralık)

Önceleri Hüloylu oymağının kışlağı olan bu köy, oymağın yerleşik hayata geçmesiyle köy düzenini almıştır.

Haciağa mezraası, Gaziantep-Barna köyünde ve Haciağa Çiftliği Konya-Kadınhanı-Kolukısa köyünde bulunmaktadır⁴⁰¹.

HADIMLI (Tuzluca)

Yere ağzında Hedimli olarak söylenir. Türkmen oymak adından verilmiştir.

HAKMEMMET (İğdir m.)

Bu adın, Türkçe adların başında kullanılan sıfatlardan "Ak"ın ilavesiyle "Ak-Memmed"den gelebileceği gibi, Hakveyis adındaki "Ahi-Veyis"ın başındaki "Ahi" den "Ahi-Memmed" in Hakmemmed şeklindeki söylenişide olabilir. Ancak 1728 Osmanlı kayıtlarında, İğdir'a bağlı, ahalisinin Arapkirli cemaatinden olduğu belirtilen (Aras boyunda) "Karamehmet" köyünün mevcudiyeti, Hakmemmet köyü adının aslının Ak-Memmet olduğu fikrine kuvvet kazandırmaktadır. Türkler'de ikili (dual) teşkilat anlayışına uygun gelmektedir. Ak-Koyun, Kara-Koyun, Ak-Taş, Kara-Taş, Ak-Hun, Kara-Hun gibi.

Köydeki bazı yer adları: Ağalık Yeri, Koşataş, Kilise Çıdarı (Çıdar: küçük ark), Nav Çıdarı (Nav: Pişkin topraktan yapılmış su oluğu), İlanlı, Saksılık, Karaburç, Çatak, Gapannı, Çaylak, Sıra Tutlar, Haraba Gula, Baykuş Yuvası, Ağ Ark, Gala Çıdarı⁴⁰².

400 T.M.Y.K. 1946, s. 440-441.

401 T.M.Y.K. 1946, s. 447.

402 İğdir'da yer adı verme geleneği oldukça zengindir. Yeterli bir saha çalışması yapamadığımız için, köy çevresindeki yer adlarıyla ilgili birkaç köy için, misal adlar gösterdik.

HAKVEYİS (İğdir m.)

Kırzioğlu, Başbakanlık Arşivi-Tapu defterlerinde Sürmeli-Çukuru'nda gösterilmiş bu köyün ziyaretgâh olduğunu ve asıl adının "Ahi Veys" (Ahi Veyis) şeklinde yazıldığını belirtir⁴⁰³. Anlaşıldığı gibi bu ad yöre ağzında Ahi Veyis/Hakveyis şeklinde telaffuz edilmiş.

Osmanlılar'ın ilk zamanlarında Horasan'dan gelen Alp-Eren dervişlerinin tesiriyle Ahilik de inkişaf etmiş ve Ahi-Eren, Ahi-Erenler, dergahlar, zaviyeler kurmuşlardır. Ahilik geleneğini Anadolu'da yayıp teşkilatlandıran Ahi Evren'in asıl adının, Şeyh Nasîruddin Ebu'l-Hakaaik Mahmud b. Ahmed el Hoyî (ölümü: 659/1261)⁴⁰⁴ olup, bu coğrafya içinde olan, Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrinde gittiği anlaşılmaktadır ki, bundan da, Ahilik'in bölgede yaygınlığını anlıyoruz. Anadolu Ahileri'nin Ehli Beyt, Oniki İmam'a karşı bağlılık ve muhabbetleri önemli özellikleriydi. Erivan bölgesinde bulunan "zaviye" adlı köyler de bugün adları unutulmuş Ahi merkezleriydi. 1336-1337 yıllarında Erzurum'a uğrayan İbn Batuta'dan, misafir kaldığı, yörenin büyük zaviyelerinden "Ahi Toraman zaviyesi" de öğrenmekteyiz⁴⁰⁵. Yörenin çok yaşlı kişileri, 1900 lü yıllara kadar bu bölgede dergâhlara bağlı pejmurde kıyafetli, ellerinde nacak (küçük balta) taşıyan gezici dervişler bulunduğunu, bu dervişlerin kapı kapı, köy köy dolaşarak deyişler söyleyip bahşişler aldığını anlatırlar.

Celayır hanedanına mensup, Hurufî tarikatinden, meşhur Azerî şairi Sultan Ahmet b. Veys (1382-1410) adıyla da ilgili olabilir.

Köydedeki oymaklar ve soyadı: (24 Oğuz boyundan) Karkhunlu/-Karkınlı (Karasu, Abbas, Yağan, Ara). Karkhunlu oymağının ana kolu Taşburun köyü ve İğdir merkezinde oturmaktadırlar. Soyadları Karasu olup, İğdir'in geniş ailelerindendir. Takiye oymağı (Günaydın, Güneş) Erivan'ın Türk köyü Takiye'den gelmedirler. Oradayken bunlara "Çılpaklar" (Çıplaklar) denirmiş. Üşülü oymağı (Demir, Demirçi), Erivan ile Elegez dağı arasında, Kazak çayı üzerinde, Ecmiyadzin'in 20 km kuzeyinde, eski kaynaklarda "Ampier/Ambert" diye geçen, şimdiki adıyla "Biurakan"ın 6-7 km kadar doğusunda bulunan "Üşü" köyünden gelmedirler. Üşü köyünün, Dede Korkut coğrafyası içinde bulunması gözönünde bulundurulursa, Dede Korkut Destanı'nda (10. hikaye, Uşun Koca oğlu Segrek'in Destanı) geçen, Egrek/Ekerek ve Segrek'in babası "Uşun Koca"nın adından geldiği muhtemeldir. Persili oymağı (Erivan yöresin-

403 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 349.

404 Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri, Tarih Boyunca Bektaşlık, Yeni Boyut yay. İstanbul 1992, s. 81-82.

405 İnalçık, Halil, Erzurum mad., İslâm Ans. C. IV, s. 350.

den gelmedirler.) Şöllüler (bak. Şöllü oymağı), Toslular, Talınlı, Canhudalı oymakları. Bu oymaklar'ın tamamı Aras Kuzeyinden (Bugün Ermenistan denilen, Kadim Oğuz-Kıpçak yurtları) gelmedir. (Bu oymaklar ve yerler hk. bak. oymaklar bahsi).

HALFELİ (İğdır m.)

Bu köy Halifeli aşireti tarafından kurulmuştur. Bu oymak, Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) sırasında köyden geçerek İran'a gitmişlerdir. Yöre Rus hakimiyetine girince, Ruslar, köye, Anadolu'nun güney kesimlerinden gelen Ermenileri yerleştirmişti. Bu Ermeniler, 1918-1919 yıllarında Ermenistan'a göçmüşlerdir. İğdır'da bu köyün Ermeni köyü olduğu söylentileri bu hadiselere göre çıkmıştır. Rus idaresi sırasında Ermeniler, bu boşalmış köyde ancak 25 sene kadar kalmışlardır. Halifeli köyü eski bir Türk köyü olup, Ermenilerle alakası yoktur. Şimdi bu köyde yaşayanlar, Kurtuluş mücadeleleri sırasında, Ermenilerle savaşan milis kuvvetlerini teşkil eden kahramanların bir kısmının aileleridir. Köyün en büyük oymağı, İğdır milis kuvvetlerinin reislerinden Kerem (Güneş) Bey'in mensup olduğu Torunlar oymağıdır. Torunlar, İğdır'daki Kürt aşiretlerinin saygı duyduğu ve bağlı olduğu, soylu ailelerdir.

Azerbaycan'da birçok yerde Halfeli oymakları bulunmaktadır. Tiflis Başkonsolosluğu'ndan gelen "26 kânûn-ı Sâni 1906 târih ve 1029" numaralı telgrafta, Karabağ'ın Şuşa şehrine bağlı, Ermeniler'in yaktığı 19 köy arasında "Halifeli" adlı bir köy de belirtilmiştir⁴⁰⁶.

Osmanlı kaynaklarında, Halife, Halifeli (Halifelü) Cemâati: Bozok, Meraş, Karahisâr-ı Şark-î Sancakları, Zülkadriye Kazâsı Meraş Sancağı), Edirne ve Gümülcüne Kazâları(Paşa Sancağı) Yörükân Tâifesinden⁴⁰⁷.

Azerbaycan'da, Şuşa (D.Karabağ)'da, İmişli'de ve Eli Bayramlı-Sabirabad arasında Helfeli köyleri ile, Cebrayıl'da Heleflî, Deveçi'de Helfeler, Ağstafa (Oğuz taife)'da Kolhelfeli köyleri bulunmaktadır⁴⁰⁸.

Güney Azerbaycan'da, Hurand ve Razi kazalarına bağlı "Halifelu" köyleri vardır⁴⁰⁹.

Köyde Torunlar ve Gelturanlı (Turan'dan gelenler) oymakları oturmaktadır. Bu oymaklar Horasan Türkmenleri'nden olup, Kürtçe konuşurlar. Torun adı, Hunlar, Göktürkler, Karahanlılar, Selçuklu ve Osmanlı'lar gibi, birçok boy ve devlet kuruluşunda rastlanmakta olup, özellikle soylu boy ve oymaklara ad olarak verilmektedir. Torun, töremiş, soylu nesil, anlamına da gelmektedir. (bak Torun bahsi).

406 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 197.

407 Türkay, C., a.g.e. s. 400.

408 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

409 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

HAMURKESEN (Tuzluca)

Hamurkesen adlı, Gaziantep'te köy ve Sivas'ta bir mezraa ile XVI. y.y. kayıtlarında Hınıs'ta "Hamurkesen" köyü gösterilir⁴¹⁰.

HANAGO (Iğdır m.)

Bu köyün adı, yanından geçen Hanago Çayı'nın adından verilmiştir.

Bu çay, Iğdır ovasında, suyunu Aras'tan almayıp, kaynağı ovada olan tek ırmaktır. birkaç kilometre ilerisinde Öküzlü köyü var. Erhacı köyünden doğan bu su Cennetabađ, Alkızıl, Aralık kazası, Ortaköy üstünden geçip, Çiftlik yakınında Karasu'ya karışır.

Eski kaynaklarda, Hunlar için "Hiung-nu/Haong-nu sözleri de kullanılmakta idi. Bu söz bazı Türk boyları için de kullanılmıştır. 13.-14. asırlarda bölgeye hakim (Çingizli) İlhanlılar, dillerinde bu adı muhafaza etmiş, bu köye ve suya vermiş olabilirler. Yöredeki rivayete göre bu ad "Hanego" adlı bir ermeninin adından gelir. Hanego adlı zengin bir Ermeni çok eski zamanlarda, Erhacı köyü civarında bulunan bataklık bir gölü kurutmak için tahliye kanalı açtırmış ve bu kanala da onun adı verilmiş. İlhanlılar toprağın işlenmesi ve yönetilmesine büyük önem veriyorlardı. Birçok yerde, tarım alanlarının sulanması için kanallar açıyorlardı. Ağrı Dağları eteklerindeki yaylaları, yaylak merkezi olarak kullanan İlhanlı hanlarının, Iğdır ovasında da, ekim alanları için birçok işler yapmış olmaları gerekir. Anılan yörede bir kanal açmış veya küçük bir akarsuyun yatağını genişleterek, adına da dillerinde muhafaza edegeldikleri, eski Türkçede akarsu anlamına da gelen "Hoang-ho veya Hoang-nu adını vermiş olabilirler. Bilindiği gibi İlhanlılar 14. asrın başlarına kadar müslüman değillerdi. Bölge ahalisi rivayetlerinde, gayrimüslim şahıs ve unsurları, ermeni ve ermenilere ait gibi anlatırlar. İlhanlıların 1295 yılında Gazan Han'la müslüman oldukların, düşünürsek, İlhanlılar'a ait bu işleri yapan şahsın, gayrimüslüm olduğunu ifade etmek için, kimliği, rivayetlerde ermeni olarak anlatılmış olabilir." Gök-Türk yazıtlarında "ögüz" (ırmak) olarak, Yaşıl-ögüz adlı ırmağın diğer adı "Hoang-ho" olarak geçmektedir ki, bu köyün adı ile benzeşmektedir.

1595 Çıldır-Ahıska Muf. Tah.Def. de Khanak yer adı (Kıpçak Konak boyundan) geçer⁴¹¹. Hanegâh (tekke, dergâh), sözünde, bu köy adının izahında dikkate alınabilir.

410 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 35.

411 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 173.

HARABA (Harebe) (Tuzluca)

Haraba köyü üç yerleşim biriminden ibarettir, Kaya Haraba, Kirempe köyü tarafında olana "Kirempe Harabası" (Yeni adı: Ak Değirmen), "Haraba Perçinis" köyü tarafındaki "Perçinis Harabası" dır. Perçinis Harabası, Haraba Perçinis'den ayrı bir yerdir.

Anadolu'da, Haraba v.b. adında elli köy bulunuyor⁴¹².

Gagauz Türkleri'nin yer adlarından Haraba (Garaba) adlı bir köye de rastlıyoruz⁴¹³.

HARABAPERÇİNİS (Tuzluca)

(Bak Perçinis).

HARMANDÖVEN (İğdır m.)

Eski adı Germeşov.

Türkiye'de, Harman, Harmanlı veya Harman adının iştirak ettiği 40 köy bulunmaktadır⁴¹⁴.

HASANHAN (Aralık)

Hasanhanlı Türkmenleri'nin kurduğu köydür.

İğdır eşrafından Hamit Hun Bey, bu köyle ilgili şu bilgiyi verdi: "Çok eski addır. Bu köy hanların köyüdür. Kurucuları, Hasan Han'ın neslidir. Bunlar Azerilerin en büyük hanlarındanı."

Hasanhanlı adlı Türkmen aşireti, Safevî devletinin kuruluşu sırasında İran'a giden oymaklardandı. Şah Abbas I.'ın, bazı Türkmen kabilelerini dağıtmasıyla, bu Hasanhanlı oymağından bazı bey ailelerinin gelip bu köyü kurmuş oldukları anlaşılıyor. Bu köyü kuran oymak, sonraları topekün Amerika'ya göçmüştür. Kars eski senatörü (Ayrımlu) Ziya Ayrımlı bey, Amerika seyahati sırasında bunlarla görüşmüş, kendilerinden, "biz o Hasanhanlılar'danız, geldiğimiz köy, İğdır'la Aralık arasındadır" dediklerini duyduğunu anlatmıştır. (nakleden: Hamit Hun) Köyün boşalmasından sonra, aşiretin kürtçe konuşan bir bölümü, İran'dan gelerek, kendi adlarını almış olan bu köye yerleşmişlerdir. Bu aşiretin geldiği yer, Ağrı Dağı'nın doğu kesiminde, sınırımızın bitişiğindeki Güney Azerbaycan topraklarıdır. Varto Tarihi yazarı Şerif Fırat, bunların Yavuz Sultan Selim zamanında, Orta Anadolu'dan getirilerek Ağrı eteklerine yerleştirilmiş olan Türkmen

412 T.M.Y.K. 1946, s. 477-478.

413 Acaroğlu, M. Türker, a.g.m. s. 127.

414 T.M.Y.K. 1946, s. 477-478.

oymaklarından olduğunu belirterek, kaynaklarda Hasenan Türkmenleri olarak anıldıklarını, Celâli hareketlerine karıştıkları için, sonraki zamanlarda "Hasenan" olan adlarını "Hesenhan/Hesenhanlı" olarak söylediklerini yazar⁴¹⁵. Yavuz zamanı katliama maruz kalan Türkmen oymaklarının, dağlara çekilen önemli bir kısmı, katliamdan kurtulmak için dil değiştirmişlerdir. Doğu aşiretlerimizin büyük bir kısmını bu gibi Türkmen aşiretleri oluşturur.

HASANKENT (Tuzluca)

Hasan şahıs adından verilmiştir.

HAŞERİ (Tuzluca)

Bu köyün adı, Türk Ağaçeri boyunun adının yöre ağzında bir çeşit söylenişidir. (bak. bu konuda Kacer köyü bahsinde geniş bilgi verilmiştir).

Selçuklular'da, gerektiği zamanlarda halktan, ücretli olarak toplana askerlere "Haşer" denilirdi⁴¹⁶. Togan: "XIV. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta, Altınordu hanlarına tâbi, aşiret reislerinin isimlerinin yanında Haşeri adına rastgeliniyor ki, "Ağaçeri" demek olacaktır" demektedir⁴¹⁷. Milat'tan sonraki asırlarda Kafkas Dağları'nı (Derbend ve Daryal geçitlerini) aşarak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya geldiklerini bildiğimiz Ağaçeri Türkleri, bu Haşeri köyü adında olduğu gibi bu bölgelerde halen yaşayan hatıralar bırakmışlardır.

HİDIRLI (Karakoyunlu)

Taşburun köyü mezraasıdır.

Iğdır'ın kurtuluş mücadelesinde, başında bulunduğu milis kuvvetleri ile önemli işler yapan, Kürt aşiret reisi rahmetli Ali Mirze Bey'in köyüdür.

Bu köyün adı, Horasan Türkmenleri'nin "Hızır İli" boyu adında da gördüğümüz Hızır adıyla aynıdır. Hızır = Hıdır, aynı sözler olup, Arapça "zal" - "dal" değişmesiyle Hıdır olarak söylenmiştir.

Şecere-i Terakime'de, Horasan hakimi Koma Bey, çocuğu olamayan karısı Mıma Bike'yi boşayıp baba evine gönderdiği zaman onun yanına evli bir kul da vermişti. Bunun Hızır, Ali, İgbig ve Kaşga adlı dört oğlu vardı. Eserde Ebülğazi şöyle anlatır: "Hızır Çora, Amu (Amuderya) suyunun yakasında Kürdiş denilen yerde ekin ekip ve hem hayvancılık kılıp büyük zengin oldu. O zaman Özbek'e Moğol derlerdi. Dört Moğol gelip Hızır Çora'ya hizmetkâr olup, mallarına baktı. Ondan sonra altı Salur gelip

415 Fırat M.Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 14.

416 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 356.

417 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans. C. II. s. 99.

hizmetkâr oldu. Onların hepsi zengin oldular. Etraf ve civardan aç, zayıf ve yağma edilmiş ve dağılmışlar, gelip, bunlara katılıp oturdular. Kalabalık halk oldular. Onların yurtlarının yukarısı Tan Kırı ve ayağı Karı Kıcıt idi. Kim onlardan hangi halksınız diyip sorsa, Hızır Bey'in adamlarıydı derlerdi. Gide gide halk onlara Hızır İli dediler. Hızır halkının bir uruğu vardır, ona "Kütler" derler. Onlar Hızır Çora'nın neslindendirler.⁴¹⁸ Daha sonraları bu boyun bir kısmı Hızır'ın kardeşi Ali'nin adıyla "Ali ili" olarak adlandırılmışlardır.

Osmanlı kaynaklarında Hızır Oymağı : Nevşehir Sancağında. Cemâat olarak: Hızır (Hızır), Hızıranlı (Hızıranlı), Hızırlar (Hızırlar), Hızırlı, Hızırağa (Hızırağa), Hızır Baba (Hızır Baba), Hızır Bey (Hızır Bey), Hızır Bey Kürdleri, Hızırfakih, Hızır Hacı, Hızırkethüda, Hızır Şeyhli (Hızır Şahlı), Hızır Sadıklı, Hızır Surlu, Cemâatı çeşitli vilayetlerde 25 yerleşim biriminde yaşadıkları tesbit edilmiştir⁴¹⁹. Anadolu'da Hızır, Hızırlı, Hızırlar (veya Hızır) vb. 70 civarında köy var⁴²⁰. Azerbaycan'da, Ağdam ve Gubalı'da "Hızırlı" köyleri var⁴²¹. G. Azerbaycan'da, Maku kazasında "Hızırlı" (Hızırlı) adlı bir köy bulunmaktadır⁴²².

Türkmenistan'da, Türkmen uruglarının birinin adı da Khızır Eli adını taşımaktadır⁴²³.

HOCAPEYHAS (Aralık)

Yöre ağzında Hasopeyhas olarak söylenir.

Emince köyü mezraası olup Gelolular otururdu. Şimdi boş olup, 1953 de terkedilmiştir.

Köyün adı, Gelolular'ın dedesi olduğu söylenen ve yalınayak gezmeği adet edinen aşiret beyi Hasan Peyhas'ın (Yalınayak Hasan) adından geldiği rivayet edilir. Kürtçe "peyhas" yalınayak anlamına gelirmiş (Gelolu beylere Hamit Hun Bey'den alınan malûmat). Bu rivayet'in, Şah Abbas I. tarafından "Bistam Çimenliği"nde öldürülen, Kara-Koyunlu Türkmenleri'nden, "Şahkulu Sultan Piyade Türkman" adlı bey'in adıyla ilgili olduğu muhtemeldir. Yaya olarak yürümeği sevdiği için bu ünvan verilmiş olmalı.

HOŞHABER (İğdir m.)

Köyde, Gelturanlı (Turan'dan gelenler) adlı eski Türkmen aşireti yaşamaktadır. (Şimdi Kürtçe de konuşmaktadırlar).

418 Ebülğazi Bahadır Han, Türklerin Soy Kütüğü, s. 93.

419 Türkay, C., a.g.e. s. 418-419.

420 T.M.Y.K. 1946, s. 502-3-4-5.

421 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

422 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

423 Togan, Türkistan, s. 75.

II. Şah İsmail zamanında, Horasan'da Herat'ın batı yakınındaki Gûriyân⁴²⁴ hakimî, Şamlu Türkmen beylerinden Hoşhaber Han idi. O sıralarda, Teke Türkmenleri ile Ustaclu-Şamlu Türkmenleri arasında meydana gelen savaşta esir düşmüştü⁴²⁵. Şamlu Türkmenleri'nin bir bölümü Şah Abbas I. zamanında uğradıkları katliam nedeniyle Aras boylarına göçmüşlerdir. Aras kıyısında bulunan bu köyün adının, Şamlu Türkmenleri'nin reisi Hoşhaber Bey'in adına göre verildiği anlaşıyor.

İLANLI (Tuzluca)

Tunceli'de, İlanlı (Balkan) adlı iki köy bulunmaktadır⁴²⁶.

Güney Azerbaycan'ın Maku kazasında "İlanlı" adlı bir köy görülmektedir⁴²⁷.

XVI. yüzyılda, Hınıs sancağında, "İlanlu Kuyu", "İlanluca", Yılanlu ve Yılanluca köyleri bulunmaktadır⁴²⁸.

Ermenistan'da Amasiya vilayetine bağlı İlanlı köyü, 26.4.1946 tarihli kakarla Çaybasar olarak değiştirilmiştir⁴²⁹.

Batı Trakya'da, Doğubeyazıt (Ağrı), Arpaçay ve Selim'de "Yılanlı"; Kilis'te "Yılanca" adlı köyler bulunmaktadır⁴³⁰. (İlan sözü için Arslanlı bahsinde geniş bilgi verilmiştir.)

İNCE (Tuzluca)

Bu köy adının ince (kalın olmayan) anlamında olmadığı görüşündeğiz. Ancak bu manada, suyu az olan, dar yataklı sulara ad olarak verilmektedir. Türk coğrafyasında çok yerde görülen İnce yer adı aynı anlamda verilmiştir. Dağa, ovaya, köye ince anlamıyla ad verilmesine sebep gösterilemez. Bu adın bir etnonimden geldiği kanaatini taşıyoruz. Kıpçak unsurunun bölgemizdeki varlığını göz önüne alırsak, bu adın, Kıpçaklar'ın, "Önce"⁴³¹ diğer söylenişle "ence"⁴³² kabilesinin adının tahrif olunmuş bir söyleniş olduğu muhtemeldir.

1573 yılı Defterinde Oltu Sancağı köylerinden biri İnce adını taşıyor⁴³³.

424 Gurian, şimdi İran sınırına yakın, Afganistan sınırları içinde bulunmaktadır.

425 Sümer, Safeviler, s. 120-135.

426 T.M.Y.K. 1946, s. 536.

427 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

428 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt, S.Y.A. s. 37-73.

429 Makas, Z., a.g.m. s. 229.

430 Turan, Ahmet, B.Trakya ve D.Anadolu Yer Adları, T.D.A.D. sayı 71, Nisan 1991, s. 177.

431 Memmedov, Nadir, Azerbaycanın Yer Adları, s. 146.

432 Geybullayev, Karabağ, s. 93.

433 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 170.

Osmanlı kaynaklarında, İnce Cemâati, Kayseriyye Sancağı'nda İncelü Cemâati, Kızılhisar Kazâsı (Hamîd Sancağı)'nda, Arabgir ve Sivas Sancakları'nda Yörükân Tâifesinden görülmektedir⁴³⁴.

Güney Azerbaycan'ın Keyder kazasında İnce köyü⁴³⁵.

Azerbaycan'da Kazak ilçesinin Ermenistan-Gürcistan sınırına yakın yerinde, kıyısında 5-6 köyün bulunduğu "İnce" deresi var. Gürcistan'ın Türk bölgesi Borçalı'da, Osmanlı döneminde, Kepenekçi köyünden ayrılan bir kısım ahalinin kurduğu bir "İnce" köyü bulunmaktadır. Nahçıvan'da ve Ermenistan'da İnce ırmağı ve köyü var ki, Kıpçak taifesi "Önce/ence"nin adından gelir.

İNCESU (Tuzluca)

Köyden akan derenin küçük ve yatağının darlığı dolayısıyla verilmiş yer adı.

İSLÂMKÖY (Karakoyunlu)

Eskiden burada bir müddet, Suriye tarafından gelen Ermeni topluluklarından bir gurup yaşadığı için, ahali buraya Kâfirköy diyordu. Ermenilerin terketmesinden sonra İslâmköy denilmiştir.

KABAKLI (Tuzluca)

Terkedilmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde ön, ileri anlamındadır. Türkçede yamaç anlamı da var⁴³⁶.

Nahçıvan'ın kuzeyine düşen Ermenistan topraklarında "Kabah" adlı bir Türk köyü ile yine Ermenistan'da Zengezur adlı kadim Türk bölgesinde "Kabahlu" adlı Türk köyü bulunmaktadır. Bu köylerin ahalisi 1989 da Ermeniler tarafından boşaltılarak, Azerbaycan'a göç etmiştir. Yine Nahçıvan'da, Arpa ırmağına soldan dökülen bir çay da "Kabahlu" adını taşımaktadır.

Azerbaycan'da Gedebe'ye bağlı Kabahtepe adlı bir köy var⁴³⁷.

Kırgızlar'ın Sol Kol'undan Kırk-Oğul uruğu oymaklarından biri Beş-Kabak adını taşır⁴³⁸ ki, Kabah/Kabahlu adının oymak adı olarak kullanıldığının bir başka örneğidir.

434 Türkay, C., a.g.e. s. 434.

435 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

436 Ögel, T.M. s. 260.

437 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

438 Togan, Türkistan, s. 72.

Öğuznâme'de, Ögürçik Alp (Bak. Oğruca köyü bahsinde bilgi verilmiştir), Bayındır Han'dan kaçıp "Ebulhan" dağına gittiği zamanda söylediği manzumede oymağı ile yurt tuttuğu yerleri ifadeyle Kabak'lı adlı yeri zikreder.

"Kürkle kürkle kırlara döşek saldım
Art önüme bize salıp göçümü çektim
Kar atımda dağ yolumdan aşıp vardım
Kabaklı'dan Alataya⁴³⁹ yurt yurtlattım"⁴⁴⁰.

XVIII. asırda, Hâtun-ili kâzasında "Kabaklı-Pınarı" ve Ilgın yakınlarında "Kabaklı Pınar" adlı iki köy bulunmaktadır⁴⁴¹.

KACAR (Kara-Koyunlu)

Eski adı Kacar-Doğanşalı.

Kacar/Gacar veya (yöre ağzında) Gacer/Gecer köyünün adı, Kaynakların, bu bölgeye gelip yerleştiğini bildirdiği Ağaç-Eri Türk boyunun adından geldiği anlaşılmaktadır. Türkçede nadir görülen, baştaki "a" burada "ğ" ve sondaki "er/eri" ekinin tesiriye düştüğü görülmüyor. Azeri ağzında "Çaçeri/Gaceri sonradan Gacar/Gacer/Gecer şeklinde söylenmiştir. Ağaçeri/ağaç kişisi, ağaç adamı anlamını verir. Kacar/Gacar sözünün sonundaki "ar/er" eki türk lehçelerinde "yiğit", "kişi", demek olan "er", ar/er/ir/ır sözleriyle aynıdır. Türkler'de bu ekler başka sözlere eklenerek kabile, boy ve ongon adları meydana getirilmiştir: Avar/Av-ar, Hazer/ Haz-er, Macar/Mac-ar, Suvar/Suv-ar veya Sub-er, Tatar/Tat-ar, Hızır/ Hız-ır, Kacar/Kac-ar da olduğu gibi⁴⁴².

447'lerde Ağaçeriler'i Hunlar içinde görüyoruz. Hun hakimiyetine girmekte direndiklerinden mukavemetleri kırılarak tâbi edilmişler ve başlarına Attila'nın oğlu Ellak geçirilmiştir⁴⁴³.

Asurlar'a karşı isyan eden "Manne" prensinin adı "Ahşeri" idi⁴⁴⁴.

Ağaçeri "460'ta Hazarlar'ın bir zümresi veya onlara akraba bir kavim olan Ağaçeriler'i, 468'de Saragur (yani Sarı-Uygur, yahut Uygur) lar, Kafkasya'nın cenubuna geçtiler." "Selçuklular devrinde 1195 senesi hadiseleri

439 Kabaklı'dan Alatay'a derken, Ağrı Dağı'nın batısındaki yaylalar akla geliyor ki buraların, eski Oğuzlar'ın yurtları olduğunu biliyoruz. Öğuznamelerde Ağrı Dağı'nın adı Aladağ (Alatay) olarak geçer. Destanda şiiri söyleyen Ögürçük'ün adının Ogruca köyü adıyla ilişkisi, Oğruca (Oğurca/Uğurca) köyü bahsinde verilmiştir. Bu adın da anılan coğrafyada bulunması, İğdir coğrafyasının ve yer adlarının özelliğini göstermekte olup, buraların, Dede Korkut Destanı'nın hayat sahası olduğunu belirlemektedir.

440 Ebülğazi, a.g.e. s. 86.

441 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 68, 77, 91, 142.

442 Seyidov, M., a.g.e. s. 17.

443 Kurat, A. N., Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1992, s. 21.

444 Günaltay, Ş., İran Tarihi I, s. 108.

münasebeti ile, Elbistan ve Maraş'ta eşkiyalıkla geçinen bir kavim olarak, adı geçen bu Ağaçeriler, Türkmenler'in Üçok zümresi ile bir arada zikredilmiştir⁴⁴⁵. Bu hususta, kıymetli dostum, bilim adamı Arif Acal, şifahi olarak şu görüşleri ifade ett: "Kacarlar, Türkistan-Horasan boyudur, bu gün dahi o bölgede varlıklarını sürdürüyorlar. Bunların Kanğlı/Kengerli'lerle bağılılığı muhtemeldir. Eşkiyalıkla geçinmeleri meselesi ise, "Dede Korkut Kitabı"nda geçen Deli Karçar⁴⁴⁶ ile ilgilidir.

Kâtip Çelebi'nin Cihan-nûmâ'sında (s.592) "Kaçer" olarak geçer⁴⁴⁷. "Resideddin, Câmî'altavarih'in Petesburg nushasında, Ağaçeriler'den bahs eden bâbın kenarında, şu mealde farsça bir kayıt bulunmuştur: "Ağaçeri ismi, bugün Türkler'in ve diğerlerinin telaffuzunda, Kacar şeklini almıştır; zira Kacarlar'a eskiden Ağaçeri denilirdi. Maraş Ağaçeriler XIII.-XV. asır Arap menbâlarında Türkman Acer, Aşeriyân, Aşer şeklinde yazıldığı gibi, Kanunî Süleyman zamanına âit emlâk ve nüfus defterlerinde Acerli adı ile geçer; bugün Maraş ile Elbistan arasında Alisar köyünün ahalisine de Acarlı denilmektedir. İsfahan civarında görülen Acerli ve Erdebil Şahsevenleri kabilesi olan Acirli'ler hep aynı kavme âit ismin muhtelif şekillerde yazılışından ibaret olsa gerekir⁴⁴⁸. Aralık ilçemizde de, Acerli adlı bir kabile bulunmaktadır.

Togan, Kaçar'ların halk rivayetlerine göre, "Azerbaycan ile civarına Oğuz hanın İran seferlerinde gelip yerleştiklerini, yâni efsanevî devirlerde Azerbaycan'a geldiklerini ve Moğol'ların Azerbaycan'a geldikleri vakit Dilim ile Halhal taraflarında bulunarak, Batını'lere karşı harpte, Helâgû (Hülagû) askerine yardım ederek Moğol'lar nezdinde makbul olduklarını, sonra Moğol askerleri ile birlikte Şam taraflarına gönderilip Emir Timur ve Kara-Koyunlular devrinde oradan tekrar Azerbaycan'a ricat ettiklerini" yazmaktadır⁴⁴⁹. Azerbaycan'da yoğun olarak yaşadıkları yer Karabağ bölgesi olup, XVI. asrın sonlarında, Safevîler'in Karabağ beylerbeğisi İmam-Kulu Han, Kaçar beylerindendi⁴⁵⁰.

Bugün Kaçarlar'ın önemli bir bölümü İran'da yaşamaktadır. Rahmetli hocam Ahmet Caferoğlu da, Kaçarlar hakkında şunları anlatmaktadır: "Anavatanları Türkistan'dır. İran yazarlarından Sait Nasafî'ye göre, bir zamanlar Suriye sınırına yakın bir yerde oturan bu Türk boyu, XIV.-XV. Yüzyıllarda İran'a göçederek burada yerleşmişlerdir. 1400 yıllarında Şam'a sefer eden Timur'un ağır baskıları altında, ister istemez bir aralık Türkis-

445 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans. II. sh. 98.

446 Dede Korkut Kitabı, 3. kol Bamsı Beyrek Destanında, Bay Beyrek'in nişanlısı, Bay Bicen kızı Banu Çiçek'in kardeşi Deli Karçar. (Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, s. 124 v.d.

447 Togan, Azerbaycan mad. İslâm Ans. C. II., s. 98).

448 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans., C. II. sh. 98-99.

449 Velidi, Prof. A. Zeki, Azerbaycan Etnografisine Dair, Azerb. Yurt Bilgisi, İstanbul 1932, C. II. s. 56.

450 Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 121.

tan'a dönmeğe mecbur olmuşlardır. Fakat bu mecburi göç esnasında bir kısmı Azerbaycan'da (Karabağ), bir kısmı ise Irak'ta yerleşmeği tercih etmiştir.

Timurlular'ın hâkimiyeti sarsılınca, Kacar'lara akraba olan ve Ak-Koyunlu kabilesinin reisi Hasan Bey, devlet hâkimiyetini ele almış, bu sayede Kaçar uruğu da kuvvet kazanmıştır. İran kaynaklarında, haklarında bilgiye, işbu devreyi de içerisine alan Safevîlerden I. Şah Abbas hâkimiyeti çağında rastlanmaktadır. Şah Abbas zamanında bu Türk uruğu Maverayı Kafkas'ta yaşamakta idi. Fakat hükümdar bunların, bu bölgede elde ettikleri tehlikeli nüfuz ve kuvveti sezerek, Görge'nin kıyılarına ve Esterabad'a taşınmalarını temin etmiştir. S. Nesefî'ye göre bu istenilmeyen göçün sebebi, Kacar'ların akraba durumunda bulundukları Türkiye Türklerinden uzaklaştırmak ve aynı zamanda tahtı Türkmen ve Özbek akınlarına karşı korumak endişesi olmuştur. Bahusus bu zamanlarda Gence, Karabağ, Horasan, Merv, Esterabad gibi mühim siyasi ve iktisadi merkezler bunların elinde idi. Gösterdikleri gayret ve üstün başarı üzerine 1794 tarihinden 1925'e kadar İran tahtını idare etmişlerdir. Sultan Süleyman nezdine sefir olarak gönderilen ve Türkiye-İran arasındaki antlaşmaya imza koyan şair Şah-Kulu Han da Kacar'lardandır.⁴⁵¹

Kacarlar, 1794-1925 yılları arasında İran Devleti hakimiyetini elinde tutmuş olup, İran'da son Kacar hanı da Mehmet Ali Şah idi. (1925). Afşarlar gibi Kaçarlar'da büyük ölçüde Türkmenler'e dayanıyorlardı. Kaçar hükümdarları da, Nadir Şah gibi, Türk asıllı olmaktan gurur duymuşlardır.⁴⁵² Ama ne yazık ki yüzyıllardır Türkler'in elinde bulunan, İran devlet yönetiminin, 1925 de bir ihtilalle Farslar'ın eline geçmesine mani olamadılar.

Azerbaycanlı araştırmacı Mehmedhesen Baharlı, 1920 lerde yazdığı Azerbaycan adlı eserinde, Kacarlar hakkındaki görüşlerini şöyle anlatır: "Celayiri Türklerinden olan Gacarlar ilk evvel Küçük Asya (Anadolu)'da ve Suriye'de oturdular. Sonra Aksak Timur onları İran'a göçürdü, Merv, Mazandaran, Karabağ, Gence, Erivan, hususen Gence bölgelerine yerleştirdi."⁴⁵³ 1920 yılındaki tespite göre, Göyçay, Guba (2 köy), Şuşa kazalarının Gacar adlı köyleri ile, Cavad kazasının Otuziki, Gence'nin Ziyadlı ve Lenkeran'ın Celayirli köylerinin ahalisi Gacar kabilelerinden⁴⁵⁴.

Kafesoğlu, muhtemelen, Harzemşahlar Devletini kuran Sülâlenin Kaçarlardan olduğunu ifade eder⁴⁵⁵.

451 Caferoğlu, A., Türk Kavimleri, s. 67.

452 Sümer, Oğuzlar, s. 575.

453 Mehmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 48-49.

454 Mehmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 49.

455 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 147.

1906 tarihinde Tiflis Başkonsolosluğu'nun telgrafla bildirdiği malûmata göre, Karabağ'ın Şuşa şehrine bağlı olup, Ermeniler'in yaktığı 19 köy arasında "Kaçar" adlı bir köy de bulunmaktaydı⁴⁵⁶.

Osmanlı kaynaklarında, Kaçarbayat Aşireti: Bâyezîd Sancağı (Erzurum Eyaleti), Iğdır, Sürmeli, Asuri Kazâları (Revan)⁴⁵⁷. Burada görüldüğü gibi, anılan aşiretin, önce Kacar-Bayat adıyla kayda geçtiği, sonradan da iki kola ayrılıp, Iğdır'ın birbirine bitişik Kacar ve Bayat köylerini meydana getirdiği anlaşıyor.

Osmanlı kaynaklarında, Kaçar, Kaçarlar, (Kaçarlı, Kaçarlu, Yörükânı) Cemâati: Hâmid, Beğşehir, Karahisâr-ı Sâhib, Aydın, Saruhan, Rakka, An-kara, Teke, İçel, Alâiye, Kütahya, Akşehir Sancakları, Söke Kazâsı (Sığla Sancağı), Husrevpaşahanı Kazâsı (Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Boğazlıyan Kazâsı (Bozok Sancağı), Adalaovası (Saruhan Sancağı), Çarsacak Kazâsı (Diyarbakir Eyâleti), Keban Kazâsı (Harput Eyâleti), Kuruçay Kazâsı (Erzurum Sancağı), Sirke Kazâsı (Kütahya Sancağı), Kafkasya, Gürcistan, Birgi Kazâsı (Aydın Sancağı), Konar-Göçer Yörükân Tâifesinden⁴⁵⁸.

Iğdır yöresinde, Ekerek, Hakmemmet ve Kacer/Gecer köyleri ahalisinin "Gaceriler" (Ağaçeri) den olduğu söylenmektedir.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Hınıs sancağında, "Kaçar Ağıl", "Kaçar Değirmen", "Kaçar Viran" ile Malazgirt sancağında, "Kaçar/Macar" ve "Kaçar-ı Küçük" adlı köyler belirtilmiştir⁴⁵⁹.

XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında, Eymür topluluğuna bağlı Kaçar/Kaçarlı cemâati, yolları korumak üzere, 9 Temmuz 1723 de gönderilen bir fermanla, Trablus-Şam, Muratpaşa Köprüsü civarına yerleştirilmiştir⁴⁶⁰. Bu Kaçarlı cemâati, 1799 da, Ahurdağı'ndaki yaylaklarını terkederek, Kara-Hisar-ı Sahib sancağının Sencanlı kazası çevresine inerek ahalinin mahsulâtına zararlar verdikleri tesbit edilmiştir⁴⁶¹.

Adana Livası Dünderli nahiyesinden Dünderli Türkmen aşiretine bağlı Kaçarlı cemmâati, yerlerini terkederek İç-el sancağına bağlı Ermenek dahilindeki Bey-çayırı mahaline gelip yerleşmiş, 1708 Konya Valisi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen bir emirle, bunların tekrar kendi yerlerine yerleştirilmesi istenmişti⁴⁶². Yine yerlerini terkeden, Dünderli aşiretine bağlı "Kaçarlı" bir cemâatte, Kütahya'da boş ve harabe yerleri şen ve âbâdan etmek, ziraatle uğraşmak ve bölgeyi eşkiyâlardak korumak şartıyla 1712 yılında yerleşti-

456 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 197.

457 Türkay, C., a.g.e. s. 96.

458 Türkay, C., a.g.e. s. 447.

459 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 38.

460 Halaçoğlu, Y., a.g.e., s. 120, 138.

461 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 39.

462 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 84, 129.

rilmişlerdir⁴⁶³. İfraz-Zulkadriye Türkmenleri'nden Kaçarlı ve Kaçarlılu adlı cemaatlerin yaptıkları kanunsuz hareketleri ve iskânları kayıtlarda geçmektedir⁴⁶⁴.

Kacar köyü (Elazığ-Karaçor buc., Bingöl-Genç, Kacaran köyü Tunceli-Mazgirt). Kacarlar köyü (Tunceli-Pertek). Kacarlar mah. (Turgutlu). Kacarlı köyü (Ankara-Ş.Koçhisar). Kacarlı mah. (Afyon-Emirdağ). Kacer köyü (Urfa-Viranşehir). Kaçar mezraa (Bingöl-Genç, Kâhta-Birimşe köyü). Kaçar mah. (Gerze-Yamacık köyü). Kaçarı mah. (Sinop-Balıfakı köyü). Kaçaruşağı mah. (Diyarbakır-Çermik-Sırvara köyü). Kaçer köyü (Urfa-Viranşehir)⁴⁶⁵. Gacar köy (İzmir-Ödemiş)⁴⁶⁶. Gecer mah. (Kastamonu-Cide-Hoca köyü)⁴⁶⁷.

Erivan civarında Kengerli ve Kaçar kabileleri 1803-1806 yılları arasında Kars taraflarına muhaceret ettiler ise de, tekrar Erivan'a nakledildiler⁴⁶⁸.

Azerbaycan'da Kacarlar, Gökçay, Cevat, Kuba ve Şuşa⁴⁶⁹. şehirlerinde görülmektedir. Gökçay ve Kuba'da birer Kaçar/Kacar adlı köy de bulunmaktadır. Ermenistan'da, Zengezur bölgesinde "Gacaran" (Kacaran = Kacarlar) adlı Türk köyü var⁴⁷⁰.

Köyün bazı mevki adları: Gümüşlü, Gumyerleri, Hacı yeri, Sıçan çeken, Gobular.

KADIKIŞLAK (İğdir m.)

Bu köy adı, anlaşıldığı gibi, zamanın hakimiyetinde kadılık görevi yapmış bir şahsın adından gelmektedir. Bu şahsın kışlak olarak kullandığı yere verilmiş bir ad olduğu anlaşıyor.

Türkiye'de, Kadı, Kadılı, Kadıköy v.b. ilavelerle 150 den çok yer adı var⁴⁷¹.

KAĞIN (Tuzluca)

Oğuz Destanı'nda, kullandıkları arabaların seslerinden (kang/kank) e-sinlenerek adını alan "kanklı" adlı Oğuz boyunun ve aynı sesi çıkaran "kağrı" adı verdiğimiz arabanın adından gelir. Kanglı (Kağın) uygurca kağrı arabası anlamına gelir. "Kağrı" sözündeki, "ı" ve "n" seslerinin nı şeklinde yer değiştirmesi ile kağrı = kağın şekline geldiği muhtemeldir.

463 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 64, 126.

464 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 48, 62, 133, 134.

465 T.M.Y.K. 1946, s. 565.

466 T.M.Y.K. s. 392.

467 T.M.Y.K. s. 397.

468 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans., C. II, s. 115.

469 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans., C. II, s. 93.

470 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

471 T.M.Y.K. 1946, s. 566.

Eski bir ad olduğu anlaşılıyor. Kırzioğlu şu malûmatı veriyor: Katolikos VI. HOHANNES de (s. 95), Araplar'ın 772 de Aras boylarına geldiklerinde, Aren (Digor Karabağı), Talın (Elegez dağı güneyinde), Kulp (Tuzluca) ve Kağın adlı yerleri yakıp yıktıkları anlatılır. Anılı SAMUEL de bu Kağın için "Kalium (Kağun) diyor"⁴⁷².

Malatya-Pötürge'ye bağlı bir Kağındak köyü ile Erzurum-İspir-Hunut bucağı'nda Kağıns (kağınıs. Barçın/Parçın-ıs / Parçınıs/Perçinis gibi) adlı mezraa da bulunmaktadır⁴⁷³.

Aral gölünün kuzeyinde Kıpçak boylarından biri de Kanglı'dır⁴⁷⁴.

Eski bir Türk boyu olan Kanglılar, İskender'in Asya seferi (M.Ö. III. Y.Y) sırasında, Maverâünnehir'de, Yabgu ünvanlı reisleriyle egemen oldukları kaydedilmektedir⁴⁷⁵.

Büyük Türk boylarından Kenger (Kang-ar) ve Kenzekler (Kang-zak)'in adları da Kang/kağ (Kağın) boyunun adıyla aynı menşelidir⁴⁷⁶. Büyük Hun Devleti'ni kuran birkaç büyük Türk boyundan biri de Kağlılar (Kağınlar)'dır⁴⁷⁷. XIII. Asır başlarında (1201-1212), Kara-Hanlılar Kanglılar'a dayanıyorlardı⁴⁷⁸.

KALAÇA (Tuzluca)

Kalaça, küçük kale anlamında olduğu gibi, bu adın büyük Türk boyu olan, Ak-Hun kolu⁴⁷⁹, Kalaç Türkleri ile ilgisi olmalıdır. (bak. Halaç oymağı)

Cevizoğlu'nun, Türk boyları ile ilgili krokisinde, Kalaca köyü havali-sinde "Kalaç" adlı Türk boyunun yaşadığı gösterilmiştir. Aynı yerde, ayrıca Maku (İran)'da "Halaç" boyu gösterilmiştir⁴⁸⁰. Halen Iğdır'da, Kalaç/Halaç adlı oymak Karakoyunlu ilçesinde yaşamaktadır. Anadolu'da, Kalaç köyü (Bolu-Gerede). Kalaç mah. (Samsun-Alaçam, Sinop-Gerze). Kalaçlı mah. (Kastamonu-Daday-Güzelyurt köyü, Gerze-Güzelyut köyü) bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda, Hınıs Sancağında "Kalacık" adlı bir köy ile yine aynı sancaklarda, onsekiz yerde "Kalecik" adlı köyler kaydedilmiştir⁴⁸¹.

472 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 229.

473 T.M.Y.K. 1946, s. 570.

474 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 146.

475 Rışvanoğlu, Dr. M., a.g.e. s. 95.

476 Togan, T.T. Giriş s. 405.

477 Rışvanoğlu, Dr. M., a.g.e. s. 95.

478 Rışvanoğlu, Dr. M., a.g.e. s. 96.

479 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 146.

480 Cevizoğlu, a.g.e. s. 26.

481 T.M.Y.K. 1946, s. 573.

XVIII. Yüzyıl kayıtlarında, Rakka'ya iskân edilen, Mecili Türkmenlerinden "Kalaçlı" oymağı⁴⁸² ile Süleymanlı kâzasında "Kalaşlı" adlı bir köy belirtilmektedir⁴⁸³.

Azerbaycan'da Laçın ve Dağkesen'de Galaça (Kalaça) adlı köyler var⁴⁸⁴

KAMIŞLI (Tuzluca)

Oğuz Türkleri'nin, Kamışlı boyu oymaklardan birinin kurduğu köydür.

Bu köy ahalisinin yaylak yeri, Köyden biraz uzakta Canderviş köyü üstündeki "Kamışlı Yurdu" adı verilen yayla idi.

Sarı-Kamışlı: Çingizli/İlhanlı veya Emîr Timur/Temür zamanından kalma ihtimali kuvvetlidir. Şimdiki Sarıkamış kazasına adını veren, buranın kuzeybatısındaki küçük dağ köyü Sarıkamış'a Osmanlı tahrir defterlerinde "Sarı Kamışlı" deniliyor. 2225 m yükseklikte bulunan bu köyde "kamış" yetişmesine imkan yoktur. Bu adın Hazar ile Aral gölü arasındaki Sarıkamış-Çukuru'ndan gelen bir Kırgız veya Karakalpak oymağından kaldığı anlaşıyor. Bunun gibi Tuzluca'da ve Selim'de "Kamışlı/Kamışlı" köylerinin de Çingizlilerle gelen bir oymaktan kaldığı sanılıyor⁴⁸⁵.

XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında Hınıs ve Malazgirt sancaklarında "Kamışlı" adlı on yer belirtilmiştir⁴⁸⁶.

1595 Çıldı-Ahıska Mufassal Tahrir Defterin'de Kamuşlu köyü kayıtlıdır⁴⁸⁷.

Osmanlı kaynaklarında geçen Kamışlı (Kamışlu) Cemâatlerinin kaydedildiği: Yüreğir Kazâsı, (Adana Sancağı), Siverek Sancağı (Diyarbakir Eyâleti), Erzurum Eyâleti, Malazgird Sancağı (Erzurum Eyâleti, Haleb, Rakka, Adana Eyâletleri, Türkmân Yörükân Tâifesinden⁴⁸⁸. Kamış köyü (Malatya-Kâhta, Zonguldak-Safranbolu). Kamışçık köyü (Maraş-Göksun). Kamışlar köyü (Aydın-Bozdoğan, Hatay-Kırıkhan, Kamışlar obası (Maraş-Baydemirli köyü, Maraş-Süleymanlı bucağı-İlice köyü). Kamışlı köyü (Ağrı-Hamur, Çorum-Sungurlu, Giresun-Alucra, Kars-Selim, Kastamonu-Taşköprü, Adıyaman-Çalğan, Adana-Karataş, Tunceli Mazgirt). Kamışlık köy (Elazığ-Sivrice). Kamışlıöz köyü (Konya-Kadınhanı). Kamışlızır köyü (Ankara-Balâ). Kamışvan köyü (Ağrı-Patnos). Kamışlı köyü (Amasya-Merzifon, Diyarbakır-Bismil, Adapazarı)⁴⁸⁹.

482 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 64, 85.

483 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 68.

484 Yusuf-Kerimov, a.g.e. s. 52.

485 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 463.

486 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 40.

487 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 173.

488 Türkay, C., a.g.e. s. 453.

489 T.M.Y.K. 1946, s. 582-583.

Azerbaycan'da, "Gamuş tala" köyü (Zagatala'da), "Gamuşlı" (Kelbecer'de, Murov dağı eteğinde) köyü⁴⁹⁰. Güney Azerbaycan'ın Zencan'a bağlı Kamuşlı ve Tebriz'de Sarıkamış adlı köy⁴⁹¹.

Ermenistan'da Gukar şehrine bağlı Kamışkut adlı Türk köyü, var ve 3.1.1935 tarihli hükümet kararıyla adı Yeheknut olarak değiştirilmiştir⁴⁹².

Kırım'da Kamuşlı köyü ile Kamuşlı Burnu adlı yerler var⁴⁹³.

Köydeki bazı yer adları: Tap yeri, Sona Yurdu, Gen Dere, Usuplu Deresi, Güne Yerleri, Zağa Deresi, Pişer Yurdu, Cahan Gediği, Kırmızılığın Dalı, Bağınalı. Canderviş köyü üstündeki yayla bu köye ait olup "Kamuşlı Yurdu" adını taşır.

KARAAĞAÇ (İğdir m.)

Bu ad kara ve ağaç sözlerinin birleşimidir. Kara sözünün Türkçede üç anlamı bulunmaktadır. Renk anlamında, toprak, yer anlamında ve yüce, yüksek, bağlı olan, tâbi olan gibi manevi ve içtimaî anlamlarda kullanılır. Türk boylarında gördüğümüz "kara" sözü daha çok üçüncü anlamıyla kullanılmıştır. Ka/Ga sesinin olduğu diğer birçok sözde de bu üçüncü mana (yüce, yüksek, sadık) kendini gösterir. Kartal (gartal), karga (garga), kar, kavak, kalkmak (yerden yükselmek) v.b. sözlerde olduğu gibi ka/ga sesli sözlerde daima bir yükseklik anlamı kendini gösterir. Ağaç sözüne gelince bu türkçe de "ağmak" sözünden gelmektedir. Ağmak = yükselmek, ağaç ise yerden yükselen, yukarı doğru çıkan, ağan anlamına gelir⁴⁹⁴. Uygurlar Yığaç derler. Türkler umumiyetle (yerden göye doğru yükselen, yukarı doğru uzayan) büyük bitkilere ağaç adı verirler. Ot türünden olan küçük bitkilere de Türkler (özellikle Azerbaycan Türkçesinde), "gөгerti/-gөгerti/gөгe-erdi, (gөгe doğru çıkan, yükselen, eren) derler. "Kara-Ağaç sözünün her iki terkininde de mana beraberliği olup "gök" le ilgilidir. Türklerde "gök" kutsaldır. Çünkü eski inanca göre orada "Gök Tanrı" vardı. Bu bakımdan gökle ilgili ve göye (Tanrı'ya) yönelmiş çok şeyde ilahi vasıflar ve sıfatlar görülür. Boy ve yeradı olarak kullanılan "Kara-Ağaç" adında da aynı mana saklıdır. Büyük Türk boylarından "Ağaç-Eri" adıda aynı manaları ihtiva eder. Eski zamandan beri ağaçlar Türklerce kutsal sayılmış, bazı ağaçlara özel saygı gösterilmiştir. Türk-İslâm kültürünün önemli unsurlarından "Cennet Ağacı", "Hayat Ağacı" da aynı ilahi anlayışın unsurlarıdır. İğdir'da mahalli düğünlerde, gelinin damat evine geliş zamanı süslenerek çıkarılan bir ağaç dalı motifi vardır. Buna yörede "Şah" derler. Zifaf gecesi mutlaka gelinin odasında bulundurulur. Şah, artımın, üremenin

490 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

491 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

492 Makas, Z., a.g.m. s. 229.

493 A. Doğru, T.D.A. Dergisi, sayı 48, Haziran 1987, s. 84.

494 Eyuboğlu, a.g. sözlük, s. 11.

sembolüdür ki, "Hayat Ağacı" ile aynı ilahi anlayışı taşır. Bugün ağaçlara bez bağlayarak dileklerde bulunma geleneği de aynı inançla ilgilidir.

Kıpçak boylarından biri de Kara-Ağaçlar'dır. Kafkasya'da yaşayan Kundur Türkleri de, kendilerine Kara-Ağaç kavim adını takmışlar ve bunlara daha çok Kara-Ağaç Nogayları denilir⁴⁹⁵.

XVI. yüzyılda, İçel ili Gülnar ilçesinde Beğ-Dililer'e ait Kara-Ağaç köyü⁴⁹⁶. ile yine aynı çağda Hınıs ve Malazgirt sancaklarında, "Ağca Ağaç"⁴⁹⁷ ile 18 yerde Kara-Ağaç köy ve yer adları kaydedilmiştir⁴⁹⁸. 1701 tarihinde Dazkırı'da, ahalisinin boşalttığı "Kara Ağaç" adlı bir köye raslıyoruz⁴⁹⁹.

Osmanlı kaynaklarında, Ulaş Kazâsı (Tarsus Sancağı) Yörükân Taifesinden bir Karaağaç topluluğu kaydedilmiştir⁵⁰⁰.

Kaşgarlı Mahmut'da Oğrak'ın sınırda oturan bir Türk boyu olduğunu belirterek, "Bunlara Kara Yığaç (Ağaç) dadahi denilir" diyor. (I. 119). "Bugün Kazakistan'ın doğusunda, Semipalat (Kazaklar Semey diyor) ilinde Barluk/Borluk kasabası batısında, "Kara Ağaç" (1071 m) dağı ile, Özbekistan'da Karşı ilinde, üzerinden Özbekistan-Türkmenistan sınırı geçen ve Amuderya'ya sağdan kavuşacakken çölde kuruyan Kara-Ağaç suyu başındaki "Kara-Ağaç" kasabasının ve Doğu Gürcistan'da Sığnak'ın güneydoğusunda, Kakhet'in İlhanlı, Celayırlı ve Altınordu gümüş paraları kesilen merkezi"-Kara-Ağaç" şehrinin adı Uğrak/Kara-Ağaçlar'dan kalmaz⁵⁰¹.

Ermenistan'ın Kalimino İlçesinde, Tiflis'in güneybatı kesiminde Borçalı Türkleri'nin yaylak yeri olan "Karaağaç Dağları" adlı bir yöre var.

Güney Sibiry'a'da (Altay, Hakas, Tuva bölgesi) kalabalık "Karagas" adlı bir Türk boyu yaşamaktadır.

Anadolu'da 100'e yakın yerde Karaağaç adlı köy var⁵⁰². Azerbaycan'da: Eli Bayramlı, Terter, Kubadlı'da Karaağaç köyleri, Şamahı'da Altağaç köyü⁵⁰³. Gence'de eski sancak merkezi bir kasaba ile Kakhet doğusunda bulunan merkezi bir şehrin adı da "Kara-Ağaç"dır ki, Kıpçak boyunun adından gelmedir⁵⁰⁴. Güney Azerbaycan'da: Maku (Aras boyunda), Hoy, Urmiye, Sofyan, Razi, Tebriz, Zencan'da Karaağaç köyleri; Tebriz'de Ağaçlu, Torkoma (Türkmen)'de Yalgızağaç, Tokab ve Kamarlu'da Göyağaç, Zencan'da, Karaağaçlu ve Tekağaç köyleri⁵⁰⁵.

495 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, 1988 İstanbul, s. 47.

496 Sümer, Oğuzlar, 1980, s.308.

497 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 9.

498 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 41-42.

499 Orhonlu, Cengiz, a.g.e. s. 76.

500 Türkay, C., a.g.e. s. 457.

501 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 95.

502 T.M.Y.K. 1946, s. 591-92-93.

503 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

504 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 137.

505 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

KARABULAK (Tuzluca)

Türk Bulak/Bolak boyunun "Karabulak" kolunun adından verilmiş yer adı.

Kaşgarlı'nın (I, 129) "Türklerden bir bölük" olarak gösterdiği "Erke Bulak"da, Karabulak, Sarıbulak gibi Bulak uruğunun içinde bir boy olduğu anlaşıyor. Yine Kaşgarlı "Bulak" için şu bilgileri veriyor : "Türkler'den bir oymak. Bunları Kıpçaklar tutsak etmişti. Sonra Yüce Tanrı bunları kurtardı ve Elke Bulak denir oldu."⁵⁰⁶. XIV. y.y. İslâm kaynaklarında Kıpçak boyları arasında "Kara-Bulak" lara da rastlanır⁵⁰⁷.

Ziya Gökalp de "Bulak budunu Kıpçaklar'ca tutsaklık altına alınınca adını Kara-Bulak'a çevirmişti." demektedir⁵⁰⁸ Gökap'ın bu görüşü tartışmalı olmakla beraber, Türkler, "ak" sözünü tâbi edenler, "kara" sözünü tâbi olanlar için de kullanmışlardır.

Uygur kaganı Mayun-Çur adına dikilen, 744-758 yılları seferlerini anlatan "Şine-Usu anıtında da "Kara-Bulak" uruğundan bahsedilir⁵⁰⁹.

Kazakistan ve Kırgızistan'da Kara-Bulak adlı kasabalar var. Gürcistan'da Borçalı havalisinde Khıram çayının sağ kollarından biri de Kara-Bulaktır. Aynı suyun üzerinde Kara-Bulak kasabası bulunur. Dağıstan'da Sevinç/Sunca çayı başında kasaba, bölge ve çayın adı da Kara-Bulak'dır. Bu yer adları Karabulaklar'ın Kıpçaklar'la gelen kolunun adından alınmadır.

Yağma Türkleri arasında "Bulak" adlı bir boy da var⁵¹⁰.

1173 yılında, Horasan'dan gelip, Kirman'ı istilâ eden 10 bin kişilik Oğuz topluluğunun başında bulunan üç beyden biri de "Bulak" adını taşıyordu. Bu Oğuz topluluğuna daha sonraları, asıl büyük Oğuz topluluğunun başında bulunan Dinar (b. Muhammed) beye itâat etmediklerinden "Kara Guzz" (Kara Oğuz) da denilmiştir⁵¹¹.

XVI. y.y. Hınıs ve Malazgirt sancaklarında, "Kara Bulak" adlı birer köy kaydedilmekte⁵¹² yine aynı coğrafi alan içinde bulunan, Erciş civarında "Akbulak" adlı bir yer de bulunmaktadır⁵¹³.

Osmanlı kaynaklarında, Bulak, Bulaklar, Bulaklu cemâatleri: Karahisâr-ı Şarkî Sancağı, Edirne Kazâsı, Adana, Taraklıborlu Kazâsı (Bolu Sancağı), Devrekânî Kazâsı (Kastamonu Sancağı); Karabulak, Karabulaklı (Karabu-

506 Kaşgarlı I, s. 379.

507 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 92.

508 Gökalp, Ziya, Türk Töresi, s. 72.

509 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 87.

510 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 31.

511 Sümer, Oğuzlar mad. İslâm Ans. C. 9, s. 383.

512 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 42.

513 Sümer. Kara-Koyunlular, s.120.

laklu Cemâati: Rakka, Karaman, Kırşehir Sis, Kayseriyye, Kars-ı Meraş ve Erzurum Sancakları, Kadirli Kazâsı (Adana Sancağı), Zamanî Kazâsı (Meraş Sarcağı), Türkmân Tâifesinden. Karabulak Cemâati Receblüağsarı Aşîretinden olub, Mukaddemâ Rakka'ya iskân olunmuştur⁵¹⁴.

Ağrı-Doğubayazıt, Ağrı-Patnos, Konya-Seydişehir de, birer Karabulak köyü bulunmaktadır⁵¹⁵.

Azerbaycan'da: Şamahı'da Şuşa'da, Gebele'de Karabulak; Şemkir'de Daşbulak, Gedebey'de Pirbulak, Soyukbulak, Gürbulak, Deyebulak; Balaken'de, Kelbecer'de Sarıbulak; Şeki'de Göybulak; Mingeçevir'de Kozlubulak: Dağlık Karabağ'da Ağbulak (2 köy), Korcabulak, Dambulak; Masallı'da Oğrubulak köyleri ile Soyukbulak dağı (2727 m), Kelbecer'de Sarıbulak Dağı (3005 m). Ermenistan'da: Gökçegöl'ün kuzey kıyısın'da ve Zengezur'da Ağbulak (Akbulak) adlı Türk köyleri⁵¹⁶, Karabağ'da da bir Kazan Bulak adlı yer bulunmaktadır⁵¹⁷.

Güney Azerbaycan'da: Maku'da Karabulak, Kırkbulak, Kızılbulak, Şahbulağı (Il/el Bulağı), Ağbulak; Maraga'da Perçinbulak; Harvanak'da Pirbulak; Culfa'da Karabulak; Miyan'e'de Karabulak; Yarzakan'da Göybulak; Tebriz'de Karabulak, Yenibulak, Pirbulak, Ağbulak (2 köy) Çinibulak; Hurand'da Sarıbulak; Amar'da Körbulak; Serab'da Karabulak; Erdebil'de Kırkbulak; Zencan, Hır ve Halhal'da Akbulak; Hır'da Daşbulak, Bulakbaşı, Zencan'da Karabulak, Bulakkendi, Şirinbulak; Germab'da Akbulak, İstibulak, Kızılbulak, Sultanîye'de Karabulak; Geyder'de Gökçebulak; Keydar'da Üçbulak, Akbulak Urmiye ve Muşkin'de Akbulak köyleri⁵¹⁸ bulunmakta olup, çoğunluğu "Bulak" boyunun hatırasıdır.

Ermenistan'da Aparan'a bağlı Garabulak adlı Türk köyü, adı, Ermenistan hükümetinin 15.7.1946 tarihli kararıyla Yerncatap olarak değiştirilmiştir⁵¹⁹.

Batı Türkistan'da da bir Karabulak kasabası bulunuyor⁵²⁰.

Bulak, Karabulak, Akbulak, Gökçebulak v.b. adların Kuzey ve Güney Azerbaycan, Ermenistan, İğdir ve etrafında yer adı olarak yaygın görülmesi, Bulak boylarının buralara çok sayıda yerleşmiş olduğunu gösterir.

Tarihte, Hunlar'dan beri, geniş Türk coğrafyasının her yerinde gördüğümüz Bulak boyları, her çağda savaşçılıkları ile meşhurdur. Kurtuluş savaşı sıralarında Ermeni generali Andranik'in, Ermeni ordusuna karşı Aras boylarında direniş gösterenlerden bir gurup da Karabulaklılar'dır.

514 Türkay, C., a.g.e. s. 461.

515 T.M.Y.K. 1946, s. 596-97.

516 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

517 Cevizoğlu, a.g.e. s. 23.

518 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

519 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

520 Togan, Türkistan, s. 63.

Ayırım oymaklarının boybeyi rahmetli Şamil (Ayırım) Bey'in 1918 ilkbaharında vatan müdafaası için Pernavut merkezinde kurduğu Ayırım Elleri İslâm Şurası silahlı birlikleri, Ermeni silahlı çetelerine karşı mühim mücadele vermiştir. Karabulaklılar'da bu mücadelede, boybeyleri, rahmetli Meşedabbas bey etrafında toplanmış ve kahramanca savaşmışlardır. Meşedabbas bey, Ayırım Elleri İslâm Şurası Silahlı Birlikleri'nde Yüzbaşı rütbesindeydi.

KARACAÖREN (Tuzluca)

Karacaören ve Karacaviran köy adları, Anadolu ve büyük Türk coğrafyasında çok yaygın olarak kullanılan yer adlarıdır. Türkler yer değiştirmelerinde, daha önceleri kurulmuş ve sonraları terkedilmiş, harabe haldeki yerlere yerleştiklerinde umumiyetle bu yerlere ilavelerle ören ve viran adlarını vermişlerdir. XVI. y.y. Osmanlı kayıtlarında, Antep'te "Karacaören"⁵²¹ ve "Karacaviran"⁵²² köyleri geçmektedir.

Anadolu'da, 21 yede Karacaören adlı köy var⁵²³.

Halep sancağı nahiyelerinden Menbic'de Karacaören köyü, Azaz, Menbic ve Revendan'da Karacaören mezraaları⁵²⁴ ile XIX. asırda, Antalya'da İçdir kazasına bağlı Karacaören köyleri görülmektedir⁵²⁵. 18. Yüzyılda Afyon-Bolvadin'de Karacaören adlı köy kaydedilmiştir⁵²⁶.

Ermenistan'da Aşarak şehrine bağlı Karacören adlı Türk köyü, 4.4. 946 hükümet kararıyla adı Aragyuh olarak değiştirilmiştir⁵²⁷.

KARACAVİRAN (Tuzluca)

XVI. yüzyılda İçel'e bağlı Gülnar ilçesinde Beğ-Dili köylerinden Karaca-Viran köyü⁵²⁸ ile Hınıs ve Malazgirt sancaklarında onbir "Karaca Viran", iki "Kara Viran" ve 12 "Ağca Viran" adlı yer kaydedilmektedir⁵²⁹.

Osmanlı kaynaklarında, Karacaviran Aşireti: Tırnova Nâhiyesi (Tırhala Sancağı); Karacaviran, Karacaviranlı/Karacaviranlı Cemâati: Karahisâr-ı Sâhib ve Adilcevas Sancakları, Bolvadin Kazâsı (Karahisâr-ı Sâhib Sancağı), Göksun Kazâsı (Meraş Sancağı), Türkmân Yörükân Tâifesinden⁵³⁰. Siverek

521 Özdeğer, Hüseyin, XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, Türk Düny. Araştırmaları Dergisi, İstanbul Şubat 1982, sayı 16, s.46.

522 Özdeğer, a.g.m. s. 48.

523 T.M.Y.K. 1946, s. 600.

524 Çakar, Enver, Halep Yer Adları, T.D.A.D. sayı 86, s. 196.

525 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 145.

526 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 47.

527 Makas, Z., a.g.m. s. 229.

528 Siimer, Oğuzlar, 1980, s. 308.

529 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 11 ve 45.

530 Türkay, C., a.g.e. s. 98 - 465.

kazasına bağlı, Karakeçili Aşiretinin oturduğu bir Karacaviran köyü vardır⁵³¹.

1573 yılı Oltu Sancağı Tahrir Defterinde Kara-Veran köyü geçmektedir⁵³².

II. Bayezit zamanında, İçel'in Gülnar ilçesinde bir Karaca-Viran köyü görülüyor ki, ahalisi Beğ-Dili boyuna mensuptular⁵³³.

Halep sancağı Menbic ve Bakras nahiyelerine bağlı Karaca-viran adlı Türkmen mezraaları ve Derbsak nahiyesinde Karacaviran adlı köy bulunmaktadır⁵³⁴. Anadolu'da Karacaviran adlı 56 yerde köy ve mahalle var⁵³⁵. Güney Azerbaycan'ın Maku şehrine bağlı bir Karaca-veran köyü var⁵³⁶.

KARAÇOMAK (İğdir m.)

Bu köyün yanındaki tepenin de adı Karaçomak Tepesi'dir. Köy eskiden boşalmıştı, şimdi Cizre'den gelen Motanlı aşireti oturmaktadır.

Çomak Türk-Moğol sözü olup ucu topuzlu sopa, gürz, topuz anlamında olup, Moğolca, Çokimak (ağaç tokmak) sözünden gelir⁵³⁷. Orta Asya'da Uygurlar'da ve diğer müslüman olmayan topluluklarda da "müslüman" karşılığıdır. Çomak-eri = Müslüman demektir. Kaşgarlı Mahmud bu anlamı bir cümle ile şöyle izah eder: "Çomak tat boynun çapdı = Müslüman gâvurun boynunu vurdu"⁵³⁸.

Safevî devrinde, devletin yüksek mevkilerinde bulunan oymaklardan biri de Kara Çomaklu oymağı idi⁵³⁹.

Osmanlı kaynaklarında Çomak, Çomaklar, Çomaklı cemâatleri: Haymana Kazâsı (Ankara), Aydın, Kayseriyye, Adana, Meraş, Ankara Sancakları, Karaisâlu Kazası (Adana), Hâtûneli Kazası, Adilcevâz (Van Eyâleti), Söğüt Kazâsı (Hüdâvendigâr Sancağı), Kula Kazâsı (Kütahya Sancağı), Kara-hisâr-ı Develi Kazâsı (Niğde Sancağı)⁵⁴⁰.

Karaçomak köyü (Bolu-Mudurnu, Gaziantep, Kastamonu, Maraş-Andırın)⁵⁴¹. Bitlis Kiğı ilçesinde bir de Çomak köyü var.

531 Rişvanoğlu, Dr. Mahmut, a.g.e. s. 91.

532 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 170.

533 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 308.

534 Çakar, Enver, a.g.m. s. 194.

535 T.M.Y.K. 1946, s. 601-602.

536 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

537 Gülensoy, T., Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumelideki İzleri, T.D.A.D. Sayı XI, Nisan 1981, s. 128.

538 Kaşgarlı, C. II, s. 3.

539 Sümer, Safevî Dev. Kur., s. 160.

540 Türkay, C., a.g.e. s. 303-304.

541 T.M.Y.K. 1946, s. 603.

KARAGÜNEY (Tuzluca)

İğdir'in Suveren köyünü bağlı bir Kara Güney mezraası ile Kağızman'a bağlı Yukarı Kara-Güney adlı bir köy de (Aras'ın solunda) bulunmaktadır.

K.Maraş-Pazarcık kazasında, Türkmen asıllı olup, Kurmançça konuşan Tilkiler boyunun yaşadığı köylerden biri de Karagüneyobası adını taşıyor⁵⁴².

Karagüney köyü (Giresun-Tirebolu-Espiye). Karagüney mah. (SinopBo-yabat-Yağbasan köyü)⁵⁴³.

Azerbaycan'da: Eli Bayramlı'da Karagüney ve Karagüne, Gedebe'ye Güneykent köyleri ile Ermenistan'da Gökçegöl'ün doğu kıyısında Güney adlı Türk köyü⁵⁴⁴.

Osmanlılar zamanı, Aksaray sancağında Karagüney adlı bir cemâat yaşıyordu⁵⁴⁵.

Türkler'deki ikili (dual) anlayışla Karagüney yer adının karşılığı "Karakuzey" adını da yer adı olarak kullanmışlardır. Karakuzey adlı yerler Azerbaycan'da da rastlanır⁵⁴⁶.

KARAHACILI (Aralık)

Ak-Koyunlu Türkmenleri'nden Kara-Hacılı oymağının kurduğu köydür.

Ak-Koyunlular'ın kuruluşuna ikinci derecede katılan oymaklardan. Hacılı üç kol olarak bulunmaktadır: Kara-Hacılı, Hamza-Hacılı İzzeddin Hacılı⁵⁴⁷. Kars'ın Kara-Hacılı ve Ala-Hacılı köyleri Ak-Koyunlu oymaklarındandır⁵⁴⁸.

Rahmetli Mehmet Eröz, Karahacılı yörüklerinin bir bölümüne, Anamas dağlarının Eğridir gölüne bakan yaylalarında 1964 yılında rastladığını ve bunların, kışı Antalya'da geçirdiklerini ve yine bunların bir kolunun da Adana taraflarında konar göçer olarak yaşadıklarını yazar⁵⁴⁹.

Anadolu'daki Karahacılı köyleri, Karahacılı yörüklerinin kurduğu köylere dir. Karahacılı köyü (Afyon-Dinar, Ankara-Keskin, Antalya-Elmalı, Denizli-Çivril, İçel-Mersin, İçel-Silifke, Kayseri-Pınarbaşı). Karahacılı köyü

542 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 49.

543 T.M.Y.K. 1946, s. 608.

544 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

545 Türkay, C., a.g.e. s. 471.

546 Geybullayev, Karabağ, s. 164.

547 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 149.

548 İlgar, K. Mehmet, Kars'ta Boy ve Oymaklardan Kalma Köy Adları, Türk Kültürü, sayı 22, (Ağustos 1984), s. 197-199.

549 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 126.

(Çankırı-Şabanözü, Çorum-İskilip). Karahacılar köyü (Bolu-Gerede). Karahacılar mah. (Kastamonu-Opruk köyü, Kastamonu-İnebolu-Gelevye köyü)⁵⁵⁰.

XVIII. yy kayıtlarında, İç-il yörüklerinden Kara Hacılu⁵⁵¹ ve Halep türkmenlerinden yine Kara Hacılu adlı cemâatler, yaptıkları hadiseler ve iskânları ile ilgili olarak belirtiliyor⁵⁵². Kaynaklarda, Teke havalisinde kanunsuz hareketler yapıp, Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilen Türkmen-Yörük oymakları arasında Kara-Hacılu oymağı da kaydedilir⁵⁵³.

Rakka'ya (Suriye'de) iskân edilen ve burada kalmayıp kaçan Türkmenlerle ilgili bir vesikada Kara-Hacılu Türkmenleri de gösterilir⁵⁵⁴. Yine bir başka vesikada da, Karaman, Niğde ve Aksaray'da kanunsuzluklar yapan ve hakkında hüküm verilen, Kara-Hacılu yörük cemaati kaydedilir⁵⁵⁵.

Azerbaycan'ın Gedebeş şehrinde bir Karahacı köyü var⁵⁵⁶.

KARAHİSAR (Tuzluca)

Osmanlı kaynaklarında, Karahisarlı (Karahisarlı) Cmâati: Hasköy Kazâsı (Cirmen Sancağı), Filibe Kazâsı (Paşa Sancağı), Yörük Tâifesinden⁵⁵⁷.

Karahisar köyü (Ankara-Nallıhan, Denizli-Tavas-Kızılcabölük, Edirne-Keşan, Kayseri, Konya-Beyşehir, Sivas-Gürün, Urfa, Van-Özalp)⁵⁵⁸.

KARAKANCALU (Tuzluca)

Türk boy adından verilmiş yeradı. Yirmidört Oğuz boyundan, Oğuz Han'ın küçük oğlu Deniz Han'ın dört oğlundan, İçdir, Yıva, Bügdüz'den sonra en küçük oğlu Kınık boyunun, kancalı (el-Kancaliyye) adıyla da anıldığı görülmektedir⁵⁵⁹.

KARA-KOYUN (Tuzluca)

Köy adını Karakoyunlu boyundan alır. bak Karakoyunlu.

Köydeki bazı yer adları: Avlak, Gabakh Dağı, Girakhdın Yaylası ve Gölü, Yestan Merası, Pişik Kayası, Bayat Deresi, Karasu Deresi, Ganiyamber Bulacağı.

550 T.M.Y.K. 1946 s. 608.

551 Halacoğlu, a.g.e. s. 48, 82, 83, 113, 129, 130, 135, 141.

552 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 46, 75.

553 Ahmet Refik, a.g.e. s. 148-149-151.

554 Ahmet Refik, a.g.e. s. 171.

555 Ahmet Refik, a.g.e. s. 207-208.

556 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

557 Türkay, C., s. 473.

558 T.M.Y.K. 1946, s. 610.

559 Sümer, F., Oğuzlar, 1980, s. 622.

KARA-KOYUNLU (İlçe Merkezi)

Bu ilçemizin bulunduğu bölge, Kara-Koyunlular'ın önemli kışlak merkezlerinden biri idi.

Kara-Koyunlular'ın M.S. III. Asır Ortalarına doğru Türkistan'dan Mamık ile Konak adlı iki kardeş idaresinde büyük bir ordu ve kalabalık halk ile siyasi mülteci olarak Horasan'a geçtikten sonra Taron (Muş, Ahlat, Bitlis) bölgesine yerleşmişlerdir. V.Asırda da ateşe tapan (Zerduştuluk) İranlılar'a karşı Eski Oğuzlar'ın giriştiği milli mücadelenin başı ve ruhu olarak "Köroğlu" destanını yaratmış olduklarını biliyoruz. İlhanlı hükümdarı Gazan-Han (1295-1304) çağındaki büyük ölçüde "İslâmlaşma İnkılâbı" sırasında, Gregoryen-Hristiyanlığı bırakıp, Ak-Koyunlular'la birlikte göçebe uluslarıyla toptan müslüman oldukları anlaşılan Mamikonlular (Kara-Koyunlu)'ın XIV. Asrın İkinci yarısının başlarında Erciş muntıkasında kendi beyliklerini kurdukları biliniyorsa da, bu beğliği kuran baranlı oymağı beği "Bayram Hoca" dan önceki boybeyleri hakkında pek bilgi yoktur⁵⁶⁰.

İlhanlılar İslâm dinine girip toptan müslüman olunca, Eski Oğuzlar'dan gelen Gregoryen-Türkmanlar milli töreyi yaşatarak Taş-Oğuz / Kara-Koyunlu ve İç-Oğuz / Ak-Koyunlu kollarına ayrılmış iken birincileri Baranlılar idaresinde Şî'î, ikincileri Bayundurlular idaresinde Sünni müslüman oldular. Baranlı atalarının yattığı Erciş'e gömülen Bayram-Hoca'nın da babası veya dedesi ile Mamikonlu/Kara-Konak ilbeylerinin oymaklarıyla beraber Gregoryenlikten Müslümanlığa döndükleri anlaşıyor. Eskiden ulularının mezarlarına Eski-Oğuzlar'ın töresince koç/koyun heykeli koyan Kara-Koyunlular, Müslüman olunca da Arap harflerini kullanarak aynı mezartaşlarına İslâmî adlarını yazmaya başladılar. Bu yüzden İçdir'in (birçok köyünde olduğu gibi) Kara-Koyunlu köyünde koçtaşı İslâm mezarları pekçoktur. Hükümdar sülalesi Baranlı/Baranlı olan Kara-Koyunlu Türkmanları topluluğuna başlıca şu oymaklar katılmıştır: Baharlu-Sahatlu (Çukur-Sahat/Revan ve Sürmeli ovası yerlileri), Alpogut (Revan eyaletinden), Ayınlı, Hacılu (Haçınlu: (Dağ-Karabağ'dan), Kara Ulus (Kurmanç-Kürt), Ağaçeri, Döğer, Avşar⁵⁶¹. Köprülü, Kara-Koyunlular'ın kurucu oymağını, Baharlu (Baranlı) şeklinde verir⁵⁶².

1591 defterinde Ağca-kala/Digor nâhiyesinde Kara-Koyunlu köyü, İçdir-Aralık nâhiyesinde (şimdi kaza) Yukarı Kara-Koyunlu ve Aşağı Kara-Koyunlu köyleri; bugün Tuzluca/Kulp merkez nâhiyesinde Kara-Koyunlu, İçdir'in merkez ve Cennetabat nahiyelerinde birer Karakoyunlu köyü kaydedilmektedir.

560 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 465-466.

561 Sümer, Kara-Koyunlular mad. islâm Ans., s. 293; Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 466-467.

562 Köprülü, İslâm Ans., C. II, s. 31.

Kara-Koyunlu cemaatlerinin Antalya-Karahisar civarına XIV.-XV. yüzyıllarda gelip yerleştikleri ve Kara-Koyunlu oymak adlarını oturdukları yerlere verdikleri, kaynaklardan anlaşılmaktadır⁵⁶³.

Osmanlı kaynaklarında, Kara-Koyunlu Cemâati: Karahisâr-ı Teke ve Kızılkaya Kazâları (Teke Sancağı), Satılmış Kazâsı (Cânîk Sancağı), Musul, Malatya, Hama, Hums, Meraş, Bozok, Niğde, Kayseriye, Kırşehri, Teke, Ankara, Karaman, Şam Sancakları, İzmir Kazâsı (Sığla Sancağı), Cumaâ-bâd Nâhiyesi (Aydın Sancağı), Ayasuluğ Kazâsı (Aydın), Hısn-ı Keyf Kazâsı (Diyarbakir Eyâleti), Antalya Kazâsı, Boğazlıyan Kazâsı, İncesu Kazâsı (Niğde Sancağı), Havlân Nâhiyesi (Şam Eyâleti), Konar-Göçer Türkmân-Yörükân Tâifesinden⁵⁶⁴.

Anadolu'da: Kara-Koyun köyü (Muğla-Milas, Sinop-Gerze, Urfa-Sive-rek). Kara-Koyunlu köyü (Antalya-Elmalı, Antalya-Serik, Kayseri-Pınarbaşı, Ordu-Fatsa). Kara-Koyunlu mah. (Çankırı-Çerkeş-Pürçükören köyü, Gaziantep-Kilis-Dölek köyü, Adana-Osmaniye)⁵⁶⁵.

Azerbaycan'da: Cevanşir, Gökçay, Gence, Zengezur, Nuha, Kuba'da⁵⁶⁶, Neftalan, Zengezur ve Aksu'da birer Kara-Koyunlu köyü var⁵⁶⁷.

Güney Azerbaycan'da Maku, Hoy ve Erivan hududunda, Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu oymakları karışık yaşamaktadırlar⁵⁶⁸. Karadağ ile Aras arasında Kara-Koyun topluluğunun ana kolu "Aras Baranlı" oymağının ya-şadığı tespit edilmiştir⁵⁶⁹. Güney Azerbaycan'da: Maku'da Kara-Koyun ve Urmiye'de Kara-Koyunlu köyleri⁵⁷⁰.

Ermenistan'da, Vardenis şehrine bağlı Kara-Koyun adlı Türk köyü, 1935 tarihinde, Ermeni hükümeti, Azizlu olarak değiştirmiştir⁵⁷¹.

İlçede bazı yer adları: Şişgin, Sofu Gacı (gacı = küçük ark), Mağara Mevkii, Orta Gumgaç, Yarma, Şemişki, Topuz Tepe, Gazan Deresi, Pıçak Deresi, Behramın Yeri.

KARAKUYU (İğdir m.)

XVI. yy Osmanlı Kayıtlarında, Antepte "Karakuyu" köyü⁵⁷² ile aynı yüzyılda Malazgirt sancağında "Kara Kuyu" köyü kaydedilmektedir⁵⁷³.

563 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 141.

564 Türkay, C., a.g.e. s. 478.

565 T.M.Y.K. 1946, s. 615.

566 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans., C. II, s. 93.

567 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

568 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans., C. II, s. 93.

569 Kayabalı Arslanoğlu, Azerb. Dergisi, Ankara 1978, sayı 225. s. 114.

570 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

571 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

572 Özdeğer, H., a.g.m. s.45.

573 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 43.

Anadolu'da 27 yerde Karakuyu adlı köy var⁵⁷⁴. Kırım'da, Kara Kuyu köyü⁵⁷⁵. Halep Sancağı Revendan nahiyesinde Kara-Kuyu adlı bir mezraası var⁵⁷⁶.

XIX. y.y.da Antalya ve Korkuteli'nde "Kara-Kuyu" oymağı ve köyleri kaydedilmiştir⁵⁷⁷.

Köy ahalisinin tamamı Gelolu oymağına mensuptur.

KARAMEHMET (İğdir m.)

Aras kenarında, Hakmehmet (Ak-Mehmet) köyü yakınında yer alan bir köy idi. Aras Nehri'nin sellerinden terkedilmiştir. Bulunduğu yer şimdi kumsal altında kalmıştır. Ak-Mehmet ve Kara-Mehmet olarak bu iki köyün yanaşık halde bulunması Türk ikili (Dual) teşkilât anlayışına dikkat çekici bir örnektir.

1728 Osmanlı defterlerinde, İğdir'a bağlı bir köy olarak kaydedilir. Bu köyde oturanlar Arapkirli Cemâati'nden gösterilmiştir.

Karamehmet ayrıca 14 yerde köy ve mah. adıdır⁵⁷⁸. Anadolu'da yaygın şekilde lâkap olarak da çok görülür.

Ermenistan'da, Amasiya iline bağlı Karamehmet adlı Türk köyü, Ermeni hükümeti 1946 tarihinde, adını Megraşat olarak değiştirmiştir⁵⁷⁹.

KARANLIK (Tuzluca)

Coğrafi yapıya göre verilmiş ad olduğunu sanıyoruz. Vadide yer alması, güneşi az görmesine sebep olmuş, bundan dolayı da Karanlık adını almıştır. Güngörmez yer adı da aynı coğrafi hususiyeti ifade eder.

Karanlık köyü (Sivas-Kangal, Kırklareli-Demirköy-Karacadağ bucağı). Karanlık mah., Yusufeli-Erkinis bucağı, Zonguldak-Devrek⁵⁸⁰.

Ermenistan'da Karanlık adlı iki Türk köyü var. adları, Martuni ve Lusagyuk olarak 1948'de değiştirilmiştir. Yine Ermenistan'da, İcevan'a bağlı bir Karanlıkdere adlı Türk köyü'de var ki, adı Lusadzor olarak değiştirilmiştir⁵⁸¹. Kırım'da, da Karanlık Dere adlı köy var⁵⁸².

574 T.M.Y.K. 1946, s. 617-18.

575 Doğru, A., a.g.m. s. 85.

576 Çakar, Enver, a.g.m. s. 196.

577 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 144.

578 T.M.Y.K. 1946, s. 619.

579 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

580 T.M.Y.K. 1946, s. 621.

581 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

582 Doğru, A., a.g.m. s. 85.

KARATAŞ (Tuzluca)

Bu köyün adının köy civarındaki büyük bir siyah renkli kayadan dolayı verildiği söylenir. Bu kayaya köylüler Şeve (kara) taş diyorlar. Kaya yaklaşık olarak, uzunluğu 100 m. genişliği 50 m. yüksekliği de 50 m. kadardır. Oltu taşına benzer bir yapısı var. Köy ahalisi yakınında bulunan Kirempe köyünden, bir sebepten dolayı ayrılıp bu köyü kurmuşlardır. Bizce bu ad, "Karataş" oymak adından gelmektedir. Köydeki siyah bir kayalığın bulunması tesadüf olmalıdır.

XVI. yüzyılda Horasan'da Nesa civarında yaşayan Kara-Daşlı Türkmenleri vardır ki bunlar, 24 oğuz boyunun 5. sırasında yeralan Yazır boyuna mensup oldukları belirtilmektedir⁵⁸³. Ebülğazi, Şecere-i Terakime'de şöyle anlatır: "Yazır ili Horasan'a gidip, Durun etrafında çok yıllar oturdular. O sebepten Durun'a Yazır Yurdu derler. Yazır boyunun bir çoğu Durun yakınında, dağ içinde, çiftçilik yapıp, oturmuşlardı. Bu zamanda onlara Karataşlı diyorlar."⁵⁸⁴

Türkmenistan'da, Türkmenler'in Teke uruğu, Ötemiş oymağına bağlı Daş-Ayak obasının kollarından biri Kara-Taş adını taşımaktadır⁵⁸⁵.

XVI.yy Osmanlı Kayıtlarında Antep'te "Karataş" köyü var⁵⁸⁶.

1729 da, İlbeyli Türkmenleri'ne bağlı, yerlerini terkederek, Maraş, Antakya, Adana, Lâzkiye ve Trablusşam'a giderek yerleşen "Karataşlı" adlı oymaklar ile XIX. yüzyılda Antalya'nın Serik ve Korkuteli kazalarında "Karataş" oymak ve köyleri kaydedilmiştir⁵⁸⁷.

Osmanlı kaynaklarında kaydedilen Karataşlı Aşireti: Kilis Sancağı Meraş Eyâleti), Rakka, Hama Sancakları, Türkmân Tâifesinden idi⁵⁸⁸.

Gaziantep'te, Elbeyli aşiretine bağlı bir Karataşlı oymağı bulunmakta olup, Kersetaş, Abid, Delifler, Urmiye ve Ebu Şitta köylerinde yaşamaktadırlar⁵⁸⁹.

Anadolu'da, 45 yerde Karataş adlı köy ve mahalle var⁵⁹⁰.

XVI. Yüzyılda, Hınıs sancağında "Karataş" adlı üç yer kaydedilmektedir⁵⁹¹.

583 Oğuzlar, 1980, s. 668.

584 Ebülğazi, a.g.e. s. 79.

585 Togan, Türkistan, s. 75.

586 Özdeğer, H., a.g.m. s. 52.

587 Moğol, Hasan, a.g.m. s. 145146.

588 Türkay C., a.g.e. s.101.

589 Sevinç, Necdet, a.g.m., s. 69.

590 T.M.Y.K. 1946, s. 626-627.

591 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 44.

Ermenistan'da Garadaş adlı Türk köyü, adı sonradan Segkar olarak değiştirilmiştir⁵⁹².

XV. Yüzyılda da Kara-taş, Karaman İline bağılı bir yer olarak geçmektedir⁵⁹³.

KARTUTAN (Tuzluca)

Köy çığ bölgesinde kurulmuştur. Köyde, çığlara mani olmak için engeller yapılmıştır. Bu engeller çığ karlarını tutup, köye yayılmasına mani olurlar. Kartutan adı da bundan dolayı verilmiştir.

KASIMCAN (İğdir m.)

Anadolu'da Kasım, Kasımlı, Kasımuşağı vb. 37 yer adı var⁵⁹⁴.

Ermenistan'da Gasımlı (Kasımlı) adlı Türk köyü, 1.6.1940 tarihli kararıyla adı Getabi olarak değiştirilmiştir⁵⁹⁵. (bak. Kasımlı oymağı).

KATIRTI (Tuzluca)

Yukarı ve Aşağıkatırlı (Muhtarlık)

Anadolu'da, Payas yakınlarında, Katır-Oluğu konak yeri ile Katır, Katırcı v.b. 23 yerde yer adı var⁵⁹⁶.

KAVAKTEPE (İğdir m.)

Suveren köyü Mezraasıdır. Boşalmış vaziyettir.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Hınıs sancağında sekiz "Kavaklı" adlı yer kaydedilmiştir⁵⁹⁷.

Kavak, Kavaklı v.b. 139 yede yeradı var⁵⁹⁸.

KAYA HARABE (Tuzluca)

Bizce Kaya adı "Kayı"nın bozulmuş şeklidir. Anadolu'da, Kayılar'ın (Osmanlılar'ın mensup olduğı boy) ilk yerleştikleri yurtları, Sürmeli-Çukuru'ndan yalnızca 400 çadır olarak, Ertuğrul Gazi'nin Karakeçili oymağı ayrılmıştır. Büyük çoğunlu kalmıştır. Çok gördüğümüz kaya adlarının önem bir kısmı "Kayı" olup, buraya yerleşen kayılar'ın adından gelmektedir. Bu

592 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

593 Tursun Bey, Tarih-i Ebü'l-feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 146-153.

594 T.M.Y.K. 1946, s. 638.

595 Makas, Z., a.g.m. s. 228.

596 T.M.Y.K. 1946, s. 641.

597 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 46.

598 T.M.Y.K. 1946, s. 643-44-45.

ad sonradan kaya şeklinde söylenmiş olmalıdır. Bu köyümüzün adı da, belkide, eskiden Kayılar'ın kurduğu ve sonradan terkettileri için, "Kayı Harabesi" (Kayılar'dan kalan harabe) olarak adlandırılmıştır.

KAYAKIŞLAK (Tuzluca)

Bu iki köyün isimleri başındaki "kaya" sözü, ihtimal ki, aslında bölgeye toplu halde yerleştiklerini bildiğimiz ve halen bölgede meskûn bulunan Oğuz boyu Kayı adının kaya olarak söylenişidir.

XVI. yüzyılda, Hınıs sancağında beş yerde "Kayalı" ve Malazgirt sancağında üç yerde "Kayalı Pınar" köyler gösteriliyor⁵⁹⁹.

KAZANCI (İğdir m.)

Kazan yer adı Ortaasya'da çok yerde vardır. Kazancık, Hazar Denizi güneydoğusunda boy ve yer adı⁶⁰⁰. Kazancık, 1880'de tesbit edilen "Hazar Ötesi Türkmen Oymakları" listesinde, Horasan'da Yuletan ve Penc Deh'de yaşayan Sarık türkmenlerine bağlı bir oymak olarak gösterilmiştir⁶⁰¹.

Dede-Korkut Destanı'nda, destanın baş kahramanı, başşehri Sürmeli (Karakale) olan İç-Oğuzlar'ın hanı, Çiçek Hatun'dan doğma "Salur Kazan" adının yer adına verilebileceği ihtimalini düşünmek yerinde olur. Ağrı Dağı yaylaklarını yazlık merkez olarak kullanan, yazlık saraylarını Ağrı eteklerinde kurmuş olan İlhanlılar'ın önemli hanlarından (ilk Müslüman-Şi'i olan) Mahmud Gazan Han (İlhan)'ın (1295-1304) adından da gelebileceği gözönünde bulundurulmalıdır.

Yavuz Sultan Selim zamanında Çepni oymaklarından birinin adı Kazancı oymağıdır⁶⁰².

XVI. Yüzyıl'a ait Osmanlı kaynaklarında, Çepni Vilayeti'nde (Karadeniz) "Kazancı" ve "Kazancık" köyleri⁶⁰³ ile Malazgirt sancağında "Kazan" adlı köy kaydedilmiştir⁶⁰⁴.

Güney Azerbaycan'da XIX. y.y. başlarında kaynaklarda: Karasu ırmağı bölgesinde 20 bin çadırılı Şahseven Türkmenleri arasında Kazanlı Türkmenleri bulunmakta idi⁶⁰⁵.

Osmanlı kaynaklarında Kazancılar Aşireti: Kurşunlu Kazâsı (Kengiri Sancağı)⁶⁰⁶.

599 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 46-47.

600 Cevizoğlu, s. 108.

601 Sümer, Oğuzlar, 1980, kitabın sonunda L.III.

602 Sümer, Çepniler, s. 119.

603 Sümer, Çepniler, s. 73.

604 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 47.

605 Kayabalı-Arslan, Azerbaycan Dergisi, sayı 225, s. 114.

606 Türkay, C., a.g.e. s. 103.

Osmanlı kaynaklarında, Kazancı, Kazancılı (Kazancılı) Cemâati: Adana, Meraş, Kırşehir, Karahisâr-ı Şarkî Sancakları, Gülnar ve Ermenak Kazâları (İçel Sancağı), Samsun ve Bafra Kazâları Canik Sancağı, Yörükân Tâifesinden⁶⁰⁷.

Kazan köyü (Ağrı-Doğubayazıt, Ağrı Patnos, Ankara). Kazan mah. (Ordu-Gölköy-Kuz köyü). Kazancı köyü (Çankırı-İlgaz, Erzurum-Hınıs, Kocaeli, Akyazı, Konya-Ermenek, Samsun-Kavak, Adana-Feke, Tokat-Turhal). Kazancı mah. (Aydın-Çine-Kuruköy, Isparta-Uluborlu, Samsun-Kavak-Kazancı köyü, Zonguldak-Devrek-Satuk köyü). Kazancık köyü (Kayseri-Pınarbaşı, Sivas-Şarkışla). ayrıca 25 yerde Kazan v.b. yer adı var⁶⁰⁸.

Azerbaycan'da: Nahçıvan'ın doğusunda Ellince çayı üstünde Zengilan'da, Ağdam ve Goranboy'de Kazancı, Dağlık Karabağda Kazan Zami köyleri bulunmaktadır⁶⁰⁹.

Güney Azerbaycan'ın Zencan şehrinde Kazankere köyü⁶¹⁰, Ermenistan'da, Artık şehrine bağlı Kazancı adlı Türk köyü var. Bu köyün adı, 31.5.1946 tarihli hükümet kararıyla, Megraşen olarak değiştirilmiştir⁶¹¹.

Kırım'da, Kazancı köyü⁶¹² ve Gagauzlar'da Kazancık yer adı ile Ukrayna'da Gagauzlar'a ait Kazan Kulağı (çayırılık) adlı yerel bir ada rastlıyoruz⁶¹³.

Özbek Kongrat kabilesi Goştamgalı (Çiftdamgalı) oymağına bağlı bir boy da Gazancılı adını taşıyor⁶¹⁴.

Köyde bazı yer adları: Gul Usup Mevkii, Değirmendalı (Peşes) Mevkii, Karatopraklar, Hakmemmed Gabağı (önü), Bazlar Mevkii, Alıgulu (Ali Kulu) Mahallesi.

Kul Usup adı, Akkoyunlu Devletinin büyük emirlerinden Emir Kul Yusuf'un yöre ağzında söylenişidir. Amarat'taki Kul Yusuf kümbeti de bu Emir adına dikilmiştir.

KAZKOPARAN (Tuzluca)

Kazkoparan aslen bu köyün de bulunduğu yaylanın adıdır. Eski Oğuz kabilelerinin yaylak yrtlarıdır. Bu yaylada, en son ananevi yayla hayatını, bölgenin büyük Oğuz kabilelerinden Ayrımlu oymakları yaşamıştır. Cumhuriyet öncesi bu yayla Ayrımlu boynun resmi yaylağı idi. Bu gün bu gelenek terkedilmiştir.

607 Türkay, C., a.g.e. s. 501.

608 T.M.Y.K. 1946, s. 657-58.

609 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

610 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

611 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

612 Doğru, A., a.g.m. s. 86.

613 Acaroğlu, M. Türker, a.g.m. s. 126-128.

614 Togan, Türkistan, s. 43.

XVI. y.y. kayıtlarında, Malazgirt sancağında, "Kız Kapan Kayalu" adlı bir yer kaydedilmiştir⁶¹⁵. 1718 kayıtlarında, Afyon'a bağlı Çölâbâd kazasında Kızkapan adlı köy gösterilmiştir⁶¹⁶ ki, bu adla ilgili olmalıdır.

KELEKLİ (Tuzluca)

Tuzluca havalisinde ağaçların birleştirilmesiyle yapılan sala Kelek denir.

Evliya Çelebi 1648 yılında, Revan Seferinde bu yöreleri anlatırken geniş bilgiler vererek Revan'a yönelişlerinde Aras nehrinin sol sol kısmına geçerken: "Kağızman'dan Aras'ı Keleklerle geçtik" demektedir⁶¹⁷

Kelek, hayvan derisinden tulumların şişirilip üzerine ağaçlar bağlanarak yapılan sal⁶¹⁸. Azerbaycan'da, Kelek, "Dağ Galası (Kalesi) anlamına da geldiği belirtilir⁶¹⁹. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın Elçibey'in, doğum yeri, Nahçıvan'ın Ordubat kasabasına bağlı olan, köyün adı da Keleki adını taşır. Bu köy dağ köyü olup müstahkem, tabii bir kale konumundadır.

XIV. yüzyılda Hüdavendigar (Bursa) Livasında, "Keleki-Kal'ası"⁶²⁰ adlı bir yer ile XVI. yüzyılda, Hınıs'ın Hunderis nahiyesine bağlı "Kelek Viranı" adlı bir köy kayda alınmıştır⁶²¹.

Anadolu'da, Kelek ve Kelek adının iştirakiyle, 10 civarında meskûn yer bulunmaktadır⁶²².

1578 Osmanlılar'ın Kafkas seferinde fethedilen yerlerden birinin de Kelek'teki bir kale olduğu belirtiliyor. Azerbaycan'ın Gence şehrinde Kelek adlı bir köy de bulunmaktadır⁶²³.

Ak-Koyunlular Devletine iştirak etmiş olan oymaklardan birinin adı da "Gilekli" oymağı idi. Uzun-Hasan'ın emirü'l ümera (emirler emiri, ordu başkomutanı) Derviş Beğ, Gilekli oymağına mensup bulunuyordu⁶²⁴.

Osmanlı kayıtlarında, Kelekci Cemâati: Sis Sancağı (Adana), Yörükân Tâifesinden⁶²⁵.

615 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 48.

616 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 64.

617 Evliya Çelebi, Seyahatname, C. 1-2, s. 639.

618 Eyuboğlu, a.g. sözlük, s. 395.

619 Memmedov, N., Azerbaycan'ın Yer Adları, Azerbaycan Dev. Neşriyatı, Baku 1993, s. 29.

620 Dağtekin, Hüseyin, Hüdavendigar Livası Yer Adlarının Tarihi Önemi, T.D.A.D., sayı 70, Şubat 1991, s. 91.

621 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 47.

622 T.M.Y.K. 1946, s. 667-68.

623 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

624 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 492.

625 Türkay, C., a.g.e. s.505.

KENZEK (Tuzluca)

Köy iki kısımdır, Aşağı (Muhtarlık) ve Yukarı Kenzek.

Türk tarihinde önemli bir Türk (Saka-Hun) boyu olup, daha çok Türkistan'da görülen Kancak/Kanzak adından verilmiş köy adıdır.

Z.V. Togan, Bugün Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence adının eski söylenişinin "Genzeh" (Kenzek) şeklinde olduğunu belirtir⁶²⁶. Bu hususta, Azerbaycan'ın değerli bilim adamı Prof. Dr. Mireli Seyidov da aynı fikri kaynak misallerle izah eder. Azerbaycan'ın kuzey kesiminde bir bölge adı olan Zagatala ("Zag (Sag)-a-tala") ve Gence ("gan-sag/ Kan-sag-Gant-sag") sözünün "sag/isag" terkihi de Sag kabilebirleşmesinin adı ile ilgilidir. Ortaçağ Ermeni kaynakları, Gence'nin adını "Kansak-Gantsak" diye yazarlar. Kansak-Gantsag-Gancak adı gan (kan) ve sag (sak) terkiplerinden meydana gelmiştir. Gan (kan) Türk lehçelerinde "khan" (han), "n" sesi sağır "n(ñ)" ile söylense "ata" demektir. Gansak/ Gantsag türkçe bir sözdür ve "sag han'ı", "sag atası" demektir⁶²⁷.

Kaşgarlı'da "Kençek : Türklerden bir bölük; Kençek Senğir: Talas yakınlarında bir şehir adıdır. Burası Kıpçak sınırındır" diye geçer⁶²⁸.

XVI. yüzyıl Tahrir Defterlerinde, Bayburt yöresinde yaşayan kayı oymağına ait Gencek (Mezra)'in adı geçmektedir⁶²⁹.

Tebriz yakınlarında Genzek adlı bir kasaba da bilinmektedir. M.S II. yy. "Aterbadagan (Azerbaycan) - Kancak'ı da denilen Tebriz şehri "Kancak Şahasdan" Arsaklı I. Khosrov, İran hükümdarı Ardeşir'i Azerbaycan cephesinde bozarak Azerbaycan'ı kurtarmış ve Tebriz'i "Kancak - Şahasdan" adıyla yeniden şenlendirmişti."⁶³⁰

Kaşgar-Balasagun-Talas-Fergane arasında yaşayan Kencek toplulukları doğu Türk kolları olup, Gök-Türkler'le ilişkili idi⁶³¹. Özbekistan'ın, Semerkand şehri şimalinde Taraz-Kencek adında bir yer bulunmakta, burada 1269 ilkbaharında Coçi uluslarının da iştirakiyle tarihi bir kurultay yapılmış olup, bu Kurultayda Çağatay ve Ögedey oğulları arasında yurt taksimatı yapılmıştı⁶³². Yine Özbekistan'ın başşehri Taşkent'te Kencek adında bir mahalle ile bir de sokak bulunmaktadır⁶³³.

626 Togan, Azerbaycan mad. İslâm Ans., C. II, s. 95.

627 Seyidov, M., a.g.e. s.47.

628 Kaşgarlı (I. s. 80.

629 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 217.

630 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 164.

631 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 146-147.

632 Togan, Türkistan, s. 60.

633 Togan, Türkistan, s. 64.

Azerbaycan'da, İsmayilli şehrine bağlı "Kenze" köyü ile Nahçıvan'ın Ordubat kasabasına bağlı "Genze" köyünü biliyoruz.

Gence Sancağı'na bağlı Şuşa kazasında, Ermeniler tarafından 1906 yılında yakılan 19 köy içinde "Hânezek (?)" adlı köyde bulunuyordu⁶³⁴. Tiflis Başkonsolosluğumuzdan çekilen "23 Kânûn-ı Sâni 1906 tarih ve 1029" numaralı telgraftan "Hânezek" olarak çevrilmiş, ancak karşısına (?) işareti konularak iyi okunamadığı belirtilmiştir. Kanaatimizce bu "Hânezek" Gence/Genze/Ganzak/Kenzek le aynı olup, bunun değişik telafuzu (Hanzek/-Ganzek) olmalıdır.

Van'ın, Erciş ve Gevaş ilçelerinde, Kenzek adlı birer köy bulunmaktadır ki, Kenzek Türk oymaklarının kurduğu köylerdir⁶³⁵.

Cevizoğlu'da, "Kanzak"⁶³⁶ adlı Hun-Türk (Saka) kabilesinin Van Gölü'nün güney civarına; yine bir Saka kabilesi olarak gösterdiği "Kamzak"ların⁶³⁷ Ağrı Dağı yakınlarına gelip yerleştiklerini tesbit etmiştir.

XVI. y.y. Osmanlı kayıtlarında, Hınıs sancağı Bulanık (şimdi Muş'un ilçesi) nahiyesine bağlı "Kânzîk) adlı bir köy kaydedilmiştir⁶³⁸.

Yine Cevizoğlu, Azerbaycan'da, Saka boylarından "Kanzak"ın⁶³⁹ Karabağ'ın güneyine, "Kunzak"⁶⁴⁰ adıyla da, Hazar Denizi'nin kuzey ve kuzeybatı kesimlerinde yerleştiklerini gösterir.

Togan, Doğu-Türkistan'da, Kaşgar civarında "Kencek" kabilesi bulunduğu temasla şu bilgileri verir: "Kencekler bence (Cavharî-Farabî, Sihah ve Muhammed Al-Khorazmî, Mafatih al-'Ulûm de) Karluklarla beraber Eftalit [Ak-Hun] kabilesi olarak zikredilen Kencine ile bir olsalar gerektir. Bunlar Hindistanda bulunduktan sonra Eftalit devletinin inkırazından sonra Kaşgar'a ve Pamir taraflarına (bk. Hudud al-Alam, transl. s, 361-2) gelerek yerleşmiş olsalar gerektir (624)."⁶⁴¹

A. İnân, Altay halk edebiyatında, Türk-Rus mücadelelerinin, "Kanza Bey" adlı bir kahramanın adı etrafında destanlaştırılarak anlatıldığını yazar⁶⁴².

Özbekler'in Kongrat kabilesi oymaklarından biri de Gancagalı (Gancak-Alı) adını taşıyordu⁶⁴³.

634 Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları, s. 19.

635 T.M.Y.K. 1946, s. 669. 30.

636 Cevizoğlu, a.g.e. s. 55, kroki 21.

637 Cevizoğlu, a.g.e. s. 21.

638 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 41.

639 Cevizoğlu, a.g.e. s. 51, kroki 17.

640 Cevizoğlu, a.g.m. s. 31, kroki 12.

641 Togan, Giriş I, s. 429.

642 Abdulkadir (İnan), Türk Kavımlarının halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikası, Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, İstanbul 1932, sayı 1, s. 25.

643 Togan, Türkistan, s. 43.

KERVANSARAY (İğdır m.)

Selçuklu zamanı yapılmış bir kervansaraydır adı tespit edilememiştir. Terkedildikten sonra, civarı göçeri, yaylakçı Türkmen kabileleri tarafından kışlak olarak kullanılmış, bugün mezraa vaziyetindedir. Bu kervansaray, Trabzon, Artvin-Kars yönünden gelip, Aras geçildikten sonra, Sürmeli sancağı üzerinden geçip, Ağrı eteğindeki pamukve Çilli geçitlerinden İran'a ulaşan eski kervan yolunun üzerindedir. Sürmeli sancağı ile Ağrı geçitlerinin orta yerindedir.

Kervansaray'ın Türk Ansiklopedisi'nde, Sürmeli Dilmaçoğulları beyliği zamanı (1131-1227), kesme taşlardan yapıldığı belirtilir.

KILIÇLI (Tuzluca)

Kılıçlı Türkmenleri'nin adından verilmiş yer adı.

Kılıçlı yer ve oymak adı, Türkiye'de ve Asya kıtasında pek yağın bir addır. Değerli bilim adamı Prof. Dr. Mehmet Eröz, Kılıçlı'lar hakkında bir araştırmasında şu bilgileri vermektedir: "Osmanlı resmi kaynaklarında Türkmen'le Kürt aynı manaya gelmektedir. Nitekim bir fermanında Kılıçlılardan "Kılıçlı Kürdü" diye bahsedilirken, gene onlarla ilgili diğer bir fermanında (1691) "Türkmen taifesinden Totali ve Kuş ve Acurlu Tuğı Seyhli ve Günce ve Kazlı ve Çepni ve Hacılı ve Elci ve Kılıçlı nam sekiz adet cemâatler ahalilerinin Ruka ve Dolab nehir havalisinde iskânları münasip olmağla..." deniyor. Diğer bir belgede Türkmen'le Kürt yanyana ve eş manada şöyle kullanılıyor: "...cemaatinin Türkmenleri ki cem'an otuzaltı cemaat..." Bu otuzaltı cemaat arasında "Asaf Kethüdaya tabi Ektrat Kılıçlı cemaati (Kılıçlı Kürtleri cemaati)" de vardır. Diğer bir belgede, Carit, Tacirlü, Afşar ve Bektaşlu gibi Türkmen aşiretleri arasında "Kılıçlı Türkmeni"nden de bahsediliyor. Son gezimizde Kılıçlı Türkmenleri'ni de ziyaret ettik. Maraş'ın Pazarcık kazasında yirmi kadar köy kurmuş Kılıçlılar Alevi Türkmenlerdir. Ana dilleri Türkçedir. Tipleri, giyim kuşamları, gelenekleri, örfadetleri ile Türklüğün özünü yaşatmaktadır. Şamanizmin birçok kalıntısını gelenek halinde devam ettirdiklerini görüyoruz. Bir çok Türk ulus ve uruğunda "Kubaşık" ismiyle anılan yardımlaşma; imece usulü, Kılıçlılar arasında aynı adla yaşamaktadır. Eski Türklerin başlarına giydikleri "börk" keçeden yaptıkları ve bazı hallerde giydikleri başlığın adıdır ve "Börkenek" şeklinde Kılıçlılar arasında bilinir."⁶⁴⁴

Osmanlı kaynaklarında Kılıçlı (Kılıclu) Aşireti: Meraş Eyâleti, Pazarcık Ovası (Meraş), Rakka, Malatya, Ekrâd Tâifesinden⁶⁴⁵; Kılıc, Kılıçlı (Kılıclu,

644 Eröz, Doç. Dr. Mehmet, Doğu Anadolunun Türklüğü, İst. 1975, s. 17-18.

645 Türkay, C., a.g.e. s. 106.

Kılıçlar, Kılınclı, Kılınclu, Cemâati : Meraş, Bozok, Malatya, Hamîdeli, Diyarbakir, Tarsus Hums, Kilis, Ayıntab, Kocaeli, Karaman, İçel, Sis, Adana, Haleb, Adilcevaz, Rakka, Sivas Karahisâr-ı Şarkî Sancakları, Anamur Kazâsı (İçel Sancağı), Emîrdağı Kazâsı (Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Elbistan Kazâsı (Meraş Sancağı), Hayrabolu (Vize Sancağı), Saz Kazâsı (Sivas Sancağı), Kaş Kazâsı (Teke Sancağı), İznikmid Kazâsı (Kocaeli Sancağı), Alacahan (Sivas Sancağı), Türkmân Ekrâdı Yörük Tâifesinden⁶⁴⁶.

Bugün Türkiye'de 66 yerde Kılıc, Kılıç v.b. yeradı var⁶⁴⁷.

Güney Azerbaycan'da Urmiye yöresinde oturan, Kasımlı ve Araşlı kol-larından oluşan Afşarlar'a bağlı obalardan biri de "Kılıçlı" Türkmenleridir⁶⁴⁸.

Azerbaycanın Kelbecer şehrine bağlı Kılıçlı köyü⁶⁴⁹ ile aynı adla, Kılıçlı oymağı var.

KIRAÇBAĞI (Aralık)

Kıraç sözü, ekilemeyen, verimsiz araziler için söylenen bir söz olduğu gibi Kıraç ve Kıraçlı gibi Türkmen-Oğuz oymaklarını da görüyoruz.

Osmanlı kaynaklarında, Kırac, Kıraclar, Kıraçlı (Kıraşlı). Cemâatleri: Suruc Kazası (Rakka Eyâleti), Ruha (Urfa Sancağı), Ergani Kazası (Diyarbakir), Kırşehir, Bozok ve Meraş Sancakları, Kepsud Kazası (Hüdâvendigâr Sancağı). Yörükân Tâifesinden⁶⁵⁰.

Anadolu'da, Kır, Kıraç v.b. 23 yerde yeradı var⁶⁵¹.

Ermenistan'da, Anı'ya bağlı Kıraç adlı Türk köyü, 3.2.1947 tarihli Ermeni hükümeti kararıyla adı Crapi olarak değiştirilmiştir⁶⁵².

Kırım'da, da Kıraç adlı bir köy bulunmaktadır⁶⁵³.

KIRKBULAK (Tuzluca)

Türk Bulak boyları, Sarı-Bulak, Kara-Bulak, Ak-Bulak gibi, sayıları da ilave olarak adlandırılırdı. Üç-Bulak, Beş-Bulak, On-Bulak Kırk-Bulak gibi. Tarihte Ming-Bulak (Bin-Bulak) gibi önemli bir şehri de tanıyoruz ki, Gök-türk Kağanı Tong-Yabgu (619-630)'nun (Talas (Çu) ırmağı boyunda) baş-kenti idi⁶⁵⁴.

646 Türkay, C., a.g.e. s. 515.

647 T.M.Y.K. 1946, s. 629-630.

648 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 635.

649 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

650 Türkay, C., a.g.e. s. 518.

651 T.M.Y.K. 1946, s. 682683.

652 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

653 Doğru, A., a.g.m. s. 87.

654 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 205.

Anadolu'da Kırk, Kırkpınar v.b. adlarıyla 60 yer var⁶⁵⁵.

XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında, Malazgirt sancağına bağlı "Kırk Bulak" adlı köy belirtilmiştir⁶⁵⁶

1728 Osmanlı kayıtlarında "Revan Sancağı"na bağlı "Kırkbulak" adlı bir köy kaydedilmektedir⁶⁵⁷.

Tatvan'da "Kırkbulak" adlı bir köy bulunmakta olup, eskiden "Sak" adını taşııymaktaydı⁶⁵⁸.

Ermenistan'da Vardenis'e bağlı Kırkbulak adlı Türk köyü bulunmakta olup, Ermeni hükümetinin 3.1.1935 tarihli kararıyla adı Akunk olarak değiştirilmiştir⁶⁵⁹.

Güney Azerbaycan'ın en büyük ırmağı olan Kızıl Özen ırmağının menbaı, 4000 m yüksekliğindeki Kırk Bulak adlı dağdır. Bu bölge Selçuklu Oğuzlar'ın çok yoğun olarak yerleştiğı bir bölgedir ki, bu dağa adını verenlerin, Selçuklular içinde buraya gelip yerleşen Oğuz boyu Kırk Bulaklar olduğı açıktır. (bak. Karabulak)

KIZILKALAF (Tuzluca)

Kızıl sözü için Kızılzakir köyü bahsine bkz,

Kalafa, harebe, ören, viran sözleriyle yapılmış yer adları, göçeri Türkmen oymaklarının kışlak için, terkedilmiş yerlere gelip yerleştiklerinde, buralara ilave adlarla verilmektedir. Kalafa Azerbaycan lehçesinde (yöre ağzında da) harabe, terkedilmiş yer anlamına gelmektedir.

Azerbaycan'da, Dağlık Karabağ'da Kalafalık adlı bir Türk köyü bulunmaktadır⁶⁶⁰.

XVI. yüzyılda, Hınıs ve Malazgirt sancaklarına, bağlı Kızıl sözünün ilavesiyle başlayan 25'den çok yer adı kaynaklardan tesbit edilmiştir⁶⁶¹.

KIZIL KIŞLAG (İğdir m.)

Kızıl için bkz. Kızılzakir köyü bahsi.

İğdir bölgesinde, 1910 yılı Tiflis "Kafkaski Kalender" yıllığında da bu adla bir köy gösterilmektedir⁶⁶².

655 T.M.Y.K. s. 688689.

656 Baykara Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 48.

657 Kırzioğlu, Osm. Kaf. El. Fethi, s. 349.

658 Turan, Ahmet, a.g.m. s. 122.

659 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

660 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

661 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 49-50.

662 Güner, İğdir, s. 93.

KIZILKULA (İğdır m.)

Kızıl için Kızılzakir ve Kula için de "Kula" köyüne bkz.

Mezraa olan bu yerleşim birimi nüfusunun azlığı sebebiyle Güngörmez köyü ile birleştirilmiştir. Güngörmez Deresi vadisindedir.

KIZILZAKİR (Karakoyunlu)

Kızıl ve Zakir sözlerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Kızıl sözü, bilinen, açık anlamlı bir sözdür. Azerbaycan ve Orta Asya Türklerinde, umumiyetle Altın ve renk manasında kullanılır. Renk manasını güneşten alır. Gün/güneş eski Türk inanç sisteminde mukaddestir. Güneşin, tan vakti ve akşam batışı sırasında, gökyüzüne verdiği (sarı-kırmızı arası) renk de, kıızıdır. Kızıl sözü de renk anlamında kullanıldığı gibi değerli ve mukkaddes anlamlarda da kullanılır. Azerbaycan ve Türkistan ağızlarında Altın için "kızıl" sözü kullanılır. Türkler, çok eski devirlerde para yerine kürk kullanırlardı. Türkler kürke "tin" der-lerdi. En değerli kürkler de güneş renginde olanlardı. Güneşin renginde olan en değerli kürkler için de yine güneşin rengi olan "al" sözü ilaveli "al-tin" (kızıl-tin = al kürk = güneş renkli kürk) diyorlardı. Bugün kullandığımız altın sözünün esası da budur. Türkistan Türkleri, para değeri olarak kullandıkları tinge/tenge sözü de aynı (kürk) menşelidir. Bugün Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmi para biriminin adı da anılan kürk adından gelme "tenge" dir. Ruslar para birimleri için rublenin dışında "dengi" sözünü kullanırlar ki, bu söz de türkçeden alınmış olup, tenge'nin Rus ağzında söylenişidir. Türkçe'de, genellikle adların önünde ve sonunda kullanılan "kızıl" sözü aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Son asırlara kadar Türklerde kırmızı renk için umumiyetle kızıl sözü kullanılırdı. "kızılbaş" sözündeki kızıl da kırmızı anlamıyla kullanılmıştır. Bu söz Türkmen/Oğuzlar'ın topyekûn giydikleri kırmızı başlıktan dolayı Türkler için söylenmiş bir sözdür. Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman bey'e Avrupalılar hep "Kızıl Börk" (Osman) demişlerdir.

Kızılzakir köyünün adındaki "Zakir" sözüne gelince: Kanaatimizce bu, "zikreden, zikredici" anlamında ve erkek ismi olarak kullanılan arapça "zakir" sözü olmamalıdır. Sakalar'ın İğdır ili çeresinde bıraktığı kök-lü tesirleri gözönüne alırsak, yine Sakalar'ın bıraktıkları, hatıralarda aramak lazımdır. Sak/Saka ile ilgili kelimelerde, "s"-"z" değişmesi yay-gındır. Sakatala/Zagatala, sakur/zakur "sakir/sak-ir/zakir kışlak" (Azerbaycan'da, Bakü yakınlarında) adı gibi⁶⁶³. Kızıl-sak-ir/Kızılzak-ir (kızıl-sak eri/kişisi) olmuştur, kanaatindeyiz.

KIZNEFER (Tuzluca)

Pernavut civarında, anlatılan rivayetlere göre, buralarda zamanla kadın savaşçılar yaşamıştır. Ayrımlı oymağı, Küçük Zaman Han neslinden geldiklerini, K. Zaman Han'ın anasının çok kahraman olduğunu anlatırlar. Bir zamanlar, erkeklerin düşmanla savaşmak üzere, yurtlarından uzaklara gittiklerinde, yurtlarını kadınların idare ettiği ve Küçük Zaman Han'ın anasının, yöre kadınlarına kumanda edip, pernavut nahiyesi yakınında, halen harabeleri bulunan "Kız Kalesi"ni de yalnız kadınların yaptığı ve bununla da uzun müddet Ayrımlı ellerini, bu savaşçı kadınların koruduğu rivayet edilir⁶⁶⁴.

Köyün adı, bu rivayetle ilişkili olabilir.

KİREMPE (Tuzluca)

Bu adla anılan Türkmen oymağının adından alınmıştır.

Amasya ve Tokat bölgelerinde yaşayan Ulu-Yörük (Safevîler'e katılan ve bu devletin kuruluşunda önemli rol oynayan Ustacılar'ın Anadolu'da kalan koludur) Türkmen topluluğu arasındaki bölüklerden biri de "Kerempâ veya Gerâmpâ" adlı oymaktır⁶⁶⁵.

Kerempa (Kirempe) oymağı Ulu Kışla, Köprüce, Çukak çevresinde yaşamaktadırlar. Kerempa oymağının büyük kısmı bağlı oldukları Ustaclu Türkmenleri arasında Şah İsmail ile birlikte İran'a gitmişlerdir. Kirempa/Kerempa oymağından Safevî devleti yönetiminde bulunmuş şahsiyetler de vardır. Kerempa/Kirempe oymağ mensup dört emir tanınmatadır. Bunların dördü de Şah Abbas devrinde yaşamışlardır. Bu emirlerden biri Çerağ Sultan, diğeri avcı başı Ahmet Ağa oğlu Ali Beğ, üçüncüsü 997 (1589) yılında Alamut, 999 (1591) İsfahan'ın Taberak kalesi kumandanlığına tayin edilen Çerağ Sultan'ın oğlu Ahmet Beğ (Sultan), dördüncüsü de aynı kalenin darugalığı verilen, Çerağ Sultan'ın kardeşi Ali Beğ'dir.⁶⁶⁶

977 (1569-70) de Gilân valisi Mahmut Mirza'nın atabeği, İçik Oğlu Allah Kulu Sultan da Gerempa obasından idi⁶⁶⁷. Kirempe köy adının, Şah Abbas devrinde, Ustaclular'ın devlet yönetiminden uzaklaştırılmasıyla, aralarındaki Kerempâ oymağının, asıl boydan ayrılarak gelip bu köyü kurmuş oldukları anlaşıyor.

664 Rivayeti anlatan, Pernavut'tan Ferit Ayrımlı.

665 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 178.

666 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 165-166.

667 Sümer, Safevî Dev.Kur., s. 89.

KİTİ (İğdır m.)

Yeni adı Çalpala. Aras Nehri'nin İğdır Ovasına girdiği, ovanın başlangıcındaki ilk köydür.

Bu köyün adı hakkında kesin bir açıklama yapamamamıza rağmen, bazı benzer örnekler vereceğiz.

Hüdavendigâr (Bursa) Livasında Ket (Kite Ovası) adlı yer, Oruç Bey tarihinde "Kete", Kemalpaşazade'de "Kite", İdris Bitlisi'de "Kite" olarak geçer. Yine burada "Kite Kal'ası" adlı bir yer de kaydedilmektedir⁶⁶⁸. Burası Kazâ olarak da geçmektedir⁶⁶⁹.

1755 yılı kayıtlarında, Konya sancağının Eski-il kazâsına bağlı "Kite" adlı bir köy belirtiliyor⁶⁷⁰.

İran Türkleri içinde Göklen boyundan Kite adlı bir oymak⁶⁷¹. Kırım'da Kiten ve Kit⁶⁷² adlı köyler bulunuyor.

Kazaklar'ın Kiçi (Küçük) Yüz kolundan Alimoğlu kabilesine bağlı bir oymak da Kite adını taşıyor⁶⁷³.

Cengiz Han, devlet teşkilatını kurarken, binbaşılık rütbesi verdiği şahsiyetlerden Ketai ve Kete adlarına rastlamaktayız⁶⁷⁴. Binbaşı Kete, Asya'nun doğu ucundan kalkıp, Kafkaslar üzerinden Tuna'ya kadar ulaşarak buraları alan, Cengiz'in oğlu Coçi'nin komutanlarından⁶⁷⁵.

Kiti köyü adının, bu çok yaygın görülen Kete, Kite, Kitai (Kıtay) adlarının Kiti olarak farklı bir söylenişi olduğu muhtemeldir.

KOBİ (Aralık)

Gösterilen haritada Aşağı ve Yukarı Kubu olarak iki ayrı köy gösterilmiştir⁶⁷⁶.

Gobu: 1- Sel veya çayların uzun müddet bir yerden akması neticesie veya deprem sebebiyle oluşan çukurluk, çukur yer; 2- Irmağın derin yeri; 3- Düzlük arazi, ova anlamları var⁶⁷⁷.

668 Dağtekin, Hüseyin, a.g.m. s. 89.

669 Türkay, C., a.g.e. s. 378.

670 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 104.

671 Togan, Türkistan, s. 75; Cevizoğlu, a.g.e. s. 115.

672 Doğru, A., a.g.m. s. 88; Turan, Ahmet, a.g.m. s. 113.

673 Togan, Türkistan, s. 41.

674 Moğolların Gizli Tarihi, s. 134.

675 Moğolların Gizli Tarihi, s. 262.

676 Birdoğan N., a.g. harita.

677 Altaylı, S., a.g. sözlük, s. 533.

Kopı, Malikane anlamına geldiği gibi, vergi veren, toprak sahibine de deniliyor⁶⁷⁸.

İlhanlılar'da, arazi taksimatında hubi/gubi adlı araziler vardı ki, yüksek askerlere, büyük başarıları karşılığı ve mükâfat olarak verilirdi⁶⁷⁹. Bu işletilmeler beylerin emrine de verilirdi. Bu araziler satılamaz ve devredilemezdi⁶⁸⁰ İlhanlılar çağında, Aralık kazası arazisinin, devlet arazisi olarak işletildiğini bilmekteyiz. Bu durum Safevîler, Ruslar ve Osmanlılar devrinde de böyle idi. Cumhuriyet döneminde de bu arazilerin büyük kısmı devlete aittir. Halen bu bölgede, önemli ölçüde devlet arazisi bulunmaktadır. Aralık ilçemizin doğu kesimi olan Dil mıntıkası, 1950'de kurulan Devlet Üretim Çiftliği (Yeni adı Kazım Karabekir) mülkiyetinde bulunmaktadır.

Kıpçaklar'dan kalan yer adlarında da raslanmaktadır. Dağıstan'da Kazbek dağı güneyinde ve Terek başındaki, Kobı adlı kasaba, Kıpçaklardan kalmıştır⁶⁸¹.

Karabağ'da Otuzikili Ulusu içinde kobı adlı konar göçer bir oymak bulunmaktadır ki, bu oymağın bir bölümüne de Gence'de ve Abakan'da rastlanmaktadır⁶⁸². Cevizoğlu'da, Tarihi Türk boyu Kop/Kopar'da bahsederek, (günümüzdeki söylenişi "Kobi") Bugün bu boy adını taşıyan topluluklar'ın mevcudiyetini belirtir⁶⁸³.

Kapı Altı Hâsılatı: Tanzimattan evvel eyalet valileriyle sancak beylerinin aldıkları hâsılatın bazılarına verilen addır. "Tayyarat" da denilirdi⁶⁸⁴.

Kapu Hakkı: Vezirlerle beylerbeyilerin memuriyet yerlerinde ve seferlerde bulundukları zamanlar, maiyyetlerinde bulunan zabıt, asker ve hademe yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunların miktarı tımar ve hasların hasılat derecelerine göre değişirdi⁶⁸⁵. Vilayet ve Sancaklarda, hasılatlarına göre Kapı halkından binlerce bulundurulur ve sefere de bu askerler giderlerdi⁶⁸⁶. Kapı Kulu Askeri, Yeniçeriler'le Sipahi bölüklerinden oluşurdu⁶⁸⁷.

Azerbaycan'ın Apşeron yarımadasında Khırdalan'a bağlı Kobu köyü⁶⁸⁸.

Asya'nın ortasındaki "Gobi" çölünün adı Türkçe olup, bu köyümüzün adıyla aynı menşeli olduğunu düşünüyoruz.

678 Togan, Giriş I, s. 288.

679 Togan, Giriş, I, s. 287.

680 Spuler, Bertold, İran Moğolları, s. 348, 444.

681 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 138.

682 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 93.

683 Cevizoğlu, a.g.e. s. 123.

684 Pakalın, a.g. sözlük, C. II, s. 167.

685 Pakalın, a.g. sözlük, C. II, s. 172.

686 Pakalın, a.g. sözlük, C. II, s. 172.

687 Pakalın, a.g. Sözlük, C. II, s. 173.

688 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

KOÇKIRAN (Karakoyunlu)

Eski adı Dize. İğdir ilinin büyük köylerindendir.

KORHAN / KORGAN (İğdir m.)

Asıl eski İğdir şehrinin merkezi kalesidir. 1664 yılında meydana gelen depremde çok insan kaybı olmuş, kalanlar şimdiki İğdir ilimizin bulunduğu yere gelip yerleşerek, buraya da İğdir adını vermişlerdir.

Kışlanın üst kesimlerinde Büyük Ağrı Dağı'nın en sık bitkili yöresi olan Korgan Meşesi (Bodur ağaçlık) bulunmaktadır. Daha üst kısımlarda Küp Gölü bulunmaktadır. Küp Gölü ile Korgan arasında Hac Kaço Yurdu (Yayla) yer alır.

Korgan'da, büyük ve medeni bir şehrin kalıntıları, hala görülmektedir. Bu kalıntılar arasında kiliseler, haç işaretli Hristiyan mezarları, Küp gölünden su getirilen, pişmiş topraktan yapılmış oluklu kanallar, Değirmenler gibi birçok kalıntılar bulunmaktadır.

Korhan, istihkâm, yığılmış toprak anlamına da gelir⁶⁸⁹.

Osmanlı kaynaklarında Korgan Cemâati, Canik Sancağı⁶⁹⁰.

KUCAK (İğdir m.)

Asma geçidinde Asma köyünün güney tarafında. Mezraa köyü mezraası.

Diyadin'in hemen doğusunda İpek (veya Koço) gediği (2100 m)

Kucak köyü (Ağrı-Doğubeyazıt, Ağrı-Patnos-Dedeli bucağı, Ağrı-Patnos-Sarısu bucağı, Elazığ-Karakoçan-Çan bucağı)⁶⁹¹.

Kırzioğlu, Kıpçaklar'la ilgili yer adlarından bahsederken şu bilgiyi vermektedir: "Kars'ın İğdir İlçesi'nde (1918 Ermeni kırgınında halkı kırılıp ıssız kalan) bir Kucakh" (Kıvçakh/Kıpçak) köyünün varlığı (Pamyatnaya Kanjika Erivanskoy Guberny, III, 42 den nak.), Yeni Kıpçaklar'ın Elegez dağı çevresine ve Aras sağına da yayıldıklarını gösterir" demektedir.⁶⁹² Oğuznâme'de, Ögürçik Alp neslinden, "Kutlu Timür"ün oğullarının biri de "Kucık" adını taşıyor⁶⁹³.

Doğu Türkistan'da Kaşgar ile Turfan şehirlerinin orta yerinde, Issık gölün doğusunda Kuça adlı tarihi bir Türk şehri var. Bu şehirde önemli kitabeler bulunmuştur.

689 Rasony, Tarihte Türklük, s. 134.

690 Türkay, C., s. 534.

691 T.M.Y.K. 1946, s. 750.

692 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 137.

693 Ebülгази, a.g.e. s. 87.

KULA (Tuzluca)

Kula, sarıya çalar at rengine denildiği gibi, ala ile kır arası bir at cinsine de verilen addır.

Peçenekler, batıda yerleştikten sonra memleketlerine hakim olan sekiz uruğdan biri de "Güla" Uruğu idi⁶⁹⁴.

Osmanlı kaynaklarında, Kulalar, Kulalı, Cemâati: Demirci Kazâsı (Saruhan Sancağı), Kulaatlı (Siverek-Diyarbakir Eyâleti) Yörükân Türkmân Tâifesinden⁶⁹⁵.

Kızılkule köyü (Kars-Digor), Kula köyü (Çorum-Sungurlu, Kırklareli-Kofçaz bucağı, Manisa'da ilçe, Niğde-Çiftlik bucağı). Kulaca köyü (Bursa-İnegöl). Kulacadağ köyü (Samsun). Kulağızlar köyü (Manisa-Demirci). Kulağuzlar köyü (Aydın-Bozdoğan)⁶⁹⁶.

Ermenistan'da Alagöz dağının güneybatı eteklerinde Talın'a bağlı Karakula adlı Türk köyü, 12.11.1946 tarihli Ermeni hükumeti kararıyla adı Getap olarak değiştirilmiştir⁶⁹⁷.

Osmanlı dönemi Hüdavendigar (Bursa) Livasında "Kulaca Hisarı" (Kal'ası) adlı bir yer kaydedilmektedir⁶⁹⁸. Kırım'da da "Kula" adlı bir köy kaydedilmektedir⁶⁹⁹. (bak. Oymaklar bölümünde Gülalı)

KULUKENT (Aralık)

Yörede, eski dervişler dergâhı ananesine göre göre "Kulu" adı çok kullanılırdı. Bölgede emirlik yapmış birçok önemli şahısların adlarında, Tandır-Kulu, Hak-Kulu, Ali-Kulu, İmam-Kulu, Hüseyin-Kulu, Mirza-Kulu, Şah-Kulu v.b. adlar çok görülür. Bu köyümüzün adı da bu tesir ve geleekten kalmış gibi görünüyor.

Osmanlı kaynaklarında, Diyarbakir, İçel, Teke, Alâiye Sancaklarında "Kulu", Rakka Eyâleti, Ergani Kazâsı ve Ayıntap Sancağında "Kulukânlı" adlı Yörük-Türkmen cemâatleri kaydedilmektedir⁷⁰⁰.

Türkiye'de yüzden fazla Kul, Kulu adlı yerler bulunmaktadır⁷⁰¹.

694 Kurat, A.N., a.g.e. 324.

695 Türkay, C., a.g.e. s. 549.

696 T.M.Y.K. 1946, s. 701-751.

697 Makas, Z., a.g.m. s. 230.

698 Dağtekin, Hüseyin, a.g.m. s. 92.

699 Turan, Ahmet, a.g.m. s. 115.

700 Türkay, C, a.g.e. s. 550.

701 T.M.Y.K. 1946, s. 750-751-752.

KUMBULAK (Tuzluca)

Bu adın (Kum/Kun-Bulak) ikinci kısmı olan "bulak" hakkında, Karabulak bahsinde bilgi vermiştik. "Kum" sözüne gelince, bu bildiğimiz kum olmamalıdır, çünkü köy civarı dağlıktır. Bilindiği gibi Kıpçak Türkleri'nin bir adı da Kuman'dır. Tuzluca yöresindeki kuvvetli Kıpçak varlığını gözönüne alırsak, Kuman veya Kumuk bulak sözünün "Kumbulak" olarak söylenmiş olabileceği düşünülebilir. Bu ad bazen de "Kunbulak" olarak söylendiğini de gözönüne alırsak Hun/Kun sözünün ilavesiyle Bulak boyunun ayrı bir kolunun adı olarak "Kunbulak" (Hun-bulak) diye söylenmiş olabilir.

KUŞ (İğdir m.)

Bk. Kuşçu

KUŞÇU

Türk oymak ve yer adlarında, kuş ve kuşçu gibi adlar çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle le oğuz kabilelerinde kuş avı ve avcı kuşlar besleme bir gelenek idi. Bu gelenek halen Tuzluca yöresinde canlı yaşamaktadır. 24 Oğuz boyunun herbirinin ayrı bir kuş ongonu vardı. Oğuzlar, ongonu olan bu kuşları yemezlerdi. Bunlar, Kartal, Şahin, Atmaca ve türleri idi. Türkler bu tür kuşların etlerini yemezler. Aynı gelenek bugün İğdir'da da canlı yaşamakta olup, bu kuşların bazı türlerine "Gırğı" (kırgı) adı verilmekte, yakalayıp beslemeğe büyük merak gösterilmektedir. İğdirlılar, Oğuz geleneğinin devamı olarak, bunların etini yemezler, öldürmeği günah sayarlar. Bu köyümüzün adı da, Oğuzlar'daki kuş geleneğinin doğrultusunda verilen addır. Özellikle Tuzluca havalisinde, Oğuzlar'da görüldüğü gibi av kuşları besleme geleneği bulunmaktadır. Geçmiş oymak beylerinden bahsedilirken besledikleri av kuşlarının vasıfları da mutlaka yadedilir. Bu hususiyetlerinden dolayı, civardaki kenar ahalide espiri ile Tuzluca beylerini hafife alıcı "kuş oynatan beyler" tabiri kullanılmaktadır.

Hunlar, Kuşan (Kuş-an) adıyla da anılmaktadırlar. Ziya Gökalp bu Kuşan adını, eski Türkler'in mukaddes kabul ettikleri "kuş" denen hayvanla ilgili görüp, kelimenin "kuş" ile farsça çoğul eki "an"ın birleşmesinden "kuş-an" = kuşlar olduğu şeklinde izah eder. Bu ad "kuş" ve yer, yurt anlamına da gelen "an"ın birleşik şeklinden "kuş-an" = kuş veya kuşlar anlamına da gelmiş olabilir. Kuşan adının Hunlar'a, İran sınırında bir bölgede yaşıyor olmalarından, Farslar tarafından verilmiş olması muhtemeldir. Kuşanlar'ın (Hunlar) Azerbaycan ve Anadolu'ya da gelip yerleştikleri bilinmektedir. Anadolu ve Azerbaycan'da görülen kuş, kuşçu v.b. gibi adların bunlardan da gelmiş olması muhtemeldir.

Azerbaycan'da, Tovuz, Gence, (2 köy) Kuşcu; Kuba'da Köhne Kuşcu, Yukarı va Aşağı Kuşcu; Laçın, Şamahı'da Kuşcu köyleri; Zerdab'da Deli Kuşcu, Ağdaş, Cevanşir ve Cebrail'de Kuşlar; Zengezur'da Kuşcu, Kuşcu Bilek ve Kuşcu Tezekent; Şuşa'da Kuşlar, Aşağı Kuşcular ve Kuşcu Oba; Deveçi 'de Çöl-Kuşcu adlı köyler bulunmaktadır⁷⁰².

İran'ın Zencan şehrinde Kuşcu adlı bir köy var⁷⁰³. Bu köylerin ahalisi tamamen Türk'dür.

Anadolu'da kuş, kuşcu, v.b. gibi 100 den çok yer adı var⁷⁰⁴.

18. Yüyl kayıtyarında, Danişmendlü Türkmenlerinden "Kuşbeyli" cemâati⁷⁰⁵ Bozulus'da "Kuş-Doğanlı" cemâati⁷⁰⁶ İfrâz-ı Zülkadriye'de "Kuşuşağı" ve "Kuşlu" cemâatleri⁷⁰⁷; Türkmenlerden "Kuşcular" cemâati⁷⁰⁸ ve "Kuşlu" cemâatleri geçmektedir.

Osmanlı devrinde kuş ilavesiyle birçok aşiret ve oymak adları bulunmaktadır⁷⁰⁹.

Kırım'da, iki yerde Kuşcu ve Kara-Kuşcu köyü var⁷¹⁰.

XV.-XVI. yy'da Özbekler'den "Quşcı" (Kuşcu)⁷¹¹ ve Şıbanoğulları (Çobanoğulları) zamanında, Buhara'da "Quşcu" (Kuşcu) adlı yine bir Özbek kabilesi görülmektedir⁷¹². Taşkent'te de "Kuşcı" adlı bir mahalle bulunmaktadır⁷¹³. Kırgızlar'ın Sol Kol'da "Quşcı" (Kuşcu) uruğu ile Karatal uruğu'nun "Quşcı" oymağı⁷¹⁴ ve Türkmenler'in Göklen uruğunun Sengrik oymağına bağlı "Quşcı" adlı bir obası var⁷¹⁵.

KUŞDÜĞEN (Tuzluca)

Bu köyün adı, Kuşdoğanlı (yöre ağzında Kuşdüğen) Türkmenleri adından gelir. Muhtemelen köyün kurucuları da bu Türkmenler'dir.

1701 yılı kayıtlarında, Kuşdoğanlı Türkmenlerini, Eskişehir'e bağlı Taşluca köyünde meskûn olarak görüyoruz⁷¹⁶.

702 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 39.

703 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

704 T.M.Y.K. s. 762-765.

705 Halaçoğlu, a.g.e. s. 126.

706 Halaçoğlu, a.g.e. s. 47.

707 Halaçoğlu, 62, 132, 133.

708 Halaçoğlu, Y., g.e. s. 49.

709 Türkay, C., s. 555-556.

710 Doğru, A., a.g.m. s. 90-85.

711 Togan, Türkistan, s. 44.

712 Togan, a.g.e. s. 45.

713 Togan, Türkistan, s. 64.

714 Togan, a.g.e. s. 72.

715 Togan, Türkistan, s. 75.

716 Halaçoğlu, a.g.e. s. 47.

XII. yüzyılda Huzistan bölgesine hakim olan Avşarların başında Şumla lakaplı Ay-Doğdu bey bulunuyordu. Bu Ay-Doğdu beyin babasının adı Küş-Doğan (Güç-Doğan) idi. Yine aynı asırda Irak bölgesindeki Kıpçaklar arasında büyük emirlerde biri de Küş-Toğdı (Güç-Doğdu) adını taşıyordu. Bu Küş-Toğdı bey, bu zamanda Şehri-Zor valisi bulunuyordu.

Anadolu'da, Diyarbakır, Malatya, Ordu ve Samsun'da birer Kuşdoğan adlı köy ile Bitlis ve Muş'ta da birer Kuştiyan adlı köy bulunmaktadır⁷¹⁷.

KUTLUBULAK (İğdır m.)

Türkçede kutlu sözü mukaddes ve aziz anlamlarına gelir. Kutlubulak adındaki bulak sözünün bildiğimiz oymak adından değil pınar karşılığı olarak kullanıldığı anlaşıyor. Kutlubulak, mukaddes bulak anlamına gelir ki Türk dünyasının hemen her yerinde, ziyaret edilen, kenarında kurbanlar kesilen pınarlar sık görülür. Türkiyede kutlu adı ile başlayan birçok yer var⁷¹⁸.

KUZUGÜDEN (İğdır m.)

Avşar boyuna bağlı, Kuzugüdenli Türkmen oymağının kurduğu köydür.

Eski adı Kuzeyden. Yöre ağzının hususiyetlerinden dolayı değişerek, Kuzugüden/Kuzuygüden/Kuzuyüden/Kuzuyden/Kuzeyden olmuş ve böyle yazılıp söylenmiş, sonradan aslı olan Kuzugüden şeklinde düzeltilmiştir.

Ankara'nın Keskin kazasının "Kuzugüdenli" adlı bir Türkmen köyü var⁷¹⁹.

Bugün Türkiye'de, kuz, kuzi, kuzu sözleriyle başlayan 200 civarında köy bulunmaktadır⁷²⁰.

Halep Türkmenleri arasında kuzugüdenli'ler de var.

Avusturya'ya sefer için çağrılan Türkmenler arasında Afşar boyundan Kuzugüdenliler de bulunuyordu⁷²¹. Bunlardan bir kısmı Yavuz zamanı, İran'a göçmüş, Safevîler'e katılmıştır. Şah Abbas I. zamanında da Aras boylarına gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Kuzugüdenli (Kuzu güdüğü) Kayseri'de yerleşen Türkmen oymaklarından⁷²².

1846-1847 yıllarına ait Osmanlı vesikalarında Avşarlar'ın Kuzu-Güdenlü oymağının Kayseri bölgesinde sık sık yağmacılık hareketlerinden bahsediliyor⁷²³.

717 T.M.Y.K. s. 764-765.

718 Türkay, C., a.g.e. s. 556-557.

719 T.M.Y.K. 1946, s. 771.

720 T.M.Y.K. s. 768.

721 F.Sümer, Oğuzlar 1980, s. 227.

722 Kalkan, Emir, Kayseri'ye Yerleşen. Türkmen. T.T.D.A. Der. Sayı 17, Nisan 1982, s. 98.

723 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 280.

Yine Osmanlı dönemi, Kuzugüdenli Türkmenleri'nin Adana, Tarsus havâlisi, Yeni İl Kazâsı (Sivas), Yüregir Kazâsı (Adana Sancağı), Niğde, Rakka Sancaklarında yaşadıkları görülmektedir⁷²⁴.

Guz/Kûz: Azerbaycan Türkçesinde "Kölge" (Gölge), "Payız (Güz) otlığı, "Guzu saklanan (kuzu beslenen) yer anlamlarına gelir.

Kuzugüdenli yörüklerinin oturduğu, aynı adlı, bir Kuzugüdenli köyü Ankara-Keskin kazasında bulunmaktadır⁷²⁵.

Ermenistan'da, Türkiye sınırına 15 km yakınlıkta eski adı Serdarabad (Türk şehri), şimdiki değiştirilen adı Oktembryan olan vilayete bağlı Kuzugüden adlı Türk köyü de Kuzugüdenli Türkmenleri'nin kurduğu köy olup, Ermeni hükümetinin 19.4. 1950 tarihli kararıyla adı Aygeşat olarak değiştirilmiştir⁷²⁶.

KÜLLÜK (İğdır m.)

Mitolojik anlamlı adlardandır. İğdır'ın büyük köylerindendir.

Oğuz Boyları listesinde Üç-Ok kolundan, Dağ-Han oğlu Üregir yahut Yüregir, Reşideddin'de ve Ebûlgazi'de "iyi iş yapan, düzen kurucu" anlamına gelmektedir. Bu anlamların Bahaeddin Ögel türkçedeki "yügrük ve yürük" sözlerinin manalarında karşıladığını belirterek şunu da ilave ediyor: "Türkçede aynı anlamı karşılayan ve eski Türklerin ünvan olarak kullandığı diğer deyim de, "külüg" idi." Eski Türkler'de töreye göre, babanın tahtına daima büyük oğulları çıkardı. En küçük oğul ise babasının evinin varisi idi. Onun evinde oturur ve baba ocağını devam ettirirdi (tüttürürdü). Bunlar, töreye göre hükümdar olambazlardı fakat babalarının şahsi mal ve varidatı onlara kalırdı, yani babanın şahsi mallarının varisi idiler. Bunun içinde bu en küçük çocuklara "Ot-Tegin", yani "Ateş Prensi"⁷²⁷ veya "Ocak-Beyi" denilirdi. Çingiz-Han'ın en küçük oğlu Toluy da bir "Od-Tigin"⁷²⁸ yani Ocak-Beyi idi.

948-952 tarihlerinde Peçenekler'in 8 boyundan biri "Külbey" boyu idi, Dontz nehri boylarında bulunuyorlardı. Bu tarihlerde Külbeylerin başbuğları İpa, sonradan da Suru idi⁷²⁹. Divitçioğlu, bu Peçenek boyunun adını "Suru Külbey" olarak belirtir⁷³⁰.

Kırgız Türklerinin Manas Destanı'nda, Manas'ın oğlu Semeteyin adamlarından Kan-Çora ile Kül-Çora'nın doğumlarında, (Türk ananesinde çok

724 Türkay, C., a.g.e. s. 55.

725 T.M.Y.K. 1946, s. 771.

726 Makas, Z., a.g.m. s. 231.

727 Ögel, T. M., s. 28-29.

728 Ögel, T.M. s. 85.

729 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 170.

730 Divitçioğlu, Sencer, Oğuzdan-Selçukluya, s. 19.

görülen) birinin avcunda kan, diğerinin avcunda kül vardı. Destanda Kan-Çora hayat boyu sadakatsiz kalmış, Kül-Çora "iyi, sadık ve kahramanca" bir hayat göstermiştir⁷³¹. Buradaki kül "ateş"in, "ocak"ın, "yurd"un, "yuva"nın sembolü idi. Gök-Türk kağanı Kutluğ Kağan'ın küçük oğlu Kül-Tigin (M.S. 685-731), Gök-Türk kağanı, Bilge Kağan'ın küçük kardeşi idi. Kül-Tigin, büyük kardeşi Bilge Kağan'ın, Kağan olması için büyük gayret sarfetmişti. Çünkü Türk töresince Kağanlık büyük kardeşin hakkı idi. Küçük kardeş ise Kül Beyi, ocak/ateş beyi olarak babanın evinin ve şahsi servetinin varisi idi. Yani babanın ocağını tüttürecek olan, ocak/ateş/kül beyi idi. Kül-Tigin'in adı da, küçük kardeş, babanın şahsi varisi oluşundan gelmektedir. Hun hakanlarından Sürük Külüg Han (M.Ö. 102-101), Kül Han (M.Ö. 56-?) da bilinmektedir⁷³².

Rasony, Türkler için önemli kaynak olarak gösterdiği, Bizans İmparatoru Konstantinos Porphyrogenetos'un "De admistrando Imperio" adlı eserinden naklen şu bilgileri verir: "İmparator zikri geçen eserinde kuzeydeki anayurttan Adriya Denizi bölgesine Hırvatları götüren başbuğlar'ın adlarını sıralar. Bu başbuğların adları, Fin bilgini Mikkola'ya göre ancak Türkçe açıklanabilir ve bunlar Avarlardan (Türk) idiler: Külük, Kösenci, Mugal (Mogbil ?), Alpel (Alper ?), Tugay Buga."

XVI. Yüzyıl Osmanlı kayıtlarında Antep'te "Küllük", "Killik" ve "Küllüce" köyleri kaydedilmiştir⁷³³.

Küllük köyü (Erzurum, Gaziantep, Hatay, Kayseri, Urfa, Tunceli. Küllüce k. (Dazkırı, Tercan, Kırşehir). Küllük k. (Sivas). Küllük mah. (Bafra-Iğdır, Gerze-Numaniye, Siirt-Sasun). Küllükuşağı köyü (Elazığ-Sivrice)⁷³⁴. Moldovya Gagauzlar'a ait "Küllük" adlı (eski bir Tatar obası) bir yöre bulunmaktadır⁷³⁵.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Ermeni kıymına karşı ve Iğdır'ın kurtuluşunda büyük yararlılıklar gösteren, rahmetli İsmail Bey, Küllük köyü eşrafındandır.

Görüldüğü gibi, bu köyümüzün adı, Iğdır'da, çöplük anlamına gelen Küllük anlamında olmayıp, Türk kültüründe kutsallık ifade eden bir gelenek anlayışı ile verilmiş bir addır.

LALELİ (Tuzluca)

Eskiden, Türkler şehzadelerin yetişmesi ve eğitimi ile görevli olanlara "lala" deniyordu. Osmanlılar'da lala denildiği gibi, Kara-Koyunlular'da, Ak-Koyunlular'da ve Safeviler'de bu söz "lele" olarak telaffuz ediliyordu.

731 Ögel, T.M. s. 500.

732 Cevizoglu, a.g.e. s.99.

733 Özdeğer, H., a.g.m, s. 47 v.d.

734 T.M.Y.K. 1946, s. 779-780.

735 Acaroğlu, M. Türker, a.g.m. s. 117.

Bugün Tuzluca ilçemizde lele sözü, büyük kardeş, ağabeyi anlamında hitap sözü olarak halen konuşma dilinde, hitap sözü olarak kullanılmaktadır. Bu köyün adı da bu lele sözünün leleli söylenişi yerine bozulmuş şekli olan laleli olarak kullanılmış olduğu anlaşıyor. XVI. yüzyıl kayıtlarında, Malazgirt sancağında "Lala" adlı Yaylak ile Hınıs sancağında, "Lale" ve "Lale Viran" mezraaları kaydedilmiştir.⁷³⁶

Azerbaycan'ın Kakh şehrinde "Laleli"⁷³⁷ ve Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde "Lelelu" köyleri var. Ermenistan'da, İcevan'a bağlı "Lalakend" adlı Türk köyü, Ermeni hükümetince adı Laligyuk olarak değiştirilmiştir.⁷³⁸

Haydar Çelebi Ruznamesi'nde, Yavuz'un, Çaldırandan dönüşünde Zengibasar'da "Hacı Lalalı" adlı bir Türk köyünden geçildiği kaydedilmektedir.⁷³⁹ Oğuzname'de, Oğuz Han'ın, Komadan doğmuş torunlarından birinin adı "Lala" (lele) idi.⁷⁴⁰

MAMIŞKUN (İğdir m.)

Arapkir köyüne eskiden Mamışgun adı verilirmiş. Arapkirli köyü yakınında eski (şimdi olmayan) bir köyün adı da olabilir.

Bu adın, yaygın Mamanlı/Mamalı, Maman, Mamılı, Mamışlı gibi Türkmen oymak adlarından verildiği anlaşıyor.

Milâdi ilk asırlarda, Türkmenler'in, Türkistan'dan, Mamık ve Konak adlı kardeşlerin liderliğinde, gelip, Sahat-Çukuru havalisine yerleştikleri, kaynaklarda anlatılır, Bu Türkmenler'e, bu iki kardeşin adının birleşmesiyle "Mamikonlu" (Kara-Koyunlu) denilmiştir. Kaynaklarda bunların Hunlar'dan ayrılma ve Kara-Koyunlu boyunun eski kabileleri olduğu belirtilmektedir. (Tarih kısmında Küçük Arsaklı sülalelerinden Mamikonlular bahsinde geniş bilgi verilmiştir).

Şecere-i Terakime'de, "Oğuz İline beylik kılan kızların zikri" bölümünde ikinci sırada zikredilen Karmış (Kamış?) Bay'ın kızı Barçın Salur (Salar) Hatun'un kocası, sonradan Mamışlı Türkmenleri'ne ad olan, "Mamış Bik" adlı Oğuz beyi idi.⁷⁴¹

Bu adın son hecesi olan "gun" sözü de önemlidir. Gun sözü Hun sözü-nün başka bir varyantı olup koyun demektir. "Mamı-konlu" = Kara-Koyunlu" da olduğu gibi kon = koyun, konlu = koyunlu demektir. Hun sözü de koyun manasına gelir. Hun adıyla anılan Türkler, koyun beseciliği ile iştigal edip bununla geçindikleri için bunlara, koyun besleyen, koyunla

736 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 55.

737 a.g. Azerbaşıcan Cum., Haritası.

738 Makas, Z., a.g.m. s. 231.

739 Haydar Çelebi Ruznâmesi, Tercüman yay. s. 82.

740 Ebülğazi Bahadır Han, a.g.e. s. 45.

741 İgazi, Şecere-i Terakime, 97.

uğraşan, koyuncu anlamında Hun denilmiştir. İğdir'ın, Gundo köyünün adı da buradan gelir.

Melekli köyünde yaşayan Mamışlı oymağının bu köyle alakalı olduğu muhtemeldir.

MELEKLİ (İğdir m.)

İğdir İli'nin en eski ve en büyük tarihî bir köyüdür. Kendisine has hususiyetlerini canlı bir şekilde yaşatmakta olan, Türkmen/Oğuz kabileleridir. Kıpçak tesiri çoktur. Köyün gelenekleri ve sosyal hayatı DedeKorkut Destanları'ndaki hayat tarzı ile uyum içindedir. Selçuklu hükümdarı Alp-Arslan Gazi'nin oğlu Melik Şah'ın, Sürmeli-Çukuru'nu fethi sırasında karargahını bu havalide kurduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yaptığımız çalışmalarda edindiğimiz bilgilere göre, köy ahalisinin önemli bir bölümü, Cingizliler (İlhanlılar)'le gelen Oğuz kabileleri olduğu kanaatindeyiz. Osmanlılar'ın mensup olduğu Kayılar'da aynı devirde Anadolu'ya gelmişlerdi. İlhaniler'le beraberlik devirlerinden kalma birçok kültür unsurları, Anadolu Türkmenleri'nde de görüldüğü gibi, Melekli köyünde de gelenekler halinde, canlı yaşamaktadır. Bu konuyu "İğdir'da Kültür, İnanç ve gelenekler"le ilgili çalışmamızda inceleyeceğiz. Köydeki oymakların adları da, bu köyümüzün Türk kimliğinin tarihi boyutlarının ne kadar derin olduğunun bir başka delilidir.

Türk coğrafyasında bu adla aynı kökten gelen yüzlerce yer adına rastlanmaktadır.

Osmanlı Kaynaklarında, Melikli (Meliklü) Aşireti: Teke, Hamid Sancakları, Gümilcine Kazâsı (Paşa Sancağı) Yörükân Taifesinden. Melikler, Melikli, Melekler, Melekli, Melekli Cemâati: Savar Kazâsı (Diyarbakir Eyaleti), Üzeyir Sancağı (Adana), Teke, Hamit, Rakka, Adana, Hüdâvendigâr, Tarsus, Sis, İçel, Karahisâr-ı Şarkî, Aydın ve Alâiye Sancakları, Pavlü Kazâsı (Hamid Sancağı), Ordu Kazâsı (Karahisâr-ı Şarkî Sancağı), Gümülçine Sancağı, Anamas Yaylağı (Hamid Sancağı) Konar-Göçer Yörükân Taifesinden⁷⁴². Ak-saray kazâsında konargöçer Türkmenler'den "Melikli Bayadı" 1760 ve 1796'da Karaman Eyâletinde, İsmil ile Karapınar arasında bulunan Belenli-Burun Derbendi denilen yere iskân edilen Türkmenler'den "Melekli-pınar" adlı Cemaât de kayıtlıdır⁷⁴³. Köydeki bazı yer adları: Gelintaşı mahalı. Köyün bu havalisinde geline benzeyen bir kaya bulunmaktadır. Bu kaya için rivayetler de anlatılır. Abdulkadir İnan, Türklerde kaya ve heykel kültüründen bahsederken, Sibiryâ gezisi sırasında dinlediği bir rivayeti şöyle anlatır. "Ural dağlarının doğu tarafında Ekaterinburg (bugünkü adı Sverdlof) şehrinden 70-80 Km. mesafede bulunan İyikköl köyünden Seferali

⁷⁴² Türkay, C., s. 181-581.

⁷⁴³ Halaoğlu, Y., a.g.e. s. 100, 105, 128.

Ağa anlatmıştı: Babası zamanında gölün kıyısında bir "gelintaş" (heykel) varmış. Buradaki Başkurtlar bu "gelintaşa" büyük saygı gösterirler, yanındaki ağaca da nezir bağlarlarmış. Bir gün bu köye büyük bir hoca gelmiş. "Bu "gelintaş" mecusilikten kalma puttur" diye "gelintaş"ı kırdırıp göle attırmış. Rivayete göre bu bir gelindi, kayınbabasının bedduası ile taş olmuş imiş⁷⁴⁴. Gendallar, Gendalaş (Pis kokulu bir bitki), Kasım Tığı Tepesi, Kireler, Gobular, Koçtaş, Kumlar, Pohluağız, Sinekler Mahalı, Şerbet Alı, Şeriler, Tap Yeri, Zekanlar, Şorağız Arkı, Kaya Çimenler Arkı, Şeril Arkı, Kızıl Bulak Arkı, Delik Kaya Mevkii ve Arkı, Tersağız Arkı, Yukarı Kaçtaş Arkı, Yukarı Sinek Arkı, Çingılağız Arkı, Daşındalı Arkı, Poşgolo Arkı ve Kültepe Mevkii. Kültepe, Delikkaya'nın biraz yukarısında olup, burada kazılar yapılmış, Milattan önceki devirlere ait kalıntılar ve eserler çıkarılmıştır.

MİRÇEKLİ / MÜRÇEKLİ (Tuzluca)

Ahali tarafından Milçekli de denilir. Balıklı göl yakınlarında bir mevkidir.

Türkmenistan'da yaşayan büyük Türkmen uruklarından biri "Murçalı" adını taşımaktadır. Bunlar eskiden beri yerleşik hayata geçmiş "Oğurçalı" (Oğruca köyü adında) boyu ile birlikte anılır⁷⁴⁵.

Ayrıca Türkmenler'in Teke Uruğundan Toktamış oymağının bir kolunun adı da "Mirgekli" dir. Tebriz ve Anadolu'da Karadeniz ağzında "g" harfi umumiyetle "c" olarak telaffuz edilir. "Mirgekli / Mirçekli" aynı telaffuzun bir söylenişi olmalıdır. Bugün Karakoyunlu ilçemizde oymak adları ve soyadları Toktamış olan eski ve büyük bir oymak da bulunuyor.

Özbekler'in Kongrad kabilesinin Gancakalı (Ganzak/Genzek/Kenzek-ali) oymağının kollarından biri "Miltek" adını taşır⁷⁴⁶. Buradaki Gancakalı (Gancak-ali) adı, Kenzek köyümüzün adı ile aynı menşelidir.

MOLLAGEMER (Tuzluca)

Bu köyün adı, M.Ö. VII. Yüzyılda, Sakalar'ın önünden Kafkaslar'ın güneyine ve Anadolu'ya gelen, adları birçok yer adında yaşayan, Türk Kimmeriler'in hatırasını taşıyor.

Ermenistan'da, Ecmiyadzin'e bağlı Molla Dursun (yeni adı Şaumyan), Serderabad (Oktemberyan)'a bağlı Molla Bayazıt (3.1.1935 de adı Bamba-kaşat olarak değiştirilmiştir), Talin'e bağlı Molla Eyyuplu (yeni adı Evlu), Anı'ye bağlı Molla Gökçe (3.1.1935'de adı Moralik olarak değiştirilmiştir) ve

744 Inan A. Makaleler C. II, s. 378.

745 Toğan, Türkistan, s. 73.

746 Toğan, Türkistan, s. 43.

Molla Musa/Musahan (26.4.1946 tarihinde, adı Voskeyask olarak değiştirilmiştir) adlı Türk köyleri bulunmaktadır⁷⁴⁷. (Gamer için bkz. Alkamer)

MÜRŞİTALİ (İğdir m.)

Bu adın, eski tarikat ve dervişlik geleneğinin tesiriyle verilmiş olduğu görülüyor. Eski dergahlardan birine mensup mürşit kabul edilen Alı (çok eski Türk adlarından) adlı bir şahsın adından verilmiştir.

NAHIRKIRAN (Tuzluca)

İğdir ili yerleşim birimleri içinde en yüksekte (2300 m) yeralan dağ köyüdür.

Nahr (nakır) sözü yöre ağzında, büyükbaş hayvan sürüsü için kullanılır. Büyükbaş hayvanlar soğuğa dayanıklı olur. Bu köy yöresinin soğukluk ölçüsünü belirtmek için nahr (dahi) kıran sözü kullanılmış ve köye de soğuk iklim şartlarının ifadesi olan Nahırkıran adı verilmiştir.

Antalya'nın Süveydiye bucağında Nahırlı adlı bir köy bulunmaktadır⁷⁴⁸.

NECEFALİ (İğdir m.)

Bu köyümüzün adı şahıs adından gelmedir. Bu ad, köyü kuran oymağın beğinin adına göre verilmiş olmalı.

Köydeki bazı mevki adları: Putlar, Keşişin bağı, Solahey, Tap Kevşeni (Kevşen = Kır), Zimit Nav (çay kenarına yapılan set), Hudunun arkı.

Nahçıvan'da, Necefalı-Dize adlı bir köy de bulunmaktadır⁷⁴⁹. Bu köylerin adının aynı menşeden olduğu anlaşılıyor.

NERZUVAN (Tuzluca)

Bu köy, Kars'dan gelip, Sürmeli-Kervansaray-Çilli üzerinden İran'a giden tarihi kervan yolunun üzerindedir. Yöre ahalisi köyün adının deve giden, deve geçen yer anlamında olduğunu söylemektedirler. Ner-zu-van adındaki ner = erkek deve, deve kervanının önünde giden rehber deve; zu = gitmek (Kürtçe/Farsça); van sözünün de yer manasıyla izah ederler, "Deve giden yol" yahut Kervan yolu anlamına gelir. Eski bir köydür.

NEVRUZLU (Aralık)

Bu köyün adının, İlhanlı hükümdarı Argun-Aka oğlu Gazan Han'ı Müslüman edip (1295) tahta geçmesini de sağlayan meşhur Emir-Nevrûz ile

747 Makas, Z., a.g.m. s. 232.

748 T.M.Y.K. 1946, s. 854.

749 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

ilgili bir oymak (Nevruz) adından gelmiş olduğu muhtemeldir. Kaynaklarda, İğdır Cennetabad nâhiyesinde de, Nevruzlu adlı bir köy kaydedilmektedir⁷⁵⁰.

NİŞANKAYA (İğdır m.)

Eski adı Kellehemo. Dağ köyüdür. Çarsala tepenin eteklerindedir.

Bu yerleşim yerinin hemen güneyinde andezitlerden oluşan büyük bir kaya bloğu bulunmaktadır⁷⁵¹. Adını bu kayadan almıştır.

OBA (İğdır m.)

Türkler'de küçük aile birleşmelerine oba adı verildiği gibi, göçebe hayatına da oba hayatı adı da verilir. Köyün eski ahalisi Taşnak Ermeniler tarafından katledilmiştir. Şimdi yaşayan ahali, Ermenistan'da, Alagöz dağları eteğinde yer alan Talin şehrinin Türk köylerinden ve Vedibasır köylerinden gelen Türkmenlerdir. Son yıllarda, Ermeniler'in topluca katlettikleri 300 kişinin toplu mezarı ortaya çıkarılmıştır.

Oba köyü (Antalya-Alanya, Çoruh-Şavşat), Oba mah. (Bingöl-Kiğı-Çönek bucağı-Murun köyü), Obaköy (Çanakkale-Kiraz bucağı), Obalı köyü (Diyarbakır-Bismil), Obanağor mah. (Trabzon-Akçaabad-Sidikser köyü)⁷⁵². Kırık'da da Oba adlı bir köy bulunuyor⁷⁵³.

OĞRUCA (Tuzluca)

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat-it-Türk adlı eserinde, Ogur: vakit, devlet, bir işte imkân ve fırsat, karşılık, hayır ve bereket arımlarına geldiği belirtilerek şu şekilde örnekler verilmiştir: "Ne ogurda kelding = ne vakit geldin?"; "Beg ogurunda (uğrunda) mening işim etildi = Beğin devleti gölgesinde benim işim düzeldi."; "Bu iş ogurluğ boldu = bu iş sırasında ve yerinde oldu."; "Atka ogur aldım = ata karşılık aldım."; "Oğuzca yolcuya: "yol ogur bolsun" denir, "yol uğurlu olsun" demektir. Bu yalnız yolculuk halinde kullanılır."⁷⁵⁴ Kaşgarlı, "Oğuş" sözünün hısım. (akraba)⁷⁵⁵ ve "Oğruk" sözünün de "derenin dönerneci" ve "tağ oruğu = dağın dönemeci, bittiği yer" anlamlarını da vermektedir⁷⁵⁶. Yine Kaşgarlı "Ögür" sözü için

750 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 463.

751 Güner, İğdır, s. 142.

752 T.M.Y.K. s. 866.

753 Turan, Ahmet, a.g.m. s. 120.

754 Kaşgarlı I, s. 53.

755 Kaşgarlı I, s. 61.

756 Kaşgarlı I, s. 98.

de "eski türkçede ögür, koyun, geyik, bağırtlak kuşu, deve gibi hayvanların sürüleri ile cariyeye v.s. topluluk için" söylendiğini belirtmektedir⁷⁵⁷.

Eskiden Amu-Derya nehri, Aral Gölü'ne dökülmeden, Sarıkamış Çukuru denilen yerden geçip Özboy (Uzboy) ölü vadisini takip ederek, Hazar Denizi'ne dökülürdü. İşte Amu-Derya'nın Hazar'a döküldüğü yerde "Oğurca" adlı bir yer olduğunu biliyoruz⁷⁵⁸.

Türk yer ve oymak adları üzerine geniş araştırmalar yapan Hüseyin Cevizoğlu, haritada Oğuzlar'ı gösterirken "Ogur Beklu" oymağını Sahat-Çukuru (İğdir Ovası)'nda gösterir⁷⁵⁹. Bugün Ermenistan toprakları içinde kalan (Nahçıvan-Erivan karayolu üzerinde, Aras kıyısında, Vedi-Basar muntıkasında "Uğurbegli" (Uğuz-Beglu) adlı Türk nahiyesi bulunmaktadır. Bu Uğurbegli nahiyesi eskidenberi Türklerle meskûn olmuş, 1918 yılında 10 bin nüfusu barındırmakta idi. Bu nahiye, yukarıda adı geçen Türkleri'nin "Ogur-Beklu" (Oğuz-Beglu) adlı oymağı tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Oğuz adı, "L.İ.R." lehçesinde "ogur" şeklinde söylenir.

Çin kaynaklarında Ogur Türkleri, Mete Han (Mao-tun/Mei-tei)'in kurduğu Hun (Hiung-nu/Haong-hu (Hanago?) devletinin tebaası olarak zikredilir⁷⁶⁰.

Atilla'dan sonra Batı Hunlar'ın parçalanmasıyla, Karadeniz'in kuzeyindeki Hunlar "Ogur" adıyla ayrılarak, Ogurlar, Onogur'lar, Şaragur'lar (Sarı Ak-Ogurlar), Uturgur'lar (Otuz-Ogurlar), Kuturgur'lar (Dokuz Ogurlar) adlarını almışlardır. Ogurlar'dan Beşogurlar, Başkurt Türkleri'nin ceddidir. Avar ve Sabirler'in baskısıyla bu Ogur oymaklarından bazıları Karadeniz'in güney bölgelerine gelip yerleşmişlerdir⁷⁶¹.

Oğuznâme'de, Oğuz Han neslinden, Salur (Salvur/Salar/Sallar) boyundan "Ögürcik Alp" adında bir Oğuz beyinden şöyle bahsedilir: "O zamanda Irak'ın güçlü halkı Bayındır (Tuzluca ilçesi Karataş köyünde oymak) boyu idi. Ögürcik Alp, Bayındır beyinin emrini dinlemedi. Bayındır Bey, Ögürcik ile bozuştı. Ögürcik'in Bayındır ile savaşacak kadar kuvveti yoktu. Bin evlik halkı ile Irak'tan kaçıp Azerbaycan'a (Şamahı'ya) geldi. Dokuz yüz evliği Salur ve yüz evliği Karkın idi."⁷⁶². Ögürcik Alp'in torunlarının bazılarının adlarına İğdir yöresinde yer ve şahıs adı olarak rastlanmaktadır: Avcı (Taşburun ve İğdir merkezde oymak), Yayı (İğdir il merkezine 6 km yakınlıkta büyük köy), Kutlu (köy adında), Behram Şah, Şiran (Taşburun köyünde oymak), Kucık (köy), Kara (şahıs ve yer adında), Küneş (oymak adı), Yimir (Eymür/Emir/İmir), Kusar (Destanda, Ögürcik Alp'in Azerbay-

757 Kaşgarlı I, s. 54.

758 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 660.

759 Cevizoğlu, a.g.e. s. 24.

760 Rasyonu, Tarihte Türkler, s. 88.

761 Rasyonu, Tarihte Türklük, s. 88 92.

762 Ebiilgazi, a.g.e. s. 85.

can'da yerleştiği Şamahı şehrinin kuzeyinde yer alan, Azerbaycan'ın büyük ve önemli şehirlerinden birinin adı da Kusar'dır).

1539 Yusufeli-Artvin İcmal Defterinde Kıpçak yeradlarından "Orucuk" adı da geçmektedir⁷⁶³. Kıpçaklar'da Oğrak/Uğrak, Karahanlı Türkleri'nin kuzeyinde oturan bir türk boyu olup, Çigil ve Çaruk Türkleri arasında gösterilerek "Bunlara Kara-Yığaç (Ağaç) dahi denilir"⁷⁶⁴ denilmektedir.

Abdulkadir İnan, Altay Dağları'nın doğu tarafında yaşayan Urenha, diğer adıyla Tuba Türkleri'nden bahsederken şu bilgileri veriyor: "Urenhalar (Tubalar) 1914 senesine kadar Moğolistan'la beraber Çin hükümetine tâbi idiler. Bunların esas kitlesi beş koşuna (sancağa) ayrılmıştı: Hazut, Oynar, Toçji, Salcak ve Kemcik. Her sancağın idaresi "Ogurda" denilen bir beye verilmişti."⁷⁶⁵

XVI. yy Osmanlı kayıtlarında, Antep'te "Uğrıca" adlı bir köy geçmektedir⁷⁶⁶.

Anadolu'da, Uğru köyü (Kastamonu-Araç-Iğdır bucağı), Uğrubey mah. (Kastamonu-Cide-Karaman köyü), Uğruca köyü (Gaziantep) bulunmaktadır⁷⁶⁷.

Türkmenistan'da Türkmen oymakları içinde "Uğrı" ve Yamut uruğuna bağlı "Uğurçalı" oymağı bulunmakta ve Uğurçalı (Oğurçalı) oymağının kollarından biri de "Terekeme" adını taşımaktadır⁷⁶⁸. Yine Türkmen Salur (Iğdır'da "Salar") boyuna bağlı oymaklardan biri de "Oğurcuklu adını taşır"⁷⁶⁹.

Türkmenistan'da "Oğruca" adlı bir şehir ile "Oğrucak" adlı bir boy kaynaklarda belirtilmektedir⁷⁷⁰. Ebülgazi Bahadır Han, Türklerin Soy Kültüğü (Şecere-i Terakime) adlı eserinde Tiveciler (Deveciler) oymağından sözaçarken Türkmenistan'daki bu "Ogurca" şehinden: "onların yurt-larının yukarısı Akdam, ayağı Ogurca idi" diye bahseder⁷⁷¹.

Ermenistan'da, Erivan'ın güneydoğusunda, Basargeçer (yeni adı Varde-nis'e bağlı Oğruca (yeni adı Karanman) adlı Müslüman Türk köyü bulunmaktadır⁷⁷².

763 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 168.

764 Kaşgarlı I, 119.

765 İnan, Makaleler I, s. 29.

766 Özdeğer, H., a.g.m. s. 49.

767 T.M.Y.K. 1946, s. 1086.

768 Togan, Türkistan, s. 74.

769 Togan, Türkistan, s. 76.

770 Togan, Türkistan, s. 73.

771 Ebülgazi, a.g.e. s. 95.

772 Makas, Z., a.g.m. 232.

ÖKÜZLÜ (Karakoyunlu)

Çok eski bir köydür. Ermeni çetelerinin baskınlarıyla dağıtılmış ve boşaltılmıştır.

Öküz sözü, Gök-Türkler'de ve diğer eski Türkler'de "ögüz" şeklinde söylenirdi. Eskiden bu söz, doğurucu, hayat veren, besleyici ilk başlangıç anlamlarında da kullanılırdı. Eski Türkçe'de ögüz sözünün ilk hecesi olan "ög" sözü, ana, doğuran, var eden anlamına gelirdi. Bu söz bugün de mana kaybına uğramış olarak, yetin (anası veya babası ölmüş), anasız, sahipsiz anlamına gelen "ögsüz" = "ög"ü olmayan şeklinde dilimizde yaşamaktadır. Oğuzlar'ın atası, neslinden türedikleri, soylarının ilk başlangıç şahsiyeti Oğuz Han'ın adı da "ögüz" sözü ile aynı kökten gelir. Ögüz/öküz sözünün Türkçe sığır/sığır denilen hayvanın erkeğine de ad olarak verilmiş olması, "ögüz"ün, türeten, can ve döl veren anlamlarıyla ilgilidir. Yine sığırın erkeğine (öküz), ve erkek deveye "boğa/buğa" adının verilmesinde de aynı anlayışın rolünü görüyoruz. Türk anlayışında, "boğ/bağ/buğ" sözü'nün Tanrı anlamı veren Tanrı'nın sıfatlarından biri olarak kullanılmakta olup, ilâhî, yaradan, var eden, ilk başlangıç manaları vardır. Eskiden Boğa sözü, sığır sürülerinde damızlık olarak tutulan (kesime verilmeğen) erkek sığırlar için ad olarak verilirdi ki, yukarıda verilen can, döl, nesil veren anlamından dolayı idi. Ünlü tarihçimiz Şemseddin Günaltay: "boğa ve öküzün ön Sümerler'de, Elamlar'da ve Sümerler'de mabut telâkkisi tetkike şayandır. Bilhassa Sümerler'in büyük ve faal ilâhı olan Enlî'n (Kudretli Öküz) telâkkisi ile Türkler'in mukaddes Ceyhan nehrine verdikleri öküz = oğuz ve oğur arasında yapılacak bir mukayese faydasız olmasa gerek." diyerek, yukarıda izaha çalıştığımız anlayışa dikkati çekmiştir⁷⁷³.

Kıymetli hocamız Kırzioğlu da bu konu üzerinde önemle durmuştur: "Sakalar geldikten sonra, Yunan kaynaklarından ilk defa öğrendiğimiz "Arakses" ve "Kyrus" (Kür) adları da Sakalar'dan kalma ve türkçedir. İlk defa Herodot'un (IV, 40) Asya'yı anlatırken "kuzeyde Kaspi Denizi ve güneşin doğduğu yere doğru akan "Arakses" (Aras) ırmağı ile mahduttur." demesiyle tanıdığımız bu ırmağın adı: "Ar-Akses" diye tahlil edilip "ar (arka, ala = güney)-Akses (okuz/öküz = ırmak)" manasını taşıyor. Herodot'ta (I. 201-202205; III. 36; IV. 11), "Göçebe Skythler" in Asya'da (Türkistan'da) oturdukları sırada Masagetler'le savaştığını bildirmesi, Önasya'daki Saka yurdunun en büyük ırmağı olan Aras'ın adının, İskender'in seferi sırasında "Yaksares" diye de tanınan Sırderya'nın eski adından ve Sakalar'dan geldiğini gösterir. Saka/İskit dilinde, Gök-Türk türkçesinde de ("Öküz/Ögüz" = ırmak) görülen kelimenin ilk şekliyle, "Akşeyana", "büyük su, deniz" manasına gelirdi. Skythler'in "Karadeniz'e verdikleri bu "Akşayena" adını

773 Günaltay, Yakın Şark, T. T. K. Yay. Ankara 1987, s. 216.

M.Ö. VII. asırda onlardan öğrenen Yunan kolonicileri buraya önceleri "A-seinos" ve sonra da "Ökse-nos ve Pontos Öksenos" (Pont denizi) dediler.⁷⁷⁴

Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat-it-Türk adlı eserinde "Öküz" sözünü şöyle verir: "Öküz: Ceyhun ve Fırat gibi her ırmağa verilen isimdir. Bu kelime yalnız olarak söylendiği zaman Oğuzlar'ca "Begenit" ırmağı anlaşılır; Çünkü şehirleri onun kenarındadı. Göçebeleri dahi bu ırmağın kenarına inerler. Türk ülkesinde bulunan birçok sular, dereler, "öküz" adıyla anılır. Sınır üzerinde dahi bir şehre bu ad verilerek "iki öküz" denilmiştir. Bu şehir "İla" ile "Yafınc" dereleri arasında bulunur⁷⁷⁵.

Yine Kırzioğlu, Kıpçaklar adlı eserinde: "Gök-Türk yazıtlarında "Ögüz") Yincü-ögüz = Sırderya, Yaşıl-ögüz = Haong-ho, Ertiş-ögüz = İrtiş İrmağı) biçiminde "İrmak, akar su" manasına geçen söz "Uygurca'da ögüz, Kırgızca'da özen, Şarkî-Türkistan türkçesinde öseng" şekillerinde görülür ("Türkiyat Mecmuası", II. 575). Yine Uygur Kağanı Moyun-Çur "Şine Uslu" anıt yazıtında (Doğu 8-2, Güney 1-2): "Üç Kaluklar", İrtiş'ı geçerek 24 Ocak 752 günü "Bolçu Ögüz"de vurdum" denilmektedir" diye yazmaktadır⁷⁷⁶. Sakalar'ın "Akhşeyena" ve bundan Yunanlılar'a geçen Karadeniz'in adındaki "Ökzen" (Pont Ökzen) adının kısaltılmışı olduğu anlaşılan "özen" şekli, Hazar Denizi batısındaki yer adlarında çok görülmektedir. Dağıstan'da, Çerkez-Özen, Kata Özen, Hubden-Özen, Manas-Özen; Azerbaycan'da Alazan (Al-özen). Kızıl-özen (Güney Azerbaycan'da) adları da biliniyor. Kaşgarlı'da "öz = iki dağ arasında bulunan dere" olarak verilir⁷⁷⁷. Anadolu'da bu ad hep "öz" şeklinde kullanılıyor ve şu su-lara verilen adlarda aynı anlamda idi: Kılıç-özü, Budak-özü, Şaban-özü, Mecit-özü, Kamışlı-öz, Eğri-öz. "öz" sözü "ögüz"ün başka bir söylenişi olup, asıl, ilk başlangıç, esas menşe, ben anlamlarında halen dilimizde kullanılmaktadır.

Ögüz/Öküz (ve aynı menşeli "özü") su ve ırmaklara ad olarak verilmesinde, suların da, besleğen, hayat veren, hayatın vazgeçilmez unsuru olmasından dolayıdır.

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun batı tarafında bulunan bir akarsu "Öküz Nehri" adını taşıyordu⁷⁷⁸.

İğdir ovasının doğu kesiminde bulunan Hanago Çayı, ovanın batı kesiminde, Aras Nehri'nden kaynaklanmayan tek tabii akarsudur. Bugün, Aras'ın kollarıyla ovaya verilen sular son zamanlara aittir. Hanago çayı eskiden ovaya hayat veren tek akarsuyu idi ve burada yaşayan ahali için hayatı önem taşıyordu. Bu akarsuyun, 1664 yılında meydana gelen (İğdir yaylalarında çok sayıda pınar ve akarsuların yeraltında kaldığı) büyük

774 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 107.

775 Kaşgarlı I, s. 59.

776 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 88.

777 Kaşgarlı IV, s 472.

778 Spuler, Berthold, İran Moğolları, s. 334.

depremden önce bol su taşıdığı, yatağının geniş ve derin olmasından anlaşılmaktadır. Bu akarsu üzerindeki Öküzlü ve Hanago köylerinin adları görüldüğü gibi eski Türk tefekkürünün izlerini taşımaktadır. Hanago (Ha-ongho?) ve Öküzlü adları da, bu suyun kenarında yaşayanlarca, Suyun hayati önemine göre verilmiş adlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu adların İlhanlılar çağında verilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Öküzlü köyü, Ermeniler'in vahşeti sırasında boşalmış, birdaha toparlanamamıştır. Halen terk edilmiş vaziyettedir.

Öküz sözü, Türkler'de şahıs adı olarak da kullanılmaktaydı. 1615'de İran seferine çıkan Osmanlı ordusunun başında "Öküz Mehmet Paşa" adlı Veziri Azam bulunuyordu⁷⁷⁹.

Osmanlı kaynaklarında, Öküzler, Öküzlü (Öküz) adlı Cemâatleri: Erzurum, Çıldır, Kars ve Sivas Eyâletleri, Kedegara Kazası (Amasya), Sinob Kazası (Kastamonu Sancağı), Ulaş Kazası (Tarsus Sancağı), Öküz baba Cemâati: uşak Kazası (Kütahya Sancağı)⁷⁸⁰.

Bugün Anadolu'da, Öküz köyü (Urfa-Bozova), Öküz Mah. (Kastamonu-Daday-Üyük köyü), Öküzcü Köyü (Kastamonu-Taşköprü), Öküzköyü (Giresun-Tirebolu), Öküzlü köyü (Adana-Kadirli, Tokat-Reşadiye), Öküzler mah. (Kastamonu-Kargı Arık köyü), Öküzören köyü (Çankırı-Çerkeş), Öküz tamı mah. (Ordu-Gölköy), Öküztaş mah. (Samsun-Alaçam-Köseköy)⁷⁸¹.

Mehmet Eröz, totemik izler taşıyan köy adları listesinde, Kızılöküz (Kars-Akyaka) adlı köyü gösterir⁷⁸².

ÖRÜŞMÜŞ (İğdir m.)

Dağ köyüdür. Örüş: Hayvan otlatılan alan, yer, mera, otlak anlamına gelir⁷⁸³. Türkistan Türkleri'nde "örüş", belirlemek, yükselmek demektir. "Kökşin buht örüşdi = göğüşü bulut belirdi."⁷⁸⁴

1595 Çıldır/Ahıska Eyaleti Muf. Tah. Defterinde "Oruş-et" köy adı geçmektedir. Kıpçak yer adlarından biri Oruş-tak adını taşıyordu⁷⁸⁵.

PANİK (İğdir m.)

Konu ile ilgili, Kırzioğlu'nda şu malûmatı öğreniyoruz: Ardahan'daki, Cemâati Gökbanüklü oymağından bahisle, onlara şimdi Banüklü dendiğini

779 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, kısım I, s. 67.

780 Türkay, C., a.g.e. s. 619.

781 T.M.Y.K. 1946, s. 889-890.

782 Eröz, M., Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984, Kültür Bakanlığı yay. Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 51.

783 Altaylı, S., a.g. sözlük, s. 947.

784 Kaşgarlı I, s. 186.

785 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 93, 173.

belirterek, 1917-1918 yıllarında çok yiğitlik gösteren Zarşat ile Göle'deki Milli Şûrâ kuvvetlerine atlıbaşı olan Güllüzaroğlu (Güllüzar, Iğdır'da ki Güllü Cevahir oğlu aşiretinin bir diğer söylenişidir) Abdullah Bey, Iğdır'dan gelme Banükü boyu mensubu, Hoçuvan (Ardahan'da) köyüne yerleşenlerden bir kahraman olduğu malumatını verir⁷⁸⁶, "Banük" (Panük/Panik), iki kaş arasına veya yüze yapılan gökboyalı "beng/ben"nin eski şekli olan Türkçe bir sözdür.

Osmanlı kayıtlarında, Acara-i Ulyâ beğliğine bağlı Penek adlı yerden bahs olunmakta ve penek'in tekrar Çıldır'a bağlandığına dair "Mühimme LXXIII, 674-675, zelka'de 999'da" kayda geçilmiştir⁷⁸⁷. Anılan Penek adlı yerin, yukarıda adı geçen Banük oymağı ve Panik köyü adıyla ilgili olduğu açıkça görülüyor.

1819 yılında Yüzbaşı "Murav'yov'un", Hazar ötesi Türkmenleri ile ilgili, listesinde Yomut boyundan gösterdiği "Pang" adlı bir oba var⁷⁸⁸. C. Vambery'in 1863'de Türkmenler'e ait listesinde, Göklen Türkmenleri'ne bağlı Beğ-Dili (Badilli) olmasının "Pang" adlı Türkmen obası⁷⁸⁹ gösterilmiştir ki, bu bizim Panik köyümüze adını veren Türkmen oymağı olmalıdır.

Türkmenler'in iskân edildiği yerlerden, "Tımar topraklarından olup, 100 yıldan fazla bir zaman Süleymanlı-i kebire tabi olan Kabanıklü mezraası" adlı bir yer de belirtilmektedir⁷⁹⁰.

XVI. yy Osmanlı kayıtlarında, Malazgirt Sancağı'nda "Benâdik" köyü ve "Beneklü" mezraası ile Hınıs Sancağı'nda "Penek" köyü⁷⁹¹ kaydedilmiştir ki, bunlar aynı menşeli gözükmetedir. "Kıpçak kişi adlarından "Bana-svili", ban oğlu demektir; "ban" Macarca da ve Temeşvar/Banat vilâyetinde hâtırası yaşayan Kıpçak ağzında Beğ, hâkim, yüksek makamlı kişi" anlamındadır. Tav-Eli Beğleri kalesinin, Dede-Korkut Oğuznamesi'nin Topkapı Sarayı yazmasında "Ban-Hisarı ve Kartel kroniklerinde "Bana/Ba-nak" ve bugün Oltu kuzeydoğusundaki Ulu kiliseli "Penek" (Panak), hep aynı yerin adı olup, "Ban"ların yurdunu gösterir."⁷⁹²

1090 ile 1110 yılları, Kıpçaklar'ın, Karadeniz sahasındaki en kuvvetli devridir. Bu devirde, Kıpçaklar'ın başında bulunan cesur ve kaabiliyetli başbuğlarından biri de "Benek" (Bonyak) adını taşıyordu⁷⁹³. Türkistan desanlarında "Benek", bir tür güçlü ve koruyucu, umumiyetle sürülerin ko-

786 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 517.

787 Kütükoğlu, Bekir; Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 1993, s. 225.

788 Sümer, Oğuzlar 1980, kitap sonlarında ilave liste.

789 Sümer, Oğuzlar 1980, kitap sonlarında ilave liste.

790 Orhonlu, C., a.g.e. s. 85.

791 Baykara, T., a.g.e. s. 18, 62.

792 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 164.

793 Kurat, Akdes Nimet. a.g.e. s. 79.

runmasında yararlanılan bir tür köpeğe verilen addır. Kars-Selim demiryolu üzerindeki Benli Ahmet köyü adı da anılan adla ilgili olmalıdır.

Köyde, Burukanlı ve Torun oymakları yaşamaktadır.

PERÇİNİS (Tuzluca)

İğdir bölgesindeki önemli yer adlarından biri de bu köyün adıdır. Tarihi bir Türk adıdır.

Ebülgazi Bahadır Han'ın, Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü) adlı eserinde, Oğuzlar (Türkmenler)'ın başında beylik yapan 7 kızdan bahseder. Bunlardan biri Karmuş Bay'ın kızı ve Mamuş Beyin karısı Barçın Salur (Salur/Salar boyundan Barçın) idi. "Onun kabri Sır suyunun yakasındadır ve halk arasında meşhurdur. Özbek ona Barçının Kök Kâşânesi (Gök çinili) der. Sanatkârane işlenmiş güzel kümbettir."⁷⁹⁴. Salur boyundan, Oğuzlar üzerinde hakimiyet sağlamış olan Barçın Hatun adına, hakim olduğu Sir-Derya boylarında bir şehir kurulmuş ve adına "Barçınlıg Kent" (Barçın'a ait kent) adı verilmiştir⁷⁹⁵. Bu ad daha sonraki zamanlarda Oğuzlar'ın yayılma alanlarında yaygın bir şekilde yer adı olarak kullanılmıştır. Perçinis adının, bu Barçın, Barçınlıg adından gelmiş olduğu anlaşılıyor. Barçın/-Parçın/Perçin'den Perçin-li = Perçin-is olmuştur. Gürcüce "ıs/is" edatı, Türkçedeki lı/li yerini tutar. 1539 Yusufeli/Artvin İcmal Defterinde, Kıpçak yer adlarından Erkin-is = "Erkinli ve Çörgen-is = Çörgen-li"⁷⁹⁶ adları geçmektedir. Ahılkelek'in doğusunda ve Khıram ırmağına karışan Maçaverçayı üzerinde Tumanıs/Dubanı / (Dede-Korkut Kitabı, XI. boydaki: Tuman'ın Kal'ası) Tumanlı/Dubanlı adlı yer bulunmaktadır. Bu şehir (Kıpçakça söylenişi ile "Dubanı", Gürcüler'ce "Dbanı" olarak söylenen bir yer "1578 - 1590 Osmanlı tarihini anlatan bazı Sefernâmelerde "Dubanı" diye anlatılmıştır⁷⁹⁷. Verilen örneklerde olduğu gibi, Tuzluca'da da kuvvetli tesirleri görülen Kuzey Kıpçakları'nın tesiriyle Perçin-li adının da Perçin-is şeklinde telâffuz edilmiş olabileceği muhtemeldir. 1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın Kafkas Seferi'nde, geçtiği yerlerden Göle Sancağı'ndaki "Vargınıs" (Vargın-lı)⁷⁹⁸ yer adında aynı ifade görülmektedir. Yüzyıllarca Gürcüler'le içiçe yaşayan Kıpçaklar'ın, Türkçe sözleri, Gürcüce eklerle söylemiş olmaları normal sayılır. İçel'in Gülnar ilçesinde Beğ-Dililer'in "Berçem" adlı bir köyü kayıtlıdır⁷⁹⁹. XIII, Yüzyılda Orta Asya'da aşağı Seyhun (Sir-Derya) boyunda

794 Ebüygazi, s. 97.

795 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 41.

796 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 1768.

797 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 90.

798 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 524.

799 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 308.

Oğuz şehirlerinden "Parçın" (Barçınlığ/Kent) adlı bir yerin bulunduğu ma-
lumdur⁸⁰⁰. Kıpçaklar'da Amilakhor Barçım ve Emîr-Akhur Barçın gibi kişi
adları'da görülmektedir⁸⁰¹.

1729 tarihli bir kayıтта, Karahisâr-ı Sahib Sancağı'nda "Barçın" adlı kazâ
geçmektedir⁸⁰². Erzincan-Refaîhiye'de Perçem ve Batı Trakya'da Perçemli
adlı köyler var⁸⁰³.

Güney Azerbaycan'da Erdebil'e bağlı Perçin ve Tebriz'de Perçin Bulağı
adlı köyleri bulunmaktadır⁸⁰⁴. Meraga'da da Türklerle meskûn şehrinde
"Perçin Bulağ" adlı bir köy de bulunmaktadır.

PERNAVUT (Tuzluca)

Yeni adı Gaziler. Kağızman ile Tuzluca arasında, Tuzluca'nın eski na-
hiyesidir. Aras Nehri'nin sağında, güney bölgeleri yaylak, koyunculuğa
elverişli, kuzeyi kışlak, sebze ve tahıl ekimine elverişli bir yerdir. Perna-
vut'da, vaktiyle altın ocakları işletilmiştir⁸⁰⁵.

Tarih bahsinde de anlatıldığı gibi Büyük İskender'in hakimiyetinden
sonra, Anadolu, İran ve Horasan'a hakim olan Selevkoslular'a karşı,
M.Ö. 225 yılında baş kaldırarak ayaklanan halk toplulukları, Arsaklı
veya Part (Horasan'da yaşadıkları "Partiya" iline göre)⁸⁰⁶ devletini kur-
muşlardı. Avrupalılar'ın "Arsac-idea" veya "Arsak-ides", İranlılar'ın "Aş-
kunyan" veya "Eşganyan" dedikleri bu Arsak/Part devletinin kurucusu
hükümdar sülalesine, Ermenice metinlerde de, anayurtları olan Belh/Bal-
kh (şimdi Afganistan'ın kuzeyinde, Amu-Derya nehrine 40 km kadar
ve Mezar-ı Şerif şehrine 20-25 km kadar yakınlıkta bulunan Belh şehri)
bölgesine göre Bahlavig/Bahlavuni sülalesinin "Parn" oymağından çık-
tığı belirtilmekte ve "bütün Oğuznâmelerde 24 Oğuz boyundan biri olan
Bayındırlılar'dan (Reşideddin ve Yazıcıoğlu'nun listelerinde Üç-Oklar'-
dan Gök-Han oğlu Bayındır/Bayındur; Kaşgarlı'da 3. sıradaki Bayındur)
olarak anlatılmaktadır."⁸⁰⁷

Ak-Koyunlu devletinin kurucusu Bayındırlı oymağı da Pehlivaniler'den,
dolayısıyla Parnlar'da gelmedir.

Küçük Arsaklı (Aras) kırallığı zamanında Arpaçay boyundaki Şöregel
hâkimleri olup, IX. Yüzyıl ortalarına kadar Şöregel ve Anı derebeyleri

800 Stimer, Oğuzlar 1980, s. 559.

801 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 165.

802 Halaçoğlu, a.g.e. s. 116.

803 Turan, A., Batı Trakya ve Anadolu'da Köy Adları, T.D.A.Dergisi, sayı 85, Nisan 1991,
s. 175.

804 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

805 Saraçoğlu, Hüseyin, Milli Eğitim Bakan. Yay., İstan. 1989, s. 267.

806 Kayabali-Arslandoğlu, Azerbaycan Dergisi, sayı 226, s. 55.

807 Kayabali-Arslandoğlu, Azerbaycan Dergisi, sayı 226, s. 55.

olarak yaşamış, tarihlerde , Pernavut civarı ile Kağızman-Kötek havalisinde yaşadıkları bildirilen Kamsarakan/Gamsarakanlar da, Parnlar'ın "Bahlav"/Pehlivani kolundan gelmedir.

Sahat-Çukuru'na gelip yerleşen Türk boylarından Ak-Hunlar, V. asrın başlarında Moğolistan'a hakim bulunan Apar (Cücen) aşiretine bağlı bir kabileydiler⁸⁰⁸. VI. Yüzyılda Gök-Türkler'in baskısıyla Orta Asya'dan kaçan Aparlar'ın büyük bir kolu'da gelerek, Karadeniz'in Kuzeydoğusundaki Kıpçak Bozkırı (Deşt-i Kıpçak) ile Karadeniz'in kuzey taraflarına yerleşmişlerdir.

Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla, 1146 senesinde Azerbaycan'da istiklâlini ilân eden Kıpçak Atabey hanedanı, Parnlar'dan Pehlivaniler sülalesindendi⁸⁰⁹. Bunlar zamanında, Azerbaycan ve Sahat-Çukuru'na birçok yeni Türk kabileleri getirilerek yerleştirilmiştir.

"Parnavut/Pernevüt/Pernegüt (yöre ağzında "Pernöyüt") köyü, Moğollar ile Türkistan'dan gelen, Oğuz/Türkman boylarından apayrı ve Uygur-Kırgız lehçesini andıran çok iptidai ve saf bir Türkçe ile konuşan Ayrım/Ayrum boyunun yaşadığı yörenin merkezidir. Ayrımlular, Tuzluca ilçesinde 40'a yakın köyde oturmaktadırlar. Bunlardan, Pernavut'ta oturan bir oymak Ayrım soyadını almış olup, Ayrımlular'ın en büyük oymağıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında bölgenin müdafaası için "Ayrımlu İslâm Şurası"nı kuran ve çok yararlı mücadeleler veren rahmetli Şamil Bey, Ayrımlu oymaklarının boybeyi idi. Ayrımlular, kendilerinin, tarihi kaynaklarda da geçen "Küçük Zaman Han" oğulları nesline dayandığını söylerler⁸¹⁰.

Parnavut sözünün, "Alp-agut", "Bay-avut" adları gibi, Moğolca "Parnagut" (parnlar) denilen bir Türk boyundan kaldığı anlaşıyor. Altınordu Devleti zamanında, Parnavut adıyla fonetik benzerlik içinde olan, Özbekler'in Turgavut, Salcavut, Bayavut, Oymavut, Kürlevüt kabile adları⁸¹¹ ile Mugan'da gördüğümüz yer adı "Tarnaut" da aynı yapı özelliğine sahiptir. "avut/aut", Türk-Moğol lehçesinde çoğul olarak kullanılır. Parnlar = Parn-avut (lar) gibi. Parnlar (Parnavut)'dan bir kol da Karabağ'ın, Zengezur (Karasu) sancağında yerleşerek, orada bulunan "Parnagut/Bernagut" köyüne adlarını vermiştir. Ermeni tarihçisi Prof. Nikolas Adontz, 1875'de bu parnagut köyünde doğmuştur⁸¹².

1578 Çıldır Eyâleti Tahrir Defterinde vergi mükellefi Ahıska köylülere arasında Khalpavut (Alpavut)⁸¹³ ile 1595 Ardanuç Muf. Tahrir Defterinde, Yusufeli'ndeki yer adlarından Çalk'ovit adı geçmektedir⁸¹⁴.

808 Grousset, R., Bozkır İmparatorluğu, s. 82.

809 Resulzade, M. E., Kafkasya Türkleri, s. 6.

810 Bu hususta, "İğdirda Oymaklar" adlı, devam eden çalışmamızda geniş bilgi verilmektedir.

811 Togan, Türkistan, s. 43.

812 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 463.

813 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 178.

814 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 172.

Parnak/Parnakni adlı, Oltu'da, Oltu ve Penek çayları kavşağından sonra, Oltu çayı solunda iki kale var. Bunlardan biri kız, öteki oğlan kalesidir. Ak-Koyunlular'daki "Pornak/Bornak" boyu adı ile benzerlik içindedir⁸¹⁵.

PIRSAK (Tuzluca)

Halk ağzında "Pırsak" diye söylenir. Bu adın ikinci hecesi olan "sak" sözüne bakacak olursak, Saka Türklerinin hatırası olduğu anlaşılır. Sakalar'la ilgili olduğu bilinen, Karsak, Varsak, Farsak, Parsak v.d. boy adlarıyla aynı fonetik yapı içindedir.

Azerbaycan'da "Pırsagat (Sag/sak-at / Sakalar veya Saka yurdu) adlı yer ve boy adına rastlıyoruz⁸¹⁶.

Güney Azerbaycan'ın Miyane şehrinde de bir "Pursaklu" adlı köy bulunmaktadır⁸¹⁷.

Eröz'ün, Peçenekler'e ait olduğunu belirttiği, Kars-Küçükova'da, Pursak adlı bir köy bulunmaktadır⁸¹⁸. Ankara'nın, Keçiören ilçesine bağlı, Esenboğa Havaalanı yolu üzerinde de Pursaklar adlı köy de biliniyor.

Radloff, 1861 yılında, Sibiryâ gezisi sırasında, Lebed Tatarları'nın bir köyünde dinlediği mitolojik bir destanda Bay Ülgen'in dört oğlundan birinin "Pırşak-Kan" adını taşıdığını yazmaktadır⁸¹⁹.

PİRÇO (Aralık)

Oymak veya oymak beyinin adını andırıyor. Eski Türk inançlarını devam ettiren Altay Türkleri'nin inançlarında, İlahi motifli hanlarının birinin adı "Pırçu Kan" idi⁸²⁰. Koyün Diğer adı Saraçlı'dır. (Bakz. Saraçlı)

PİRDEMİR (Tuzluca)

Eski dervişlik geleneğine göre şahıs adından verilen addır. Celayirler adlı aileler bu köydendir. Bunların bir kısmı, Tuzluca ve İstanbul'da yerleşmişlerdir.

PİRLİ (Tuzluca)

Bu köyün adının, eskiden burada yaşamış, dergâh sahibi, pirlik mertebesinde olan bir beye göre verildiği söyleniyor. Eskiden büyük köy idi. Bir kısım aileler Iğdır'a yerleşmiştir.

⁸¹⁵ Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 163-164.

⁸¹⁶ Cevizoğlu, a.g.e. s. 52.

⁸¹⁷ a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

⁸¹⁸ Eröz, Prof.Dr. M., Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu, Türk DİN. Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1984, s. 214.

⁸¹⁹ Radloff, W., Sibiryâ'dan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, C. II, s. 123.

⁸²⁰ Radloff, Sibiryâ'dan, C. III, s. 7.

Şahıs ve Yer adında "pir" sözünün çok kullanıldığı biliniyor. Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safeviler'de de aynı gelenek vardı. Köyde oturan aileler arasındaki rivayetlerde, geçmişlerinin soylu beglerden geldiğini anlatırlar.

RAĞBET (Tuzluca)

Civarındaki eski kalıntılardan, çok eski bir yerleşim yeri olduğu anlaşıyor. Bu kalıntılar, buranın önemli bir merkezi yer olduğunu gösteriyor.

RAMAZANKENT (Aralık)

Şahıs adından verilmiş bir köy adıdır. Bu köyde Radikanlı aşireti iki kol olarak meskündür. Bu oymaklardan biri Güllü Cevahırağa oymağıdır. Bu oymağın bir kısmı Göle civarına göçmüş olup, orada Güllü zer oğulları diye anılmaktadır. Cevahir = zer aynı anlamı verir. Azerbaycan Ordusu generallerinden merhum Eleşref Bey bu oymağın başbeyi idi. Eleşref (Ali Eşref) Bey 3 Kasım 1918 de Kurulan, merkezi Iğdır olan "Aras Türk Cumhuriyeti" nin kurucuları arasında yer almış, Ermeni mezalimine karşı yapılan mücadelelerde büyük hizmetleri geçmiştir. Güllü Cevahiroğulları "Eleşref Bey Nesli" olarakta anılırlar. Radkanlılar çok eski Türk oymaklarından olup, eski baba yurtları Alagöz Dağları'ndan gelmedirler.

SARAÇLI (Aralık)

Türk "Saraçlı" boyu adına göre verilmiş addır.

Köyün eski adı Pirço idi. Saraçlı olarak değiştirilmiştir. Yeni adının Saraçlı olarak seçilmesinin sebebi, Pirço'dan daha eski adının Saraçlı (Türkmen boyu) olduğuna dair halk arasında yaşayan rivayetler olduğudur. Bu şekilde yeniden tarihi adına kavuşturulmuştur.

Kırzioğlu, Kıpçaklar'a ait yer adlarından, Sarıcalı/Sarıhacılı/Saraçlı adını belirtmektedir. 1595 Gence Tarihi'nde, Gence vilayetindeki Yirmidört-lü Ulusu (24 Oğuz boyu) ve Otuzikili Ulusu (24 Oğuz ve 8 Kıpçak boyu) topluluklarında bu adlar, birer boy adı olarak geçmektedir. Tarihi kayıtlarda, Iğdır, Tuzluca ve Erivan bölgelerinde, "Saraçlı" adıyla anılan oymakların yaşadıkları belirtilmektedir. Bunlardan bazı kabilelerin Ağrı ilinde yerleştiklerini bilmekteyiz. Bu oymağın adının yaygın bir söylenişi de "Sarıcalı"dur. Kırzioğlu, Saraçlı adı için: "Sarışınılığından böyle anılıp, bunlardan okumuşların isteği ile veya bir Hacı boybeğine göre "Sarı Hacılu" denmiş olduğunu, bundan da "Saraçlı" adının çıktığını sanıyoruz." demektedir⁸²¹.

Azerbaycan'da Saraçbudağı adlı bir yer bulunmakta ve Saraçlı adlı kabile adından geldiği belirtilmektedir⁸²².

Osmanlı kayıtlarında Sarac, Saraclı (Saraclu) Aşireti: Tokad, Kütahya, Manavgat Kazası (Alâiye Sancağı)⁸²³; Sarac, Saraclar Cemâati: Şarkpâre ve Tokad Kazaları (Sivas Sancağı), Ünye Kazası (Canik Sancağı), Düşenbe Kazası (Alâiye Sancağı), Geyve Kazası (Kocaeli Sancağı), Uşak Kazası (Kütahya Sancağı); Sarac Öğüğü Cemâati: Yüreğir Kazası (Adana Sancağı), Adana Eyâleti⁸²⁴.

Anadolu'da Saraclı adlarıyla 30 civarında köy bulunmaktadır.

SARIABDAL (Tuzluca)

Abdal adı, tarihte Ak-Hunlar'a verilen "Eftalit/Ebdalit" (Abdallar) a-dından gelir. Abdal adı kutsallık ifade eden anlamlarda da kullanılmıştır. İnsani değerlere önem veren, doğru ahlâklı ve ruh temizliğini gaye edinmiş ve bu gayesini, kadim Türk düşüncesi ve ülküsü ile kaynaştırmış olan Türk sufiliği, fütuhatta ve yurt müdafaasında da büyük hizmetler görüyordu. Bozkır Türk Alp düşüncesinin de temsilcileri ve Türk sufiliğinin Horasan'dan beri önderleri olan Şeyhler⁸²⁵, "abdal" ve "baba" deyimleri ile anılmışlardır.

Türkmenistan'da Türkmen uruklarından biri "Abdal" adını taşımaktadır. Bu Abdal uruğu, Sarı ve Köse adlı iki koldan ibarettir⁸²⁶. Türkistan'da "Sarı Kavdal" (/Abdal-4900 m) adlı bir dağ bulunuyor⁸²⁷. Yine bu adla Ak-Hunlar'a ait bir yer adı da tespit edilmiştir⁸²⁸.

XVI. YY. Osmanlı kayıtlarında, Hınıs sancağında "Abdalcık" (Varto'da) ve "Abdal Yurdu" adlı köyler bulunmaktadır⁸²⁹.

1691 yılında iskân edilen oymaklardan, Dulkadirli ulusuna bağlı, "Büyük Abdallı" ve "Küçük Abdallı" adlı oymaklar da zikredilmiştir⁸³⁰.

822 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 156, 157.

823 Türkay, C., a.g.e. s. 143.

824 Türkay, C., a.g.e. s. 646.

825 Şeyh sözü Arapçadır. Önceleri Türkler, Şeyh yerine aynı anlamda şih sözünü kullanırlardı. Şimdi de Iğdır yöresinde Caferî din hocalarına "şih" denilmektedir. Şih, Türkçe ılık sözünün değişmiş şeklidir ki, Arapça şeyh, Farsça şah sözünden farklıdır. Azeri ağzında Işık/Işikh şeklinde söylenir. Işikh sözünün başındaki "ı" sesinin düşmesiyle Azeri ağzıyla "Şikh", Anadolu ağzıyla "Şih" şeklinde söylenmektedir. Şikh/şih/ılık veren, aydınlatan, bilen, bilgili, çok bilen, başbilen anlamlarını ifade eder. Türkiye'de "aydın", Azerbaycan'da "ziyalı" sözleri de aynı anlamlar için kullanılmaktadır.

826 Togan, Türkistan, s. 75.

827 Togan, Türkistan, s. 11.

828 Aşan, Muhammet Beşir, Elazığ, Tunceli, Bingöl illerinde Türk iskân izleri, (XI.-XIII. y.y.), Türk Kültürünü Araştırma Ens. yayını, Ankara 1989, s. 100.

829 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 9.

830 Halaçoğlu, a.g.e. s. 132.

Kırım'da da Abdal/Ebdal adlı bir köy bulunmaktadır⁸³¹.

Ermenistan'da, Abovyan (eski adı Eler)'e bağlı Abdallar (4.4.1946'da değişen adı Atsavan) ve Kartuni'ye bağlı Abdalağalı (3.1.1935'de değişen adı Varaşen) adlı Müslüman Türk köyleri bulunmaktadır⁸³².

SARIBULAK (Tuzluca)

Bulak/Bolak adlı Türk boyunun "Saribulak" adlı kolundan gelen oymağın verdiği addır. (Bak. Bulak boyu ile ilgili Karabulak köyü bahsinde Bulaklar'la ilgili geniş bilgi verilmiştir).

SARIÇOBAN (İğdir m.)

Türk boyu Çobanlıları'nın, Sarıçoban kolundan verilmiş addır.

Büyük Türk boylarından Peçenekler'in, M.S. 860-880 yıllarında İdil nehrini geçerek, Karadeniz'in kuzeyine hakim oldukları sırada, topluluğu 8 uruğ teşkil ediyordu. Bunlardan biri de "Çoban" uruğu idi⁸³³.

Çobanlı boyu, İlhanlılar'ın kuruluşunda da bulunmuştur. Olcaytu zamanında, Çobanlılar'ın reisi "Çoban" İlhanlı beğlerbeği bulunuyordu. Çobanlılar'ın yurtları Sahat-Çukuru (Erivan-Iğdır ovası) idi. Safevîler'e kadar buraların hakimi olmuşlardır. Safevîler çağında da buralarda hakimiyetlerini kısmen sürdürmüşlerdir. Bu Sarıçoban köyü, anılan sahanın orta yerinde, Aras kenarında yer almaktadır.

Türk Dünyasında yaygın olarak rastlanan, Çoban oymak ve yer adının, Balkanlar'da ve Türkiye'nin birçok yerinde, boy ve yer adı olarak görülmesi, Peçenekler'den Çoban uruğunun hatıralarıdır Bizans devleti 1048 yılından itibaren Peçenekleri, doğudan gelen Müslüman Türkler'e karşı kullanmak üzere, Batı Anadolu'ya, sonraları da "Kilikya"ya (Adana bölgesi) zorla yerleştirmişlerdir⁸³⁴.

Çoban adı, şahıs adı olarak da çok kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman Bey'in oğullarından birinin adı da Çoban idi. Osman Bey, oğluna verdiği bu adı, İlhanlılar'dan, Çok sevip beğendiği, Anadolu genel valisi Emir Çoban'ın (Emirü'l Ümera) adına göre vermişti⁸³⁵.

X. Yüyl ortalarında, Çoban boyu Don nehri kıyılarında yaşamakta olup, "Kangar (Kenger = cesur) adı ile zikredilen boylardandı⁸³⁶.

831 Turan, Ahmet, Kırım ve Doğu Anadolu'da Yer Adları Üzerine, T.D.A.D. sayı 85, s. 103; Doğru, A., a.g.m. T.D.A.D. sayı 48, s. 81.

832 Makas, Z., a.g.m. s. 224.

833 Kurat, Akdes Nimet, a.g.e. s. 55-56.

834 Eröz, Hristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983, s. 25.

835 Gökbilgin, Tayyip, İslâm Ans., Osman I, md. s. 443.

836 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 170.

Bugün, Türk Düyasının her yerinde, boy veya yeradı olarak Çoban, Çobanlı v.b. adlarına rastlanmaktadır. Türkiyede de yüzlerle yere ad olarak verilmiştir. Sarıçoban köyümüzün adı da, buraya yerleşen, tarihte önemli rol oynayan bu büyük Çobanlı Türk boyunun bize kalmış değerli bir hatırasıdır.

Köydeki bazı mevki adları: Bozlar, Dallar, Kumtepe, Hatıput (Put = set), Karaput, Çarıkcı yerleri, Hakverdi yerleri, Karatepe, Cillik (cil = ufak kamaşa benzer bir bitki), Garaağaçlık Gul Usup (Emir Kul Yusuf) Arkı.

SEFERKULU (İğdir m.)

Şahıs adından verilmiş köy adı.

SERHAN (İğdir m.)

Ser-Han şahıs adından verilmiş yeradıdır. Ser, Farsca baş demek olup, Ser-Han = Baş Han anlamındadır.

SIÇANLI (İğdir m.)

Güngörmez Deresi vadisinde kurulmuştur.

1794 den 1925 yılına kadar İran'da devlet idaresini ellerinde tutmuş olan Kacarlar'a bağlı bir oymağın adı Suçanlı idi⁸³⁷.

Osmanlı kaynaklarında Siçanlı (Siçanlı) Cemâati: Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Yörükân Taifesinden⁸³⁸. Siçan köyü (Kars-Digor). Siçan mah. (Gaziantep-İslahiye-İdilli köyü). Siçancık köyü (Urfa-Bozova-Kanlıavşar bucağı). Siçankale kom'u (Erzin-can-Tercan-Pülk köyü). Siçanlı köyü (Hatay-Reyhaniye, İçel-Gülнар, Kayseri-Pınarbaşı, Kütahya-Gediz). Siçantarla köyü (Kastamonu-Taşköprü)⁸³⁹.

XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında, Hınıs sancağında "Siçanlı" adlı köy belirtilmektedir⁸⁴⁰.

Ermenistan'da, Talın (Alagöz)'a bağlı Siçanlı (3.1.1935'de değişen adı Avtona) adlı bir Türk köyü de bulunmaktadır⁸⁴¹.

SİNEK / SİNEKLER (Tuzluca)

Sinek Yaylaları diye anılan bu sahada Başsinek, Zarifhane ve Ombulak köyleriyle, Ortasinek adlı bir yer bulunmaktadır.

⁸³⁷ Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 636.

⁸³⁸ Türkay, C., s. 678.

⁸³⁹ T.M.Y.K. 1946, s. 972.

⁸⁴⁰ Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 65.

⁸⁴¹ Makas, Z., a.g.m. s. 233.

R. Tapper adlı İngiliz sosyoloğu, Güney Azerbaycanı'nda yaptığı araştırmalarında, "Senekli Oymağı" adı verilen ve Türkçe konuşan bir Kürt oymağından bahseder. Aynı araştırmacı, Senekli adının "Hüseynekli"nin bozulmuş şekli olduğunu ileri sürüyor⁸⁴². Azerbaycan ağzında Hüseyin adı umumiyetle "seyn/söyn" şeklinde telaffuz edilir. İğdir mahalli ağzında da bu söyleniş görülmekte, Hüseyin-Ali adı "Seynalı/söynalı" şeklinde söylenir. Ancak bu izahla, "Sinek/senek" yer adının ilişkili olabileceği ihtimali zayıftır. Togan, Hatıralar eserinde, kendisinin, Başkurtlar'ın "Sokli-Kay" uruğuna mensup olduğunu ve kendilerine yakın "Senekli-Kay" uruğundan bahsederek, bunların "Kaylı" uruğunun şubeleri olduğunu söyler⁸⁴³. Komünist rejimin ilk yıllarında, Başkurdistan'da, Ruslar'a karşı başlayan halk ayaklanmasında, isyanın başını çeken bu Senek (Sinek) oymakları idi.

Sakalar'ın hükümdar sülâlesi (Oğuznamede Efrasyab oğlu Alp Arovaz Han adıyla, tarihlerde siuni (/siunik) Beğleri diye anılır. İslâm çağına kadar, Karabağ ve Nahçıvan yörelerine egemen olmuştur⁸⁴⁴. 70-80 yıl evveline kadar, Türk, Rus ve Azerbaycan haritalarında, Karabağ, Gökçeğöl ve Nahçıvan üçgeninde kalan bölge ve çevresi "Siunik" adıyla gösterilirdi. Eskiden, bu bölgede Sakalar'ın Siunik adlı kolu hakimiyet kurmuşlardı. Siunikler'in yönetici boyu "Sakan" adını taşıyordu. Bugün İğdir'da, Sakanlı (Saklı) ve Tuzluca'nın Sükü köyünün en eski, yerli kabilesinin adı da Sakan Uşağı adını taşıyor ki, Siunikler (Sakalar)'ın hatıralarıdır.

1549 yılında, Osmanlılar'ın, Kıpçak Atabekler yurdundan fethedilen yerlerden "Ersinekin" (Şenkaya'nın Kosor köyündeki "Ersinek" yaylak ve dağa adını veren) adı kaynaklarda geçmektedir⁸⁴⁵.

Osmanlı kayıtlarında, Sinekci (Senekci) Cemâati: Gördos Kazası (Saruhan Sancağı), Sinekli/Senekli (Senekli/Senekli) Cemâati: Dedeoğaç Sancağı (Edirne Vilâyeti), Silivri Kazâsı (Vize Sancağı); Edirne Kazâsı'nda, Sinekli/Seneklikâfir ve Sinekli/Seneklimüslim adlı Cemâatler kaydedilmiştir.

SOĞUKBULAK (Tuzluca)

Bu adın, yukarılarda bahsi geçen Bulak/Bolak boy adından gelmeyip, pınar anlamında kullanılmış yeradıdır.

Ermenistan'ın kuzey kesiminde, Gürcistan sınırında, Legli dağının doğu kısmında eskiden Türler'in yaylak yöresi olan yörede türk köyü.

842 Eröz, Mehmet, Doğu Anadolunun Türklüğü, İst. 1975, s. 13.

843 Togan, Hatıralar, s. 7.

844 Kayabalı-Arslanoğlu, Azerbay. Derg. sayı 226, s. 54.

845 Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi, s. 203; Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 169.

SÖĞÜTLÜ (Tuzluca)

Türk yer adlarının en yaygın olanlarından. Boy adı olarakta rastlanmaktadır.

Osmanlı kaynaklarında Söğüt, Söğütlü Cemâati: Kütahya, Meraş, Hamîdeli, Karahisâr-ı Şarkî ve Biga Sancakları, Ünye Kazâsı Canik Sancağı, Ergani Kazâsı (Diyarbakir Sancağı), Bursa ve Adranos Kazâları (Hüdâvendigar Sancağı), Balıkesir Kazâsı (Karasi Sancağı), Haymanateyn Kazâsı (Ankara Sancağı), Konar-Göçer Yörükân Tâifesinden⁸⁴⁶.

XVI. Yüzyıl Osmanlı kayıtlarında, Antep'te "Söğütlüce" köyü⁸⁴⁷ ile, Hınıs ve Malazgirt sancaklarında 22 yerde "Söğütlü" adlı yer belirtilmiştir⁸⁴⁸.

Anadolu'da yüzlerce Söğütlü adında yer bulunmaktadır.

1595 Ahıska Tahrir Defterinde vergi mükellefi şahıslardan "Söğüt" şahıs adına da rastlanmaktadır⁸⁴⁹.

SULTANABAD (İğdır m.)

Ermeni çetelerinin baskısıyla terkedilmiştir.

Bistun dağı eteğindeki Sultanabad ile Kür ırmağı yakınında, Mugan çölünde bulunan Sultanabad şehirlerini İlhanlı Olcaytu kurmuştu⁸⁵⁰. İlhanlılar'ın (Olcaytu'nun), Zencan yakınlarında "Cumhal geçidi"nde kurduğu ve Olcaytu'dan sonra başkentleri olan şehrin adı da "Sultaniye" veya "Sultanâbâd idi"⁸⁵¹.

Ermenistan'da, Amasiya'ya bağlı Sultanabad (yeni adı Şurabad) ve Aziz-beyov'a bağlı Sultanbey (3.1.1935 de değişen adı Bartsruni) adlı Türk köyleri⁸⁵² bulunmaktadır.

Ağrı'nın Eleşkirt kaâsında, Sultanabad adlı bir köy var⁸⁵³.

SÜKÜ (Tuzluca)

Bu köyün adı Saka Türkleri ile alakalı olup, Saka adının bazı Türkistan lehçelerinde telaffuz şeklidir.

846 Türkay, C., s. 682.

847 Özdeğer, H., a.g.m. s. 49.

848 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 6667.

849 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 179.

850 Spuler, Bertold, İran Moğolları, s. 489.

851 Spuler, Bertold, İran Moğolları, s. 122.

852 Makas, Z., a.g.m. s. 233.

853 T.M.Y.K. 1946, s. 996.

Togan, Yarkent nehrinin Çince ismi olan "So-kü" nün Saka kelimesinden geldiği üzerinde durmuştur.⁸⁵⁴ Eski Çin kaynaklarında Sakalar'ın adı, Su ve Se diye geçmektedir. Şimdi, Türkistan'daki Çu ırmağının adı da Sakalar'la ilgilidir. Sakalar'ın adı umumiyetle (özellikle batı kaynaklarında "Skyth/Scyth/İskit" ve kısa olarak "Sky" olarak söylenmektedir. "y" harfi Rusça ve bazı batı dillerinde "u" sesini vermektedir. Skut/Sku gibi. Buradaki Skut/Sku sözünün, Türk halk ağzında, tren = tiren, grup = gurup, kral = kiral sözlerinde olduğu gibi iki ünsüz arasına ünlü getirilerek, Skut = Sukut, Sku = Suku gibi söyleneceği gibi Suku = Sükü şeklinde de söylenebileceği görülmektedir.

Gök-Türkler çağında, Fergane ve Peñçikent'te, askeri değeri olan yerlerden birinin adı da "Sukuluk" idi. Gök-Türkler zamanı Türgiş (Türkeş)'lerin Kağanı "So-ko" adını taşıyordu. 711 tarihinde Bolçu yakınında yapılan savaşta, Gök-Türkler (Kül Tegin ve Bilge) tarafından telef edilmiştir. Cingiz Han'ın ortaya çıktığı devirde, Cingiz'in etrafında toplanan oymak beyleri, "Sükekenli Sügekey", Barulaslardan "Suku-Seçen"⁸⁵⁵ adları da bu köy adıyla aynı kökten olduğu görülmüyor.

XVI. Yüzyıl kayıtlarında, Tekman sancağında "Ak Sekü"⁸⁵⁶ ve "Taşlu Sekü" köyleri kaydedilmiştir.⁸⁵⁷

Cevizoğlu, Van'ın kuzeyinde, Sekü-Göksekü⁸⁵⁸ oymağını ve İran'-da, Saknı (Sakan) boyu içinde de Sükü adlı bir oymağı göstermiştir⁸⁵⁹. Sükü köyünde oturan yerli oymaklardan birinin Saka boylarından olan "Sakanlı" adını taşıması dikkat çekicidir. XVIII. Yüzyıl kayıtlarında, Kilis'in güneyinde, civarında konar-göçer Türkmenlerin oturduğu "Soku dağı" adı geçmektedir⁸⁶⁰.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferinde, Van'ın kuzeyine düşen Pasın-Eleşgert arasında Söken adlı bir yıkık köyde, Atabekler'den gelen elçileri kabul eder⁸⁶¹.

Kırım'da, Sküp köyü. Rahmetli A. Doğru, bu ad için Yugoslavya'da Türklerin "Üsküp" ve Yugoslavların "Skopia" dedikleri şehirle bu Sküp adının ilişkili olabileceğini söylüyor⁸⁶². Azerbaycan'da Şeki ve Seki şehirlerinin adları da sakalar'la ilgili adlardır.

854 Togan, Giriş I, s. 406.

855 Temir, Ahmet, Cengiz Han, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1105, Ankara 1989, s. 30.

856 Baykara, Tuncer, Hınus ve Malazgirt S.Y.A. s. 78.

857 Baykara, Tuncer, a.g.e. s. 85.

858 Cevizoğlu, a.g.e. s. 21.

859 Cevizoğlu, a.g.e. s. 115.

860 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 82.

861 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 509.

862 Doğru, A., a.g.m., s. 95..

Türkmenistan'da, Türkmen Yavmut uruğunun Küçük Tatar, oymağı, Atabay obasının kollarından biri "Süki" adını taşıyor⁸⁶³ Bütün bu adlar, geniş bir sahaya yayılmış Sakalar'ın hatıralarıdır.

SÜRMELİ (Tuzluca)

Dede-Korkut Destanları'nda, İç-Oğuz'un padişahlık merkezi, kışlak yurdu olan, Tarihi Oğuz şehridir. Selçuklular'dan beri, XIX. Yüyılın sonlarına kadar, Selçuklu, İlhanî, Kara-Koyun, Ak-koyun, Safevî ve Osmanlı devletlerine sancak merkezi olmuştur Bu satırların yazarı da bu köy ahalisindendir.

İslâm kaynaklarında, Erzurum ve Ahlat Emîrlerinden ayrı olarak bir "Kars Emîri" ile bir de "Surmari Emîri"nden bahsediliyor. "Surmari/Sürmeli Emîrliği", Osmanlı tarihi başlangıcı için de son derece ehemmiyetli ve tetkike değer mahiyette olup, 1239 yılında Çingizli fetihlerine değin ve Osmanlıları çıkaracak olan Kayıglı/Kayı Oğuzları'nı 1200'lü yıllarda, "Sürmeli-Çukuru (İğdır ovası)" bölgesinde yerleşmiş oldukları görülür. Kars ve Sürmeli şehirlerindeki küçük emirliklerin, 1125'den itibaren Anı'nın bir yıl süren kuşatılması ve kurtuluşu sırasında Emîr Fadlûn'a yardım eden Sökmeoğlu veya Dilmaçlılar'dan gelen, Türkman Beğleri tarafından kurulmuştur⁸⁶⁴. 1164 de Sürmeli hâkimi Emîr İbrahim idi.

Osmanlı Kaynaklarında Sürmeli Cemâati: Revan Eyaleti, Revandiz Sancağı (Şehri-Zor Eyaleti, Gölpazarı-Hüdâvendigâr Sancağı)⁸⁶⁵.

Sürmeli hakkında, Tarih bahsinde geniş malumatlar verilmiştir.

ŞAHMİRZE (İğdır m.)

Şahıs adından verilmiş yeradı.

ŞAHVEKİLİ (Aralık)

Emince köyü mezraasıdır. 1953 de terkedilmiştir. Şahıs adından verilmiş olduğu anlaşılıyor. Adından da anlaşılacağı gibi, Safevîler devrinde, bu yörede şahı temsilen (Şah Vekili) görev yapmış bir şahsın adından verildiği anlaşılıyor.

ŞAMILI (Tuzluca)

Yöre ahalisi ağzında bu köye Şamı deniliyor. Köy, eskiden ahali arasında meydana gelen bir kan davası yüzünden Aşağı Şamı, Yukarı Şamı diye iki köy haline gelmiştir.

863 Togan, Türkistan, s. 75.

864 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 386.

865 Türkay C., a.g.e. s. 689.

Başlangıçta, Selçuklular'la gelip Halep ve Şam civarına yerleşen Türkmenler, daha sonra buradan Anadolu'ya ve Azerbaycan'a göç eden Türkmenler'in büyük çoğunluğuna, Şam-Halep yöresinden geldikleri için Şamlı Türkmenleri denilmektedir. Yöre ağzında Şamlı adı, Şamlılı şeklinde söylenmiştir. Safevî Devleti'nin dayandığı büyük boylardan biri Şamlu Türkmenleri idi. Şamlu Türkmen topluluğunda birçok Türkmen oymakları bulunmaktaydı. Şamlu'lar, daha Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında, Safevî müridler arasında kalabalık topluluklar halinde bulunuyorlardı. Şah Abbas zamanında, diğer Kızılbaş boylarının önünde birinci mevkii almışlardır. Bu devirde Safevî Devleti içinde en fazla emîr, Şamlular'dan çıkmıştır.

Safevî devleti'nin yönetiminde önemli derecede rol oynayan Şamlu Türkmenleri'nin Safevî ülkesinde muayyen bir yerleri yoktu. En yoğun şekilde Horasan'da, Herat valisi Ali Kulu Han'ın emrinde bulunuyorlardı⁸⁶⁶. Çok dağınık yerlerde görülen Şamlı Türkmenleri'nin bir kısmı, Şah Abbas devrinde dağılmışlardı. Bu oymaklardan birkaç bölüğü bölgeye gelerek, mesup oldukları Şamlu boyu adıyla bu köyü kurdukları anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Şamlı Türkmenleri içinde büyük boylardan biri de Beydili/Badılı boyudur. Şamlılı köyü yakınındaki Badıllı köyü de Şamlılar'la ilgilidir. Bu köyler önceleri birinin adıyla tek köy olarak kurulmuş olup, soradan bazı sebeplerden ayrılmak mecburiyeti hasıl olunca, bir kısmı ilk köyün yakınına göçerek, diğer isimle yeni köyü kurmuşlardır.

Şah Abbas devrinde sarayda yazılmış olan Kızılbaşlar Tarihi adlı risalede Şamlular'ın Safevî hanedanının müridlerinden olduğu, bunların Anadolu'da Halep, Edirne, Tarsus ve diğer Şam şehirlerinde yaşadıkları ve bütün Safevî oymaklarından büyük olduğu belirtilmektedir⁸⁶⁷. Aynı eserde, bunların büyük emirlerinden, "Hüseyin Bey Lele" ("Emir el-Ümera" idi, Çaldıran savaşında ölmüştür.), "Eligulu Han" (Horasan/Herat valisi), "Gember Han" ve oğlu "Necefgulu Han"ın (İran'ın şarkındaki "Gain" valisi) adları sayılmaktadır⁸⁶⁸.

Safevi devleti içindeki Şamlu Türkmenleri'nin bazı boyları şunlardı: Beğdili, İnallu Hudabendelü, Avcı, Biçerlü, Abdüllü, Kerâmetlü, Acirlü, Arahgırlü ve Nilkas oymağı. Bu oymaklardan, Safevi devletinde görev alan birçok emîrlere yetişmiştir⁸⁶⁹.

İran'da Hazar Denizi güneyinde yaşayan Hazariler'den bir oymak da Şamlu Oymağıdır⁸⁷⁰. Bu Şamlu oymağı, Nadir-Şah zamanında buralara

866 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 144-145.

867 Kızılbaşlar Tarihi, s. 4.

868 Kızılbaşlar Tarihi, s. 5-6.

869 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 173-177.

870 Cevizoğlu, a.g.e. s. 115, kroki 45.

yerleştirilmiştir. Azerbaycan'da, XIX. Yüzyıl'da, Şamlılar'ın Şirvan'da yaşadığı bilinmektedir⁸⁷¹.

Azerbaycan'da Şamlu oymağı Gökçay ve Ağdaş'da⁸⁷², Osmanlı vesikalarında, Karabağ'da⁸⁷³, Ağdam ve Gökçay'da da Şamlu adlı köyler bulunmaktadır.

Bugün Türkiye'de, Şambayadı bucağı (Adıyaman-Besni), Şambayadı köyü (Adana), Şamiler köyü (Kars-Kağızman), Şamiran köyü (Bitlis-Tatvan), Şamiyan köyü (Bitlis-Mutki). Bunlardan başka, Şam, Şamlar v.b. adların iştirak ettiği birçok yeradları bulunmaktadır⁸⁷⁴.

XVIII. Yüzyıl kayıtlarında, Halep Türkmenleri'nden "Şam Bayadı", "Şam Behişlü" ve İç-il yörüklerinden "Şamlu" cemâatlerini görüyoruz⁸⁷⁵.

Güney Azerbaycan'da: Tebriz'de ve Kamarlu kasabasında Şamlu köyleri bulunmaktadır⁸⁷⁶.

Dağlık Karabağ'da Şamkent, Ermenistan arazisinde, Gökçegöl'ün kuzeydoğusunda Aşağı ve Yukarı Şam-Barak köyleri⁸⁷⁷. Bu köyler yeni yayınlanan Azerbaycan haritasında Çam-Barak adıyla tek bir kaza merkezi olarak gösterilmektedir.

Kırım'da da, Şam ve Şami adında köyler bulunmaktadır⁸⁷⁸.

Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri adlı eserinde "Şam Uşakları" oymağı bahsinde, Şam sözünün Türkçe olduğunu belirterek, şu mühim bilgileri vermektedir:

"Şam sözünün Türkçe olduğu, (ar) eki alarak bugün tamamen Araplaşmış Şamar Aşiretini ortaya çıkarmış olmasıyla de bellidir. Yine Türkçe bir ek olan (ik) eki alarak Şamik adında köylerin bulunması da bunu göstermektedir ki şamlar anlamındadır. Şam şehrinin eski adı "Dimaşk"dır. Bir Türk dini olan Şamanizm âyinini yaptırınlar demek olan Şaman da yine bu sözün Türkçeliğini gösterir. Şaman adlı köyler Maden, Varto, Suruç ilçelerinde görüldüğü gibi Yalova'da, Şamanlı köyü, Kâhta'da Şamani köyleri de buralarda yaşayanların eski dinlerini hatırlatmakta ve geldiklerinde henüz Şaman olduklarını da belirtmektedir. İnebolu'da Şama (Şam Ağa) oğlu köyü tamamen Şam Uşağının karşılığıdır. Amasya, Çerkeş, Tarsus, Bakırköy, Beyşehir Ereğli'de Şamlar (köyü) bu sözün Türkçe olduğunu göstermeğe yeter durumdadır. Hele Pülümür'deki Şamlık, Çamlığın tam

871 Bakıhanov, Gülistan-ı İrem, Bakı, 1951, s. 25.

872 Togan, Azerbaycan mad., İslâm Ans., II, s. 93.

873 Geybullayev, G. Karabağ, s. 152.

874 T.M.Y.K. 1946, s. 1010.

875 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 29, 138, 48.

876 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

877 a.g. Azerbaycan Haritası.

878 Turan, Ahmet, a.g.m. s. 126.

karşılığıdır. Manisa'daki Şamar köyü hem şam oymağını açıkladığı gibi bugün Arap olduğu sanılan Şamar Aşireti'nin de Anadolu'dan güneye sürülen oymaklardan olduğunu da açıklamış olur. Küçük Şirvan bölgesindeki Şamaki (yani Şamaklı) da Şam Uşaklarının geldiği yeri göstermesi bakımından önemlidir. Zira burası Sakalar Hükümdarı Alp-Er-Tunga (Afrasyab)'nın başşehri yanındadır. Yine Kafkas'larda Şamkur çayı ve buradaki Şamlu oymağı Şam'lıların da Gur soyundan olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Daha önce belirttiğimiz gibi nasıl Bağdat ve Musul şehirlerinin adları Türkler tarafından konulmuş Türkçe adlar ise, Şam adı da yine Türkler tarafından konulmuş bir addir⁸⁷⁹.

ŞERKİYAN (İğdir m.)

Şergiyyun: Doğu ülkelerinin halkı, doğu halkları manasına gelir⁸⁸⁰.

Bu adın, Türk kabilesi "Sarı Kıyan"ın adıyla, (Sarkıyan/Şarkıyan/ Şerkiyan şeklinde değişmesiyle) bir ilişkisi olması muhtemeldir. Dede Korkut'ta bir "Kıyan Selçuk" (Kıyanlar'dan Selçuk) şahıs adı da malumumuzdur.

Osmanlı kaynaklarında Şarkıyân, Şarkıyânlar, (Şarkıyanı, Şarkıyânlu, Cemâati: Erzurum, Diyarbekir, Rakka, Kilis Sancakları, Mardîn, Kazâsı (Diyarbakir Eyâleti, Beremaz Mevkii (Ergani Kazâsı dâhilinde), Siverek Kazâsı (Diyarbakir Eyâleti) Konar-Göçer Türkmân Ekrâdı Tâifesinden⁸⁸¹ Nisan 1982, s. 88.

Emir Kalkan Kayseride aşiret adı almış mahallelerin listesinde Şarkıyan adlı mahalle de yazılmıştır⁸⁸².

ŞİREÇİ (Karakoyunlu)

Eskiden burada çok üzüm ekilip, ahali tarafından sırası (şire) yapılarak satılmış. Bu sebeple köye bu ad verilmiştir. Ahalisi, eskiden İran ve Aras'ın kuzey bölgelerinden gelen Oğuz-Türkmen oymaklarındandır.

Şah İsmail zamanı Safevîler'in önde gelen emirlerinden biri de Ustaculular'dan Sıracı Pîre (yahut Pîre) Bey idi. Pîre Bey Çaldıran savaşında ölmüştür⁸⁸³.

Ermenistan'da, Aparan'a bağlı Şirekale (15.7.1946 da değişen adı Vardenut) adlı bir Türk köyü bulunmaktadır⁸⁸⁴.

879 Yavuz, Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ank. 1968, s. 364.

880 Altaylı, S., s. 1084.

881 Türkay, C., a.g.e. s. 695.

882 Kalkan, Emir, Kay.yer.Türk top. Türk Dün.Arş.Der. sayı 17, .

883 Sümer, Safeviler, s. 36.

884 Makas, Z., a.g.m. s. 233.

TANYOLU (İğdir m.)

Karaçomak köyünün mezraasıdır. Karaçomak deresi vadisinde yer alır. Güneşin doğuşuna göre verilmiş ad olduğu anlaşılıyor.

TARAŞ (İğdir m.)

Taşburun köyü mezraası. Mahalli ağızda "Tıraş" şeklinde de söyleniyor.

Dar sözünden, dar-a-ç, dar yer, dar geçit⁸⁸⁵ anlamındaki "daraç" sözünün değişik (Taraş=Daraç) bir söylenişi de olabilir.

Osmanlı kaynaklarında, Taraş, Taraşan adlı aşiretin kaydedildiği yerler: Salihli Kazası (Saruhan Sancağı), Aydın Sancağı, Adala ovası (Saruhan Sancağı), Diyarbakir, Kütahya, Akşehir Sancakları. Taraş Aşireti, Bozulus Türkmân Aşiretindendir⁸⁸⁶. Taraş Cemâati: Aydın, Saruhan Sancakları, Salihli Kazası (Saruhan Sancağı), Alaşehir Kazası (Aydın), Adala ovası (Saruhan Sancağı), Pazarcık Kazası (Meraş Sancağı). Konar-Göçer Göçebe Türkmân Tâifesinden⁸⁸⁷.

Taraş köyü (Denizli-Acıpayam, Siirt-Sasun). Taraşca köyü (İzmir). Taraşçı köyü (Konya-Seydişehir)⁸⁸⁸.

TAŞBURUN (Karakoyunlu)

Bu köy Ağrı Dağı'nın püskürttüğü lavların meydana getirdiği kayalıkların ova kısmına doğru ençok uzandığı çıkıntı (burun)'nın bitişiğinde kurulmuştur. Adını bundan alır. Köyün şimdiki yeri yenidir. Köy ahalisinin, bugün, Ermenistan arazisi içinde kalmış olan, Vedibasars denilen kadim oğuz bölgesinden gelen Türkmen/Oğuz oymaklarıdır. Aşağıda verilen, köydeki kabile adları anılan bölgede, ahalinin geldikleri köylerin adı olup, bu köy adlarının hepside Oğuz/Türkmen oymak adlarından gelir.

Köyde meskûn oymaklar: Avşarlı/Afşarlı, Halsalı, Karkhunlu/Karkınlı, Çimenkentli, Kolanlı, Şiddili, Şıranlı, Sabunlu, Şıklı/Şihli, Işıklar Kârgâflı, Ahmedli, Musullu, Ağamalı. Bu boyların tamamı Oğuz-Türkmen olup, Türk tarihi içinde önemli bir yer teşkil ederler. (Oymaklar bölümünde, bu kabilelerle ilgili bilgiler verilmiştir).

885 Eyuboğlu, a.g. Sözlük, s. 167.

886 Türkay, C., a.g.e. s. 157.

887 Türkay, C., a.g.e. s. 711.

888 T.M.Y.K. 1946 s. 1036.

TAŞLICA (İğdir m.)

Güngörmez Deresi vadisinde kurulmuş dağ köyüdür. Taşlıca adlı bir mezraa da Karaçomak köyünde bulunmaktadır. Taşlıca köyü çevresindeki her tarlanın içinde ekim alanı açmak için, 8-10 metrede bir toplanmış taş öbekleri vardır. Adını bundan dolayı alır.

XVI. Yüzyılda, Malazgirt sancağında "Taşlıca" adlı bir köy kaydedilmiştir⁸⁸⁹. 1701 yılı kayıtlarında, Kuşdoğanlı cemâatinin oturduğu, Eskişehir'e bağlı "Taşlıca" adlı köy görülmektedir⁸⁹⁰. Sultan İbrahim (1639-1648) devrinde, Anteb bölgesinde, Kızıklar'ın oturduğu köylerden biri de Taşlıca köyü idi⁸⁹¹.

Güney Azerbaycan'da, Geyder ve Amere'ye bağlı birer "Daşlıca" köyü bulunuyor⁸⁹².

TAVUSGÜN (Tuzluca)

Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde geçen "da'usi-kiçidut" (develi) sözü ile ilgili olarak, eserin çevirmeni Prof. Dr. Ahmet Temir şu bilgileri verir: "Kazin (eseri rusçaya çeviren) bu sözü "tavus" diye tercüme ediyor. Krş.: Moğ., Kalm. togos; Türkçe tavus, taus, Arapça taus; Haenisch (eseri Almanca'ya çeviren) bunu kiçidut sözü ile birleştirerek "bir nevi deve" diye çevirmiştir."⁸⁹³

Bugün Azerbaycan'ın batı şehirlerinden biri de Tovuz/Tovus adını taşıyor. Tovuz, Dış-Oğuz/Taş (dış)-Oğuz adının bozulmuş şeklidir. 1826 tarihli Azerbaycan arşiv belgelerinde, Rus idaresinin, Ermenileri yerleştirdiği Tavusgala (Kazak şehri) adlı bir köy kaydedilmektedir⁸⁹⁴. Ermenistan'da da Şamsaddin'e bağlı Tovuzkale (yeni adı Berd) adlı bir Türk köyü var⁸⁹⁵.

Tavus/Tovuz-Gun = Gun/Hun yani Hun/Hun'lu Dış-Oğuz anlamında ifade edilmiş olduğu muhtemeldir.

Erzurum'un Oltu ilçesinde Tavusker adlı bir köy bulunuyor⁸⁹⁶.

Kırım'da da, Tavuslar adlı bir Türk köyü bulunuyor⁸⁹⁷.

889 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 70.

890 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 47.

891 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 295.

892 a.g. Güney Azerbaycan haritası.

893 Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Temir, Prof.Dr. Ahmets. 195.

894 Geybullayev, G., Karabağ, s. 155.

895 Makas, Z., a.g.m. s. 234.

896 T.M.Y.K. 1946, s. 1047.

897 Doğru, A., a.g.m. s. 97.

TECİRLİ (İğdir m.)

Çok bilinen Tecirli Türkmenlerinin kurduğu köydür. Bazı kaynaklarda Tacirli olarak geçer. Yaygın söylenişi Tecirli'dir. Yöre halkı ağzında da, Tecirli denir. Prof. Dr. Faruk Sümer, birçok arşiv ve kaynaklarda "Tacirlü" olarak geçtiğini belirterek: "Ancak yaygın şekli Tecirli'dir" demektedir⁸⁹⁸.

Dulkadirli eline bağlı boylardan biri Tecirli'lerdir. Tecirli'ler XVIII. Y.Y. başlarında Çukurova yöresinde çapul hareketleriyle işgal ediyorlardı. 1754 tarihli bir belgede da Afşarlar'la birlikte Zeynebli ve Boz-Doğanlar oymaklarına hücum ederek 80.000 kuruşluk davarlarını at ve develerini yağmaladıklarını, ileri gelenlerden Nebi-Oğlu ile 15 kişiyi öldürdükleri belirtiliyor⁸⁹⁹. 1865 yılında, iskâna tabi tutularak kendi istekleriyle Osmaniye'de yerleştirilmişlerdir. 12 Ekim 1710 tarihli bir fermanla, iskânları istenen konar-göçer Türkmenler'den "Tecirli Afşarı torunları" diye bir Türkmen cemâati zikredilmektedir⁹⁰⁰.

Değerli bilim adamı Prof. Dr. F. Sümer, Oğuzlar adlı eserinde (s. 628). verdiği, D.V.Langlois'nun Çukur-Ova'daki oymaklara dair listesinde de 1200 çadırılık Tecirlu Oymağı kaydediliyor.

Osmaniye ve Ceyhan ilçeleri etrafında yerleşmiş olan bu Tecirli'lerin yaylakları, Binboğa ve Nurhak dağlarındadır. Kendi kabile adlarını taşıyan şu 24 köyde otururlar: Palalı, Yazmalı, Şekerli, Hiboğlu, Günün oğlu, Budaklı, Gürer, Böcükli, Domballı, Eloğlu, Çerçioğlu, Alcı, Gücükli, Kokulu, Çırnazlı, Karabibili, Araplı, Kırmıtlı, Kabuklu, Alhanlı, Sarıhasanlı, Kalalı, Karaobalı ve Devrişeli. Büyük beyleri, merkezleri olan Devrişeye köyünde oturur⁹⁰¹.

Osmanlı kaynaklarında Tâcirli Aşireti: Uzeyr Sancağı (Adana), Bozok, Diyarbakir, Meraş, Adana, Çukurova Kilis, Sivas, Rakka, Andırın Kazâsı (Meraş), Erzurum, Çıldır, Kars, Ayıntab, Elbistan, Hârûniye Kazâsı-(Meraş), Zülkadriye Kazâsı (Meraş), Kıbrıs Cezîresi, Konar Göçer Türkmân Tâifesinden. Tâcirli Aşireti Bozulus Türkmân Taifesidir⁹⁰²; Tecirli, Tecerli Tecerlü Afşarı Cemâati Rakka ve Adana Eyâletleri, Türkmân Tâifesinden⁹⁰³. Bugün Türkiye'de, Tecirli (Malatya-Fethiye), Tacir (Bursa-İznik), Tacirler (Zonguldak-Devrek) adlı köyler bulunmaktadır.

898 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 628.

899 Sümer, Oğuzlar, 1946, s.279.

900 Halaçoğlu, Y., a.g.e. s. 118.

901 Yalçın, Ali Rıza, Cenupta Türkmen Oymakları, s. 330.

902 Türkay, C.,a.g.e. s. 156.

903 Türkay, C., a.g.e., s. 717.

TEKALTI (Tuzluca)

Takaltı adı, Tuzluca ilçemizin yakınında bulunan, yörede Ağrı Dağları'ndan sonra en sivri ve yüksek dağının da adıdır. Evliya Çelebi, Erivan seyahati sırasında, Tuzluca yakınlarında bir kaleyi tarif ederken "Tekelti" adlı yerden de bahseder: "Kale (Magazbird) dibinden Arpaçayı akar. Bu nehir Gürcistan tarafından gelip, burdan geçerek Aras nehrine yakın bir yerde, Tekelti kasabası dibinden Aras'a dökülür."⁹⁰⁴ Buradan anlaşılacağı üzere, eskiden Tekelti adı, Tuzluca için söyleniyormuş.

Azerbaycan lehçesinde, Atın eğerinin altından, terini çeksin diye sırtına konan üstü deri, yumuşak keçeye de denir⁹⁰⁵.

Kanaatimizce "Tekelti" adı, Safeviler zamanında bu yörede de görülen Türkmen boyu "Teke"lerin adından gelmiş olabilir. Yöre adlarında sık gördüğümüz eski "t" çoğul ekini, "Tekelti" adında da görüyoruz. Tekeli + t = Tekelit = Tekeliler olmuş olmalıdır. Bu Tekeliler anlamında aldığımız Tekelit sözünün, sondaki "it" hecesindeki "i" ve "t" sesleri yer değiştirerek Tekelit = Tekelti (Tekeliler) olabileceği hususu üzerinde de durulmalıdır.

Osmanlı dönemi, Türkmen Teke oymaklarının yoğun bir şekilde yerleştiği Antalya yöresinin adı, "Teke Sancağı" (Teke Beyliği) adını taşıdı. Bugün Türkiye'de Teke, Tekeli ve Teke adının iştirak ettiği 40'da çok köy bulunmaktadır. Teke, Tekeli, Tekelioğlu Aşireti: Silifke Kazâsı (İçel), Saruhan Sancağı, Eyübeli Kazâsı (Aksaray), Gence, Kütahya Sancağı, Kuşun Kazâsı (Tarsus), Tekeli Türkmen Yürüğü (Teke Sancağı, Aydın, İçel Sanc⁹⁰⁶. Yine Osmanlı dönemi Anadolu'da, Teke, Tekeli ve Teke adının iştirak ettiği 42 cemâat kaydedilmiştir. Bu Camâatlar umumiyetle Anadolu'nun güneybatı kesimlerinde görülmektedir⁹⁰⁷.

TEZEKÇİ (Tuzluca)

Emîr Timur'un, Azerbaycan hâkimi olup, buranın idaresini torunu Miranşah'a verdiği zamanda, Miranşah'a tâbi olan, Azerbaycan emîrlerinden biri de "Tizek" bey idi. İğdir yöresinde yer adı verme geleneğinde, boy, oymak ve bunların beğlerinin adlarının kullanılmasının ağırlıkta olması gözönüne alınırsa, 15. Yüzyıl başlarında, bölgede emîrlik etmiş olan "Tizek" beğ'in adının da yeradı olarak verilebileceği mümkündür.

Ünlü Türkolog Radloff, 1861 yılında Sibirya seferi sırasında, Kazaklar'dan, büyük Ordu'dan "Sultan Tezek" adlı biriyle de görüştüğünü yazar⁹⁰⁸.

904 Evliya Çelebi Sey. Üçdal neş. İst. 1985, C. 1-2, s. 640.

905 Altaylı, S., a.g. sözlük, s. 117.

906 T.M.Y.K. 1946, s. 1048-1409.

907 Türkay, C., a.g.e. s. 158.

908 Radloff, W., Sibirya'dan, s. 252.

İçel, Kartaş yöresinde yaşıya İçdirler'in iki kolundan biri olan Biçer İçdirler'in, Kanuni devrinde yaşadıkları köylerden biri de (33 vergi nüfuslu) Tezeklü idi⁹⁰⁹.

TURABI (Tuzluca)

Sürmeli köyüne bitişik köydür.

Tur sözcüğü Türk anlamına da söylenir. "Turan" (Türkler) adının kökü de "Tur" dur. Tur ve çoğul eki olan "an" dan Turan / Türkler demektir. Türk efsanelerinde (Uygurların Türeyiş Destanı) geçen kutsal ağaçların birinin adı "Tur" ağacı idi⁹¹⁰.

Saka boylarından, Turasbı-Tur-Turas-Turamba⁹¹¹ Turalı, Saka/ İskit boylarından⁹¹². Saka Türkleri'nin başbuğu, Turan Padişahı, Efrasyab'ın (Türkçe adı Alp-Er Tunga) damadının adı da "Turasb bin Cuzrec" adını taşıyordu⁹¹³.

XVI. yüzyıl kayıtlarında, Hınıs sancağında "Tura Beğ", "Tura Hacı" ve "Tur" ile "Kandırallı" (Kanturalı) (2 köy) adlı köyler kaydedilmiştir⁹¹⁴.

Batı Sibirya'da Tabul havzasında "Tura Kalesi" adlı bir yer bulunmaktadır⁹¹⁵.

Çıldır Eyaleti Tahrir Defterlerinde (1578 öncesi) kayıtlı şahıs adlarından "Kanduralı" (Turalı) geçer. İran ordusundan gizlice Osmanlılar'a haber veren "Kanduralı"ya 1554 Eylülünde Tımar verilmiştir. Aynı defterde Tura köyü var⁹¹⁶.

1491 de Diyarbakır'da bir müddet hakim olan Ak-Koyunlular'dan, Bayındırlı Nur Ali Bey'in oğlu Turab bey⁹¹⁷ adını taşıyordu.

Şah Abbas zamanı Türkmen Emîrlerinden biri, Deli İhtiyar oğlu Türkmen Turabî (Turâb) Bey idi⁹¹⁸. Bu Turâb bey, Ustacılı Türkmen boyuna mensuptur. F. Sümer bu Turab hakkında şu bilgileri verir: "Ustacılı Tokmak Han, (dirliği Saat-Çukuru idi) II. Şah İsmail'in (Mirza) tahta geçmesiyle, elçi olarak gittiği İstanbul'dan dönünce Saat Çukuru vilayetindeki dirliği, kardeşlerini öldüren amcası oğlu Ebû Turâb'a (Ustacılı) verilmişti. II.Şah İsmail kendisine karşı çıkan kardeşi Mustafa Sultanı, içlerinde Ebû Turâb'ın da bulunduğu Ustacılı beğlerine öldürtünce bunları affetti. Ebû Turâb tekrar Çukur Sa'd (Saat) vilayetini geri aldı."⁹¹⁹

909 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 356.

910 Ögel, T.M. s. 74.

911 Cevizoğlu a.g.e, s. 48.

912 Cevizoğlu, a.g.e. s. 51, kro. 17.

913 Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Milli Eğitim Bak. yay. Şark-İslâm Klasikleri, İstanbul 1991, s. 737.

914 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 71.

915 Togan, Türkistan, s. 35.

916 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 173-175.

917 Woods, Akkoyunlular, s. 289.

918 Sümer, Safevî Dev. Kur., s. 195.

919 Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 114.

Osmanlı vesikalarında, 11 Ocak 1691 de verilen emirle konar göçer Dulkadirli oymaklarından, yerleştirilmesine karar verilenler arasında "Durabeyli" oymağı ve Haleb Türkmenleri gurubu içinde "Kara Şeyhlu Durabeyli" oymağı geçmektedir⁹²⁰.

Darabi köyü (Bingöl-Kığı, Muş-Varto, Siirt Kozluk); Durabey köyü (Kütahya-Domaniç), Durabeyler köyü (Balıkesir-Dursunbey), Durabeyli (Zonguldak-Ereğli). Turabi köyü (Zonguldak-Bartın). Turabey mah. (İzmirBergama). Turabili mahallesi, (Manisa-Salihli-Caferbey köyü)⁹²¹.

Turab adı, İçdir bölgesinde de şahıs adı olarak verilmektedir. (Bu satırların yazanın da göbek adı Turab'dır.)

Verdiğimiz örneklerden, bu köyümüzün de içinde bulunduğu Sahat-Çukuru idaresinde bulunmuş olan, Turabi (Ebu Turab) beyin adından gelmiş olduğunun ihtimali daha kuvvetlidir.

TUTAK (Tuzluca)

Tutak adı, Türkler'de kişi adı olarak da kullanılır.

Oğuz Destanı'nda Yafes oğlu Türk'ün dört oğlundan birinin adı Tutuk'dur. Türk-Moğol aleminde kavim adı olarak da yayılmıştır. Destanda Türk ölürken yerine, akıllı, bilgili ve adelet yolundan ayrılmayan Tutuk'un geçmesini vasiyet etmiştir⁹²².

Şecere-i Terakime'de Oğuz neslinden Kara Gazi Beg'in dört oğlundan birinin adı Dudık veya Dudak olarak geçer. Türk ve Moğol devrinde çok rastlanan Tutak adı Moğolla'ra Tuta'u ve Tutaku şeklinde geçmiş ve Tutkaul ünvanına da köklük etmiştir. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Tutak adının aslının "Tutgak" ve "Tutkak" olduğunu, uygur lehçesinde "tutuk" ve Çağatay lehçesinde de "tutak" haline girdiğini belirtir⁹²³. Yine, Şecere-i Terakime'de Toksurmuş'ın oğlunun adı "Tutak" olarak geçer⁹²⁴.

Osmanlı Kaynaklarında Tutak, Tutaklı (Tutaklu) Cemâati, Niğde Sancağı Haymana Kazâsı (Ankara Sancağı), Yörükân Tâifesinden⁹²⁵. XVI. y.y. eski kayıtlarda Hınıs sancağında "Kara Tutak/Dutak" ve Varto nahiyesinde "Kara Tutak" adlı köyler gösterilir⁹²⁶. Tutak ilçesi (Ağrı). Tutak köyü (Ağrı-Taşlıçay ve Doğubayazıt-Musun). Tutak mah. (Kayseri). Tutak mezraası (Muş-BulanıkKaraağıl bucağı-İndiris köyü)⁹²⁷.

920 Orhonlu, C., Osm. İmp. Aşiretlerin İskânı, s. 58.

921 T.M.Y.K. 1946, s. 1078.

922 Ögel, Türk Mitolojisi, C. I, s. 377.

923 Ögel, B., Türk Mitolojisi, C. I, s. 260.

924 Ögel, Türk, Mitolojisi C. I, s. 252.

925 Türkay, C. a.g.e. s. 741.

926 Baykara, Tuncer, Hınıs ve Malazgirt sancağı S.Y.A. s. 42.

927 T.M.Y.K. 1946, s. 1080.

TUTLAR (İğdır m.)

Tarih kısmında belirtildiği üzere, İspanya elçisi Claviyo bu yöreden geçerken, buralarda ipek böceği yetiştirildiğini ve bu sebeple, her tarafta tut ağaçlarının bulunduğunu söylüyordu. Tutlar adı gibi, bölgedeki tut ve ipekle ilgili yer adları hep bu ipekçilik ananesinin hatıralarıdır. Sürmeli Karakalası (eski Sürmeli şehri)'nin yakınında, Aras kenarında, Sürmeli köyünün çok eski mahallesinin adı da İpekli idi. Şimdi boştur.

Osmanlı kaynaklarında Tutak, Tutaklı (Tutaklu), Tutamış, Tutulu, Tutu-luclisi, Tutuş adlı Cemâatları kaydedilmektedir. Anadolu'da Tut, Tutlar, Tutluk v.b. adlarla kırk'dan fazla yerde köy bulunmaktadır⁹²⁸

YAĞLI (Tuzluca)

Türklerce çok yaygın kullanılan yer adlarından biridir.

Osmanlı kaynaklarında Yağlı, Yağlı adlı, Yeniil Kazâsı (Sivas Sancağı), Haleb Eyâleti ve Karasi Sancağı'nda, Türkmân Tâifesinden cemâatlerin adı geçmektedir⁹²⁹.

Bugün Anadolu'da, Yağcı, Yağlı v.b. adlarında 150 civarında köy bulunmaktadır⁹³⁰.

YASSIBULAK (Tuzluca)

Bulak adı için Karabulak bahsine bkz.

Yazı/Yası sözü, esmer (bozkır rengi) anlamına da gelir⁹³¹.

XVI. yüzyılda İçel ili Gülnar ilçesinde, Beğ-Dili köylerinden biri de "Yas Pınarı" adlı köydür⁹³². 1595 Çıldır-Ahıska Mufassal Tahrir Defterinde "Yassı Seki" köyü geçmektedir⁹³³. XVI. yüzyıl Tahrir defterinde Bayburt yöresindeki kayılar'ın yurtlarından "Yassı-Üyük" adlı yer⁹³⁴ geçer. Hınıs ve Malazgirt sancaklarında, birer "Yassı Viran" köyleri⁹³⁵ ile Tekman sancağında, iki ayrı "Yassı Çayır" köyü kaydedilmiştir⁹³⁶. Kars'ın Selim ilçesinde Yassıca köyü, Batı Trakya'da Yassı-ören adlı bir Türk köyü bulunmaktadır.

928 T.M.Y.K. 1946, s. 1080.

929 Türkay, C., a.g.e s. 759.

930 T.M.Y.K. 1946, s. 1110-1112.

931 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 170.

932 Sümer, Oğuzlar 1980, 308.

933 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 173.

934 Oğuzlar 1980, s. 217.

935 Baykara, T., Hınıs ve Malazgirt S.Y.A. s. 73.

936 Baykara, T., (a.g.e. s. 85.

1080 'da Türk göçlerini Rum'a (Anadolu'ya) götüren Büyük Emîr Yası'nın adındaki Yası, Yası Parı/İparlı adlı Oğuz boyu Yası (Yazır)'dan alınmış olsa gerek⁹³⁷. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Peçenek uruglarından bahsederken, onlara bağlı "Yazıkopan" uruğundan bahseder. Kopan uruğunun Beyi de "Yazı Kapan" adını taşıyardı⁹³⁸.

Düzlük, ovalık anlamı da vardır.

YAYCI (Merkez)

Türk Dünyası'nda, çok yaygın görülen boy ve yer adıdır. Anadolu, Azerbaycan, İran ve Türkistan'ın her köşesinde, Yayı adlı boylara ve köylere rastlanmaktadır. Yayı söylenişi genellikle Oğuzlar'ca söylenir.

Yayın yaylaya, hayvanlarla göçen, yayılan, yaylakçı, konar-göçer Türkler'e "yayı" denilmiştir. Anadolu Türkmenleri'nden yaylakçı, konargöçer çadır ahalisine, bir yerde durmadıkları için, yaycı'nın kelime anlamındaki yayılan, konup-göçen, yürüyen anlamında "yürük/yörük" denilmektedir. İğdir'in Yayı köyü adı da, konar-göçer, yaylakçı ananesine bağlı ahalisine göre, önceleri oymak adı olarak (Yayı oymağı) alınmış ve daha sonra bu "yayı/yaycılı" oymağı yerleşik hayata geçtiği yere de oymak adını vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu köy bugün yerleşik hayata geçmiştir. 30-40 yıl öncesine kadar yaycı köyünde yaylacılık vardı. Halen bu köyde yaylacılık kültürü canlı bir şekilde muhafaza edilmektedir.

Yay sözü, eski Türkler'de hakimiyeti ifade ediyordu. Yay, oku atar, ok'u yönlendirir ve idare eder. Ok da tâbiliğin ifadesidir. Ana boyun alt bölümleri, ona tâbi olan boyları ifade eder. Oğuz boyunun Üç-Ok, Boz-Ok kolları gibi. Bir siyasi birliğe dahil olmuş boya "Ok" deniliyordu. Yay ile atılan ok da eski Türklerde "tâbilik" (siyasi idari bağlılık) belgesi, yay ise matbuluk (hâkimiyet) belgesi sayılırdı⁹³⁹.

Sözlükte, yay/yaz kökleri aynı olup yürüme, açılma, genişleme, yayılma, bir yerden başka bir yere gitme anlamları içerir. Ok atmaya yarayan araç, çekilince genişleyip, açılıp, yayıldığından ona da "yay" denilmiştir. Yası/-yazı sözü de Türkçede, düzlük, ovalık, yayılınan yer anlamındadır.

Yayı boy ve yer adına, Türk Dünyasında, her yerde rastlanır.

Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü)'de, Ceyhun kıyısında Karakul (Kol) denilen yerde yaşayan Türkmen Yayı'ların, Salur Öğürçük Alp'in oğlu Yayı beğ'e bağlandığından bahsedilir⁹⁴⁰. Osmanlı devrinde Halep Türkmenleri'nden Yayı oymağı da kaydedilmektedir⁹⁴¹.

937 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 78.

938 Kurat, A. Nimet, IV.-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1992, s. 324-325.

939 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 218.

940 Sülmer, Oğuzlar, 1980, s. 661.

941 Sevinç, N., a.g.m. s. 104-105.

Yaycı köyü (Gaziantep-Kilis, Giresun-Ş.Karahisar, Adana-Karaisalı), Yaycılar köyü (Çarşamba, Yozgat-Akdağmadeni), Yaycılar mh. (Ordu-Gölköy-Belen köyü), Yaycılı mah. (Gümüşhane-Torul-Manastır köyü, Ordu-GölköyAybastı bucağı-Çankırı köyü)⁹⁴².

Nahçıvan'ın Şerur ilçesinde Aşağı ve Yukarı Yaycı, Culfa'da, Yaycı köyleri⁹⁴³ ile Güney Azerbaycan'da, Meraga'nın bir Yaycı köyü bulun-maktadır⁹⁴⁴.

Ermenistan'da, Korus'a bağlı Yaycı adlı bir Müslüman Türk köyü bulunmaktadır. 3.7.1968 tarihli Ermenistan hükûmetinin kararıyla adı, "Garjis" olarak değiştirilmiştir. Kırım'da da Yaycı adlı bir Türk köyü var⁹⁴⁵.

Köy ahalisi yerleşik hayatta olup, yaylakçılığı bıraktığı halde, Göçeri (yaylakçı) kültür unsurlarını bütün canlılığı ile yaşatmaktadır.

ZÜLFÜKAR (Karakoyunlu)

Bu ad bir Türkmen oymağının adından gelmedir. Caferi/Alevi Türkmenler, Hz. Ali'ye karşı olan sevgilerinden, onun ve ona ait isimleri çok kullanmışlardır. Bu "Zülfıgar" adı da Hz. Ali efendimize ait olduğu bilinen mukaddes, iki çatelli kılıcın adıdır.

Oğuzlar'da, şahıs ve yer adı olarak çok kullanılır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'in vefatından sonra, kalan mütevazî eşyaları arasında, ağzı çatallı, Zülfügar'a benzer bir kılıç bulunuyordu. Oğuzlar Müslüman olduklarından beri, hangi İslâm mezhebine mensup olurlarsa olsunlar, Hz. Ali'ye ve onun soyu olan İmam nesline çok saygı duyarlar ve onları kutsal kabul sayar, onlarla ilgili her şeye hürmet beslerler.

Kırgızlar'ın Manas Destanı'nda geçen, Talas'ta bulunan, Zülfıkar adlı dağın adı da, aynı anlayışla verilmiş bir addır⁹⁴⁶.

Osmanlı kaynaklarında Zülfükarelcî adında bir Cemâat, kaydedilmekte olup, Ankara Sancağı, Keskin Kazâsı (Kengiri Sancağı)'nda, Türkmân Yörükân Tâifesinden gösterilmiştir⁹⁴⁷.

Azerbaycan'da da, Kelbecer şehrinin doğusunda bir Zülfügarlı köyü bulunmaktadır.

942 T.M.Y.K. 1946, s. 1125.

943 a.g. Azerbaycan Cum. Haritası.

944 a.g. Güney Azerbaycan Haritası.

945 Doğru, A., a.g.m. s. 99.

946 Ögel, Türk Mitolojisi, C. I, s. 534.

947 Türkay, C., a.g.e. s. 791.

İĞDIR'DA BAZI OYMAKLAR

ABILI (Melekli).

Abı Azeri Türkçesinde açık mavi (gök rengi) anlamındadır.

Güney Azerbaycan'daki Şahseven Türkmenleri'nin Erdebil-Eli koluna bağlı Abı Beğli adlı bir kabile bulunmaktadır¹. ki, muhtemelen bu Abılı kabilesi, Şahseven Abı Beyli'lerle ilişkili olup, Anadolu'da gördüğümüz Abalı Türkmenleri'ndendir. Abalı adının, Azeri ağzında Abılı şeklinde telaffuz edildiği anlaşıyor. Iğdır mahalli ağzı da aynı özelliğe sahiptir.

Osmanlı devrinde, Abalı cemaatleri, Sivas ve Karaman bölgelerinde², Hama, Humus ve Halep sancakları ile Yeni İl Kazâsı (Sivas Eyâleti)'nda aşiret olarak yaşıyorlardı³. Şam Eyâletinde de Cemâat olarak görülmektedir⁴.

Ermenistan'ın Vedi adlı Türk nâhiyesinde Abışdılar adlı bir mahalle⁵ ile yine Ermenistan'da Abılkent (Bulaklı) adlı Türk köyü bulunmaktadır. Ermeniler bu adı değiştirip, köye Kalinina adını vermişlerdir⁶.

Türkçe bir ünvan olan "Aba", (Kıpçak) Basar-aba, Altın-aba, Tonuz-aba, İt-aba, Arslan-aba ve (Oğuz) Ay-aba, Boz-aba⁷ gibi adlarda da çok kullanılmıştır. Aba, Abalı/Abılı şeklinde de kullanılmış olabilir.

ACERAN / ACİRAN / ACİRLİ (Aralık).

Bu oymak adının aslı Ağaçeri'dir. Kacar, Kacari boy adıyla aynı menşedendir. İkiside Ağaçeri Türk boyu adının değişik söylenişleridir. Kacar ve Haşeri köylerimizin adları da bu Türk boyunun adından gelir. (Bu hususla ilgili açıklamalar için Kacar köyü ile ilgili kısım bak.)

Togan, tarihlerde "Acari" ve "Acarlu" olarak geçen kabile adlarının Ağaçeri boyunun başka bir söyleniş olduğu işaret ederek, bunların Anadolu'da, Fars vilayetlerinde ve Azerbaycanda "Acarlu" adıyla görüldüklerini belirtir⁸.

Yine Togan, Selçukî'lerle Moğollar devrinde Ağaçeri uruğunun bir kısmının Halep ve Şam taraflarına gittiğini ve bunların 1180-1412 seneleri arasında, kaynaklarda "Ağaçeri, Aşiri, Aceri, Türkmen Aceri, Aşiran", sonraları da "Aacirli, Aceri, Acirli" isimleriyle, Erdebil'in kuzeyinde yaşayan Şahsevenler içindekilerin de "Aşeri" ve "Acirli" şeklinde zikrolunduklarını yazar. Azerbaycanlı Tarihçi Cihangir Zeynaloğlu bu Acirli/Acirli oymağını

1 Zeynaloğlu, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, Baku 1992, s. 68.

2 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, s. 69, 78.

3 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 45.

4 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 173.

5 Kerimzade. a.g.m. s. 118.

6 Makas, Yrd. Doç. Dr. Z., a.g.m., T.D.A.D. sayı 83, Nisan 1993, s. 224.

7 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 183.

8 Togan, Giriş, s. 258.

Erdebil civarında yaşayan Şahsevenler'in Mişkin Eli oymağının bir kabilesi olduğunu belirtir⁹.

Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenleri topluluğunda bulunan oymaklardandır. 1728 defterinde, Iğdır'ın Aralık bölgesinde Boz Alanğ ile bunun yakınındaki Taş-Kışlak'ta oturan "Acarân" adlı bir kabile kayda alınmıştır¹⁰ ki, Aralık'daki bu Acirli kabilesidir.

Bu kabile, Halep Türkmen topluluğu içinde Acirlü adıyla, Safevî Devleti'nin kuruluşuna da iştirak etmiştir¹¹. Şah Abbas devrinde, emirlerden İmam Kulu Sultan, Acirli'lerden idi. Şah Safi zamanında, Acirlü oymağının başında, yüzbaşılardan Saru-Han bey bulunuyordu. Rahmetli A. Gölpınarlı'nın, Fuzûlî Divanı adlı eserine esas olan nüshanın çıkarılmasını (1668'de) emreden Selman Ağa Oğlu Ağam Verdi Bey, Acirlular'ın Karacalu oymağına mensuptu¹².

Osmanlı dönemi Rakka'ya iskân edilen Türkmenlerden Acarlu Oymağı da bulunuyordu. 1520-1530 yılları arasında beş bölük şeklinde Halep Türkmenleri'ni arasında yaşayan Acûrlular, 1690 yılında Rakka'ya iskâna mecbur tutulmuşlar fakat ertesi yıl buradan kaçmışlardır¹³.

Yine, XVII. yüzyıl ortalarında, Harran ve Urfa dolaylarında mecburi iskâna tabi tutulan Türkmenler arasında, Halep Türkmenleri'nden bu Acûrlu oymağı da bulunuyordu¹⁴.

Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehri civarında, Şahseven Türkmenleri içinde, Acarud (Acerli) adıyla, Nevruz Alibeklu (300 hane), Balabeklü (300 hane), 200 hanelik Dara-garva (Darğalı) ve Alarlu (400 hane) kollarıyla ve Mişkin elinde de 300 çadırılı Acerlu kabilesi Elat (Göçeri) olarak yaşamaktadırlar¹⁵.

Togan, Ağaçeriler'in yoğun olarak yerleştikleri Maraş-Elbistan arasında bulunan Alisa köyünün ahalisine Acarlı dendiğini belirterek, "Acerli", "Acarlu", "Acirli", Arap kaynaklarında, "Türkmen Acer", "Aşer", "Aşeryan", "Aşir" olarak oymak adlarının geçtiğini ve bunların hepsinin Ağaçeri'den geldiğini söyler¹⁶.

Osmanlı kaynaklarında, Konar-Göçer Türkmen Taifesinden, Acır, Acırlı aşiretlerinin yaşadığı tespit edilen yerler: Aydın Sancağı, Söke Kazası (Aydın Eyâleti), Rakka, Bolvadin Kazası (Karahisâr-ı Sâhib Sancağı), Rakka, Bol-

9 Zeynaloğlu, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, s. 68.

10 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 502.

11 Sümer, Safevî Dev. Kur. s. 52.

12 Gölpınarlı, A., Fuzûlî Divanı, s. CX den nak. F. Sümer, Safeviler, s. 176-177.

13 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aş., s. 100; Sevinç, N., a.g.m., s. 83.

14 Sümer, Oğuzlar, s. 193.

15 Togan, Azerbaycan mad. İslâm Ans. C. 2, s. 93.

16 Togan, Azerbaycan mad. İslâm Ans. C. 2, s. 99.

vadin Kazâsı (Karahisâr-ı Sâhib Sancağı), Güzelhisar Kazâsı (Aydın Sancağı), Balıkesri (Karesi Sancağı), Sivas, Kütahya, Diyarbakir, Mardin, Erzurum, Kars, Ahıska, Çıldır, Göle Sancağı, Saruhan Karaman, Halep, Hama, Humus Sancakları¹⁷. Acar, Acarlı (Acarlı) Cemâatleri de şu yerlerde küçük topluluklar halinde görülür: Rakka, Aydın, Bolvadin, Güzelhisâr (Aydın), Balıkesir, Diyarbakir, Mardin, Söke¹⁸.

Türkiye’de, Bu oymak adını taşıyan köyler: Acerköyahmetbey, Acerköy K. Süleymanlı, Acerköy Mehmetbey (Reyhanlı-Hatay), Aceroba (Kadirli-A-dana), Aceroba mezraası (Gaziantep), Acırlı Kayseri¹⁹.

AĞAMALI (Tavusgün)

Azerbaycan’da da görülen bu kabile adının, büyük Türk boyu olan Yağma/Yağmalî Türkleri’nin adının bozulmuş şekli olduğu muhtemeldir. Ağamaylı şeklinde de görülür; Özbekler’in Kongrat kabilesinin, Oktamgali oymağının kollarından biri Ağamaylı adını taşır²⁰.

Sümer, ilk Müslüman olan Türk devleti Kara-Hanlı devletini Yağma Türkleri’nin kurduğunu; Hudud ul-âlem’e göre, Yağmalar’ın hükümdarlarının Toğuz Guzz (Dokuz Oğuz) hükümdarları ailesinden geldiğini söyler²¹. Kaşgarlı, Türk lehçeleri içinde en doğrusunun Yağmalar’ın lehçesi olduğunu kaydeder.

Ak-Koyunlu topluluğu içinde Ağamalı veya Ağmalî adlı bir Türkmen kabilesi bulunuyordu. Bu kabile, Ak-Koyunlular’ın 1475 askeri hareketlerine bir gurup olarak katıldıkları kaydedilmektedir²². Tavusgün köyündeki Ağamalı oymağının bu Ak-Koyunlu oymağının bakiyesi olması kuvvetli bir ihtimaldir.

AHMETLİ

Tuzluca’nın Karakoyun köyünde (soyadları Akdoğan) ve Taşburun köyü (soyadları Eğrice) ile bazı köylerde yaşıyorlar.

Oğuz boylarının birçoğunun bünyesinde Ahmetli adlı oymaklara rastlıyoruz.

Ak-Koyunlu topluluğunda, Ahmedlu adlı bir kabile bulunmakta idi. Uzun Hasan devrinde, bu kabilenin başında, ismi geçen tek reisleri Ahmed Beg Ahmedlu bulunuyordu. Safevi devletinin kuruluşuyla, bunlara katıl-

17 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 45.

18 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 176.

19 T.M.Y.K. C. I, s. 5, 6.

20 Togan, Türkistan, s. 43.

21 Sümer, Oğuzlar, s. 27-30.

22 Woods, John E. Akkoyunlular, s. 326.

muşlardır²³. Şah Abbas (1612), bazı Türkmen boylarını dağıttığı zaman, Karabağ'da yaşayan oymaklardan bir kısmını da Mazenderan'a (Merz-i Turan = Turan sınırı) sürgün etmişti. Otuzikili Ulusu (24 Oğuz ve 8 Kıpçak)'ndan Ahmedlu adlı oymak gitmemek için direnmiş ve Şah tarafından cezalandırılmıştı²⁴.

Mehemmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan'daki Ahmedli adlı oymakların, adlarını Kızıl Ahmed'den aldıklarını, 1301 tarihinde kurulup 1459 tarihinde dağılan bir müstakil hanlıkları olduğunu söyler²⁵. Baharlı, Şahseven Ahmedli Türkmenleri'nden bahsederken, Azerbaycan'nın çok yerine dağıldıklarını belirterek, Ahmedli Türkmenleri'nin, kendi adlarıyla kurdukları köyleri de verir: Göyçay kazasında: Lele Ahmedli, Ahmedli; Cebrayıl kazasında: Gökahmedli, Yal Pirahmedli, Ahmedliler, Pir-Ahmedli, Ahmedli (2 köy), Ahmedağalı, Yarahmedli; Cavad kazasında: Ahmedli, Nurahmedli; Ahmedli (2 köy); Lenkeran kazasında: Ahmedli; Cevanşir kazasında: Ahmedli, Gubartabı Ahmedli; Zengezur kazasında: Mollaahmedli; Gence kazasında: Azarahmedli, Görənboy Ahmedli, Ahmedbeyli.

Ahedlu oymağı, yukarıda, Ak-Koyunlu topluluğuna mensup olduğu ifade edilen Ahmedlu oymağı olup, Karakoyun (Tuzluca) köyündeki Ahmedli oymağının da bunların bakiyeleri olduğu muhtemeldir. XVII. yüzyılda Karabağ'a yerleşmişlerdir. Anadolu, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da bunların adını taşıyan birçok köy bulunmaktadır.

Anadolu, İran ve Azerbaycan'da Ahmetli adlı çok sayıda oymak ve köyler bulunmaktadır.

ALHAN UŞAĞI (Tekaltı)

Tuzluca'nın Alhan köyüne de ad veren Alhanlı boyuna mensup oldukları anlaşıyor. Cevizoğlu, Doğu-Anadolu'ya gelip yerleşen Saka boylarından ikisinin "Alhanlı" ve "Alhan" adını taşıdığını belirtir²⁶. (bak. Alhanlı köyü)

Taşköprü (Kastamonu), Alâşehir (Manisa), Ereğli ve Cihanbeyli (Konya)'da birer Alhan adlı köy ile Malatya'da Alhanuşağı adlı iki köy bulunmaktadır²⁷.

ALKHAS (İğdir)

Alhas adı Türkmenler ve Kıpçaklar arasında çok rastlanan oymak ve şahıs adlarındandır. Bu aileler, Ermenistan'daki Eşnek (Oşnak) adlı Türk nahiyesinden gelmişlerdir. Soyadları da "Alhas"dır.

23 Woods, John E. Akkoyunlular, s. 326.

24 Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 153.

25 Mehmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 45.

26 Cevizoğlu, a.g.e. s. 52.

27 T.M.Y.K. C. I, s. 45.

Malatya yöresinde yaşayan bir aşiret Alhas adını taşır²⁸.

Osmanlı kaynaklarında, Elhasbeğ adlı bir Türkmen cemaati de kaydedilir²⁹.

1002 H. tarihinde Azerbaycan'da yaşayan Kelhûr Türkmen aşireti beğlerinden biri de Şahbaz Bey'in oğlu Elkas Bey idi³⁰.

Osmanlı vesikalarında Elhaslu/Elhas Bey Cemâati, şu yerlerde kaydedilmiştir: Elbistan Kazâsı (Meraş Sancağı), Meraş, Malatya Sancakları, Diyarbekir Eyâleti, Dârende Kazâsı (Divriği Sancağı)³¹.

Bu Alhas adının, Türkmenler arasında oymak adı olarak yaygın görülmesi, Şah İsmail'in oğlu, Şirvan Beylerbeyi Alhas (Alkhas) Mirza'nın adıyla ilgili olduğu muhtemeldir. Alkhas Mirza, Şirvan fethedildikten sonra Şirvan Beylerbeyi olmuştu. Şah İsmail'in ölümünden sonra, hükümdarlığa, kardeşi Şah Tahmasb getirilince isyan etmiş, yapılan savaşta yenilerek İstanbul'a, kaçmış ve Kanunî Sultan Süleyman'a sığınmıştı. Sultan Süleyman'ın, III. İran seferinde (1548), kuvvetleriyle, Kanunî'nin yanında bulunuyordu.

ALEMHO (Alimaholu)

Bu oymağın adının, Ali Moho adlı beğlerinin adından geldiği rivayet edilir. Sakan aşiretinin bir kolu olup, Kavaktepe mezraasında yaşarlar.

Türkistan'da, Kazaklar'ın "Kiçi Yüz" (Küçük Yüz) kolu üç kabiledir: Elimolu, Bayolu ve Yedi Urug³².

Elimolu kabilesi Ural Vilâyetinde, Sır Derya nehrinin aşağı kısımlarında, Aral gölünün güneydoğu, Harezmin doğu kısımlarında ve doğu Buhara'da yaşıyorlar³³.

Bu kabile XIX. asırda, Türkistan'da, Ruslar'la yapılan mücadelelerde ön saflarda mücadele etmişlerdir. Elimolu kabilesine bağlı oymak adları, İğdir yöresine yabancı olmadığı için, bilgi açısından aşağıda aynen veriyoruz:

"Karasakal [Soyları: Çunkara (tireleri: Kangıldı, Kütküleç, Şekerbay, Batan, Car Boldı), Sarıbaş (tireleri: Baktı-Berdi, Bavbek, Nazım), Busurman (tireleri: Nogay, Kasıkür, Cekey), Törtkara (tireleri: Turum [araları: Çavdar, Avıkman, Kaçan, Toguz Seksen], Tokman [araları: Şakal, Can-Keldi, Şekerbay, Kütküleç, Khan Geldi], Kasım [araları: Ayıt, Seksek, Madı, Bakcan], Appak (Ağappak) [araları: Kara-Kese, Ak-Bes, Batan], Kara-Kisek, Kite (Kiti?), Tört-Kara, Çümekey, Çekli, Kara-Kisek (Kara Köse?), Kazan-Taban, İstek, Bayıs, Esen Geldi, Cakev³⁴.

28 Başbuğ, Hayri, Doğu Anadolu Aşiretleri, T.D.A.D. Ağustos 1985, sayı 37, s. 175.

29 Türkay, C., s. 348.

30 Küttükoğlu, Bekir, Prof.Dr., Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 1993, s. 213.

31 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 348.

32 Togan, Türkistan, s. 40.

33 Togan, Türkistan, s. 41.

34 Togan, Türkistan, s. 40-41.

ARAPKİRLİ

1728 defterinde, eskiden var olup, şimdi terkedilerek dağılmış olan, Aras kenarında gösterilen Karamehmet köyünde oturan ahalinin Arapkirli adını taşıyan cemaat olduğu kayıtlıdır³⁵. Muhtemelen, Arapkir köyünü kuranlar, coğrafi şartlar yüzünden, Arapkir köyüne (Aras yatağında) bitişik durumda olan, Karamehmet köyünü terkeden bu Arapkir cemaatıdır. (bak. Arapkirli köyü)

AVŞARLI (Taşburun).

Bu Kabile, Ermenistan'ın Vedibasar bölgesinde, Afşar Türkmenleri'nin kurduğu Afşar köyünden gelmedirler.

Avşarlar, Oğuzların 24 boyundan biri olup, Boz-Ok kolundan Oğuz Han'ın oğlu, Yıldız Han'ın dört oğlundan en büyüğü Avşar'ın soyundan gelirler. Yıldız-Han'ın diğer oğulları: Kızık, Beg-Dili ve Karkın (Karkhun)'dır. Avşar'ın manası: "Çevik ve vahşi hayvan avına hevesli. Ongunu Tavşancıl kuşudur. Ziyafette et payı "Sağ umaca"dır.

İslâm Ansiklopedisi'nde, Taşburun'daki bu "Avşar" kabilesinden bahseden rahmetli Köprülü, şu malûmatı verir: "Türkiye'deki Avşarlar, hemen umumiyetle sünnî mezhebindedirler. Yalnız bugün Kars vilâyetinde Taşburun nâhiyesine tâbi küçük bir köyde, şî'î mezhebine mensup, ufak bir avşar zümresi yaşamaktadır ki³⁶ bunların İran'dan, Urmiye havalisinde yaşayan şî'î Avşarlar'dan ayrılıp buraya gelmiş olduğu kolayca tahmin olunabilir."³⁷

Yıldız-Han oğlu Avşar'ın küçük kardeşi Karkın'ın adıyla, Karkhunlu adlı bir kabile de, Taşburun köyünde yaşamakta olup, Avşar kabilesiyle akrabadırlar. Vedibasar'dan beraber gelerek Taşburun'a yerleşmişlerdir. Vedibasar'daki adları Avşar ve Karkhun olan köyleri de, birbirine yakın köylerdir.

XI. asrın sonlarına doğru Afşar topluluğu reisleri Aksungur ve ileride Musul Atabekleri sultanı olacak olan oğlu İmadeddin Zengi idaresinde, Irak ve Suriye'ye, kalabalık topluluklarla gelip yerleştiler. Yine XII. yüzyıl ortalarında Küştöğün ve Aslan idaresinde Huzistan'a gelmişlerdir. Ak-Koyunlu topluluğunu meydana getiren ana oymaklardandır. Bu topluluk içinde Mansur Beğ Afşarı ve Kutbeğli Afşarı olarak iki kol halinde bulunmaktadır³⁸. Ak-Koyunlular içinde görülen Afşarlar, önce Suriye'nin kuzeybatı kesimlerinde yaşıyorlardı. Halep valisi Cakam'ın idaresinden

35 Kırzioğlu, Kars Tarihi, s. 502.

36 Ahmet Caferoğlu, Çınaraltı Mecmuası, İst. 1942, s. 36.

37 Köprülü, İslâm Ans., C. II, s. 37.

38 Kafalı, M., Azerbaycan ve Azeri Türkleri, Töre Dergisi, sayı 16, Eylül 1972, s. 39.

memnun olmadıkları için. Kara Osman'ın ortaya çıkışıyla, önce Kutlubeglu Afşarları Ak-Koyunlu topluluğuna katıldı. Uzun Hasan devrinde Mansur Begli Afşarları'nı da bu toplulukta görmekteyiz. Safevî devletinin kuruluşu ile de, Mansur Begliler bunlara katılmışlardır. Bu Afşarlar içinde bir de Araşlu adlı kabile bulunmakta idi³⁹.

Safevî Devletinin kuruluşunda, Halep Türkmenleri'nden Alplu ve Gündüzlü Afşarları, Dulkadirli Türkmenleri'nden İmanlı Afşarları da görülmektedir. Safevîlerden sonra İran hakimiyeti Afşarlar'ın elinde bulunmuştur. 1736 da İran hakimiyetini ele alan Nadir Şah Afşar (öl. 1747), Afşar boyunun Kırklı kabilesindendi⁴⁰. İran Afşarları içinde şu oymaklar vardı: Kırklı, Papalu, Celayir, Köse Ahmedlü, Gündüzlü, İnanlı, Araşlu, Alplu, İmirlü, Begeşlü, Şamlu, Usalu, Kasımlu⁴¹.

İstanbul'un Emirgan semtine adını veren İsfahan valisi Emîr-güne Han, İran Afşarları'nın İmirlü oymağından idi.

İran'da Afşarlar, çoğunlukla, Urmiye, Sayın-Kale, Akça-Kümbet ve Topraklu hattı boyunca yaşamaktadırlar⁴².

XI. asırda Irak'ta, merkezleri Musul şehri olan Zengi Atabekler idaresinde bulunan Avşar, Yıva, Musullu v.b. Oğuz boyları, Kara-koyunlu ve Safevîler devrinde, İran'ın Hoy ve Maku şehirleri yörelerinde görülmüyorlar. Bu oymakların bir kısmı, Şah Abbas I. zamanında Aras'ın kuzey kıyılarına, Vedibasars ve Zengibasars muntıklarına yerleşmişlerdir. Musullu Türkmenleri, Zengi Atabekler'in başşehri olan Musul'a göre Musullu diye anılmışlardır. Aralarında çeşitli Türkmen boyları bulunmaktadır.

Anılan bölgelerde bir alan içinde bulunan Musullu, Avşar, Zengi, Yıva adlı köyleri, bu oymaklar kurmuş olup, bu köylerin bir kısmı ahalisi 1920'den beraberce gelip Taşburun köyüne yerleşmişlerdir.

İran'ın Hamse vilayetinin güneybatısında bulunan "Avşar Dağları" adını bu boydan almıştır. Bugün İran musikisinde "avşarı" adlı bir makam var ki, bu Avşarlar'a mahsustur.

Kuzugüden köyüne adını veren, Kuzugüdenli Türkmenleri de Avşarlar'ın bir boyudur⁴³.

Halep-Antep bölgesinde kışlayan, Maraş-Kadirli yöresinde yaylayan Afşar zümreleri: Köse Davut Afşarı, Kucur Afşarı, Tecerli (Tecerli) Afşarı, Taygı Afşarı, Sarıhacılı Afşarı, Afşar Delek, Bahrili Afşarı, Karagündüzlü Afşarı, Gökçe Afşarı, Faydalı Afşarı, Ekber Afşarı⁴⁴.

39 Woods, John E. Akkoyunlular, s. 325.

40 Kafalı, Töre Dergisi, a.g.m. s. 39-40.

41 Köprülü, İslâm Ans. C. II, s. 35.

42 Azerbaycan Dergisi, sayı 225, s. 114.

43 Sümer, Oğuzlar, s. 280.

44 Sevinç, N., a.g.m. s. 58.

Avşarlar'ın yoğun bulunduğu Kırşehir ilimizdeki Afşarlar'ın yaşadığı köyler şunlardır: Kaman ilçesine bağlı Kargınmeşe, Kargın Kızıközü, Kargın Yenice ve Çiçekdağı ilçesine bağlı Demirli, Karalar köyleri ile Hüseyinli Karacaören beldesi⁴⁵.

Türkiye'de 40 civarında Afşar v.b. adlı köy bulunmaktadır⁴⁶.

AYRIM (Pernavut / Gaziler)

Tuzluca'nın, 40'a yakın köyünde yaşarlar.

Prof. Caferoğlu, Ayrımlar'ın, Azerbaycan ahalisinin önemli bir topluluğunu teşkil ettiklerini belirtmektedir⁴⁷.

Azerbaycanlı Muhammedhasan Velili (Baharlı) Ayrımlar hakkında şu malumatı vermektedir: "Ayrımlar veya en doğrusu olan "El Rumiler" Rumdan (Anadolu'dan) gelenler demektir. Onlar Konya Selçuk Sultanlarının sükutundan sonra Azerbaycan'a muhaceret etmişlerdir. M. 1301 tarihinde onlar Gence ve Karabağ nahiyelerinde oturuyorlardı. Sonralar yani 16. asrın sonlarında Ayrımlar iki kısma bölündüler; Bir kısmı İran Azerbaycanı'na göçüp, burada Şah Abbas'dan "Şahseven" ünvanını aldılar, diğer kısmı ise burada kalıp Ayrım, Saatlı, Ağsaklı veya Çolaklı gibi ailelere ayrıldılar: Cavanşir Kazasında - Ayrımlar, Saatlı; Kazak Kazasında - Baganis Ayrım, Polad Ayrım, Şınık Ayrım; Lenkeran Kazasında - Ağsaklı; Nuha Kazasında - Çolaklı.

İran Azerbaycanı'na gitmiş olan Ayrımlar, Erdebil yöresinde yerleştiler. Sonraları buradan Kafkasya Azerbaycanı'na gelip, önce Mugan çölüne, oradanda Azerbaycan'ın diğer yerlerine yayıldılar⁴⁸.

Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Revan'ı almasıyla, Osmanlılar'la ittifak kuran Sahat-Çukuru'nda yaşayan Türkmen kabileleri arsında saydığı Rumlu (yani Anadolu) Türkmenleri'ni "Ayrımlu" olarak göstermektedir⁴⁹.

Azerbaycan'da, Ayrım adından koyulmuş birçok yeradı bulunuyor: Gedebey'de Ayrım Dağı, Cavanşir ve Kelbecer'in Kamışlı köyünde Ayrım-Deresi, Nahçıvan'ın, Sederek ilçesi Yukarı Yayı köyünde Ayrım-Ulu, Laçın'ın Mollalar köyünde Ayrım Kışlağı, Goranboy'un Yolgulular köyünde Ayrım Yatağı adlı köyler bulunmaktadır⁵⁰.

45 Güngen, Ahmet, Kırşehir'in Etnik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, T.D.A.D. sayı 82, Şubat 1993, s. 89.

46 T.M.Y.K. C. I, s. 9-10.

47 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 55.

48 Menemmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 44.

49 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 348.

50 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku 1993, s. 127.

Ermenistan'da bir Türk köyünün adı da Ayrım'dır. Ermeniler adını Pthavan olarak değiştirdiler⁵¹. Yine Ermenistan'da bir başka Türk köyünün adı Polad Ayrımı'dır⁵².

Ukrayna'nın doğu bölgesinde, Zaporoji şehri yakınlarında, Dinyeper boylarında eskiden Kafkasya yöresinden gitme "Uyrumlu" adlı bir Türk kabilesinin yaşadığını duymuştum. Bunların Ayrımlular'ın bir topluluğu olduğu muhtemeldir.

BAGANA (İğdir).

İğdir'in İğdirmava (İğdir-Nova=Yeni İğdir) semtinde oturan Bagana soyadlı ailelerdir.

Çingizliler'den, İran'a hakim olan İlhanlılar devletinin, kurucu, önemli boylarından biri Baganalı boyudur. İlhani hükümdarları, başşehir Tebrizde otururlardı. Ağrı Dağı yaylaları onların yaylak merkezleri idi. Yani İğdir havalisi İlhanlı hükümdarlarının devleti yaz aylarında idare ettikleri bir nevi merkezleri durumunda bulunuyordu. Bagana adının bu dönemlerde İlhanlılardan kaldığı anlaşıyor.

Kazaklar'ın Ortayüz kolundan Nayman kabilesi oymaklarından birinin adı Semiz Baganalı'dır. Bu Baganalı oymağı üç arıstan ibaretti:

1- Tok'bulat (Soyları: Cırık, İbiske, Kızıl Taz, Kara Bala, Sarı Sargaldak)

2- Şustan (Soyları: Boydalı, Bes Bala)

3- Ak Taz (Soyları: Teney, Balıkçı, Karmakçı, Seyid, Cumuk, Calman, Badana⁵³).

Rahmetli Abdulkadir İnan, 1915 ve 1920 yıllarında Türkistan seyahati sırasında büyük kabileler halinde yaşayan, Baganalı'ları iki defa ziyaret etmiş, ilgili makalesinde onlarla ilgili bilgiler vermiştir⁵⁴.

Kastamonu'nun Bağana adlı bir mahallesi var⁵⁵.

BAĞIR UŞAĞI (Kacer)

Soyadları Bağcı ve Gürel.

Bağ, Bağır sözleri kutsal anlamlar taşıyan sözlerdir. Bağ/buğ/boğ sözü, İslamdan önceki devirlerde, Türkler'de Tanrı'nın sıfatlarından biri olarak kullanılıyordu. Bu söz Türkçe'den Rusça'ya da geçmiş, Bugünkü Rus dilinde, Tanrı'nın karşılığı "Bog" şeklinde kullanılmaktadır. (bak. Tarih bölümünde, Bagrathılar.)

51 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 224.

52 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, s. 232.

53 Togan, Türkistan, s. 40.

54 İnan, A., Makaleler, C.I, s. 249.

55 T.M.Y.K. C. I, s. 112.

BAYATLAR

Kirempe-Harabası köyünde Bunların bir kısmı Kalaça, Canderviş ve Kırkbulak köylerinde yerleşmişlerdir. (bak Bayat köyü)

BAYATLAR (Iğdır)

Soyadları da Bayat'dır.

Selçuklular'dan sonra, 13. asrın başlarında Azerbaycan'a Çingiz Han ordusuyla beraber Bayat Türkleri de geldiler.

Bayat Türkleri evvel zamanlarda Türkistan'da yaşıyorlardı. Oradan Moğollar gelirken, onlar ile beraber çıkmışlardı. İlk evvel Bayatlar Küçük Asya'da (Anadolu) oturdular ve orada Selçuk Türkleri ile karıştılar. Timurlenk Anadolu'yu işgal ederken, onların bir kısmı Timurlenk tarafından Diyarbakır'a göçürülmüştü. Oradan da, bir müddetten sonra, Bağdad vilayetine göçdüler. Bağdad bölgesindeki bu Bayatları, Safevi Şahları 17. asırda, Mazanderan, Tahran ve Horasan taraflarına götürdüler ve onlara "Kızılbaş" dediler. Fakat Bayatlar'ın büyük kısmı Anadolu'da kalmakta devam ettiler. Buradan Muhtelif zamanlarda Azerbaycan'a göçüp gelmişlerdir. Safevî şahları İran'dan da kendi hakimiyetlerine yardım maksadı ile, Bayatlar'dan göçürüp, Kuba bölgesine yerleştirmişlerdi. Halen Azerbaycan'da, Bayatlar'ın adlarıyla aşağıdaki köyler var: Göyçay Kazasında - Bayat Melikümid, Bayat Nadirhüseyn, Cavad Kazasında - Bayat; Kuba Kazasında - Sencan Bayat, Uzun Bayat; Şamahı Kazasında - Bayat; Şuşa Kazasında - Bayat⁵⁶.

İran'da yaşayan Kaşgay Türkleri arasında, Bayat oymağı da bulunmakta olup, bunlar Kaşgaylar'ın yerleşik hayata geçen kabilelerindendir⁵⁷.

BAYDAR

Tuzluca'nın Haraba köyünde ve Iğdır merkezinde otururlar. Kars ve Kazalarında, Borçalı'dan gelme Baydar/Baydarlı aileler de bulunmaktadır.

Eski kaynaklarda Padar/Padarlı olarak geçer. "1593 Gence Tarihi"nde Otuzikili Ulusu (24 Oğuz, 8 Kıpçak)'na mensup Baydarboy ve Borçalı'da da boy hem de kasaba adı olarak geçer. Caferoğlu, bu Padar (Baydar) Türkleri'nin, Azerbaycan'da önemli bir topluluk teşkil ettiklerini belirtmektedir⁵⁸. Kırzıoğlu Baydarlar'ın, Kür solundaki Kara-Yazı düzündeki kışlayan Borçalı Kazaklar'ın en güçlü boyu olduğunu ve bunların Müslüman olduktan sonra, Kartel ve Kakheth Gürcüleri'ne, sürekli akın ve yağmaları ile

56 Menemmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 47.

57 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 65.

58 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 55.

kan ağılattıklarını, Kakhet-Ağdaş-Gökçay-Kuba gibi Şirvan civarının en güçlü ve kalabalık yaylakçı ve kışlakçı halkı olduğunu yazar. İlhanlılar devrinde Güney Azerbaycan'da görülen Padar/Baydar'lar, On-Uyugur oymaklarından biridir⁵⁹.

Azerbaycan'da, Zagatala'ya bağlı Padar ve Baydarlu adlı köyler de Padar/Baydar boyu ile ilgilidir.

Osmanlı kaynaklarında, Baydarlar'ın, Tiflis ve Çıldır eyâletlerinde yaşadıkları kaydedilmiştir⁶⁰.

Eski zamanlardan beri bir Türk Yurdu olan Kırım'da, Sivastopol'a 28 km yakınlıkta, Yalta'ya bağlı Baydar adlı bir Türk köyü ile bu civarda Baydar adlı bir vadi de bulunmaktadır ki, Kafkasya da gördüğümüz Baydar kabilesinin Kırım'a kadar yayılmış olduğunu gösterir⁶¹.

Çağatay Han'ın bir torunun adı da "Baydar" idi⁶².

İğdir merkezinde ve Haraba köyünde bulunan Baydarlar, 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında, yerlerini terkederek, Erevan'a bağlı Khatınarkhi köyüne yerleşmişler ve Ermeni-Taşnak katliamları yüzünden, Türkiye'ye göçmüşlerdir (1920).

BEKİRANLI

Radkanlı aşiretinin, Aras güneyini yurt tutan koludur.

İğdir yöresinde tanınmış Kürt aşiretidir. Ana kol, Yukarı ve Aşağı Çamurlu, Mürşitali, ve Alican köylerinde yerleşmiştir. İğdir eşrafından Hacı Ömer Şark bu aşiretin sözü dinlenen, önde gelen şahsiyetidir. Soyadları: Şark, Tiltay, Alagöz ve Tanlık.

Diğer Kolları Süleymanlı (Süleymaniye), Hacıyanlı, Bellooğlu Gerko (Aralık'ta), Çekamanlı (Kağızman'da), Ademanlı (Ağrı'da) oymaklarıdır.

Süleymanlılar Mürşitali köyünde ve Hacıyanlılar'da, Alican ve Alkızıl köylerinde otururlar.

Bu aşirete eskiden "Begiranlı/Beygiranlı"da denildiği biliniyor. Edip Yavuz "Beygiran" oymağının Ermeni Bağratunyan Oymağundan geldiği söylentisinin olduğuna işaret ederek, bunun asılsız olup Bag-Rad'ların Türk olduğunun ispat edildiğini yazar⁶³. Tarih kısmında, Bagradlı/Baga-Rad bahsinde de anlatıldığı üzere, bu sülale aslen Türktür. Bu ad, iki kısımdan "Bag" ve "arad/rad'dan yapılmıştır. "Bag" adı kutsallığı ifade eder (bak.

59 Togan, T.T. Giriş, s. 254.

60 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 55.

61 Barthold, W., Baydar md. İslâm Ansik., C. II, s. 367.

62 Barthold, V. V. Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1990, s. 535.

63 Yavuz, Edip, Doğu Anadolu'da DilOnomastik İlişkileri Üzerine bir Deneme, s. 38.

Bagrıdlı bölümü); diğır kısım "arad" olmalıdır. Kafkas dillerinde birçok adların başlarındaki sesler yutulur: "Alaz/Laz", "Aran/Ran", "Araks/Raksi" gibi. Arad adı da aynı kuralla Kafkas bölgesinde "Arad/Arat" dan, başındaki "a" yutularak "Rad" olmuştur⁶⁴. "Begıranlı" ve "Radkanlı" aşiretlerinin eski yurdu olan Alagöz Dağları civarı, eski devirlerde "Bagrıdlı" hanedanının da yurdu idi. Bekıranlı/Begıranlı ve Radkanlı aşiret adlarının, "Bagrad" adındaki "Bag" ve "rad" sözlerinden meydana geldikleri görölmektedir. Bagrıdlı hanedanı tarihi kaynaklarda ruhani/kutsal aileler olarak kaydedilir. Adlarının başındaki "Bag" sözü, eski türkçede Tanrı'nın sıfatlarından biri idi. Arat/rad ise eski türkçe/moğolca çalışan köylü ve "adam/adamlar"⁶⁵ anlamına gelmektedir. Bundan da Bag-rad adı kutsal/ruhani adam veya adamlar/insanlar anlamı çıkar. Zamanla ikiye ayrılan Bagrıdlı topluluğunun "Bag"dan Bagıranlı (Bekıranlı) ve "Rad"dan da Radkanlı adlarıyla iki kola ayrıldıkları anlaşılıyor. Begıranlı ve Radkanlı aşiretlerinin yaylak ve kışlak olarak yaşadığı bölgenin orta yerinde kurulmuş, "Aratan" (Arat adından, Arat-an=Aratlar) adlı köyümüzün bulunması da konuya ışık tutmaktadır.

BELLOOĞULLARI

Şahıs adından alınmış bir ad olduğu görölmüyor. Bekıranlı aşiretinin koludur. Alican köyünde otururlar. Bekıranlı eski reislerinden birinin adının Mala Bello olduğu söylenir. Bu Bello beyin adından alınmış olduğu muhtemeldir. Bellooğulları'ndan Muş'un Bulanık ilçesinde yaşayanlar da var. Bugün Türkistan'da Beloğlu (Bellooğlu) adı yaygın bir addır. Kazakistan'da 1916 yılında yayınlanan "Canga Edebiyat" mecmuası yazarlarının biri de "Bel Oğlu Örümbek" adını taşımaktadır⁶⁶. İğdir yöresinde, özellikle Tüzluca ilçesinde, "Billo" adı da çok rastlanılan bir addır.

BURUKANLI (İğdir ve Tuzluca'da)

Ağmugan (Azerbaycan'da)'dan gelmişlerdir. Bu Aşiretin ana kolu Van ilimizde bulunmaktadır. Diğır kolu İğdir Börükanlıları'dır. Bu aşiretin sözü dinlenen beyi, İğdir eşrafından Ferzende Armağan Bey'dir. Alut, Panik, Tecirli ve Muça köylerinde yerleşmişlerdir. Ferzende Bey'in dedesi rahmetli Tayfur bey Eremeniler'e karşı mücadele edenlerdendi.

Burukanlılar Horasan menşeli Kafkas aşiretidir. Önceleri tamamı İğdir'a yerleşmişler, 1930-31 yılında, reisleri ile beraber büyük kısmı Van'a giderek yerleşmişlerdir. Bunların son aşiret reisi Van milletvekili rahmetli Kınas

64 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 265 h.

65 Vladimirtsov, Moğolların Gizli Tarihi, s. 148.

66 Togan, Türkistan, s. 518.

Kartal idi. Burukanlı aşiretine halen Azerbaycan, İran ve Türkistan'da rastlanmaktadır. Azerbaycan ve Türkistan'da yaşayanlar kürtçe bilmezler, türkçe konuşurlar..

CADIGIRAN (Melekli köyü ve Aralık ilçesinde)

Bu kabilenin oturduğu mahallenin adı da "Cadıgıran Mahallesi"dir. Cad sözü, darı ekmeği anlamına geliyorsa da, Cadıkıran adının bununla izah etmek isabetli değildir. Türk-Moğol lehçesinde "Cad" yabancı demektir. Türkçede c, y değişmesiyle yad diyoruz⁶⁷, Belki de yad, yabancı ve düşman topluluklarla olan münasebetlerde, savaşçı, koruyucu vasıflarından dolayı bu ad kullanılmıştır. Kıpçak ağzında da, kelime başındaki "y" harfi genellikle "c" ile söylenir. Yıva/Cıva, Yülük/Cülük gibi.

Türkistan'da, Kazaklar'ın, Ortayüz kolunun Uvak Girey kabilesine bağlı boylardan biri Cadık adını taşıyor⁶⁸.

XVII. yüzyılda, Taşkent ve civarı bozkır bölgesinde yaşayan Kazaklar'ın başında Cadık Han adlı biri bulunuyordu⁶⁹.

Bu adla yapılmış yer adlarına da rastlamaktayız. Ermenistan'da, biri Eler (yeni adı Abovyan) adlı Türk kazasına bağlı Çatıgıran (yeni adı Getaşen-3.1.1935) ile Aştarak'a bağlı, yine bir Türk köyü olan Çatıgıran adlı iki köy bulunmaktadır⁷⁰.

Osmanlı kaynaklarında, Sandıklı kazısında, Danişmendli Türkmenleri'nin oturduğu "Çadı" adlı bir köy zikredilir⁷¹. Cadı-oğlu adlı bir şahsa ve onun adından bir oymağa da rastlıyoruz. Dadaloğlu'nun şiirinde de geçer, Avşarlar'la olan vuruşmaları anlatılır. Sümer, bu Cadı-oğlu ailesinin şimdi Gemerek'de oturduklarını yazar⁷².

CELALİ

Van Tarihinde (s. 44-45), Celali aşiretinin, kışın Maku (İran) çevresinde kışladığını, yazın ise Ağrı Dağı yaylalarında yayladığını ve çok kalabalık olduklarını belirtir⁷³.

Celali aşiretinin Doğubeyazıt kolunun reisi İsa Bey (öl. 1953) Ağrı İsyanı'nın bastırılmasında önemli rol oynadığı söylenir.

67 Vladimirtsov, B. Y., Moğolların Gizli Tarihi, s. 12.

68 Togan, Türkistan, s. 40.

69 Radloff, Sibirya'dan, C. I, s, 184.

70 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 226.

71 Ahmet Refik, a.g.e. s. 131.

72 Sümer, Oğuzlar, s. 280.

73 Yavuz, Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, s. 338.

Doğubayezid'de ki tarihi İshak Paşa sarayı, Celali aşiretinin idari merkezi idi. Kör Abdi Paşa ve sarayı yaptıran oğlu İshak Paşa ile bunun oğlu Mahmut Paşa, Celaliler'in reisleri idi.

Bu aşiretin hepsi Orta Asya'dan gelmiştir. Aşiret bir Türk koludur. Selçuklular zamanında buralara gelmişlerdir. Alp-Arslan'ın ordusunda, Bizanslılara karşı harbeden Celaliler vardı.

Hamit Hun Bey, Celaliler arasında anlatılan, menşeleri ile ilgili söylentiği şöyle anlattı: "Kimisi diyorki, Hazar Denizi üstünden, Dağıstan bölgesinden gelip buraya yerleşmişler. Kimisi de Horasan'dan, İran'dan geldiklerini söylüyorlar. Yani bunların merkezi Orta-Asya'dır. Bu yollardan gelerek burada birleşmişler".

Celali aşireti Oğuzlar gibi 24 boydan teşekkül etmiştir. Yine Oğuzlar gibi 12 li iki ana kola ayrılırlar. Bunlar 12 oymaklı Sakanlı ve 12 oymaklı Halikanlı boylarıdır. Yörede Dilikanlı (Dilkhukanlı) aşiretini de Celaliler'e mensup sayarlar.

Edip Yavuz'da Celali aşiretine bağlı şu küçük oymakların bulunduğunu belirtir: Keskollu, Kuluhan, Keçeli, Kotan, Kızılbaşoğlu, Dinik, Budik ve Korukçu uşağı⁷⁴.

İğdir'ın kurtuluşunda katılan meşhur Ali Mirze, Rus idaresi altında kalan Celali/Sakanlı reisi idi.

Doğubayezid'deki Celali aşireti beyi Hosrov Bey'dir. (soyadları Konyar) Kendilerinin, zamanında Konya'dan geldiklerini söylüyorlar. Varto Tarihi yazarı Şerif Fırat, Kürtleşen Türkmenler'den bahsederken, Kadri Kemal Kop'un "Düşünce ve Araştırmalarım" adlı eserinden şunları aktarır: "-Bir zamanlar Kızılırmak kıyılarında Dersim'in bir dağına, veya Hakkari'nin bir vadisine göçüp yerleşen bir Türkmen aşireti, Sakarya'dan kalkarak Mardin'in bir çölüne kapağı atan bir Türk oymağı, can ve başını daha sağlam koruyabilmek için adını ve dilini de yitirmekten çekinmemiştir. Bunun için buradaki sözünün gerçekliğini kuvvetlendirecek bir iki örnek daha yazayım: Ne ibretle karşılanacak bir gerçektir ki; vaktiyle Konya, Karaman yaylalarından Ağrı eteklerine gelip yerleşen Türkmen Celâli aşireti denilen aşiretin bugünkü çehresi gözönünde duruyor."⁷⁵

Bazı araştırmacıların görüşlerini eleştiren Hayri Başbuğ, "Celali adının Arapça "Celâl" adıyla ilgisi yoktur. Bu aşiretimizin adı, eski bir Türk boyu olan "Cala"dan alınmadır. Zira, Celâlî=Cala'lı demektir." diyerek, eski Türk dilinde büyük dağlar arasında yaşamaya elverişli düzlüklere "cala" denildiğini belirtir⁷⁶.

74 Yavuz, Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, s. 338.

75 Fırat, Şerif, Varto Tarihi, s. 18-19.

76 Başbuğ, Hayri, s. a.g.m., 172-173.

Afganistan'da yaşayan Oğuzlar'ın Karadaşlı boyuna bağlı "Calalı" adlı bir oymak bulunmaktadır⁷⁷.

Birçok yerde Celal ve Celalî adlı yerlere de rastlamaktayız:

Ermenistan'da Celaloğlu adlı Türk şehri bulunmaktadır. Ermeniler bu şehrin adını Stepenevan olarak değiştirmişlerdir⁷⁸.

Vedibasara'da Celali kabilesinin yaşadığı Celali adlı bir köy bulunmaktadır⁷⁹.

İran'da geniş bir sahaya yayılmış olan Afşarlar'ın önemli kollarından biri de "Calalilu" adını taşır⁸⁰.

Celaliler'in, Osmanlı devrinde, Bayezit Sancağı (Erzurum Eyâleti Doğubeyazıd) ve Kars Eyâletinde yaşadıkları kaydedilmiştir⁸¹.

Türkiye'de Celal, Celali adının iştirak ettiği 22 köy bulunmaktadır⁸².

CELAYİR (Aralık)

İlhanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna iştirak eden üç büyük ve güçlü kabileden biri Celayir kabilesi idi. Diğer Çobaniler ve Bagana'lar idi. Reşideddin, Celayirler'in Karakurum'da yaşadıklarını ve büyük bir topluluğunun Cigizliler'in sol cenahında yer alarak batıya geldiklerini yazar. İlhanlılar'ın, İran ve Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirdikleri 200 bin (çadır) ailenin içerisinde Celayirliler de bulunuyordu. Azerbaycan'da, bugün bunların adından kalan, Gakh ve Celilabad'da Celayir Dağ, Zagatala ve Celilabad kazalarında da iki Celayir adlı köy bulunmaktadır⁸³.

Celayirler, İlhaniler'den sonra İran'ın batı tarafları, Azerbaycan ve Doğu Anadolu ile Kuzey Irak bölgelerinde hakim devlet oldular.

Han-name'de Özbek boylarından biri Calayır adıyla belirtilir⁸⁴. Kazaklar'ın Uluyüz kolunun büyük kabilelerinden biri Calayır kabilesidir⁸⁵.

"Hurufilik, Celâyir hanedanına mensup Sultan Ahmet b. Veys (1382-1410) gibi Azeri dilli bir şair de yetiştirmiştir⁸⁶.

Osmanlı kayıtlarında, Celâyir Türkmen-yörük aşireti Koçhisar Kazâsı'n-da (Aksaray Sancağı) yaşadıkları kaydedilmiştir⁸⁷.

77 Eröz, Afganistan'da Türk Aşiretleri, Türk Kültürü Dergisi, sayı 83.

78 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 225.

79 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 62.

80 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 67.

81 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 67, 271.

82 T.M.Y.K. s. 204-205.

83 Memmedov, Nadir, a.g.e., s. 165; Geybullayev, Karabağ, s. 88.

84 Ögel, Türk Mitolojisi I, s. 392.

85 Togan, Türkistan, s. 39.

86 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 61.

87 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 67.

Irak'ta görülen Kara-Ulus Türkmenleri'ni meydana getiren boylardan biri de Celayır'lardır⁸⁸.

CERİTLER (Bayat)

Yöre ağzında "Certler" şeklinde de söylenir.

Anadolu'da gördüğümüz Ceridler, Halep Türkmenleri topluluğuna mensupturlar. XVI. Yüzyılın başlarında Ankara civarlarında da görülürler. Çukurova'da göçeri Avşar, Tecirli ve Ağca-Koyunlu Türkmenleri ile beraber göçeri halde yaşayan Ceridler, 1865 yılında, Ceyhan'a yerleştirilmişlerdir. Bu Ceridler, Bayır Cerid, Kara-Hasanlı, Oruç-Gazili ve Mamalı (Melekli köyündeki Maman uşağı adlı oymağın ad benzeri) obalarından ibaretti⁸⁹.

XVI., XVII., XVIII. Yüzyıllarda ve sonrasında, devlet kontrolüne girmemiş Ceridler, bu huylarından dolayı oldukça dağılmışlardır. Ahmet Refik, Ceridler'in karıştığı olaylarla ilgili birçok vesikayı yayınlamıştır⁹⁰. Bulundukları yerlerde baskın, soygun ve isyan gibi hadiselerle karışan Ceridler'in en büyük topluluğu "Silsüpür Cerid" adını taşır. Anlaşılan bu ad, huyları dolayısıyla verilmiştir.

Safeviler zamanı, Ceridler'den bir çoğu, anılan olayları yüzünden İran'a göçmüşlerdir. İran'a gelen Ceritler'in başı, Silsüpür Halil adlı beydi. Şah Abbas I. ona Sultanlık ünvanı vermiştir. Halil Sultan, Urmiye yakınlarındaki Dumdum kalesinin fethine katılmış ve Bağdat muhasarasında bulunmuş ve birçok savaşlara katılmıştır. Halil Sultan'la gelen Silsüpür Ceritler 2 bin çadır idi⁹¹. Bu oymağın, Şah Safi zamanında (1635-1636) Azerbaycan'da da yaşadığı tesbit edilmektedir⁹².

Bayat köyündeki Ceridler, Şah Abbas I. zamanı Türkmenler'in dağıtılması olayında, buraya gelip yerleşmiş olmalıdır.

Ceridler'e çok yerde rastlanmakla beraber, bugün yoğun olarak Kahramanmaraş ve Çukur-Ova havalisinde yaşamaktadırlar.

CIMIKLI (Ekerek)

Soyadları Otay. Eski bir Türk boyunun adından gelir.

Gök-Türkler'den bir "Çu-mu-koen" adlı boy bulunmakta idi. Kapağan Kağan'dan sonra, Batı Gök-Türkleri arasında birliği kurmayı başaran ve Doğu Gök-Türk Kağanı Bilge Kağan ile de akraba olan, Türgişler'den Su-lu Han'ı öldüren Bağa Tarkan, Gök-Türkler'in "Çu-mu-koen" (Cumuk demek-

88 Çay, Prof. Dr. Abdulhalûk, Kürt Dosyası, s. 286.

89 Sümer, Oğuzlar, s. 176-197-198.

90 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, s. 69, 121, 127, 135, 148, 151, 167, 190, 219.

91 Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu, s. 197.

92 Sümer, a.g.e. s. 197.

tir) boyuna mensuptu. Çinliler, Bilge kağan'ın ölümünden (öl. 734) sonra, Batı Gök-Türkler için bir kale vazifesi gören bu "Çu-mu-koen"li Bağa Tarkan'ı yenerek, Batı Gök-Türk yurdunu işgall etmişlerdi⁹³. Togan da, Gök-Türkler'in Du-lu uruğunun başında gelen boyun adının, Çin kaynaklarında "Çu-mu-kön" olarak geçtiğine işaret ederek bu adın "Çümük" yahut "Cumuk" demek olduğunu belirtir⁹⁴.

Kazaklar'ın Ortayüz kolundan Nayman kabilesi, Semiz Baganalı oymağının, Ak Taz kolunun boylarından biri Cumuk adını taşıyor⁹⁵. Togan, Kent Türkleri'nden yani yerleşik medeni Türklerden "Cumuk" kabilesini de sayar⁹⁶ Horasan'da Belh (Afganistan'da) kolonileri olan Comuk/Cömük'ler, kaynaklarda, Buhara mıntkasını ilk imar eden Türkler olarak gösterilmektedir.

Bugün Ukranya dilinde, dükkanını arabaya yüklemiş olarak satış yapanlara (seyyar satıcı) "Çumak" deniliyor ki, bu ad tüccar olan Comuk/Cumuk Türkleri'nin adına göre Urkayna diline girmiştir⁹⁷. Togan Türk Tarihine giriş eserinde Çumaklu adlı bir Oğuz kabile ismini verir⁹⁸.

Tüccar olan, şehirli Cumuk Türkleri ilk evvel müslüman olan Türkler olduğu için "Çomak" denildiğini de biliyoruz. (bak. Karaçomak köyü bahsinde bu hususta bilgi verilmiştir)

Cengiz Han'ın cedleri olan "Börçegin" (Börütekin) sülâlesinin esası, Gök-türkler'in, bu Çümük/Cumuk kabilesinin hanlarıdır⁹⁹.

Türkistan'daki meşhur Çimkent şehrinin adının, Timur tarihinde "Çümikent" diye okunacak şekilde yazıldığını ifade eden Togan, bu adın Cumuk boyunun adından geldiğini, "Çömukent" şehrinin bunlara ait bir yer olduğunu söyler ve Cumuklar'ın çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunu belirtir¹⁰⁰.

Gürcüstan'da, Borçalı (Türk bölgesi)'da "Cıbıklı" adlı köy ile "Cıbıklı" adlı bir yaylak var ki, Kırzioğlu bu köy adlarının Kıpçaklar'ın "Cıbıklı" kabilesinin adından geldiğini yazar. Bu Kıpçak kabilesinin "Cıbıklı" adı, İğdir ağzında "b" nin "m" ye dönüşmesi (ben=men gibi) hususiyetinden, "Cımıklı" olarak söylenmiş olduğu görülmektedir.

Bölgemizde Cımıkanlı/Cumıkanlı adlı, Kürtçe konuşan bir aşiret, Tuzluca'nın İncesu köyünde yaşamaktadır. Siverek'deki Milli aşiretine mensup

93 Sümer, Oğuzlar, s. 11, 12.

94 Togan, T. T. Giriş, s. 482.

95 Togan, Türkistan, s. 40.

96 Togan, Türkistan, s. 48.

97 Togan, T.T. Giriş, s. 51.

98 Togan, T.T. Giriş, s. 484.

99 Togan, Giriş, s. 69.

100 Togan, Giriş, s. 51, 428.

kabilelerden biri de Cimikân adını taşır. Ziya Gökalp, bu Cimikânlı aşiretinin Türk asıllı olduğunu belirtmektedir¹⁰¹.

Osmanlı vesikalarında, Cimikanlu (Cımikanlu) Türkmen Cemâatlerinin kaydedilen yaşadıkları yerler: Erzurum havâlisi, Çatalca Kazâsı (Hashâ-i İstanbul Sancağı), İbsala Kazâsı (Gelibolu Sancağı), Rumeli, Gümülcine ve Yenice Kazâları (Paşa Sancağı), Kocaeli Sancağı, Hudâvendigâr, Biga, Karesi Sancakları, Bursa Kazâsı, Rakka, Sivas Eyâletleri, Kütahya, Aydın, Saruhan Sancakları, Kars ve Çıldır Eyâletleri. Üsküdar Kazâsı'nda da Cımıklı adlı bir Türkmen Cemâatinin varlığı da kaydedilmiştir¹⁰².

CIZIKLAR (Cızık / Kızık?)

Dede-Korkut destanı'nda (IV. boy) Kazan Han'ın Savaş ettiği ve avlandığı yerlerden biri olarak "Cızıklar" adlı bir yer geçer¹⁰³. Kırzioğlu "Cızıklar" adını iki yerde, Kars-Arpaçayı başlarındaki Akbaba doğusunda, dağ köyü ve Gümrü kuzeyinde, 2998 m. yüksekliğinde, tepesi sisli dağ olarak gösterir. Kırzioğlu, "Dede-Korkut Oğuznâmeleri"nde Başkent "Sürmelü" (İğdir İlimiz), s. 71) ki, Dede-Korkut kitabında gösterilen bölge ile aynı yeredirler. Zeynelabidin Makas'ın da, 12.11.1946 tarihinde adının Tsohmarg olarak değiştirildiğini bildirdiği "Cızıklar" adlı Türk köyü de anılan köydür¹⁰⁴.

Özbekistan'da,, Semerkant yakınlarındaki, Cızak adlı tarihi Türk şehrinin (bu şehir ahalisinin bir kısmı şî'i idi) adı da bu kabilenen adının açıklanmasında gözönünde bulundurulması gereken diğer bir husustur. Rahmetli Zeki Velidi Togan hocamız, Cızak Türk kabilelerini şöyle sıralar: Kırk, Kanglı, Salık, Türk, Türkmen, Nayman, Mangıt, Kıtay-Yüz, Solaklı, Tuyaklı, Alaça, Burgut, Sirkeli, Baymaklı, Calayır, Kırgız, Yüz, Parça-Yüz, Karapça, Kuşçı, Oraklı, Tokcarı, Koştangalı (Çiftdamgalı), Saray ve Gancakalı¹⁰⁵. Bu adlar İğdir bölgesi ile yakından ilgilidir.

Sultan Alp-Arslan 1066 senesinde Hazar Denizi ile Aral Gölü arsasında ki (Harezmi) muntıkada, takip ettiği Türk kabileleri arasında "Cozığ"/ Cızık adlı Türk kabilesi de bulunuyordu¹⁰⁶.

CUMUKANLI (İncesu)

Tuzluca'nın İncesu köyünde yaşayan Cumukanlı'lar, Sarıbiyık oymağına mensupturlar. Aslen Türkmen olup, Kürtçe konuşurlar. (bak. Cımıklı oymağı).

101 Gökalp, Z., Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992, s. 53.

102 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 277.

103 Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, C. I, s. 10, 156.

104 Makas, Yrd. Doç. Dr. Z., a.g.m., s. 226.

105 Togan, Türkistan, s. 33, 44.

106 Togan, İslâm Ans., Hazarlar Md., C. V/1, s. 402.

CÜLÜKLER (İğdir)

Ermenistan'daki Eşnek (Oşnak, Kıpçak adından) adlı Türk nahiyesinden gelmedirler. Türk-Moğol lehçesinde, "colig" (culik), "karşılık, tazmin, fidye" anlamına gelir. Türkçede "yulug, yolug" denir¹⁰⁷.

Bu oymağın adı, Ak-Koyunlu devletini kuran Kara Yülük Osman'ın (Yülük) adından geldiği muhtemeldir. Kıpçak ağzının tesiriyle Yülük / Cülük şeklinde söylendiği açıktır.

Bunların, Ak-Koyunlu Türkmenleri topluluğuna mensup, önemli oymaklardan biri olması muhtemeldir.

ÇİĞİNLİ (Çığanlı)

Ermenistan'da, Vedibasas'ın kuzey kısmında "Cikin/Cigin" adlı, dağ kesiminde, bir Türk köyü var¹⁰⁸. Bu köy ve civar köyler ahalisine, "Cıgınlı" yahut Çıgınlı denilmektedir. Bu köyün civar ahalisine de aynı ad verildiğine göre, oymak adı olmalıdır. İğdir'da yaşayan bu Çıgınlı oymağı bu köyden gelmiştir. XVI. Yüzyılda Trablus-Şam yöresindeki Türkmenler arasında yaşayan iki büyük topluluktan biri "Çuğunlu" adını taşıyordu¹⁰⁹. Bu iki oymak adının aynı kökten olduğu anlaşılıyor. Birçok kelime, Anadolu ve Azeri ağızlarında telaffuz farklılıkları gösterir.

ÇİLEHANLI (Taşburun ve Alkızıl)

Kağızman ve Tokat'ın Reşadiye ilçelerinde Çilehana adlı birer köy bulunmaktadır¹¹⁰.

ÇİMENKENTLİ (Taşburun)

Bu kabile, bugün Ermenistan topraklarında kalmış olan Türk nahiyesi Çimenkent' den gelmişlerdir.

Bu ad, Çimenli veya Çimeli Türkmen oymağı adına göre verilmiş olabilir. Çimenli, Çimeli adlı Türkmen Cemâatleri'nin, Orta Anadolu, Halep-Adana yöresi ve Erzurum yörelerinde yaşadıkları Osmanlı vesikalarında kaydedilmiştir¹¹¹. Bu Çimenli Türkmenleri, Cerid Sultan-Hacılı (Bayat köyünde Ceridler), Dokuzlu (İğdir/Karaağaç Mh.), Avşar (Taşburun'da), Eymür/İmir (İğdir'da), Şam-Bayadı, Musacalu-Musa Hacılı ve Karkın (Taşburun'da) oymakları ile birlikte, Anadolu'daki Dulkadırlı Türkmenleri

107 Vladimirtsov, B.Y., Moğolların Gizli Tarihi, s. 193.

108 Osmanlı Haritası, 1913 tarihli.

109 Sümer. Oğuzlar, s. 341.

110 T.M.Y.K. s. 265.

111 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 300, 301.

topluluğu içinde bulunuyordu. İğdir'da ve civarında da bu oymaklar birarada görünmektedirler.

DARĞALILAR (Aratan)

Bu oymak, adını, geçmişte darğa veya daruğa görevlerinde bulunmuş beylerinden dolayı almış oldukları anlaşıyor. İran ve Azerbaycan Türkleri arasında da bu gövde bulunmuş ailelerin bazılarında da Darğaçı, Darğalı lakapları verilmektedir.

Türk lehçelerinde darğa, daroğa, daruga ve tarğa şekillerinde de söylenen bu kelime, Azerbaycan Türkçesi'nde "darğa" şeklinde telaffuz edilir. İlhanlılar devrinde daruğacı olarak söylenirdi¹¹². "Farsca metinlerde ve lûgat kitaplarında umûmiyetle daruga şeklinde zikredilen (Moğolca daruğa ve daruğacı), Moğolca da "sıkmak, sıkıştırmak, daraltmak" ve mecazi olarak da "mühürlemek" mânalarını ifade eden daruğa fiilinden gelir ki, uygur metinlerinde tesâdüf edilen ve zabıta memuru manasına gelen yarkan, yargan kelimesi ile" aynılığı ileri sürülür. Türkçe aynı manalara gelen "dar" kökü ile alakalıdır. Celayirliler devrinde, Selçuklu ve son Abbasi idarelerinin tesiri ile bu vazifede bulunanlara "şahna" ünvanı da verilirdi. Celayirli, Timurlu, Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu, ve Safeviler'de "daruga", herhangi bir şehrin veya kasabanın idari ve inzibati işlerine bakan büyük memurlara denirdi. Safeviler'de köylere de darugalar tayin edilirdi¹¹³.

Moğollar'da meskûn yerlerdeki ahaliden vergilerin toplanması işi, han tarafından tayin edilen memurlar tarafından yönetiliyordu ki, bu memurlar "darugacin" adını taşıyordu¹¹⁴.

İlhaniler çağında, İlhani Hanları, Moğol Kağanlarına bağlı olup, onların bir nevi İran'daki mümesilleri sayılırlardı ki, bu görevlerinden dolayı, büyük Han'ın bir nevi mümesili anlamında bunlara "Daruga / Durugaçı" denilirdi¹¹⁵. Moğol hanının mümesili (Yüksek komser) olan darugaçının vazifeleri şunlardı: 1- Nüfus ve mal sayımı (Vergi defterlerinin tanzimi için), 2- Yerli halktan yardımcı askeri kıtalar tertibi, 3- Merkezi idare ile irtibat, 4-Vergilerin toplanması, 5- Varidattan hükümdara gönderilmesi¹¹⁶.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde "Darğa" sözünün Moğolca olduğu belirtilerek şöyle açıklanır: 1- Şehir, kasaba, bölge veya vilayeti idare eden görevli. Geçmişte vergi toplamak için köylere gönderilen görevli; 2- Pazarlarda görevli emniyet güçlerinin reisi; 3-Kendisini büyük sayan, hiçkimse

112 Caferoğlu, A., Azeri Lehçesinde bazı Moğol Unsurları, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. III, s. 7.

113 Köprülü, İslâm Ans. C. III, s 486-489.

114 Vladimirtsov, B.Y., Moğolların İçtimai Teşkilâtı, s. 152.

115 Spuler, Bertold, İran Moğolları, s. 289.

116 Köprülü, İslâm Ans., C. III, s. 486-489.

tarafından vekil edilmediği halde, vekil gibi davranan insanlar için kullanılır¹¹⁷.

"Rüsüm-i dargaki ve kelenterî: Darganın (polis reisinin) ve Kelenterin (şehir yüzbaşısı) hayrına toplanan vergi"¹¹⁸.

Radloff, Altaylar'da tespit ettiği bir destanda¹¹⁹ Altay memleketinde oturan Kong-tayçı Han'a vergi veren bir kırgız boyunun başında kumandan olarak bulunan ve bunlardan kendi adına vergi toplamakla mükellef Kırgız komutanın adının "Kongur Targa" olduğunu belirtir. Radloff bir başka yerde "Targa"nın bir tür görevli memur olduğunu ifade eder¹²⁰. Bu "Targa" adı, bazı Türk lehçelerinde olduğu gibi t-d değişimi ile Darğa adının, Türkistan ağızlarında "t"li söylenişidir.

Ermenistan'da, Kamerli (Artaşat)'ye bağlı Darğalı adlı bir köy bulunmakta olup, adı 30.12.1957 tarihinde "Aygezard" olarak değiştirilmiştir¹²¹.

Barthold, Harezmi'nin en güneyindeki şehrin "Dargân" olduğunu ifade ederek, Ebülğazi'de, bu adın Dargâ, Darûgan yahut Darûgân-ata olarak zikredildiğine işaret eder¹²². Hamdullah Kazvini bu Dargâ şehrinin Merv'e uzaklığının 10 fersah olduğunu belirtir¹²³.

İran'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan Türkmenler arasında Doruga adlı bir kabile bulunmaktadır¹²⁴.

İran'da, Erdebil civarında yaşayan Acarud (Aralık'taki Aceran kabile adıyla aynı) elatinin (yaylakçı, yörük) kollarından biri "Daragarva" (200 çadır) adını taşıyan kabiledir¹²⁵.

DEVELİLİ

İğdir'da yaşayan geniş ailelerdir. Bazıları Develi soyadını almışlardır.

Ermenistan'da, Vedibasır bölgesinde, oldukça eski bir Türk köyü olan (eskiden nahiye) Develi köyünden gelmedirler. Bu köyün adı Ermenistan hükümetinin kararıyla, 3.1.1935 tarihinde Ararat olarak değiştirilmiştir¹²⁶.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran dönüşü, Zengi Çayı geçildikten sonra, Küçük Vedi ve Develi köylerinden geçildiği, Haydar Çelebi Rûznamesin-

117 Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati, Azerbaycan İlimler Akademisi yayını, Bakı 1980, C. II, s. 36.

118 Efendiye Prof. Dr. Oktay, Azerbaycan Safeviler Devleti, s. 202.

119 Radloff, Sibiryâ'dan, C. I, s. 175.

120 Radloff, Sibiryâ'dan, C. III, s. 207.

121 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 227.

122 Barthold, V. V. Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K. yayını, Ankara 1990, s. 154.

123 Barthold, V.V. Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, s. 168.

124 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 72.

125 Togan, Azerbaycan mad. İslâm Ans. C. 2, s. 93.

126 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 227.

de¹²⁷ kaydedilmektedir, ki bu köyün 1514 tarihinde de mevcut olduğunu gösterir.

Develi oymağının, İğdir Karhunluları ile aynı yörede yaşamaları gözönüne alınırsa, Halep Türkmenleri'nde Karknı oymağının kollarından birinin adının Deveciler (41 vergi nüfus) olması dikkat çekicidir¹²⁸.

Ebülğazi Bahadır Han'ın Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime) adlı ünlü eserinin, "Türkmen olup Türkmen'e katılan boyların zikri" bahsinde Deveci Türkmenleri'nden ve bu adı nasıl aldıklarından şöyle bahseder: "Tiveci İli. Sayın Han evlâdından müslüman olan Özbek Han (Tanrı'nın rahmeti onun üzerine olsun) idi. O, İtil suyunun yakasında Saray şehrinde vefat etti. Oğlu Cambik Han babasının tahtına oturdu Ürgenç ve başı Kargalı İlik ve ayağı Esterâbâd'a kadar oturan Türkmen Cambik Han'a bağlı idi. Han'a dediler ki: Ebulhan dağı deve yetiştirmek için fevkalâde iyi yerdir (diye). Bu sebepten Han otuz evli deveciyi göç ettirip Ebulhan dağına gönderdi. Onun içinde her uruğdan var idi. Herkes bilirki padişahların hizmetinde her tayifeden bulunur. Onlar da böyle idiler.

"Cambik Han'ın bir adamı Ebulhan Türkmeni'ne gelip her ilde aldığı hayvanları alıp, çok deveyi söylenen otuzlu deveciye teslim edip gitti. Tâ Cambik Han ölünceye kadar Ebulhan'da oturdular. Onlara Tiveciler dediler. Cambik Han da Hakk'ın rahmetine vardı. Ve oğlu Birdi Bik, Han oldu.

"Onun zamanında da Tiveciler hanlık deveye bakıp oturmuşlardı. Birdi Bik Han öldükten sonra Özbek'in içi bozuk oldu. Onu Ebulhan Türkmen'i işitip Hanın develerini yağmaladılar, devecilerini bastılar. Ondan sonra Teveciler açlık sebebinden balık avlarız diyip Kaşga Çora'nın oğulları Kara İsliler'in yanına gidip oturdular.

"Bir nice yıldan sonra Tiveciler kalabalık halk oldular. Onların yurtlarının yukarısı Akdam, ayağı Oğurça idi. Kara İsliler Tiveciler içinde çok nesiller oturdular."¹²⁹

Osmanlı vesikalarında kaydedilen, Develi ve Deveci adla Türkmen aşiret ve cemâatlerinin yerleştikleri yerler: Develi Türkmen aşireti, Lârende Kazâsı (Konya Sancağı), Erzincan Kazâsı¹³⁰; Develi, Develili, Develiler (Konar--Göçer Türkmân Yörükânı Tâifesinden) Cemâati: Rakka, Kayseriye, Kütahya, Niğde Sancakları, Selmanlu-i Sagır Kazâsı (Bozok Sancağı), Mihaliç Kazâsı (Hüdâvendigâr Sancağı), Horpeşte Kazâsı (Paşa Sancağı), Karahisâr-ı Develü Kazâsı (Niğde Sancağı). "Karakocalı Aşiretine tâbi olan Develi Cemâati

127 Haydar Çelebi Ruznâmesi, Tercüman Yay., İstanbul, tarihsiz, s. 82.

128 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 312.

129 Ebülğazi, Türklerin Soy Kütüğü, s. 94-95.

130 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 75.

ehalileri, Bozok Livasının Selmanlu-i Sagır Kazâsına vâki Menmed Hacılu Karyesinde iskân olunmuştur"¹³¹.

Türkiye'de 60 civarında Develi v.b. adlı köy bulunmaktadır¹³².

DİNGİR UŞAĞI (Pulur)

Azerbaycan Türkçesinde, kavala benzeyen bir çalgı aletin "dıngr" denilmektedir¹³³. Dıngır da, çıplak, kel anlamındadır¹³⁴.

XIX. yüzyılda, Batı Moğolistan'da, Dulbo gölü civarında yaşayan Dongkur adlı bir Türk kabilesi tespit edilmiştir¹³⁵.

DİLİKANLI

Türkmen asıllı Kürt aşiretidir. Yine Türkmen asıllı olan Celali aşiretinin büyük kollarından biridir. Bu aşiret mensuplarından şimdi Iğdır'da çok az aile kalmıştır. Yurtları, Ağrı Dağı yaylaları idi. Bu aşiretin küçük bir topluluğu da Doğubeyazıt ilçemizde yaşamakta olup, asıl büyük topluluğu, İran'ın sınırımızdaki şehri Maku havalisinde yerleşmişlerdir.

24 Oğuz boyundan Beğ-Dili boyunun adının ikinci kısmı (dili), bu Dilikanlı adının açıklanmasında çok ilgi çekicidir. Belki de Beğ-Dili topluluğuna bağlı bir oymaktır.

Zeki Velidi Togan, Gav-Çiğ/Gav-Çi (Uygur)'lerin, Kıpçaklar'ın ataları olan Kızıl Di'lerin bir kısmını teşkil ettiklerini, Kızıl-Di'lerin de ilk adlarının "Di-li" (Dili-Kan ve Beğ-Dili adında) olduğunu ve "Di-Li" topluluğunun Hunlar'la aynı dili konuştuklarını yazar¹³⁶. Türkmenistan Türkmenleri'nin, Teke uruğunun, Toktamış oymağına bağlı kollarından biri de "Dili" adını taşır¹³⁷.

İran'ın Halhal bölgesinde 400 çadırılık "Delikanlu" adlı kürtçe konuşan bir oymak bulunmatadır¹³⁸ ki, Dilikanlı aşiretinin bakiyesidir.

DODANLI (Karakoyunlu)

Soyadları: Aycan, Koç, Gülşen, Aldım, Aykr.

Dadanlı/Dodanlı, kazak lehçesinde tahsildar demektir¹³⁹.

131 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 323, 324.

132 T.M.Y.K. s. 321, 322.

133 Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı, Azerbaycan İlimler Akademisi yayını, Baku 1980, C. II, s. 121.

134 Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı, C. II, s. 32.

135 Radloff, Sibiryâ'dan, C. I, s, 208.

136 Togan, T. T. Giriş, s. 401.

137 Togan, Türkistan, s. 75.

138 Togan, Azerbaycan md., İslâm Ans., C. II, s. 93.

139 Togan, Türkistan, s. 636.

Azerbaycan'da, Gence'ye bağlı "Todan" adlı bir köy de var¹⁴⁰.

Osmanlı kaynaklarında Dodanlı oymak ve cemâatlarının kaydedildiği yerler: Suruç Kazâsı, Ruha (Urfa), Rakka, Mardin¹⁴¹.

Siverek'deki Karakeçili aşiretine bağlı oymaklardan biri "Dodan" adını taşır¹⁴². Karakeçili aşireti Türkiye'nin birçok yerinde görülür. Bilindiği gibi Osmanlı hanedanı da Oğuzların Kayı boyuna bağlı Karakeçili Türkmen aşiretine mensuptur. Karakeçili Türkmenleri'nden Siverek'de olanlar Kürtçe konuşurlar fakat Türkmen olduklarını bilirler. Bu Dodan oymağı, Karakeçili aşiretinin Aminan koluna bağlıdır¹⁴³. Bilecik ilimizde yaşayan ve Osmanlı hanedanını çıkaran Karakeçilileri amcaoğlu kabul ederler.

Varto ve Bingöl'de Dodan adlı iki köy bulunmaktadır¹⁴⁴.

DOKKUZLU (İğdır-Karaağaç Mah.)

Bu oymağın ileri geleni (Aksakalı), geldikleri, Vedibasar'daki Kamerli nahiyesine bağlı, Türk köyü Dokkuzlu'da doğmuş olan, İğdır eşrafından, rahmetli, Dokkuzlu Mehmet Bey idi. Geldikleri bu köyün adı ile anılırlar. Dokkuzlu köyü, aynı adlı Türkmen-Oğuz kabilesi tarafından kurulmuş olduğu anlaşıyor.

Dokkuzlu köyünün adı 29.8.1945 tarihinde "Kanaçul" olarak değiştirilmiştir¹⁴⁵.

Dokuz rakamı Türkler tarafından kutsal sayılan rakamlardandır. Birçok Türk boyu dokuzla adlanmıştır. Dokuz-Hun, Dokuz-Uygur, Dokuz-Gur, Dokuz-Tatar, Dokuz-Oğuz gibi. Bunların en meşhuru ve büyük olanı Dokuz-Oğuzlar'dır. Tarihte Dokuz-Oğuzlar'a, Hunlar batıya kaydıktan sonra, Moğolistan taraflarında kalan Türk guruplarından biri olarak rastlıyoruz. Bu Dokuz-Oğuzlar'ı, Gök-Türkler'in ataları olarak kabul eden tarihçiler de var¹⁴⁶. Çin kaynaklarında Gök-Türkler, Dokuz kabile, bazan "Türkler'in [Gök-Türkler'in] dokuz kabilesi" veya "Dokuz kabilenin Türkleri [Gök-Türkleri]" bazan da "Töleslerin dokuz kabilesi" diye kaydedilir¹⁴⁷. Dokuz-Oğuz adı da aynı anlamdadır. Oğuz kelimesi Türkçe'de aynı zamanda "kabile" manasına gelen "ok" sözüne, eski Türkçe'deki çoğul eki "z"¹⁴⁸ ilavesiyle türemiş (ok + uz) olup "kabileler" anlamındadır. Onok = on kabile, Dokuz Oğuz = Dokuz kabileler demektir¹⁴⁹.

140 Terc Gaz. haritası.

141 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 27, 333.

142 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 28.

143 Rışvanoğlu, Dr. Mahmut a.g.e. s. 90.

144 T.M.Y.K. s. 330.

145 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, 1993, s. 227.

146 Togan, Giriş, s. 46.

147 Kafesoğlu, İslâm Ans. C. XII/2, s. 189.

148 Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, C. I, s. 141.

149 Kafesoğlu, İslâm Ans. C. XII/2, s. 188.

Moğolistan'dan çıkıp gelerek İran'a hakim olan Hülagu'nun, Baş Hatun sayılan eşinin adı "Dokuz hatun" idi ki, anılan Dokkuzlu boylardan birine mensup olması muhtemeldir. görülmektedir¹⁵⁰.

Dokuz-Oğuzlar, 745-840 yılları arasında, Orhun nehri havzasındaki Kara Balasagun şehrini paytaht edinerek, tam bir asır hüküm sürmüşlerdir. Mo-yunçur (745-759) ve Böğü Kağan (759-780), meşhur hanlarındandır¹⁵¹. Dokuz-Oğuzlar, kaynaklarda Hakanlılar (Hakaniye) adıyla da geçmektedir. Avrupalılar tarafından Karahanlılar yahut Elikhanlar diye tanınırlar¹⁵². İlk Müslüman olan Kara-Hanlı Türk Devletini kuran Yağma boyu hükümdarları "Dokkuzlu" (Dokuz Oğuz) kabilesine mensuptular.

Abbassiler çağında Mısır'da Tolunoğulları (868-905) devletini kuran Tolunoğulları, Oğuzlar'ın bu Dokuz-Oğuz koluna mensuptur¹⁵³.

Bazı Osmanlı kaynaklarında, bugünkü Denizli ilimizin adı "Tuguzlu" ve beğinin adı da "Melih (İnanç)" olarak geçer¹⁵⁴. H. 1104 yılında Hama ve Humus'a iskân edilen Halep Türkmenleri'nden Dokuz Hon (Hun) oymağı¹⁵⁵, H. 1110 tarihli belgede, Rakka (Suriye) Türkmenlerinden Kapagılı Dokuzu¹⁵⁶, H. 1141 tarihli belgede, Dokuz cemaati ile Abalu Dokuzlu cemaatleri¹⁵⁷ kaydedilmiştir.

1527 Bozok Sancağı'nda çıkan Kalender Çelebi isyanında yörüklerin en büyük oymaklarından biri olan "Bişanlı" oymağı, aynı zamanda "Dokuz" adını taşıyordu.

XIV. yüzyıl İslâm kaynaklarında "Tokuz Aba" adlı bir Kıpçak oymağı adı da geçmektedir¹⁵⁸. Diğer bir Kıpçak oymağı'nda "Togus" (Dokuz) adını taşımakta olup, 1573 Yılı Tahrîri Oltu Sancağı köylerinden birinin adı da Togus olarak kaydedilmiştir. Tokus adına Göl'e de rastlanmaktadır¹⁵⁹.

Osmanlı kaynaklarında da Dokuzî cemâatlarının, Musul ve Rakka Eyâleti, Nusaybin ve Ergani Kazâlarında yerleştikleri kaydediliyor¹⁶⁰. Türkiye'de Dokuz v.b. adlı 15 köy bulunuyor¹⁶¹.

150 Spuler, Bertold, İran Moğolları, s. 276.

151 Togan, Giriş, s. 56.

152 Togan, Giriş, s. 58.

153 Sümer, Oğuzlar, s. 27-30.

154 Yücel, Prof. Dr. Yaşar, Anadolu Beylikleri Hak. İnceleme, Çobanoğulları ve Candaroğulları Bey., Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 193.

155 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, s. 107.

156 Ahmet Refik, a.g.e. s.117.

157 Ahmet Refik, a.g.e. s. 171.

158 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 92.

159 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 170, 171.

160 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 334.

161 T.M.Y.K. s. 333, 334.

DOLABI (Melekli)

İğdir'ın kurtuluşu sırasında Ermenilere karşı mücadele eden şahsiyetlerden "Topal Oruç" bu kabiledendir. Ermeniler, bu Oruç bey'in ayağını işkenceyle kesmiş ve hançerlemişler, öldü diye bırakmışlar. Sonradan kurtulan Oruç Bey'e, bu hadisede ayağını kaybettiği için "Topal" lakabıyla anılmıştır.

DOLANLI

XIII. asırda, Cingizliler'le, Türkistan'dan Azerbaycan'a gelen Türk boy-larından biri "Dolon" (Dolan) adlı kabilesidir.

Geybullayev, Karabağ adlı eserinde, bu kabileden "Dolon" olarak bah-seder ve Azerbaycan'daki "Dolanlar" köyünün adının bu kabilenin adından verildiğini söyler¹⁶².

Azerbaycan'da, Talış bölgesinde "Dulan" adlı bir yerleşim yeri vardır¹⁶³. Elazığ ve Gaziantep'te Dolan adlı iki köy var¹⁶⁴.

ELER (Ramazankent)

Bu aileler, Ermenistan'da bulunan, Türklerin kurduğu Eler Kazasından gelmelidirler. Bu Türk Kazasının adı 12.10.1961 tarihinde Abovyan olarak değiştirilmiştir. Yine Ermenistan'da Elleroyuğu adlı bir Türk köyü de bu-lunmaktadır. Yeni adı "Ellar"dır¹⁶⁵ Yörede Hasanlı diye tanınırlar.

ELİYANLI (Suveren)

Celali aşireti'nin, Helikanlı koluna bağlı Kürt oymağıdır. Suveren köyü merkezleridir.

EŞNEKLİ (İğdir-Merkez)

Kadıkışlak, Sarıçoban (Soyadları Sayan ve Yılmaz), Ağaver, İğdir mer-kezine yerleşmiş kalabalık aileler topluluğudur.

Ermenistan'da, Alagöz Dağları eteğindeki Talın şehrinin Eşnek adlı Türk nahiyesi ve bir köy var. İğdir'da Eşnekli adıyla bilinen bu aileler, anılan nâhiyelerden geldikleri için Eşnekli adıyla anılırlar.

Kanûnî'nin ikinci doğu seferi sırasında (1548), seferden dönen askerlerin ağzından yazılan bir sefernâmede, Livana (Artvin) Sancağında kurtarılan

¹⁶² Geybullayev, G. Karabağ, s. 88.

¹⁶³ Memmedov, Nadir, a.g.e., s. 29.

¹⁶⁴ T.M.Y.K. s. 334.

¹⁶⁵ Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, s. 227.

ve adı Türkçe olan kalelerden birinin adı Oruşnak (Yusufeli'de "Oşnak") olarak kaydedilmiştir¹⁶⁶ Eşnek adı, bu Kıpçak "Oşnak/Oruşnak" adının bozulmuş söylenişi olmalı.

İran'da Şahpur'a bağlı, Türkiye sınırında da bir Aşnak adlı köy bulunuyor.

FERHAD Uşağı (Yaycı)

Ferhad, şahıs adından gelen oymak adıdır. Tarihi kaynaklarımızda, Ferhad adlı önemli şahsiyetler geçer. Bu oymağa mensup, İstanbul'da yaşayan işadama Mehmet yıldız bey, babasından öğrendiğine göre, Konya taraflarında amcaoğullarının bulunduğunu, fakat çok eskiden ayrıldıkları için tanımadıklarını anlatmıştı. Bilindiği gibi, Konya bölgesinin en büyük topluluğu Karamanlı Türk boyudur. Karaman'a da adını veren bu boydur. Bu boyun en büyük şahsiyeti, Türkçe'yi ilk defa fermanla devlet dili haline getiren Karamanoğlu Mehmed beğdir.

Osmanlı şehzadesi Bayezid, isyan ettiği hadiseden sonra İran'a doğru yola çıkmış, İğdir ovasında, arkasından gelen Osmanlı ordusunu yenmişti. O sırada, Şehzade Bayezid'in yanındaki ordunun çoğunluğunu Konya'dan gelen Karamanlı oymakları teşkil ediyordu. Şehzade Bayezid'in, Erivan üzerinde Tebriz'e gitmesiyle, bu Karamanlı oymaklarının bir kısmı, İğdir ovası ve Ağrı Dağı civarındaki yaylalara yerleşmişlerdir.

Safevi Devleti'nin kuruluşuna iştirak eden Anadolu Türkmenlerinden bir gurup da Konya-Karamanlı Türkmenleri'nden Turgutlu oymakları idi. Yerleştikleri bölgeler Erivan yöresi idi. Şehzade Bayezitle gelen Turgutlular da, bu yörede, daha önce yerleşmiş olan Turgutlu oymaklarıyla birleşerek önemli bir güç meydana getirmişlerdi.

Nadir Şah (Avşari)'den sonra müstakil olup, sonradan Ruslar tarafından lağvedilen "Erivan Hanlığı" bu Karamanlı Turgutlu Türkmenleri tarafından tesis edilmiştir. Müstakil Erivan Hanlığı'nın en meşhur ve önemli hanı Ferhat Han'dır. Osmanlı Devleti ile münasebetleri dolayısıyla tarihlerimizce çok geçmektedir.

Yaycı köyünde gördüğümüz Ferhad Uşağı kabilesi'nin, Müstakil Erivan Hanlığı'nı kuran Turgutlu Türkmenleri'nden olduğu ve adlarının da Erivan Hanı, Ferhad Han'ın adından geldiği anlaşılmaktadır.

GELOLU

Bu oymağın adı yöre ağzında çok çeşitli, Gelalı, Gölalı, Gölolu, Göleli, Gülalı şekillerinde söylenir. Türkmen asıllı aşirettir.

Gelolu aşireti, Celali aşiretinin Helikanlı koluna bağlıdır. Bu ad, oymak ve yer adı olarak birçok yerde geçmektedir. Köklerinin Horasan'a dayan-

dığını söylerler. Gelolu aşiretinin ileri gelenlerinden Hamit Hun Bey'de Gelolular'ın, Türkistan'dan geldiklerini, sohbetimiz sırasında söyledi. Kürt-Şafi'i olanları yanında, Azeri-Şi'i olan kabileleri de var.

Peçenekler batıda yerleştikleri zamanda, hakimiyetlerini sekiz boy halinde sağlamışlardı. Bu boylardan biri "Güla" adını taşıyordu¹⁶⁷. Bugün Iğdır'da ve birkaç köyünde yerleşmiş olan, Gülalı/Göhalı/Gelolu olarak adlandırılan ve Avşar Türkmenleri'nden geldikleri de söylenen bu oymağın adı, Saat-Çukuru'na da yerleştiklerini bildiğimiz Peçenekler'in, anılan "Güla" adlı uruğu ile ilgili olduğu muhtemeldir. Sakalar'ın, Peçenekler'den önce Anadolu'ya gelen boylarının hanlarından biri "Gela/Gelo" adını taşıyordu¹⁶⁸ ki, bu Saka hanının adı "'Gela" ile Peçenekler'in "Güla" adlı boyunun birbiriyle ilişkili olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Türk boy ve oymak adlarındaki él, éli gibi ekler, il=yurt=boy anlamlarında kullanılmış olup mensubiyeti ifade eder. Güla-eli/ili/Gülaeli / Güla ilinden, Güla boyuna mensup demektir. Türkçedeki, yanyana gelen iki sesli harften birinin düştüğü kuralına göre Güla-eli = Gülaeli adındaki yanyana bulunan "a" ve "e" sesli harflerinden "e" düşmüş ve Güla-li olmuş, Güla'nın sonundaki "a"nın da "li" deki "i"yi "ı"ya çevirmesiyle, Güla-eli söylenişi Gülalı şeklini almıştır. Bu Gülalı/Göhalı adının, bölgeye gelip yerleşen Peçenek uruğlarından biri (Güla) olduğu, sonraları Avşar ve Celali toplulukları ile birleşmiş olabileceği ihtin'ali kuvvetlidir. Tuzluca'nın Kula (Gula/Güla?) köyünün adı ile Gülabı/Gülabı (belkide Güla-abı = Güla suyu anlamında) köyünün ve aynı adlı oymakların adları, Peçenekler'in "Güla" uruğunun adıyla ilgili olabileceği hususu üzerinde durulmaya değer bir konudur. Anadolu'da, Peçeneklerin yerleşme ve hakimiyet bölgelerinden olan Kars'ın Göle ilçesinin adı da bu hususta dikkat çekicidir.

Gülalı adıyla anılan oymaklara birçok yerde rastlamaktayız.Şah İsmail zamanı, Urmiye gölünün güney kesimlerinde yer alan Deryas bölgesine hakim olan Çabaklu oymağı Gilálu (Gülalı) boyunun bir kolu idi¹⁶⁹.

Ünlü Türkolog Radloff, 1860 lı yıllarda başladığı Sibirya Seyahatini kaydettiği, "Sibirya'dan" adlı meşhur eserinde, Hakas Türkleri'nin batısında, bugünkü Kırgız bozkırında yaşayan "Gelolu" boyunu¹⁷⁰ ve Altaylılar arasında "Geloçi" kabilesini kaydeder¹⁷¹. Anılan coğrafyada yaşayan Karluk Türklerinin adı, eski Çin kaynaklarında "Ko-lo-lu" (Go-lo-lu) olarak geçer¹⁷². Bu adın Gelolu adının değişik söylenişi olduğu görülmektedir.

167 Kurat, A.N., a.g.e. s. 324.

168 Cevizoğlu, Coğrafyadan Tarihe, s. 55.

169 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 147.

170 Radloff, Sibirya'dan, C. I, s. 132.

171 Radloff, Sibirya'dan, C. III, s. 122.

172 Taşağıl, Ahmet (Doç.) Dr., Gök-Türkler (doktora tezi), T. Tarih Kur. Ya., Ankara 1995, s. 140; İslâm Ans, Karluklar md. C. VI, s. 351.

Ermenistan'da, Hacı Nazar (Kamo) kasabasına bağlı bir Türk köyü Güleli adını taşır. Ermenilerce, 1.6.1946 tarihinde adı, Karmir Gyuk olarak değiştirilmiştir¹⁷³.

Osmanlı vesikalarında, Musul-Kerkük bölgesinde yaşayan ve 15.375 "Guruş" vergi veren "Gelâli" adlı Türkmen aşireti de vesikalarda kaydedilmiştir¹⁷⁴.

Gelolu aşiretinin önemli bir hususiyeti var ki, besledikleri koyun sürüsünün içinde mutlaka beyaz renkli koyun bulundururlar. Söylenenlere göre eskiden Gelolular beyaz koyun beslemeği tercih ederlerdi. Şimdi beyaz koyun sürüsünü muhafaza edemedikleri için, sürüde sembolik olarak beyaz koyun bulundururlarmış. 30-40 yıl evveline kadar bu geleneğe özellikle dikkat ederlermiş. Az da olsa bu geleneği bugün de sürdürüyorlar. Bu gelenekleri, Gelolu aşiretinin, Ak-Koyunlu Türkmenleri topluluğu ile de birlikte bulunduklarını ifade etmektedir. Gelolular da, Ak-Koyunlular gibi Sünni / Şafii'dirler.

GELTURANLI (Taşburun-İğdir)

Radkanlı aşiretine katılarak bunların bir kolu olmuşlardır.

Orta-Asya'dan geldiklerini söylerler. Gelolu aşiretinin ileri gelenlerinden Hamit Hun bey, Gelturanlılar için şu bilgileri verdi: "-Gelturanlılar Kürt değildir (Kürtleşmişlerdir). Bunlar, Orta-Asya'dan, bu Ahıskalılar¹⁷⁵ gibi, onlar da Osmanlı İmparatorluğu zamanında Orta-Asya'dan getirilip buraya yerleştirilmiştir. Turan'dan gelmişlerdir. Biz o zaman Orta-Asya'nın hepsine Turan diyorduk. Buraya getirilip yerleştirilince, biz onlara "hey, gel Turanlı" (buraya gel) diye çağırıyorduk. Öylece de adları "Gelturanlı" oldu. Hamit Hun bey, Gelturanlılar'ın Anadolu'ya 400 veya 500 yıl kadar önce gelmiş olduklarının rivayet edildiğini ifade etti.

Taşburun köyünün, Beri, Taraş ve İslâmköy mezraalarında ve İğdir merkezinde yaşarlar.

GORUKHLU Kabilesi (Bayat)

Koruk sahibi anlamına gelir. Koruk, eskiden devlet arazisi olup, şahıslara veya bir köy ahalisinin kullanımına verilmiş, vergi alınan arazilere denilirdi. Koruklu, koruk sahibi anlamında olup, bu arazilerin korunması için görev verilenlere de "korukçu" denirdi. Şimdi de İğdir'da, köyün, ortak arazi ve meralarının korunması için, köy yetkililerince, geleneklere göre görevlen-

173 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, s. 228.

174 Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbak. Dev. Arşiv. Gen. Müd. Osmanlı Arşivi Daire Baş., Yay. Nu: 11, Ank. 1993, s. 138, 373.

175 Hamit bey konuşurken, 1992'de Azerbaycan'dan getirilerek İğdir'a yerleştirilen Ahıskalılar'ın mahalesini gösteriyordu.

dirilenlere Korukçu denilmektedir. Bu sistemin hukuki geçerliliği olmayıp, tamamen geleneksel bir usuldür. Bu gelenek Türk-Moğol hanedanının kurduğu, İlhanlı Devleti'nin hukuk sisteminden kalmıştır. Türk-Moğol sisteminde, arazinin bir bölümü av, ziraat, otlak v.s. işler için koruk (Khorig) olarak ayrılırdı. Koruk sözü, yasaklı yer anlamına geliyordu. Moğolca'da ve diğer Orta-Asya'da konuşulan bazı Türk lehçelerinde, yasak sözünü ifade etmek için, "menetmek, el koymak" anlamındaki "xori-" (khorı), menedilmiş yer, koruk (korunan yer) anlamına da "xorig" (khorig), "xorigul" (khorig) sözleri kullanılıyordu¹⁷⁶. Bu oymak, adını, geçmişte koruk sahibi olmalarından almıştır.

GÖZEYLİ (Aralık)

Aralık Celayirliler'i koluna bağlı oymaktır. Kazaklar'ın Uluyüz kabilesinden bir boy Gözeyli adını taşıyor¹⁷⁷

Osmanlı vesikalarında Güzey adlı, Kütahya, Simav ve sandıklı da yerleşmiş bir yörük tâifesi kaydedilmektedir¹⁷⁸.

GÜLAFLI (Erhacı)

Gülablı adının yöre ağzında değişik söylenişidir. Iğdır yöresinde bir kısım bölgelerde, Kıpçak tesiri ile, bazı hallerde, kelimelerdeki "b" "f"ye çevrilerek söylenir: Abşar/Avşar = Afşar, görüb = görüf, gelib = gelif, Gülablı/Gülaflı gibi. (bak. Gülabı köyü bahsi)

HACI-MAMALI (Aratan)

Diğer adları Hacı İmamalı uşağıdır.

Ak-Koyunlular içinde Mamaşlı veya Mamalı/Mamalu adlı bir Türkmen kabilesi görülmektedir. Bu kabile, Kara Osman zamanı, Ali Beg yönetiminde Ak-Koyunlu topluluğuna katılmıştır. Bir ara Kara-Koyunlular'a da katılmış ve Kabile reisleri Ali Bey, Cihanşah tarafından Kuzistan valiliğine atanmıştır¹⁷⁹. (bak. Mamikonlu bahsi)

HALAÇLI (Karakoyunlu)

Soyadları: Parlar, Kalkan, Güneş, Yanık, Bil, Yavuz).

Halaç/Kalaçlar, tarihimizin hemen hemen her safhasında görülen büyük ve önemli bir Türk boyudur. Milli destanlarımızda da geniş bir şekilde

176 Vladimirtsov, B. Y., Moğolların İçtimai Teşkilâtı, s. 231.

177 Togan, Türkistan, s. 39.

178 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 388.

179 Woods, John E. Akkoyunlular, s. 337.

yer alırlar. Türk coğrafyasının her köşesinde görülecek kadar yayılmışlardır. Esas kökleri Ak-Hunlar(Eftalit)'dir¹⁸⁰.

Oğuz boylarından olan Kalaçlar'ı, Oğuznâme diye anılan millî Türk destanlarında, İlk-Türk Fetihleri çağında birer devlet (él) halinde yaşayan: Uygur, Kanklı, Kıpçak, Kalaç, Karluk ve Oğuz/Türkman'dan ibaret olan altı boy arasında sayılır¹⁸¹.

Destanda, Zulkarneyn (Oğuz Han)'in seferi sırasında Oğuz boyundan 22 bey yorgunluklarından sefere devam edip etmemek meselesini tartışırken şöyle anlatılır: "Bu yirmi iki kişi yayan çekilip gitmek, yahut orada kalmak üzere konuşurlarken iki kişi (Karkın ve Kızık) çıkagelir; bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklemişler, yanlarına çoluk çocuklarını almışlardı. Onun (Oğuz Han'ın) izine düşerek gidiyorlardı, yorulmuşlar, terlemişlerdi. Bu yirmi iki kişi yeni gelen iki kişi ile tanışırlar ve konuşurlar. Bu ikiler derlerki: "Zulkarneyn (Oğuz Han) denilen adam bir yolcudur. Bir yerde durmaz, buradan da geçer gider. Biz de kendi yerimizde kalırız". Yirmi ikiler onlara Türkçe "kal aç" derler, "aç kal" demektir. Sonradan bunlara "Khalaç" denilmiştir; Zulkarneyn (Oğuz Han) gelip bunları saçlı ve üzerlerinde Türk belgeleri bulunduğunu görünce sormadan onlara "Türkmanand" (Türkmendirler anlamındadır) demiş¹⁸². Kaşgarlı'da geçen 22 Oğuz boyunun anılmayan iki boyu için Kırzioğlu, "Yıparlı'yı "Çaruğlug" (Kaşgarlı'da 22. boy) sayarsak" diyerek 23. ve 24. boy olarak, YıldızHan'ın oğullarından Karkın ve Kızık boylarını sayarak, Khalaçlar'ın, bu Karkın ve Kızık boylarının birleşimi olduğunu söyler. Mardin-Nusaybin Diyarbakır yöresinde 22 köyde yaşayan 24 oymaklı Kiki /Kikân aşireti 12 oymaklı "Çurukan" ve 12 oymaklı "Khalacan" adlı kollardan meydana gelmiştir¹⁸³. Bu iki aşiret adının bir arada görülmesi yukarıdaki meseleye biraz olsun bir açıklık getirir mahiyettedir. Kırzioğlu Halaçlar'ı meydana getiren iki boyun "Karkın-Kızık" olduğunu göstermekle beraber, "Yıpar-Kızık" birliği de olabileceğini ileri sürer¹⁸⁴.

Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü) adlı eserinde, (Oğuznâmeden) Halaç/Kalaç adının, Oğuz Han'ın İran seferi sırasında ortaya çıkışını şöyle anlatır: "Han'ın ordusunun gerisine koyduğu adamları var idi, yorulan ve hasta olan ve yolunu şaşırان ve geride kalanı alıp getirsin diye. O adamlar ordunun arkasında kalan bir evli kişiyi Han'ın huzuruna alıp geldiler. Han o kişiden sordu ki: Niçin geride kalmıştın, diye. O dedi: Gündeliğimin azlığından, ordunun arkasından geliyorum.

180 Saray, (Prof) Dr. Mehmet, Dünden Bugüne Afganistan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 17.

181 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 1.

182 Kaşgarlı Mahmud, s. 415.

183 Kırzioğlu, Nevruz, s. 71.

184 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 203.

Hâtunum hamile idi. Doğurdu. Açlık sebebinden anasının sütü oğlana yetişmedi. Geliyordum, suyun yakasında gördüm ki bir çakal bir sülünü yakaladı. Ağa ile çakala vurunca sülünü atıp kaçtı. Onu alıp kebab yapıp, hâtunuma verip durmuştum. Arkaya koyduğunuz adamlar rastlayıp, alıp geldiler. Han fakire at, azık ve mal verip, bu orduya gitme deyip, "kal aç" dedi. Bütün Kalaç halkı o adamın neslindendir. Bu zamanda (XVII. asır) Halaç diyorlar. Mâveraünnehir'de çoktur. Aymak iline katılıyorlar. Horasan ve Irak'ta da çoktur¹⁸⁵. Aynı yerde devamla Belh'e bağlı Gur denilen yerde oturan Kalaçlı Muhammed Bahtiyar'ın Keşmir yakınındaki Behar adlı yurdu aldığından söz edilir ki, bu Behar, Baharlı Türkmenleri'nin adını aldığı yurt olmalıdır. Muhammed Bahtiyar'ın ölümü üzerine Kalaçlar toplanıp Şiran adlı beyi¹⁸⁶, padişah yaptılar ve onun ölümünden sonra da Merdan Bey Kalaçların başına geçmiştir. Merdan Bey'den sonra yerine Evez Bey geçmiştir. Kalaçlar'ın padişahlığının 54 yıl sürdüğü belirtilmektedir¹⁸⁷.

Kalaç/Halaç Türk boyunun türeyişi Oğuz Destanı'nda da şöyle anlatılır:

(127)

Oğuz yolda giderken, ağzında kaldı eli,
Çok büyük bir ev gördü, gümüşten pencere.

(128)

Duvarları altından, demirdendi çatısı,
Anahtarı da yoktu, kapalıydı kapısı.

(129)

Tömürdü Kağul adlı, bir er, arana durdu,
Becerikli bir erdi, Oğuz ona buyurdu:

(130)

"Sen burada kalacaksın, kapıyı açacaksın,
"Eve girdikten sonra, orduma varacaksın!"

(131)

Bu ere de Oğuz Han, dediği için "Kal! Aç!"
Böyle münasip gördü, adına dedi "Kalaç!"¹⁸⁸

185 Ebülгази Bahadır Han, Şecere-i Terakime, İstanbul, s. 36.

186 Bugün İğdir'daki Baharlılar'ın, Karakoyunlu İlçesinde yaşayan Halaçlar'ın ve Karakoyunlu İlçesine bağlı ve hemen komşuluğundaki Taşburun köyündeki Şiranlı Kabilesinin, bir alan içinde bulması, tarihi bir kaynak mahiyetindedir.

187 Ebülгази Bahadır Han, Şecere-i Terakime, s.37-38-39.

188 Ögel, Türk Mitolojisi, s. 123.

Oğuz Kağan Destanı'nda da, yolda madenlerle tahkim edilmiş bir yapıyı kalıp açması için görev verilen askerlerden "Tömürdü-Kağul" adlı becerikli bir adama da "Kal-aç" adı verilmiştir¹⁸⁹.

Gök-Türkler'le bağlantılı bulunan ve ihtimal ki Harezmşahlar Devletinin kurucu sülâlesi olan Kalaçlar¹⁹⁰, Ak-Hunlar (Eftalit)'ın torunlarıdır¹⁹¹.

Necip Asım, Kalaç adının Eski Türkçe'de "kal-aç" şeklinde ayrı ayrı yazıldığını ve Romalılar'ın bu adı "Khalatı, Khıdayı, Khaladayı" şeklinde söylediklerini ifade eder¹⁹².

Eski tarihlerde, Arısyan (Posof-Şavşet arasında) dağından Kara-Denize kadar olan bölgenin adı "Kalarç'et" (=Kalarç-yurdu) adıyla anılır. Ptolemeus da M.S. 150 li yıllarda yazdığı eserinde Aşağı-Çoruh ve çevresini kapsayan bu bölgeden "Kalarz'en" (=Kalarç yurdu) diye kaydeder. Yunancada "c/ç" sesi bulunmadığından z sesini kullanarak "kalarz" olarak yazmıştır¹⁹³. Kırzioğlu "r" ilavesiyle "Kalarç" olarak yazılıp söylenen bu Kalaç yurdunun Ardanuç-Artvin ve Borçka bölgesini kapsadığını ve bu bölgenin tarihi adı olduğunu söyler¹⁹⁴. Romalı Agathangelos kroniğinin (XXX. Bend) Yunanca metninde "Kalars'en", Latince metninde de, "Kalars'arum" olarak geçen bu ad, bu kroniğin 450 yılında "Grabar" (Eski Ermeni kilise dili) diline çevirisinde de doğru olarak "Kalarç" ve "Kalarç'et" (Kalarç yurdu) olarak kaydedildiği belirtilmektedir¹⁹⁵. Kırzioğlu, Artvin'den, ilkbahar ve güzün Karadenize doğru esen çok sert, sıcak ve kuru rüzgâra, Rize-Batum arasındaki köy ahalisinin "Kalaç/Kalaş" veya "Kalaç-Yeli dediklerini, Artvin ve Yusufeliler'in de bunu kullandıklarını belirterek, Kalaçlar'ın, Yazgur, Avşar ve Karkın boyları ile M.Ö. 680'de başlayan Saka göçü içinde bu bölgeye geldiklerini söyler¹⁹⁶.

Türkler tarafından kurulan ve tam bir Türk şehri olan Kabil (şimdi Afganistan'ın başşehri), Halaçlar'ın meskûn olduğu bir şehirdi. İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri (Zota oğlu) de Kabil'lidir ve bu Türklerle mensuptur¹⁹⁷.

Halaç/Kalaç Türk kabilesi, X. asırdan itibaren İslâm kaynaklarında da sık geçer. Kaynaklarda, X. ve XI. asırlarda, Gazne ve havalisinde, Belh, Tuharistan, Büst ve Güzkanân'da zengin koyun sürülerine mâlik bir çok

189 Arat, R.Rahmeti, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936, s. 11, 27, nak. Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 3.

190 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 147.

191 İslâm Ans. Halaç md. c. V/1, s. 111.

192 Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, s. 41.

193 Kırzioğlu, Nevruz, a.g.m., s. 69.

194 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 51.

195 Kırzioğlu, Nevruz, a.g.m., s. 69-70.

196 Kırzioğlu, Nevruz, a.g.m., s. 70.

197 İzmirli, Prof. Dr. İsmail Hakkı, Peygamber ve Türkler, II. Türk Tarih Kongresi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 1013.

Halaç aşiretlerinin yaşadığı zikredilir. Emevi orduları,, Türkistan'da, ilk olarak Halaç Türkleri ile karşılaşmışlardır¹⁹⁸.

826-836 yıllarında Kafkasya ve İran Azerbaycanı'nda hakim Araplar'a karşı başlayan isyanların bastırılması için, Araplar'ın, Amuderya taraflarından davet ettikleri Türkler'in içinde, önemli miktarda Halaç Türkleri de bulunmaktaydılar¹⁹⁹. Gazneliler ordusunun önemli kısmını da Halaçlar teşkil ediyordu. Halaçlar, Hindistan'ın kuzey kesimlerine de büyük ölçüde yerleşmişlerdi. Delhi Sultanlığı'nda da hakimiyetleri olmuş, bunlar devrinde Delhi Sultanlığı en parlak devrini yaşamıştır.

Celeleddin Harzemşah'ın, 1221'de Parvan'da Moğol ordusunu yenmesinde, sol kolu teşkil eden Halaçlar önemli rol oynamışlardır. Bu savaştan birkaç ay sonra Halaçlar, intikam almak için hücumla geçen Moğollar tarafından büyük zayıyata uğratılmışlardır²⁰⁰.

X. asırdan itibaren, özellikle Moğol istilası zamanı Halaçlar, İran arazisine de yayılmışlardır. Bugün İran'ın Kum şehrinin güneybatısında da Halaçlar toplu halde (yaklaşık 60 bin) yaşamaktadırlar ki, bu sahaya Halacistan denilmektedir.

Büyük Selçuklular zamanında (1181'de) Fars hakimi atabey Muhammed'in Kirman'a Turan Şah üzerine hareketinde atabey Zengi'nin, onun maiyetine verdiği ordunun komutanı Tac-al-din, Halaçlar'dan idi²⁰¹.

Cengiz Han zamanı Harezmsaşlar'ın, Semerkant'ın müdafaası için bulundurdıkları orduda Halaçlar önemli bir sayıda bulunuyorlardı²⁰². Halaçlar bu devir hadiselerinde önemli rol oynamışlardır.

Moğollar'ın İran'a gelişiyle Halaçlar çok telefata verdiler. Bunların bir kısmı Azerbaycan'a geçerek yerleştiler. Azerbaycan'ın Göyçay şehrinde Khalaç, Khalaçhanıslı, Cavad'da Khalaç ve Zengezur'da Kalaç ve Khalaç köyleri bulunmaktadır²⁰³.

Ziya Gökalp, Cengiz'in zuhurundan sonra, Celeleddin Harezmsaş'la gelen Halaçlar'dan bir topluluğun, Ahlat'a yerleştiklerini belirtir²⁰⁴.

Caferoğlu, Azerbaycan Türkleri arasında "Kalaç"ların önemli bir yer tuttuğunu belirterek İran Kaşgaylar'ı ve Afşarlar'ı topluluğunda "Hallaç" adlı boyların bulunduğunu belirtir²⁰⁵. İran Halaç'ları, konuştukları şive itibariyle tarihî Türkçe'yi aynen yaşatmaktadırlar²⁰⁶.

198 Köprülü, Halaç md., İslâm Ans. C. V/1, s. 111.

199 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azenbaycan, s. 41.

200 Köprülü, Halaç md., İslâm Ans. C. V/1, s. 113.

201 Köprülü, Halaç md., İslâm Ans. C. V/1, s. 114.

202 Barthold, V.V. Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, s. 436.

203 Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, s. 43.

204 Gökalp, Z., Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992, s. 105.

205 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 55, 67.

206 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 71.

Selçuklular çağında Delhi Sultanlığı'nda ordu çoğunlukla Kalaçlar'dan oluşuyordu²⁰⁷. Kalaç ailesinden Ala'üddin Muhammed'in (Halacî, 1296-1316) gayretiyle İslâmiyet Dekkan'a kadar yayılmıştı. Alâeddîn Halacî, Delhi'de, ilk müstakil İslâm devletini kuran Türk Memlûkleri'nden sonra, saltanatı eline geçiren ve hakimiyetleri bir asırdan fazla süren Halaç hanedanının en büyük hükümdarı idi²⁰⁸.

"1375'de Sultan Hüseyin b. Uvays Calayiri devrinde, maiyetinde kuvvetli bir askeri kıta bulunan emîr Ahmed Halaç da, bu esnâda garbi İran'a hicret etmiş bir Halaç kabilesinin reisi idi. Bunlar Timur devrinde Sava, Kum ve Keşan havalisinde yaşadığını bildiğimiz Halaçlar olması kuvvetle muhtemeldir".²⁰⁹

Timur'un torunu Babür, Timur devletini, Orta Asya'da yeniden kurmak için yaptığı birçok uğraşmalardan sonra Afganistan'a (Kabil'e) ve Hindistan'a çekildiğinde, 1526 da, Hindistan'ın kuzey kısımlarına hakim olan Afganlı Lodi hanedanı ile önemli savaşlar yapar. Bu Lodi hanedanı için Kembrîç Hind tarihinde (C. III, s. 224) denilir ki: "Lodiler neslen Kalaç veya Gılcai Türkleri'dir, fakat o kadar zamandanberi Afganistan'da oturuyorlar ki, 15. asırda onlara Afganlı demek doğru olur".²¹⁰

Babür'ün büyük oğlu Hümayun'un, 1540'da tarihinde Hindistan'ı kaybetmesine sebep olan ve sonra Hindistan tahtına oturan Şir Han, Kalaç Türkleri'nin bir şubesi olan Afganlı Sur boyuna mensuptu²¹¹.

İran'daki Kaşgay Türkleri'nin yerleşik hayata geçen kabilelerinden biri olarak "Hallaç" boyu da belirtilir²¹².

Zeki Velidi Togan Halaçlar'ın, İran'da yaşayan şimdiki Kaşgay Türkleri'nin ecdadları olduğunu belirtmektedir²¹³.

"1636-1638'de İran'a seyahat ederek, çok mühim bir de seyahatname yazmış olan Olearius, Mugan'daki türk aşiretleri arasında Halaçlar'ın da bulunduğunu zikreder (bak. Frans. terc., Paris, 1656, s. 448), Bunlar, büyük bir ihtimal ile, bu bahsettiğimiz Sava Havalisi Halaçları'ndan ayrılıp, Mugan'a gelmiş bir Halaç zümresi olsa gerektir."²¹⁴

Ruslar'ın 1856 yılına ait Kafkas Yılığında Kuzey Azerbaycan sakinleri arasında bu boy da kaydedilmektedir²¹⁵. Halaçlar, Azerbaycan'ın Gökçay şehri yörelerinde kalabalık topluluk olarak yaşamaktadırlar.

207 Kafesoğlu, T.M. Kültürü, s. 336.

208 Köprülü, İslâm Ans., C. I, s. 279.

209 Köprülü, İslâm Ans. C. V/1, s. 114; Şaraf-Al-Din Yazdi, Zafername II, s. 573'den.

210 Bayur, Prof. Dr. Hikmet, II. Türk Tarih Kongresi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 519.

211 Bayur, Prof. Dr. Hikmet, a.g.e., s. 520.

212 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 65.

213 Velidi, Prof. A. Zeki, Azerbaycan Etnografisine dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi C. II, s. 104.

214 Köprülü, İslâm Ans., C. V/1, s. 114.

215 Azerbaycan Dergisi, sayı: 225, s. 1139.

Nadir Memmedov, Halaç (Azerbaycan lehçesinde Khelec)'ların Selçuk Oğuzlarından bir kol olduğunu ve genellikle Cevad kazasında yerleştiklerini ve Adam Oleari'ye (XVII. asır) dayanarak, Mugan'da yerleşen kabilelerden birinin de Khelec olduğunu belirterek, Azerbaycan'da Khelec adını taşıyan şu yerleri sıralar: Şamahı şehrinde Khelec (Xeleş) dağı, Nahçıvan'ın Şerur-Sederek civarında Khelecdağ (813 m.) tepesi, Salyan'da Khelec köyü ve tepesi, Kubadlı'da Khelec Dağ ve Ucar'da Khelec Gobusu²¹⁶. Osmanlı kayıtlarında da Karabağ'da Dizak denilen bölgede Kalaç Ahmedli adlı bir köy de kaydedilmiştir²¹⁷.

1593 yılından kalma Osmanlılar'ın "Gence-Karabağ Vilâyeti Tahrir Defteri"nde "Ulusât'ı Yiğirmidörtlü" adı ile Türk göçebeleri olarak anılan, Karabağ'daki (Berde Sancağı) Yiğirmidörtlü ulusuna mensup, Oğuzlar'dan "Khalacan" (Khalaçlar) adlı bir kabile kaydedilmektedir²¹⁸.

Bugün Türkiye'de, Halaç, Halaçlı v.b. adlarla yirmiye yakın köy bulunmaktadır²¹⁹.

Osmanlı kaynaklarında, Halaç-Türkmen yörüklerin yaşadığı kaydedilen yerler: Kırşehir ve Sivas Sancakları, Zülkadriye Kazâsı (Meraş Sancağı), Çölâbâd Kazâsı (Karahisar-ı Sâhib Sancağı), Dimetoka Kazâsı (Paşa Sancağı), Meraş ve Niğde Sancakları, Karahisâr-ı Develi Kazâsı (Niğde Sancağı)²²⁰.

HALİFELİ

İğdir'in, büyük merkez köylerinden Halifeli köyünü kuran oymaktır. Şimdi bu oymaktan kimse kalmamıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra, Rus idaresine dayanamamış ve topluca köyü terkederek İran'a göç etmişlerdir. Göçenlerin bir kısmının, Maku civarında yaşadığı söylenir.

Safevî Türkmen emirlerinin birinin adından geldiği muhtemeldir.

Türkiye Türkmenleri'nin, İran'da meydana getirdikleri Şahseven Türkmenleri'nin (Mişkin Eli'nden) önemli kabilelerinden biri Halifeli adını taşır²²¹. Aynı oymağın kurduğu ve Şahsevenlerin yaşadığı bildirilen Azerbaycan'daki köyler: Cavad Kazasında Halifeli, Kuba'da Halifeler, Lenkeran'da Halifeler, Halifeganlı ve Halifegaca, Şuşa'da Halifeli ve Heliferreddin, Kazak'ta Kel Halifeli köyleri²²².

216 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 161.

217 Geybullayev, G., Karabağ, s. 150.

218 Kırzioğlu, M.F., Kürtlerin Türklüğü, Hamle Yayınları, İstanbul 1995, s. 41.

219 T.M.Y.K. s. 464.

220 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 399-400.

221 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 44; Zeynaloğlu, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, s. 68.

222 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 45-46.

HALİKANLI (Hasanhan)

Celali aşiretinin en büyük iki kolundan biri, 12 oymaklı Halikan aşiretidir. İran'daki (Maku civarı) büyük kısmından ayrılarak, 1933 yılında, 500 aile kadar bir topluluk halinde gelip Hasanhan köyüne yerleşmişlerdir. Bulakbaşı köyünde de oturanları vardır²²³. Yerleşik aşirettir.

Halikanlılar (Helikanlılar)'la ilgili araştırmalar yapan Edip Yavuz, bu aşiretinin adının, başındaki hal/hel sözüyle açıklanabileceğine işaret ederek, şu malumatı vermektedir: "bu söz Türkçede Kartala benzeyen Karakuş'a verilen isimdir ki, bir çok oymakların da totemi olan bir kuştur. Hali, bu kuşu kendisine totem yapan bir oymağın adıdır. Orta-Asya'daki Hel dağları bunların geldikleri yerleri göstermesi bakımından Türklüğünden şüphe olmayan bir oymak olduğu ortaya çıkar"²²⁴. Edip Yavuz Helikanlı oymaklarına Dersim bölgesinde de rastlandığını belirterek şöyle sıralar: Keçelani, Suran, Budikâni, Reski, Çumkan, Hasasuran, Temehoran, Mısırkâni ve Berhikâni²²⁵.

Halikanlı'ları Osmanlı devrinde de yaygın olarak Anadolu'da görmekteyiz: Halikânlı (Halikânlu): Meraş Sancağı, Hısn-ı Mansur (Malatya). Konar-Göçer Ekrâd Tâifesinden; Halikan, Halikanlı (Halikanlu) Aşireti: Kangal (Sivas), Aşudi Kazâsı (Sivas), Hısn-ı Keyf (Diyarbakir), Malatya, Meraş, Konya, Hısnı Mansur (Malatya), Hartus Kazâsı (Çıldır Sancağı), Sivas, Erzurum, Kars, Çıldır, Rakka (Suriye), Niğde Sancakları. Konar-Göçer İran Ekrâd Tâifesinden. Halikanlı Aşireti Rîşvan aşiretindendir²²⁶. Halikan, Halikanlı Cemâati: Malatya, Meraş, Konya, Birecik, Rakka, Erzurum, Kars, Ahıska, Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarkî Sancakları, Hısn-ı Keyf Kazâsı (Diyarbakir Sancağı), Hısn-ı Mansur Kazâsı (Malatya Sancağı), Tokat Kazâsı (Sivas Sancağı). Konar-Göçer Ekrâd Tâifesinden. Aslen İran ekrâdından olan Halikanlı Cemâati, Rîşvan Aşiretine tâbidir²²⁷.

Malatya'da Halikan adlı iki ve Cihanbeyli'de de Halikanlı adlı bir köy bulunmaktadır²²⁸.

Bugün Eskişehir'de oturan kalabalık bir Helikanlı topluluğu bulunmaktadır.

HALİLLİ (İğdir)

HALİLİBADLI (Melekli)

Yöre ağzında Hellavatlı deniliyor.

223 Güner, İ., İlimiz İğdir, İğdir 1993, s. 94.

224 Yavuz, Edip, a.g.e. s. 339.

225 Yavuz, Edip, a.g.e. s. 339.

226 Türkay, C., a.g.e. s. 86.

227 Türkay, C., a.g.e. s. 401.

228 T.M.Y.K. s. 465, 466.

HALİLÜŞAĞI (Sarıçoban)

Soyadları Işık. Aynı köydeki Cabbaruşağı kabilesiyle amcaoğludurlar.

Bu oymağın, Azerbaycan ve Anadolu'da yaygın görülen Halillü Türkmen oymağının bakiyeleridir. Halillü Türkmenlerinin tarihi yerleşim bölgelerinden biri de Nahçıvan-Sürmeli Çukuru alanıdır. Halillü Türkmenleri Azerbaycan'da yoğun olarak Kuba, Şamahı, Göyçay, Ağdam ve Nahçıvan'da yaşamaktadırlar²²⁹.

Mehemmedhesen Baharlı, "Azerbaycan" adlı eserinde, Kayı boyuna mensup Halilli kabilesini de gösterir. Aynı eserde, Kayı boyundan gelen Halilli kabilesinin Azerbaycan'da kurduğu köyler şöyle sıralanır: Şamahı'da Halilli, Kuba'da Pirhalilli, Göyçay'da Gubahalilli, Halilli Kasımbeyli, Ağdaş'ta Dehnehalilli ve Nahçıvan'da Halilli²³⁰.

Ak-Koyunlu Uzun Hasan'ın Fars eyaleti valisi olan oğlunun adı Sultan Halil idi.

Halilli oymak adının, Türkmen beylerinin, özellikle Safevîlere katılmış Anadolu Türmenleri'nin boy beylerinin adından geldiği anlaşıyor. Safevîler'in, Halil adında bazı meşhur emirleri şunlardı: Şamlular'ın reislerinden Sultan Halil (öl. 1478); Musullular'dan Sufi Halil Musullu; Dulkadirli Sultan Halil; Avşarlar'dan Halil Han;

Türkiyede, Halil, Halilli v.b. adlarla çok sayıda Türkmen aşiret ve oymakları bulunmaktadır²³¹.

Türkiye'de, Halilli Türkmenleri'nin kurduğu 60 civarında Halilli v.b. köy bulunmaktadır²³².

HASANHANLI (Hasanhan)

Bu aşiretin geldiği yer, Ağrı Dağı'nın doğu kesiminde, sınırımızın bitişiğindeki İran topraklarıdır. Bunların Yavuz Sultan Selim zamanında, Orta Anadolu'dan getirilip Ağrı eteklerine yerleştirilmiş olan Türkmen oymaklarındandır. Kayıtlarda "Hesenan Türkmenleri" olarak geçer. Asıl aşiret adları da "Hasenan"dır. Şerif Fırat, bunların, Celâli hareketlerine karıştıklarından, sonraları (Celâli/Gelalı/Gölalı gibi) "Hesenan" olan adlarını "Hesenhan/Hesenhanlı" olarak söylediklerini söyler²³³.

Hasenanlı aşireti İran'da da bulunmaktadır. Asıl çoğunluk Dersimde yaşamaktadır ve bunlar alevidir. Bir kolları da Muş'tadır. İçdir'in kurtuluşu

229 Kafalı, Mustafa, Azerbaycan ve Azeri Türkleri, Töre Dergisi, s. 41.

230 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 50.

231 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 401 v.d.

232 T.M.Y.K. s. 466, 467.

233 Fırat M.Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 14.

sırasında Muş'tan yardıma gelen Hamidiye Alayı komutanı Halit Bey, Muş Hasenanlılar'ının aşiret reisi idi. Iğdır'ın Hasanhan köyünü kuranlar bunlardır. Şimdi Amerika'da yaşamaktadırlar. (bak. Hasanhan köyü).

HEYDERANLI / HAYDARANLI

Radkanlı aşiretinin kollarından biridir.

Edip Yavuz, Haydaranlılar'ın, bir kısmının Van ve İran'ın Hoy şehri civarına yayıldıklarını ve Türkmen asıllı olup, Torunlar soyundan olduklarını belirtir²³⁴.

Kara-Ulus (Irak'da) Türkmen topluluğu içinde Haydaranlı adlı bir aşiret bulunmakta idi²³⁵.

Osmanlı kayıtlarında Haydaranlı aşireti, Erzurum, Van, Hakkâri ve Bâyezit sancaklarında kaydedilmiştir²³⁶. Asıl yurtları, Ağrı Dağı yaylalarıdır.

Bugün Tükiye'de Haydar'la başlayan 50 den çok köy var²³⁷.

HOYLULAR (Kacer)

İran'ın Hoy şehrinden geldikleri için bu adı almışlardır. Bunlar, muhtemelen, Hoy civarında kalabalık topluluklar halinde yaşayan Kara-Koyunlu oymaklarından birine mensupturlar. Kara-Koyunlular, Hoy'un 40 kadar köyünde oturmaktadırlar.

İŞIKLAR (Taşburun)

Ermenistan'daki Vedi nahiyesine bağlı Işıklar köyünden gelen Oğuz-Türkmen asıllı ailelerdir. (Geniş malumat için bak, Şıhlı oymağı bahsi).

İMİRLİ (Iğdır)

Önemli Türkmen oymaklarından biridir. Türk coğrafyasında birçok yerinde görülmektedirler.

Azerbaycan ahalisinin önemli topluluklarından biri "İmreli" (İmirli) adlı Türk boyudur²³⁸. Bu İmirli'lerin, İran Avşarları topluluğunun bir boyu olduğu kaydedilir²³⁹ İstanbul'un Emirgan semtine adını veren, İsfahan hakimi "Emîrgüne Han, İran Avşarları'nın İmirli oymağının beği idi"²⁴⁰.

234 Yavuz, Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1968, s. 13.

235 Çay, Abdulhalûk, Kürt Dosyası, s. 286.

236 Türkay, C., a.g.e. s. 88-89, 413.

237 T.M.Y.K. s. 495.

238 Caferoğlu, Türk Kavimleri, s. 55.

239 Köprülü, İslâm Ans. C. II, s. 35.

240 Köprülü, İslâm Ans. C. II, s. 32.

Mehemmedhesen Baharlı, İmirli, Emirli veya Amirli adlı oymağın, Selçuk Türkleri'nin, kabilelerinden biri olduğunu belirterek, bunların Azerbaycan'da yerleştikleri yerleri şöyle sıralar: Cavad Kazasında Amiranlar; Cavanşir Kazasında - İmirli, İmirlihan; Şuşa Kazasında - İmirli; Cebrail Kazasında - Emirvarlar²⁴¹.

Kaşgarlı Mahmud, "İngir" sözünün Aydınlıkla karanlığın birbirine karışması şeklinde açıklayarak, "Oğuzlar buna "imir" derler." demektedir²⁴² ki, İmir boy adıyla ilgili olabilir.

Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri adlı eserinde Halep Türkmenleri'nden "İmir Türkmanı" (s. 82), İmir Didarlı, İmir Canık, İmir Karagöz, İmir Affan ve İmir Hacı Bayram oymaklarını kaydeder²⁴³.

Türkiye'de İmir v.b. adlı köyler: İmir (Amasya-Suluova, Ankara merkez ve Kızılcahamam), İmircik (Samsun-Vezirköprü), İmirdolu (Tokat-Zile-İğdir bucağı), İmirgazi (Ankara), İmirhan (Sivas-Divriği), İmirigele (Artvin), İmirler (Amasya-Gümüşhacıköy), İmirli Kırıkkala, İmirli (Çorum-Sungurlu) ve İmiruşağı (Kayseri-Pınarbaşı)²⁴⁴. Ayrıca Anadolu'da Eymir ve Eymür adlı 20 civarında köy bulunmaktadır²⁴⁵.

İmirli Türkmenleri, Osmanlı topraklarının hemen hemen her köşesinde şu adlarla kayıtlara geçmişlerdir: İmir, İmirler, İmirli (İmirlü), İymir, İymirler, İymirli (İymirlü), İmirballı, İmirli Yörüğü, İmirşahlı, İmirali, İmirçarık (İymirçarık), İmirdindarlı (İymirdindarlı), İymirfakîhli, İmirga, İmirgalu, İmirhacıbayram, İmirhanlı, İmir Karagöz, İmir-osman Kethuda, İmirsancarlı, İmirtoğan (İmirdoğan), İmiryaman, İmirze, İmirzeli²⁴⁶.

KARA HAMZALI (İğdir)

Anadolu, İran ve Azerbaycan'da, çok yagın görülen Türkmen oymaklarından.

Aras ötesi, Kara-Hamzalı köyünden gelmişlerdir. Büyük çoğunluğu Karadağ soyadını almıştır. Geldikleri bu köyü kuranlar da İran'ın "Türkmen Yatağı" denilen, Aras nehrinin güneyinde yeralan. Karadağ bölgesinden gelen Karadağ'lı, Kara-Hamzalı Türkmenleri'dir.

Bunlar, Ermenistan'ın, Vedibasır bölgesinde, Kamerlu adlı Türk kasabasına bağlı Kara-Hamzalı adlı köyü kuran, Kara-Hamzalı Türkmenleri olup, bunlardan büyük kısmı İğdir'a yerleşmişlerdir. Ermeni hükümeti,

241 Mehmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 47.

242 Kaşgarlı Mahmud, C. I, s. 94.

243 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, s. 107.

244 T.M.Y.K. C. I, s. 541.

245 T.M.Y.K. s. 379.

246 Türkay, C., a.g.e. s. 431-432-433.

anılan bu köyün adını "Burastan" diye değiştirmiştir²⁴⁷ Yine anılan bölgede bulunan Uluhanlı Kazası'na bağlı, Ak-Hamzalı adlı bir Türk köyü de bulunmaktadır²⁴⁸ ki, Ak-Koyun, Kara-Koyun, Ak-Hun, Kara-Hun (Karkhun) gibi Türkler'deki ikili anlayışa göre, Hamzalı Türkmenleri'nin diğer kısmı (Ak-Hamzalı)'nın kurduğu köydür.

Kara-Hamzalı Türkmen oymaklarının ekseriyeti, Ak-Koyunlu Devleti'ni kuran Yülük (Cülük) Osman'ın oğlu, Kara-Hamza'nın (öl. 144), adıyla anılan Türkmenler'dendir. Safevîler'in, Ak-Koyunlu (sünnî) Devleti'ne son vermesiyle, bunların bir kısmı, Şi'îliği kabul ederek Safevîler'e katılmış, diğer kısmı'da, Osmanlı idaresine geçmiş olup, Anadolu'a yayılmışlardır.

XVI. Yüzyıl'a ait bir vesikada, Ankara taraflarında, etrafa zarar veren ve haklarında teftiş istenen Karahamzalar adlı Türkmen topluluğu kaydedilir ki²⁴⁹ Faruk Sümer, Ankara-Konya karayolu üzerindeki Karahamzalı köyünü, bu Kara-Hamzalı Türkmenleri'nin kurduğunu belirtir²⁵⁰.

XIX. Yüzyıl'da, İsfahan (İran)'ın batısında bulunan Kazzaz'da, 2-3 bin kişilik bir nüfusla, Kara-Hamzalı Türkmenleri'nin yaşadığı tespit edilmiştir²⁵¹.

Osmanlı kaynaklarında tespit edilen, Kara-Hamzalı Türkmenleri'nin yaşadıkları yerler şunlardır: Bozok, Tarsus, Meraş Sancakları, Dünderlu Kazası (Adana Sancağı), Edirne Kazası (Paşa Sancağı) ve Havâs-ı Mahmud-paşa Kazası (Vize Sancağı). Bu Kara-Hamzalı cemaâtları, Eymirli (İmirli) aşiretine mensuplardı.

Türkiye'de, Kara-Hamzalı, Hamzalı v.b. adlarla, 80'den fazla yer bulunuyor²⁵².

KARALAR (İğdir ve Tuzluca)

Şimdi, Ermenistan'da kalan, Şöregel bölgesinde, Şavart nahiyesine bağlı olup, Arpaçayı ile Aras'ın birleştiği yerde ve Aras kıyısında yeralan, Hayırbeyli (Kheyirbeyli) ve Hacıbayram köyünden, gelmişlerdir. Bey sülalesi olarak bilinirler. Çok eski zamanlardan, Sovyet idaresine kadar geldikleri bölgede yönetici beyler olmuşlardır. Annem, Hacı Latife hanım bu aileye mensuptur. Aile büyüklerinin anlattığı rivayetlere göre, Safevî sarayı ile akrabalıkları bulunup, o devirdeki aile reisleri Safevî Şahları'nın emrinde vazifede bulunmuştur. Soyadları da Karadır.

Aynı bir Karalar kabilesi de Tuzluca da var. Vedibasars bölgesindeki "Karalar" köyünden gelmedirler. Soyadları da Kara'dır.

247 Makas, Yrd. Doç. Dr. Z. a.g.e., s. 230.

248 2Makas, Yrd. Doç. Dr. Z. a.g.m. s. 225.

249 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, s. 148- 149-151.

250 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 639.

251 Sümer, Oğuzlar 1980, s. 634-639.

252 T.M.Y.K. s. 608-609.

Oğuz-Türkmen oymak adları içinde büyük ekseriyet Kara, Karalı ile başlayan adlardır. Kara adı diğer Türk boyları içindede oymak ve boy adı olarak en çok kullanılan bir addır.

İran'da, Safevî devrinde "Kara Ulus" adlı bir Türkmen topluluğa rastlamaktayız ki, bu oymaklar topluluğuna mensup kabile ve şahısların genellikle "Kara" ünvanını aldıkları anlaşıyor. "Tahmasb'ın ölümü esnasında Bayburdlı Kara-Han, devletin kuruluşunda rol oynayan Karaca İlyas'ın oğlu olup, Şüregel (Şöreyel) valisi idi. Kara Han Beğ, h. 985 (1577-1578) yılında Erzurum beğler-beğisine mensup kuvvetleri mağlup etmeğe muvaffak olmuştur²⁵³.

Kanuni devrinde Antep'te yaşayan Çepni Türkmenleri'nin obalarından biri Karalar obası idi²⁵⁴.

Gaziantep'te Ceritler'den Karalar Ceridi²⁵⁵.

KARGABAZARLI (Taşburun)

Vedibasara (şimdi Ermenistan'da) muntıkasındaki Kargabazar adlı köyden gelmişlerdir. Karabağ'a ait Osmanlı vesikalarında, Karabağ'ın Dizak yöresinde Kargabazarı adlı bir köy de kaydedilmiştir²⁵⁶.

KARGAFLI (Taşburun)

Vedibasara'nın aynı adlı köyünden gelmişlerdir. Azerbaycan kaynaklarında "Gergeb" olarak söylenir. Azerbaycan ve Nahçıvan'da, Ermeniler'e ve Ruslar'a karşı topyekün başkaldırıp, direnişe geçmeleriyle ünlüdürler.

KARKHUNLU (İğdir, Taşburun ve Hakveyis)

Taşburun köyü'nde oturan Karkhunlu kabilesinin soyadı Karasu. Hakveyis köyünde oturanların Soyadları da, Karasu, Abas, Yağan, Ara. Bunlar, Vedi nahiyesine bağlı, Yukarı Karkhun ve Aşağı Karkhun köylerinden gelmişlerdir.

Karkın, 24 oğuz boyunun Boz-Ok kolundan, Yıldız Han'ın küçük oğludur. Diğer oğulları, Avşar, Kızık ve Beğ-Dili'dir. Kabilenin sözü dinlenen ileri geleni (Aksakalı) İğdir eşrafından Hacı Ali Karasu Bey'dir.

Karkınlar, Oğuzlar'ın tarihinde mühim rol oynamış bir boydur. XVI. yüzyılda, Anadolu'da bu boya ait 62 yer adı tesbit edilmiştir²⁵⁷. Karkın'dan başka, Gargın, Karkun ve Kargun gibi şekillerde de yazılıyor. Azerbaycan Türkçesinde "Karkhun, Karkhın" şeklinde söylenir ve yazılır. Karkın bo-

253 Sümer, Safavi Dev. Kur. s. 107.

254 Sevinç, N., a.g.m. s. 49.

255 Sevinç, N. a.g.m. s. 72.

256 Geybullayev, G., Karabağ, s. 150.

257 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 312.

yunun Yıparlı, Kızık, Halaç, Avşar v.b. boylarla, çok eski zamandan beri Kafkasya bölgesinde görüldüğünü belirten Kırzioğlu, Karkın boyunun Kırım'a kadar da yayıldığı hakkında önemli bilgiler vermektedir: "Bütün bu Oğuz/-Türkmen boylarının, M.Ö. 680'de Sakalar'la geldiği anlaşıyor. Çünkü, onların M.Ö. IV. Yüzyılda yine güçlü olan Kırım'daki Devletinde de, (Ay-Khan oğlu Awşar, Bektılı ve Kızık'la kardeş olan) "Karkın" boyunun, şehir, liman ve körfeze verilen adını biliyoruz. Kırım'daki "Skyt" (Saka) Kıralı "Skylur" (Çikiler?), devletini güçlendirip, limanlardaki Yunan Kolonileri'ni baskıya almış, Yunanca kitabe ve bronz para bırakmıştı. Bunun büyük oğlu ve halefi (güzel türkçe adlı "Palak" [Balak/Bulak/Bolak?] da, Kırım'da kendi adıyla anılan "Palakyon" hisarını kurmuş; Pont Kıralı Mitridat Evpator'la çetin savaşlar yaptıktan sonra yenilince, M.Ö. 109'da Roma'ya kaçmıştı.

"STRABON (VII. III, 18-19) Kırım'da (yarımada'nın güney batısındaki) "Tamyrake" burnundan başlayan körfeze (onun kıyısındaki şehrin adıyla) "Karkıntes" dendiğini ve (güneydeki) "Kerson Skytleri"nin, ikinci/çiftçi anlamında "Georgi" adıyla tanındığını belirtir (VII, IV, 6). PLINIUS (IV, 26, 4) ise, (ticaret merkezi olan) şehri, "Karkın" ve körfezi "Karkınıt" (=Karkınlar) diye anar."²⁵⁸

Eserini XV. yüzyılın sonlarında tamamlayan İbni Haldun, Mukaddime'sinde Balkaş gölünün adının ve yanındaki dağın adının "Gargun" olduğunu yazar: "Gargun gölünün güneyinde üzerinde hiçbir bitki bitmeyen, taşları sert ve düz olan kayalık bir dağ vardır ki, Gargun adını taşır. Adı geçen göl dahi bu dağın adını almıştır."²⁵⁹

XVI. yüzyılda Karkın oymakları başlıca Boz-Ulus, Dulkadirli Ulusu, Hamit (İsparta) Sancağı ile Halep Türkmenleri arasında yaşadıkları görülmektedir²⁶⁰.

Dulkadirli Türkmenleri arasında kalabalık bir kitle teşkil eden Karkınlı oymağı Boz-Ulus kuruluşunda da üç kol halinde bulunuyorlardı. Çukurova'da Kusun boyu arasında 24 evlik bir Karkın obası ile Dünderli boyu arasında bir Karkın obasına rastlanmaktadır. II. Bayezit devrinde, Silifke yöresinde yaşayan Bozdoğan boyu arasında 48 nüfuslu Karkın oymağı bulunmaktadır. Hamit Sancağı'nın Eğridir (İğdir adından)) yöresinde, yörukler arasında Karkınlı obası bulunmaktaydı. Antep'te de Dede Karkın adlı bir oymağa rastlanmaktadır²⁶¹. Mardin yakınlarında Dede Karkın adlı bir düzlük bulunmakta olup, Yavuz zamanında, Büyük Mehmet Paşa bu yerde, Şah İsmail'in kızkardeşi ile evli olan Diyarbekir Hanı, Safevî Kara Han'ı yenerek, Güneydoğu Anadolu'nun kesin bir şekilde Osmanlı idaresine geçmesini sağlamıştı²⁶².

258 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 206.

259 İbni Haldun, Mukaddime, Cilt I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1989, s. 179.

260 Sümer, Oğuzlar, 1980, s. 312.

261 Oğuzlar, 1980, s. 314.

262 Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 40.

Şah Tahmasb zamanı, Safeviler'in Azerbaycan Beylerbeğisi Tekeli Ulama beğ ile Bitlis beyi Şeref Han'ın, Van civarında görüştükları yer "Kharkhum" adlı köy idi²⁶³.

Osmanlı kaynaklarında, 1578'de Ağrı ili çevresinde fethedilen yerlerden Şalve (Tutak ve Karaköse kesimi) sancağına bağılı bir Karkın adlı nâhiye geçmektedir²⁶⁴. XIX. Yüzyılda, Saruhan sancağında ve Antep civarında Dede Karkın adlı oymaklar yaşamaktaydı²⁶⁵.

Osmanlı kaynaklarına göre, Konar-Göçer Türkmân Yörükânı Tâifesinden Karkın Cemâatlerinin yaşadığı yerler: Konya, Meraş, Kengırı, Erzurum, Ruha (Urfa), Rakka (Suriye), Malatya, Adana, Kocaeli, Biga, Karasi, Karahisâr-ı Şarkî, Teke Sancakları, Ilıca Kazâsı (Saruhan Sancağı), Şabanözü, Kuru Pazarı Kazâsı (Nengiri), Çatalca, İpsala, Gümölcine, Yenice Kariyesi (Vize Sancağı), Rumkal'a (Rakka Eyâleti), Bursa, Akhisar, Söğüt, Karaağac-ı Yalavaç (Hamit Sancağı), Kaş Kazâsı (Teke Sancağı), Şücâeddîn Kazâsı (Niğde Sancağı)²⁶⁶.

Erzincan yöresinde yerleşik Karıkan/Karkan Aşireti²⁶⁷.

Kırşehir ilimizdeki Afşar köylerinden, Kaman ilçesine bağılı Kargınmeşe, Kargın Kızıkközü, Kargın Yenice, Kargın Selimağa ve Mucur ilçesinde Kargın adlı köyler hep aynı Türk boyunun yerleştiği köylerdir²⁶⁸.

Ermenistan'da, Ecmiyadzin şehrine bağılı, Türkiye topraklarına yakın bölgede iki Karkhın adlı Türk köyü bulunmaktadır. Değıştirilen yeni adları "Crarat" (4.4.1946) ve "Araks" (15.7.1946)'dır²⁶⁹. Nahçıvan'da da, Aras kıyısında Kakhun adlı bir köy var. Tebriz'in Serap ilçesinde de "Karkhunlu" adlı bir köy bulunmaktadır.

Türkiye'de Karkın adlı köylerin bulunduğı yerler: Sandıklı (Afyon), Çubuk ve Kalecik (Ankara), Kırıkkale, Korkuteli (Antalya), Ballıkesir, İskilip (Çorum)'te iki köy, Şarkıkaraağaç (Isparta), Kastamonu, Tosya (Kastamonu), Mucur (Kırşehir), Aksaray, Yıldızeli (Sivas), Turhal ve Artova (Tokat)²⁷⁰.

Şimdi Ermenistan topraklarında kalan, Oğuzlar'ın kadim yurdu Veditbasar mıntıkasında, Eski Oğuzlar'a ait, (Karkhın ve Karalar köyü civarı) baştaşlarının boyu üç metreye kadar varan tarihi Oğuz mezarlıkları bulunmaktadır²⁷¹. Vedibasar'da, bu Karalar köyü yakınında yerleşmiş Karkhun köyünden gelip Taşburun köyüne yerleşmiş olan ve Karkhunlu adıyla

263 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 129.

264 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 319.

265 Sümer, Oğuzlar, s. 631.

266 Türkay, C. s. 491-492.

267 Başbuğ, Hayri, Doğı Anadolu Aşiretleri, s. 178.

268 Günşen, Ahmet, Kırşehir'in Etnik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, T. D. A. D. sayı 82, Şubat 1993, s. 98.

269 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 230.

270 T.M.Y.K. s. 632, 633.

271 Kerimzade, a.g.m. s. 108.

anılan kabilenin ileri geleni (Karkhunlu) Hacı Ali Karasu, Iğdır'daki karşılıklı sohbetimizde (Haziran 1996), Karkhunlular'ın Oğuz'un soyundan geldiğini ve geldikleri Vedibasır'daki Karkhunlu köyü civarında, baştaşları 2-3 metre olan Oğuz mezarlarını bizzat gördüğünü söyledi. 14 yaşında Türkiye'ye gelen Hacı Ali Karasu, geçmiş büyüklerinin rivayetlerinde, Karkhunlu kabilesinin Oğuz Türkleri'nden olduğunu, Karhun'un Oğuz Han'ın torunu olup, bin yıldan fazla bir zaman önce yaşadığını ve Karkhun ile Oğuz'un arasında da en az 500 ile 600 sene zaman farkı bulunduğunun rivayet edildiğini anlattı.

KASIMLI (Iğdır)

XVII. Yüzyılda, Urmiye civarında oturan Avşarlar'ın iki büyük kolundan biri Kasımlı Avşarları idi²⁷². Faruk Sümer, bu Kasımlı-Avşar oymağının, muhtemelen İmanlı Avşar'ından Kasım Han'dan geldiğini söyler²⁷³. Safevîler'in büyük emirlerinden olan İmanlı Kasım Sultan (Hemedan bölgesinde vali), 1604 tarihinde (Şah Abbas zamanı), Osmanlı'nın Bağdat valisi Uzun Ahmet Paşa'yı, Hemedan yakınlarında yenip, esir almıştı²⁷⁴. Kasım Sultan 1623 de Musul'un fethini sağlamış ve han ünvanıyla Musul valisi olmuştur. 1627 tarihinde muhtemel olarak Şah Abbas tarafından öldürülmüştür. Sonraki tarihlerde görülen ve İmanlı Avşarların'dan olan Urmiye valileri Kasım Han'ın soyundan gelmişlerdir. Kasım Han'ın öldürülmesiyle, buna bağlı bazı oymakların Kasımlılar adıyla, Urmiye bölgesinden ayrılıp, sığınma bölgesi olan Ağrı Aras civarına gelip yerleştikleri anlaşıyor. Safevîler'in büyük emirlerinden, Kelb-i (Kelbayı) Ali Sultan, Kasım beğ'in oğludur²⁷⁵. Safevîler bünyesindeki Pornaklar'ın, önemli emirlerinden biri de, Şiraz valisi Kasım beydi²⁷⁶.

Azerbaycanlı Mehemedhesen Velili (Baharlı), 1920 li yıllarda yazdığı, Azerbaycan adlı eserinde, Kasımlı adlı Türkmen kabilelerinin (Şahseven Türkmenleri) Azerbaycan'a, Yusuf Paşa adlı birinin idaresinde geldiklerini belirterek, Yusuf Paşanın torunlarından Beydilli (24 Oğuz boyundan Beg-Dili) beyin neslinden olan kabilelerden Azerbaycan'da yaşayan birtek kabilenin, "Karakasımlılar" olduğunu ve bu kabilenin, Beg-Dili beyin oğlu Kara Kasım Bey'den geldiklerini ve bunların daha sonra (XVII. asırda) Azerbaycan'a dağılarak kendi adlarını verdikleri şu köyleri kurduklarını yazar: Şamahı kazasında: Hacıkasımlı; Kuba kazasında: Kasımkışlaklı (2 köy); Lenkeran kazasında: Gülkasımlı, Alikasımlı, Memmedkasımlı, Kara-

272 Sümer, Oğuzlar, s. 635; Caferoğlu, Türk Kavimleri, s. 67.

273 Sümer, Oğuzlar, s. 292.

274 Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 174 (278).

275 Safevî Devletinin Kuruluşu, s. 192.

276 Kızılbaşlar Tarihi, s. 13.

kasımlı²⁷⁷. İğdir'daki Kasımlı oymağının da, anılan Kasımlı Türkmenleri'ne mensup oldukları anlaşıyor.

KAZIMLI (Kamışlı)

Soyadları: Hazar, Elmas, Kolbak, Ayçiçek.

Türkmen/Oğuz kabilesidir. Kazımlı adı, ulu babalarından, oymak beyi Kazım beyden gelir.

Kazımlı oymağından bazı kollar, Kalaça köyünde (Tayfun ailesi), İğdir Melekli köyünde Memişli oymak adıyla (Turan ailesi) ve Alköse Köyünde (Akgün aileleri) oturmaktadır.

KESEMEN (İğdir merkez ve Evcı köyü)

Azerbaycan'dan gelmiş olup, Kıpçak-Oğuz boylarındandır. Gence'de, Gökçe'de Kesemen adlı köyler ile Ağstafa (Oğuz Tayfa-sı) kazasında, Dağ Kesemen (güneyinde) ve Gırakh (kenar) Kesemen (kuzeyde) adlı iki Oğuz köyü bulunmaktadır. Karabağ'da oturan Otuzikili Uluğu (24 Oğuz, 8 Kıpçak boyu) adlı Türkmen topluluğunun boylarından biri de "Kesemenlü" adlı boydur²⁷⁸.

Kesemen (lu) Oğuzları ile ilgili, Azerbaycan yazarlarından Ferman Eyvazlı'nın "Kaçak Kerem" adlı romanında eski bir rivayet uzun uzun anlatılmaktadır.

KINIK (Bayat)

Bayat köyü ahalisi Kınıklı olduklarını söylemektedirler. Kınık, 24 Oğuz boyunun Üç-Ok kolundan Deniz-Han'ın 4 oğlundan en küçüğüdür. Diğer oğulları İğdir, Böğdüz ve Yıva'dır. Kınık, Selçuklular'ın mensup olduğu boy'dur.

KIRAN UŞAĞI (Karataş)

Kıran adlı Türkmen oymaklarındandır.

Osmanlı kaynaklarında, Kıran, Kıranlı, Kıranca, Kırançalı, Kırantalı, Kırancıklı, Kıraneli, Kıranfâzıl, Kıran Işıklar, Kıran oba ve Kıranşa adlı Türkmen-yörük topluluklarının birçok yerde yaşadıkları gösterilmiştir²⁷⁹.

Türkiye'de 120 den fazla Kıran adlı köy bulunmaktadır 284)²⁸⁰.

277 M. Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 44-45-46.

278 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 138.

279 Türkay, Cevdet, a.g.e. s. 518, 519.

280 T.M.Y.K. s. 683, 684, 685.

KITAY (Ekerek)

Ekerek köyünde yaşayan Kıtaylar'ın soyadları da Kıtay'dır. Tağlı'lar diye de bilinirler. Anlattıklarına göre Tağlı, Kıtaylar'ın bir kısmını teşkil ediyor. Bu oymağa mensup, İstanbul'da yaşayan (Ekerek Köyünden) Turgut kıtay, asıl kabilelerinin adının Kıtay olduğunu, Tağlı oymak adının, 1940'lardan sonra daha fazla söylenmeğe başladığını belirterek, köklerinin Kıtay adıyla ifade edildiğini söyledi.

Kıtaylar, Mete Han zamanı Büyük Hunlar'dan ayrılıp Çin'in kuzeyine yerleşen önemli bir Türk boyudur. X. asırda Çin'i istilaya başlamışlar ve şimdiki Pekin şehrini alarak paytaht yapıp kuvvetli bir devlet kurmuşlardır. İki asır kadar hakimiyetleri olmuştur. Bugün Ruslar'ın ve Avrupalıların Çin'e Kıtay demelerinin sebebi, Çin'deki bu Kıtay hakimiyetidir. 1120'de Çin'in kuzeyindeki hakimiyetleri sükuta uğradıktan sonra, bunların Kara-Hıtay adlanan bir kısmı, Çin'in kuzeybatı tarafında, 1123 yılında Kara-Hıtaylar devletini kurdular²⁸¹.

XIII. asırda, Cingizli ve İlhanlılar'la Azerbaycan, Kuzey Irak ve Anadolu'ya da gelerek yerleşmişlerdir. Safevî Devletinin kurucusu Şah İsmail, şiirlerinde "Hatayi/Hıtayi" mahlasını kullanmasının sebebi de, Irak taraflarında yerleşen, Kıtay/Hıtay kabilelerine mensup olmasıyla izah edilebilir. Şah İsmail'in sülalesinin, Cingizliler'le gelen Kıtaylar'dan olduğu, tarihçiler tarafından büyük ölçüde kabul görmektedir. Anadolu'da ve bütün Türk coğrafyasında, yeradı, boyadı ve şahıs olarak çok rastlanır.

Özbekistan'da, Semerkand şehri ile Katırcı arasında yaşayan Kıtay-Kıpçak adlanan bir Türk boyu yaşamakta olup, bu topluluğa bağlı oymaklar arasında, Sarı-Kıtay, Kancagalı (Kanzaklı?), Koş (a)-Tamgalı (Çift Damgalı), Taraklı adlı oymaklar da bulunmaktadır²⁸².

Bu oymağın diğer adı olan Tağlı da önemlidir. Kıtayların mensup olduğu Türk toplulukları genellikle, "d" harfini "t" olarak söylerler. Bugün Tuzlucalılar'a lakap olarak, (köylerinin tamamına yakını dağlık bölgede yerleştiği için) "Dağlı" derler. Tağlı oymak adının da, Dağlı sözünün, eski Türkçe ile "Tağlı"(Tağlı) olarak söylenmiş olduğu muhtemeldir.

KIZIKANLI (Kızık Hanlı)

Sakan aşiretinin kollarından biridir. Türk asıllı olup Kürtçe konuşurlar.

Kızık adı, Oğuz boylarının 10. sırasında yeralan boyun adıdır. Oğuzlar'ın Boz-Ok kolundan Yıldız Han'ın dört oğlu (Avşar, Kızık, Begdili ve Kar-kın)'ndan ikincisidir. Bu Oğuz boylarının dördü de Iğdır'da bulunmaktadır.

281 Togan, T. T. Giriş I, s. 61.

282 Radloff, W., Sibirya'dan, s.213-214.

Kızıkkan adı, Farsça "an" (Türkçe'de "lar") çoğul ekini alarak, "Kızıklar" anlamında Kızıkkan olmuştur. Kızıkkanlı da Kızıklardan, Kızıklara mensup anlamındadır.

Celâlıler'den Sakan aşiretinin bir kolu olan Kızıkkanlı aşireti de Sakanlılar gibi Kafkas aşiretlerindendir. Kaynaklarda 24 Oğuz boyundan Karkın ve Kızık boyunun birliği olarak geçen Halaç/Kalaç boyu, Miladın ilk yıllarından beri Kafkasya bölgesini yurt tuttukları biliniyor. Sakanlar'ın, Saka Türklerinin hanedan boyu olması ve Halaçlar'ın da Sakalarla ilgili bulunması, bu her iki boyun da kolu olan ve tarihi kaynaklarda Kür Irmağının havzasında görülen "Kızık" adlı boyun, Oğuzlar'ın 24 boyundan Yıldız-Han oğlu Kızık boyundan geldikleri anlaşılmaktadır. Tiflis ile Gence arasında ve Kür nehri boyundaki, Kara-Yazı ve Ceyran Düzü de denilen ovanın adı Kartel (Tiflis Vilayeti) vesikalarında "Kiziki" (Kızık) diye gösterilir²⁸³. Anılan bölgelerde yaşadığını bildiğimiz Halaçlar'ı meydana getiren iki oğuz boyunun "Yıpar-Kızık" boyları olduğunu göz önüne alarak, Tiflis ve Kiziki bölgelerini içine alan Gürcistan topraklarının tarihi adının da "İber" (Yıpar/İpar) olduğunu hatırlarsak Kızıkkanlı aşiretinin Tarihi kimliği ve yurdu hakkında açık ve net bilgi edinmiş oluruz. (Bu hususta Halaçlar bölümünde geniş bilgi verilmiştir).

Togan, Kafkasya'da, Hazar ve Sabirler zamanından kalma "Khızan" adlı bir şehrin varlığını bildirir. Bu adın (Khızan), Hazarlar'a bağlı "Khız" denilen bir kabilenin çoğul (Khız-an) şekli olabileceğine işaret ederek, İbn Fadlan'da, Hazar başkentindeki Müslümanlara riyaset (başkanlık) eden birisinin adının "Khız" olduğunu ve bu adın "Khız" boyuna mensup olduğu için bu adama verilmiş olabileceğini söyler²⁸⁴.

İstahri (s. 171) ve İbn Havkal (s. 226), Tûrân'ın meskûn yerleri arasında "Kızkanan" adlı bir yeri zikrederler²⁸⁵.

Osmanlı kaynaklarında, Konar-Göçer Türkmân Tâifesinden Kızık, Kızıklı aşiretinin şu yerlerde yaşadığı gösterilmiştir: Adana, Rakka, Bozok, Sivas, Edirne, Tarsus, Meraş, Haleb, Şam, Hama, Hums, Karaman, Ayıntab ve Hüdâvendigâr Sancakları; Kızık Kahraman aşireti, Yeni İl Kazâsı (Sivas), Haleb, Bozok Eyâletleri; Kızık Kenanoğlu aşireti, Rakka, Halep ve Bozok. Kızık, Kızıklar Kızıklı, Kızıkali, Kızık Obası, Kızık Türkmânı Cemâatları, Adana, Rakka, Bozok, Sivas, Tarsus, Meraş, Şam, Haleb, Karaman, Karahisâr-ı Şarkî Sanc., Edirne Kazâsı (Paşa Sanc.), Malkara Kazâsı (Gelibolu Sanc.), Yeni İl Kazâsı (Sivas Sanc.), Manyas ve Bursa Sancakları (Hüdâvendigâr Sanc.), Rumkala Kazâsı (Birecik Sanc.), Kars-ı Zülkadriye Kazâsı (Meraş Eyâ.), Yüreğir Kazâsı (Adana Sancağı), Babây-i Atîk Kazâsı (Vize Sanc.). Kızıklı Cemâatı Mamalu Aşiretindendir; Kızıklı Cerîdî Türkmânı,

283 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 203.

284 Togan, Türk Tarihine Giriş I, s. 173.

285 Minorsky, V., İslâm Ans. C. XII/2, s. 113.

Kars-ı Zülkadriye Kazâsı (Meraş Eyâleti), Meraş, Adana ve Sivas Eyâl.; Kızıkacılı, Meraş, Kırşehir ve Bozok Sancakları²⁸⁶.

Türkiye'de 20 civarında Kızık adlı köy bulunmaktadır²⁸⁷.

KOLANLI (Taşburun)

Kolanlı, ana kolu Azerbaycan'da yaşayan bir Türk boyudur. Mirze Adıgüzel, Karabağ'daki Uşacık köyünden Gökçeöl sınırına kadar, Terter çayı boyunca olan arazilerin Kolanlılar'ın yerleşim yerleri olarak belirtir. Mirze Cemal Cevanşir de, Kolanlılar'ı, Karabağ'ın büyük kabilelerinden olarak gösterir ve hanlıklar devrinde Kolanı ellerinin "devlet, azamet, güç ve mülk sahibi" olarak müstakil olduklarına işaret eder²⁸⁸. XIX. asrın ikinci yarısında, Cevat kazasında, 282 aileden ibaret bir Kolanlı topluluğunun yerleştiği kaydedilir²⁸⁹.

Azerbaycan'da, Deveçi, Sabirabad, Salyan ve Şahbuz şehirlerinde birer Kolanlı adlı köy bulunmaktadır. Abşeron ve Goranboy'da Kolandağ adlı iki dağ, Goranboy'un Tap Karakoyunlu köyünde Kolanı Deresi, Nahçıvan'ın aşağı kışlak köyünde Kolanı Kahası, Terter'in Demirçiler köyü ile Akdere'nin Umutlu köylerinde Kolanı Yatağı adlı yerler bulunmaktadır²⁹⁰.

Taşburun'daki Kolanlı kabilesi, Vedibasır'da Çığın deresi boyunca yerleşen köylerden olan Kolanlı'dan geldikleri için bu adı alır. Azerbaycan kaynaklarında Kolanlı, Oğuz boyuna mensup kabile olarak geçer.

1827 yılında, bu köyden bir kısım Kolanlılar, Karabağ'a göçerek, Khaçın çayı kenarına yerleşmişlerdir²⁹¹.

Osmanlı kaynaklarında, Rakka Eyâleti ve Nevşehir'de, Kolanlı Türkmen taifesi ile Emirdağ Kazâsında Kolansam adlı Türkmen taifesi kaydedilmiştir²⁹².

Türkiye'de 11 Kolan v.b. adlı köy bulunmaktadır²⁹³.

286 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 522, 523.

287 T.M.Y.K. s. 694.

288 Mirza Cevanşir Karabağlı, Karabağ Tarihi, Kök Yayınları, Çev. Tahir Sümbül, Ankara 1990, s. 35, "Mirze Cemal, Cevanşir İli (eli)'nin ileri gelenlerinden birinin oğludur. O, bir müddet Penah Han'ın ve onun oğlu İbrahim Han'ın yanında "mirzalık" görevinde bulunmuş 1797 yılında, Vezir Molla Penah Vakıf'ın öldürülmesi üzerine, vezir olarak tayin edilmiştir. Mirza Cemal bu görevde, İbrahim Han'ın oğlu, Mehdişulu Han dönemine (1822 yılına) kadar bulunmuştur. Azerbaycan Hanlıkları lağvedildikten sonra ise, eyalet mahkemesine tayin edilmiş ve burada 18 yıl çalıştıktan sonra, 1840 yılında, yaş haddinden istifa etmiştir. 1853 yılında da vefat etmiştir." Karabağ Tarihi, Azerbaycan İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü tarafından Farsca aslı ile tercümesi de yayınlanmıştır. Eser, Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmaları Arşivi'nde saklanan elyazmasından (Envanter Kayıt No: B-712/11603) tercüme edilmiştir.).

289 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 148.

290 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 148.

291 Kerimzade, a.g.m. s. 107.

292 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 533.

293 T.M.Y.K. C. II, s. 720.

MEMİŞLİ (Melekli)

Mamışlı Türkmen/Oğuz boy adı. (Bu ad hk. bak. Köyler kısmında, Mamışgun köyü ve Mamikonlu bahislerinde geniş bilgi verilmiştir).

Tuzluca'nın Kamışlı köyünde akrabaları var. Bunlara Kamışlılı da derler. Mamış adının, yöre ağzında Memiş şeklini alması mümkündür. Yöre ağzında Kamışlı köyü "Gemişli" şeklinde telaffuz edilmektedir.

Bugün, Gürcistan'ın güneyinde (eski Oğuz ve Kıpçak yurtları), Mamışlı ve yanibaşında, Kamışlı adlı Türk köyleri bulunmaktadır.

MEŞDOLAR (Karakoyun-Tuzluca)

Soyadları Çelikten. Gilasor kürtlerindendir. Asılları Türkmendir. Mavi gözlü ve sarışın olmaları özellikleridir. "29 Ekim 1335'de Gilasor'a gelen Kazım Karabekir şunları anlatıyor: "Karakoyunlu aşireti reisi İbrahim Bey'in evinde yemek yedik... Karakoyunlu aşireti büyüktür. Kayıhan neslindenmiş. Fırat'ı geçemeyip geri dönerek Karabağ'da yerleşenlerdenmişler."²⁹⁴.

MUGANLI (İğdir)

Soyadları Vurgun.

İğdirmava (İğdir-i Nova = yeni İğdir) semtinde otururlar.

İran'da Şahseven Türkmenleri'nin Mişkin Eli kolundaki oymaklardan biri Muganlı oymağıdır²⁹⁵. Aynı oymak, A. Dupre'nin, XIX. Yüzyılda, İran'da yaşayan Türkmen oymakları listesinde, Tebriz'in kuzeydoğusunda ve Aras'ın güney kıyısında 6000 nüfuslu olarak gösterilir. Anılan bölge, Mişkin bölgesidir.

Azerbaycan'da, Gürcistan sınırına yakın, trenyolu üzerinde Muganlı ve Gürcistan'ın güneyinde, Ermenistan sınırına yakın "Muganlı" adlı köyler²⁹⁶. bulunmakta olup, Muganlı Türkmenleri'nin kurduğu köylerdir.

Vedibasara'da, Kamerli kasabasının Türk köylerinin biri "Muganlı" adını taşır. Şimdiki adı da Muğam'dır. Yine Ermenistan'da Korus'a bağlı bir Türk köyü Muğancık (Aygedzor-19.4.1950) adını taşımaktadır²⁹⁷. Kastamonu'nun İğdir bucağında Muğanlar ve Sinop'un Ayancık ilçesinde Mugan adlı köyler bulunmaktadır²⁹⁸.

294 Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 339.

295 Zeynaloğlu, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, s. 68.

296 Terc. Gaz. haritası.

297 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 232.

298 T.M.Y.K. C. II, s. 840.

MUSALI (Tavusgün)

Soyadları Akad. Bunların bir kısmı Yaycı köyünde (Soyadları Kılıç) ve Iğdır'da (Soyadları Akad ve Sadak) oturmaktadırlar.

MUSULLU (Taşburun)

Soyadları Selçuk.

Selçuklular devrinde (XII. asır), Irak'da, Merkezi Musul olan Zengi Atabekleri Devletini kuran, Bayat, Avşar, Yıva ve Zengi Türkmenleri'nin bir kısmı, XIV. ve XV. asırlarda Hoy ve Maku yörelerine gelip yerleşmişlerdi. Kara-Koyunlu topluluğu içinde de görülen bu oymaklardan bazıları, sonraki zamanlarda Aras'ın kuzeyine geçerek, Vedibasars ve Zengibasars muntıkasında, kendi oymak adlarını verdikleri Avşar, Yıva, Zengi gibi köylerle beraber Musullu köyünü de kurmuşlardır. Bu oymak, anılan Musullu köyünden gelmişlerdir.

Ak-Koyunlu topluluğunun kuruluşunda, hanedan boyu olan Bayındırlı boyundan sonra, birinci derecede rol oynayan Pürnek/Parnaklar ve ikinci derecede rol oynayan güçlü oymak da Musullu oymağıdır²⁹⁹. Ak-Koyunlu kuvvetlerinin Sol kanadını Musullu kabilesi yönetiyordu.

1486-1491 yılları arasında Ak-Koyunlular'ın Erzincan valisi Gülabi bey, Musullu oymağındandı. Uzun Hasan'ın Emir el-ümeras (Başkomutan)'sı Taş Bey Oğlu Emir Bey (Tokat şehrini yakmakla meşhur) Musullu oymağı reisi idi. Timurî Ebu Said'le yaptığı başarılı savaşlar nedeniyle Uzun Hasan'ın emir el-umerası (başkomutan) tayin edilmişti³⁰⁰. Emir Bey'in oğlu Gülabî ve kardeşleri Sufî Halil ve Bekir Bey'ler de, Arap Irakı, Fars, Horasan sınırı ve Gürcistan sınırlarını denetim altında tutuyorlardı. Azerbaycan hakimi olan Musullu Sufî Halil Bey Tiflis fatihidir. Musullu kabilesi, 1507 yılında, Gülabî bey'in oğlu Emir Bey II (Emir Han) reisliğinde Safevîler'e katıldılar. Bu Emir Han, Mühürdarlık, Şah İsmail'in en büyük oğlu Tahmasb'ın vasiliği ve Horasan genel valiliği görevlerinde bulundu. Kardeşi İbrahim bey, Şah Tahmasb zamanı Bağdat valisi oldu³⁰¹. Tarih-i Kızılbaşan (Kızılbaşlar Tarihi)'da Bağdat valisi olarak Emir Han'ın kendisi gösterilir.

Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb ve kardeşi Behram Mirza'nın anneleri Tâclu hanım, Musullu beylerinden birinin kızı idi. Şah Tahmasb'da, Musullu beğlerinden İsa Bey'in kızı ile evlenmişti. Şah Tahmasb'ın oğulları, Sultan Muhammed ve İsmail Mirza'nın anneleridir³⁰². Safevîler zamanı

299 Heyet, Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, s. 27; Sümer, Safevîler, s. 101.

300 Tarih-i Kızılbaşan, s. 12; Woods, John E. Akkoyunlular, s. 338.

301 Woods, John E. Akkoyunlular, s. 339.

302 Sümer, Safevîler, s. 101.

Musullu kabilesinin önemli beyleri şunlardı. Emir Han'dan sonra Bağdat valisi olan Nohud Sultan, Tebriz emir el-ümerası Bektaş Bey, Kaşan hakimi Muhammed Han, Kum hakimi Handar Sultan ve Save hakimi Sultan Me'sum Han. Haydar Sultan'ın oğlu İbrahim Han, Şah Tahmasb zamanı Osmanlı devletinde Safevî sefîliği yapmıştır³⁰³. Safevîler'e dahil Musullu kabileleri, Safevîler'in sükûtundan sonra, umumiyetle Karabağ, Nahçıvan ve Gökçe Göl'ün güneybatı taraflarına yerleşmişlerdir. Taşburun köyümüzde rastladığımız Musullu kabilesi, bu yöreden (Vedibasars- Ermenistan), Musullu adlı, Musullu Türkmenleri'nin yaşadığı köyden göçenlerdir.

Tebriz'in Heris kasabası köylerinden biri Musullu adını taşır.

Türkiye'nin birçok yerinde, Musullu adlı, Musullu Türkmenleri'nin kurduğu köyler bulunmaktadır³⁰⁴.

PIRLİ BEYLERİ (İğdır ve Pirli)

Bu aileler, bildikleri en eski ulu dedeleri, Salar (Salur/Salgur) Emir Tümen'dir. Bu kabile, Safevîler zamanı önemli görevlerde bulunmuş emirlikler yapmışlardır. "İğdır'da Oymaklar" konulu çalışmamızda Pirli Beyleri'ni geniş şekilde ele alacağız.

Bilinen soykütükleri şöyledir: Salar Emir Tümen, Zeybeli Büyükhan, Budak Han, Gamo (khamo) Han, Emir Aslan Han, Han Baba Bey ve bunun oğulları Hüseyin Bey ve Ali Asker Bey. Hüseyin Bey'in oğulları Elkhani Bey ve Arslan Bey, Ali Asker Bey'in oğlu Ekber Bey'dir.

RADKANLI (Çamurlu)

Asıl Kafkasyalı aşirettir. Bekiralı (Bagraanlı/Begranlı) aşiretiyle aynı koldandır. İğdır Radkanlıları'nın asıl yurtları Alagöz dağlarıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, yurtlarından ayrılmış, mühim bir kolu İğdır'a gelip yerleşmişlerdir. Bu aşiretin kollarından biri Güllücevaahir oymağıdır. Bunlara bugün Eleşref Bey Nesli derler. Rahmetli Eleşref Bey, Azarbaycan Ordusu Generallerindendir. Başşehri İğdır olarak, 1918 de kurulan "Aras Türk Cumhuriyeti"nin kurucuları arasında bulunmuş ve bu cumhuriyetin hükümetinde Genel Kurmay Başkanı görevini almıştır. Uzun yaşamıştır. İğdır yöresinde, saygı ve rahmetle anılır.

Çokdeve Hüseyinağa oymağı da, Radkanlılar'ın bir kolu olup, İğdır'ın Anavatana kavuşmasıyla, Alagöz Dağları'ndan göçerek, Radkanlılar'ın yerleştiği Ramazankent köyüne gelmişlerdir. Şimdi büyük kısmı Kağızman'da yaşamaktadırlar.

303 Tarih-i Kızılbaşan, s. 12.

304 T.M.Y.K. C. II, s. 848.

Radkanlılar'ın bir kolu da, Alagöz Dağları'ndan göçerek Çıldır bölgesine yerleşmişlerdir. Bunlar Güllüzar adını taşımakta olup, İğdir'daki Güllüce-vahirler'le amcaoğullarıdır. Güllü-zar (zer) - Güllü-cevahir adları, aynı anlam ifade eder.

Şerefname'de, "Radkan" aşiretinden bahisle, bu aşiretin adı Kürtler'in ağzında değişerek "Birikani" şeklini almış olduğu yazılır³⁰⁵.

"Ramazân-i mabârekün dokuzuncu (1 Ekim 1549) günü, Tortum'da (Khakho köyünde "Rad-is Kalesi"ndeki) Gürcistân Ümerâsından Rad (türkçesi: Arad) demekle ma'rûf" Beğin "Kal'ası"na varılınca, savaşız alındı³⁰⁶. Aynı yer, Kanûnî Sultan Süleyman'ın II. doğu seferinde, alınan kaleler arasında, adı Türkçe olan "Rad-Beg'in (Tortum/Khakku kasabasındaki Arad/Beg'in)kal'ası" da kaydedilmiştir³⁰⁷. Anılan bu Rad (Arad) adları, Şimdiki Radkanlılar'ın eski nesillerinin hatıralarıdır. Radkanlı aşiretinin, Tarih kısmında, bahsi geçen "Bagradlı" (Bagaradlı) sülalesinin bir kolu olduğu yukarıda anlatılmıştı. (bak. Bagradlı ve Bekiranlı)

Radkanlılar'ın Helyanlı ve Melyanlı kolları da var.

SAKAN UŞAĞI (Sükü)

Sükü köyünün en eski sakinleridir. Soyadları da Sakan'dır. Türk ve Şi'îdirler. (bak. aşağıda Sakanlı).

SAKANLI, (İğdir ve bazı köylerinde)

Celali aşiretinin 12 oymaklı en büyük koludur. Şeyh Mirza, Gevro, Elmagöl Alemho mezralarında yaşarlar. Şafi'îdirler.

Ağrı Dağı'nın, Doğubayezit tarafına düşen eteklerinde yer alan Örtülü köyü Sakanlı aşiretinin merkezi sayılır. Ağrı civarı Hamidiye Alayları komutanlarından Ahmet Ağa ve meşhur Ataş (Ataş) Ağa, Sakanlılar'ın tanınmış reisleri idiler. Bütün Celaliler Hamidiye Alayları'na iştirak etmişlerdir. 1930 lu yıllarda başveren Ağrı İsyanı'nın bastırılmasında bu Celali/Sakanlılar önemli rol oynamışlardır. 1929 yılında Tendürek Dağı'nda başveren olayların sebebkarı İranlı aşiret reisi Şeyh Abdulkadir, İsyan hareketlerini tepkiyle karşılayan Sakanlı aşiretiyle diğer, aşiretlerin arasını bozmaya büyük gayret göstermiştir³⁰⁸.

Sakanlılar, kendi aralarında, kendilerine "Saki" yahut "Sakki" diyorlar. Asurlular'da Sakalar'a "Sakhi" diyorlardı³⁰⁹. Sakanlı aşiretinin kendilerine

305 Şerefname, C. I, s. 138.

306 Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 201.

307 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 168.

308 Çay, Abdulhalûk, Kürt Dosyası, s. 412.

309 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 195.

"Sakî" demeleri bu Asuri söylenişinin tesiriyle olduğu muhtemel görülüyor. Şerefname'de Türk Salgur Atabeğliği'nin hakim olduğu Loristan'da Lor sayılmayan kabileler arasında "Sakî" adlı bir kabile adı da sayılır³¹⁰.

Azerbaycanlı araştırmacı Nadir Memmedov, Azerbaycan'ın Gakh kazasının Gakhingiloy köyünde "Sakan Dere" adlı bir suyun varlığına işaret ederek, bu adın Saka Türkleri'nin adını taşıdığını belirtir ve Azerbaycan'da adı geçen Ersak, Arsak, Sakasen ve Sakasena yer adlarının da Sakalar'ın yurdu anlamında olduğunu belirterek, hepsinin aynı menşeli olduğunu izah eder³¹¹.

Kırzioğlu, M.Ö. VII. Yüzyılda Kafkaslar üzerinden gelen Sakalar'ın hükümdarlarının mensup bulunduğu en soylu uruğunun Sakasen adını taşıdığını ve bunların Bala Sakan (Küçük-Sakalar) denilen boyunun "Kürtler" adıyla tanındığını belirterek, bunlara, Kür ve Aras boylarında yaşadıklarına göre "Kür Aras Kürtleri" denilmesi gerektiğini söyler³¹².

Anılan bölgedeki Sakalar'a Herodot (M.Ö. V.yy) Sakasen, M.Ö. 331 deki İskender'in Arbela (Erbil) savaşını anlatan Yunanca kaynaklarda, Sakasın, Strabon'da Sakasen, Plinius'ta Sakasun ve M.S. 150 yıllarında Mısır kiralı olan Ptolemeus'un coğrafyasında Sakapen, Çinliler "Se" veya "Su", Kaşgarlı Mahmud "Şu", İranlılar "Si-Sakan" ve V. Yüzyıldan XVI. Yüzyıl sonlarına kadar olan ermenice kaynaklarda da "Si-Uni denilmektedir³¹³.

Ptolemeus (Ptolemey, II. asır) Sakan adlı topluluğun, Derbend civarında ve Gippiy dağları (Don ve Volga arası) etrafında yaşadığını bildirir (Ptolemey, IV, 8. 17). Geybullayev bu Sakanlar'ın, Sakalar olduğunu söyler 318)³¹⁴.

Kırzioğlu Dede Korkut Oğuznâmelerine dayanarak Sakanlar hakkında şu bilgileri verir: "Dede-Korkut Oğuznâmeleri gibi tarihî, millî destanlarımızda bu "Yigirmidörtlü" lerin (Karabağ'da), Ravadlılar'ın, Koluuzunoğullarını çıkaran "Khel-Babırakan"ın "Balasakan-Kürtleri"nin mensup bulunduğu "Si-Uni/Si-Sakan" da denilen Sakasınlar'ın, 6 Taşoğuz Elbeğleri'nin başı, Aran Ülkesi Hâkimi "At-Ağızlı Oruz-Koca sülâlesinin "Afras-yaboğlu" soyundan gösterilmesi, bunların Türklüğüne ve Oğuzlar kolundan geldiğine, en ufak bir şüphe bırakmıyor."³¹⁵.

SALAR (Melekli)

24 Oğuz boyunun Üç-Oklar kolundan Dağ-Han'ın 4 oğlundan Salur/-Salgur'un değişik söylenişidir. Bu ad, kaynaklarda Salar, Sallar şekillerinde

310 Şerefname, C. I, s. 50.

311 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 12, 13.

312 Kırzioğlu, M.F., Kürtlerin Türklüğü, s. 32, 33.

313 Kırzioğlu, M.F., Kürtlerin Türklüğü, s. 36.

314 Geybullayev, Gıyaseddin, Karabağ, s. 76-77.

315 Kırzioğlu, M.F., Kürtlerin Türklüğü, s. 41.

de geçmektedir. Büyük Türk destanı Dede-Korkut'ta geçen, İç-Oğuz hanı Salur Kazan Han da, adından da anlaşılacağı gibi Salur boyundandır

Çin'de yaşayan Salar adlı Türk boyu kaydediliyor ki, Bunlar matem rengini beyaz olarak kullanmalarıyla tanınırlar³¹⁶

XVI. Yüzyılda Trablus-Şam yöresindeki Türkmenler arasında yaşayan iki büyük topluluktan biri "Salur" adını taşıyordu³¹⁷

Osmanlı kaynaklarında çok yerde, Salar, Salarî, Salarlı, Sallar, Sallarlı, Salur, Salurbeğli, Salurca, Salurlu Türkmen toplulukları kaydedilmiştir³¹⁸

Türkiye'de, Salur Oğuz boyunun adından 22 köy bulunmaktadır³¹⁹.

İran'ın kuzeydoğusunda yaşayan Türkmenler içinde Salor adlı bir kabile bulunmaktadır³²⁰.

Türkmenistan Türkmenleri'nin büyük uruklarından Salor adlı kabile, İran'ın bu bölgesi karşısındaki Türkmenistan bölgesinde de görülmektedir³²¹.

SARAK (Ekerek)

Tarihi kaynaklarımızda, sarak/saruk/sarığ/sarık/sırak/sarkin/sark şekillerinde de geçer.

M.S. 73-74 yıllarında kuzey kavimlerinin istilas zamanı Sırak adlı Türk kavminin bir kolu Kars'ın doğu ve güneydoğu bölgesine yerleşmişti. Şimdi buraya Sırak/Şırak-eli (Sırak/Sarak yurdu anlamında) / Şöregel diyoruz. Bu konuda, Tarih kısmında, Kam-sarakan bahsinde ve başka yerlerde geniş bilgi bulunmaktadır.

Büyük İskender zamanı, Türkistan'ı idare eden Sakalar'ın Saruk adlı boyu zikredilmektedir³²²

Türkmenistan'da Türkmenlerin, birliğini günümüze kadar koruyabilmiş, büyük uruklarından biri Sarık (Sarığ/Sarak) adını taşır³²³. Sarığlar Türkmenistan'da, Yolutan, Pencdeh=Pendik havalisinde ve Mürgab havzasında yaşıyorlar³²⁴. Kırgızlar'ın Tagay uruğunun oymaklarından biri de "Sarığ"-lardır³²⁵.

316 Seyidov, Prof. Dr. Mireli, Azərbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken, s. 150.

317 Sümer. Oğuzlar, s. 341.

318 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 643, 644.

319 T.M.Y.K. C. II, s. 938.

320 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 72.

321 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 39.
Togan, Türkistan, s. 87.

322 Togan, Türkistan, s. 87.

323 Caferoğlu, Türk Kavimleri, s. 39.

324 Togan, Türkistan, s. 73.

325 Togan, Türkistan, s. 71.

Sarık Türkmenleri, Afganistan'ın Herat şehri ile Türkmenistan sınırı arasında da bulunmaktadır³²⁶.

İran'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan Türkmenler arasında Sarık (Sarak) adlı kabile bulunmaktadır³²⁷.

Şecere-i Terakime'de, Ögürçük Alp nesli anlatılırken Sarık adlı Türkmen halkı da sayılmaktadır. Teke ve Sarık'ın, Salur boyundan Toy Tutmaz'ın oğulları olduğu belirtilmektedir³²⁸.

Manas Destanı'nda Manas'ın kırk yiğidinden biri Sırak adını taşır³²⁹.

Ekerek köyündeki Sarak kabilesinin, anılan Sıraklar'dan geldiği anlaşıyor.

SARICALI (Tuzluca)

Sarıcanlı şeklinde de söylenir.

Türkmenistan Türkmenleri'nden Yavmut boyunun Ak oymağına bağlı kollardan biri "Sarıcalı" Türkmenleridir³³⁰.

XVIII. yüzyılın ortalarında, Karabağ Han'ı olan Penah Han "Sarıcalı Cevanşir" adı ile şöhret yapmıştı. Karabağ hanı "Penah Han'ın asıl soyu, Dizak'ın Cevanşir ilindendir. Bu il (el), eski zamanlarda Türkistan'dan gelmiş "Bahmalı" aşiretinin bir kolu olan Sarıcalı oymağındandır. Bunların ataları Cevanşir ili arasında meşhur, adlı-sanlı, tanınmış, mal devlet (zen-ginlik ve ihsan sahibi olmuş adamlardır."³³¹

Penah Han'ın Erdebil valisi Sarıcalı oymağından "Sarıcalı Dergahkulu Bey" idi³³².

Penah Han'ın öldüğü sıralarda, Karabağ bölgesinde bir kuraklık yaşanmış, gerek kuraklık ve gerek siyasi sebeplerden oymakların bir kısımları, birçok yerlerle beraber, Erivan ve aras güneyindeki Anadolu vilayetlerine dağılmışlardı³³³.

Karabağ Han'ı İbrahim Han (hakimiyeti 1756-1806) öldürüldüğünde onunla beraber öldürülenler arasında, Sarıcalı Kulum Ali Bey, Sarıcalı oymağının ileri geleni idi³³⁴.

Gaziantep Beğ-Dilli Türkmenlerinin Mürselli oymağına bağlı Sarıcalı adlı bir oba da bulunmaktadır³³⁵.

326 Saray, (Prof.) Dr. Mehmet, Dünden Bugüne Afganistan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 109.

327 Caferoğlu, Türk Kavimleri, s. 72.

328 Ebülğazi, Şecere-i Terakime, s. 90.

329 Ögel, Türk Mitolojisi I, s. 504.

330 Togan Türkistan, s. 75.

331 Mirza Cevanşir Karabağlı, Karabağ Tarihi, s. 3.

332 Mirza Cevanşir Karabağlı, Karabağ Tarihi, s. 8.

333 Mirza Cevanşir Karabağlı, Karabağ Tarihi, s. 21.

334 Mirza Cevanşir Karabağlı, Karabağ Tarihi, s. 29.

335 Sevinç, N., a.g.m. s. 28.

1593 Tahrir defterinde, Gence Vilayetinde (Karabağ'da) yaşayan hem Yirmidörtlü-Ulusu, hem de Otuzikili-Ulusu'nun (24 Oğuz, 8 Kıpçak) birer boyu "Sarıcalı" adıyla kaydedilmiştir³³⁶. (bak. Saraçlı köyü).

SEVİŞLİ (Kamışlı)

Soyadları Demirtaş. Türkmen oymağıdır.

Osmanlı kaynaklarında, Saruhan Sancağı'nın Timurcu Kazası ve Erzurum'un Pasinler kazasında meskûn, Sevişli adlı Türkmen toplulukları kayda alınmıştır³³⁷.

SÜNCANLI / SİNCANLI (Ekerek)

Soyadları Sarak.

Türkmen oymağıdır. Birçok yerde oymak ve yeradı olarak rastlanır.

1577 yılı mühimme defterindeki bir kayıta Halep Türkmenleri'nden Beğ-Dili boyuna bağlı olup, yol kesiciliği ve yağmacılık yapan oymaklar içinde "Sincan" adlı oymak kaydedilmiştir³³⁸. "Sincan" oymağı Beğ-Dili Türkmenleri'nin büyük oymaklarındanır.

Horasan'da, Sincan adlı bir Türk yerleşim yeri kaydediliyor³³⁹ ki, Sincanlı Türkmenleri'nin kurduğu yerlerdendir.

İran'ın Kirman ve Belüciistan eyâletlerinde yerleşmiş olan Boçagçı Türk kabilesinin boylarından biri Sınçan (50 hane) adını taşımaktadır³⁴⁰.

Ankara'nın Sincan kazası, Sincanlı Türkmenlerinin kurduğu bir yerdir. Türkiye'de Sincan adıyla on köy bulunuyor.

ŞAHAPLI (Bayat)

Ermenistan'da, Büyük Vedi'nin doğu kesiminde, Şahablı adlı bir Türk kasabası var³⁴¹. Bu köyden gelmiş olmalılar veya aynı adlı Türkmen oymağına mensupturlar.

Osmanlı kaynaklarında, Şahab, Şahablı, Şahablar Türkmen topluluğunun, Harput, Keban, Erzurum, Sivas, Kars, Çıldır, Siverek, Kilis ve Ankara'da yerleşmiş oldukları kaydedilmektedir³⁴².

336 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 138.

337 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 673.

338 Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, s. 100, 101, 108, 109; Sümer, Oğuzlar, s. 299.

339 Cevizoğlu, a.g.e. s. 119.

340 Caferoğlu, Prof. Dr. Ahmet, Türk Kavimleri, s. 71.

341 1913 tarihli Osmanlı haritası.

342 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 150, 690.

ŞEMİKHANLI (Tuzluca)

Celaliler'e bağlı Sakanlı aşiretinin, Rusya idaresinde kalan kollarından biridir. Türkmen-Kıpçak asıllı, Kürtçe konuşan bir aşirettir.

Merkezi köyleri Güllüce-Mollagemer olmakla bazı köylere yayılmışlardır.

Kırzioğlu, Şemikanlılar'ın Ak-Koyunlu Türkmenleri'nin oymaklarından biri olduğunu söyler³⁴³.

ŞİHLİ (Taşburun)

Vedibasır'daki Şihli adlı Türk köyünden gelmişlerdir. Aynı köyün adıyla anılırlar.

Bu oymak adı (şih) türkçe olup Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da din görevlisi din adamı anlamında kullanılır. Bu adın kökü "Işık"dır. Başındaki "ı" sesi lehçe özelliğinden düşmüş ve "şık" (şih/şikh) halinde söylene gelmiştir. Şih sözü (ışık dan), ışıktandıran, aydınlatan, bilgi veren, çok bilen anlamında olup, dilimizde aynı anlamda, bilgi veren, çok bilen, ışıktandıran manasında "aydın" olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan lehçesinde de aynı anlamı taşıyan "ziya", "ziyalı" sözleriyle ifade ediliyor. Zamanla Türkmen-Oğuzlar'da oymak ve yer adı olarak kullanılmıştır. Aydın ilimizin adı ve İslahiye ilçemizde yaşayan büyük Türkmen aşireti Aydınlılar'ın adları bu anlamda verilmiş yer ve boy adlarıdır.

Azerbaycan'ın, Kazak şehrine bağlı, Gücistan sınırında yakın bir Şıkhlı köyü var³⁴⁴.

İran'da yaşayan Şahseven Türkmenleri'nin Erdebil-Eli kolunun oymaklarından biri "Şıkhlı" adını taşır³⁴⁵.

Güney Azerbaycan'da, Karasu Irmağı yörelerinde bulunan 20 bin çadırlı Şahsevenli Türkmenleri arasında Şeyhlü (Şihli) oymağı bulunmaktadır³⁴⁶.

Güney Azerbaycan'da anılan bölgede yeralan Meskinşehir'de, Şihlar adlı bir köy olup, bu Şihli Türkmenleri tarafından kurulmuştur.

Hazar Türklerinden Kazak adlı oymağın kabilelerinden biri Şihli adını taşıyordu. Azerbaycan'ın Kazak şehrinde iki, Cebrayıl, Kuba ve Göyçay şehirlerinde birer Şihli köyleri ile yine Kuba 'da Şihlioba, Göyçay'da, Molla Şihli ve Ümidli Şihli adlı köyler³⁴⁷ ile Masallı'da Şihlar³⁴⁸ adlı köyler bulunmaktadır.

343 Kırzioğlu, M.F., Kürtlerin Türklüğü, s. 110.

344 Tercüman Gaz. haritası.

345 Zeynaloğlu, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, s. 68.

346 Azerbaycan Dergisi, sayı 225, s. 114.

347 Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 37.

348 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 89.

Ermenistan'da, Vedi'ye bağlı Şıhlar (Yeni adı Lusarat-26.12.1968) adlı Türk köyünden gelmişlerdir. Şıhlar adlı, Sisyan'a bağlı iki Türk köyü de bulunmaktadır³⁴⁹.

Balıklığöl yakınlarında, Doğubayezit'e yakın yerde, Şıhlar adlı bir köy de bulunmaktadır.

Gaziantep'in Vasılı köyünde oturan, Beğ-Dilli Türkmenleri'nin Kara-Şıhlı adlı bir oymağı bulunmaktadır³⁵⁰.

Türkiye'de Şıhlı, Şıhlar v.b. adlı 108 köy bulunmaktadır³⁵¹.

ŞILIGLAR (Melekli)

Azerbaycan'da yaşayan Ayrımlu oymaklarının bir kısmı, Şah Abbas I. zamanı İran'a göçerek Şahseven Türkmenleri'ne katıldılar. Azerbaycan'da kalanlar arasında, Kazak şehrinde yerleşen "Şınuh Ayrımlı" adlı bir kabile bulunmakta idi³⁵². Melekli köyündeki "Şılığ" kabilesinin adı, Ayrımlu "Şı-nık" oymağının adının ağız değişikliği ile farklı söyleniş olduğu muhtemeldir.

Azerbaycan'dan ayrılıp, Şah Abbas I.'a katılan Ayrımlı oymaklarının biri "Çolaklı" adını taşıyordu. Azerbaycan'da, Kıpçak ağzının tesirleri gözönünde tutulursa, Şınık oymak adının (s/ş değişmesiyle) aslının Sınık (= kırık) olduğu ve İran'a göçen Ayrımlu oymağı "Çolaklı" ile, isimlerindeki anlam benzerliği, bunların anılan zamanda ikiye ayrılmış aynı oymak olduğunu mümkün kılar. Ayrımlu boyunun, Azerbaycan'da, Gence-Gedebey havalisinde yaşayan büyük kısmından sonra en kalabalık topluluğu Tuzluca ilçemizde bulunmaktadır. Şılığ sözü, İğdir'da yaramaz anlamında kullanılan "şuluk" sözüyle aynı olabilir. Melekli köyü ağzında kıpçak tesiri çoktur. Umumiyetle kelimelerdeki ikinci "u" ları "ı" olarak söylerler. Vur = "vır", buraya gel = "bırıya gel" gibi, şuluk sözünü de "şılık" olarak telaffuz etmiş olabilirler. İğdir'da, bir yeri kırık veya çolak kalmış kişilere, şuluk (yaramaz) anlayışıyla bakılır. "Şılığ" sözünün açıklaması için verdiğimiz bu kısa bilgiler, bu oymak adıyla ilgisini muhtemel gördüğümüz malûmatdır.

ŞIRANLI (Taşburun)

Ermenistan'daki Türk köyü Şıran/Şıranlı'dan gelmişlerdir.

Şecere-i Terakime'de (Türklerin Soy Kütüğü), Kutlu-Temür'ün üç oğlundan birinin adı Şıran olarak geçer³⁵³.

349 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 233.

350 Sevinç, N., a.g.m. s. 31.

351 T.M.Y.K. C. II, s. 1021, 1022, 1023.

352 Mehmedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, s. 44.

353 Ebülğazi, Şecere-i Terakime, s. 87.

Bugün Gümüşhane'ye bağlı Şiran adlı İlçe ile Urfa'da iki ve Elazığ ile Bingöl'de birer Şiran adlı köy bulunmaktadır³⁵⁴.

ŞİDDİLİ (Taşburun)

Ermenistan'da, Vedi nahiyesine bağlı, Şiddi köyünden gelmişlerdir.

Şeddadiler'den kalan bir isim olduğu görüşü hakimdir. Azerbaycanlı yazar Kerimzade de aynı görüşü ileri sürer ve Şeddadilerin zulümkar olduğunu ifade ederek, bu yörelerde zalim adamlara yaşlıların "lap Şeddadlı" (tam Şeddadlı) dediklerini belirtir ve Vedibasars beylerinin Şadlılar olduğunu ve toprak mülkiyetinin bunlara ait olduğunu söyler³⁵⁵.

Kırzioğlu "Şadili" oymak adından bahisle bu adın Aras boyuna da hakim olan Hazar Türklerinin soylu başbuğ ünvanlarından "Şad" ile ilgili olduğunu belirterek, Arpaçay merkezi "Zaru-Şad", Hakkâri yakınlarındaki eski "Saru-Şad", Artvin'deki "Şav-Şad ile Şad-Berd gibi bölge ve kale adlarının da aynı menşeden geldiğini söyler³⁵⁶.

Erzincan aşiretlerinden en yaygın Şadılı olup, Kiğı ilçesindekilere de genellikle bu ad verilmektedir. Van tarihinde bunlar, "Şahdıllı" diye anılır ve Türk asıllı oldukları belirtilir. Baha Sait Bey de bu adın aslının "Şadeli" (Şad-eli veya Şad-Elli) olduğunu ve Türkçe beyzadelerden yapılan valilere "Şad" dendiğini söylüyor³⁵⁷. Paşa sözünün aslı, Kıpçakça "Baş-Şad" olup, dilimizde Paşa olmuştur³⁵⁸.

XVI. asır Bayburt'ta, Türkmen cemaatlerinden Şadıllu Camaatı adı da geçmektedir³⁵⁹.

Zengezur'da da bir Şadılı adlı bir köy bulunmakta olup, bu köy ahalisinin Şiflik'ten farklı, Alevi oldukları belirtilmektedir³⁶⁰.

ŞÖLLÜ / ÇÖLLÜ (İğdir merkez ve Hakveyis)

Bu kabileye bağlı oymaklar, şimdi Ermenistan topraklarında kalmış, "Şöllü (Şollu/Şullu/Şorlu) Demirçi" ile yine bu köylerin yakınında yerleşmiş olan "Şöllü Mihmandar"³⁶¹ adlı Türk köylerinden gelmişlerdir. Şöllü Mihmandar köyünün adı, 1913 de, eski harflerle basılmış Osmanlı haritasında, "Şorlu Mihmandar" olarak yazılmıştır. Bu köyden gelen Şöllü adlı

354 T.M.Y.K. C. II, s. 1025.

355 Kerimzade, Ferman, Azerbaycan Jurnalı, Baku 1988, sayı 9, s. 108.

356 Kırzioğlu, M.F., Kürtlerin Türklüğü, s. 110.

357 Ali Kemal, Erzincan Tarihi, Kaynak Ya., İstanbul 1992, s. 157, 158.

358 Togan, Giriş, s. 341.

359 Güzel, Prof. Dr. Abdurrahman, M. Kültür-M. Birlik, Ank.1991, s. 116.

360 Menemmedhesen Velili (Baharlı), Azenbaycan, s. 59.

361 1913 tarihinde basılmış Osmanlı haritası.

kabileler birbiriyle kan bağı ile akrabadırlar. Şimdi, bu Demirçi adlı köylerin birinin adı "Şorlu" (Şollu), diğerinin adı yine aynı "Demirçi" olarak geçmekte ve Mihmandar köyünün adı da aynı kalmıştır³⁶².

"M. I.-II. yüzyıllarda Dağıstan yöresinde bir Hun devleti kurulmuştu. Hazar denizinin batı kıyısında, Barmak dağları ile Derbend arasında, adı "Çöl", "Çoğ", "Tsur" ve arapçalaşmış şekliyle "Şul" gibi şekiller alan bir şehir I. yüzyılda mevcut bulunuyordu: Minorsky'e göre bu şehir Derbend'in kendisidir. Bu şehrin adı Ermeni ve İranî dillerine bağlanmak istenmiş, fakat Hazar Denizi'nin doğusunda da "Şûl" adlı bir Türk kavmi bulunduğu gözönünde tutulunca, Derbend'deki şehrin de aynı Türk kavminin bir kolunun yerleşme bölgesi olduğu anlaşılmıştır. Bardhold ile Minorsky'nin görüşlerine göre, "Şûl" Türklerinin milli kimliği artık iyice belirmiştir ve bunlar Türkmenlerin ataları Oğuzlar idi. Şûl adı ise "Çur" (Çor) veya "Çöl" den gelmektedir. Bilindiği gibi, "Çor" veya "Çur" Türkler'de bir ünvan idi ve bu ünvanı taşıyan beylerin adı tarihlerde çok geçer"³⁶³ Bugün Azerbaycan'ın kuzeyinde, Kuba şehrine bağlı, Dağıstan sınırına ve Derbend'e yakın, Şollar adlı bir kasaba bulunmakta olup, Şul Türklerinin hatırasıdır.

Bazı kaynaklarda, anılan boydan "Su" adıyla da bahsedilir. Profesör Yusuf Ziya Özer, II. Türk Tarih Kongresine sunduğu, Subarlar'la ilgili tebliğinde şu bilgileri verir: "Subarlar o asırlar, Orta Asya'dan mütemadiyen akıp gelen ve Ön Asya ile Ege havzasını dolduran Türk kavimlerinden biri idi. Çünkü Subarlar, Türkler'in Suvar kavminin bir koludur. Su lâfzı, türkçede Suv, Sub şeklinde telâffuz olduğundan, Suvar = Subar aynı kelimeden ibarettir. Su adamları, su kabilesi, manasındadır ki, suyu kendisine totem itti haz etmiş bir kabiledir.

Bu kavmin bir şubesi Milâttan evvel üçüncü, dördüncü asırlarda kap-çağın Aral denizi şimali şarkisinde, Kanlı ülkesinde ufak Bir hükûmet kurmuştur ki, Han sülâlesi devrinin müverrihleri bundan Su Kırallığı namıyla bahsederler."³⁶⁴

"Emel Esin'e göre "Şûl" Türkleri'nin (Oğuzlar) Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin ataları sanılmakta ve milâdi V. yüzyılda "Şûl" Kağanı'nın ordu'su (başkent'i) Balhan Kenti idi.

"Al-Sahmi ve Tabarî, Müslümanların "Şâl" Türkleri ile karşılaşmasını şöyle nakletmektedirler:

"M. 639 da müslüman askerinin başındaki Suvayd b. Mukarrin, "Şûl" Türklerinin yaşadığı "yeşillik" diyara vardı. O devirde, hem Dihistân hem Curcân'a hâkim olan beyin adı Şûl Ruzbân idi. "Şûl" beyi "keseler" (hediyeler) getirerek, barış görüşmeleri başlattı. Abdulkadir İnan, Taberî'den

362 Makas, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, a.g.m., s. 233.

363 Türkdoğan, Prof. Dr. O., Türk Tarihinin Sosyolojisi, C. I, s. 420.

364 Özer, Prof. Yusuf Ziya, Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar, II. Türk Tarih Kongresi tebliğleri, s. 121, 122.

nakledilin bu hadisede adı geçen Türk Curgan beyinin adını "Sul", başka bir yerde de "Sol" olarak verir³⁶⁵. "İki taraftan biri bu şartları tutmamış olsa gerek ki, 714-716 yılında bir ikinci sefer daha yapıldı. Arap ordularının başında bulunan Yazid ibn Muhallab, Dihistân'ı aldıktan sonra, "Şûl" Tigin adlı Türk hükümdarı, adadaki kalesine sığınmak zorunda kaldı. Altı ay kuşatmadan sonra, İbn Muhallab adayı da ele geçirdi.

"Rivâyetlere göre, bu kuşatma sonucu, "Şûl" Tigin müslüman olmağa karar verdi. Böylece, "Şûl" Tigin'in soyu arasında "Şûli" nisbeti ile tanınacak, nice kâtip, vezir ve şair olan müslüman Türkler yerleşecekti" Burada bahsi geçen, "Şûl" yahut "Sol" denilen Türkler, Türkmenistan'da, Kızıl-Avrat, Oğurça, Balkan, Kızılsu, Dihistan ve Gürgen taraflarında yaşıyorlardı³⁶⁶. Bugün Türkmenistan'da, anılan bölgede yaşayan Türkmenler'in Göklen boyunun oymaklarında ikisi "Akh-Şur" ve "Kara-Şur" adını taşımaktadır³⁶⁷. Nadir Memmedov, Çullu yer adını incelerken, Miladın ilk yıllarında, Azerbaycan'da meskûn, Kenger, Terter, Gargar, Çirak ve Gence (Kancak/Kanzak/Kenzek) adlı taifelerin içerisinde "Çul" adlı bir taifenin de bulunduğunu ve Milat'tan önce Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda Derbend yakınında, kaynaklarda adının çor, çog, çul şekillerinde yazılan bir şehrin bulunduğu belirtir. Aynı yerde, Cebraîl'de Çullu Dağı, Abşeron'da Çullu Tepe ve Kubatlı'nın Göyyal köyünde Çullu Dere adlarını da verir³⁶⁸.

"Albanlar Tarihi"ni 660'larda yazan, Gence'de yetişen Moses, Derbend geçidine "Çolay" ve bir yerde de "Derbend'e yakın Çola-Kapısı" diyor³⁶⁹. İslâm kaynaklarında buraya "Bâbü's-Sul" (Sol Kapısı) denilmektedir. Bu ad ve benzerleri, "İslâmlıktan önce Hazar Denizi güneyinde Gurgan'da ve Batı Türkistan'da kalabalık bulunan ve 450'de Sasanlılar ile savaşan (R. GROUS., s. 190) Çol-Türkleri'nin bir kolunun, M.Ö.leri Dağıstan ve Yukarı Kür boyu'nda "Çor Deresi" Sancağı'nda varlığının delilidir. Strabon'da "Akampsis" olarak geçen ırmağa, "Çoruk" (=Çorlar) denilmesi, buralarda bu addaki Kıpçak kolunun yerleştiğini gösterir."³⁷⁰

Udili Gregoryan Voroşil L. Gukasyan, VII. asırda "Musa Galaketli" tarafında yazılmış "Alvan Tarihi" (Alban Tarihi) adlı eserde bu adın "Çol/Çul" şeklinde yazıldığını gösterir³⁷¹.

365 İnan, A. Makaleler C. II, s. 158, 193.

366 Türkdogan, Prof. Dr. O. Türk Tarihinin Sosyolojisi, C. I, s. 421.

367 Togan, Türkistan, s. 75.

368 Memmedov, Nadir, Azerbaycan'ın Yer Adları, s. 164.

369 C.J.F. Dowsett, "The History of the Caucasian Albans by Movses Dasxurançi", London 1961, II, 39, s. 155. nak. Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 199.

370 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 199.

371 Gukasyan, V.L., Azerbaycan Dilinin Teşekkül Tarihine Dair Geydler, T.D.A.D. Sayı: 34, Ağustos 1984, s. 126.

Kaynaklarda, Çin'de "Şul" adlı bir memleket kaydedilmektedir ki, Morquard "Çöl" diye tercüme eder³⁷².

Türkistan'da, Nahşeb (Nesef) şehrinin Moğollar'dan önceki devre ait harabelerine Türkistanlılar "Şulluk" yahut Kırgız telaffuzuna göre "Şulduk" demektedirler³⁷³.

Miladın ilk asırlarından sonra, Güney Azerbaycan'a gelip yerleşen Türk boyları içinde, Hunlar, Suvarlar ve Hazarlar'dan başka Çullar adlı Türk boyu da kaydedilmektedir³⁷⁴.

Prof. Togan, 446 tarihinde Kafkaslar'ın güneyine göç etmiş olan Ağaçeriler'in, Firûz Abad şehrine iskân edilenleri Avrupa ve Fars rivayetlerinde "Sul" olarak geçtiğini belirtir.

M. S. 716 yılında dikilen Tonyukuk Anıtında (I. Taş, Doğu I-7), 682-683 yıllarında Kutluk/İl-Teriş Kagan ile batıya sefer ederlerken, Anı bölgesine, "Kögmen" (boyu)den sonra, "Çölgi-Az (Çöllü-Az) boyundan bir kılavuzla vardıkları yazılır³⁷⁵.

Radloff, Sibiryâ gezisi (19. asır) sırasında Kuzey Altay Tatarları arasında 740 nüfuslu "Şü" adlı bir kabileyi tespit etmiştir³⁷⁶.

Kırzioğlu, bugün Altaylar'daki Şor Türkleri'nin, bu Sol/Şul adlı Türklerle aynı olduğunu yazar³⁷⁷.

1410 yılında, kardeşi İskender tarafından sıkıştırılan İsfahan hakimi Rüstem Mirza, muhasaraya fazla dayanamıyarak, şehirden çıkmış ve Kara-Koyunlu Beyi Kara Yusuf'a sığınmıştı. Rüstem şehirden çıkınca kardeşi İskender tarafından takip edilmeğe başlanmış, ancak İskender'in yanında bulunan ve önemli bir kuvvet oldukları anlaşılan "Şul" askerlerinin kendisinden ayrılması üzerine takipten vazgeçerek Şiraz'a çekilmişti³⁷⁸. Vaktiyle Hindistan'da kurulan ve 66 hükümdar değiştirmiş olan Türistanlı "Şola" adlı hükümetin³⁷⁹ kurucuları da Şul Türkleridir.

1806 yılında, Karabağ Han'ı İbrahim Han öldürüldüğünde, onunla beraber "Şelli" kabilesinden de dört kişinin öldürüldüğü kaydedilmektedir³⁸⁰ ki, bu Şelli adı, Şöllü kabile adının değişik ağızla söylenişi olmalıdır.

372 İslâm Ans. C. VI, s. 582.

373 Barthold, V.V., Moğol İstilasına kadar Türkistan, s. 147.

374 Geybullayev, Gıyaseddin, Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair, Azerbaycan İlimler Akademisi Yayını, Baku 1990, s. 45.

375 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 87.

376 Radloff, Sibiryâ'dan, C. I, s, 203.

377 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 41.

378 Sümer, Kara-Koyunlular, s. 87.

379 Kurtoglu, Fevzi, XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler, II. Türk Tarih Kongresi zabıtları, İstanbul 1943, s. 914.

380 Mirza Cevanşir Karabağlı, Karabağ Tarihi, s. 29.

Gökçe'de "Çala-Berd"/Çala Hisar, Tiflis doğusundaki bulunan Karayazı'daki "Çala", Arpaçay ve Çıldır'daki Çala adlı köyler ve Posof'ta Çala adlı yaylak, adlarını, Kıpçak "Çala" boyunun adından almışlardır 384) ³⁸¹. Bu adlar hep, kaynaklarda Çol, Çöl, Çal, Çor, Sol, Sul olarak da geçen "Şul/Şöl" Türkleri'nin adından gelmez. Cevizoğlu, Doğu Anadolu ve Asya'da yaşamış Saka boyları içinde "Çil, Çul, Şil, Şilok" adlarını da sayar ³⁸².

Bugün Ermenistan'da, Dere-Elegez mıntıkasında, Nahçıvan'ın 50 km kuzeydoğusunda "Çöl" adlı Türk kasabası, Güney Azerbaycan'da Serab'a bağlı Çöllü köyü ve Trabzon'un Akçaabad ilçesinde Şula adlı mahalle, Şul Türkleri'nin hatıralarıdır.

İran'da yaşayan Kaşgaî Türkleri'ni meydana getiren 8 taifeden biri de Dereşölli ³⁸³ adını taşımakta olup, anılan Şöl/Şöllü kabilesinin bir hissesidir.

Osmanlı zamanı, Aydın'ın Bozdoğan kazasında, Karaca-Koyunlu Türkmen-Yörük topluluğunun büyük oymaklarından biri "Çullu" oymağı idi ³⁸⁴.

Karakoyun İlçesi'nin civarına, eskiden Çolagert/Çölegert (Çolagert) adı verilirdi. Bu adın Şul/Şöl/Çöl boy adıyla ilgili olabileceği muhtemeldir.

ŞÜKÜRLÜ (Karakoyun-Tuzluca)

Soyadları Şahintekin.

Osmanlı belgelerinde, Filibe Kazâsı (Paşa Sancağı)'nda Şükürlü; Meraş Eyâleti, Akçakızanlık Kazâsı (Çimen Sancağı)'nda Şükürili ve Şükürobası ve Sinop'da da Şükürlüoğlu adlarında Türkmen-yörük toplulukları kaydedilmektedir ³⁸⁵.

Gagauz Türklerine ait yeradlarından biri de "Şikirli-Kıtay" ³⁸⁶ adını taşıyor.

Diyabakır'da, da Alevi Türkmenler'in yaşadığı Şükürlü adlı bir köy var ³⁸⁷.

TOKTAMIŞ (Karakoyunlu)

Soyadları: Toktamiş, Polat.

Türkmenistan'daki Teke Türkmenleri'nin iki ana oymağından biri Tokhtamiş oymağıdır ³⁸⁸. Toktamiş adı Türk boylarında yaygın olarak kullanılan

381 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 137.

382 Cevizoğlu, a.g.e. s. 49.

383 Resulzade, M. Emin, İran Türkleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1993, s. 40.

384 Sümer, Oğuzlar, s. 278.

385 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 705.

386 Acaroğlu, M.Türker, Gagauzcada Takma Adlar, Soyadları, Yeradları, T.D.A.D. sayı: 72, Haziran 1991, s. 127.

387 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 50.

388 Togan, Türkistan, s. 75.

adlardandır. Altunordu devletinin meşhur hanı Toktamış Han'ıda bilmekteyiz ki, Timur Anadolu'ya gelmeden önce, o zamanki yeri Korgan yaylasındaki harebeler olan İğdır şehri ve kalesi, Toktamışlılar'ın elinde idi. (bak. Tarih bölümü)

Kara-Koyunlu ilçemizdeki Toktamışlar kabilesinin, İğdır kalesi'ne hakim olan Toktamışlar'ın, günümüzdeki uzantıları olduğu mümkündür.

TORUNLAR

İğdır Torunları, Aşiretlerin hepsinin asil (mir)³⁸⁹ kabul ettiği ve saygı duydukları büyük aileler topluluğudur. Özellikle Kafkasyalı sayılan aşiretlerin (Radkanlı, Bekiranlı, Gelturanlı, Burukanlı) beyleri (mir'i) kabul edirlirler. Türkçe de miri (devlete ait) sıfatı ve Irak'ta konuşma dilindeki al-miri ("hükümet") kelimesini doğurmuştur³⁹⁰. Mir sözü, asil, kutsal soylu anlamlarında olup, İğdır yöresinde, yalnız Seyidler (Hz. Peygamber'in soyu) için kullanılır. Mir Hüseyin, Mir Mehmet gibi.

Torun, Türkmenler arasında asaletli, itibarlı ve nüfuzlu bey sülalelerini ifade eder.

Colap'taki Beğ-Dili Türkmen oymaklarından biri Torunlar adını taşır 395)³⁹¹. Gaziantep Beğdilli Türkmenleri'nden Arablı oymağının bir obası, Türkmen Torunu adını taşır³⁹². Gaziantep'te, Elbeyli Torunları³⁹³ denilen bir topluluk bulunmakta olup, Ellbeyli Türkmenleri'nin bey sülalesidirler. Türkmen beğlerinin soylu sülalesine "torun" denilmektedir³⁹⁴.

Siverek Karakeçili (aslı Türkmen) aşireti beylerinin ailelerine de imtiyazlı, asaletli anlamında Torun adı verilmektedir³⁹⁵.

Osmanlı kaynaklarında, Konar-Göçer Türkmen Torun aşireti, Antep, Kilis, Maraş ve Karaman'da meskûn bulunduğu kaydedilir³⁹⁶. Ayrıca Cemâat olarak Torun, Torunlar, Torunlu, Torunobası adlı Türkmen toplulukları şu yerlerde kaydedilmiştir: Aksaray, Kırşehir, Kayseriyye, Konya, Maraş ve Karahisâr-ı Sâhib Sancakları, Selmanlu-i Kebîr Kazâsı (Bozok Sancağı), Danişmendli Kazâsı. Torunân (Torunlar) adlı cemâat da, Rakka, Karaman, Kırşehir, Sis, Kayseriyye ve Kars-ı Maraş Sancakları ile Selmanlu-i Kebîr Kazâsı (Bozok Sancağı), Kadirli Kazâsı (Adana), Zamanlı Kazâsı (Maraş Sancağı)'nda kaydedilmiştir. Bir belgede de şu bilgiler yazılmış: "Receplüağşarı

389 Mir: Amir kelimesinden (mir, mirza). Önceleri, amir (emir), mir ünvanı da hükümdarlar için kullanılmıştır. Sonraları önemli adamlar ve şairler için de kullanılmıştır.

390 LEVY, R., İslâm Ans., C. VIII, s. 344.

391 Sevinç, N., T.D.A.D. Ekim 1983, s. 26.

392 Sevinç, N., a.g.m. s. 28.

393 Sevinç, N., a.g.m. s. 69.

394 İnan, A., Makaleler, C. I, s. 16.

395 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 45.

396 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 40, 161.

Aşiretinden olan Torunân Cemâati, Mukaddemâ Rakka'ya iskân olunmuştu. Bu tâife dahî, Afşar milletlerinde Torunluk nâmiyle meşhûr olup, kadîmde Rakka hazînesine Afşar reâyâsiyle bir akçe vermezler imiş. Ancak sa'y-i hazîne olmak üzere tâife-i mezbûr, zirâat eyledikleri erâzîden hâsıl eyledikleri mahsûllerin ösrünü vermek üzere kayd ve şerh verildi." 401)³⁹⁷.

Bugün Türkiye'de 17 yerde Torun v.b. adlı köy bulunmaktadır³⁹⁸.

TÜRKAN (Tuzluca)

Diyarbakır'ın karacadağ'ında yaşayan Türkân aşireti, Beğ-Dili Türkmenlerine mensuptur³⁹⁹.

Osmanlı kaynaklarında, Türkânî göçebe yörük oymakları, Ankara, Kültahya, Karaman, Erzurum ve Bozok'da⁴⁰⁰, Türkânlı ve Türkânelli aşireti, Ankara Erzurum ve Rakka'da yerleştikleri kaydediliyor⁴⁰¹.

Türkân aşireti 24 Oğuz boyundan Beg-Dililer'e bağlıdır. Siverek Karakeçili (aslı Türkmen) aşiretinin bir oymağının adı da Türkân idi⁴⁰².

Türkân aşiretiyle ilgili olarak, Ziya Gökalp, görüşünü şöyle ifade eder: "Türkân gibi esasen Beğ-Dili boyuna mensûp Türk olduğunu bilen fakat Kürtçe konuşan bir Türk aşireti."⁴⁰³

Urfa bölgesinde yaşayan Türkânlar'ı bizzat ziyaret eden, değerli bilim adamı, sosyolog rahmetli Prof. Dr. Mehmet Eröz, Türkânlar'dan bahsederken şunları yazar: "Türkân'lar bize de Türkmen olduklarını, atadan, dededen böyle duyduklarını, Süleyman Şah'ın dört oğlundan birinin burada kaldığını, onun soyundan geldiklerini söylediler. Ziyaret ettiğimiz Karacadağ'a bağlı Karabahçe köyü (Türkân aşiretinin köyü) halkı, Türkmenliklerini iftiharla belirttiler; dedelerinin muhitin tesiriyle Türkçeden başka dil de öğrendiklerini söylediler. Hepsisi de Türkçe biliyor ve Kerkük, Azeri ağzına yakın şekilde konuşuyorlar."⁴⁰⁴

UZUNLAR (Bayat)

Türk boy adından gelen oymak adıdır.

İdil-Özü (İdil Nehri) arasındaki Kıpçak devletinin yıkılıp, yerine Altınordu devleti geçtiği sırada, XIV. Yüzyıl İslâm kaynaklarının kaydettiği Kıpçak boyları arasında "Uzun" (Uzunlar) adlı boy da zikredilmektedir⁴⁰⁵.

397 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 733.

398 T.M.Y.K. s. 1074, 1075.

399 Sevinç, s. 33 (Z.Gökalp'te).

400 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 40.

401 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 742.

402 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 44.

403 Gökalp, Z., Kürt Aşiretleri Hak. Sosyolojik Tetkikler, s. 12, 32.

404 Eröz, M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, s. 47.

405 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 91-92.

ÜŞÜLÜ (Hakveyis)

Soyadları, Demir, Demirci). Üşü (Üşün) köyü Revan ile Elegez dağının orta kesiminde, Kazak çayı üzerinde, Ecmiyazin'in 20 km kuzeyinde eski kaynaklarda "Ampier/Anberd" diye geçen şimdiki adıyla Biurakan'ın 6-7 km kadar doğusundadır. Kırzioğlu, Kafkasya bölgesinde görülen, Usun, Uşun ve Huşun şeklinde rastlanan oymak ve yer adlarının, XIV. Yüzyıl İslâm kaynaklarının kaydettiği "Uzun" adlı Kıpçak boyunun adından geldiğini belirtmektedir⁴⁰⁶.

ZENGİ / ZENGİBASAR UŞAĞI (İğdir)

Soyadları Zengi ve Necili'dir. Bunlar Ermenistan'daki Zengibasar yöresinden gelmişlerdir.

Avşar Türkleri'nden olan Aksungur-oğlu İmadeddin Zengi, merkezi Musul olan bir atabeglik kurmuştu (1127-1181). Şam, Haleb, Erbil, Urfa bu atabegliğin sınırları içindeydi. Zengi Türkmen Atabegleri, Türk ve İslâm dünyasında, Haçlılar'a karşı verdikleri çetin mücadeleleriyle tanınmışlardır⁴⁰⁷. Bu Zengiler arasında mühim sayıda, 24 Oğuz boyundan, Yıldız Han'ın dört oğlundan, İğdir'in küçük kardeşi Yıva boyundan Türkmenler de bulunuyordu. İmadeddin Zengi, Halep emîri olduktan sonra, savaşçı bir boy olan bu Yıvalar'ı bu bölgeye getirmiş ve haçlı tehlikesine karşı, kuzey yörelerine yerleştirmişti⁴⁰⁸. O sırada Yıvalar'ın başında Yaruk (Caruk/Çaruk = Çarıkcı köyü adında) Bey bulunuyordu. Kara-Koyunlu hanedanının da mensup olduğu bu Yıvalar, sonraki devirlerde Zengiler ve diğer bir kısım Türkmenlerle beraber İran'a, Hoy ve Maku bölgelerine göçüp yerleşmişlerdir. Bunlardan bir kısmı da Aras'ın kuzey sahillerine, Musullu Türkmenleri adıyla gelip yerleşmişlerdir ki, bugün Ermenistan'da, Aras solundaki Vedi bölgesindeki Zengi-Basar mahalı ve Musul, Yıva (Kıpçak ağzıyla Cıva) köyleri bunların yerleştikleri köyler olup, adlarını taşırlar. İkinci bir "çıva" köyü, yine Ermenistan'da, Nahçıvan'ın kuzeybatısında, sınıra yakın bir yerde bulunuyor. Zengibasar ve Zengi adlı ailelere İran'ın Maku ve Hoy şehirlerinde Kara-Koyunlu topluluğu içinde de rastlanmaktadır. Maku'nun "Zengi Bazar" adlı bir nâhiyesi ve Maku'nun içinden geçen "Zengibar" adlı çay da adlarını, Maku'ya yerleşen bu Zengi topluluklarından almıştır 413)⁴⁰⁹.

İğdir'da, Azerbaycan'da ve Güney Azerbaycan'da, halk arasında anlatılan "Erebi Zengi" (Arab-ı Zengi) Destani hikayesi, Irak'da devlet kurmuş olan Türkmen Zengilerle ilgili destani anlatımlardır.

406 Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 91-92.

407 Çay, Abdulhalûk, Kürt Dosyası, s. 79.

408 Sümer, Oğuzlar, s. 134; Tugal, H. Fehmi, II. Türk Tarih Kurultayı Zabıtları, s. 949.

409 Minorsky, V., İslâm Ans., C. VII, s. 208.

Osmanlı kayıtlarında Zengi, Zengili, Zengiler adlı Türkmen-Yörük toplulukları, Adana, Sis ve Meraş Sancakları, Karaağaç, Yalvaç ve Eğridir Kazâsı (Hamîd Sancağı)'nda yaşadıkları kaydedilmiştir⁴¹⁰.

Türkiye'de 8 yerde Zengi v.b. adlı köy bulunmaktadır⁴¹¹.

Iğdır'da, Şimdi Ermenistan'da kalan Zengibasars mıntıkasında bulunan, Necili adlı Türk köyünden gelip, Iğdır'a yerleşen ve soyadları da Necili olan aileler Zengibasars Uşağı kabilesi adıyla anılırlar.

410 Türkay, Cevdet, a.g.e., s. 787.

411 T.M.Y.K. s. 1175, 1176.

KAYNAKLAR

- EBU'L-FARAC TARİHİ**, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul.
- ACAL**, Arif, Azerbaycan İlimler Akademisi Araştırma Görevlisi, Mitolog, Şifahen alınan bilgiler,
- ACAROĞLU**, Türker, Gagauzca Takma Adlar, Soyadı, Yer Adları, T.D.A.D., Sayı 72, Haziran 1991.
- AHMED, REFİK**, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- ALİ KEMALİ**, Erzincan Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- ALTAYLI**, Seyfettin, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2 Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1992.
- AR, M. S.**, Çiviyazılı Kaynaklara Göre Türkçe-Eti (Hatti)ce-Hurricce arasındaki bağlar, Belleten VIII, Ekim 1944,
- ARAS M.Ö.**, "Ad Koyma" Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Derg. 1985, s.1
- ARAT, Prof. Dr. Reşit Rahmeti**, Oğuz Destanı, İstanbul 1936.
- ARSLAN, Yasin**, "Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Reaksiyonu." Türk Kültürü Araştırma Enst. Türk Kültürü Aylık Der. s. 305 yıl XXVI, 1988, ANKARA.
- AŞAN, M. BEŞİR**, Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını No: 103, Ankara 1989.
- AŞIKPAŞAOĞLU Tarihi**, (Tevârih-i Al-i Osman), Hazırlayan Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- AYRIM, Ferit**, Tuzluca'nın Pernavut Köyünden. Şifahi bilgileri.
- AZERBAIJAN DİLİNİN İZAHLI LÜGATİ** (4 Cilt), Azerbaycan İlimler Akademisi Yayını, Baku 1980.
- AZERBAIJAN HARİTASI**, 1:500.000 ölçekli, Azerbaycan Respublikası Dövlət Geodeziya ve Harita Çekme Komitesi, Baku 1992.
- BAKIHANOV, A.**, Gülistan-ı İrem, Baku 1951.
- BALA, Mirza**, Gence maddesi, İslâm Ans.
- BALA, Mirza**, Erivan mad., İslâm Ans.
- BALA, Mirza**, Gürcistan mad., İslâm Ans,
- BALA, Mirza**, Hazarlar mad., İslâm Ans.

- BALA, Mirza**, İi-Dengiz mad., İslâm Ans.
- BARTHOLD, V. V.**, İran Moğolları, T.T.K. Yayını, Ankara 1987.
- BARTOLD, V. V.** Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan, T. T. K. Yayını, İstanbul, 1981, çeviren Hakkı Dursun Yıldız.
- BARTOLD, V. V.**;Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- BARTHOLD, W.**, "İslam Medeniyeti Tarihi" , İstanbul, 1940.
- BARTHOLD, W.**, Baydar mad., İslâm Ans.
- BARTHOLD, W.**, Derbend mad., İslâm Ans.
- BARTHOLD, W.**, Abazalar mad., İslâm Ans.
- BARTHOLD, W.**, Ani mad., İslâm Ans.
- BARTHOLD, W.**, Kars mad., İslâm Ans.
- BARTHOLD, W.**, Ebû-Sa'îd mad., İslâm Ans.
- BAŞBUĞ Hayri**, İki Türk Boyu: Zaza ve Kurmançlar. Ankara, 1984.
- BAŞBUĞ H.**, Doğu Anadolu Aşiretleri, T.D.A.D. sayı 37, Ağustos 1985.
- BAYKARA, Tuncer**, Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
- BAYUR, Prof. Dr. Hikmet**, XVI. Asırda Dini ve Sosyal Bir İnkılap Teşebbüsü: Ekber Gurkan, II. Türk Tarih Kongresi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- BECKER, C. H.**, Eyyübiler mad., İslâm Ans.
- BİRDOĞAN, Nejat**, Türkiye Folklor ve Etnografya Atlası Üzerine, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, İlave Haritası.
- CAFEROĞLU Prof. Dr. Ahmet**, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1968.
- CAFEROĞLU**, Azeri Lehçesinde Bazı Moğol UUnsurları, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul 1934.
- CAFEROĞLU**, Çınaraltı Mecmuası, İstanbul 1942.
- CAFEROĞLU**, Türk Dili Tarihi, C. I, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- CAFEROĞLU**, Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- CENUBİ AZERBAYCAN HARİTASI**, 1:600.000 ölçekli, Tebriz basımı.
- CEVİZOĞLU, Hüseyin**, Coğrafyadan Tarihe, Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayını, İstanbul 1991.
- CLAVİJO, Ruy Gonzales De**, Anadolu, Orta Asya ve Timur, (Timur nezdine gönderilen İspanyol sefirî Clavijo'nun seyahat ve sefâret izlenimleri), Ses Yayınları, İstanbul 1993, Tercüme: Ömer Rıza Doğrul.
- ÇAKAR, Enver**, Halep Yer Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 86.
- ÇAY, Prof. Dr. Abdulhaluk**, Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- DAĞTEKİN, Hüseyin**, Hüdavendigâr Livası Yer Adlarının Tarihi Önemi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 70, Şubat 1991.
- DANIŞMEND, Prof. Dr. İ.H.**, Türklük Meseleleri, İstanbul, 1976.
- DERLEME SÖZLÜĞÜ**, 12 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara Üniversitesi Basımevi 1993.

- DİRİLTEKİN Feridun**, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmeleri", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1972. (Makale).
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer**, Oğuzdan Selçukluya, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.
- DOĞRU, Prof. Dr. Abdulmecit**, Kırım ve Maykop'un Yer Adları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 48, Haziran 1987.
- DOĞRU, Prof. Dr. Abdulmecit**, "Ağrı Dağı". Atatürk Kül.Dil ve Ta. Yük. Kurumu Coğra. Bilim Uyg. Kolu Coğ. Araş. Dergisi, C.I, S.85-89, Ankara 1989.
- DOĞRU, Prof. Dr. Abdulmecit**, Köy Adları ve Anadolu'nun Geçmişi, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Ocak 1978, C. 17, sayı, 342.
- EBERHARD, W.** Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti, (M.Mansuroğlu terc.) Türkiyat Mec. VII-VIII.
- EBERHARD, W.**, Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- EBERHARD, W.**, Çinin Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1942.
- EBULGAZİ BAHADIR HAN**, Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime), Tercüman 1001 Temel Eser, Haz. Muharrem Ergin.
- ERGİN, Prof. Dr. Muharrem**, Azeri Türkçesi, Ebru Yayınları İstanbul 1986.
- ERGİN, Prof. Dr. Muharrem**, Dede Korkut Kitabı I. ve II. Cilt, Türk Dil Kurumu yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991.
- ERÖZ, Mehmet**, Afganistan'da Türk Aşiretleri, Türk Kültürü Dergisi, sayı 83.
- ERÖZ Doç. Dr. Mehmet**, Doğu Anadolu'nun Türklüğü, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1975.
- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet**, Hristiyanlaşan Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1983.
- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet**, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1991.
- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet**, Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984 Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1984.
- ERÖZ, Mehmet**, Doğu Anadolu köy adları üzerine sosyolojik bir araştırma" Cumhuriyetin 50. yılında Türkiye'nin sosyal ve ekonomik sorunları semineri, Ankara, 1973, sh.271-317.
- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet**, Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu, T.D.A.V. Yayını, İstanbul 1984.
- ERZEN, Prof. Dr. Afif**, Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986.
- ESTERABADI, Aziz B.** Erdeşir'i, Bezm u Rezm, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.
- EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAMESİ**, 10 Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, Çeviren: Mümin Çevik.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki**, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul 1988.
- FIRAT, M. Şerif**, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970.
- GEYBULLAYEV, Gıyaseddin**, Karabağ, Etnik ve Siyasi Tarihine Dair, Azerbaycan İlimler Akademisi Yayını, Baku 1990.

- GÖKALP, Ziya**, Türk Töresi, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul 1977, Hazırlayan: Yusuf Çötüksöken.
- GÖKALP, Ziya**, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992.
- GÖKBİLGİN, M. TAYYİP**, Osman I. mad, İslâm Ans.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip**, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan İst. 1957.
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender**, Cenû-i Garbî Kafkas Hükûmeti, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1989.
- GROUSSET, Rene**, Bozkır İmparatorluğu, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- GUGASYAN. V. L.**, Azerbaycan Dilinin Teşekkül Tarihine Dair Geyitler (Kayıtlar), T.D.A.D. sayı 34, Ağustos 1984.
- GUURBANOV, Prof. Dr. Afat**, Azerbaycan Dilinin Onomalogyası, Maarif Neşriyatı, Baku 1988.
- GÜLENSOY, Prof. Dr. Tuncer**, Doğu Anadolu Ağızlarında Görülen Bazı Fonetik ve Morfolojik Özelliklerin Altayistik Açından Değerlendirilmesi, T.D.A.D., Sayı 71, İst. Nisan 1991.
- GÜNALTAY, Ord. Prof. M. Şemseddin**, Yakın Şark, Ankara 1987.
- GÜNALTAY, Ş.**, Yakın Şark II, Anadolu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.
- GÜNALTAY, Ş.**, Yakın Şark IV, I. Bölüm, T.T.K. Yayını, Ankara 1987.
- GÜNALTAY, Ş.**, Yakın Şark Anadolu IV, II. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.
- GÜNALTAY, Ş.**, İran Tarihi I. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1948.
- GÜNALTAY, Ş.**, Tarih 1, Ank. 1941, (Lise Kitabı).
- GÜNER, İbrahim**, İlimiz İğdir, İğdir İl Millî Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayını No: 1, İğdir 1993.
- GÜNŞEN, Ahmet**, Kırşehir'in Etnik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, T.D.A.D. sayı 82, Şubat 1991.
- GÜZEL, Prof. Dr. Abdurrahman**, Millî Kültür - Millî Birlik, Kemalist Atılım Birliği Yayını, Ankara 1991.
- GÜZELBEY, C. Cahit**, Gaziantep'te Yeradları, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984 Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.
- HALAÇOĞLU, Prof. Dr. Yusuf**, XVIII. Yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
- HAMMER, Josep Von**, Osmanlı Tarihi, 2 Cilt, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1991, Çeviren: Mehmet Ata, Bugünkü dile özetleyerek yeniden yazan: Prof. Dr. Abdulkadir Karahan.
- HAYDAR ÇELEBİ RUZNAMESİ**, Tercüman 1001 Temel Eser. Tarihsiz.
- HERODOT TARİHİ**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991. Çev. Müntekim Ökmen.
- HINZ, Walter**, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Halinde Yükselişi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, Çeviren: Tevfik Biyikoğlu.

- HOCA SADETTİN EFENDİ**, Tacü't - Tevarih, Kültür Bakanlığı Yayın, Ankara 1992, 5 Cilt, HOMEROS, *Odyseia*, Varlık Yayınları, İstanbul 1963.
- HONIGMAN, E.**, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakül. Yayını, İst. 1970, Tercüme: Fikret Işıltan.
- HUART, Clément**, I. Abbas mad., İslâm Ans.
- HUN Hamit**, İğdir eşrafından. Şifahi bilgileri.
- İBN HALDUN**, Mukaddime, 3 cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1989.
- ILGAR, K. Mehmet**, Kars'ta Boy ve Oymaklardan Kalma Köy Adları, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 22, Ağustos 1984.
- İLK ÇAĞ TARİHİ**, Mansel, A. M.-Baysun, C.-Karal, E. Z., İstanbul Milli Eğitim Basımevi, No: 729, Tarihsiz.
- İNALCIK, Halil**, Erzurum Maddesi, İslâm Ans.
- İNAN, Abdulkadir**, Makaleler I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.
- İNAN, Abdulkadir**, Makaleler II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
- İNAN, Abdulkadir**, Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilâsının İnikâsı, Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, İstanbul 1932.
- İZMİRLİ, Prof. Dr. İsmail Hakkı**, Peygamber ve Türkler, II. Türk Tarih Kongresi bildirileri, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- KAFALI, (Prof.) Dr. Mustafa**, Azerbaycan ve Azeri Türkleri, Töre Dergisi, sayı 16, Eylül 1972.
- KAFALI, (Prof.) Dr. Mustafa**, Altı Ordu Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri İstanbul 1976
- KAFESOĞLU, Prof Dr. İbrahim**, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988,
- KAFESOĞLU, Prof Dr. İbrahim**, Türkler mad. İslâm Ans.
- KALKAN, Emir**, Kayseri'ye Yarleşen Türkmen Toplulukları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 17, Nisan 1982.
- KARABAĞLI, Mirza Cevanşir**, Karabağ Tarihi, Kök Yayınları, Ankara 1990, Türkiye Türkçesine Aktaran: Tahir Sümbül,
- KARABEKİR, Kazım**, İstiklâl Harbimiz, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.
- KARASU, Hacı Ali**, İğdir eşrafından. Şifahi bilgileri.
- Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918-1920), Kars Turizim ve Tanıtma Demeği Yayınları, Kardeş Matbaası, Ankara 1970.
- KAŞGARLI MAHMUT**, Divanü Lûgat-it Türk, Cilt I, II, III, IV, Besim Atalay Çevirisi, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1985.
- KAYABALI, Prof Dr. İsmail - ARSLANOĞLU**, Cemender, Azerbaycan Dergisi, sayı 225, Ankara 1978.
- KAYABALI, Prof. Dr. İ. - ARSLANOĞLU, C.**, Azerbaycan Dergisi, Sayı: 226 Ankara 1976.
- KERİMZADE, Ferman**, (Yurd Yeri) Vedinin Yanı Dağlar, Azerbaycan Edebi Bedii Jurnalı, sayı 9, Baku 1988.
- KIRGIZ SÖZLÜĞÜ**, 2 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1994.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin**, Kars Tarihi C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

- KIRZIOĞLU, Prof. Dr. M. Fahrettin**, Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda KIPÇAKLAR, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.
- KIRZIOĞLU, Prof. Dr. M. Fahrettin**, Albanlar Tarihi, Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği Yayını: 9, Ankara 1994.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin**, Selçuklular'ın Anı'yı Fethi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi II, Ankara 1970.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin**, Afşarlı ve Dulkadırlı Türkmaları'nın Köroğlu Anlatmaları (Makale), Türk Kültürü Dergisi, Sayı 66, Nisan 1968.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin**, Dede Korkut Oğuznameleri, I. Kitap Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1952.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin**, Kars İli Çevresinde Ermeni Mezâlimi (1918-1920). Kars Turizm ve Tanıtma Der. Yayınları s. 6 Kardeş Matb. Ankara 1970.
- KIRZIOĞLU, Prof. Dr. M. Fahrettin**, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin**, Anı Şehri Tarihi, San Matbaası, Ankara 1982.
- KIRZIOĞLU, Prof. Dr. M. Fahrettin**, NEVRUZ, "Dede Korkut Oğuznameleri"nde Başkent "Sürmelü" (İğdir İlimiz), Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (Ankara, 20-22 Mart 1995), NEVRUZ, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Sadık Tural, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 100, Ankara 1995.
- KIZILBAŞLAR TARİHİ**, (Tarih-i Kızılbaşan), Anonim Tarih, Aslından Tercüme: M.E. Mehmed, Azerbaycan Neşriyatı, Baku 1993.
- KOÇAŞ, Sadi**, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri, Ankara 1967.
- KÖKTEN, İ. Kılıç**, "Karsın Tarih Öncesi", III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943), Ankara 1948, s. 194-204.
- KÖKTEN, İ. Kılıç**, Karsın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor, Belleten (Temmuz 1943), VII, s. 601-613.
- KÖKTEN, İ. Kılıç**, Orta Doğu ve Kuzey Anadolud'a Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları, Belleten 1944, VIII, s. 659-680.
- KÖPRÜLÜ, Ord. Prof. Dr. M. F.**, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İstanbul, 1986.
- KÖPRÜLÜ, Ord. Prof. Dr. M. F.** "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri". Belleten, Cilt: VII, Sayı 28, Ankara 1943.
- KÖPRÜLÜ, Ord. Prof. Dr. M. F.**, Alaeddin Halaci mad. İslâm Ans.
- KÖPRÜLÜ, Ord. Prof. Dr. M. F.**, Halaç mad. İslâm Ans.
- KÖPRÜLÜ, Ord. Prof. Dr. M. F.**, Avşar mad. İslâm Ans.
- KÖPRÜLÜ, Ord. Prof. Dr. M. F.**, Daruga mad. İslâm Ans.
- KÖYMEN, M. A.**, Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı DTCFD, cilt: V, sayı: 2, Ankara 1947.
- KSENOPON, Anabasis** (Onbinlerin Dönüşü), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.
- KURAT, Prof. Dr. Akdes Nimet**, IV-XVIII. Yüzyılda Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi, Ankara 1992.
- KURAT, Prof. Dr. Akdes Nimet**, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını.

- KURTOĞLU, Fevzi**, XVI. Asırda Hind Okyanusunda, Türkler ve Portekizliler, II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- KÜTÜKOĞLU, Prof. Dr. Bekir**, Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 1993.
- LEWIS Bernard**, Tarihte Araplar, çev. H.Dursun Yıldız, İstanbul, 1979.
- LEVY, R.**, Mir mad., İslâm Ans.
- MAKAS, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin**, Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası Kök Sosyal ve Stratejik Araştır. Vakfı Yayını, Ankara 1990.
- MAKAS, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin**, Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleri Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 83, Nisan 1993.
- MARCO POLO Seyahatnamesi**, Tercüman 1001 Temel Eser.
- MEMMEDOV, Nadir**, Azerbaycan Yer Adları, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku 1993.
- MINORSKY, V.**, Arsteruni mad., İslâm Ans.
- MINORSKY, V.**, Nadir mad., İslâm Ans.
- MINORSKY, V.**, Karakoyunlu Hükümdarlarının Kabilesi, Köprülü Armağanı, 1953,
- MINORSKY, V.**, Uzun Hasan mad., İslâm Ans.
- MINORSKY, V.**, Turan mad., İslâm Ans.
- MINORSKY, V.**, Maku mad. İslâm Ans.
- MIZI-ULU, İsmail**, Merkezi Kafkaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1993, Çav: Prof. Dr. Süleyman Eliyarlı - Doç. Dr. Mehman Abdulla.
- MOĞOL, Hasan**, Antalya'nın Fethi ve Türk Mühürünün Vuruluşu, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 87, Aralık 1993.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986, Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Temir.
- MORAVCSİK, Gy.** (Budapeşte), Türklüğün Tetkiki Bakımından Bizantolojinin Ehemmiyeti, II. Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler, 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- MUSUL - KERKÜK ile ilgili Arşiv Belgeleri**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını Nu: 11, Ankara 1993.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmet Dede**, Müneccimbaşı Tarihi 2 Cilt, Tercüman 1001 Temel Eser. Arapçadan Çeviren: İsmail Erünsal.
- NESEVİ, Muhammed**, Clâlüttin Harezemşah, Maarif Vekaleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, Çev. Necip Asım.
- MEHMET NEŞRİ**, Neşri Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1983, Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Altan Köymen.
- NUR, Rıza**, Türk Tarihi, 12 Cilt, Tokar Yayınları, İstanbul 1979.
- ORHONLU, Cengiz**, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, Eren Yayıncılık, İstanbul 1963.
- ORKUN, Veli**, Sürmeli Çukuru-İğdir Tarihi Coğrafyası, Aydın Matbaası. İğdir 1955
- ORUÇ BEY (Edirneli) TARİHİ**, Tercüman 1001 Temel Eser.

- OSMANLI Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir** Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını Nu: 4, Ankara 1992.
- OSMANLI HARİTASI**, 1913 basımı.
- OSTROGORSKY, Georg**, Bizans Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, Çeviren: Prof.Dr. Fikret İşıltan.
- ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin**, Türk Mitolojisi I, T.T.K. Yayını, Ağustos 1971.
- ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin**, Türklerde Ad Verme Geleneği, İslamiyetten sonra Milli Kültür, 1982 C. 4.
- ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin - Mehmet Eröz - H.Dursun Yıldız - F.Kırzioğlu Bayram Kodaman - Abdulhalûk Çay**, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu Ank. 1986.
- ÖZBAŞ, Ömer**, Gaziantep Dolaylarında Türk-menler ve Baraklar, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep 1958.
- ÖZDEĞER, Hüseyin**, XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, T.D.A.D., Sayı 16, İstanbul 1988 Şubat.
- ÖZER, Prof. Dr. Yusuf Ziya**, Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar, II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- ÖZTUNA, Yılmaz**, Türkiye Tarihi, 12 Cilt, Hayat Yayınları.
- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri**, Tarih Boyu Bektaşilik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1992.
- PAKALIN, M. Zeki**, Osmanlı Tarihi Değişimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993.
- PEÇEVİ, İbrahim**, Peçevi Tarihi, 2 Cilt, Son Neşriyat Matbaası İstanbul 1969, Bugünkü Dile Çeviren: Murat Uraz.
- RADLOFF, W.**, Sibiry'a'dan, 4 cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1994, Çev: Ahmet Temir.
- RASONYI, L.**, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1993.
- RASONYI, L.**, Macar Arkeolojisinde Hunlar, Avarlar, Macarlar. Ankara 1937.
- RESULZADE, Mehmet Emin**, Azerbaycan Cumhuriyeti, Haz: Dr. Yavuz Akpınar İrfan Murat Yıldırım _ Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul 1990.
- RESULZADE, Mehmet Emin**, İran Türkleri, Hazırlayanlar: Dr.Yavuz Akpınar İrfan Murat Yıldırım - Selahattin Çağın, T.D.A.V. Yayını, İstanbul 1993.
- RESULZADE, Mehmet Emin**, Kafkasya Türkleri, Hazırlayanlar: Dr. Yavuz Akpınar - İrfan Murat Yıldırım -Sabahattin Çağın, T.D.A.V. Yayınları, İstanbul 1993.
- RİŞVAOĞLU, Dr. Mahmut**, Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- ROSS, E. Denison**, Şeddad mad. İslâm Ans.
- SAKA, Prof. Dr. Saim**, Ercişli Emrah, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin**, Doğu Anadolu Bölgesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1989.

- SARAY, (Prof.) Dr. Mehmet**, Dünden Bugüne Afganistan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.
- SEVİM, Prof. Dr. Ali**, Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.
- SEVİM, Prof. Dr. Ali**, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıcından 1086'ya kadar) Ankara, 1988.
- SEVİNÇ, Nejdət**, Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları, T.D.A.D. sayı 26, Ekim 1983.
- SEYİDOV, Prof. Dr. Mireli**, Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken, Yazıcı Neşriyatı, Baku 1989.
- SOYLU, Sıtkı**, Köy Adlarının Değiştirilmesinde Ölçü, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Mart 1972,
- SPULER, Bertold**, İran Moğolları, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1987, Çeviren: Cemal Köprülü. İlahî Ans.
- STRABON**, Coğrafya.
- STRECK, M.**, Dvin mad., İslâm Ans.
- STRECK, M.**, Elvend-Kûh mad., İslâm Ans.
- SÜMER, Prof. Dr. Faruk**, Oğuzlar (Türkmenler), Ana Yayınları, İlaveli 3. baskı, İstanbul 1980.
- SÜMER, F.**, Çepniler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1992.
- SÜMER, F.**, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi" Belleten Cilt:XXI sayı: 81-84, s. 428-447, 1957, ANKARA.
- SÜMER, F.**, Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar, Ankara, 1964.
- SÜMER, F.**, Avarlara dâir, Köprülü Armağanı.
- SÜMER, F.**, Bayındır-Peçenek ve Yüreğirler, Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Dergisi, XI, sayı 2-4
- SÜMER, F.**, Bayatlar, Türk Dili ve Ed. Dergisi, sayı 4.
- SÜMER, F.**, Boz-Ulus Hakkında Dil ve Ta.Coğ. Fak. Dergisi VII, sayı 1.
- SÜMER, F.**, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, T.T.K., Ankara 1992, s.97. (Kaya/Kaypara beğ). SÜMER (Demirtaş) F., Osmanlı Devrinde Kayılar, Belleten, sayı 47.
- SÜMER, F.**, Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşayan bazı Üçoklu Oğuz boylarına Mensup Teşekküller. İst. Ün. İkt. Fak. Mec. XI. 1952.
- SÜMER, F.**, Kara-Koyunlular, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984.
- ŞAMİ, Nizamüddin**, Zafernâme, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, Farsçadan Çeviren: Necati Lugal.
- ŞEREF HAN**, Şerefname, C.I (Kürt Tarihi), Yöntem Yayınları, İstanbul 1971.
- ŞEREF HAN**, Şerefname C. II (Osmanlı-İran Tarihi), Ant Yayınları, İstanbul 1971.
- TABERİ**, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi (5 cilt), Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1991.
- TAŞAĞIL, (Doç.) Dr. Ahmet**, Gök-Türkler (Doktora tezi), T.T.K. Yayını, Ankara 1995.
- TAVERNIER, J. B.**, XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyâhat, Ter-

- cüman 1001 Temel Eser No: 153, İstanbul 1980.
- TEMİR, Prof. Dr. Ahmet**, Cengiz Han, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- TERCÜMAN** Gazetesi yayını Harita.
- TOGAN, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi**, Umumî Türk Tarihi'ne Giriş I, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- TOGAN, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi**, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1981.
- TOGAN, A. Zeki Velidi**, Oğuz Kağan Destanı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- TOGAN, A. Zeki Velidi**, Azerbaycan mad., İslâm Ans.
- TOGAN, A. Zeki Velidi**, Azerbaycan Etnografyasına dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 1933, C. II.
- TOGAN, A. Zeki Velidi**, Hatıralar. Hikmet Gazetecilik Yayını, İstanbul 1969.
- TOGAN, A. Zeki Velidi**, Allân mad. İslâm Ans.
- TOGAN, A. Zeki Velidi**, Hazarlar, mad. İslâm Ans.
- TUFAN, Hacı Talat**, İğdir eşrafından, şifahi bilgileri.
- TUGAL, H. Fehmi**, II. T.T.K. Bildirileri, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- TURAN, Ahmet**, Kırım ve Doğu Anadolu Yer Adları üzerine, T.D.A.D, Sayı 85, Ağustos 1993.
- TURAN, Ahmet**, Batı Trakya ve Doğu Anadolu 'da Köy Adları, T.D.A.D., 'sayı 71, Nisan 1991.
- TURAN, Prof. Dr. Osman**, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi. Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.
- TURAN, Prof. Dr. Osman**, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi. Nakışlar Yayınevi, Yayın No: 28, İstanbul 1984.
- TURAN, Prof. Dr. Osman**, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara 1965.
- TURAN, Prof. Dr. Osman**, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993.
- TURAN, Prof. Dr. Osman**, Bayburt mad., İstanbul, Ans.
- TURSUN BEY**, Târî-i Ebü'l-feth, Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ**, İğdir Maddesi.
- TÜRKAY, Pof. Dr. Cevdet**, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Kaynak Eserler Dizisi 1, İstanbul 1979.
- TÜRKİYEDE MESKUN YERLER KILAVUZU**, T.C. İçişleri Bakanlığı Yayını, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946, 2 cilt.
- URAS, Esat**, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Yeni Matbaa, Ankara 1950.
- URFALI MATEOS** Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çeviren: Hrant Andreasyan, Notlar M.H.Yınanç, Ankara, 1962.
- UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı**, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı**, Osmanlı Tarihi, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

- UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı**, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı**, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş.**, Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar. 1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1976, sh. 369-385.
- ÜNAL, Hüseyin Rahmi**, "İğdir Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Batum Doğubeyazıt Kervan Yolu Hakkında Notlar". İst. Ün. Ed. Fak. Sanat Tarihi Ens. Sanat Ta.Yıllığı, Yıl: 1969-1970, sayı:III, s. 7-15, İstanbul 1970,
- ÜNÜVAR, Veyssel**, Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat, İstanbul 1928.
- ÜNÜVAR, Em. General Veyssel**, İstiklal Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay, Şirketi Mürettibiye Basımevi No: 73, İstanbul 1948.
- VASİLİEV, A. A.**, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Arif Müfid Mansel, İst.1943.
- VELİLİ (Baharlı)**, Mehemmethesen, Azerbaycan, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku 1993. (İlk baskısı 1921).
- WOODS, John E.**, Ak-Koyunlular Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- YALGIN, Ali Rıza**, Cenupta Türkmen Oymakları C. I, II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1977.
- YAVUZ, Edip**, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1968.
- YAVUZ, Edip**, Doğu Anadolu'da Dil-Onomastik İlişkileri Üzerine Bir Deneme, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1983.
- YAZICI, Tahsin**, Safevîler mad., İslâm Ans.
- YILMAZ, O.- ŞENER, M.**, "Erzurum-Pasinler, Erzincan-Çayırılı, Kars-Tuzluca Malatya-Hacılar Stratigrafik Açısama Kuyularına Ait Örneklerin X-Işınları Tekniği ile İncelenmesi" Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, Cilt: 27, sayı:1 s.31-40, Ankara 1984,
- YINANÇ, M. Halil**, Celaleddin Harezmsâh mad., İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Ak-Koyunlular mad. İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Türkiye Tarihi (Selçuklular Devri), İstanbul 1944.
- YINANÇ, M. Halil**, Anadolu'nun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi, Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan.
- YINANÇ, M. Halil**, Erzurum mad., İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Arslan-Şah mad., İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Ertuğrul Gazi mad., İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Ak-Koyunlular mad., İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Bitlis mad., İslâm Ans.
- YINANÇ, M. Halil**, Cihanşah mad., İslâm Ans.
- YUSUFOV, Yusuf-KERİMOV**, Serraf, Toponimikanın Esasları, Maarif Neşriyatı, Baku 1987.
- YÜCEL, Prof. Dr. Yaşar**, Anadolu Beylikleri Hakkında İnceleme, Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliği, T.T.K. Yayını, Ankara 1988.
- ZEYNALOĞLU, Cihangir**, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası, Baku 1992.

İNDEKS

- A -

- Aacirli: 274,
 Aba: 273,
 abak: 159.
 Abaka Han: 41, 69,
 Abalı Dokuzu: 297,
 Abalı Türkmenleri: 273,
 Abas Abad: 131
 Abas Kışlağı: 130,
 Abasgöl: 97, 130,
 Abastuman Kışlağı: 130,
 Abaza: 130
 Abbas Ağa: 97,
 Abbas Mirza: 92,
 Abbasiler: 297,
 Abdal -lar: 49, 251, 252,
 Abdal Yurdu: 252,
 Abdalcık: 252,
 Abdi Bey (Şamlu): 150,
 Abdalbaki Gölpınarlı: 274,
 Abdulali bey (Kirempeli): 97,
 Abdulkadir İnan: 145, 221, 237, 241, 281, 334,
 Abdulla Silo (Gütekin): 97,
 Abdullah Bey (Güllüzaroğlu): 245.
 Abdurrahman Han (Baburlu): 154,
 Abdüllü: 259,
 Abhaz: 64, 65, 68, 130,
 Abı Beyli (Şahseven): 273,
 Abılı: 273,
 Abilkent: 273,
 Abışdılar: 273,
 Abid: 215.
 Abovyan: 252, 285, 298,
 Abşeron: 322, 335,
 Abu Bekir Tahrani: 79,
 Abu'l Farac: 55, 140,
 Acara-i Ulyâ: 245,
 Acarlı: 197, 273, 274,
 Aceran: 273, 274, 293,
 Aceri: 273,
 Acerköy: 275,
 Acerköyahmetbey: 275,
 Acerli: 197,
 Aceroba: 275,
 Acerud: 274, 293,
 Acirli: 275,
 Acirli -lü: 197, 259, 274,
 Acurlı: 221, 274,
 Adam Oleari: 308,
 Adana: 127,
 Adatlu: 131,
 Adem: 37.
 Ademanlı: 284,
 Adeti: 131,
 adet-i aḡnam: 131,
 adet-i gulamiye: 131,
 Adetli: 131.
 Adıyaman: 1,
 Adilcevaz: 15,
 Adriya Denizi: 234,
 Afat Gurbanov: 154,
 Afganistan: 8, 25, 78, 146, 248, 287, 306, 307,
 328,
 Afganlı Lodi Hanedanı: 307,
 Afganlı Sur Boyu: 307,
 Afif Erzen: 2, 7, 11,
 Afrasyab: 47, 53,
 Afrodit: 142.
 Afsus: 82,
 Afşar, bok. Avşar.
 Agarak: 172, 173,
 Agaradzor:
 Agathangelos: 42, 305,
 Ağ-Şur: 334,

Ağabey: 132,
 Ağabeyli: 132,
 Ağaçeri, -ler: 50, 80, 192, 197, 203, 212, 273, 274, 335,
 Ağaçlu: 158, 205,
 Ağadeveler: 114,
 Ağairza Kırhan (Kamışlılı): 97.
 Ağam Verdi Bey (Acirli): 274,
 Ağamalı: 166, 262, 275,
 Ağamaylı: 275,
 Ağaver: 132,
 Ağca-Ağaç: 204.,
 Ağca-Koyunlular: 158, 288,
 Ağcakala: 27, 57,
 Ağıstafa: 181, 190, 318,
 Ağmak: 203
 Ağmalı (Ağamalı): 80,
 Ağmugan: 285,
 Ağocak: 145,
 Ağrı İli: 6,
 Ağrı İsyanı: 286, 326,
 Ağsaklı: 280,
 Ahameniş: 21, 44,
 Ahılkelek: 18, 168, 169, 246,
 Ahıska: 18, 168, 169, 173, 245, 255, 268, 301,
 Ahi-Eren -ler: 188,
 Ahi Memmed: 188,
 Ahi-Toraman: 188.
 Ahi-Veyis: 188,
 Ahlat: 40, 41, 51, 59, 63, 65, 66, 67, 257, 307,
 Ahlat Emirliği: 64,
 Ahlat Şahları: 64
 Ahmediye Medresesi: 72,
 Ahmedli, -lu: 262,
 Ahmet Ağa (Sakanlı): 326,
 Ahmet Bey Ahmetli: 276,
 Ahmet bey (Çıraklı'lı): 97.
 Ahmet Bey Zaviyesi: 84.
 Ahmet Caferoğlu: 198, 280, 283, 307,
 Ahmet Halaç: 307,
 Ahmet Ender Gökdemir: 100, 101,
 Ahmet Refik: 288, 312,
 Ahmet Tacbahş: 91,
 Ahmet Temir: 262,
 Ahmetbeyli: 276,
 Ahmetli: 275, 276,
 Ahmetli Türkmenleri: 276,
 Ahşeri: 197,
 Ahtalar: 114,
 Ahur Dağı: 199,
 Akhura: 133,

Aizani tapınağı: 1,
 Ak-Bayat: 158,
 Ak-Bulak: 158, 206, 223,
 Ak Bes: 278,
 Ak-Gökçe: 182,
 Ak-Hamzalı: 313,
 Ak-Hun -lar: 49, 50, 158, 188, 201, 251, 303, 305, 312,
 Ak-Koyunlu Devleti: 69, 80, 257, 266, 313,
 Ak-Koyunlu-lar: 41, 71, 78, 79,
 Ak-Memmed: 188, 213,
 Ak-Molla: 182,
 Ak-Oğurlar: 240,
 Ak-Sekü: 256,
 Ak-Taş: 188,
 Ak Taz: 281, 289,
 Akad -lar: 4,
 Akalkalak: 57,
 Akçakale: 108,
 Akça-Kümbet: 279,
 Akdam: 294,
 Akdeniz: 26,
 Akdes Nimet Kurat: 268
 Akdoğan: 275,
 Akgün: 318,
 Akilisen: 28
 Akmanışlar (Ahamenişler): 20, 29,
 Akori: 133.
 Aksaray: 210,
 Aksidar: 28,
 Aksu: 132,
 Aksungur: 279, 339,
 Akşeyana: 243,
 Aktaş: 134,
 Akunk: 49, 223,
 Akyaka: 101,
 al: 135,
 Al bayrak: 135,
 Al-Hazar: 138,
 Al Kızı k.: 138,
 Al-Kosh: 140,
 al-od: 135,
 Al-Özen: 243,
 Al-Sahmi: 334,
 Al-Urut: 141,
 Ala'üd-din Muhammed: 307,
 Ala Hacılı: 174, 210,
 Alâaddin Keykubâd: 66,
 Alabut: 142,
 Alaça: 290,
 Alaçalı: 161,

- Aladağ: 145,
 Alagöz: 283,
 Alamut -Kalesi: 226,
 Alan -lar: 29, 65,
 Alarlu: 274,
 Alat: 142,
 Alatak (ğ): 36,
 Alatava: 145,
 Alatay: 145, 196,
 Alateye: 145,
 Alatoğan: 124.
 Alatou: 145,
 Alatu: 145,
 Alayundlu: 123,
 Allaz: 284,
 Alazan: 243,
 Albagh: 43,
 Albania: 28,
 Albanlar Tarihi: 335,
 Albız Kalası: 57,
 Alci k.: 263,
 Alçalı: 134.
 Alçalıdağ: 134,
 Alçalı k.: 134,
 Alemho: 277, 326,
 Alevi: 269,
 Algemer: 18, 136,
 alğış: 135,
 alhan: 135,
 Alhan, -lı: 276,
 Alhan Uşağı: 276,
 Alhanlı k.: 134, 138, 263,
 Alhas: 277,
 Alhas Mirza: 277,
 Alınca -(k): 62, 84,
 Ali (Hz.): 8, 9, 10, 51, 68, 127, 269, 270,
 Ali Asker Bey: 324
 Ali Ataman: 97,
 Ali Bey (Hacı Mamalı): 302,
 Ali Bican: 136.
 Ali Eşref bey: 99,
 Ali Karasu (Hacı): 315, 316, 317, 334.
 Ali Kulu Han (Şamlu): 144, 258,
 Ali Mirze bey: 193, 286,
 Ali oğlu Ahmed: 72,
 Ali Paşa (Konya Valisi): 200,
 Ali Rıza Göktaş: 182.
 Ali Şeker Bey (Baharlu): 155,
 Alican k.: 118, 135, 136, 283, 284,
 Alican Hacılu: 174,
 Alisa: 274,
 Alisar: 197,
 Alişan G.: 45,
 Alkaevli: 123, 157,
 Alkızıl: 138, 190, 291,
 Alköse: 97, 138, 318,
 Alma-Ata: 140,
 Alma Tamak: 141,
 Almalı Torlu: 141,
 Almalıbük: 141.
 Almalık: 140, 141,
 Alman-Bet: 178, 179,
 Almany: 88,
 alav/alov: 135,
 Alp-Arovaz Han:
 Alp-Arslan: 56, 57, 58, 60, 164, 286, 291,
 Alp-Erenler: 188,
 Alp-Er-Tunga (Efrasyab): 18, 20, 47,
 Alpavut/Alpagut: 80, 212, 249,
 Alpel: 234,
 Alpey: 140,
 Alplu: 82, 279,
 Altay -lar: 5, 17, 204, 241,
 Altay Türk Cumhuriyeti: 134,
 Altay Türkleri: 135, 138, 250, 301,
 Altın-aba: 273,
 Altın Ordu Devleti: 70, 73, 75, 76, 126, 204,
 249, 267,
 Aluç/Aluç: 1354,
 Alut: 141, 285,
 Alvand: 28,
 Alviz: 57,
 Amanus dağı: 2,
 Amar: 142, 143,
 Amara: 142,
 Amarat: 142, 218,
 Amarcık: 143.
 Amariç: 143,
 Amarlı: 143,
 Amasiya: 213,
 Ambert: 189, 339,
 Amerika: 192.
 Amerikan heyeti: 107,
 Aminan: 296,
 Amirlı: 312,
 Amuderya: 18, 193, 240, 248,
 Amuk vadisi: 2,
 Amurat: 143,
 Anabasis: 5,
 Anadolu Ahileri: 188.
 Anak bey: 31, 32, 33, 46,
 Anamas: 210,

Anar: 142, 143,
 Anau: 1,
 Anbert, bak. Ambert.
 Ancari: 124.
 Andranik: 98, 207,
 Anı: 38, 53, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 69, 248, 257,
 Anı Bağrathıları: 56, 57,
 Anı Şeddadlıları: 57,
 Anı Theması: 57,
 Ankara: 115,
 Antakya: 2, 46,
 Antalya: 6, 127, 128,
 Antoin: 29,
 Antonyus: 27,
 Apar (cücen): 248,
 Aparan: 187, 261.
 Aparn; 22, 50,
 Apas: 130,
 Apasiyak: 130,
 Appak (Ağappak): 278,
 Apşeron: 228,
 Apulet: 60,
 Arab- Zengi: 340.
 Arablı: 338.
 Arad: 145, 284,
 Arafat: 77,
 Aragyu: 207,
 Araks: 25, 27, 28, 44, 284, 317,
 Aral Gölü: 18, 50, 164, 240, 277, 291,
 Aralık İlçesi: 33, 57, 73, 74, 90, 93, 143, 190, 197, 227,
 Aran: 284,
 Arapdizesi: 32,
 Arapkır: 144,
 Arapkirlü Mahmut Ağa: 144.
 Arapkirlü Mühelhil Bahadır: 144.
 Arapkirlü Türkmenleri: 80, 144, 213, 259, 278,
 Arapkerli: 144.
 Araplı Türmen: 133, 263,
 Ararat: 24, 28, 44, 70, 76,
 Araratof: 115.
 Aras Dilmaçlıları: 60, 63, 65
 Aras Havzası: 84,
 Aras kiralığı: 26,
 Aras köprüsü: 60,
 Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti: 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
 Arasbârân -lu: 212,
 Araşlu: 222, 279,
 Arat: 144, 284,

arata çıkmak: 144.
 Aratam: 145,
 Aratan: 138, 144, 145, 284,
 Aratta Kahini: 145,
 Aratta Ülkesi: 145,
 Arattaya Çayı:
 arattu: 145,
 aratu: 145,
 Arbela: 326,
 Arciş (Erciş): 24, 43,
 Arçar: 24,
 Ardahan: 107,
 Ardanuç: 249,
 Ardaşat: 23, 28,
 Ardat: 109.
 Ardaz: 28, 31,
 Ardeşes: 34,
 Ardeşir: 30, 31, 32, 38, 219,
 Argıt-Kaş: 127,
 Argıştı I.: 14.
 Argıştı II.: 15,
 Argun Han: 41, 70, 136,
 Arıyan: 305,
 Arif Acal: 197,
 Arkuri Yatan Alatdağ: 133,
 Arlar: 145,
 Armavir: 14, 23,
 Armutlu: 145,
 Aror: 24,
 Arpaçay ilçesi: 336,
 Arpaçayı: 57, 72, 110, 113, 116, 248,
 Arran: 28, 36, 55, 59, 79,
 Ars: 146,
 Arsac-idea: 248.
 Arsak: 23, 248, 326,
 Arsak II.: 34,
 Aksak-idea: 248.
 Arsak-ides: 248.
 Arsakid -ler: 25, 38, 40, 43,
 Arsaklı: 23, 25, 40, 42, 43, 247, 248,
 Arsaklı -lar: 26, 30, 34, 140,
 Arslan: 146,
 Arslan-aba: 273,
 Arslan Bey: 324,
 Arslanlı: 146,
 Arşaguni bak. Arşakuni.
 Arşak: 22,
 Arşak I.: 28
 Arşak IV.: 34,
 Arşak X.: 25
 Arşakuni: 25, 29, 31, 35, 44,

Arşav: 24,
 Arşavir: 34,
 Artaksata: 23, 26, 27,
 Artaksiyas: 23, 25, 26, 27, 35, 44,
 Artaksiyas II: 27,
 Artaşat: 26, 293,
 Artavast I.: 27,
 Artik: 187, 217,
 Artsvanist: 134,
 Artuklu İlgazi: 64
 "aru": 4,
 Aruvand: 28,
 Aruyr: 24,
 Arzan: 59,
 Arzaşkun: 13,
 Arzen: 24,
 Arzeruni: 43,
 Asaf Kethüda: 221,
 Askalan: 142.
 Asma: 147,
 Asma Kuyu: 147.
 Asmabağ: 147,
 Asmabeydili: 147,
 Asmalar: 147.
 Assaf bey (Topal): 148.
 Ast-Bay: 148,
 Astaban: 148.
 Astablı: 147,
 Astafli: 147,
 Astafil: 147.
 Astarabad: 23,
 Astazor: 148.
 Astiyag: 22,
 Asuri kazası: 19, 158,
 Asur -lar: 11, 13, 14, 17, 18, 21, 35,
 Asuristan: 42,
 Aşağı Alican: 283,
 Aşer: 197,
 Aşeri: 274,
 Aşeriyen: 197,
 Aşiran: 273,
 Aşiri: 273, 274,
 Aşık Hüseyin: 148,
 Aşık Safi: 141,
 Aşıkpaşaoğlu: 67,
 Aşkabat: 1,
 Aşkenaz: 42,
 Aşkunyian: 248.
 Aşot I: 52,
 Aştarak: 207, 285,
 At-Ağızlı: 327,

ata: 219,
 Ata Mağarası: 8, 9,
 Atabay: 257,
 Ataman: 68,
 Ataş/Ataç Ağa: 326,
 Atçekenler: 184,
 Aterbadagan: 219,
 Ateş Prensi: 234,
 Atıcı: 148,
 Atıcıoba: 149.
 Atilla: 49, 50, 240,
 Atropeten: 28,
 Ava: 74,
 Avacık: 32, 74,
 Avadanlık: 149.
 Avak: 68.
 Avar, -lar: 5, 47, 50, 139, 234, 241,
 Avfi: 7,
 Avıkman: 277,
 Avşar, -lar: 63, 74, 82, 84, 90, 123, 212, 221,
 222, 232, 233, 262, 263, 278, 279,
 288, 292, 305, 315, 316, 317, 320,
 323,
 Avşar Dağları: 279,
 Avşar Delek: 280,
 avşarî: 279,
 "avut" eki: 49, 50,
 Awa: 74,
 Ay-aba: 277,
 Ay-Atam (Adem): 10,
 Ay-Han: 123, 315,
 Aydın Memmedov: 3,
 Ay-Doğdu Bey: 232,
 Aygeşat: 233,
 Aygezard: 293,
 Ayınlı: 212,
 Aymak ili: 304,
 Ayrım, -lu: 97, 207, 225, 248, 280, 332,
 Ayrım Dağı: 281,
 Ayrım Deresi: 281,
 Ayrım Elleri İslâm Şurası: 97, 248,
 Ayrım Kışlağı: 281,
 Ayrım Saatli: 280,
 Ayrım-Ulu: 281,
 Ayrım Yatağı: 281,
 Ayrımlar: 280,
 Ay-Sabar: 5,
 Azak Denizi: 50,
 Azarahmetli: 276,
 Azerbaycan Musavat Hükûmeti: 106,
 Aziz Kırkor: 33,

- B -

Bab: 34,
 Babacan: 149,
 Babegân:
 Babek: 30,
 Babırlı -lar: 64, 65, 68,
 Babil: 21,
 Babur Şah: 155, 307,
 Babulu oymağı: 72,
 Babü' Sul: 335,
 Badana: 281,
 Badilli/Badilli: 39, 82, 149, 151,
 Badilli Camokanlı: 152,
 Badilli Yaylası: 153,
 Bag: 38, 284,
 Baganalı: 281, 287,
 Baganis Ayrım: 280,
 Bagarlu: 154,
 Bagrad: 52, 284,
 Bag-ran: 38, 64,
 Bagratid: 36,
 Bagratlı -lar: 38, 61,
 Bagratuni: 52, 53, 54,
 bağ: 36, 37, 282,
 Bağa Tarkan: 289,
 Bağa Yaprığı: 37,
 Bağdat: 36, 75, 78, 282,
 Bağır: 282,
 Bağır UUşağı: 282,
 Bağır bey Rızazade: 98,
 Bağlı: 153, 154.
 Baha Sait Bey: 333:
 Bahaddin Ögel: 266, 233, 266,
 Bahaddin Şakir Bey: 110,
 Bahar eyaleti: 154.
 Bahar k.: 156,
 Baharlı k.: 73, 78, 128, 154,
 Baharlı boyu: 74, 155, 156, 212,
 Baharlı-Sahatlu: 212.
 Baharlı Türkmenleri: 304,
 Baharlı Yurdu: 156.
 Bahlavuni: 248,
 Bahmalı: 329,
 Bahri: 124,
 Bahrili Afşarı: 280,
 Bahr-i Hazar: 84,
 Bahrü'l Ensab: 169,
 Bainoe: 28,
 Bakcan: 278,

Baktı-Berdi: 278,
 Baku: 2, 75, 78, 85,
 Bakur: 28, 29, 40,
 Balabeklu: 274,
 Balak (Belek): 5, 51,
 Balakkendi: 206.
 Balasagun: 49, 220,
 Balasakan Kürtleri: 327,
 Balhan Kent: 334,
 Balhan Türkmenleri: 55,
 Balıklı Göl: 331,
 Balkan, -lar: 61,
 Balkaş: 50, 315,
 Bam: 155,
 Bambakaşat: 238, 238,
 ban: 246,
 Banat: 246,
 banük: 245,
 Bar: 161.
 Baraç: 48,
 Barak, -lar: 160,
 Bârâni, -ler: 73,
 Baranlı, -lar: 80, 154,
 Barçin: 246,
 Barçin Salur: 236, 246,
 Barçının Kök Kâşânesi: 246.
 Barçinliğ Kent: 246, 247,
 Barçin: 247,
 Barımbay: 41,
 bari: 161.
 Bari Tepesi: 161.
 Barlas Kanalı: 78,
 Barmak: 333,
 Barsel: 58,
 Barthold: 7, 10, 293,
 Barula: 19.
 Basar-aba: 273,
 Basık: 49,
 Basileios II: 53.
 Basmacıyan: 42,
 Basra: 4,
 Basurman: 278,
 Baş-Şad (Paşa): 333,
 Başaran: 156,
 Başbulak: 161,
 Başçarık: 165.
 Başkurt -lar: 237, 240, 254,
 Batan: 278,
 Batı Gök-Türk: 169, 289,
 Batı Trakya: 137,
 Batman: 60,

Batum: 54,
 Bavbek: 278,
 Bayad Ali köyü: 158,
 Bayat-Tokhanşalı: 158,
 Bayat -lar: 31, 80, 82, 123, 157, 158, 159,
 288, 323,
 Bayat Melikümid: 282,
 Bayat Nadirhüseyin: 282,
 bayati: 157,
 Bayatlar: 282,
 Bayavut: 249,
 Baybars I.: 48,
 Bayburd: 219, 268,
 Bayburdlu: 314,
 Bayçu Noyan: 68,
 Baydar: 283,
 baydara: 159,
 Baydarboy: 283,
 Baydu: 70,
 Bayezit (Şahzade): 84, 85, 90, 299,
 Bayezit II.: 127, 176,
 Bayezit Kalesi: 157,
 Bayındır-Han: 27, 79, 196,
 Bayındır -lılar: 29, 82, 123, 127, 241, 248, 323,
 Bayır Ceridi: 288
 Bayıs: 278,
 Baymaklı: 290,
 Bayolu: 277,
 Bayram Bey (Baharlu): 155,
 Bayram Han (Baharlu): 154, 155,
 Bayram Hoca (Baharlu): 73, 74, 211,
 Bayramı havası: 186,
 Bayramlı: 80,
 Baytemür: 41,
 Beceli: 160,
 Becen Kalesi: 160,
 Becene -k -ler: 160,
 Beceni: 160,
 Beçni/Beçeni Kalesi: 57, 160,
 Bedeni: 2,
 Bedile: 151,
 Bedir Sultan (Bayat): 157,
 Bedirhan Bey: 243,
 Begeşli: 279,
 Begiran, -lı: 284,
 Beğ-Dili: 39, 82, 123, 127, 148, 149, 151, 153,
 186, 204, 208, 245, 259, 268, 278,
 295, 315, 320, 329, 331, 338, 339,
 Beğdüzü: 126,
 Behar: 304,
 Behişlü: 259,

Behram bey (Alköseli): 97.
 Behram bey (Büyükhân): 97.
 Behram Mirza: 324,
 Behram Şah: 241,
 Bekiranlı aşireti: 38, 153, 283, 284, 325, 337,
 Bektaş Bey: 324,
 Bektaşlu: 221,
 Bel Oğlu Örümbek: 284.
 Belencer: 6,
 Belenli Burun Derbendi: 237,
 Belh: 248, 289, 304,
 Bello: 284,
 Bellooğlu Gerko: 284,
 Bellooğlu: 284,
 Belüciistan: 330,
 Benâdik: 246,
 Benan: 136,
 Bendemurat: 160, 166.
 Bend-i Murat: 160, 166.
 Beneklü: 246,
 beng: 245.
 Benli-Ahmet: 246,
 Berçem: 73, 151, 154,
 Berde Sancağı: 308,
 Berhikâni: 309,
 Beri: 161,
 Berne: 115,
 Beroz Amad: 38,
 Bertold Spuler:
 Bes Bala: 281,
 Besni: 6,
 Beş-Bulak: 223,
 Beşogurlar: 240,
 Bey Çayırı: 200,
 Beyazıt: 70, 64, 106, 107, 110, 112, 113,
 Beygiran: 284,
 Beylegan: 75, 78,
 Biaini: 13,
 Bican: 80,
 Biçer İğdiri: 127, 265,
 Bilaloğlu: 80,
 Bilasuvâr: 6,
 Bilge Kağan: 289,
 Billo: 284,
 Bin-Bulak: 223,
 Bingöl: 53,
 Birdi Bik: 294,
 Birikanî: 325,
 Birûni: 7,
 Bistam Çimenliği: 194,
 Bişanlı: 297,

Bitlis: 6, 59, 60,
 Biurakan: 189, 339,
 Bizans -lılar: 3, 41, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53,
 54, 56, 57, 58, 286,
 Boçagçı: 330,
 bog/boğ: 242, 282,
 Bogusak: 58,
 boğa: 242,
 Bolçu Ögüz: 243,
 Bonyak: 246,
 Borçalı: 18, 29, 58, 61, 159, 290,
 Borçalı Çayı: 56, 61,
 Borçalı Türkleri: 48, 170,
 Boroçoğlu: 48, 53,
 Bostan (Ş.Sadi'nin eseri): 8.
 Bostan-Bulak: 161.
 Bostan-ı Kebir: 161.
 Bostanlı: 161.
 Boydalı: 281,
 Boz-aba: 273,
 Boz-Alanğ: 274,
 Boz-Ok -lar: 123, 149, 268, 278,
 Boz-Ulus: 316,
 Bozdoğan: 127, 176, 316,
 Bozkır Kıpçakları: 159,
 Bozkuş: 108.
 Bozok: 263,
 Böcöklü: 263,
 Bögdüz bak. Bügdüz.
 Bögü Kağan: 297,
 Börçegin: 289,
 Bôri: 6, 10,
 bôrk: 222,
 bôrkenek: 222,,
 Bruki aşireti: 108,
 Buda: 71,
 Budak Han: 324,
 Budak-Özü: 243
 Budik: 286,
 Budikâni: 309,
 Buğ/Bug: 10, 37, 38, 242,
 Buğday: 37,
 Buğdayık: 124.
 Buğra Han: 140,
 Buhara: 231, 277,
 bulak: 51,
 Bulak -lar: 205, 207, 252, 255,
 Bulakbaşı: 13, 161, 206,
 Bulakkendi: 206,
 Bulanık: 169, 220, 284,
 Buldan, 132,

Bulgar Türkleri: 18, 62, 137,
 Bulgar -lar: 5, 17, 47, 53,
 Buranlı: 108,
 Burastan: 313,
 Burgut, -lar: 7, 290,
 Burke: 70,
 Burukanlı: 98, 246, 285, 337,
 Buzurg: 38,
 Bügdüz: 32, 73, 123, 125, 211,
 Bürküt: 124.
 Büst: 306,
 Büyük Çağatay: 41.
 Büyük Hun Devleti: 8, 51,
 Büyük Selçuklular: 306,
 Büyük Vedi: 109, 330,

- C -

Cabbaruşağı: 310,
 Cacur: 110.
 Çaçaklı: 167.
 Cad: 285,
 Cadıgıran: 285,
 Cadık: 285,
 Cdık Han: 285,
 Cadıoğlu: 285,
 Caf: 161,
 Caf aşireti: 161, 162,
 Cafer Sadık (Hz.): 91,
 Caferi Mezhebi: 71, 72, 154, 251, 269,
 Caferiye: 72,
 Caflu Dokuzu: 162,
 Çağaloğlu Sinan Paşa: 85,
 Cahuk: 62,
 Cakam: 279,
 Cakat'k: 57,
 Cakev: 278,
 Cala: 57, 287,
 Calayır: 290,
 Cambik Han: 294,
 Camışlı köyü: 1,
 Câmî'al tavarîh: 197,
 Camkıran: 114.
 Çamokanlı (Badıllı): 152,
 Can-Bakur: 170,
 Canderviş: 202, 282,
 Canfeda: 108,
 Can-Keldi: 278,
 Canga Edebiyatı (Mecmua): 284.
 Canhudalı: 189,
 Canik: 80,
 Car Boldı: 278,

Carık: 312,
 Carit: 221,
 Carozluk: 186.
 Caruk: 340,
 Cav: 162,
 Cavakh-et: 169,
 Cavak: 168, 169,
 Cavat: 199, 306, 309,
 Cavdar: 169,
 Cavharî: 220,
 Cavundur: 162,
 Cayık: 4, 16, 17,
 Cebe: 63,
 Cebeçalı köyü: 111,
 Cebrayıl: 231, 331,
 Cebrayı oymağı: 276,
 Ceceklu: 166,
 Cehveng Ağa (Söğütlülü): 97.
 Cekey: 278,
 Celaleddin Harzemşah: 64, 65, 66, 67, 306,
 307,
 Celâleddin Rumî: 59,
 Celali: 84, 98, 192, 286, 287, 288, 300, 311,
 320, 326, 330,
 Celalîlu: 287,
 Celaloğlu: 287,
 Celayir -li: 98, 198, 199, 204, 250, 287, 288,
 292, 302,
 Celayir (Avşar kolu): 279,
 Celayir Dağı: 287,
 Cellabad: 287,
 Cemşid bey (Ayrım): 97,
 Cen-Pagur: 40,
 Cenavulk: 170.
 Cengiz Bey: 109,
 Cennet Ağacı: 204,
 Cennetabad: 109, 190, 212,
 Cenub-î Garbî Kafkas Cum.: 100,
 Cerid Sultan: 292,
 Cerit, -ler: 288, 292, 314,
 Cerit Silsüpur: 82,
 Certler: 288,
 Cevanşir: 88, 179, 231, 329,
 Cevdet Türkay: 180,
 Cevizoğlu H.: 137, 145, 201, 220, 227, 256,
 266, 276,
 Ceyhan: 288,
 Ceyhun: 243, 269,
 Ceyran Düzü: 320,
 Cıbıklı köyü: 290,
 Cıbıklı yaylağı: 290,

Cıbıklı kabilesi (Kıpçak): 290,
 Cıcaklu: 166,
 Cıcıklı: 166,
 Cıçak: 167,
 Cıgınlı: 291,
 Cıkıkanlı: 290,
 Cımıklı: 289, 290, 291,
 cırık/cıng: 162,
 Cırık: 281,
 Cıva: 23, 74, 285, 340,
 Cıvanlı: 163,
 Cıyıklı: 163,
 Cıyıklı: 162,
 Cızak Türk kabilesi: 290,
 Cızak şehri: 290,
 Cızıglar: 290,
 Cızık, -lar: 290, 291,
 Cio-Ekrek: 173,
 Cicerak: 173,
 Çiğrek: 162,
 Cihan-ûmâ: 197,
 Cihangir Zeynaloğlu: 274,
 Cihangirli: 80,
 Cihangirzade İbrahim bey: 98, 100, 101,
 Cihanşah: 73, 78, 80, 81, 303,
 Cigin: 291,
 Cikin: 291,
 Cilo dağı: 175,
 Cimikanlı: 290,
 Cingiz-Han: 7, 19, 63, 71, 226, 256, 282, 289,
 306, 307,
 Cingizli -ler: 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 126,
 202, 236, 281, 287, 319,
 Cizre: 64, 65, 208,
 Claviyo bk. Ruy Gonzales de Claviyo.
 Coçi: 226,
 Coçi Ulusu: 220,
 Colap: 149,
 Colig: 191, 338,
 Comuk: 289,
 Corc: 76,
 Cozig: 291,
 Crapi: 223,
 Crarat: 166, 317,
 Culfa: 36, 88, 206, 269,
 Culik: 291,
 Cumhal Geçidi: 255
 Cumuk: 281, 289,
 Cumukanlı: 291,
 Cunkanlı (Cumukanlı) aşireti: 112, 290,
 Cunni: 1,

Curcan: 155,
Cücen (Apar): 49,
Cülük, ler: 285, 291, 313,

- Ç

Çabaklı: 300,
Çaçaklı: 166,
Çadı: 285,
Çağatay: 169, 220,
Çağatay Han: 283,
Çağrı Bey: 55, 56, 58,
Çakhırlı Yaylası: 164,
Çakırlı: 80, 163,
Çakırtaş: 163,
Çakırlı: 163,
Çakıroğlu: 163,
çal: 159, 336,
Çala: 336,
Çala-Berd: 336,
Çala-Hisar: 336,
Çaldıran: 84, 91, 235, 257,
Çaldıran Ruznâmesi: 84, 180,
Çaldıran Savaşı: 259, 261,
çalı/şalı: 159,
Çalık: 163,
Çalk-ovit: 249,
Çalpala: 97, 226,
Çambarak: 259,
Çamurlu (Aş. ve Yu.): 164, 284,
Çanakale: 22,
Çapanlı: 82,
çar: 164, 166,
çarık: 165, 166,
Çarık-Balı: 165,
Çarık-Bozdağ: 165,
Çarıkmahtutlu: 165,
Çarıkalaşlı: 165,
Çarıkçı: 67, 113, 164, 340,
Çarıkçıkan: 165,
Çarıkaramar: 165,
Çarıkser: 165,
Çarıklar: 165,
Çarsala: 239,
Çaruğ boyu: 164,
Çaruğluk: 303,
Çaruk: 340,
Çaruk Türkleri: 241,
Çarukân: 165,
Çarukluğ: 164,
Çatak: 13,
Çatagıran: 285,

Çav: 162, 169,
Çavat: 168,
Çavdar: 278,
Çavdar-İğdiri obası: 127,
Çavuldur/Çavundur: 123, 126, 127, 162, 169,
Çaybasar: 156, 104,
çebic: 178,
Çekirlü: 163,
Çekli: 278,
Çenaçık: 170,
Çenesdan -lı: 40, 54, 169,
Çenli: 169,
Çepetukh: 169,
Çepni -ler: 80, 82, 123, 217, 221, 314,
Çepni Vilayeti: 217,
Çerağ Sultan: 225, 226,
Çeraklı: 166,
Çerçioğlu: 263,
Çerkeş: 260,
Çerkez Özen: 243,
Çıçaklı: 166,
Çıgırak: 163, 166,
Çığırılı: 291,
Çıldır: 106,
Çıldır Ağcakalası: 57,
Çıldır Gölü: 14, 57,
Çilpaklar: 189,
çır: 164, 166,
Çırak k.: 166,
Çırakbey mh.: 166,
Çıraklar: 166,
Çıraklı: 97, 166,
Çırmazlı: 263,
çi: 176,
Çiçekdağı: 280,
Çiçek Hatun: 167, 216,
Çiçek Salur: 167,
Çiçekler: 167,
Çiçekli: 166,
Çiçeklu Ali Sultan: 167,
Çiftlik: 168,
Çigil: 19, 241,
Çiğandır: 108,
Çiğrek: 163,
Çiki: 315,
Çil: 168, 336,
Çil Oğlan: 168,
Çilehana: 291,
Çilehanlı: 291,
Çiller: 168,
Çilli: 168, 176, 239,

Çilli-Gediği: 70, 221,
 Çiloğlu: 168,
 Çimeli: 292,
 Çimenkent, -li: 262, 291, 292,
 Çimenli: 292,
 Çimkent: 289,
 Çin: 20, 52, 168,
 Çin Maçın: 69,
 Çin Türkistanı: 39,
 Çinçavat: 97, 168, 169, 170,
 Çinçavat Dinli: 170,
 Çinçavat Şivesi: 170,
 Çinliler: 40,
 Çirak: 334,
 Çirek: 163,
 Çirik: 163,
 Çoban (Sulduz boyundan): 73, 252,
 Çobanlı, -lar: 73, 181, 252, 253, 287,
 Çobanoğlu: 181,
 Çoğ: 333,
 Çokdeve Hüseyin Ağa: 325,
 Çokimak: 208,
 Çol: 335, 336,
 Çol Türkleri: 335,
 Çola Kapısı: 335,
 Çolagert: 13, 336,
 Çolaklı: 280, 332,
 Çolay: 335,
 Çomak: 208, 209, 289,
 çomak -eri: 208,
 Çomaklar: 209,
 Çomaklı: 209,
 Çor: 333, 336,
 Çor Deresi: 335,
 Çor-Kapısı: 29,
 Çoruh: 27, 61, 68, 335
 Çoruk b.: 165,
 Çöl: 333, 335, 336, 337,
 Çöl Kuşçu: 231,
 Çöl mevkii: 114,
 Çölegert: 3, 336,
 Çölgi-Az: 335,
 Çöllü: 29, 333,
 Çömukent: 289,
 Çömük: 289,
 Çörgen-is: 246,
 Çu: 50,
 Çu Irmağı: 256,
 Çu-mu-koen: 289,
 Çuğunlu: 291,
 Çukak: 225,

Çukurova: 80, 288,
 Çukur-Sahat: 84,
 Çul: 335, 336,
 Çullar: 335,
 Çullu: 334, 336,
 Çullu Dağı: 335,
 Çullu Dere: 335,
 Çullu Tepe: 335.
 Çumak: 289,
 Çumkan: 309,
 Çumakey: 278,
 Çunkara: 278,
 Çungarya: 143,
 Çur: 333,
 Çure Karçıgay: 124.
 Çure laçın: 124.
 Çurukan: 303,
 Çümük: 289.
 Çürçevüt: 168,

- D -

Dadanlı: 296.
 Dagavaryan: 42,
 Dağ-Han: 29, 123, 327,
 Dağ Kesemen: 318,
 Dağıstan: 141, 227, 243, 286, 333, 335,
 Dağkesen: 202,
 Dahe -ler: 22, 29,
 Damat İbrahim Paşa: 90,
 Damat Kara Mehmet Paşa:
 Danişmend, -lü: 41, 231,
 Dara: 3,
 Darabi: 266,
 Daragarva: 274, 293,
 Darga: 293,
 Dargâ şehri: 293,
 Darğa: 292, 293,
 Darğaçı: 292,
 Darğalı: 292,
 Darğalılar: 292,
 Darius: 22,
 Dariğa: 292,
 Daruga: 292, 293,
 Darugaçı: 292,
 Darûgan-ata: 293,
 Daryus III.: 22,
 Daryal/Daryol geçidi: 16, 27, 49, 192,
 Daş-Almalu: 141,
 Daşbulak: 206,
 Daşir Bagratlıları: 170,
 Daşluca: 262,

Davit II: 61,
 Davit Anhalin: 56,
 Dayakku: 21,
 Dayebulak: 206.
 Dazkırı: 204,
 Dbanis: 247,
 De admistrando Imperio: 234.
 Dede Karkın: 316,
 Dede-Korkut: 31, 260,
 Dede-Korkut Oğuzları: 8, 36,
 Dede-Korkut Kitabı/Oğuznamesi: 29, 133, 167,
 169, 170, 172, 189, 197, 216, 237, 246,
 247, 257, 327,
 Degüines: 40,
 Dehnehalilli: 310,
 Dekkan/Dekken: 155, 307,
 Delhi Sultanlığı: 306, 307,
 Deli Baba: 75,
 Deli Kacar: 197,
 Deli Kuşçu: 231,
 Deliler Köyü: 75,
 Demirçi, -ler: 322, 333,
 Demirçihan: 171,
 Demirhan: 171,
 Demiris-Han: 171,
 Demirkapı-Derbent: 27, 29
 Demirli Karalar: 280,
 Demirsihan: 171,
 Demishan: 171,
 Demizhan: 171,
 Demne: 170.
 dengi: 224,
 Denikin: 112.
 Deniz-Han: 32, 73, 123, 125, 126, 211, 319,
 Derbask: 208,
 Derbend: 2, 16, 19, 47, 49, 59, 70, 75, 78,
 85, 90, 192, 327, 333, 335,
 Derbendnâme: 169,
 Dere-Elegez: 93, 100, 101, 109,
 Dergahkulu Bey (Sarcalı): 329,
 Dersim: 66, 185, 286, 309, 311,
 Dervişeli: 263.
 Dervişîye: 263.
 Deryas: 300,
 Despriyer: 106.
 Deşt-i Kıpçak: 192,
 Deşt-i Mugan: 129,
 Deveci: 294,
 Deveci Türkmenleri: 294,
 Deveciler: 294,
 Deveçi: 231, 322,

Develi, -ler: 109, 294, 295,
 Develi Ömer köyü: 84,
 Develili: 294, 295,
 Dilkıkanlı: 286.
 Dingir Uşağı: 295,
 Dınaklı: 151,
 Dış-Oğuz: 262, 263,
 Dīb Yabgu: 139,
 Dībkeçi: 172,
 Dībekdere: 172,
 Dībekli: 171,
 Dībeklü: 171,
 Dībektaş: 172,
 Dībektaş: mh.: 172,
 Dibsiz: 172,
 Dicle nehri: 4, 21, 22, 27,
 Didarlı: 312,
 Difâ-i: 171,
 Digor: 39, 67, 76,
 Dihistan: 334,
 Dil mintikası: 227,
 Dilaver Paşa: 89,
 Di-Li: 175, 176, 295,
 Dilikanlı: 176, 286, 295, 296,
 Diliki: 176,
 Dilmaçlı -lar: 257,
 Dilmaçoğlu Mehmet Bey: 60,
 Dimaşk: 260,
 Dinik: 286,
 Dinyeper: 281,
 Dip mh.: 172,
 Dip Çepni: 172,
 Dipdede: 172,
 Dipdere: 172,
 Diphisar: 172,
 Dipsiz Göl: 172,
 Diran: 34,
 Direş Deresi: 183.
 Divan: 127,
 Divanu Lügat-it Türk: 240, 243,
 Divin: 34, 39, 54, 56, 57, 60, 62, 63, 64, 65,
 Diyarbakır: 4, 13, 27, 36, 41, 49, 64, 65, 78, 79,
 Dizak: 314, 329,
 Dize: 109,
 Dodanlı: 296,
 Dodurga: 123,
 Doğançalı/Doğuşalı: 158,
 Doğançılı: 158,
 Doğubeyazıt: 31, 36, 67, 74, 286, 287, 295,
 Doğu Türkistan: 229,
 Dokkuzlu: 296, 297,

Dokkuzlu Mehmet: 296,
 Dokuz Cemaati: 297, 298,
 Dokuz-Gur: 296,
 Dokuz Hatun: 297,
 Dokuz-Hun/Hon: 296, 297,
 Dokuz Kabilenin Türkleri: 297,
 Dokuz Ogur, -lar: 240,
 Dokuz-Oğuz, -lar: 139, 296, 297,
 Dokuz-Tatar: 296,
 Dokuz-Uygur: 139, 296,
 Dokuzlu: 292,
 Dokuzpınar dağları: 173.
 Dolabi: 298,
 Dolanlar: 298,
 Dolanlı: 298,
 Dolon: 298,
 Dolap: 221,
 Domanıç: 68,
 Domballı: 263,
 Don n: 5, 17, 50, 253,
 Dongkur: 295.
 Doruga: 293,
 Döger: 80, 82, 123, 212,
 Du-lu: 289,
 Dubanı: 247,
 Dubeyl: 54,
 Duharlu: 80,
 Dulan: 298,
 Dulbo: 295,
 Dulkadırlı, -lar: 82, 157, 252, 266, 279, 292,
 316,
 Dumbulak: 206.
 Dura Beyli: 266,
 Dura-Europos: 49.
 Durabey: 266,
 Durabeyler: 266,
 Durabeyli: 266,
 Durun: 214,
 Durutay Noyan: 41,
 Dünderli: 199,
 Düşenbe: 182,

- E -

Ebdal: 252,
 Eberhard: 175,
 Ebu Cehil: 138,
 Ebu Sait: 78,
 Ebu Şitta: 215,
 Ebu Turab: 266,
 Ebubekir Mirze: 155,
 Ebûl-Evsâr Şâvû: 56, 57,

Ebulhan Dağı: 196,
 Ebulhan Türkmeni: 294,
 Ebumülîmi Horasanî: 52.
 Ebûlgazi Bahadır Han: 32, 74, 160, 184, 193,
 214, 216, 233, 242, 246, 293, 294, 304,
 Ecmiyadzin: 33, 84, 93, 100, 108, 317, 339,
 Edigene: 182,
 Edil (İdil) n: 47,
 Edil (İdil) Bulgarları: 48.
 Edip Yavuz: 12, 175, 284, 286, 309, 311,
 Edip (Astğ): 106.
 Efganistan: 110,
 Efram: 49.
 Efrasyab (Alp-E-Tunga): 18, 20, 22, 182, 184,
 254, 265,
 Eftalit / Eptalit: 49, 221, 251, 303,
 Egdir: 125,
 Eğdir: 125,
 Eğrek: 172, 173,
 Egrekdere: 172,
 Eğri-Öz: 244,
 Eğridir: 316, 340,
 Eğridir Gölü: 210,
 Eğrice: 275,
 Ejder-i Arslan: 146,
 Ekber Avşarı: 280,
 Ekber bey (Ekerekli): 97.
 Ekber bey Ramazanoğlu (Melekli): 98.
 Eken İğdiri: 129,
 Ekerek: 97, 172, 173, 189, 199, 319,
 Ekerek Beyleri: 172,
 Ekrek: 173,
 El Rumiler: 280,
 Elam -lar: 2, 242,
 elat: 274,
 Elazığ: 6,
 Elbeyli: 215,
 Elbistan: 82,
 Elçibey: 218,
 Elegez: 36, 38, 48, 56, 57, 162, 189, 228,
 339,
 Eler: 252, 298,
 Eleşkirt: 39, 67, 84,
 Eleşref Bey: 325,
 Eleşref bey Nesli: 99, 325,
 Elet: 142.
 Elgavart: 132,
 Elhas Bey: 277,
 Eligulu Han: 259,
 Elikhanlar: 297,
 Elimolu: 277,

Eliyanlı: 298,
 Elkaz Mirza: 153,
 Ellar: 298,
 Elmagöl: 174, 326,
 Elmalu: 141,
 Emevi -ler: 52, 306,
 Emince: 174, 193,
 Emindoğanlı: 174.
 Eminhacılı: 174.
 Eminli, -li, -lü: 174.
 Eminoğulları aşireti: 174.
 Emîr Akhur: 247,
 Emir-Ali: 127,
 Emir Aslan Han: 324,
 Emir Bey Ekberzade: 98, 101, 103,
 Emir Bey Musullu: 185,
 Emir Bey II.: 185,
 Emir Çakır: 163,
 Emir-Çoban: 72, 253,
 Emir Güna (Güne): 60, 89, 90, 184, 279, 312,
 Emir İbrahim: 257,
 Emir Kalkan: 260,
 Emir Muhammet Baharlu: 155,
 Emir Timur bak. Timur.
 Emirgân: 90, 184, 279, 312,
 Emirli: 312,
 Emirvar: 312,
 Enil: 242,
 Enmerkar: 145,
 Eraskhaacor: 34,
 Erciş: 66, 206, 211,
 Ercişli Emrah: 82,
 Ercüvan: 81,
 Erdebil: 81, 82, 89, 131, 206, 235, 247, 273,
 274, 280, 293,
 Erdebil Şahsevenleri: 197,
 Erebi Zengi: 340,
 Erebuli: 14,
 Ereğli (Zong.): 6,
 Ereş: 85,
 Ergani: 230,
 Ergenekon Destanı: 55,
 Erhacı: 8, 78, 174,
 Erhacı Piri: 78,
 Erimena: 15,
 Erivan: 65, 77, 106,
 Erivan Hanlığı: 82, 92,
 Erk Kapgan: 49.
 Erke-Bulak: 205,
 Erken Hurri kültürü: 7,
 Ermenek: 199,

Ermeni adı: 3,
 Ermenşah II.: 62.
 Erovantaşat: 29,
 Ersak: 326,
 Ersinek: 254,
 Ersinekin: 254.
 Ersus dağı: 80,
 Ertiş-ögüz: 243,
 Ertöşük Destanı: 177,
 Ertuğrul Gazi: 65, 67, 68, 85, 126, 216,
 Erzen: 60,
 Erzincan: 13, 81, 82,
 Erzurum: 1, 5, 18, 29, 34, 51, 64, 69, 72, 73,
 82, 84, 106, 113, 257,
 Erzurum Kongresi: 110.
 Esâfil: 147,
 Esat Uraz: 24,
 Esen-Eli (Hasan-Eli): 127,
 Eeen-Geldi: 278,
 Eski Oğuzlar: 26, 52, 67, 74, 211, 218,
 Esterabad: 198, 294,
 Eşgâniyan: 25, 35,
 Eşnek, -li: 277, 291, 299,
 Eşref Sevilmiş: 97.
 Eşref Şemseddinov, bak. Ali Eşref.
 Eştâp: 148.
 Evald Banse: 45.
 Evci: 174,
 Evcikuzkışla: 175.
 Evçiler: 174,
 Evciortakışla: 175.
 Evliya Çelebi: 171, 218, 264,
 Eydir: 128, 129,
 Eymirlü: 313,
 Eymür: 82, 123, 127, 292,
 Eymür-Çarık: 165,
 Eymür-Eli: 127,
 Eyyublular: 64,
 Ezdere: 66.

- F -

Fadlün: 60, 64,
 Fahrettin Devletşah: 62, 64.
 Farabi: 220,
 Farasman II.: 29,
 Fars -lar: 30, 52, 53, 69, 198, 231,
 Fars Hamsesi: 156,
 Faruk Sümer: 73, 127, 129, 130, 154, 164,
 167, 184, 263, 266, 275, 285, 317
 Fatih Sultan Mehmet: 105,
 Faustus Bizantiunus: 34, 40, 42, 52,

Fergana: 18, 256
 Ferhad bey (Kağınlı): 97.
 Ferhad Han: 299,
 Ferhat Paşa (Rumeli b.b.): 86,
 Ferhad Uşağı: 299, 300,
 Ferman Eyvazlı: 318,
 Ferzende Armağan: 285,
 Fıraat/Ferhat III.: 26,
 Fıraat IV.: 27,
 Fırat nehri: 4, 21, 22, 28, 49, 67, 68, 105, 243,
 Filibe: 337,
 Filistin: 2, 11, 18, 19,
 Fin-Ugor: 17,
 Firdevsi: 20, 22, 47,
 Firuz Bey: 149, 150, 151,
 Fransızlar: 112.
 Frigler: 17, 24, 44,
 Fulad: 41,,
 Furi -ler: 7, 10,
 Fuzûlî: 157,
 Fuzûlî Divanı: 274,

- G -

ga: 203,
 Gacar, -lar: 196, 198, 199, 200,
 Gacaran: 200,
 Gacer: 196,
 Gaceri -ler: 80, 199,
 Gadim Sevilmiş: 97.
 Gagauz -lar: 61, 140, 191, 217,
 Gagauz Cumhuriyeti: 140,
 Gagavan: 168, 169, 170,
 Gagik: 53,
 Gain: 259,
 Gakh: 286, 326,
 Gakhingiloy: 326,
 Galaça: 202,
 Galatlar: 21,
 Gaman: 177.
 Gamiştala: 203,
 Gamirk: 136,
 Gamo Han: 324,
 gan: 219,
 Gancagalı: 237,
 Gancak: 219,
 Gancagalı (Gancak-Alı): 221, 290,
 Gani: 127,
 Gansak: 219
 Gantsag: 219
 Ganzak (Kenzek): 47, 220, 237

Garaba: 191,
 Garen: 30,
 Garen-Balav: 31,
 Gargun: 315,
 Garjiş: 269,
 Garni çayı: 60, 65,
 Garzan: 135,
 Gav: 175,
 Gav-Çi: 175, 176,
 Gav-Çiğ: 175, 295,
 Gavri nehri: 176.
 Gavur Arki: 75, 78,
 Gazan Han (İlhanlı): 41, 71, 72, 155, 191, 211, 217, 239,
 Gazancılı (boy): 218,
 Gaziler: 97, 132, 247,
 Gazneli Mahmut: 182,
 Gazneliler: 55,
 Gebele: 137, 206,
 Gecer: 199, 200,
 Geda Ali Sultan: 157,
 Gedebeş: 181, 205,
 Gela: 300,
 Gelali: 301, 311,
 Gelgel köyü: 108.
 Gelintaşı: 237,
 gelincik: 145,
 Gelo: 300,
 Geloçi: 301,
 Gelolu: 193, 194, 213, 300, 301,
 Gelturanlı: 190, 194, 301,
 Gember Han (Şamlı): 259,
 Gemberuşağı: 143,
 Gemer: 18,
 Gemerli: 18, 23, 74,
 Gemerek: 18, 285,
 Gemervan: 137,
 Gence: 54, 56, 57, 63, 86,
 Gence Tarihi: 251, 283,
 Gencek: 219,
 General Mayor Şolkonikof: 107.
 Genze: 220,
 Genzek: 219, 220, 237,
 Gerâmpâ: 225, 226,
 Gergep: 314,
 Germab: 206,
 Germesir: 175.
 Germesun: 175.
 Germeşof: 175, 191,
 Georgi: 315,
 Getab: 229,

Getabi: 215,
 Getaşen: 285,
 gev: 175,
 Gev Uşakları: 175,
 Gevan: 175,
 Gevanlı: 175,
 gevar: 175,
 Gevaş: 43, 220,
 Gevond Tarihi: 43, 133,
 Gevra: 176.
 Gevro: 175, 176, 326,
 Gevrol: 176.
 Geybullayev: 298, 327,
 Geyder: 206, 262,
 Geyikli: 180,
 Geykhatu: 71,
 Geyve: 251,
 Gilcai Türkleri: 307,
 Gimir, -lı: 137,
 Gindoobası: 184,
 Gırakh Kesemen: 318,
 Gırğı: 230,
 Giges: 17,
 Gilelu: 300,
 Gilan: 81, 226,
 Gilekli: 219,
 Gilasor: 322,
 Gilasor Kürtleri: 322,
 Giorgi: 56,
 Giorgi II.: 64,
 Giorgi III.: 170,
 Gipy: 327,
 Gobi Çölü: 228,
 Gobustan: 2,
 Gogu: 142,
 Gogalet: 169,
 Gogar: 61, 170,
 Gogaren: 48, 169,
 Go-lo-lu: 301,
 Gomer: 136,
 Gor köyü: 108.
 Gor: 10,
 Goranboy: 217, 281, 322,
 Gori: 90,
 Gorige: 170,
 Goroğlu: 10,
 Gorukhlı: 302,
 Goştamgalı: 218,
 Göbek Sarı: 124.
 Göçer-Kızıklar: 148.
 Göçebe Skythler: 243,

Gödek Ahmet: 81, 176,
 Gödek Bulak: 177.
 Gödek Gobu: 177,
 Gödekler: 177,
 Gödekli k.: 176, 177,
 Gödekli -li: 176,
 göğerti/göğerti/göğre-erdi: 203,
 gök: 177, 178,
 Gök-Han: 29, 79, 123, 248,
 Gök-Kurt: 177,
 Gök ören: 181.
 Gök-Sakallı: 177,
 Gök Tanrı: 203
 Gök Taş Bey: 182,
 gök teke: 177,
 Gök-Türk -ler: 6, 8, 9, 20, 51, 139, 191, 242,
 243, 248, 256, 289, 296, 297,
 gök tüylü kurt: 177,
 gök yeleli atlar: 177,
 gök yeleli kurt: 177,
 Gökahmetli: 276,
 Gökbanıklı: 245,
 Gökçalı: 160, 179,
 Gökçay: 156, 200, 212,
 Gökçe: 177, 178, 180, 181,
 Gökçe Alı: 182,
 Gökçe Avşarı: 280,
 Gökçe Bey: 180,
 Gökçe Çam: 181,
 Gökçe Dağ: 180,
 Gökçe deniz: 79,
 Gökçe-eli: 177, 181,
 Gökçe Eren: 181,
 Gökçe Evhad: 181.
 Gökçe Göl: 13, 14, 26, 41, 55, 73, 81, 156,
 165, 181, 206, 209, 259, 321,
 Gökçe Han: 178, 179,
 Gökçe İnehan: 181.
 Gökçe Kaya: 182,
 Gökçe Öğük: 181.
 Gökçe Pınar: 181.
 Gökçe Sancağı: 181,
 Gökçe Tav: 182,
 Gökçe Viran: 180, 181,
 Gökçe Yurdu: 177,
 Gökçe Ziyaret: 181.
 Gökçeafşarı: 181,
 Gökçealılı: 181,
 Gökçeyaymetli: 181,
 Gökçebegülü: 180,
 Gökçebulak: 180, 182, 206, 207,

- Gökçedündarlı: 181.
 Gökçeli köyü: 3, 177,
 Gökçeli: 181,
 Gökçelu: 180, 182,
 Gökçemağaralı: 181.
 Gökçeoba: 180,
 Gökçeöğük: 181,
 Göklen: 159, 226, 231, 245,
 Göklü: 177,
 Göksekü: 256,
 Göktaş: 133, 182,
 Gölali: 300, 311,
 Göleli: 300,
 gölge: 233.
 Göllüce: 187,
 Gölolu: 300,
 Görenboyahmetli: 276,
 Görgen: 198,
 Görgi III.: 62,
 göy: 181,
 Göyağaç: 182, 205,
 Göyalı: 181,
 Göybulak: 181, 182, 206,
 Göyce Sultan: 182,
 Göyçay: 198,
 Göyçe: 181,
 Göydağ: 181,
 Göydaş: 182,
 Göydere: 181,
 Göyeli: 181,
 göyverti: 181,
 Göygöl: 181,
 Göyyal: 335,
 Gözeyli: 302,
 Grabar: 305,
 Gregor: 44, 46,
 Gregoryen: 12, 31, 42, 43, 46, 211,
 Gregoryen Oğuzlar: 61,
 Grigor (Abhaz Meliki): 64.
 Guba: 198,
 Gubahalilli: 310,
 Gulam Hüseyin Beğdili: 151,
 gun/hun: 236,
 Gunda: 184,
 Gundi Oğlu Polat: 184,
 Gundo: 184, 236,
 Gunkalet: 184,
 Guntjurk: 184,
 Guntu: 184,
 Gur: 9, 12, 304,
 Gur Dağları: 8,
 Gur-Man: 9,
 Guriyan: 194,
 Gurlar: 8,
 Gurgan: 335,
 Guz: 139, 233,
 Güç-Doğan: 232,
 Güç-Doğdu: 232,
 Gücükli: 263,
 Gülâ Uruğu: 229, 300,
 Güla-eli: 300,
 Gülabı Komu: 186,
 Gülabı Uşağı: 185, 186,
 Gülabi: 185, 186, 300, 302,
 Gülabi Bey: 185, 186, 323,
 Gülabi Bey Camii: 185,
 Gülabidüz: 186.
 Gülabiler: 186,
 Gülâblı: 185, 186,
 Gülaflı: 302,
 Gülalı: 186, 229
 Gülderviş: 162,
 Güleli: 301,
 Güllü Cevhirağa: 99, 250, 325,
 Güllüce: 186, 187,
 Güllüce-Mollagemer: 330,
 Güllüzaroğlu: 245, 250, 325,
 Gülnar: 127,
 Gülpınar: 186,
 Gümrü: 14, 18, 93, 100, 101, 110, 111, 113,
 115, 116, 118, 165,
 Gümülcine: 237,
 Gün-Han: 123, 139, 157,
 Günce: 221,
 Günçalı: 159,
 Gündo: 184,
 Gündoğdu: 67, 68,
 Gündoğuş: 6,
 Gündoober: 184,
 Gündüz: 67,
 Gündüzlü Afsus: 82,
 Gündüzlü Avşarı: 279,
 Güney: 209,
 Güney Sibiryı: 204,
 Güney Türkistan: 142,
 Güneykent: 209,
 Güngörmez: 187, 214, 253,
 Güngörmez Deresi: 224, 262,
 Günün oğlu: 263,
 Gürbulak: 206,
 Gürcistan Bagradıları: 57,
 Gürcü: 54,

Gürer: 263,
Gürgen: 334,
güz: 233,
Güzkanân: 306,

- H -

Habib bin Müsleme: 51.
Habur Çayı: 4,
Hacı-Hamzalı: 127,
Hacı Hasan (Alköseli): 97,
Hacı Hüseyin (Ekerekli): 97.
Hacı İlyas: 109.
Hacı İmamalı: 302,
Hacı Lalalu: 235,
Hacı Mamalı: 302,
Hacı Musa (Tekaltılı): 97.
Hacı Ömer Şark: 283,
Hacı-Tuğay: 41,
Hacı Üveysi: 157,
Hacı Zekeriyya: 148.
Hacıağa: 187,
Hacıağa Çiftliği: 187,
Hacıbayram: 111, 114, 132,
Hacılı: 80, 174, 209, 212, 221, 292,
Hacıkasımlı: 318,
Hacıyalı: 284,
Haçardriyan A.: 45.
Haçeri: 192,
Haçinli: 212, 322,
Hadımlı: 187,
Hadriyan: 29,
Haenisch: 262,
Khakan-ı Çin: 169,
Hakaniye: 297,
Hak Kulu: 229,
Hakas: 204, 301,
Hakeri: 173,
Hakkari: 105.
Hakmemmet: 188, 199, 213,
Hakveyis: 49, 188,
hal: 309,
Halacistan: 306,
Halaç, -lar: 201, 303, 304, 306, 307, 308, 315,
320, 340.
Khaladayı: 305,
Khalatrı: 305,
Haldia: 16,
Halep: 89, 137, 181, 207,
Halep Türkmenleri: 82, 266, 274, 288, 294,
Halfeli: 189, 190,

Halfeti: 7,
Halhal: 206, 296,
Hali: 309,
Halifeganlı: 309,
Halifegaca: 309,
Halîfelu: 308,
Halifereddin: 309,
Halıkanlı: 286, 309, 310,
Halil Efendi (Yüzbaşı): 106, 109.
Halil Han (Avşarlı): 310,
Halil Paşa: 89,
Halil Sultan (Silsüpür Cerid): 288,
Halilabadlı: 310,
Haliluşağı: 310,
Halilli: 310,
Halkalı: 109,
Khalpavut: 249,
Halsalı: 74, 262,
Hamdullah Kazvini: 293,
Hamidiye Alayları: 326,
Hamit Hun: 160, 191, 192, 286, 300, 301,
Hamit Sancağı: 195,
Hamse: 155,
Hamurkesen: 108, 190,
Hamzalı: 127,
Hamza-Hacılı: 127, 209,
Hamza Mirza: 87, 88,
Han Geldi: 278,
Han Mezarı: 16.
Han Veli Bey (Baharlı): 155,
Hana beğliği: 4,
Hanago: 190, 240,
Hanago Çayı: 244,
Han Baba Bey: 324,
Handar: 109,
Handar Sultan: 324,
Handeris: 173,
Handerviş: 173,
Hanegâh: 191,
Hânezek: 220,
Hanlar bey (Ayrımlı): 97.
Hanname: 136,
Hannes Skulud: 40.
Haong-hu: 190, 240, 243,
Haraba: 108, 191, 283,
Haraba Perçinis: 191,
Harabe (Erivan'da):
Harappa harabeleri: 1,
Harezmi: 65, 277, 291, 293,
Harezmi Bayatları: 158.
Harezmi -ler: 64, 66,

- Harezmşâh, bk. Celseddin.
 Harmandöven: 191,
 Harminap: 24,
 Harput: 79, 131,
 Harran: 274,
 Kharru: 6,
 Haruni: 162,
 Harvanak: 206,
 Harzemşâh, -lar: 199,
 Hasan Ağa (Güllüceli): 97,
 Hasan Ali bey (Kara-Koyunlu): 78,
 Hasan-Eli: 127,
 Hasan Han: 191,
 Hasanhan: 191, 309,
 Hasanhanlı Türkmenleri: 191, 192, 311,
 Hasankale: 108, 113,
 Hasankent: 192,
 Hasenan Türkmenleri: 311,
 Hasasuran: 309,
 Haşer: 192,
 Haşeri: 192, 273,
 Hatay: 2,
 Hatice Begüm Hatun: 81,
 Hattiler: 11, 14,
 Hatun Arki: 109, 283,
 Hatun, -İli: 196,
 Hay: 3, 12, 24, 25, 31, 35, 42, 44, 45, 46,
 Hayastan: 3, 12, 24, 44, 45,
 Hayat Ağacı: 204,
 Haydar Çelebi Ruznamesi: 235, 294,
 Haydar Dağı: 183,
 Haydaranlı: 311,
 Haydarlu (Baharlı): 156,
 Hayırbeyli: 111, 132,
 Hayk: 24,
 Hayri Başbuğ: 287,
 Hazar -lar: 6, 12, 29, 48, 51, 52, 53, 137, 169,
 196, 197, 320, 333, 335,
 Hazar Denizi: 16, 18, 26, 55, 127, 164, 216,
 240, 243, 286, 291, 335,
 Hazar Kırallığı: 25,
 Hazar Ötesi Türkmenleri: 126, 127, 151, 216,
 245,
 Hazar Ulusu: 183,
 Hazar Ülkeleri: 56,
 Hazari/Khazari: 259,
 Khazarlar: 169,
 Hazut: 241,
 Khel-Babırakan: 327,
 Khelec: 308,
 hel: 39,
 Hel Dağları: 309,
 Kheleç dağı: 308,
 Heleflî: 190,
 Helikanlı: 300,
 Hellen medeniyeti: 44,
 Helyanlı: 325,
 Hemedan: 24, 25, 28, 73, 74, 75, 78,
 Hemid: 27,
 Herakleios: 47, 169,
 Herat: 194, 258, 328,
 Herodot: 4, 16, 18, 19, 20, 22, 142, 326,
 Heyder Baba: 74,
 Heyderanlı: 311,
 Heyırbeyli: 132,
 Khıdayı: 305,
 Hıdır, -lı: 193,
 Hıdır Baba: 193,
 Hıdır Bey: 193,
 Hıdır Bey Kürtleri: 193,
 Hıdır Fakih: 193,
 Hıdır Kethuda: 193,
 Hıdır Sadıklı: 193,
 Hıdır Surlu: 193,
 Hıdır Şeyhli: 193,
 Hıdırlı: 168,
 Hınıs: 6, 13,
 Hir: 206,
 Khıram çayı: 57, 246,
 Hırvatlar: 234,
 Hitay, -lar: 319,
 Hitay Devleti: 139,
 Khız: 320, 321,
 Khızan: 320,
 Hızır: 177, 193, 196,
 Hızır Bey: 193,
 Hızır Çora: 193,
 Khızır-Eli: 193,
 Hızır İli: 193,
 Hızır Paşa: 86,
 Hızırlar: 193,
 Hızırlı: 193,
 Hilmi Bey: 110,
 Himyar: 52,
 Hindistan: 1, 52,
 Hindikuş: 42,
 Khirbek-Kerek kültürü: 11,
 Hititler: 6,
 Hiung-nu: 190, 240,
 Hiyung-Nu: 183,
 Hoang-ho: 191,
 Hoang-nu: 191,

Hoca Ekid Efendi (Müftü): 99.
 Hoca Hacılı: 80,
 Hoca Yakuti: 72,
 Hoca Peyhas: 193,
 Hoçuvan: 245,
 Hohannes VI. (Katolikos): 201,
 Homeros: 15,
 Hommel: 2, 3,
 Hon (koyun): 79,
 Hor: 6,
 Horasan: 22, 25, 27, 30, 46, 55, 68, 78, 79,
 90, 154, 158, 185, 193, 194, 197, 198,
 205, 216, 247, 258, 282, 289, 300, 304,
 Horasan-Amîd: 58,
 Horasan Bayatları: 158,
 Horenli Movses: 20, 24, 25, 26, 34, 38, 40,
 42,
 Hori: 7,
 Hori-Tomatlar: 7,
 Horit: 6,
 Horum: 114,
 Horzum-lu-lar: 66, 180,
 Hosrov Bey (Celali reisi): 286,
 Hosrov (Khosrov): 29, 30, 33,
 Hosrov I.: 29, 30, 31, 32, 219,
 Hosrov II.: 33
 Hosrov III.: 34,
 Hoşgenap: 74,
 Hoşhaber: 113, 194,
 Hoşhaber Han (Şamlu): 194,
 Hoy: 54, 74, 88, 205, 212,
 Hoylular: 311,
 Hubden Özen: 243,
 Hubschamann: 40,
 Hui-hular: 139,
 Humay: 124.
 Hun, -lar: 7, 20, 48, 49, 50, 183, 190, 230,
 230, 235, 240, 319, 333, 335,
 Hun-Bulak: 230,
 Hun İmparatorluğu/Devleti: 5, 240,
 Hunderis: 218,
 Hunut: 201,
 Khunan: 183,
 Khuri: 7,
 Hurand: 206
 Huri k.: 13.
 Hurri -ler: 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13,
 Huru k.: 13.
 Hurufî Tarikati: 189, 288,
 Huşun: 339,
 Huttal Türkleri: 9,

Huzistan: 279,
 Hükûmet-i Osmâniyye: 104.
 Hülâgü: 69, 70, 73,
 Hüloylu: 187,
 Hüsameddin Hızır: 65, 66, 67,
 Hüsameddin İsa: 66,
 Hüseyin (Hz.): 85,
 Hüseyin Ali Bey: 157,
 Hüseyin Baydar: 97,
 Hüseyin Baykara: 155,
 Hüseyin Bey Lele (Şamlı): 258,
 Hüseyin Cahit Yalçın: 13,
 Hüseyin Kulu: 229,
 Hüseyneklü: 254,
 Hüseyinli Karacaören: 280,
 Hüsrev (Antep beyi): 84,

- I -

Iğdır: 125.
 Iğdır: 125,
 Iğdır Korganı: 57, 75, 77, 128,
 Iğdır Nova: 78, 128,
 İlak-Koca: 39,
 İlgin: 196,
 İlan: 146.
 İlang: 146,
 İlung: 146,
 İnak bey. bak. Anak.
 İoannes Smbat: 53.
 İpar: 320,
 Irak Selçukluları: 64,
 Isık-göl: 50,
 İstakhr: 30,
 Işıklar: 262, 311, 319,
 İuliamos: 46.
 İwacık: 32,

- İ -

İberia: 28, 57, 320,
 İbiske: 281,
 İbn Batuta: 188,
 İbn ül-Ezrak: 64,
 İbn Haldun: 315,
 İbrahim (Sürmeli emiri): 62, 64,
 İbrahim Hacılı: 174,
 İbrahim Han: 329,
 İbrahim Peçevi: 87,
 İbrahim Yinal: 55,
 İç-el/İl: 126, 127, 128, 165,
 İç-Oğuz: 257,
 İdil: 252,

- İdil-Özü: 339,
İdris Sevilmiş: 97,
İdris Türkan: 97,
İfraz-ı Zulkadiriye: 231,
İgbig: 193,
İgdir: 123, 125,
İgirmidörtlü: 82,
İğdir b.: 123, 125,
İğdir Hasan: 128,
İğdir Hisarı: 130,
İğdir-Mava: 128, 281, 323,
İğdir Nova: 128, 323,
İğdirli (İğdirli) Türkmenleri: 127,
İğdir Virânı: 129,
İlanlı: 194,
İlanlı Kuyu: 194,
İlanlıca: 194,
İlbeyli Türkmenleri: 214,
İldeniz: 61, 64,
İlhanlı -lar: 41, 53, 69, 70, 73, 74, 79, 131,
190, 191, 216, 244, 252, 281, 283, 287,
292, 319, 293,
İli n: 50,
İmam-ı Azam Ebu Haife: 306,
İmam Cafer Sadık: 90,
İmam Cafer Mezhebi: 91,
İmam Muhammed Bağır: 173,
İmadeddin Zengi: 279, 339,
İmamkulu: 229,
İmamkulu Han (Gence Hanı): 86, 87,
İmamkulu Sultan (Acirli): 274,
İmanlı Avşarı: 82, 279, 317,
İmaret: 68, 142,
İmir: 312,
İmir Affan: 312,
İmir Çarık: 312,
İmir Didarlı: 312,
İmir Hacı Bayram: 312,
İmir Karagöz: 312,
İmir Türkmanı: 312,
İmir Uşağı: 127,
İmirali: 312
İmirballı: 312,
İmirçarık: 312,
İmirdindarlı: 312,
İmirfakihli: 312,
İmirga, -lu: 312,
İmirler: 312,
İmirli: 127, 279, 312,
İmirli Yörüğü: 312,
İmirlihan: 312,
İmirşahlı: 312,
İmirtoğan: 312,
İmiryaman: 312,
İmirze, -li: 312,
İmreli: 312,
İnallı: 80, 259,
İnanlı (Avşarlı): 279,
İnaç, (Rey emiri): 64,
İnce: 10, 194, 195,
İnce Cemaati: 195,
İnce Deresi: 195,
İncesu: 97, 108, 195,
İncil: 46,
İndo-Avrupa: 6,
İndus: 25,
İnğir: 312.
İrtiş n.: 5, 243,
İsa (Hz.): 33,
İsa Bey: 324,
İsaklı: 184,
İsfahan: 312,
İskender (Büyük): 22, 35, 44, 170, 243, 247,
326, 328,
İskender Beğ (Türkmen): 157,
İskit -ler: 16, 19, 42, 256,
İslâmköy: 195, 302,
İsmail Hakkı Danişmend: 54,
İsmail Han (Bayat): 158,
İsmailhanlı (Baharlı): 156,
İsmail Mızı-Ulu: 2, 16, 324,
İsmail Mirza: 324,
İsmayilli: 19, 220,
İsmil: 237,
İspanyol Kralı: 126,
İspir: 6, 61, 169,
İstek: 278,
İşguzai: 16, 42
İşim ırmağı: 5,
İşpuini: 13,
İstahri: 321,
İt-aba: 273,
İt-Barak: 160,
İt-Becene: 160,
İtelgü: 124.
İtil n.: 4, 5, 16, 17,
İttihad-ı İslâm Cemiyeti: 171.
İttihad-ı Millet Fırkası: 102.
İvane: 65,
İyikgöl: 237.
İzzeddin Saltuk: 64.
İzzeddin II.: 82,

- J -

Jean Babtiste Tavernier: 60, 143,
 Jean Catholicos: 25.
 Jozep Von Hammer: 85,
 Juan-Juan: 50,

- K -

ka: 203,
 Kabah: 195, 196,
 Kabahlu: 196,
 Kabahtepe: 196,
 Kabak: 196,
 Kabaklı Çayı: 133,
 Kabaklı Pınarı: 196,
 Kabanüklü: 245,
 Kabar: 5,
 Kabele: 85,
 Kabil: 306, 307,
 Kabuklu: 263,
 Kacar: 196,
 Kacar, -lar: 80, 82, 92, 197, 198, 200,
 Kacar-Bayat: 158, 199,
 Kacar-Doğanşalı: 196,
 Kacaran: 200,
 Kacarlı: 200,
 Kacer: 199,
 Kacer-Tokhanşalı: 158,
 Kaça-Kaç: 32, 103.
 Kaçak Kerem: 318,
 Kaçan: 278,
 Kaçar, -lar: 199, 200,
 Kaçar Ağıl: 199,
 Kaçar Değirmeni: 199,
 Kaçar Uşağı: 200,
 Kaçar, -lar: 158, 198, 273,
 Kaçar-ı Küçük: 199,
 Kaçarlı: 157, 199,
 Kaçer: 197, 200,
 Kadı: 200,
 Kadıkışlak: 299,
 Kadıköy: 200,
 Kadılı: 200,
 Kadri Kemal Kop: 286,
 Kafesoğlu, İ.: 5, 199,
 Kafirköy: 195,
 Kafkaski Kalender: 128, 131, 224,
 Kağın: 201,
 Kağındak: 201,
 Kağıns: 201,

Kağızman: 1, 6, 38, 39, 64, 66, 67, 77, 97,
 103, 107, 109, 110, 114, 117, 248,
 Kağızman Deresi: 56,
 Kağun: 201,
 Kaket: 204,
 Kakh: 235,
 Kakhet: 170, 283,
 Kakhet Gürcüleri: 283
 Kalaç: 201, 202, 303, 303, 305, 307,
 Kalaç Ahmetli: 380,
 Kalaç Yeli: 305,
 Kalaça: 201, 202, 282,
 Kalaçlı: 202, 305,
 kalafa: 223,
 Kalafalık: 224,
 Kalalı: 263,
 Kalarcet: 305,
 Kalarç: 305,
 Kalarzen: 305,
 Kalaşlı: 202,
 Kalender Çelebi isyanı: 297,
 Kalenderoğlu isyanı: 166,
 Kalimino: 204.
 Kalinina: 273,
 Kalkolitik kültürü: 11,
 Kalmamsır: 185,
 Kalmuk, -lar: 127, 139, 178,
 Kalt: 54,
 Kam: 39,
 Kaman: 280, 316,
 Kamar Uşağı: 136,
 Kamar Veran: 137,
 Kamari: 137,
 Kamarlı: 136, 137, 205, 259,
 Kamarvan: 137,
 Kambar: 137,
 Kamber Ali Benanyari: 98,
 Kamer: 137,
 Kamariye: 137,
 Kamerli: 98, 99, 100, 101, 108, 109, 137, 293,
 296, 313,
 Kamiş: 202
 Kamiş Kut: 203,
 Kamişçık: 202,
 Kamişlar: 202,
 Kamişlı: 97, 202, 203, 280,
 Kamişlı Burnu: 203,
 Kamişlı öz: 203, 243,
 Kamişlı Yurdu: 202,
 Kamişlızır: 203,
 Kamişvan: 203,

Kamişlı: 203,
 Kamo: 301,
 Kam-sar: 34, 39,
 Kamsarakan: 34, 38, 39, 248, 328,
 Kamus-u Osmani: 174,
 Kamzak: 220,
 Kan-Çora: 234,
 Kan-Duralı: 265,
 kan-sag: 219,
 Kanaçul: 296,
 Kancagalı: 320,
 Kancak: 219, 220,
 Kancak Şahastan: 219,
 Kancaliyye: 211,
 Kandıra: 6, 265,
 Kang: 201,
 Kangar: 201,
 Kangıldı: 278,
 Kanglı, -lar: 197, 201, 290,
 Kağ: 201,
 Kağılar: 201,
 Kanklı: 201, 303,
 Kanlı Ülkesi: 334,
 Kansak: 219,
 Kansu Gavri: 176,
 Kantemircilü: 156,
 Kanza Bey: 221,
 Kanzak: 219,
 Kânzık: 220,
 Kapadokya: 35,
 Kapağan-Kağan: 289,
 Kapı Altı Haslatı: 227,
 Kapı Kulu Askeri: 228,
 Kaplan-Doğan: 179,
 Kaplum-bağa: 37,
 Kapulu Karaderbend: 27,
 kara: 158, 314,
 Kara-Ağaç: 151, 203, 204,
 Kara-Ağaç Nogayları: 204,
 Kara-Ağaç: 204,
 Kara Bala: 281,
 Kara Balasagun: 297,
 Kara-Bayatlar: 158,
 Kara-Budun: 158,
 Kara-Bulak: 50, 97, 108, 118, 158, 205, 206,
 207, 223, 230, 252,
 Kara-Daşlı Türkmenleri: 214,
 Kara-Evli: 123, 157,
 Kara Gazi Beg: 266,
 Kara-Guzz: 205,
 Kara Hacılı: 174, 209, 210,

Kara Hamza (Ak-Koyunlu): 313,
 Kara-Hamzalı: 127, 313,
 Kara Han: 72, 178, 179, 314,
 Kara-Hanlı: 275,
 Kara-Hasanlı: 288,
 Kara-Hazar: 138,
 Kara Hisar: 128, 210,
 Kara-Hun: 49, 188,
 Kara İsliler: 294,
 Kara Kasım: 318,
 Kara-Keçili: 296,
 Kara-Kese: 278,
 Kara-Kisek: 278,
 Kara-Koca: 31,
 Kara Kona: 184,
 Kara-Konak: 211,
 Kara-Kosa: 139,
 Kara-Korum: 69,
 Kara-Koyun köyü: 73, 211, 276,
 Kara-Koyunlu -lar: 41, 71, 72, 73, 78, 80, 81,
 131, 212, 213, 302, 303,
 Kara-Koyunlu Devleti: 69, 82,
 Kara-Köse: 278,
 Kara-Kul: 269,
 Kara-Kuşcu: 231,
 Kara Mehmet: 73, 188,
 Kara-Oğuz: 205,
 Kara Osman: 279, 302,
 Kara Şeyhlu Durabeyli: 266,
 Kara-Şur: 334,
 Kara-Ulus: 212, 288, 311, 314,
 Kara-Viran: 208,
 Kara-Yazı: 283, 320,
 Kara-Yığaç: 241,
 Kara Yusuf: 336,
 Kara Yülük Osman: 79, 291,
 Karaağaç, -lu: 204, 340,
 Kraraağaç Dağları: 204,
 Karabaçlı: 108,
 Karabağ: 27, 41, 48, 81, 82, 86,
 Karabibili: 263,
 Karaca-Koyunlu: 336,
 Karacaören: 128, 160, 207,
 Karacaviran: 151, 207, 208,
 Karaca İlyas: 314,
 Karaçalı: 135,
 Karaçay -lar: 2, 17,
 Karaçöp: 178,
 Karadağ -lı: 82, 111, 115, 313,
 Karadeniz: 26,
 Karadibek: 172,

Karahamzalar Türkmenleri: 313,
 Karagas: 204,
 kar(a)gış: 135.
 Karagöl: 113,
 Karagüne: 209,
 Karagüney: 209,
 Karagüneyobası: 209,
 Karahaglar: 60,
 Karahanlı Türkleri: 241,
 Karahanlılar: 297, 297,
 Karakancalı: 211,
 Karakeçili Türkmenleri: 126, 172, 338,
 Karakoyunlu ilçesi: 3, 73, 211, 337,
 Karaköse: 139, 316,
 Karaköy: 109.
 Karakula: 229,
 Karakurt: 108,
 Karakurum: 287,
 Karakuş: 309,
 Karakuyu: 213,
 Karakuzey: 209,
 Karalar: 114, 280, 314,
 Karalar Ceridi: 314,
 Karaman: 80, 84, 215, 237, 286, 299,
 Karaman-lu: 82, 299,
 Karamanoğlu: 63,
 Karamehmet oymağı: 278,
 Karanlık: 149, 214,
 Karanlık Dere: 214,
 Karanman: 242,
 Karaobalı: 263,
 Karaören: 160
 Karapapak: 58, 92, 168, 202,
 Karapça: 290,
 Karapınar: 237,
 Karasakal: 278,
 Karasu: 49, 314,
 Karasu Irmağı: 217, 331,
 Karataş: 133, 214, 215, 241,
 Karayazı: 336,
 Karçığay: 124.
 Karen Arsaklıları: 39,
 Karen Pahlav: 34, 38,
 Kargabazar: 314,
 Kargabazarlı: 314,
 Kârgâflı: 74, 262, 314,
 Kargalı: 294: 294,
 kargamak: 135,
 Kargin: 280,
 Kargin Kızıközü: 316,
 Kargin Selimağa: 316,

Kargin Yenice: 280, 316,
 Karginmeşe: 280, 316,
 kargış: 135,
 Karğu: 124.
 Kari-Kiçit: 193,
 Kari-Taş: 127,
 Karikan: 316,
 Karkin (Karkhun) -lu: 49, 74, 123, 149, 158,
 165, 189, 241, 262, 278, 304, 305, 315, 316, 317,
 Karkhun (aşaağı) köyü: 49,
 Karkhun (Yukarı) köyü: 49,
 Karkınıt: 315,
 Karkıntes: 315,
 Karluk -lar: 220, 303,
 Karmakçı: 281,
 Karmış Bay: 236, 246,
 Karmir-Bulur: 15,
 Karmir Gyuk: 301,
 Kars: 5, 18, 23, 26, 47, 62, 64, 65, 67, 71,
 73, 75, 100, 105, 106, 116, 117,
 Kars Çayı: 110,
 Kars-ı Meraş: 174,
 Karsak -lu: 71, 82, 169, 249,
 Karşı İli: 204,
 Kartaca: 23,
 Kartel: 320,
 Kartel kronikleri: 246,
 Kartel Gürcüleri: 283,
 Kartelli: 54,
 Kartli: 12, 54,
 Kartuni: 252,
 Kartutan: 215,
 kas: 139,
 Kasar: 138,
 Kasıkür: 278,
 Kasım Bey (Şiraz Valisi): 318,
 Kasım Han: 317,
 Kasım Sultan (İmanlu): 317,
 Kasımbeyli: 310,
 Kasımcı: 215,
 Kasımkışlaklı: 318,
 Kasımlı: 215, 222, 279, 317, 318,
 Kasımlı Avşar: 317,
 Kasımuşağı: 215,
 Kaspi: 243,
 Kasr-ı Şirin: 162,
 Kassit: 139,
 Kaş: 128,
 Kaşan: 324,
 Kaşga: 193,
 Kaşga Çora: 294,

- Kaşgar: 18, 220, 221,
 Kaşgai -ler: 127,
 Kaşgar: 165, 229,
 Kaşgay Türkleri: 282, 307, 336,
 Katır-Oluğu: 215,
 Katırcı: 320,
 Katırlı: 215,
 Katip Çelebi: 168,
 Kavaklu: 216,
 Kavaktepe: 216,
 Kavaş: 43.
 Kaya-Haraba: 191, 216,
 Kaya Kışlak: 216,
 Kayalı: 216,
 Kayalı Pınar: 216,
 Kayı-lar: 65, 67, 68, 85, 123, 126, 127, 139,
 157, 216, 257, 310, 322,
 Kayı Harabesi: 216,
 Kayıglı: 257,
 Kaylı: 254,
 Kayseri: 4, 33,
 Kaz-Han: 140,
 Kazak şehri: 181,
 Kazak -lar: 58, 61, 277,
 Kazak Çayı: 189,
 Kazakistan: 140, 205, 284,
 Kazan: 217, 278,
 Kazan-Bulak: 206,
 Kazan Han (Salur): 8, 48, 133, 167, 290,
 Kazan Kulağı: 217,
 Kazan Zami: 217,
 Kazancı: 108, 216, 217,
 Kazancık: 216,
 Kazancılar: 217,
 Kazanlı: 217,
 Kazar -lar: 5, 61, 138, 140,
 Kazbek Dağı: 227,
 Kazım Karabekir: 106, 108, 109, 110, 112, 113,
 114, 115, 116, 227, 322,
 Kazımlı: 318
 Kazin: 262,
 Kazkoparan: 218,
 Kazlı: 221,
 Kazzaz: 313,
 Keçelani: 309,
 Keçeli: 286,
 Keçeraylı: 113.
 Keçiören: 249,
 Kedegara: 162, 244,
 Kef Kalesi: 15.
 Kel Halifeli: 309,
 kelek: 218, 219,
 Kelek Vıranı: 218,
 Kelekci: 219,
 Keleki: 218,
 Keleki Kalası: 218,
 Kelekli: 218,
 Kelhur: 277,
 Kelkit: 80,
 Kellehemo: 239,
 Kemah: 13,
 Kemçik: 241,
 Kemerli: 137,
 Kencek: 220,
 Kencine: 220, 221,
 Kençek: 219,
 Kençek Sençir: 219,
 Kenger -li: 197, 200, 201, 334,
 Kent Türkleri: 289,
 Kenze: 220,
 Kenzek: 47, 219, 220, 237,
 Kerak: 11,
 Kerametlu: 259,
 Keraş: 174,
 Kerbelâ: 85,
 Kerem bey (Güneş): 97, 98, 189,
 Kerempâ: 225,
 Keremüddin: 62, 64,
 Kerim Arki (Erivan'da): 108,
 Kerimli: 156,
 Kerkük: 157,
 Kersetaş: 215,
 Kerson: 315,
 Kert: 8,
 Kervansaray: 60, 67, 221, 239,
 Keskollu: 286,
 Kesemen: 318,
 Kesikkümbet: 84.
 Keşan: 307,
 Keşişkendi: 109.
 Keşmir: 304,
 Ket: 226,
 Ketai: 226,
 Kete: 226,
 Keyaksar: 15,
 Keyâniyân: 30,
 Keyhüsrev: 20,
 Keykhatu: 70,
 Khalt: 12,
 Kıbrıs: 210,
 Kılıç Özü: 243,
 Kılıçlı: 97, 221, 222,

- Kılıçlı Kürdü: 221,
 Kılıçlı Türkmeni: 221,
 Kınık: 32, 73, 82, 123, 125, 126, 319,
 Kinyas Kartal: 285,
 Kıpçak -lar: 33, 41, 46, 48, 50, 54, 58, 59, 61,
 63, 64, 65, 75, 76, 130, 283, 303,
 Kıpçak Atabey hanedanı: 248,
 Kıpçak Bozkırı: 248,
 Kıpçak Ülkesi: 79,
 kırac, -lı: 222,
 Kırac: 222, 223,
 Kıracbağı: 222,
 Kıran ışıklar: 319,
 Kıran oba: 319,
 Kıran Uşağı: 319,
 Kıranca: 319,
 Kırancalu: 319,
 Kırancıklı: 318,
 Kıraneli: 319,
 Kıranfâzil: 319,
 Kıranlı: 319,
 Kıranşa: 319,
 Kırantalu: 319,
 Kırışlı: 222,
 Kırgı: 230,
 Kırgız -lar: 7, 9, 177, 202, 231, 290,
 Kırgızistan: 205,
 Kırım: 134, 137, 213,
 Kırıntı Kürtleri: 146,
 Kırk: 290,
 Kırk-Bulak: 50, 108, 206, 223, 282,
 Kırklı (Avşarlı): 279,
 Kırkpınar: 223,
 Kırmıtlı: 263,
 Kırşehir: 280,
 Kırzioğlu: 23, 28, 39, 43, 54, 56, 57, 64, 70,
 84, 132, 133, 142, 145, 160, 170, 183,
 188, 201, 228, 243, 245, 251, 280, 283,
 290, 303, 304, 315, 327, 332, 336, 339,
 Kitay: 226, 319,
 Kitay-Kıpçak: 320,
 Kitay-Yüz: 290,
 Kırçakh: 228,
 Kıyan Selçuk: 259,
 Kıyanlar: 259,
 Kız Kalesi: 78, 225,
 Kızık -lar: 123, 149, 262, 278, 303, 304, 315,
 320,
 Kızıkanlı: 320,
 Kızıközü: 280,
 Kızıl: 138, 223, 224,
 Kızıl-Alma: 141,
 Kızıl-Avrat: 334,
 Kızıl Baş, lar: 81, 224, 258,
 Kızıl Börk: 225,
 Kızıl-Di: 295,
 Kızıl Kalafa: 223,
 Kızıl Karçığay: 124,
 Kızıl Kışlag: 224,
 Kızıl Kula: 224, 229,
 Kızıl-Özen: 223, 243,
 Kızıl-Taz: 281,
 kızıl-tin: 224,
 Kızılbaşlar Tarihi: 258,
 Kızılbaşoğlu: 286,
 Kızılbulak: 206,
 Kızılçakçak: 101,
 Kızılırmak: 21, 286,
 Kızılzakir: 223, 224, 225,
 Kızık Kenanoğlu: 321,
 Kızkanan: 321,
 Kızkapan: 218,
 Kızkapan Kayalu: 218,
 Kızıkhacılı: 321,
 Kızılbaş: 282,
 Kızılöküz: 244,
 Kıznefer: 225,
 Kibirli: 176,
 Kıpçut: 262,
 Kiçi Yüz: 277,
 Kiki: 303,
 Kikân: 303,
 Kilikya: 18,
 Kilis: 263,
 Kilisekendi: 32,
 Killik: 234,
 Kimer: 136,
 Kimeri: 136,
 Kimmer -ler: 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 35,
 47, 136, 238,
 Kipert: 42,
 Kirempe: 97, 191, 225, 226,
 Kirempe-Harabası: 191, 282,
 Kiril Leon Tumanidze (prens): 54,
 Kirkor (Lusadoviç): 31, 32,
 Kirman: 173, 306,
 Kirmanşah: 71,
 Kiros: 20,
 Kit: 226,
 Kitab-ı Dede Korkut: 27,
 Kitab-ı Diyarbekiriye: 79,
 Kitai: 226,
 Kite: 226, 278,

- Kite Kalası: 226,
 Kite Ovası: 226,
 Kiten: 226,
 Kiti: 103, 108, 226, 278,
 Kiyaksar: 21,
 Kiziki: 320,
 Claviyo: 75, 77,
 Ko-chu boyu: 139,
 Ko-sa: 138, 139,
 Ko-shu kabilesi: 139,
 Ko-shu Han: 139,
 Kobi: 227,
 Kobu: 228,
 Koçgar: 28,
 Koçhisar: 127,
 Koçkiran: 228,
 Koço Gediği: 228,
 Ko-lo-lu: 301,
 Kolandağ: 322,
 Kolanı Deresi: 322,
 Kolanı Kahası: 322,
 Kolanı Yatağı: 322,
 Kolanlı: 321, 322,
 Kolanşam: 322,
 Kolkhis -li -ler: 4, 5,
 Koluuzunoğulları: 63, 65, 327,
 Koma Bey: 193,
 Komuk: 183,
 Kon/hun: 41, 79,
 Konak: 184, 211,
 Kondu: 183, 184,
 Kondur-Avul: 183,
 Kong-tayçı: 293,
 Kongur Targa: 293,
 Konstantin: 46,
 Konstantinos IX.: 53,
 Konstantinos Porphyrogennetos: 234,
 Konya: 5, 82, 84,
 Kop: 109, 227,
 Kopan: 268,
 Kopar: 227,
 Korcabulak: 206,
 Koreliler: 9,
 Korgan/Korhan: 77, 126, 128, 228, 337,
 Korgan Cemaati: 228,
 Korgan Meşesi: 228,
 Korkut-Ata: 31,
 Korkutelli: 213, 215,
 Koruk: 302,
 korukçu: 302,
 Korukçu uşağı: 286,
 Koruklu: 302,
 Koruktepe: 2,
 Korus: 269, 323,
 kos: 139,
 Kos-Kosa: 140,
 Kosa: 138,
 Kosak: 139,
 kosalak: 139,
 Kosalar: 140,
 Kosor: 254,
 Koştamgalı: 290,
 Kotangıran: 132,
 Kotan: 286,
 koyun -lu: 41,
 Köçgen: 124,
 Köğmen Dağları: 180,
 Kök-Börü: 177,
 kök-cal: 177,
 kök-cebiç: 177,
 kök-serge: 177,
 Kökçe: 178,
 Kökçe-Kös: 139,
 Kökçe Oğlu: 182,
 Kökçe Tav: 182,
 Kökçeler: 182,
 Kökçö: 177,
 Kökli: 177,
 kölge: 233,
 Köpek: 80,
 Kö Abdi Paşa: 286,
 Körbulak: 206,
 Kördüzlü: 127,
 Köroğlu: 9, 10, 133, 211,
 Köroğlu Kalesi: 182,
 kös: 139, 140,
 Kös-Kaman: 139,
 Köse: 138, 140,
 Köse Davut: 280,
 Köseahmetli: 279,
 Kösehallı: 140,
 Köseköy: 140,
 Köseler: 140,
 Kösençi: 234,
 Kötek: 248,
 Köykenek: 124,
 Köymen: 335,
 köz: 139,
 Keenopon: 5,
 Kuba: 88,
 Kuban n: 5,
 Kubaşık: 222,

Kubbet ul-İslâm: 66,
 Kubilay (Han): 69, 71,
 Kubrak: 49,
 Kucak: 228,
 Kucakh: 228,
 Kucik: 229, 241,
 Kucur Avşarı: 280,
 Kuça: 229,
 Kudeklu: 176,
 Kudretli Öküz: 242,
 Kukark: 169, 170,
 Kul Hasret: 151,
 Kul Yusuf: 142, 218,
 Kula: 224, 229,
 Kulaca: 229,
 Kulaca Hisarı: 229,
 Kulağızlar: 229,
 Kulp: 58, 108, 109, 111, 116, 117, 160, 201, 212,
 Kulu: 229,
 Kuluânî: 230,
 Kulukent: 229,
 Kulum Ali Bey (Saricali): 329,
 Kum: 230, 307,
 Kuman -lar: 61, 62, 146, 170, 230,
 Kumarlu: 99, 137,
 Kumbulak: 183, 230,
 Kumi: 183
 Kumuk -lar: 17,
 Kun: 7, 183, 230,
 Kun-Sabar: 5,
 Kunan: 183,
 Kunbulak: 230,
 Kundan: 184,
 Kundi: 183,
 Kundi: 183,
 Kündin: 184,
 Kundo: 183,
 Kundravi: 183,
 Kundu: 183, 184,
 Kundulun: 183,
 Kundur: 183, 204,
 Kunduz: 183, 184,
 Kunduz han: 184,
 Kunduzlu: 184,
 Kuntu: 183, 184,
 Kuntun: 183,
 Kunzak: 220,
 Kur-Aras kültürü: 11,
 Kur-bağa: 37,
 Kurbanağa Mağarası: 1,

Kurgan kültürü: 16,
 Kuri: 7,
 Kurmanç: 9, 212,
 Kurmançça: 184, 209,
 Kurmuş bey: 73,
 Kursuk: 49
 Kurtak: 49,
 Kurt Beli: 80,
 Kurtkale: 168,
 Kurtkanı: 113,
 Kurtı: 60,
 Kurus İl.: 22,
 Kuşçu: 290,
 kus: 139,
 Kusar: 241,
 Kusun: 316,
 Kuş: 221, 230,
 Kuş-Uşağı: 231,
 Kuşan -lar: 30, 31, 230, 231,
 Kuşbeyli: 231,
 Kuşçu: 230, 231,
 Kuşçu Bilek: 231,
 Kuşçu Tezekend: 231,
 Kuşdoğanlı: 232, 262,
 Kuşdüğen: 232,
 Kuşlu: 231,
 Kuştıyan: 232,
 Kutbeyli Avşarı: 279,
 Kutbşahiler Devleti: 155,
 Kutkaşen: 47,
 Kutlu Timur: 229,
 Kutlubulak: 232,
 Kutluk Kağan: 234, 335,
 Kutrigur: 50,
 Kuturgur: 240,
 Kuyucak: 129,
 kuz: 139, 232, 233,
 Kuzeyden: 232,
 kuzi: 232,
 Kuzi Tekin Han: 140,
 Kuzietan: 303,
 kuzu: 232,
 Kuzu-Güdüğü: 233,
 Kuzugüden: 232, 280,
 Kuzugüdenli (Türkmenleri): 232, 233, 280,
 Kuzuyden: 232,
 Kuzuyüden: 232,
 Küçük Abdallı: 252,
 Küçük Araklı: 51,
 Küçük Tatar: 257,
 Küçük Vodi: 84, 294,

Küçük Zaman Han: 225, 248,
 Küçükova: 249,
 kül: 234,
 Kül Abı: 185, 186,
 Kül-Beyi: 234,
 Kül-Çora: 234,
 Kül-Tigin: 234,
 Külab Beyliği: 186,
 Külbey: 234,
 Külebi: 185,
 Küllüce: 234,
 Küllük: 103, 108, 109, 233, 234, 235,
 Küllükuşağı: 234.
 Kültepe: 3,
 Külüg / Külük: 233, 234,
 Kündü: 183, 184,
 Küne-Kona: 184,
 Küneş:, 301, 241,
 Küp Gölü: 228,
 Kür n.: 6, 26, 29, 36, 41, 48, 61, 63, 64, 68,
 73, 243, 326,
 Kür-Aras Kürtleri: 326,
 Kürdiş: 193,
 Kürlevüt: 249,
 Kürt: 9, 12,
 Küş-Doğan: 232, 279,
 Küş-Toğdı: 232,
 Kütahya: 1,
 Kütkülec: 278,
 küz: 139,
 Kyaxares: 19,
 Kyrus: 18, 41, 243,

- L -

Laçın: 124, 280,
 Lady Sheil: 156,
 Lala: 235,
 Lala Mustafa Paşa: 87, 173, 247,
 Lalakend: 235,
 Lale: 235,
 Lale Viran: 235,
 Laleli: 235,
 Laligyuk: 235,
 Langlois: 40,
 Latife Çetinkaya (Hacı): 314.
 Latin: 44.
 Lazkiye: 214,
 Lçaşemi: 2,
 Le Normant: 36.
 Lebed Tatarları: 249,
 Legli dağı: 255,

Lek Kürtleri: 146,
 Lele Ahmetli: 276,
 Lelelu: 235,
 Lezgi -ler: 65,
 Lice: 117.
 Lidya: 17, 18, 21,
 Livana: 299,
 Lodi hanedanı (Afganlı): 307,
 Lore: 170,
 Loristan: 326,
 Loru Bagratlıları: 57,
 Louvr müzesi: 28,
 Lukulus: 26.
 Lusadzor: 214,
 Lusagyuk: 214,
 Lutipris: 13.

- M -

Macar: 12, 18,
 Macar -lar: 51,
 Maçaver Çayı: 246,
 Maduva/Madyes: 142,
 Maeri: 4.
 Mafarkın: 64, 65,
 Mafatih al-'Ulûm: 220,
 Mag/Mağ: 10,
 Mahmud-âbâd: 85.
 Mahmud Ağa (Araggiri): 144,
 Mahmud Al-Khorazmi: 220.
 Mahmud Kaşgarlı: 32, 74, 143, 164, 204, 205,
 208, 219, 240, 243, 312, 326,
 Mahmut Mirza: 226,
 Mahmut Paşa (Celali): 286,
 Makronlar: 5,
 Maku: 31, 74, 107, 286, 340,
 Mala Bello: 284,
 Malatya: 1, 6, 13, 84,
 Malazgirt: 60, 113,
 Malkar Türkleri: 2, 17,
 Malkara köprüsü: 103, 118,
 Malta: 88, 100,
 Mama Bike: 193,
 Mamalı: 41, 235, 302, 321
 Maman, -lı: 41, 235,
 Mamaslı: 302,
 Mamık: 211,
 Mamılı: 235,
 Mamış Bey: 236, 246,
 Mamışen: 170,
 Mamışlı: 41, 235, 236, 322,
 Mamikonlu -lar: 39, 40, 41, 71, 211, 235, 236,

- 303, 322,
 Mamuşkun: 41, 235, 322,
 Manas: 177, 234, 328,
 Manas Destanı: 139, 177, 234, 270, 328,
 Manas Özen: 243,
 Manavazienler: 43.
 Mançuri: 1,
 Mangıt: 290,
 Manisa: 23, 84,
 Mankışlak: 85, 164,
 Mannalar: 14,
 Manne: 197,
 Mansurbey Avşarı: 279,
 Manua: 13, 14,
 Mao-tun: 240,
 Mar Mattai: 140,
 Maraga: 206,
 Maralbaşı: 165,
 Maraş: 82,
 Mardin: 4, 27,
 Marenitid: 28,
 Mark-Avrel: 29,
 Marco Polo: 77,
 Marr N.: 45,
 Martin St.: 24,
 Martuni: 134, 214,
 Masagetler: 18,
 Masallı: 331,
 Masis: 70,
 Mata -lar: 26,
 Maveräünnehir: 201,
 Maverayı Kafkas: 198,
 Mavrikos: 46,
 Mayun-Çur: 205,
 Mazendaran: 198, 282,
 Mecit-özü: 243,
 Medet bey (İncesudan): 97.
 Med -ler: 2, 10, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 36,
 Medya -lı-lar: 4, 21, 28, 35,
 Mefarkin: 63,
 Megraşat: 213,
 Megri: 148,
 Mehdikulu Han: 321,
 Mehemedhesen Velili (Baharlı): 198, 280,
 310, 312, 318,
 Mehenio-daro: 1,
 Mehmed Ali Paşa: 102,
 Mehmet Ali Şah (Kacar): 198,
 Mehmet Altan Köymen: 68,
 Mehmet bey (Canıklı): 80,
 Mehmet bey (Çıraklı): 97,
 Mehmet bey (Sürmelili): 97.
 Mehmet Beyzade: 99,
 Mehmet E. Resulzade: 83,
 Mehmet Eröz: 146, 176, 210, 221, 244, 249, 339,
 Mehmet Kuloğlu: 97,
 Mehmet Neşri: 68,
 Mehmet Paşa (Tekeli): 89,
 Mei-tei: 240,
 Mehmet Sultan (Câkirlü): 163,
 Mekke: 91.
 Melekler: 236,
 Melekli: 98, 236, 318, 331, 332,
 Melekli İslâm Şurası: 98.
 Melekli Pınar: 237,
 Melih (İnanç): 297,
 Melik Eşref: 65,
 Melik Memmed: 10,
 Melik Şah: 56, 57, 58, 59, 66, 236,
 Melikler: 236,
 Melikli: 236,
 Melikli Bayadı: 237,
 Memikanlı aşireti: 41,
 Memişli: 41, 318, 322,
 Memlük: 10,
 Memlüklü -ler: 48, 80,
 Melyanlı: 325,
 Memmedkasımlı: 318,
 men: 24.
 Menbic: 137, 207,
 Mengeser: 156,
 Mengü: 69,
 Mengüçlü: 169,
 Menuçehr: 57, 64,
 Meraga: 88, 247, 269,
 Merdenik: 110.
 Merkitler: 71,
 Merv: 198, 293,
 Mervani: 52,
 Meryenişin: 56, 57, 170,
 Mesket Türkü: 18,
 Mesketya: 18,
 Meşdolar: 322,
 Meşe Bilal: 98.
 Meşe Mirze Coşkun (Sükülü): 97.
 Meşedabbas Bey (Karabulaklı): 207,
 Metan: 7,
 Mete Han: 51, 240, 319,
 Mevlâna Şükrullah: 73,
 Mezar-ı Şerif: 248,
 Mezopotamya: 6, 11, 13, 25, 28, 34, 44, 46, 51,
 Mısır: 30, 52,

Mihmandar: 333,
 Mihmandar-Şöllü: 333,
 Mikkola: 234.
 Milbar: 169,
 Miltek: 237,
 Ming-Bulak: 223,
 Minorsky: 90, 154, 333,
 Mir Abdulali Sariseyyidi: 32,
 Mir Ahur, -u: 133,
 Miralay Rüştü Bey: 100,
 Miranşah: 75, 78, 265,
 Mirçekli: 237,
 Mireli Seyidov: 172, 219,
 Mireni Karabağ: 57,
 Mirgavan: 177,
 Mirçekli: 237,
 Mirza Hüseyin Hasanzade: 99.
 Mirza Kulu: 229,
 Mirze Cemal: 321,
 Mişgin/Mişkin: 131, 206, 274, 323,
 Mitanni: 6, 7,
 Mitridat I.: 25,
 Mitridat II.: 25, 26,
 Miyandoar: 182,
 Miyane: 206, 249,
 Mogbil: 234.
 Moğol -lar: 17, 40, 59, 63, 64, 73,
 Moğolistan: 49, 241,
 Moğolların Gizli Tarihi: 7, 262,
 Molla Bayazıt: 238,
 Molla Dursun: 238,
 Molla Eyyuplu: 238,
 Molla Gemer: 18, 108, 238,
 Molla Gökçe: 238,
 Molla Musa: 238,
 Molla Şihli: 331,
 Mollaahmetli: 276,
 Mollalar: 281,
 Molla Penah Vakıf: 321,
 Mondros Mütarekesi: 98, 103,
 Moralik: 238,
 Moskova: 110.
 Motanlı: 208,
 Moyun Çur: 243,
 Muaviye: 51, 52, 53
 Mubarek el-Türki: 53,
 Mug/Muğ -lar: 10, 37.
 Mugal: 234,
 Mugamlı: 323,
 Mugan: 36, 49, 90, 129, 169, 249, 255, 308,
 Mugan çölü: 129, 280,

Mugan düzü: 129,
 Mugan Kurultayı: 91.
 Mugancık: 323,
 Muganlı: 322, 323,
 Muhammed Ali Han: 158,
 Muhammed Bâkır Han: 158,
 Muhammed Han: 324,
 Muhammed Sa'îd Han (Alicanlı): 136,
 Muhammediye: 10,
 Muharrem Ergin: 170,
 Mukaddam: 179,
 Murad III.: 87,
 Murad IV.: 90, 92, 143,
 Murad Ağa: 89,
 Murad suyu: 28,
 Muratpaşa Köprüsü: 199,
 Muratpaşa Mah.: 72,
 Murçalı: 237,
 Musa Ağa (Karabulaklı): 97.
 Musacalı: 168, 292,
 Musahan: 238,
 Musalı: 323,
 Mustafa Kemal Atatürk: 3,
 Mustafa (Malatya beyi): 84.
 Musul -lu: 4, 64, 65, 74, 80, 82, 105, 140,
 157, 185, 260, 262, 279, 301, 310,
 323, 324, 339, 340,
 Musullu Gülabi Bey: 185,
 Muş: 34, 39, 40,
 Mut: 127,
 Müdetepe:
 Mühelhil Bahadır Bey (Arapkirlü): 144,
 Mükrimin Halil Yınanç: 79,
 Mülkiye-i Şahane: 118.
 Münecimbaşı Ahmet Dede: 68,
 Murgap: 328,
 Mürselli: 329,
 Mürşitalı: 238, 283,

- N -

Naci Efendi: 106.
 Nadir Memmedov: 308, 326, 334,
 Nadir Şah (Avşari): 82, 84, 90, 91, 92, 132,
 141, 198, 259, 274, 299,
 Nadjoy: 76,
 nahir: 238,
 Nahirkıran: 238,
 Nahirlı: 238,
 Naşeb: 335,
 Nasirbeglu: 156,
 Nasturi: 71,

Nayman: 162, 281, 289,
 Nazım: 278,
 Nebi Oğlu: 263,
 Necefali: 238,
 Necefgulu Han: 259,
 Necili: 339, 340,
 Necip Asım: 305,
 Necmeddin Alp: 64.
 Nehavend: 155,
 Nemrud: 7,
 Neron: 28,
 Nerun: 127,
 Nerzuvan: 239,
 Nesa: 214,
 Nesevî: 67, 198,
 Nevruz: 71, 239,
 Nevruzali Akkılıç (Kılıçlı): 97.
 Nevruz Alibeklu: 274,
 Nevruzlu: 239,
 Nig bölgesi: 57,
 Nikolas Adnoz: 249,
 Niksar: 13,
 Nilkas: 259,
 Ninova: 18,
 Nişankaya: 239,
 Nizamûlmûlk: 56, 57,
 Nogay: 70, 278,
 Norsuntepe: 2,
 Noyan -lar: 73,
 Nuh: 60, 76, 77, 126,
 Nuh'un Gemisi: 126,
 Nuha: 280,
 Nur Ali Bey: 266,
 Nurahmetli: 276,
 Nuraşen: 100,
 Nurhak: 263,
 Nuri bey (Erivan Şehbenderi): 103.

- O -

Ob: 5,
 Oba: 111, 239,
 Obaköy: 239,
 Obalı: 239,
 Obanahor: 239,
 ocak beyi: 234,
 Od-Hanlı: 135,
 Od-Tigin: 234,
 Odunçar: 169,
 Ogruca: 196, 242,
 Ogrucak: 242,
 Ogrucalı: 159,

Ogur -lar: 8, 240, 241,
 Ogur Beklu: 240,
 Ogur Türkleri: 240,
 Ogurça: 194,
 Ogurda: 241,
 Ogurlar: 51,
 oğuş: 240,
 Oğlan Kalesi: 78,
 Oğrak: 241,
 Oğruca: 240, 196, 237, 240, 242,
 Oğrucak: 242,
 Oğruk: 240,
 Oğrucuklu: 242,
 Oğurça: 334,
 Oğurçalı: 159, 237, 241,
 Oğuz Dedeleri: 82,
 Oğuz Destanı: 8, 201, 266,
 Oğuz-Han: 36, 123, 136, 177, 179, 184, 235,
 303, 304,
 Oğuz-Kağan Destan: 36, 305,
 Oğuz kilisesi: 31,
 Oğuznâme: 196, 229, 235, 241, 248, 254, 304,
 Oktamgali: 275,
 Oktay Belli: 1,
 Oktemberyan: 233, 238,
 okuz: 243,
 Olaş: 36,
 Olcaytu: 72, 252, 255,
 Olearius: 308,
 Oltu: 61, 106, 108, 113,
 Om-Bulak: 50, 254,
 On-Bulak: 223,
 Onbinlerin Dönüşü: 5,
 Oniki İmam: 72, 188,
 Onogurlar: 51, 240,
 Onok: 297,
 Oraklı: 290,
 Orbelli: 170,
 Orbelli Elikum beg: 62,
 Orbelyanlar: 169,
 Orbet: 170,
 Ordubad: 88, 93, 111, 218,
 Orgof: 109, 113,
 Orhan (Sürmeli Emiri): 66.
 Orhan (Şehzade Bayezit'in oğlu): 84,
 Orhan Şaik Gökyay: 31,
 Ortaköy: 190,
 Ortasinek: 254,
 Ortatiyanşan: 47,
 Ortayüz: 177, 285,
 Ortodoks: 45,

Ortodoks Kıpçaklar: 61,
 Orucuk: 241,
 Oruç Bey (Edirneli Tarihçi): 67,
 Oruç-Gazili: 288,
 Oruş-et: 245,
 Oruş-tak: 245,
 Oruşnak: 299,
 Osman Bey: 67, 68, 225, 270,
 Osman Nedim Tuna: 3,
 Osman Nuri (Üsteğmen): 106,
 Osman Turan: 60, 66,
 Osmanlı -lar: 53, 61, 62, 65, 68, 69, 72, 79,
 81, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 126, 228,
 Oşnak: 277, 299,
 Ot-Tegin: 234,
 Otlukbeli: 163,
 Otman: 68,
 Otrak: 61,
 Otuz-Oğurlar: 240,
 Otuzikili Ulusu: 179, 227, 251, 318, 329,
 Ovhannes VI. (Katolikos): 133,
 Oynar: 241,,
 Oymavut: 249,
 Ozan (Oğuz) Han: 179,
 Ozgan Han: 136,

- Ö -

ög: 242,
 Ögedey: 220,
 ögsüz: 242,
 Ögür: 240,
 Ögürçük-Alp: 196, 229, 241, 269,
 ögüz: 242, 243, 244,
 öksenos: 243,
 öküz: 242, 243, 244,
 Öküz Mehmet Paşa: 244,
 Öküz nehri: 244,
 Öküzçü: 244,
 Öküzköyü: 244,
 Öküzler: 242, 244,
 Öküzlü: 190, 242, 244,
 Öküzören: 244,
 Öküztaşı: 244,
 ökzen: 243,
 Ömer, Hz.: 51,
 Ömer Bey: 163,
 Ömer Mirza b. Miranşah: 163,
 Ömerulya: 108,
 Ön-Turanlılar: 22,
 Örtülü: 326,

örüş: 245,
 Örüşmüş: 245,
 Ötemiş: 134, 214,
 öz: 244,
 Öz-Bayat: 158,
 Özboy: 240,
 Özbek -ler: 167, 186, 193, 198, 218, 246, 248,
 Özbek Han: 63,
 Özbekistan: 204, 220,
 Özdemiroğlu Osman Paşa: 86, 87,
 Özer: 80,
 özü: 244,

- P -

Padar: 283,
 Paflagonya: 17,
 Pahlav -lar: 30, 31,
 Pakanian: 43,
 Pakarad: 52,
 Pakistan: 25,
 Pakor (Bakur): 28, 29,
 Pakor II.: 28,
 Pakrovsk mezarı: 16,
 Palak: 315,
 Palakyon: 315,
 Palanlı mağarası: 1,
 Palu: 6,
 Pamir: 42,
 Panak: 246,
 Pang: 245,
 Panik: 245, 285,
 Panük: 245,
 Papalı (Avşar): 279,
 Paratı (Prothyas): 142,
 Parbilli Lazar: 133,
 Parçanıs: 201,
 Parçın: 246, 247,
 Paris: 106,
 Pariat: 19,
 Pam -lar: 22, 29, 49, 50, 248, 249,
 Parnagut: 249,
 Parnak, -lar: 323,
 Parnavut: 49, 50, 248, 249,
 Parsak: 249,
 Parsi dili: 49,
 Parsiller: 29,
 Part -lar: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
 31, 38, 42, 45, 247,
 Partamasir: 29,
 Partamaspat: 29,
 Partiya: 247,

Paryadres dağları: 28,
 Parvan: 306,
 Pasın: 47, 66, 68,
 Pasinler: 329,
 Paskeviç: 92,
 Peçenek -ler: 62, 123, 160, 249, 252, 253,
 Pehlivanîler: 248,
 Pekin: 319,
 Penah Han: 329,
 Penç Deh: 216,
 Penek: 245, 246, 249,
 Perçem: 247,
 Pençikent: 256.
 Perçin: 246, 247,
 Perçinblağı: 247,
 Perçinblak: 206,
 Perçinis: 108, 201, 246, 247,
 Perçinli: 246, 247,
 Pernavut: 97, 113, 132, 149, 207, 225, 247,
 Pernegüt: 248,
 Pernöyüt: 248,
 Peroz-Amad: 39,
 Pers -ler: 3, 21, 22, 26, 50,
 Persili: 189,
 Pert-Ekrek: 173,
 Perviz II.: 46.
 Peynik: 137,
 Pırsak: 249,
 Pırsak-Kan: 249.
 Pir Kulu Han (Bayatlı): 158,
 Pirbulak: 206,
 Pirço: 156, 250, 251,
 Pirçu-Kan: 250,
 Pirdemir: 250,
 Pirhalilli: 310,
 Pireli Bey (Baharlulu): 155,
 Pirlı: 250,
 Pirlı Beyleri: 324,
 Pirnek: 80,
 Pirsagat: 249,
 Plevne: 61,
 Plinius: 315,
 Polad Ayrımı: 280,
 Polad Çin Sanğ: 71
 Pompeyus: 26,
 Pont Denizi: 243,
 Pont Ökzen: 243,
 Pontos Oksenos: 243,
 Pontus -lular: 30,
 Pornak, -lar: 318,
 Posof: 130, 169, 336,

Primof: 115,
 Prisk: 50.
 Psammetikos: 19.
 Pthavan: 281,
 Ptolemeus: 142, 305, 327,
 Pursak: 249,
 Pursaklar: 249,
 Pursaklu: 249,
 Pürnek: 323,

- R -

Rabban Harmiz: 140,
 Rad: 38, 145, 325,
 Rad Bey: 325,
 Rad-kan: 38, 325,
 Radkanlı: 38, 99, 250, 325, 337,
 Rad-is: 325,
 Radloff: 265, 293, 301,
 Rağbet: 250,
 Râiş: 53.
 Rakka: 36, 149, 274, 297, 322,
 Ralf Stein: 139,
 Ramazankent: 250,
 Ramazanoğlu: 98.
 Randeya Muahedesi: 29.
 Rasonyi: 50, 51, 61, 180, 180, 234,
 Ravadlılar: 327,
 Receplü Avşarı: 32,
 Resulhanlı: 156,
 Reşideddin: 149,
 Revan bak. Erivan.
 Revan Ovası: 57,
 Rhdamist: 28,
 Rıza Nur: 63, 70,
 Rihan: 108.
 Rişvan: 309,
 Roma: 27, 32, 40, 45, 46,
 Romalı -lar: 3, 23, 27, 28, 34, 42, 305,
 Rum -lu -lar: 58, 81,
 Rumlu: 82, 280,
 Rus -lar: 6, 35, 44, 45, 61,
 Rusa I.: 14,
 Rusa II.: 15,
 Rusa III.: 15,
 Rusudan: 65,
 Ruu Han Cengi: 87,
 Ruy Gonzales de Claviyo: 75, 77, 126, 267,
 Rüstem Mirza: 336,
 Rüsum-i dargaki: 293,

Rüştü bey: 110.

- S -

Sa-Seper: 5,
 Sa-Sper: 5,
 Saadlu: 80,
 Saatlı: 280,
 Sabar -lar: 5, 6,
 Sabeir: 5,
 Sabrei: 5,
 Sabir -ler: 4, 5, 50, 51, 52, 53,
 Sabirabad: 6, 322,
 Sabir Khost: 6,
 Sabunlu: 262,
 Sabur: 6,
 Saburlu: 6,
 Sadkanlı (Sakanlı) aşireti: 113,
 Sadreddin Musa: 68,
 Sadun: 64,
 Safevi Devleti: 69, 80, 82, 83, 85, 192, 258,
 259, 274, 299, 313, 319,
 Safevi -ler: 32, 69, 80, 88, 89, 90, 144, 258, 316,
 Safihani: 156,
 Safiyeddin İshak: 80,
 -sag: 219,
 Sag: 219, 249,
 sag atası: 219,
 sag hanı: 219,
 Sagalı: 20,
 Sagay: 164,
 Saha: 135,
 Sahat-Çukuru: 1, 3, 6, 13, 19, 22, 24, 26, 47,
 52, 53, 55, 57, 59, 63, 72, 74, 75, 81,
 82, 84, 85, 86, 89, 235, 240, 248, 252, 280, 300,
 Sahatlu boyu: 72,
 Saint Martin: 25,
 Sait Nasafi: 198,
 Sak: 19, 20,
 Saka, -lar: 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
 24, 27, 28, 31, 35, 42, 43, 47, 69, 134, 169,
 300, 326,
 Saka-et: 19,
 Sakait kabilesi: 19,
 Sakalı-Kent: 20,
 Sakan: 254, 256, 277, 320,
 Sakan Dere: 326,
 Sakan Uşağı: 254,
 Sakana: 20,
 Sakanlı: 98, 254, 256, 286, 326,
 Sakapen: 326,
 Sakarya: 17, 286,
 Sakasen: 326

Sakasena: 326,
 Sakasınlar: 327,
 Sakastan: 20,
 Sakasun: 326,
 Sakavan: 20,
 Sakavi: 20,,
 Sakaviran: 20,
 Sakhi: 326,
 Sakki: 254, 326,
 Sakni: 256,
 Salar: 29, 128, 128, 242, 327,
 Salar Emir Tümen: 325,
 Salcavut: 249,
 Salçak: 241,
 Sallar: 128, 241, 327,
 Salor: 327,
 Saltuk -lu: 62,
 Saltuklu İzzet: 62,
 Salur / Salgur / Salvur: 29, 82, 123, 126, 128,
 167, 241, 327,
 Salur-Kazan: 27, 29, 32, 36, 216,
 Salurbeyli: 327,
 Salurca: 327,
 Salurlu: 327,
 Salyan: 85, 134, 322,
 Samır: 6,
 Samırkent: 6,
 Samuel: 201,,
 Sanadruk: 29,
 Sandalgian: 42,
 Sandavi: 127,
 Saraç: 251,
 Saraç öğüşü: 251,
 Saraçbudağı: 251,
 Saraçlı: 156, 250, 251,
 Sarçlı: 250, 251,,
 Sarak: 39, 328,
 Saratı: 142,
 Saray: 294,
 Sarbanlar: 109,
 Sardık: 50,
 Sardunya: 13,
 Sardur I.: 13,
 Sardur II.: 14,
 Sardur III.: 15,
 Sardur IV.: 15,
 Sargon II.: 14, 17,
 Sarı-Abdal: 49, 251,
 Sarı-Ak Ogurlar: 240,
 Sarı-Bulak: 50, 205, 223, 252,
 Sarı-Hacılı: 251, 280,

Sarı Hamzalı: 127,
 Sarı Kalbaş: 39,
 Sarı-Kamışlı: 202,
 Sarı Kavdal: 252,
 Sarı Kıyan: 260,
 Sarı Sargaldak: 281,
 Sarıbaş: 278,
 Sarıbiyik: 291,
 Sarıbulak: 205, 206,
 Sarıca: 124.
 Sarıcalı: 251, 328,
 Sarıcalı Dergâhkulu Bey: 329,
 Sarıcalı Kulum Ali Bey: 329,
 Sarıçoban: 252,
 Sarıhasanlı: 263,
 Sarık Türkmenleri: 328,
 Sarıkamış Çukuru: 240,
 Sarıkamış ilçesi: 110, 113, 202,
 Sarıseyidi: 32,
 Sarı-Uygur: 197,
 Sart -lar: 13,
 Saru-Şad: 332,
 Sarucalı: 251,
 Saruhan: 261,
 Saruyatı / Sarubat ı/ Sarunatı: 67,
 Sâsân: 30,
 Sasani -ler: 30, 33, 34, 38,
 Saspeir: 4, 5,
 Savalan: 36,
 Savare: 6,
 Savci: 67,
 Saveri: 5,
 Savır: 5, 6,
 Sayancı: 127,
 Sayınkale: 279,
 Sber (İspir): 52,
 Se: 256, 326,
 Sebeos: 40,
 Sebir: 5,
 Sebir-oba: 6,
 Sederek: 84, 114, 281, 308,
 Seferali Ağa: 237.
 Sefergulu: 253,
 Segerek: 172,
 Segkar: 215,
 Segrek: 189,
 Seki: 181, 257,
 Sekû: 256,
 Selçuklu -lar: 3, 32, 47, 52, 53, 55, 58, 59,
 61, 62, 67, 68, 125, 221, 258, 282, 292, 319,
 323,

Selevkoslu -lar: 22, 23, 24, 25, 27, 247,
 Selman Ağa (Acirli): 274,
 Semender: 6,
 Semerkand: 75, 290, 306, 320,
 Semetey: 234,
 Semiz Baganalı: 281, 289,
 Sencan, -lı: 199, 282,
 Senek: 254,
 Senekli Kay: 254,
 Seneklü: 254,
 Sengrik: 231,
 Sepîd-şehr: 57,
 Serap: 317,
 Serdarabad: 14, 23, 27, 92, 100, 111, 233, 238,
 Serdar Bulağı: 69, 144,
 Serhan: 253,
 Sevinç Çayı: 205,
 Sevişli: 329,
 Sevr Muahedesi: 116,
 Seydanlı: 175,
 Seyf Bey (Bayatlı): 157,
 Seyhun: 247,
 Seyid: 281,
 seyis: 177,
 seyn/söyn: 254.
 seynalı / söynalı: 254.
 Seyyid Şerif Muhammed Cihangir: 173,
 Sıbrı: 5,
 Sıçanlı: 253, 254,
 Sıçantarla: 254,
 sıgır/sığır: 242,
 Sıgnak: 204,
 sın: 159,
 sınık: 332,
 Sırak: 38, 39, 92, 328,
 Sırderya n.: 18, 20, 277,
 Sıvin: 41,
 Sıvır: 5,
 Si-Sakan: 326, 327,
 Si-Uni: 254, 326, 327,
 Sibir: 4, 52
 Sibir Çayı: 6,
 Sibir-don: 6,
 Sibir Hanlığı: 6,
 Sibirya: 2, 5, 237, 301,
 Sihah: 220,
 Siistan: 155,
 Sikilüt: 19,
 Silahtar İbrahim Paşa: 90,
 Silsüpür Cerid: 288,
 Silsüpür Halil: 288,

Silvan: 64,
 Sinaer: 4,
 Sinaneddin Yakup: 68,
 Sincanlı/Süncanlı: 39, 329,
 Sind: 25.
 Sind nehri: 1,
 Sinear tabletleri: 4,
 Sinek Yaylaları: 254,
 Sinek: 254,
 Sinekci: 255,
 Sinekler: 67, 147, 254,
 Sinekli: 255,
 Sineklimüslim: 255.
 Sinob: 17,
 Sir-Derya: 31, 50, 246, 247,
 Si-Sakan: 41,
 Siunik: 41, 254,
 Sivas: 64, 82,
 Sivastopol: 283,
 Siverek: 58, 296,
 Skolot: 19,
 Skopia: 257.
 Skur: 256,
 Skut: 256,
 Sküp: 257,
 Sky: 256,
 Skyth -ler: 5, 256,
 Skythenler: 19,
 Skythia: 20.
 So-ko: 256,
 So-kü: 256,
 Sobar: 4,
 Sofyan: 205,
 Soğuk Bulak: 255,
 Sohemus: 29,
 Soku Dağı: 256.
 Soper: 5,
 Sotuk İğdir: 129,
 Soveri: 5,
 Soyukbulak: 206,
 Söğüt: 67, 68, 126, 255,
 Söğütlü: 97, 255,
 Söğütlüce: 255,
 Sökmenoğlu: 257,
 Sökmen II. (Şah Emren): 62, 64,
 Spandaryan: 187,
 Spehbend: 40,
 Stavropol Türkmenleri: 127,
 Stepenevan: 287,
 Strabon: 25, 26, 315,
 Struve V.: 3,

Su: 256, 326, 334,
 Su Kırallığı: 334,
 Sub-er: 4,
 Suban: 4,
 Subar: 7, 11, 334,
 Subaru -lar: 2, 4, 5, 6, 13, 52,
 Suber: 196,
 Subutay: 63,
 Sufi Halil: 310, 324,
 Sugd: 39,
 Suku: 256,
 Suku-Seçen: 256.
 Sukuluk: 256,
 Sulduz: 72,
 Sultan Ahmet b. Veys: 288,
 Sultan Ali Bey: 163,
 Sultan Hüseyin (Baranlı): 81,
 Sultan Kulu (Baharlulu): 155,
 Sultan Mahmut, bk. Gazan Han.
 Sultan Sencer: 66,
 Sultan Süleyman (Kanuni): 198,
 Sultan-Tezek: 265,
 Sultan Yakup: 155,
 Sultanabad: 255, 256,
 Seltanbey: 256,
 Sultaniye: 153, 255,
 Sun: 41,
 Sunca Çayı: 205,
 Sungur: 79, 124.
 Sungur-Tegin: 67, 68,
 Sunid -ler: 41,
 Sunkar: 124.
 Sura ili: 13,
 Surab: 29,
 Suran, -lar: 162, 309,
 Surban: 4,
 Suriye Kıpçakları: 159,
 Suru: 234,
 Suru Külbey: 234,
 Suruç: 6,
 Sus: 1,
 Sutay Nogay: 41.
 Suun -lar: 41,
 Suunit: 41,
 Suvar: 4, 196, 334,
 Suvar köyü: 6,
 Suvarlı: 6,
 Suveren: 175, 209, 216,
 Suvun: 41,
 Sükekenli Sügey: 256.
 Süki: 257,

Sükû: 254, 256,
 Süleyman Bey (Bayatlı): 157,
 Süleyman Şah (Kayı): 67, 68, 126,
 Süleymanlı: 284,
 Süleymanov Olcas: 3.
 Sümer -ler: 1, 2, 4, 11, 13, 134, 145, 242,
 Sünni: 80,
 Sürmeli köyü: 3, 27, 36, 56, 57, 58, 60, 65,
 66, 67, 69, 72, 76, 90, 93, 97, 126, 133, 160,
 167, 199, 212, 257, 266, 290,
 Sürmeli-Çukuru: 13, 47, 49, 54, 56, 57, 58,
 66, 67, 68, 72, 73, 78, 216, 236, 257, 310,
 Sürmeli (Dılmaçolu) Emirliği: 60, 63, 64, 221,
 Sürmeli Kalası: 8, 48, 64, 75, 267,
 Sürmeli Kızıl Kümbeti: 60,
 Sürmeli Sancağı: 69, 97, 98, 221,
 Sürük-Külük Han: 234,
 Süryani -ler: 5, 24,
 Süveydiye: 238,
 Sverdlof: 237,

- Ş -

Şabanlı: 114,
 Şabanözü: 243,
 Şaberan: 6,
 Şabran: 85,
 Şad-Berd: 332,
 Şadili: 332, 333,
 Şafî: 80, 326,
 şah: 204,
 Şah Abbas I.: 72, 81, 82, 83, 88, 89, 163, 192,
 225, 233, 258, 274, 276, 279, 280, 288, 332,
 Şah Emren (bkz. Sökmen II.):
 Şah İsmail I.: 80, 82, 83, 144, 163, 167, 258,
 261, 277, 300, 319, 324,
 Şah İsmail II.: 266,
 Şah Safi: 274, 288,
 Şah Tahmasb I.: 85, 86, 153, 316, 324,
 Şahdılı: 333,
 Şahaplı: 330,
 Şahanşah I.: 68,
 Şahbaz Bey: 277,
 Şahkulu Han (Kacar): 198,
 Şahkulu Sultan Piyade Türkman: 194,
 Şahkulu Sultan/Han: 85, 86,
 Şahmirze: 257,
 şahna: 292,
 Şahname: 47,
 Şahnazaryan: 23,
 Şahseven-li Türkmenleri: 153, 217, 273, 274,
 280, 323,
 Şahtahtı: 109, 115.

Şahvekili: 258,
 Şahverdi Bey (Baharlılu): 155,
 Şalve/Şelve: 64, 65, 316,
 Şam: 82, 258, 259,
 Şam Bayadı: 157, 158, 259, 292,
 Şam Eya: 273,
 Şam Uşakları: 259, 260,
 Şamahı: 85, 159, 204, 206,
 Şaman: 71,
 Şamar: 260,
 Şamili: 150, 151, 258,
 Şamik: 260,
 Şamil Bey (Ayrım): 97, 109, 207, 248,
 Şamiler: 259,
 Şamiran: 259,
 Şamkent: 259,
 Şamiyan: 259,
 Şamlar: 259,
 Şamlı (-lu) Türkmenleri: 32, 82, 144, 150, 194, 258,
 Şamlık: 260,
 Şamlu-lar: 81, 259, 279,
 Şamran: 14,
 Şamsaddin: 186,
 Şapur: 34,
 Şaragur: 240,
 Şark: 283,
 Charles Seignobos: 13,
 Şatak/Çatak: 13,
 Şav-Şad: 332,
 Şavart: 314,
 Şecere-i Terakime: 6, 184, 236, 242, 246, 266,
 267, 294, 328,
 Şeddadlı-lar: 56, 57, 60, 332,
 Şeddadoğulları: 58,
 Şehrbârâz: 47,
 Şehr-i Zor: 232,
 Şehriyar: 74,
 Şehzade Selim: 84,
 Şekerbay: 278,
 Şekerli: 263,
 Şeki: 47, 163,
 Şelli: 336,
 Şemikhanlı: 330,
 Şems-i Tebrizi: 59,
 Şemseddin Günaltay: 3, 7, 25, 36, 41, 242,
 Şengülavayurdu: 74, 75,
 Şeref Han: 316,
 Şerefbeh ani oymağı: 162.
 Şerefname: 325, 326,
 Şerefüddin Ezdere (Sürmeli Emir): 65, 66, 67,
 Şerefülülk: 67,

Şerhiyyun: 260,
 Şerif Fırat: 192, 286, 311,
 Şarkıyan: 260,
 Şerkiyan: 260,
 Şerûr: 98, 99, 100, 107, 308,
 şeyh Abdulkadir: 326,
 Şeyh Cafer: 80, 81,
 Şeyh Cüneyd: 80, 81
 Şeyh Hac Alâaddin Ali: 80
 Şeyh Hasan: 75,
 Şeyh Hasanlar: 175,
 Şeyh Haydar: 80, 81, 144, 258,
 Şeyh İbrahim: 80,
 Şeyh Mirza: 326,
 Şeyh Sadi: 8,
 Şeyh Sadreddin: 80.
 Şeyzer: 181,
 Şibanoğulları: 231,
 şih: 251, 330,
 Şihabeddin: 65.
 Şihbizinli: 149,
 Şihli: 74, 262, 311, 330, 331,
 Şılığ: 332,
 Şılığlar: 331,
 Şıracı Pire: 261,
 Şırak: 34, 39, 57,
 Şırak-eli: 92,
 Şiddili: 74, 262, 332,
 Şiî -ler: 66, 71, 85, 91, 278, 313,
 Şiî Avşarlar: 278,
 Şiîlik: 72, 90, 91, 217, 333.
 Şikirli Kitay: 337,
 Şine-Usu: 205, 243,
 Şir Han: 307,
 Şiran -lı: 108, 241, 262, 304, 332,
 Şireçi: 261,
 Şirekale: 261,
 Şirinbulak: 206,
 Şirvan: 36, 61, 63, 70, 85, 157, 259,
 Şirvanlı -lar: 59,
 Şirvanşahlar: 81,
 Şivanidzor: 148,
 Şollu: 333
 Şor: 164,
 Şor-Han: 61.
 Şorlu: 333,
 Şöl: 29,
 Şöllü -ler: 29, 189, 333, 336,
 Şöregel: 39, 39, 72, 92, 248, 314, 329,
 Şu: 326,
 Şul Türkleri: 333, 334, 335, 336,

Şullu: 333,
 Şulluk: 335,
 Şumer, bak. Sümer.
 Şurabad: 256,
 Şurlu: 109.
 Şustan: 281,
 Şuşa: 156, 159, 185, 198, 199, 200,
 Şü: 336,
 Şükür Uşağı: 168,
 Şükürlü: 337,

- T -

Taban: 278,
 Taberi: 334,
 Tabul: 265,
 Tacikistan: 186,
 Tacirlu: 156, 221, 263, 264,
 Tahmasb I., bak. Şah Tahmasb I.
 Tahmasb Kulu Han: 89, 184,
 Takaltı dağı: 67.
 Takiye: 189,
 Talas: 50, 165, 220, 223, 270,
 Talin, -lı: 189, 201, 229, 238, 254,
 Taman: 51,
 Tamara: 61,
 Tan Kırı: 193;
 T'ang sülalesi: 51.
 T'ang-su: 51,
 Tanlik: 283,
 Tanrı Dağları: 5,
 Tanrı-Kulu: 229,
 Tanyolu: 261,
 Taok: 40, 61,
 Tap Karakoyunlu: 322,
 Tapar: 5,
 Tapper R.: 254,
 Taraş: 261,
 Taraşan: 261,
 Taraşça: 261,
 Taraşçı: 261,
 Taraz-Kencek: 220,
 Targa: 293,
 Targutao: 19,
 Tarih-i Doat Sultan: 31,
 Tarken bey: 49.
 Tarnavut: 249,
 Taronitid: 28, 40,
 Taşaltı: 150,
 Taşburun: 3, 13, 49, 74, 134, 161, 185, 201,

- 275, 278, 279, 292, 302,
 Taşir Bagratlıları: 57,
 Taşkent: 285,
 Taşkıslak: 274,
 Taşlu Sekü: 256,
 Taşlıca: 262,
 Taşnak: 116.
 Taşpu: 14,
 Tatar-lar: 63, 87,
 Tatevci: 174,
 Tatyos (Tatus): 31, 33,
 Taus: 262,
 Tavşancıl: 278,
 Tavus: 262,
 Tavusger: 262,
 Tavusgün: 262, 275,
 Tavuskale: 263,
 Tayfur bey: 98.
 Tayyarat: 227,
 Tebriz: 14, 36, 54, 59, 63, 65, 69, 72, 73, 74,
 75, 85, 88, 281, 317,
 Tecirli: 263, 264, 280, 288,
 Teişeba: 15,
 Tekâğaç: 205,
 Tekaltı: 97, 264, 276,
 Teke Sancağı: 210, 230, 264,
 Teke-li -ler: 82, 134, 140, 179, 194, 214, 264,
 295, 328,
 Tekelti: 264,
 Tekfur: 40,
 Tekkeabad: 109.
 Temehoran: 309,
 Temerrüt Ali Paşa: 84,
 Tendürek dağı: 326,
 Teney: 281,
 tenge: 224.
 Teoman: 51,
 Tepecik: 2,
 Terekeme: 168, 241,
 Terter: 322,
 Tevrat: 6, 136,
 Teyvut: 169,
 Tezekçi: 265,
 Tezekend: 231,
 Thadeus: 31,
 Thuşaş: 43.
 Tiltay: 283,
 Tırka: 4,
 Tırnova: 208,
 Tiflis: 54, 61, 64, 65, 90,
 Tiglatpileser: 14,
 Tigran: 26,
 Tigran (büyük): 26, 27,
 Tigran II.: 27, 34,
 Tigranokerta: 26,
 Tigarima kaası: 42.
 Tik, -ler: 175,
 Tilkiller: 184,
 Timur: 60, 75, 76, 78, 126, 163, 197, 198,
 202, 282, 289, 307,
 Timuriler: 78, 155, 198,
 tin: 224,
 Tiveciler: 294,
 Tişari: 175,
 Tişanşan: 18, 142, 166,
 Tizek: 163, 265,
 Tobal n.: 5,
 Tobalar: 8,
 Tobalsk: 5,
 Toçji: 241,
 Todan: 296,
 Togan, bak. Zeki Velidi Togan.
 Togan Arslan (Dilmaçlı): 60.
 togos: 262,
 Toğuz Ğuzz (Dokuz Oğuz): 275,
 Tokab: 205,
 Tokaçlı: 81, 82,
 Tokat: 41,
 Tokbulak: 162,
 Tok'bulat: 281,
 Tokcan: 290,
 Tokhanşalı: 158,
 Tokmak: 278,
 Tokmak Han (Ustaçlı): 86, 266,
 Toksana: 88,
 Toksurmuş: 267.
 Toktamiş Han: 75, 76, 126,
 Toktamiş, -lı: 126, 165, 237, 295, 337,
 Tokuz Aba: 298,
 Tokuz Seksen: 278,
 Tomris: 18, 20,
 Tongun: 124.
 Tonuz aba: 277,
 Topal Assaf bey: 148.
 Topcak: 49,
 Topraklı: 138, 279,
 Toprakkale: 15,
 Torgomanlar: 42,
 Torkom soyu: 43.
 Torkoman: 205,
 Torkos soyu: 42,
 Toros -lar: 18, 28, 63, 71, 146,

Torun -lar: 98, 126, 189, 190, 311, 337, 338,
 Torunobası: 338,
 Tosbağa: 37.
 Toslular: 189,
 Tovus: 263
 Tovus-Gun: 263,
 Tovuz: 262, 263,
 Tovuzkale: 263,
 Toy Tutmaz: 328,
 Töles: 7,
 Tömürdö-Kağul: 305,
 Töreme Uşağı: 135,
 Törtkara: 278,
 Trablus-Şam: 89, 214,
 Trabzon: 80, 81, 106,
 Transkafkasya: 2, 7, 15,
 Trayan: 28,
 Tridat I.: 23, 28, 32, 33, 34,
 Troyan: 29,
 Tsohmarg: 290,
 tufan: 76.
 Tuguzlu: 298,
 Tuğrul Bey: 55,
 Tuharistan: 306,
 Tuluy: 69,
 Tuman: 51,
 Tumanın Kalası: 247,
 Tumanis: 247,
 Tumat: 7,
 Tuna n.: 17, 18, 20,
 Tuncer Gülensoy: 19,
 tur: 12, 265,
 Tur Ağacı: 265,
 Tura: 5,
 Tura Bey: 265, 266,
 Tura Hacı: 265,
 Tura Kalesi: 265,
 Turab Bey: 266,
 Turabı: 265, 266,
 Turabili: 266,
 Turamba: 265,
 Turan: 12, 265, 321,
 Turan ülkesi: 21,
 Turan Padişahı: 265,
 Turanlılar: 47,
 Turas bin Cuzrec: 265,
 Turasbı: 265,
 Turfan: 229,
 Turgavut: 249,
 Turgutlu-lar: 82, 90, 299,
 Turum: 278,

Turumtay: 124.
 Tuşpa: 13,
 Tutgak: 267,
 Tutkak: 267,
 Tutak: 6, 266, 267,
 Tutakaul: 266,
 Tutaklı: 267,
 Tutaku: 266,
 Tutamış: 267,
 Tutan (Türkman): 75,
 Tutaui: 266,
 Tutlar: 267,
 Tutluk: 267,
 Tutuk: 266, 267,
 Tutulu: 267,
 Tutulu elcisi: 267,
 Tuva: 204,
 Tuyaklu: 290,
 Tuzluca: 73, 82, 93, 97, 98,
 Türgiş, -ler: 256, 289,
 Türk (Cızaklı): 290,
 Türk-Ermeni İcra Komitesi: 97,
 Türkân: 187, 338, 339,
 Türkastanak: 20.
 Türkistan: 10, 18, 25, 30, 41, 79, 83, 110, 169,
 182, 197, 198, 235, 268, 284, 328,
 Türkmen (Cızaklı): 290,
 Türkmen Acer: 274,
 Türkmen Akınları: 198,
 Türkmen-Çay Muahedesi: 92, 116,
 Türkmenistan: 43, 214, 242, 252, 328,
 Türkoman: 42,
 Türküt: 19,

- U -

Ubayd: 53,
 Ucan sahrası: 36.
 Ucayla: 124.
 Udin -ler: 47,
 Uğrak: 204, 241,
 Uğrı: 241,
 Uğruca: 241,
 Uğurbeklu: 74,
 Uğurbey: 241
 Uğurca: 196,
 Uğurçalı: 241,
 Uğurlu Mehmet: 176,
 Ukrayna: 17, 217, 281,
 Ulama Bey(Tekeli): 316,
 Ulaş: 204,
 Ulu Cami: 60, 185,

Ulu Kışla: 225,
 Ulu kiliselî, 246,
 Ulu Yörük: 180, 225,
 Ulu Yüz: 302,
 Ulubarlı: 48,
 Uluhanlı: 111,
 Ur: 12,
 Ural: 4, 5, 16, 237, 277,
 Ural-Altay dilleri: 7,
 Urtu-lu-lar: 2, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 24,
 27, 35, 43, 47, 145,
 Urek: 13,
 Urenha: 241,
 Urfa: 4, 7,
 Uri-Atri: 3,
 Urik k.: 13,
 Urmiye: 145, 182, 278,
 Urmiye Gölü: 6, 14, 19, 26, 74, 82,
 Urta: 141,
 Uru köyü: 13,
 Urut: 141,
 Urut kalesi: 141,
 Urut Sancağı: 13,
 Uruta: 141,
 Usalı (Avşar): 279,
 Ustaclu -lar: 225, 226, 266,
 Usunlar: 162,
 Uşacık: 321,
 Uşun: 339,
 Uşun Goca: 172, 189,
 Utrigur: 50,
 Uturgur: 240,
 Uvak Girey: 285,
 Uygun -lar: 203,
 Uyrumlu: 281,
 Uz-Bek Yagan Paşa: 173,
 Uzeyr Sancağı: 263,
 Uzun Bayat: 282,
 Uzun-Hasan: 78, 81, 176, 185, 219, 276, 279, 324,
 Uzunlar: 339.

- Ü -

Ülgen: 249,
 Üç-Karluklar: 243,
 Üç-Ok -lar: 29, 123, 233, 248, 268, 327,
 Üçbulak: 223,
 Üçkilise: 100, 105,
 Üçler Tepesi: 115,
 Üçtepe: 2,
 Ügü: 124,
 Üregir: 233,

Ürgenç: 294,
 Üşü: 339,
 Üşülü: 189, 339,

- V -

Val-Arsak: 25, 29,
 Valars: 28,
 va: 239,
 Van: 13, 14, 18, 220,
 Van gölü: 6, 11, 14, 26, 43, 54, 61, 70, 82, 220,
 Van Tarihi: 286,
 Vanand: 47,
 Varanşabuh: 34,
 Varaztad: 34,
 Vardenis: 213,
 Vardenut: 261,
 Varginis: 247,
 Varsak -lar: 62, 71, 80, 82, 180, 249,
 Varto Tarihi: 192, 286,
 Vaspurakan: 53, 55,
 Vaşlop: 168,
 Vaşloban: 168,
 Vedi-basar: 23, 39, 49, 74, 98, 101, 103, 106,
 111, 114, 273, 279, 311, 317,
 Venaseb: 29,
 Veysel Ünüvar: 110,
 Vezerg: 38,
 Vezinköy: 115,
 Vinkler: 3,
 Volga n.: 5, 16, 50, 327,
 Vologas: 28,
 Vologas II.: 29,
 Vologas III.: 29,
 Vosketas: 162, 238,

- W -

Walther Hinz: 154,

- Y -

Yafes: 266
 Yafinç: 243,
 Yağalbay: 124,
 Yağcı: 267,
 Yağlı: 267,
 Yağma -lar: 275,
 Yahnılar: 115,
 Yakup Şevki Paşa: 97, 102, 103, 104,
 Yakutiye Kışlası: 72,
 Yalav: 135,
 Yalgızağaç: 205,
 Yalıprahmet: 276,

Yalta: 283,
 Yang-shao: 1,
 Yaparlı/Yıparlı: 123,
 Yarlırağa: 108.
 Yaruk: 340.
 yası: 267,
 Yas Pınarı: 268,
 Yası: 267,
 Yası Parı: 268,
 Yassı Çimen: 66,
 Yassı Ören: 268,
 Yassı Seki: 268,
 Yassı Üyük: 268,
 Yassı Viran: 268,
 Yassıbulak: 267,
 Yaşıl-öğüz: 191, 243,
 Yavmut: 328,
 Yavuz Sultan Selim: 84, 147, 180, 192, 197,
 217, 257, 294, 311,
 yay: 269,
 Yayı köyü: 3, 108, 241, 268, 269, 281, 300,
 Yayı Bey: 269,
 Yayılar: 269,
 Yayılu: 269,
 Yayı: 4,
 yaz: 269,
 Yazgur: 305,
 Yazı: 269,
 Yazır: 123, 214.
 Yazır Yurdu: 214,
 Yazid ibn Muhallab: 334,
 Yazmalı Türk: 263,
 Yedi Uruğ: 277,
 Yeğdir: 125,
 Yeke Noyan: 69,
 Yeni Bayezit: 93,
 Yenibulak: 206,
 Yeniçeriler: 228,
 Yerincatab: 206,
 Yermük: 51.
 Yezdcert: 34,
 Yiğaç: 203,
 Yılanca: 194,
 Yılanlı: 194,
 Yılanluca: 194,
 Yıldız Han: 123, 278, 303, 315, 320, 340.
 Yıpar: 320,
 Yıva: 23, 32, 73, 74, 123, 125, 126, 127, 158,
 211, 279, 285, 319, 323, 340.
 Yigdir: 125,
 Yigdir: 125,
 Yimir: 241,

Yincü öğüz: 243,
 Yirmidörtü Ulusu: 211, 329,
 Yolgulular: 281,
 yolug: 291.
 Yolutan: 328,
 Yoncalı: 156,
 Yovane: 60,
 Yozgat: 82
 Yörükler: 176,
 Yugoslavya: 257,
 Yugurlar: 8,
 Yukarı Mezopotamya: 4,
 Yuletan: 216.
 yuluk: 291,
 Yunanlılar: 42,
 Yunnan vilayeti: 1,
 Yusuf Çeken (Abasgöllü): 97,
 Yusuf Paşa: 318,
 Yusuf Halaçoğlu: 32,
 Yusuf Ziya Özer: 334,
 Yusuf, B.: 3.
 Yülük: 285,
 Yülük Osman: 291, 313,
 Yüregir: 8, 21, 123, 233,

- Z -

Zag: 219,
 Zagatala: 287,
 Zagros/Zagaros d.: 6, 35,
 Zakir: 224, 225,
 Zaporoji: 281,
 Zarifhane: 254,
 Zaru-Şad: 332.
 Zaviye: 188,
 Zaza -lar: 19, 175,
 Zeki Velidi Togan: 1, 2, 7, 9, 40, 48, 49, 50,
 52, 53, 59, 62, 142, 143, 182, 192, 197, 219,
 220, 254, 256, 273, 274, 289, 290, 295, 307, 320,
 Zencan: 153, 182,
 Zend dili: 36,
 Zendavesta: 22,
 Zengezur: 41, 109, 111, 156,
 Zengi köyü: 74, 279,
 Zengi, -ler: 111, 114, 323, 339, 340.
 Zengi suyu: 57, 84, 160, 294,
 Zengi Türkmen Atabeyleri: 339.
 Zengibasar, -lı: 100, 101, 105, 106, 109, 110,
 111, 113, 279, 340.
 Zengibasar Uşağı: 339,
 Zengilan: 156, 181,
 Zerdab: 231,

Zerduştılık: 33, 211.
Zeybeli Büyükhane: 324,
Zeynebli: 263,
Zeynel Han (Bey-Dili): 153,
Zeynelabidin Makas: 290,
Zilan aşireti: 108,
Zinnun Bey: 167,
Zivin: 113.
Ziya Gökalep: 205, 230, 307, 339.
Ziyadlı: 199,
Ziyaeddin: 162,
Zota: 306.
Zulkarneyn: 303,
Zülfügar: 68, 270,
Zülfügar elci: 270,
Zülfügarlı k.: 269, 270,
Zümrüd-ü Anka kuşu: 10.

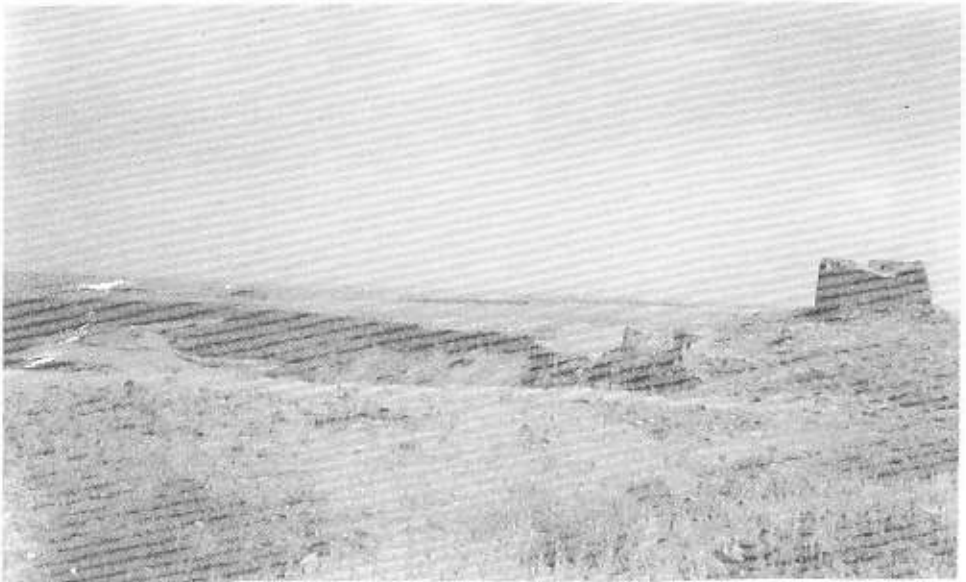
RESİMLER

Resim 1- İğdir Atatürk Heykeli

Resim 2- Sürmeli Karakalası. İç Kale (Doğudan görünüşü).

Resim 3- Sürmeli Karakalası. (Batıdan görünüşü).

Resim 4- Ağrı Dağı'nın Iğdır'dan görünüşü.

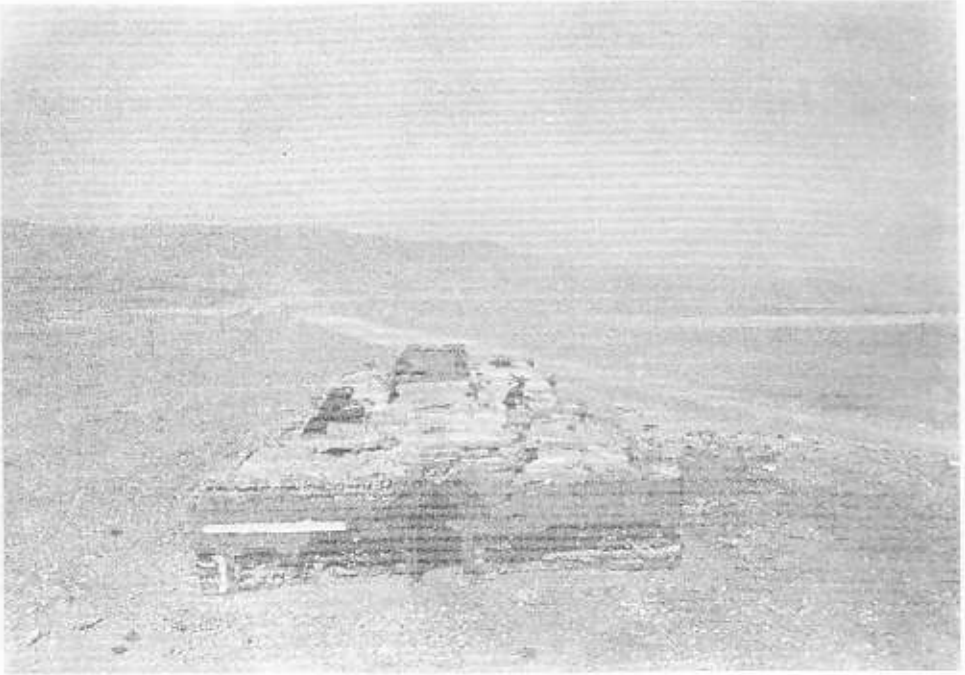
Resim 5- Sürmeli Karakalası'nın güney vadisinden görünüşü.
(Sağ yönde Kızıl Kümbet).

Resim 6- Sürmeli Kızıl Kümbeti (1950)

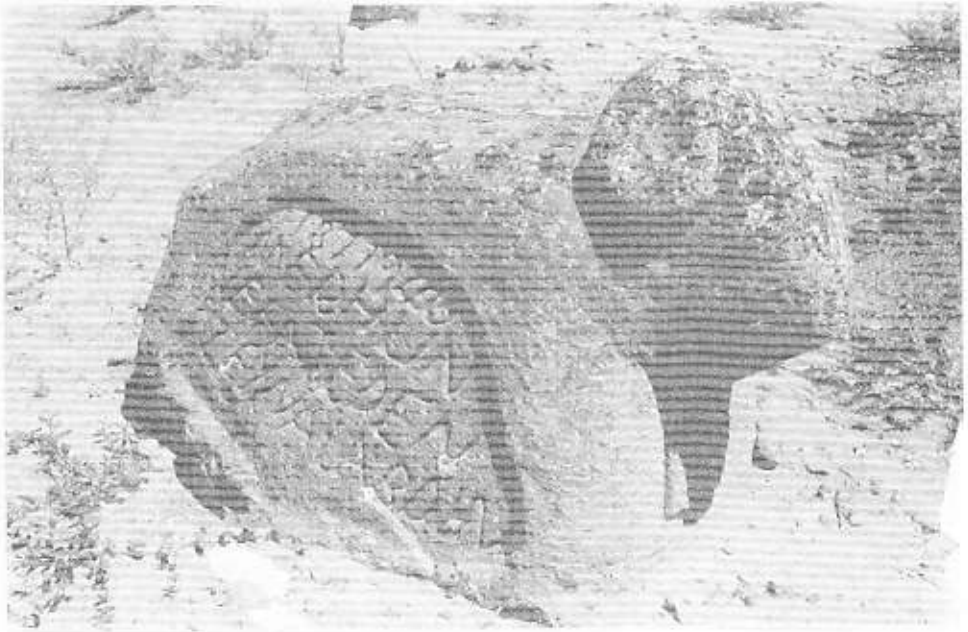
Resim 7- Sürmeli Karakalası Kuzey burçlarından biri.

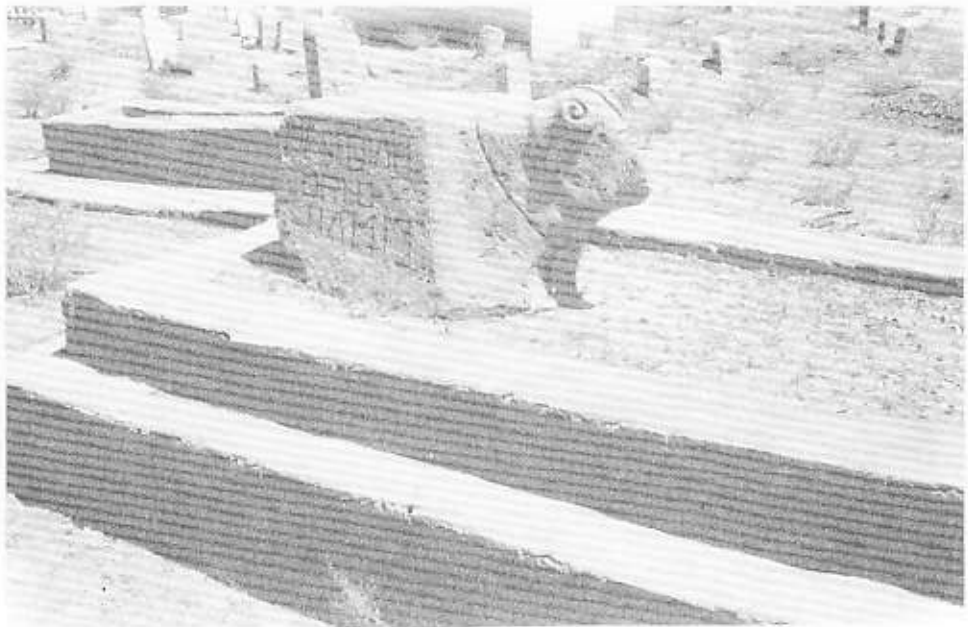
Resim 8- Iğdır Kervansarayı.

Resim 9- Iğdır Kervansarayı ana kapısı.

Resim 10- Iğdır'da bir mezar taşı.

Resim 11- Iğdır'da bir mezar taşı.